

ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

1. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης	Κ. ΠΑΛΑΜΑ
2. Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς	ΚΑ. Π.
3. Τρία χρόνια δίσκαλος	Α. ΔΕΔΜΟΥΖΟΥ
4. Τὰ ἑλληνικά σχολεῖα καὶ ἡ μέση τάξη	Α. ΠΕΤΡΙΑΝ
5. Μιὰ ματιᾶ στὰ μαθηματικά βιβλία
τῶν γυμνασίων	Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ
6. Τὰ ὄρια τοῦ δημοτικισμοῦ	Γ. Π.

Συνεργάτες γιὰ τὴν Ἐπιθεώρηση : Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ, Α. ΠΑΛΑΜΑΣ,
Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ κ. ἄ.

Ἐπιθεώρηση : Ἐκπαιδευτικά — Λογοτεχνικά — Γλωσσικά — Ἐπι-
στημονικά — Διάφορα — Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

Ἄπ' ὅσα μᾶς γράφουν : Τὰ ἀναγνωστικά μας.

Διάφορα : Ὁ Διαγωνισμὸς μας γιὰ τὸ Ἀλφαβητάριο — Ἡ «Βιβλι-
οθήκη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» — Λογοδοσία καὶ ἀπολογι-
σμὸς γιὰ τὶς χρονιές Γ' καὶ Δ', Τὸ νέο καταστατικὸ κτλ.

ΑΘΗΝΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ, ΟΔΟΣ ΛΕΚΑ 4

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΚΟΥΚΛΑΡΑ, "ΕΣΤΙΑΣ", ΣΙΑΔΕΡΗ, ΟΔΟΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ ΚΑΙ ΜΠΑΡΤ, ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΚΜΑΤΟΣ

Τιμὴ Δρ. 5.

ΔΕΛΤΙΟ
ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ
ΟΜΙΛΟΥ

ΤΟΜΟΣ 4

ΧΡΗΣΤΟΣ Γ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΑΘΗΝΑ ΜΑΡΤΗΣ

1914

ΑΘΗΝΑ

1914

Α. ΜΕΛΕΤΕΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Δύο διμιλίες στον "Όμιλο τὸν Ἐκπαιδευτικό.

"Ἡ πρώτη διμιλία".

Στὸ 1876 ἓνα δειλινὸ Κυριακῆς καλὰ δὲ θυμοῦμαι ποιά στρατιωτικὴ γιορτὴ τοὺς ἀντάμωνε τοὺς Ἀθηναίους πέρα κατὰ τὸ Πολύγωνο. Νεόφερτος τότε φοιτητῆς τάχα στὴ γραμμὴ μὲ τὴ φοιτητικὴ φάλαγγα κάποιον ἀκουσα νὰ μοῦ ψιθυρίζῃ: «Νὰ ὁ Βαλαωρίτης!» Πρῶτη φορὰ τὸν ἔβλεπα καὶ τελευταία. Τὸν εἶδα; Καλὰ καλὰ, ὄχι. Στὴν πόρτ' ἀκουμπισμένος μιᾶς ἀμαξας, γυρισμένος πρὸς τὶς γυναῖκες ποὺ εἶχε μέσα ἡ ἀμαξα, ἔστεκεν ἓνας ἀνθρώπος. Δὲν πρόφτασα νὰ ξεχωρίσω τίποτε ἄλλο τοῦ ἀνθρώπου, γιὰτὶ ἀπὸ πίσω τὸν ἔβλεπα· μονάχα ἓνα σύνολο πλατύ, μεγαλόκορμο, ράχη καὶ ὦμους μὲ στέρνο πάτημα ποὺ δίνανε καὶ στὴν πρώτη καὶ στὴ γοργότερη ματιὰ τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἀντρ' ἀθλητικὰ πλασμένου, σὰν ἐπίτηδες καμωμένου γιὰ τοὺς ἀγῶνες· καὶ μαζὶ εὐγενικοῦ κυρίου ποὺ ἤξερε πῶς νὰ σταθῇ. Τίποτ' ἄλλο. Ζωγράφος ἂν ἤμουνα, θὰ τὴν ἔδειχνα τὴν ἐντύπωση ποὺ μοῦ προξένησεν ἡ κορμοστασιά ἐκείνη, ἔτσι ἀπὸ πίσω θεωρημένη, ζωγραφίζοντας τὸ Βαλαωρίτη, καθὼς τὸν ἀγνάντεφα τότε, καὶ θα σημείωνα στὰ πόδια τῆς εἰκόνας μου τὸ ρητὸ τοῦ μεγάλου ξένου ποιητῆ²: «Τὸ πρόσωπο μονάχα δὲν εἶναι, οὔτε τὸ κεφάλι μονάχα ποὺ ἀξίζει γιὰ τὴ Μοῦσα. Βεβαιώνω πῶς τὸ κορμί, ἀκέριο, πῶς πολὺ τῆς ἀξίζει... Καὶ στὸν ἀντρα καὶ στὴ γυναῖκα, εὐρωστο κορμί ἀδρά πλασμένο, εἶναι ὠραιότερο καὶ ἀπὸ τ' ὠραιότερο πρόσωπο».

¹ Ὅμως τὸ Βαλαωρίτη, καὶ ἄς μὴν ἔτυχε νὰ δῶ τὸ πρόσωπό του —

¹ Στις 8 τοῦ Γενάρη τοῦ 1914.

² Τοῦ Ἀμερικανοῦ Walt Whitman.

πρόσωπο ὁμορφάνθρωπου καὶ κείνο, καθὼς ξέρομε — τότε γνώριζ' ἀπὸ καιρῶ, καλὰ τότε γνώριζα: ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἤμουνα μαθητῆς. Ἡ καλὴ τύχη μου ἔφερε κάποιον μου συμμαθητῆ. Χαρίδημος τ' ὄνομά του. Καὶ σὰ νὰ συμβόλιζε μὲ τ' ὄνομά του τὴν ἀπάντηχη χαρὰ πού μου προξένησε. Βλέποντας τὴν ἀγάπη μου πρὸς τὴν ποίηση, κρυφotrάβηξε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ μεγάλου τοῦ ἀδερφοῦ καὶ μου δάνεισε δυὸ καλοδεμένους τόμους: τὰ «Μνημόσυνα» καὶ τὴν «Κυρὰ Φροσύνη», τὸ «Διάκο» καὶ τὸν «Ἀστραπόγιαννο». Ζοῦσ' ἀπὸ τότε σὰν ὑπνωτισμένους ἀπὸ τὸ στίχο. Ὁ στίχος μέσα στὴν ἀπραξία καὶ στὴ χοντροκοπιὰ τῆς τριγύρω μου ζωῆς, ἡ μόνη ἐνέργεια καὶ ἡ μόνη εὐγένεια. Ὁ τι στίχος ἦταν, ἀνεξέταστ', ἀκριτα μου ξυπνοῦσε τὴν προσοχή, μου κινούσε τὸ σέβας, μου γίνονταν πάθος, μου ὑψώνονταν εἶδωλο. Φαίνεται πὼς ἔτσι ἔπρεπε νὰ σκύψω ὑποταχτικὸς τῆς ἰδέας πού λάτρευα καὶ πού μου γίνηκε τύραννος, καὶ ἔλα τῆς νὰ τὰ ὑποφέρω, καὶ τ' ἄσκημα, γιὰ νὰ κατορθώσω ἀγάλια ἀγάλια μπαίνοντας μέσα στὰ μυστικὰ πού κάνουν καὶ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀδυναμία μιᾶς ἰδέας, νὰ ὑποτάξω καὶ γὼ κάτι ἀπὸ τὸν τύραννο στὸ θέλημά μου. Θαυμασμοὶ μου τότε οἱ τεχνίτες οἱ βγαλμένοι ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τοῦ Σούτσου καὶ τοῦ Ραγκαβῆ μερικὸς ἀκόμα μὲ προσοχή καὶ μὲ κάποια συγκίνηση τοὺς κρατῶ στὴ μνήμη μου¹. Κάπου κάπου μὲ νανάριζεν ὁ Ζαλοκώστας μὲ τὴ σβησμένη γλῶσσα τοῦ στενοῦ τραγουδιοῦ του. Ὁ Σολωμὸς μὲ τὸν ὕμνο του — γιὰ τ' ἀποσπάσματα μῆτε λόγος — ἦταν ἀνίκανος νὰ μὲ ἀποσπᾶσῃ ἀπὸ τὴ παιδικαίσιες μου ἀγάπες: ὑπώπτευα κάτι ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο του· μὰ δὲν ἤμουν ὄριμος ἀκόμα γιὰ κείνο, κι ἔστεκα μακριὰ του. Κάποτ' ἔμεινα σὰ θαμπωμένος ἀπὸ τὸ παράξενο φῶς, προμήνυμα μελλόμενου κόσμου· ἦταν οἱ στίχοι κάποιου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

Ποῖος εἶδε ἥλιο τὸ βραδὺ κι ἄστρι τὸ μεσημέρι,
ποῖος εἶδε τὴ λιογέννητη νὰ περβατῆ στοὺς ἑρόμους;...

Μὰ τὸ φῶς ἐκείνο γοργοπέραστο ἀπὸ τὰ μάτια μου ἀντιφέγγισμα σὰν ἀπὸ καθρέφτη βαλμένο στὸν ἥλιο. Τὸ λαμπρὸ φῶς κι ὁ καθαρός ἀέρας λείπαν ἀπὸ τὸ διανοητικὸ μαγαζὶ πού περνοῦσα τὶς ὥρες μου καὶ τρώγοντας καὶ μοιράζοντας τυρὶ, ἄς ποῦμε, τοῦ Παρνασσοῦ, ποιοῦ ἀμφίβολου. Ἐξαφνα, καθὼς βλέπουμε στὰ παραμύθια, σὰν ἀπὸ τὸ θέλημα νεράιδας ἐδεργετικῆς, τὸ μαγαζὶ γίνεταί ῥάχη τοῦ ἴδιου τοῦ Παρνασσοῦ. Πράσινα βάρθη, καὶ γαλάζιοι ὀρίζοντες, φῶς, καθα-

¹ Ὁ Α. Βλάχος, ὁ Δ. Παπαρηγόπουλος.

ρὸς ἀέρας. Καταρράχτες γκρεμίζονται, ποτάμια κυλᾶνε, νερὰ κελαιδᾶν, βουνὰ καὶ θάλασσες ξεχωρίζουνε καὶ λαμπυρίζουν, πλατάνια μὲ ἰσκιώνουν, κιτριᾶς μὲ μοσκοβολᾶν. Βροντᾶνε καρυοφύλλια πέρα, σύγνεφα μαῦρα σκεπάζουν τὸν οὐρανὸ, φωτιᾶς λυσοσομανᾶν, καὶ πόλεμοι ξεσπᾶνε. Εἰκόνας χλωρῆς καὶ δροσοστάλαχτες, ζωγραφισμένες μὲ σκηνῆς βασιάνων καὶ μαρτυρίων. Σουλιῶτες γεροπαλικάροι ἀντιμετωπίζουν ἀτρόμαχτα τῶν Ἀληπασάδων τὰ ἐωσφορικὰ βδελύγματα. Μιὰ λίμνη πού κοιμᾶται ἀτάραχα ξαφνίζεται κι ἀντατριχιάζει: δεκαεπτὰ φορές ἀνοίγεται καὶ κλεῖ ἀπὸ τὸ βύθισμα μέσα τῆς δεκαεπτὰ ὀλόανθων κορμιῶν· καὶ μιᾶς πού ἦταν ἡ ἀδερφή τῆς αὐγῆς. Πύφτοι πελεκᾶν τοὺς ἄρμους τῶν ἀρματωλῶν καὶ τὰ κόκαλα, «κι αὐτοὶ κοιτᾶν τὸν οὐρανὸ καὶ γλυκοτραγουδᾶνε». Μιὰ χώρα μαυρολογᾶ χτισμένη σ' ἑπτὰ ῥάχες. Ἐνα φτερωτὸ χρυσοδαχτύλιδο, — σκαλισμένος ἀπάνου του δικέφαλος αἰτὸς — ἀνεβαίνει πρὸς τ' ἀστέρια μέσ' ἀπὸ τὴ στάχτη μιᾶς φωτιᾶς πού ἔφησε στὴ σούβλα ἕνα λεβέντη. Καὶ γύρω στὸν ἄνθρωπο πού γιὰ νὰ ζῆση ἐλεύτερος, ὑψώνεται ἤρωας καὶ γέρνει μάρτυρας, ἡ φύση, σμαραγδένιο στεφάνι τῆς εἰκόνας πού τὸ χρῶμα τῆς εἶναι ἀπὸ αἶμα. Δημοτικὴ γλῶσσα, ἐθνικὴ παράδοση, ἐλληνικὴ ἱστορία, πιάνονται ἀπὸ τὰ χέρια καὶ περπατᾶν. Τὸ ἔπος καὶ τὸ δράμα συναλλάζονται, τὸ χορὸ σέρνοντας πού χορεύει μιὰ φυλὴ πρώτη στὰ μεγάλα ἔργα καὶ στὰ παθήματα πρώτη. Παλικάρια καὶ ποίηση τὸ χορὸ συνοδεύουν καὶ τοῦ παίζου καὶ τοῦ τραγουδᾶν. Ἡρωικὴ φαντασία, βασίλισσα προστάζει. Ὁ Βαλαωρίτης. Κι αὐτὸ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν κορφὴ πού μ' ἀνέβασε ὁ ποιητῆς δὲν τὸν ξανοίγω μέσα στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, ἐκεῖ πού τὰ πράγματα ἢ δὲν τὰ χαίρεσαι ἢ τὰ τρομάζεις: θεατῆς τὸν ἀπολαύω σὰν ἕνα δειροσεξσηπτικὸ καλοκαιρινῆς νυχτιᾶς, πού μαγεύει. Μὰ καὶ μαζί φυτεύει τὸν ἐνθουσιασμό. Δίνει τὸ φρόνημα πού δὲν τὸ ὑποπτεύομαι. Ξυπνᾶ μιὰ συνολικὴ συνείδηση. Δὲν παραδέρνω μόνος: μέσ' ἀπὸ τὴν καταχνιὰ τῶν ἀπομονωμένων ὀνειρῶν μας ξεχωρίζει ἕνας ἀστερισμὸς γιὰ τὰ μάτια ὄλων μας: ταιριάζουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ τοὺς δυνάμνουμε μὲ θρησκεία κι ἀπὸ τὶς πιδ κυρίαρχες τοῦ κόσμου, πού τ' ὄνομά τῆς εἶναι πατριδολατρεία. Ὁ Βαλαωρίτης ἀποκάλυψη, χαρὰ, καὶ μαζί διδασκαλία: προφήτης καὶ παιδαγωγός. Δὲν τὰ πολυνοστιμεύομαι γενικῶν κανόνων δογματικὰ ἀραδιάσματα μέσα στὴν ἀπάντηχη ποικιλία τῆς ζωῆς, καὶ πιδ πολὺ στὰ πλάσματα τῆς πολυτροπώτερης κι ἀπ' ὄλες τέχνης, πού εἶναι ἡ τέχνη τοῦ λόγου. Μὰ ξέρω κάτι καὶ στοχάζομαι πὼς ἕνας ἀκέριος, ἕνας μεγάλος ποιητῆς, ἔσο

κι ἂν εἶναι δραματικός ἀντίλαλος κάθε ἰδέας, ὅσο κι ἂν τὸ βάζῃ, σωστά, κέντρο τοῦ κόσμου τὸ ἐγὼ του, ὅποιον, ὅσο κι ἂν εἶναι σκοπὸς ἢ τέχνη του, δὲν εἶναι μόνο μουσικὸς ποῦ γοητεύει, μὰ συχνὰ πυκνά, κι ἄς μὴν τὸ ὑποπτεύεται κι ἄς μὴν τὸ θέλῃ, καὶ ρήτορας εἶναι ποῦ καταπίθεται, καὶ δάσκαλος ποῦ φωτίζει καὶ ἱεροκήρυκας ποῦ κατηχεῖ μὲ τὴν τέχνη του καὶ μόνῃ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ Βαλαωρίτης, καθὼς μοῦ συνεπῆρε τότε τὴ φαντασία καὶ τὴν καρδιά, φρόντισε μαζὶ καὶ γιὰ κάποιαν ἀνατροφή μου ποῦ δὲν τὴν ἔβρισκα στὸ σχολεῖο, καὶ ποῦ δύσκολα θὰ μ' ἔβρισκε στὴν κοινωνία ποῦ ζοῦσα. Ὁ Βαλαωρίτης μέσα σ' ἓνα του λόγο ἐκφωνημένο στὸ ἀνοιγμα τοῦ γυμνασίου τῆς ἐπαρχίας του, μᾶς τὸ εἶπε: Δύο εἶναι οἱ παντοδύναμοι μοχλοὶ ποῦ σαλέψανε τὰ θεμέλια τοῦ Ὄθωμανοῦ κατακτητῆ: τὸ καρυοφύλλι τοῦ Κλέφτη, καὶ τὸ βουδὸ μελανοδοχεῖο «τοῦ Ἑλληνοῦ διδασκάλου». Βέβαια, δὲ λείψανε γράμματα, καλὴ προαίρεση, φιλοτιμία, δουλειά, φιλοπατρία ἀπὸ τὸν Ἑλληνα τὸ δάσκαλο· μὰ κάτι κι ἂν κατάρθωσε κι ἂν κράτησε κάτι στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, πολλὰ τοῦ ξεφύγαν ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τότε, καὶ περισσότερο ὕστερα στὰ χρόνια τὰ φωτεινότερα· τοῦ ἔλειψε, πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ νόημα τῆς ἱστορίας — ὄχι τὸ παθητικὸ καὶ τὸ σχολαστικὸ· τὸ ἐνεργητικὸ, τὸ φιλοσοφικὸ νόημά τῆς· τὸ νόημα ποῦ ξεχωρίζει τὰ σχετικὰ καὶ τὰ διαφορετικὰ τῶν καιρῶν· τοῦ ἔλειψε ἢ πνοὴ ποῦ δημιουργεῖ, ἢ ματιὰ ποῦ βλέπει καὶ ποῦ ἀγκαλιάζει τὰ πραγματικά. Ἐλπίζουμε πῶς κι αὐτό, γλήγορ' ἀργά, θὰ κατορθωθῇ, καθὼς ἄρχισε νὰ θαμποχαράζῃ μὰ προκοπὴ τριγύρω μας, καὶ μ' ὄλη τὴν ἀντίσταση τοῦ λογικωτατισμοῦ εἶναι τ' ὄνομα ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Βαλαωρίτης ἔδινε στὸ δυνάστη καὶ στὸν πολέμιον καὶ τοῦ Βαλαωρίτη τότε καὶ τοῦ Ἐθνους ἀκόμα. Ὅμως, ὅσο νὰ γίνῃ ὁ δάσκαλος ποιητῆς, ὁ ποιητῆς δουλεύει στὸν τόπον τοῦ δασκάλου. Χρόνια περνοῦσα στὸ σχολεῖο, στὸ δημοτικὸ, στὸ ἐλληνικὸ, στὸ γυμνάσιον, καὶ τίποτε δὲν ὑποψιάζομαι ἀπὸ τῆς ζωῆς ὀλόγουρά μου τὰ σημαντικά. Γλώσσα, πατρίδα, ἱστορία, τὴν ἀλήθειαν τοὺς κανεὶς δὲ μοῦ τὴ δασκάλεψε. Ἔρχεται ὁ ποιητῆς καὶ μὲ μπάζει καὶ στῶν τριῶν τὸ νόημα. Μ' ἀγγίζει μὲ τὸ μαγικὸ του ραβδί καὶ μοῦ ψιθυρίζει: Ἄνθρωπος εἶσαι, καὶ μ' ἓνα τίτλον ἀρχοντιάς ξεχωριστό: ἐλληνικὸ αἷμα, καὶ κάτι θετικώτερον: ἐλληνικὴ συνείδηση.

*

Κάπου παρατηρήθηκε πῶς ἡ δόξα ἐνὸς ποιητῆ συχνὰ πυκνὰ περνᾷ τρία στάδια. Τὸ πρῶτον: παθητικὸς θαυμασμὸς, ἢ λατρεία. Τὸ δεῦτερον:

παραμέρισμα τοῦ ποιητῆ, κάτι σὺν καταφρόνησιν. Τὸ τρίτον: Ἡ δικαιοσύνη. Ὁ ποιητῆς, ξαναγυρίζει θριαμβευτῆς. Ξαναθαυμάζεται. Μὰ ὁ θαυμασμὸς τότε μέσα στὸ ἐργαστήρι τῆς κριτικῆς μετρημένος, ἐνεργός. Ὅτι γενικὰ ὑποστηρίχτηκε, τὸ βρίσκω μέσα μου, σὺν ἐξετάζω τοὺς σταθμοὺς ποῦ πέρασε ἢ γνωριμιά μου μὲ τὸ Βαλαωρίτη. Πέρασε καιρὸς ἀπὸ τὸ πρῶτον τοῦ φανέρωμα· μ' ἀφήσαν τὰ ἔφηθα χρόνια, στὰ νιάτα μπήκα μὲ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸν γιὰ τὸ τραγούδι του. Μὰ λίγο λίγο ἄρχισε ὁ νοῦς μου νὰ τραβιέται κι ἀπὸ δασκάλους ἄλλους, νὰ προσηλώνεται καὶ σ' ἄλλα φαντάσματα. Πάντα καὶ τοῦ στίχου κυνηγητῆς, ἔπλεκα νέες ἀγάπες, ποῦ μὲ φέρναν νὰ παραμερίσω τίς παλιότερες. Ἐξαφνα τὸ ξάνοιγμα νέου κόσμου, ποῦ τὸν εἶχα πλαί μου, μὰ ποῦ δὲν ὑπώπτευα γιὰ καιρὸ τὸ νόημα καὶ τὸ κάλλος του, μ' ἔκαμε γιὰ καιρὸ νὰ ἀντικρύσω κάτου ἀπὸ τὸ γοητευτικὸ του φῶς χλωμούς καὶ σὰ νὰ περιτεύανε τοὺς θαυμασμούς μου τοὺς πρωτότερον. Ὁ κόσμος ἐκεῖνος, ὁ Σολωμός. Κι ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ γόη, ἀκόμα καὶ οἱ μαθητῆς του, καὶ μόνο γιὰ ἀντιφεγγίζαν κάτι ἀπὸ τὴ λάμψιν του, μὲ σέρναν καὶ τοὺς ἄκουα σὺν ἐκτελεστῆς συμφωνιῶν αἰθερόφωνων· μπροστά τοὺς ἢ ὄρχηστρα τοῦ Βαλαωρίτη σὰ νὰ θορυβοῦσε πολὺ καὶ σὰ νὰ τάραζε τ' ἀρτιά μου πιὸ πολὺ παρ' ὅσον τὴν ἀγγίζε τὴν ψυχὴ μου. Ὅμως οἱ μέτριοι κινεῦναι νὰ καταπιωθοῦναι μὰ γιὰ πάντ' ἀπὸ τὸ κύμα τοῦ καιροῦ· καὶ κανεὶς — φτάνει μέσα του νὰ ἐνεργῇ ἡ δύναμιν τοῦ νοῦ, ποῦ εἶναι κίνησιν — δὲ στέκεται καρφωμένος γιὰ πάντα στίς ἀγάπες του καὶ στὰ εἰδωλά του· μήτε ποῦ ἀγύριστα ξεφεύγει ἀπὸ κείνας. Ὅσον ποῦ ξαναγύρισεν ὁ ποιητῆς τοῦ Διάκου καὶ τοῦ Φωτεινοῦ καὶ ξαναστάθηκε μπροστά μου, δαμαστής τῆς ἀρνησιᾶς, καὶ μ' ὄλον του τὸν δγκο· ξανάδειξε στὴν ἀγάπην μου τὸ ἔργον του, μὰ στοχαστικώτερον· ὄχι πιά μὲ τὴν ἀλυσίδα τοῦ ἀκριτοῦ θαυμασμοῦ· ἀλλὰ καὶ μὲ καινούριων χαρισμάτων ξεσκεπάσματα. Ἐπειτα γιὰ τὸ πλησίασμα μὲ τὸν καθένα ποιητῆ καὶ γιὰ τὴ μεταλαβὴ τοῦ τραγουδιοῦ του χρειάζονται νὰ βοηθήσουν κάποιες ἰδιαιτέρες θρησκευτικῆς στιγμῆς· κάτι σὰ μυστήριον εἶναι στὸ βάθος ἀπὸ τὴ συγκίνησιν ποῦ μᾶς χαρίζει ὁ ποιητῆς. Καὶ δὲ φτάνει. Δὲν μπορούμε νὰ τὸν πλησιάσουμε μὲ ὅποιαν διάθεσιν — δὲν μπορούμε καλὰ νὰ μποῦμε στὸ νόημά του χωρὶς νὰ προηγηθῇ κάποια ἠθικὴ προετοιμασία, χωρὶς νὰ μᾶς σπρώξῃ μὰ κατάστασιν ἀρμονικὴν, ποῦ γεννιέται εἴτε ψυχόρμητ' ἀπὸ μέσα μας ἀνεβασμένη, εἴτε φερμένη ἀπέξω, ἀπὸ τοὺς καιρούς.

Στὰ 1897. Τὴν ὥραν ποῦ οἱ καρδιές, ἀπὸ τὴ λαχτάραν τοῦ καρ-

τερεμένου πολέμου, ὅσο αὐτοχὸς καὶ ἂν ἐστάθηκε, ἀνάβαν εὐκολοχτύπητες ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἐνθουσιασμοὺς, ξένοι, παγκόσμιας φήμης τραγουδιστές, ὁ Μισιτράλ, ὁ Καρντούτσης καὶ ὁ Σόεμπορν, μὲ χαίρετισμοὺς ἐγκαρδίωναν τὴν ἀρματωμένην πατρίδα. Θυμῶμαι τότε πῶς διάβασα κάποιον βράδην σὲ φιλικὸ κύκλον κομμάτια ἀπὸ τὸν «Ὀρκο» τοῦ Μαρκορά· καὶ πῶς γιὰ πρώτη φορά ξάνοιγα μίαν ἔντονην ἀναλαμπὴν στὴ φλόγα τοῦ ἔργου, ποῦ δὲν τὴν ἔβλεπε ἄλλοτε. Τότε, καὶ τὸ τρίτον ἄσμα τοῦ Διάκου, ἢ «Ἀποκάλυψη», ἢ δραματικὴ καὶ μεγαλόπρεπα ἐπικοδραματικὴ καθιέρωση τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ξετυλίχτηκε στὴ φαντασία μου μὲ ὅλο της τὸ νόημα. Τότε καὶ τὸ πρῶτον ἄσμα τοῦ «Φωτεινοῦ» βρόντηξε στὰ χεῖλη μου πρωτάκουστα, σάλπισμα τυρταϊκόν, καὶ πέρασε σὰν ἀπὸ χέρι Πολυγνώτου τοιχογράφημα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Καὶ τί νὰ ποῦμε ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τῶν πρόσφατων πρωτοδοκιμασιῶν περιστατικῶν; Τί νὰ ποῦμε γιὰ τὰ χρόνια τῆς δοκιμασίας, τῆς ἀγωνίας, τῆς θυσίας, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῶν αἱμάτων, τῶν τροπαίων, τῶν θαυμάτων; Σὲ τέτοια χρόνια ὁ ποιητὴς ποῦ ἕως τότε ἀκούγοταν σὰν ἕνας χτυπημένος ὄνειροπλέχτης καὶ ἰδεολόγος ἀσύστατος, σὰν ἕνας ἀδέξιος μονάχα μεταχειριστὴς ἢ καὶ καταχραστὴς τῆς ρητορείας, πῶς ἀποκαλύπτει ἕξαφνα προηγητῆς καὶ ὀδηγητῆς, καὶ μὲ τὰ λόγια του καὶ μὲ τοὺς στίχους του περισσότερο θετικὸς καὶ στὰ πράγματα σιμότερα καὶ ἀπ' ὅλους τοὺς σοβαροὺς ἢ τοὺς περιγελαστικoὺς τριγύρω του διαλεχτοὺς καὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν πράξιν!

*

Στὰ 1908 σημαντικὸ στὴν ἱστορία τῶν νέων γραμμάτων γεγονός ἦρθε νὰ σφραγίσῃ τὸ θαυμασμὸ μου πρὸς τὸ Βαλαωρίτη. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅσο καὶ ἂν δὲν ἐνοήθηκε ἢ σημασία του καθὼς ἔπρεπε, εἶναι τὸ σὲ τρεῖς τόμους ξανατύπωμα τοῦ «Βίου καὶ τῶν ἔργων» τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ ἄξιόν τέκνον του, τὸν κύριον Ἰωάννη Βαλαωρίτη. Μὲ τὰ μακρὰ βιογραφικά, καὶ διαφωτιστικά προλεγόμενα ποῦ συντροφεύουν τὴν ἐκδοση τούτη, μὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους τοὺς ἐκφωνημένους ἀπὸ τὸν πολιτευτὴ ποιητῆ, μὲ στίχους, μὲ τὰ πεζά, μὲ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Βαλαωρίτη, μὲ τὰ κριτικὰ γιὰ τὸ Βαλαωρίτη ἄρθρα, κρατοῦμε, ἂν ὄχι ἀκέρια καὶ σὲ ὅλα της τὰ καθέκαστα τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ, μὰ τῆς ζωῆς αὐτῆς τὸ μεγαλύτερον, τὸ σπουδαιότερον καὶ τὸ χαρακτηριστικότερον μέρος ἀρκετὸ γιὰ νὰ αἰστανθοῦμε βαθύτερα καὶ καθαρώτερα νὰ νοήσουμε καὶ ἀπὸ

τὸν ἄνθρωπον τὸν τραγουδιστῆ, καθὼς ἀπὸ τὸν τραγουδιστῆ στοχαζόμεστε τὸν ἄνθρωπον· καὶ τὰ δυὸ δυσκολοξεχώριστα πάντα, μὰ στὴν περίστασιν τούτη, σφιχτοταιριασμένα καὶ ἀξεχώριστα. Τὰ προλεγόμενα τοῦ κ. Ἰω. Βαλαωρίτη θὰ μᾶς εἶναι γιὰ πολὺ καιρὸ ὁ Μπέντεκερ τῆς πολιτείας ποῦ ὀνομάζεται Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Δυστυχῶς δὲν ὀρίζω τῶρα τὸν καιρὸ γιὰ νὰ σταματήσω στὴ γέννησιν, στοὺς γεννήτορας καὶ στοὺς προγόνους, στὰ πρῶτα χρόνια, στὰ πρῶτα νιάτα καὶ στὰ πρῶτα στιχοῦργήματα τοῦ ποιητῆ. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Βαλαωρίτη δὲν μπορεῖ νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τοῦ τόπου ποῦ τὰ γέννησε, καὶ τοῦ ἔθνους, γενικᾶ. Ὀμιλία γιὰ τὸ Βαλαωρίτη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μαζὶ ὀμιλία γιὰ πενήντα χρόνων ἐνέργειες καὶ ἀγῶνες, μουδιάσματα καὶ ὕπνους, ζυπνήματα καὶ ἐνθουσιασμοὺς, πανηγύρια καὶ βάσανα, γιὰ μιὰ κίνησιν, γιὰ μίαν ἕξαφνὴν πατριωτικὴν, πολιτικὴν, διανοητικὴν γύρω στὴν Ἑπτάνησον, στὴν σκλαβωμένην τὴν Ἠπειρὸν, στὸ λυτρωμένο βασίλειον. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μαζὶ ὀμιλία γιὰ τὸ Βαλαωρίτη τὸν κοινοβουλευτικὸν ρήτορα, τὸν ἱστοριοδίφην, τὸν γλωσσοδίφην, τὸν γλωσσοπλάστη, τὸν πατριώτην καὶ στὴν πράξιν, τὸν ἄνθρωπον, τὸν πατέρα, τὸ Βαλαωρίτη στὴν ὕγεια του καὶ στὴν ἀρρώστειαν του. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μαζὶ ὀμιλία γιὰ τὴν πατριωτικὴν ποίησιν, γενικᾶ, καὶ γιὰ τὸ φανέρωμά της, λεπτομερέστερα, καὶ σὲ μᾶς ἐδῶ, μὲ τὸ παραδομένο της, ἢ καὶ μὲ ὅποιον της, περπάτημα, καὶ ἔξω ἀπὸ μᾶς ἐκεῖ ποῦ χύνονται καὶ ἀνταμώνονται, φουσκῶνουν καὶ θολῶνουν τῶν πολιτισμένων τόπων τὰ μεγάλα ρέματα τὰ φιλολογικά. Θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσουμε, χωριστά, γιὰ τίς ἰδέας καὶ τίς γνώμες, τίς φιλολογικὰς καὶ τίς καλλολογικὰς, τοῦ ποιητῆ, γιὰ τοὺς δασκάλους του, γιὰ ὅσους θάμαζε, γιὰ ὅσους ἀντιπαθοῦσε¹. Θὰ ἔπρεπε νὰ μιλή-

¹ Οἱ ὀμιλίαι τοῦτες μαζὶ μὲ μίαν ἄλλην ὀμιλίαν «Δασκαρέτος καὶ Βαλαωρίτης» εἰπωμένην στὴ «Φοιτητικὴ Συντροφία» καὶ βαλμένην στὸ «Νουμᾶ» τοῦ προπερινοῦ χρόνου, καὶ ἕνα γράμμα στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Εἰδήσεων» τῆς Κερκύρας στὰ 1908 «Σολωμὸς καὶ Βαλαωρίτης», πρέπει νὰ νοηθῶνε σὰν κεφάλαια μονάχα μιᾶς πλατύτερης καὶ ἐξεταστικώτερης μελέτης γιὰ τὴν ζωὴν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν σκέψιν τοῦ Βαλαωρίτη, ποῦ θὰ φανῇ ἀργότερα — ἢ δὲ θὰ φανῇ — σὲ βιβλίον. Μονογραφίαι χαρακτηριστικὰς τοῦ ποιητῆ ποῦ φανήκανε σὲ μᾶς ἐδῶ, βιαστικὰ καὶ πρόχειρα συσταίνω τὴ γνωστὴ τῆς Δόρας Ἱστορίας, μεταφρασμένην καὶ ἑλληνικᾶ, τῆς κυρίας Ἀδὰμ ὀμοῖα, τοῦ Ροῦδῆ, καὶ τῶρα τελευταῖα τρία ἄρθρα τοῦ κ. Ἀριστοῦ Καμπάνη στὴ «Νέα Ἑλλάδα», ἕνα προσεχτικὸν καὶ περιεχτικὸν ἔξτασμα τοῦ βαλαωρίτικου ἔργου. Καὶ ἕνα σύντομον χαρακτηρισμὸν τοῦ Νιρβάνου στὰ «Παναθήναια» κάποτε.

σοῦμε γιὰ τὴν ἀξία τοῦ Βαλαωρίτη κι ἀπὸ μᾶν ἄλλη σπουδαία της ὀφειλὴ, ἐξετάζοντας ὄχι πιά τὸ ἔργο του, ἀλλὰ τοὺς θαυμαστὲς — δικούς μας καὶ ξένους — καὶ τοὺς κριτὲς καὶ τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ ἔργου του, καὶ τοὺς σατυριστὲς του ἀκόμα (γιατ' εἶχε τὴν τιμὴ καὶ νὰ κοροϊδεύτῃ τὸ ἔργο του), θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ τ' ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου του, καὶ γιὰ τὰ σημάδια τοῦ βαλαωριτισμοῦ ποὺ ἐμείναν καὶ ποὺ τὰ βρίσκουμε καὶ στὸν ἔμμετρο καὶ στὸν πεζὸ μας λόγο, καὶ γιὰ τὸ ζήτημα μὲ τί τρόπο ὁ βαλαωριτισμὸς προωρισμένος εἶναι νὰ καρποφορήσῃ καὶ σήμερα καὶ αὔριο, ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ στοιχεία του τὰ περασμένα, τὰ νεκρά, μὲ τὰ ζωογόνα του στοιχεία γιὰ κάποιον συνθετικώτερα ξετυλιγμένο φανέρωμα μιᾶς νέας ποιητικῆς ὁμορφιάς. Τέτοιο πρόγραμμα θὰ τὸ πραγματοποιήσῃ δλόκληρο βιβλίο, ὅμως ὄχι καὶ οἱ ὀμίλιες μου τοῦτες, κεφάλαια μιᾶς πολὺ πλατύτερης μελέτης, ὀμίλιες ποὺ δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τους παρὰ ἓνα γοργὸ μπροστὰ στὰ μάτια σας κάλεσμα καὶ πέρασμα τῆς φωτεινῆς σιλουέτας τοῦ μεγάλου μας ἔθνικοῦ ραψῶδοῦ ἀπάνου στὰ χαρακτηριστικώτερα τοῦ ἔργου του πάντα μὲ τὴν προϋπόθεση πὼς ὅσοι μ' ἀκοῦν θὰ ἔχουν κάποια γνωριμία μὲ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ, ὄχι μὲ τ' ὄνομά του μόνον, ἢ πὼς θὰ τοὺς κινήσῃ ἢ περιέργεια νὰ γνωριστοῦν καλύτερα μὲ κείνο.

*

Μὰ γιὰ νὰ μᾶς ἔρθῃ, καθὼς μᾶς ἤρθε, ὁ ποιητὴς, δουλέψανε πολλοί. Μοῦ δείχνεται σὰ φαινόμενο προγονικοῦ ξαναγυρισμοῦ — σημάδι τῆς δυνάμει ποὺ βάζει σ' ἐνέργεια τὸ νόμο τῆς κληρονομιάς, ρυθμισμένο κι ἀπὸ τὸν ἄλλο παντοδύναμο νόμο τῆς φυσικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαιράς· κλέφτες κι ἀρματωλοί, θαλασσοδρόμοι καὶ πεζοδρόμοι, πραγματευτὲς καὶ πολιτευτὲς, σκιάδες καὶ καλαμαράδες πρόγονοί μᾶς τὸν ἐτοιμάσαν. Ὅμως πάντα φαινόμενο ζωντανέμο, πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ δύναμη ποὺ ἡ πηγὴ τῆς δυσκολοῦρέτη. Σὰ νὰ ἦταν καρυοφύλλι καὶ σπαθί, κράτησε τὸ κοντύλι. Ἴδια ἡ ὀρμὴ, καὶ ἡ ἐνέργεια σημαντικώτερη. Τὴν ποίηση μέσα του δὲν τὴν ξυπνοῦσε μιὰ καλαισθητικὴ διάθεση, ποὺ ἦταν σκοπὸς ἢ ἴδια ἡ τέχνη του, ὑποταχτικὴ μιᾶς θρησκείας, τῆς πατριδολατρίας. Γιατὶ ὄχι; Ἐνας ὑπέροχος κριτικὸς ποιητὴς, ὁ Ρῶσος Μερσεκόφσκις, μιλώντας γιὰ τοὺς περίφημους μυθιστοριογράφους τῆς πατρίδας του ποὺ εἶναι μᾶζι δημιουργοὶ μιᾶς τέχνης καὶ μιᾶς ἰδέας ἀπόστολοι, ὡς πρῶτα παρατηρεῖ πὼς ἡ τέχνη θέλει νὰ τὴν ὑπηρετοῦν· μὰ ὅμοια

θέλει κάποτε καὶ νὰ δουλεύῃ. Τοῦ Βαλαωρίτη ἡ Μοῦσα μᾶζι ἀρχόντισσα καὶ σκλάβη. Ὁ νέος Βαλαωρίτης ἐπαναστάτης, φιλελεύθερος, ριζοσπάστης, πατριώτης. Λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ συντηρητικοῦ τοῦ πατέρα, λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὸ γάμο του μὲ τὴν ἐξοχὴ κόρη τοῦ ἐξόχου Ἑλληνα Αἰμιλίου Τυπάλδου Πρετεντέρη, ἀνατέλλει τὸ 1857, χρονιὰ ἐπίσημη. Ὁ Βαλαωρίτης τότε τριάντα τριῶν χρόνων παλικάρι, πρωτοεκλέγεται στὴ Λευκάδα βουλευτὴς. Δημοσιεύει τὰ «Μνημόσυνα» λίγους μῆνες ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ. Τὸν ἴδιον χρόνον ρήτορας ξεσπᾶ καὶ θριαμβεύει στὴν Ἑπτανησιακὴ Βουλὴ. Στους ἴδιους καιροὺς τῶν πατριωτικῶν, κοινοβουλευτικῶν, ἀνταρτικῶν, ἀπολυτρωτικῶν πυρετῶν στὰ Ἴονια τ' ἀκρογιαλίας καὶ στὰ βουνὰ τὰ ἠπειρωτικά, σπέρνεται, γράφεται καὶ βλέπει τὸ φῶς ἡ Κυρὰ Φροσύνη. Καὶ οἱ δυὸ τόμοι ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ κινημένοι, τὰ ἴδια θέματα ξετυλίγουν, τοῦ ἴδιου κόσμου εἰκόνες εἶναι. Τὰ Μνημόσυνα πιδ κομματιαστά, πιδ συγχροτημένη ἢ «Κυρὰ Φροσύνη». Τῆς Ἠπειροῦς ἡ γῆ ποὺ συμμαζεύτηκε ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους αἰῶνες μέσα στὴ ροτὴ τῶν ὄλων γύρω της καὶ ποὺ ἔβαλε ὅλα της τὰ δυνατά, μὲ τὴν βροντὴ τοῦ τουφεκιοῦ τοῦ κλέφτη, μὲ τὸν ἀγῶνα καὶ μὲ τὴν ἀντίσταση, μὲ τὸ μαρτύριο καὶ μὲ τὴν θυσία, γιὰ νὰ κρατηθῇ καὶ γιὰ νὰ κρατήσῃ ἡ γῆ τῆς Ἠπειροῦς εἶναι καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ πατρίδα. Ἀπὸ ἐκεῖ τὰ πλάσματά του πηγάζουν, ἐκεῖ ζητοῦνε κι ἐνεργοῦν, πολεμοῦν καὶ πεθαίνουν. Ξεχωριστὰ πάντα στοὺς στίχους του ζωγραφίζει καὶ ξεχωριστὰ τὴν ἀναφέρει στὰ πεζὰ του τὴν Ἠπειρο. Στὰ «Μνημόσυνα» οἱ θάνατοι ποὺ μνημονεύονται καὶ ποὺ ἀγιάζονται εἶναι θάνατοι ἐπικοί. Μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τοῦ περασμένου τοὺς ἀστραποφώτιστους βυθοὺς. Εἶναι τὸ προανάκρουσμα τῆς ἠρωικῆς συμφωνίας τοῦ 21. Τὰ Γιάννενα, τὸ Σούλι, τὸ Κούγκι, τὰ βουνὰ τῆς Κιάφας. Κλέφτες καὶ καλόγεροι. Ἡ φουστανέλα καὶ τὸ ράσο, πορφύρες καὶ ἱμάτια δόξης. Ὁ Ἀλήπασας, ἡ μεγάλη, ἀποτρόπαια καὶ σὰν προβληματικὴ μορφή· τύπος, ἀντιπρόσωπος μιᾶς φυλῆς· καὶ μᾶζι ρομαντικὸς ἥρωας γιὰ τὴν Κόλαση τοῦ Ντάντε καὶ γιὰ τὸ στίχο τοῦ Μπαίρον, καὶ γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸ στίχο τοῦ ἴδιου τοῦ Βαλαωρίτη, ἀν καὶ εἰπωμένο γιὰ περίστασιν ἄλλη, ὁ ἴδιος «Χάρος χαλαστής καὶ Χάρος πλάστης» τοῦ νέου ἑλληνικοῦ γένους.

Ἀμέσως ἀπὸ τὰ «Μνημόσυνα» βλέπουμε τὸν ποιητὴ μᾶζι μὲ τὴν ποίηση ποὺ δημιουργεῖ νὰ μᾶς ἐμπιστεύεται καὶ τὴν ποιητικὴν του. Ποίηση μὲ πρόγραμμα καὶ γλωσσικὸ καὶ ποιητικὸ. Δὲν παραστράτισεν ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦτο. Μόνον πὼς τὸ ἐφαρμόζει στὰ πρῶτα

του έργα κάπως ἀναποφάσιστα, με χέρι πού τρέμει συχνά, με τεχνική γνώση πού δὲν εἶναι ἀνάλογη με τῆς πνοῆς τὴν ὁρμή, με ὄργανο πού γιὰ νὰ κάμῃ σωστά τὴ δουλειά του χρειάζεται νὰ τελειοποιηθῇ. Τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι — γενικά νὰ ποῦμε — συνεχίζεται καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ τὸ νοῦ τὸ μορφωμένο πού ἔχει συνείδηση τῆς τέχνης του. Μὰ ὅπου ἡ ἐξακολούθηση τούτη καὶ τὸ συμπλήρωμα δὲ γεννᾷ τὴν πρότυπη καλλιτεχνικὴ σύνθεση πού τὴν ἀποτελεῖ τὸ ἀχώριστο, σὰν τοῦ ἀρχαίου ἀντρογόνου, σφιχτοταίριασμα τοῦ ἀνώνυμου καὶ ἀπρόσωπου λαϊκοῦ τραγοῦδιου καὶ τοῦ ποιητῆ με τ' ὄνομα καὶ μ' ὄνομα τοῦ (τὸ πρόσωπο, τότε γίνοντ' ἔργα πού μᾶς κάνουν νὰ θυμόμαστε καὶ νὰ ζηλεύουμε τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, σὰν κάτι δύσκολο γιὰ νὰ ξεπεραστῇ ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τὸ τεχνικό. Προμηθεὺς κάπως ὁ «Θάνατος τοῦ Κλέφτη» καὶ ὁ «Κατσαντώνης», τὴ μελλόμενη χάρη τοῦ «Διάκου», χωριστὰ ὁ τρομαχτικὸς «Θανάσης Βάγιας» τὸ γύφτο τοῦ Διάκου καὶ τὴ μαστοριά τοῦ Βαλαωρίτη στὸ ζωγράφημα τοῦ τρομεροῦ. Ἀλλὰ ὁ «Βλαχάδας», καὶ μ' ὄνομα τὴν παραστατικὴ ἐδῶ καὶ κεῖ ζωγράδα, μᾶς θυμίζει τὸ ρομαντικὸ περισσὸ τεχνοστόλισμα καὶ πὺς πολὺ τὴν ἀπειροτεχνία τῆς «Κυρὰ Φροσύνης». Καὶ πρέπει νὰ πάμε στὴ «Φυγὴ» γιὰ νὰ προαιστανθοῦμε κάτι ἀπὸ τὴν ἀριστοτεχνικὴ δύναμη τοῦ «Ἀστραπόγιαννου».

Ὁ ποιητὴς καὶ μ' ὄνομα τὸ νιάτα καὶ μ' ὄνομα τὴ νεανικότητα, ξεχωρίζει τόσο ἀπὸ τὴ μίμνηση τοῦ παθητικοῦ τραγοῦδιου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ μετουσίωση τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου, περασμένου σὲ μιὰ σφαῖρα μεταφυσικῆς γαλήνης καὶ σεραφικῆς φαντασίας. Καὶ τί ἀντίθεση με τὸν ὑποκειμενικὸ λυρισμὸ τοῦ ρεμβασμοῦ πού ζῆ με τὸ σκάψιμο τοῦ ἐγὼ του, καὶ με τὰ κομματιαστὰ μέρα με τὴ μέρα καὶ κατὰ τὸν ἀνεμο πού πνέει ξεμυστηρέματα, ἡ ποίηση πού βγαίνει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς πατρικῆς ἱστορίας, καὶ πού εἶναι σὰ μιὰ μεταμόρφωση τῆς πολεμικῆς ἐνέργειας. Ἐνέργεια καὶ ταραχὴ, σύγκρουση καὶ πάλαιμα καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ στίχος τοῦ πατριώτη ποιητῆ. Με τὴν ὑπομονὴ καὶ με τὸ κοπιαστικὸ ξεφύλλισμ' ἀρχαίων καὶ βιβλιοθηκῶν δούλεψε τὴ Φροσύνη του με προλεγόμενα καὶ μ' ἐπιλόγους, με σημειώματα καὶ με ὑπομνήματα τὴ συντρόφεψε. Πόσο υπερέφανος καὶ πόσο ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸ κατόρθωμά του! Γιὰ νὰ λιγοστέψῃ ἡ περηφάνεια του καὶ γιὰ νὰ σῆσῃ ὁ ἐνθουσιασμὸς χρειάστηκε νὰ κεντήσῃ τὴ φαντασία του τὸ μέγα δράμα τοῦ «Διάκου».

Ἡ Φροσύνη σὰν ἄλλους τοὺς ἥρωικούς τύπους τοῦ Βαλαωρίτη, συμβολίζει καὶ αὐτὴ, τὴν ἴδια, τὴ νέα τὴν ἑλληνικὴ, τὴ ρωμαϊκὴ

φυχή. Καθὼς ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ, ξεπεσμένη, ἀμαρτωλὴ, δὲν ἀρχίζει νὰ παίρνῃ καθαρὴ συνείδηση τῆς ὑψηλῆς μοίρας της, παρὰ ἀμέσως ἔπειτ' ἀπὸ τὴν ἄλωση, μέσα στὸν ξεπεσμὸ καὶ στὸν ἐξευτελισμὸ της, με τὴ σκλαβιά της καὶ με τὸ μαρτύριο, ὁμοία καὶ ἡ ὠραία παραστρατισμένη Γιαννιώτισσα, ἐκεῖ πού πολεμᾷ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ μιανοῦ πασά, σὰ νὰ φωτίζεται ἀπὸ θεῖα χάρη, ἀλλάζει ἔξαφνα ἡ ρομαντικὴ ἐρωτοχτυπημένη καὶ ἀνυψώνεται καὶ γίνεται ἡρώισσα μυστικόπαθη. «Εἶν' ἱερὸ μυστήριον, Φροσύνη, τὸ μαρτύριον». — Ἀλλὰ θεωρημένη ἀπὸ τὴν περιωπὴ τῆς τέχνης ἡ Φροσύνη δὲν ἀντέχει στὸ προσεχτικὸ ζήτημα. Ἡ Φροσύνη πάντα εἶν' ἓνας ἱσκιος μελοδραματικὸς περισσόλογος καὶ κάπως ἀδέξια παραστατικός. Ὅσο καὶ ἂν δὲν τὸ πολυκαταλαβαίνει ὁ ποιητὴς, ἡ Φροσύνη του δὲν ἔχει μήτε τῶν ἀρχαϊκῶν εἰκόνων τὴν πλαστικότητα, μήτε τὴ μουσικὴ γοητεία τῶν ἡρώιδων τῆς τέχνης με τὰ αἰθερόλαμνα φτερά. Με τὸ μυστηριακὸ πάθος γιὰ τὸ μαρτύριο, πού καὶ αὐτὸ κάπως ἀπροετοίμαστα τὴν κυριεύει, δὲν ἀνταποκρίνεται ἀνάλογο καλλιτεχνικὸ ζωογόνημα. Καὶ στὴ σύλληψη καὶ στὴν πραγματοποίησή της ἡ ἡρωίδα τοῦ Βαλαωρίτη δὲν ἀναλογεῖ παρὰ με τὸ σύνολο τοῦ ἔργου. Χαλαρὸς ὁ στίχος τῆς «Φροσύνης», παραγιομίματα, κακὴ σύνθεση, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα μεταχειρισμένη κάπως δισταχτικὰ καὶ ἀσπούδαχτα. Ἐξ ἐναντίας ὁ Ἀλήπασας εἶναι τὸ πρόσωπο πού ζῆ ἐκεῖ μέσα μ' ὄνομα τὴ ζωὴ, ὅσο καὶ ἂν προσπαθῆσαν νὰ τοῦ ἀρνηθοῦν τὸ γνῶρισμα τοῦτο οἱ ἐπικριτὲς του. Ὁ ἀχαραχτήριστος αὐτὸς τύραννος ζωγραφίζεται με τὰ λογῆς ἐγὼ του πού συναλλάσσονται καὶ συγκυματίζουσι, ἀπὸ τὸ μυστικόπαθο τρόμο καὶ τὴν ταπείνωση, ἴσα με τῆς ἀδιάντροπης λαγνείας τὸ φρενητικὸ ξέσπασμα. Τὸ πάθος τοῦ Ἀλή, ἀπὸ λατρεία καὶ ἀπὸ ἀκολασία, ἡ βαθειὰ συνείδηση τῶν κακουργημάτων του καὶ ἡ πὺς βαθειὰ ἀσυνειδησία του, ἡ θεοδράβεια καὶ ἡ ἀθεΐα του, ἡ θηριωδία καὶ ἡ ὑποκρισία του, ὁ παλιατισμὸς του καὶ ὁ βυρωνισμὸς του, τὰ στοιχεῖα πού συγκρούονται ἀναμεταξύ τους καὶ ἀντιστέκονται, πού μ' αὐτὰ μᾶς τὸν παρασταίνει ἡ ἱστορικὴ παράδοση, μᾶς τὰ ξαναδίνει ὁ ποιητὴς παραστατικώτερα, καὶ μ' ὄνομα τὰ πολλὰ ἐλαττώματα τοῦ τεχνικοῦ τοῦ ὄργανου, πού δὲν τοῦ εἶναι ἀκόμα κύριος. Τὰ καλὰ μέσα στὸ ποίημα τῆς Κυρὰ Φροσύνης πρέπει νὰ τὰ ζητήσουμε σὲ κομμάτια μόνο τοῦ ἔργου, μάλιστα σὲ μερικὰ μέρη, πού προμηθεὺς τὸν «Θανάση Διάκο» καὶ θυμίζουν τὰ καλύτερα Μνημόσυνα, καθὼς εἶναι κείνα πού μνημονεῦνται ἀράδ' ἀράδα καὶ περνᾶνε, πρόσωπα, τόποι, γεγονότα, πράγματα, ἡ ἐπίκληση τῆς ἀρμα-

τωλικῆς λεβεντιάς· σχῆμα τόσο ταιριαστὸ στὴν ποίηση τούτη, ποῦ ἄλλο δὲν κάνει παρὰ νὰ «ρίχνῃ μνημόσυνα», κατὰ τὴν ἴδια τὴν ἔκφραση τοῦ ποιητῆ.

Ἄστράφτει ἀκόμα φλογερὸ ἀνάμεσ' ἀπὸ τάλλα
τοῦ Χριστοῦ τὸ περήφανο, τὸ φοβερὸ μιλιόνι,
τοῦ Μπουκουβάλα τὸ σπαθὶ ποῦ ἀκόμα λαχταρίζει,
τὸ καρποφύλλι τοῦ Σταθά, τοῦ Ζίδρου τὸ χαντζάρι,
τοῦ Ζίδρου τὰ γιγὸ λείψανα ποῦ δίπλα μὲς στῆ θήκη
κοιμάται κι ὄνειρεύεται κρυφὰ τὴν Ἑλλάσθνα!
Ἐἴκοσι χρόνια θὰ σταθοῦν ἀκόμα κρεμασμένα
καὶ θὰ ξυπνήσουν ὕστερα, θαναταστηθοῦνε πάλι
καὶ ποῦ θὰ πάρῃ σὺντροφο τὸ Μάρκο καὶ τὸ Διάκο,
καὶ ποῦ μὲ τὰ Γριβόπουλα καὶ μὲ τὸν Καρατάσο
θὰ στήσῃ τὸ λιμέρι του φηλά στὸ Μοναστήρι.
Κι ὅταν ἀρχίσῃ ὁ σκοτωμὸς κι ὁ πόλεμος ἀνάφη
καὶ πιάσῃ πάλι τάρματα τοῦ Δούρου τὸ ποτάμι
καὶ ξαφνιστῆ στὸν ὕπνο τῆς ἡ ἔρημ Βαλαώρα
τότε καὶ τ' Ἄσπροπόταμο τὸ κῆμα του θαναίξῃ,
καὶ θὰ φωνάξῃ στὰ βουνά, στὸ Παργαντί, στῆ Λάμια,
νανθίσουν, νὰ γιορτάσουνε τὴν ὥρα, τὴν ἡμέρα,
ποῦ ἀνέλπιστα ἐξαντάνεψαν τὰ κόκαλα τοῦ Βάλτου.

Στὸ Βαλαωρίτη δλα ζωντανεύουν μὲ ζωὴν ἀνθρώπινην, ἀπὸ τὰ
πουλιὰ καὶ τὰ λουλοῦδια, ἴσα μὲ τὰ σπαθιά καὶ τὰ βόλια. Παρμένους
ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ἕνας ἀνθρωπομορφισμὸς τὴν ἐμψυχώνει
τὴν ποίηση τούτη. Μὰ τὸ πολὺ καὶ τὸ κύριο ποῦ τὴ χαρακτηρίζει
θὰ ἔπρεπε ἀκριβέστερα νὰ σημειωθῇ. Οἱ ἐκφραστικὲς πηγὲς τῶν
ποιητῶν: ἡ καρδιά· καίεται καὶ ζεσταίνει· ἡ σκέψη· ἐκθέτει καὶ
συνθέτει· ἡ φαντασία· βλέπει καὶ πλάθει· τὸ μέτρο· ρυθμίζει καὶ
ιδανικεύει. Ὁ ποιητὴς ζωγραφίζει· ὁ ποιητὴς ρητορεύει. Γλώσσα
καὶ ὕφος, ὀδρίες καὶ κύπελλα ποῦ μᾶς τὰ κουβαλοῦν καὶ μᾶς τὰ
προσφέρουν ἀπὸ τίς διάφορες τοῦτες πηγὲς τὰ ποιητικὰ νάματα.
Ἄλλὰ συχνὰ τὰ λαγῆνια τοῦτα καὶ τὰ ποτήρια καταντᾶ νὰ ἔχουν
ὁμορφιά καὶ νὰ παίρνουν γοητεία δική τους, ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τὴν
οὐσία ποῦ τὰ γιομίζει· γίνονται· κι αὐτὰ πηγές. Τὸ πιὸ πολὺ καὶ
τὸ κύριο ποῦ καταντᾶ νὰ χαρακτηρίξῃ τὸ στίχο τοῦ Βαλαωρίτη,
σὰ νὰ εἶναι, ξέχωρα, ἡ λέξη ποῦ ξεχύνεται καὶ πλημμυρίζει καὶ
σέρνει ὀνόματα κάθε εἶδους, κύρια, ἐπίθετα, προσηγορικά, οὐσιαστικά,
συχνὰ πυκνὰ συνώνυμα, ὀνόματα τόπων, πραγμάτων, ὑποκειμένων,
ἀρμάτων, κατορθωμάτων. Καὶ πρέπει κανεὶς γιὰ νὰ ταιριάζῃ καὶ μὲ
τὴν εὐαίσθησι τοῦ Βαλαωρίτη, καὶ μὲ τὴν ποίησίν του, νὰ εἶναι—

πῶς νὰ τὸ πῶ!—ὄχι μόνον καθάριος δημοτικιστὴς, ἀλλὰ καὶ γλωσ-
σικὸς φειχιστὴς, νὰ τὸν τραβᾷ εἰδωλολατρικὰ ἢ ἰδεατὴ ὁμορφιά
τῆς λέξης, σχεδὸν ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τὸ νόημα ποῦ ἡ λέξη μᾶς ὑπο-
βάλλει. Στὴν ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη βλέπουμε φανερὰ τὴν ἀλήθεια
τοῦ περιφνημοῦ οὐγκικοῦ στίχου:

ἡ λέξη—νὰ τὸ ξέρετε—εἶναι ψυχὴ καὶ ζῆ.

Ἀντίθετα μὲ ἄλλων ποιητῶν τὰ ἔργα καὶ μὲ τ' ἀριστουργήματα
ποῦ εἶναι σὰν ἀπὸ ἰδέα, καὶ ποῦ σ' αὐτὰ ἡ λέξη, ὄργανο πάντα,
μόλις ὑπάρχει, στὸ Βαλαωρίτη εἶναι ἡ λέξη ποῦ λὲς πῶς ὑπάρχει
αὐτόνομη, καὶ ποῦ κυριαρχεῖ, στρογγυλὴ, ὀγκωμένη, ροδοκόκκινη,
ἀπάρβηνη, πρωτόπλαστη, πρωτόδρεπτη, πρωτόγραφη, περισσὴ.

*

Ἄλλὰ στὰ ἔργα τῶν ποιητῶν πρὸ παντός, ποῦ τοὺς χαρακτη-
ρίζει ὁ γλωσσικὸς ὀλισμὸς, ἐκεῖ πρὸ παντός τὴν τέχνη τὴν ἀποτε-
λοῦν λέξη καὶ ποίηση, ἀξεχώριστα· καὶ ἡ τέχνη τούτη τινώνεται καὶ
δαίχνει καλὰ τὴ δύναμή της δέκα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ
τῶν «Μνημοσύνων» καὶ τῆς «Κυρὰ Φροσύνης», στὰ 1867, μὲ τὸ
«Θανάσιμ Διάκο» καὶ μὲ τὸν «Ἀστραπόγιαννο». Σ' αὐτὸ τὸ ἀναμε-
ταξῆ ὁ ποιητὴς δοκίμασε πολλὰ καὶ κρίσιμα. Τὸ σύνθημά του:
«ποιητικὸν αἶσθημα καὶ πολιτικὴ ἰδέα» ἀχώριστα. Τὰ πεζὰ τῶν
πολιτικῶν πολέμων τὰ φτέρωσε μὲ τὴ ζέστα τῶν νεανικῶν του χρό-
νων, μὲ τὴν ὀρμὴ τῶν ποιητικῶν του κατορθωμάτων, μὲ τὸ εὐερέ-
θιστο τοῦ πατροπαράδοτου ἀρματολισμοῦ του. Πολιτεύεται μὲ δλη
τὴν ἔξαψη τῆς φαντασίας του, μὲ δλη τὴν ἔνταση τῆς φωνῆς του,
μὲ ὄλο τὸ βάρος τῆς γροθιάς του. Εἶναι ὁ ἴδιος ποῦ μέσα στῆ Βουλῆ
τῶν Ἰονίων σύνταξε τὴν προκήρυξη γιὰ τὴν Ἑνωσι, ὁ ἴδιος ποῦ δια-
λαλεῖ κι ἀπὸ τὸ Βῆμα τῆς Βουλῆς κι ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ Παρνασσοῦ
τὴν μεγάλην ἰδέα. Ὁ ἴδιος ποῦ ξυλοκόπησε τὸν Ἰταλὸ ἀστυνόμο
στὴ Νεάπολη, ὁ ἴδιος ποῦ ἔστειλε στὸν ἄδην μὲ μιὰ μαχαιριά τὸν
ἀπάχη τοῦ δάσους τῆς Βουλόνης ποῦ τοῦ εἶχεν ἐπιτεθῆ. Ὁ ἴδιος
ποῦ ἀναποδογύρισε μὲ μιὰ κατακεφαλιὰ μέσα στὴν αἴθουσα τῆς
Βουλῆς τὸν ἀντίπαλο, καὶ ποῦ ἔφυγε τότε ἀπὸ τὴ Βουλῆ γιὰ νὰ μὴν
ξαναγυρίσῃ. Καὶ πρὶν νὰ φύγῃ, «ἀχθοφορικὸ» ἀποκαλοῦσε τὸ ἔργο
τοῦ βουλευτῆ μὲ τὴν ὑποχρέωση ποῦ βάζει στὸ βουλευτὴ νὰ λυγίξῃ
τὴ ράχη του ταπεινωτικὰ γιὰ τὰ ρουσφέτια καὶ γιὰ τὰ μικροσυμφέ-
ροντα. Τὸν ξαναδέχτηκε ὀριστικὰ ἡ Μαδουρή, τὸ χλωρὸ γαληνὸ
νησάκι του, τὸ βασιλεῖό του. Ὅμως καὶ μέσα σὲ δλα τοῦτα ὁ πολυ-

τάραχος βουλευτής ποιητής ἤθερε καιρὸ νὰ δουλέψη, νὰ ἐτοιμάσῃ, καὶ νὰ παραδώσῃ στὸ δημόσιο, τὸ ποίημα τοῦ Διάκου. Ἐγραφε στὴ γυναῖκα του: «Τὸ θέμα τοῦτο μοῦ στέκεται στὴν καρδιά ἀπὸ χρόνια. Ἔβαλα εἰς τὸν νοῦν μου νὰ προσδώσω εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ὄλην αὐτῆς τὴν rustica καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν ὠραιότητα». Καὶ ὅτι ἔβαλε στὸ νοῦ του τὸ πραγματοποιήσῃ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς γλῶσσας τοῦ Διάκου ἐξαιρετὰ ἐπιγραμματικὸς, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ ἢ ἀρχαϊκὴ ὀμορφιά. Γιατὶ συχνότατα οἱ ποιητῆς, ἀντίθετα μὲ τὸ κοινὸ γιὰ κείνους φρόνημα, εἶναι καὶ κριτικοὶ τοῦ ἔργου τους πῶς πολὺ στοχαστικὸς. Ὁ ποιητῆς περπάτησε μὲ τρανὰ βήματ' ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς «Φροσύνης». Τοῦ λέει ζωηρὰ ἢ συνειδησὴ του πόσο πῶς πολὺ ἀξίζει ὁ «Διάκος» του. Κι ἀδίσταχτα γράφει πρὸς τὴν γυναῖκα του: «Ἀρχισα νὰ τυπῶν τὸ Διάκο. Θὰ εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐθνικῆς πίστεως». Καὶ εἶναι. Οἱ ἀρετῆς τοῦ βαλαωρίτικου τραγουδιοῦ δίνουν τὰ χέρια μέσα στὸ ποίημα τοῦτο καὶ χορεύουν χορὸ μίας ἀσύγκριτῆς λεβεντιάς. Ὁ γνωρισμένος μὲ τὴ φύση ποιητῆς μέσ' ἀπὸ τὴ χλωρίδα τὴν ἑλληνικὴ διαλέγει καὶ πλέκει στεφάνια γιὰ νὰ γαρνίρῃ μ' αὐτὰ τοὺς ἥρωές του καὶ νὰ τὸ δείξῃ πῶς ξεχώρα κλεισμένο στὶς κορνίζες τοῦτες τὸ ἥρωικὸ μεγαλεῖο τους.

Δαλοῦν οἱ πέρδικες γλυκὰ καὶ ὁ ἥλιος στὴ χαρὰ του ἀπλώνει μίαν ἀχτίδα του καὶ φηλαφίζει ὁ κλέφτης τὰ παρδαλὰ τὰ στήθια τους, καὶ αὐτῆς ἀναγαλλιάζου. Κατάκορφα στὸν οὐρανὸ πετιέται καὶ ὁ πετρίτης, ταῖτο πρωτοπαλίκαιο, νὰ βῆ τὰ φτερούγια μὲς στὸν ἀέρα τῆς αὐγῆς πρὶν ἔξῃ στὴν παγάνα. Πλένουν τὰ φύλλα στὴ δροσιὰ χαροῦμενα τὰ ρεῖκη καὶ στὸ ἑλαφρὸ τὸ φύσημα τοῦ ἀέρα ποὺ διαβαίνει, συναπαντοῦσε φιλικὰ μὲ τὸν ἀνασασμὸ του τὸ θρούμπι, τὴν ἀλιφασκιά, τὸ σφελαχτό, ἢ μυρτοῦλα. Δακρυζοῦνε ταπάρθενα τὰ χιόνια στὸ λιονύρι, ἀκούοντ' οἱ νεροσυρμές ἀπὸ ἔγκρημὸ σὲ βράχο νὰ παραδέρνουνε γοργὰ καὶ λὲς μὲ τὴ γαργάρα πανάκραζαν τὴν κλεφτουργιὰ καὶ τὴν ἀποζητοῦσαν. Ἐκοματίζαν τὰ σπαρτὰ, χαρὰ τοῦ ζευγολάτη, καὶ κάπου κάπου ἀνάμεσα ξεπρόβαιν' ἕνα στάχυ καὶ ἔγερν' ἐδῶ καὶ ἔγερν' ἐκεῖ τὸ τρυφερὸ κεφάλι ὡσάν νὰ παραμόνευε νὰ ἰδῇ καὶ αὐτὸ τὸ Διάκο. ... Ἀστράφτουνε, λαμποβολοῦν τριγύρω στὴ Δαμάστα ἄλλοι στρωμένοι κατὰ γῆς, ἄλλοι τὸ διπλοπόδι... Ἐπάνωθ' εἰς τὸν ἀέρα τὰ φλάμπουρα τοῦ Διάκου ἀνέμιζε τρομαχτικὰ, καὶ στὸ ξεδίπλωμα του

λεβέντης ἀστράπομορφος ἐπρόβαινε ὁ Ἄη Γιώργης μὲ τὰ γιὰ τοῦ τάλογο κρατῶντας καρφωμένο τὰσπλαχνὸ τὸ κοντάρι του στὸ διάπλατο λαρόγγι τοῦ φοβεροῦ τοῦ δράκοντα, ποὺ δέρνεται στὸ χῶμα. Ποιὸς ἐκοντοῦχαινε κρυφὰ μὲ τοῦ σπαθιοῦ τὴν κόψη καὶ ἐπάνω τῆς ἐξέσπερνε γοργὰ τὸ δάχτυλό του ποιὸς ἐπαλέκασε τεχνικὰ τὴ στουρνάρωπेत्रά του στὸ λόκο τοῦ καροφυλλιοῦ, ποιὸς τρίβει τὰ παφλῖα συγγεφιασμέν' ἀπὸ νοτιά, καὶ ποιὸς γιὰ νὰ ξεδώσῃ ἐθόλωνε μὲ τὸν ἀχνὸ τοῦ μαχαιριοῦ τὴ λάμψη.

Ὁ Διάκος, ἕνας Λεωνίδα — καὶ στὸν ἴδιο τόπο καὶ μονάχα στὸ φεγγόβολο τοῦ μετώπου του κάποιος ἴσκιος πέφτει σὰν ἀπὸ τὸ Σταυρὸ τοῦ Γολγοθά. Μιὰ προσπάθεια νὰ μὲν ἀντικειμενικὸς ὁ ποιητῆς, προσπάθεια ποὺ θυμίζει τὴν εὐγενικὴ ἀμεροληψία τοῦ Ὁμήρου καὶ στῶν τραωιδιῶν τὴν παράσταση, γιομίζει, τοὺς στίχους τοῦ «Διάκου». Ὁ προαιώνιος ὄχτρος δὲ σατυρίζεται ἢ δὲν παρουσιάζεται ρητορικὰ καὶ μόνο, καθὼς συμβαίνει συχνὰ στὰ πατριωτικὰ ποιήματα ζωγραφίζεται καὶ αὐτός. Εἶναι ἢ ἀρθαντιὰ μὲ τὸν Ὁμῆρ Βριόνη, εἶναι ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ, ὁ ἀνατολίτης Τούρκος. Ἀπὸ μίαν ὄψη δραματικὸ πῶς πολὺ ἀπὸ ἐπικὸ θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηριστῇ τὸ ποίημα τοῦ «Διάκου». Γιατὶ ὁ ποιητῆς δὲν ἱστορεῖ παρασταίνει. Δὲν εἶναι τὸ πλατὺ ξετύλιγμα τοῦ ἐπικοῦ ὅφους, οὔτε ἢ κάποια γαλήνη τῶν δημηριδῶν ἀφηγητῶν, ποὺ σὰ νὰ στέκονται κάπως ψηλότερ' ἀπὸ τὰ πρόσωπα καὶ ἀπὸ τὰ κατορθώματα ποὺ μᾶς δείχνουν, καὶ σὰ νὰ παίζουν κάποτε μὲ κείνα. Στὸ «Διάκο» τὴ δραματικὴ ἀγωνία πολὺ καὶ ἀδιάκοπα τὴν αἰστανόμαστε. Ὁ ποιητῆς δὲ ραφιδεῖ τὴ μάχη τὴν πολεμᾶ — θὰ ἔλεγα — τὴ μάχη. Ὁ ποιητῆς δὲ φαίνεται διόλου καὶ ἀνίσως φαίνεται, εἶναι καὶ αὐτὸς κλέφτης, ἀρματωλὸς. Ὁ Βαλαωρίτης εἶναι τὸ πρωτοπαλίκαιο τοῦ Διάκου, ὄχι ὁ Μῆτρος. Ἀπάνω του παίρνει τὴ συμπλοκὴ μὲ τὴ συγκίνησή της ὄλη, καλὰ κρυμμένη μέσα στὰ πρόσωπα ποὺ μᾶς φέρνει στὴ σκηνή. Χτυπᾶ, χτυπιέται, τρέχει, ἀφρίζει, λυσσᾶ, ματώνεται, πέφτει. Τοῦ πνίγεται ἢ φωνὴ τραυλίζει τοῦ κόβονται τὰ λόγια βουβαίνεται. Κι αὐτὸς ὁ στίχος αἰσθηματικὰ λυγίζεται μὰ δὲν τὸ χάνει τὸ βῆμα του, καθὼς δὲ χάνει ἢ γλῶσσα του τὴ rustica ἀρχαϊκὴ τῆς ὠραιότητα. Ὁ φόβος καὶ ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὰ λεγόμενα ρομαντικὰ στολισματα, φόβος καὶ ἀντιπάθεια ποὺ τοῦ εἶναι πῶς πολὺ ἀπὸ διανοητικὴν ὑποβολή, ποὺ δὲν ταιριάζουνε στὸ φυσικὸ του, ὁ φόβος καὶ ἢ ἀντιπάθεια πρὸς ὅτι ὀνομάζει «ρομαντικὴ πλοκή», τὸν κάνει νὰ κρατήσῃ ἀδειανὸ τὸ ποίημα

του ἀπὸ τὸ κύριο στοιχεῖο τοῦ ἀπαλοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ, ἀπὸ τοῦ θηλυκοῦ τῆ γοητεία.

Στὸ δράμα τοῦ Διάκου δὲν ὑπάρχει καμιά γυναίκα. Καὶ τὸν ἀνόθευτο — ἄς τὸν ποῦμε — ἱστορισμὸ τοῦ ἔργου ποῦ εἶναι ὁ ἔπαινος τοῦ ποιητῆ, μόλις τὸν παραμερίζει ἡ χρησιμοποίησις τοῦ στοιχείου τοῦ θαυμαστοῦ· τὸ ὑπερφυσικὸ ποῦ βρίσκεται στὸ τρίτο ἄσμα στὴν «Ἀποκάλυψη» καὶ ποῦ εἶναι τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἰδέας τὸ ἐπικὸ ἔσκέπασμα, καὶ στὸ τελευταῖο ἄσμα, στὸ «Δαχτυλίδι», ποῦ εἶναι ἡ μεγάλη ἐθνικὴ ἰδέα ἀποθεωμένη. Στίχοι ποῦ μᾶς πᾶνουν πρὸς πολὺ νὰ θυμηθοῦμε πὼς ὁ «Διάκος», καὶ μ' ὄλα του τὰ πλαστικά, τὰ ζωγραφικά, καὶ τὰ ἠθογραφικὰ χαρίσματα, εἶναι ποίημα· δηλαδὴ ἔργο ποῦ ζῆ μὲ τὸν ἀέρα κάποιου μυστηρίου· καὶ πὼς ἡ φαντασία, ἡ πρωτεύουσα δύναμη τῶν ποιητῶν εἶναι δύναμη δραματικὴ. Μολαταῦτα καὶ στὴν «Ἀποκάλυψη» καὶ στὸ «Δαχτυλίδι» τὸ θάμα φανερώνεται λιτὰ, μὲ κάποιον ἑλληνικόν, θὰ τὸν ἔλεγα, συγκρατημὸ· τὸ ὑπερφυσικὸ στὸ Βαλαωρίτη ἔχει ἀρκετὴ φυσικότητα.

Καὶ μ' ὄλο του τὸ χάρισμα καὶ μ' ὄλη του τὴ δύναμη ὁ «Θανάσης Διάκος» δὲ μᾶς γλιτώνει ἀπὸ μιὰ βαρειά καὶ στενόχωρη, ἄς τὸ ποῦμ', ἐντύπωση. Ἀφορμὴ τῆς ἡ ἀποκλειστικά, φανατικά, σκληρῆ καὶ ἀλύγιστη κυριαρχία τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ τοῦ πολεμόχαρου. Περισσὴ μπαρούτη μαυρίζει τὴν ἀτμοσφαῖρα. Τὸ κρὰ τῶν κοράκων καὶ τῶν καρυοφυλλίων τὸ βρόντο τίποτε δὲν κόβει σὰν κελᾶηδισμα. Κανένα, γιὰ νὰ ξανασάνης, καθρέφτισμα στὰ μάτια μιᾶς γυναίκας. Οὔτε γλύκας χαμόγελο, οὔτε τρυφεράδας ἀναστένασμα· λείπει ὀλότελα ἡ κοντυλιά ποῦ συμβουλεύει ὁ Σολωμὸς τὸν ποιητῆ νὰ μὴ τῆ λησμονῆ: «ἡ εἰκόνα τοῦ μικροῦ χλωροῦ βᾶτου εἰς τοὺς ἀσπρούς ἄμμους τῆς Ἀφρικῆς». Λείπει ὀλότελα; Ὁχι. Ὁ «Ἀστραπόγιαννος» συντροφεύει στὸν ἴδιον τόμον τὸ ποίημα τοῦ Διάκου. Κι ἂν δὲν εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ μικροῦ χλωροῦ βᾶτου, εἶναι ἡ ζωγραφία τῆς μεγάλης ἀπίστευτης ἀγάπης ποῦ ὄλα τὰ χλωραίνει γύρω τῆς. Ἡ μεγάλη ἀγάπη ὄχι πιά πρὸς μιὰ κοινήν ἁγία προσκυνημένην ἰδέαν, μὰ ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἀνθρώπου πρὸς ἕναν ἄλλον ἄνθρωπον, ποῦ δὲν ἀνταμώνει πιά, ποῦ ξεχωρίζει· ἡ φιλία, ποῦ εἶναι πάθος καὶ τὸ χρέος ποῦ γίνεται θυσία· ὁ ἔρωτας, ποῦ σὰ νὰ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὰ βάθη δὲν ξέρω ποιοῦ πλατωνικοῦ Φαίδρου, μιὰν ἀπέραντη πνοὴ στοργῆς γύρω ἀπὸ τὴν πρὸς ἄγρια περιπέτεια τῆς κλέφτικης τραγωδίας. Ὁ Λαμπέτης, ὁ ψυχογιὸς τοῦ Ἀστραπόγιαννου, φεύγοντας, λαχταρώντας, τρώγοντας, πολεμώντας, καὶ πέφτοντας, μὲ τὸ κεφάλι ἑνὸς νεκροῦ, τοῦ ψυχοπατέρα του. Νὰ

ὁ ρομαντισμὸς τοῦ μικροκάμωτου μπροστὰ στὸ «Διάκο» τραγουδιοῦ τοῦ «Ἀστραπόγιαννου», μὰ ταιριασμένους ἁρμονικὰ μὲ τὸ χαραχτήρα τοῦ κλέφτη, μὲ τὰ παραδομένα τῆς κλέφτικης ζωῆς. Ὁ ρομαντικὸς ποιητῆς ποῦ εἶναι ἡ καρδιά τοῦ Βαλαωρίτη, καὶ ὁ ἱστορικὸς ποιητῆς ποῦ εἶναι ἡ φαντασία του, συμβιδιάζοντ' ἔδω καὶ συνεργάζονται.

«Λαμπέτη, ἐσθήστηκα! Ὡρα τὴν ὄρα
φεύγη ἀνωπόμωνη, πετὰ ἡ ψυχὴ.
Στὰ κρῶα τὰ χεῖλη μου στέκαται τώρα,
σκύφε καὶ πῆ τῆνε μ' ἕνα φίλι.

«Λαμπέτη, χόρτασε τὴ δύναμή μου,
μέσα στὰ στήθια σου θέλω νὰ βρῶ
στερνὸ λιμέρι μου, θέλω ἡ πνοή μου
νὰ βρῆ στὰ σπλάχνα σου τὸν οὐρανόν.

Μόχτα καὶ πλάκωσαν σὰν ἄγριοι σκύλοι,
γιὰ τὸ κεφάλι μου... τί καρτερεῖς;
Φορτώσου τάρματα, τὸ καρυοφύλλι,
κόψε με γλήγορα, μὴ μ' ἀρνηθῆς».

Ὁλόρθο ἐπέταξε τάξι λεπίδι,
ταγέρι ἔσοκισε, παίρνει φτερό.
Ἀστραφε, σφύριξε γοργὸ σὰ φίλι,
τὸ δέντρο ἐλύγισε στὴ γῆ νεκρό.

Βαριὰ σπαράζει φοβερὴ στὸ χέρι τοῦ Λαμπέτη
ἡ κᾶρα τ' Ἀστραπόγιαννου. Τὸ μάτι ἀνταριασμένον
τοῦ σκοτωμένου τρεῖς φορές ἀνεβοκατεβαίνει
καὶ βασιλεύει σκοτεινόν. Στὸ μέτωπό του ἡ νύχτα
ἐαπλώθηκε ἀξημέρωτη. Δὲν ἄφηκε ἡ ψυχὴ του
ἄλλο σημάδι ὀπίσω τῆς παρὰ σταχτὸν τὸ στόμα,
σὰ μιὰν ἀχτίδα φεγγαριοῦ στὸ μάρμαρο τοῦ τάφου,
ἕνα χαμόγελο βουβόν, νεκρό, σαβανωμένον
στοῦ γέροντα ταρματωλοῦ τὰ κάτασπρα τὰ γένεια.

Ἡ καλύτερη κριτικὴ γιὰ τὸ ποίημα θὰ ἦταν ν' ἀπαγγελθῆ ὀλόκληρο. Γραμμένον μονομιᾶς, σὰν ἀπὸ ἐμπνευση καὶ μόνο, ἀπρομελέτητα, στὴν ἐξοχὴ τῆς Μαδουρῆς, κάτου ἀπὸ τὸν ἴσκιον μιᾶς μεγάλης ἐλιάς, ὄχι πιά μὲ τὸν πατροπαράδοτον δεκαπεντασύλλαβον, ἀλλὰ μὲ μέτρα γοργότερα, σφιχτότερα, ποῦ ζωηρότερα μᾶς παρασταίνουν τὸ δρόμον, τὸν ἀγῶνα, τὸ δαρμόν, τὸ χαλασμόν, τὸν ἔρωτα, τὸ θάνατον, εἶναι ποίημα ἐξαιρετικῆς πνοῆς μέσα στὴν τέχνην τοῦ Βαλαωρίτη.

*

Μὲ τὸ «Φωτεινόν» γυρίζουμε στὸ κανονικὸν ἔπιτόλιμα τοῦ Βαλαωρίτη. Ὁ ποιητῆς δὲν εἶναι νέος πιά. Μὰ νιάτα καὶ γερᾶματα, λόγια

χωρίς νόημα γιά τὸ ἔργο, γενικά, τοῦ καλλιτέχνη καί, χωριστά, τοῦ Βαλαωρίτη. Ἡ Μοῦσα του μὲ τὸ κύλημα τοῦ χρόνου, καθὼς συχνὰ συμβαίνει, πῆρε ἔλο της τὸ ἀνθισμα, μπήκε μέσα σὲ ἔλο της τὸ νόημα, εἶναι δέσποινα τῆς τέχνης της. Ὁ Βαλαωρίτης, ἀηδιασμένος ἀπὸ τὴ μικροπολιτικὴ, παραιτημένος ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ὄφικια, στὴν ἔξοχὴ του ἀποσυρμένος. Δοσμένος στὴν οἰκογένειά του. Κάποια του γράμματα ποὺ μιλεῖ γιά τὸν Ἄντρέα του, τὸ ὑστερότοκο παιδάκι του, εἶναι σὰν τραγούδια κι αὐτὰ στοργῆς. Βασανισμένος κι ἀπὸ τὴν ἀρρώστια του, ποὺ σὲ λίγο θὰ τὸν ἔφερνε στὸν τάφο· μὰ κι ἀπὸ τὴν ἀρρώστια του ὑπερευαίσθητος· δηλαδὴ σὲ κατάσταση ποὺ ὑπηρετεῖ τὴν ποίηση κι εὐκολύνει τὴ γέννα της. Γιατί καὶ ἡ ποίηση καὶ ἀρρώστια εἶναι, καθὼς εἶναι καὶ ὑγεία. Ὁ Βαλαωρίτης γνωρισμένος πρὸ στενὰ μὲ τὴ Λευκάδα του, ἀδερφωμένος μὲ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ, ἕνας μὲ κείνους καὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν ἔκφραση, εἶναι ὁ ἴδιος Φωτεινός, καθὼς σωστὰ μᾶς τὸ υποβάλλει ὁ στοργικὸς βιογράφος του: Τριγύρω του

συντρίματα καὶ χαλασμοί. Γαῦρα παντοῦ καὶ λύσσα.
Κανένα γλυκοχάραμα, νόχτα, σκοτάδι, πίσσα.
Ἄρνήθηκε τὴν κλεφτουργιά, τὰ φλογερά ὄνειρά της,
κι ἔγινε ζευγολάτης.

Μέσα στὸ ποίημα τοῦ «Φωτεινοῦ» ἔβαλε τὴν καρδιά του ὁ ποιητῆς πρὸς πολὺ. Καὶ καθὼς ὁ Λευκαδίτης καπετάνιος, σπρωγμένος ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων, καὶ στὴ μοναξιά του μέσα, ξαναγύρισε στ' ἄρματα του καὶ μ' ἔλα του τὰ γερατεία, γιά νὰ ξαναστυλώσῃ τὴν ξεπεσμένη πατρίδα του, γιά νὰ διώξῃ τὸν ξένο, ἔτσι κι ὁ Φωτεινὸς ποιητῆς, σπρωγμένος ἀπὸ τὴ δύναμη ποὺ τὸν κυβερνοῦσε μέσα του, καὶ στὴ μοναξιά του μέσα, ξαναγύρισε στ' ἄρματα του· στὴν τέχνη του. Ὁ στίχος, μέσα στ' ἄρματωλικά του χέρια, σὰ λεπίδι ξανάστραψε, ξαναβρόντηξε· σὰν καρνοφύλλι. Μὰ τὰ χέρια δὲν τρέμουν, καὶ ὁ στίχος ἀλάθευτα χτυπᾷ. Καὶ τὴ δάφνη ποὺ θὰ τὴν ὄνειρεύοταν ὁ νέος, τὴν ἔδρεψεν ὁ μισόκοπος. Γιά κακὴ μοῖρα ὁ «Φωτεινός» ἀπόμεινε ἀτέλειωτος. Ὁ θάνατος ἔδρεψε κι αὐτὸς τὸν ποιητῆ· πενήντα πέντε χρόνων. Λεῖπει ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦτο τὸ τελευταῖο χτένισμα. Μὰ δὲν τοῦ λείπει τίποτε σχεδὸν ἀπ' ὅσα ξεχωρίζουν τὴ δύναμη, τὴ χάρη, τὴ μαστοριά τοῦ βαλαωριτισμοῦ. Δὲν ἔχουμε στὰ χέρια μας τὸν καιρὸ ποὺ χρειάζεται γιά νὰ γίνῃ σωστὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου. Μᾶς φέρνει πίσω, πρὸς τὸ μεσαιῶνα, στὰ 1357, στὴν ἐπανάσταση ποὺ ἀνάβηκε οἱ Λευκαδίτες γιά νὰ τινάξουν ἀπὸ πάνω

τοὺς τὸ ζυγὸ τοῦ Βενετοῦ. Τὸ ποίημα δὲν τὸ διακρίνει ἡ ὁμηρικὴ, καθὼς παρατηρήσαμε, ἀμεροληψία τοῦ «Διάκου». Εἶναι γιομάτο καὶ νευρικά τρέμει ἐδῶ καὶ κεῖ ἀπὸ τὸ μίσος ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ· δὲν εἶναι ὁ Τοῦρκος πιά· εἶναι ὁ Φράγκος· εἶναι, ἀκριβέστερα, ὁ ξένος. Στὸν καιρὸ ποὺ γράφεται τὸ ποίημα ἡ ἀτμοσφαῖρα τῶν πατριωτῶν βολωμένη ἀπὸ τὴ γενικὴ δυσἀρέσκεια κατὰ τῶν δυνατῶν τῆς Εὐρώπης. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τοῦ παράπονου, τῆς πίκρας, τοῦ θυμοῦ κατὰ τοῦ εὐρωπαϊοῦ δυνατοῦ, ἀρκετὸ γιά νὰ ζυπνήσῃ μέσα στὴν ἱστορικὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ ἕλες τίς ἀνάμεσ' ἀπὸ τοὺς αἰῶνες εἰκόνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατατρεμένου ἀπὸ τὸν ξένο, εἴτε τὸν Τοῦρκο, εἴτε τὸν Φράγκο, τοῦτον ἐπικινυνότερο ἀπὸ κείνον· τὸ αἶσθημ' αὐτὸ ἔρμηνεύει ὁ Φωτεινός. Τὸ ποίημα, συνθεμένο μὲ τὴν ὁρμὴ καὶ μὲ τὴ γνώση ποὺ μᾶς ξεδιπλώνονται στὸ Διάκο, μὲ ἔλο τὸ γλωσσικὸ πλοῦτο ποὺ τὸν ἐκμεταλλεύεται, καθὼς ἐκεῖνος ξέρει, μόλα ταῦτα εἶναι καὶ κάτι ἄλλο. Ταξιδεύουμε στ' ἀνοιχτά, ἀρμενίζουμε πρὸς φανταχτερότερους ὀρίζοντες, εἴμαστε στὰ χρόνια τὰ βυζαντινά· ἀπάνω σὲ νεόφερτο ὀλικὸ δοκιμάζει τώρα τὴν πλάστρα δύναμὴ της ἡ ἀρματωλικὴ Μοῦσα:

Τοῦ Νικηφόρου τὸ σπαθὶ μπορεῖ νὰ μᾶς σκεπάσῃ
εἶναι παιδί παλικαρᾶς, κι ἡ μάνα πόχει πλάσει
ταντρευμένο του κορμὴ ἢ Παλαιολογίνα,
τὸν κέντρως· αἶμα βασιλιά...

Ἔτσι ὁ ποιητῆς πλαταίνει τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου του, καὶ μαζί γίνεται ὁ πρόδρομος τοῦ σημαντικοῦ ξετυλιγμοῦ ποὺ βλέπουμε γύρω μας, ὅσοι θέλουμε κι ὅσοι μποροῦμε νὰ τὸν προσέξουμε· τοῦ ξετυλιγμοῦ ποὺ ἔμπασε στὴν παράδοση τῆς νέας ἑλληνικῆς πατριδο-λάτρισσας τέχνης νέα στοιχεῖα καὶ θέματα, τὸ Βούλγαρο ἀγνάντια στὸν Τοῦρκο, τὴ Μακεδονία ἀγνάντια στὴν Ἠπειρο, μὲ νέους ἥρωες καὶ νέους μελετητές, τὸ ξετύλιγμα ποὺ φωτίζει καὶ ποὺ πλουτίζει τὸ ἰδανικὸ τῆς σύγχρονης ποιητικῆς δημιουργίας, κι ἄς δουλεύῃ κομμένα, λιγοστά, ἀργά, μισὰ — καὶ στὸν πεζὸ καὶ στὸν ἔμμετρο λόγο, μὲ τὴ ζωὴ, μὲ τὰ πρόσωπα, μὲ τὸ νόημα τοῦ βυζαντινοῦ προγονικοῦ κόσμου. Ἄλλὰ μ' ἔλο τὸ μίσος καὶ μ' ἔλη τὴν ὀργὴ κατὰ τοῦ ξένου — τὸ σκληρὸ καὶ τὸ ἀλύγιστο καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ στίχου μέσα στὸ ποίημα τοῦ «Θάναση Διάκου», σὰ νὰ λυγίζεται καὶ σὰ νὰ τρυφεραίνῃ ἐδῶ πέρα. Πάντα μέσα στὴν ταραχὴ, στὸν ἀγῶνα, στὸ μαρτύριο· μὰ τώρα σὰ νὰ εἴμαστε πρὸς κοντὰ μπροστὰ σὲ κάποιον πρόσωπο ποὺ μελαγχολικὰ μᾶς χαμογελά ἢ ποὺ μᾶς θυμίζει κάτι

ἀπὸ τὸ ἐπικό γαλήνεμα. Μέσα στὸ μούγκρισμα τῶν ὄπλων ποὺ ἐτοιμάζονται νὰ γίνουν τ' ἀστροπελέκια, μιὰ κελαηδίστρα φωνὴ ξεχωρίζει:

Σὲ παράμερο λαγκάδι
καταβαίνει μιὰν ἀυγὴ
διψασμένο ἕνα κοπάδι
καὶ ξανοίγει μιὰ πηγὴ.

Δένε δὲ ἦταν στοιχειωμένη
κι εἶχε φίλο ἕνα στοιχειό
ποὺ τὴν ἤθελε κλεισμένη
νὰ μὴ βλέπη οὐτ' οὐρανό.

Στρέφει ἀνήσυχο τὸ μάτι
τὴ βρυσούλα του νὰ ἰδῇ
ἂν κοιμάται στὸ κρεβάτι,
ἂν στενάξει, ἂν ἀγρυπνῇ.

κι ἡ παιδούλα του προβαίνει
δροσοστάλαχτη, ξανθὴ,
φέγγει ἡ χώρα φωτισμένη
ἀπὸ τέτοια ἀναλαμπή.

Ἡ κελαηδίστρα φωνὴ τῆς Θωδούλας εἶναι, τῆς ἀκριβοθυγατέρας τοῦ Φωτεινοῦ:

Δὲν εἶχε κλείσει δεκαφτά, κι ἄμεστο μοσκοδόλα
τοῦ λόγγου ταγριολούλουδο. Ποτὲ παρόμοιο μάτι
τῆ δύση δὲν ἐφώτισε πατέρα ἑβδομητάρη,
οὔτε ταγέρι τοῦ Μαγιοῦ τόση δροσιά καὶ γλύκα
χύνει ποτὲ σὲ σωθικά μυριοφαρμακωμένα
δοση σκορποῦσε δλόγγυρα μὲ τὸν ἀνασασμό τῆς...
Μὲ τὸ τραγοῦδι κάθεται στὸν ἀργαλειό κι βραίνει,
μὲ τὸ τραγοῦδι διάζεται, μὲ τὸ τραγοῦδι φέρνει
τὴ στάμνα στὸ κεφάλι τῆς... Στὸ βότανο, στὸ θέρο,
παντοῦ στὸ στεριολόγγημα, στὸν τρύγο, στὸ κοπάδι,
ὄθε περάση, τῆς χαρᾶς τὰ σύγνεφ' ἀποδιώχνει
καὶ βασιλεύει ὅπου σταθῇ παρηγοριά καὶ γέλιο.
Δροσοσταλίδα τῆς αὐγῆς, χαρὰ, χαρὰ στὰ χεῖλη
ποὺ θὰ τὴν πιοῦν μ' ἕνα φιλί...

Ὁ θησαυρὸς τῆς καρδιάς τοῦ πατέρα ποὺ μοιρολόησε τοὺς χαμοῦς
τῆς Μαρίας καὶ τῆς Ναθαλούλας του καὶ ποὺ κρυφονειρεύεται τοὺς
περαστικούς ἀγγέλους του, ὁ θησαυρὸς αὐτὸς ξοδεύεται γιὰ νὰ στο-
λιστῇ τοῦ Φωτεινοῦ ἡ κόρη. Καὶ κάτι ἀκόμα ἐδῶ σὰ νὰ μας ψιθυ-
ρίζῃ πῶς ὁ ποιητὴς σύνθετε τοὺς στίχους τοῦ Φωτεινοῦ, ὄχι τόσο

Κι ἀντιβλέπει στὸν καθρέφτη
τοῦ νεροῦ κρυφὰ κρυφὰ
τὸ βροκό τὸν ψυχοκλέφτη
ποὺ τῆς ἔριχνε φιλιὰ.

— Ἐχω κόρη αὐτὴ τὴ βρῦση
παγαλᾶς τόσοσιν καιρό.
Ἔλα, πιὲ νὰ σὲ δροσίση
τὸ παρθένο τῆς νερό.

Τότε ἀπλώνει μὲς στὰ βάνη
τὸ καλόβουλο στοιχειό,
τὸν ἀφρό τῆς παίρνει, πλάθει,
δίνει σάρκα στὸ νερό,

μὲ τὴ φλόγα τῆς πολεμικῆς μανίας, ὅσο μὲ κάποια δάκρυα ἀποχαι-
ρετισμοῦ στὰ μάτια του. Τὸ τραγοῦδι τοῦ κύκνου. Σὰ νὰ ξάνοιγε
καὶ σὰ νὰ μάντευε μέσα στὴ σκιά τὸ χέρι τοῦ θανάτου ποὺ ἀπλώνονταν
κι ἔφαχνε γιὰ νὰ τόνε συλλάβῃ. Ὁ ποιητὴς πάντ' ἀρματωλὸς, ἀκλό-
νητος, μὲ τὸ μέγα ἐθνικό του δνετρο· μὰ στὸν ἴδιο καιρὸ κάτι σὰν
δνετρο ἄλλο, ἡ νοσταλγία τῆς ζωῆς ποὺ θὰ τὴν ἀφηγε, τὸν κάνει,
κάπου κάπου, γαληνότερα νὰ στοχάζεται, μὰ καὶ παθητικὰ νὰ τρέμῃ
τώρα. Μὰς τὸ λέει ὁ ἴδιος ὁ στίχος του ποὺ συναλλάσσεται, τῶρα
δεκαπεντασύλλαβος ὁμοιοκατάλητος, τῶρα δεκαπεντασύλλαβος χωρὶς
ρίμα, τὸ γύρισμα τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ποὺ δίνει στὴν ποίηση λυρι-
κώτερον ἀέρα καὶ ὑποκειμενικώτερο. Ἐπειτα ὁ ποιητὴς, ἀπὸ τὴν
ἀφιλοπρόσωπη ἀγάπη πρὸς τὸ χωριάτη γύρω του, ἀπὸ τὴ συγκρα-
τητὴ συναναστροφή μὲ τοὺς ἀγρότες τῆς Ἁγία Μαύρας καὶ μὲ τοὺς
Ἀκαρνᾶνες ἀντίκρου του, ρουμελιώτες ἀγνοῦς, ἀγάλια ἀγάλια καὶ
ἀποκλειστικώτερα γίνεται κι αὐτὸς λαὸς ἄλος. Τῆς λαϊκῆς ψυχῆς
χυμένης ὄχι μὲ τὴ ρητορικὴ ζέση — ὁ Βαλαωρίτης δὲν εἶναι καλὰ
καλὰ ρητορικός ποιητὴς — ὄχι μὲ τὸ λυρικό τὸν οἶστρο — ὁ Βαλα-
ωρίτης δὲν εἶναι λυρικός ποιητὴς — ἀλλὰ κυριώτατα μὲ τὴν ἀναπα-
ράσταση τοῦ τρόπου τοῦ αἰσθαντικοῦ καὶ τοῦ τρόπου τοῦ ἐκφραστι-
κοῦ ἑνὸς λαοῦ, ὁ Φωτεινὸς θὰ μένη ὄρατο δείγμα.

— «Ἐγὼ, σκουληκι ἀγνώριστο», κρᾶζει πρὸς τὸ γέροντα πολέ-
μαρχο φαντασμένος ὁ Ἴταλὸς δυνάστης,

ἐγὼ, σκουληκι ἀγνώριστο, ὁ Τζόρτζης ὁ Γραταιάνος,
ἀφέντης σου παντοινός, τύραγνος, ἀρχοντᾶς σου.
Αὐτὸ τὸ χῶμα ποὺ πατῶ, οἱ πέτρες, τὰ νερά σου,
ἡμερο κι ἄγριο κλαρί, ταγέρι σου, ἡ ψυχὴ σου,
τὰ ζωντανά σου, τὰ παιδιὰ, τὸ αἷμα σου, ἡ τιμὴ σου,
ὄλα δικὰ μου, μάθς το...

Καὶ καθὼς ὁ Φωτεινὸς ρίχνει κατὰ πρόσωπο τοῦ ξένου τὴ λέξη
λαός:—Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ λαός; χλευαστικὰ ρωτᾶ κι ἐπιμένει στὸ
ρώτημα ὁ ἀριστοκράτης Βενετός: «Δεῖξε μου αὐτὸ τὸ λείψανο ποὺ
θὰ βοικολοκιάσῃ». Κι ὁ Φωτεινός, μέσα σ' ἕνα θαυμάσιο ξέσπασμα
τῆς λαϊκῆς μαρτυρημένης ψυχῆς, τοῦ ἀποκρίνεται:

Ἐγὼ, ὁ φτωχὸς ὁ Φωτεινός, ὁ γέρος ὁ ξεσκλιάρης,
ποὺ ρίχνω ἐδῶ τὸ σπόρο μου γιὰ νὰ μοῦ τόνε πάρης,
ἐγὼ ποὺ μὲ τὸν ἴδρωτα τὰ χῶματα ζυμώνω,
γιὰ νὰ τρώῃ ἄλλος τὸ φωμί, ποὺ τρέχω, καὶ κεντρώνω
τὴν ἀγριλίθα τοῦ βουνοῦ, καὶ ποὺ δὲν ἔχω λάδι
ν' ἀνάφτω τὸ καντήλι μου, καὶ ζῶ μέσα στὸν ἀδη'

ἔγώ πού μέ τὰ νύχια μου ἀναποδογυρίζω
 τό λόγγο καί τὰ ριζιμά γιά νά σᾶς τὰ στολίζω
 μέ κλήματα πού δέν τρυγῶ καί πού ποτέ δέν ἔχω
 λίγο κρασί κεφαλαϊκό τῆ γλώσσα μου νά βρέχω'
 ἔγώ ὁ φτωχός ὁ μυλωνάς, πού ζῶ σ' αἰώνια ζάλη
 καί παίρνω κέρδο, πληρωμή, προσφάγι τήν πασπάλη,
 πού δέν ὀρίζω τό παιδί, πού πάντα ζῶ μέ τρόμο,
 καί πού δέ βρίσκω ἐδῶ στή γῆ γιά νά μέ κρίνη νόμο,
 αὐτός, αὐτός εἶν' ὁ Λαός...

Ὁ περίφημος Μπέμπελ, ἓνας ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τοῦ γερμανικοῦ κοινωνισμοῦ, σέ κάποιο του λόγο στὰ 1893, μνημονεύοντας ἓνα ποίημα τοῦ Ἄινε — ὁ Ἄινε ποιητῆς ἐπαναστάτης, βέβαια, ὅμως ὄχι καί σοσιαλιστής — τὸ χαρακτήρισε ὁ Μπέμπελ «στὴν ἐντέλειαν ἔκφραση τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδέας». Ἀνάλογα οἱ στίχοι πού τῶρ' ἀκούσατε, θά μπορούσαν γκαρδιακά ν' ἀντιλαληθοῦν ἀπὸ τοὺς προλετάριους καί τῆς ἐξοχῆς καί τῆς χώρας, καθὼς εἰκονικὰ ξεσκεπάζονται τὰ παθήματα, εὐγλωττα σὰ νά διαλαθοῦν καί τὰ δικαιώματα τοῦ βασιμισμένου λαοῦ:

Αὐτὸ τὸ βῆδι τὸ μανὸ π' ὅσο βαθιὰ ρουχνίζει,
 τόσο εὐκόλα μινιάζεται κι ἀνεμοστροβιλίζει.

Ἔτσι τὸ τραγούδι τοῦ ποιητῆ ξεπερνᾷ συχνὰ τὸ σημεῖο πού σκοπεύει: ἔτσι ἓνας πατριδολάτρης αἰοδὸς σαλεύει τὰ σπλάχνα μας καί ἀπὸ συγκίνηση καθαρῶτερ' ἀνθρώπινη, πού πάει παραπέρα κι ἀπὸ τὰ σύνορα τῶν πατρίδων.

*

Ἡ γνωριμιὰ τοῦ Βαλαωρίτη μέ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ προικίζει τὸ στίχο τοῦ Φωτεινοῦ καί μέ μιὰν ἄλλη χάρη μέ τὴν ἐλαρότητα, κάτι σὰν εἰρωνεῖα ὁμηρικῆ· κάτι σὰ χιοῦμορ· κέφι θά ἔπρεπε νά τὸ ποῦμε. Μὰ κάτι πού διαφέρει ἀπὸ τὸ σατυρικὸ κέντημα, ἀκόμα κι ἀπὸ τὸ παιγνιδιάρικο τὸ ὕφος. Κάτι πού ἀνετα πρέπει νά γλιστρά ἀπὸ τὸ ὄψηλὸ καί κατανυχτικὸ στὴν οἰκιακὴ ὁμιλία πού χωρατεύει· κάτι ὄχι εὐκόλο νά κεντηθῆ μέσα στὸ λεπτότατο ὕφασμα πού λέγεται στίχος, καί πού ἓνα ἀπρόσεχτο κίνημα, παραπανιστό, μπορεῖ νά τὸ ξεσκίση. Κάτι πού θέλει εὐλυγισία καί στῆς σκέψης τὸ περπάτημα καί στῆς γλώσσας τὸ μεταχείρισμα. Τέτοιο κέφι συχνὰ τὸ ἀπαντοῦμε στὰ ἔργα κορυφαίων τῆς ποιητικῆς τέχνης πού καθρεφτίζουν ἀκέρια τὴ ζωὴ. Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὸ Σεξπῆρο, ἀπὸ τὸ Σεξπῆρο στὸν Γκέτε, ἀπὸ τὸ Γκέτε στὸ Μιστράλ, ἀντίθετα μέ τὴν ποίηση πού παρουσιάζεται

σχεδὸν πάντα μέ λειτουργικὴ κατάνυξη καί ἱερατικὴν ἐπισημότητα καί σὰν ἐκστατικῆ. Καί δῶ ξεχωριστὸς ὁ Βαλαωρίτης, μέ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς τὴ ματιὰ καί τὴν ὄρεξη, μᾶς δίνει κάποια δείγματα τέτοιας χάρης, ἐχτὸς ἀπὸ τὴν ἀγρία εἰρωνεῖα τῆς Χάμκως στὴ Φροσύνη, ἀπὸ τὰ μεταβρίσματα τοῦ Μῆτρου στὸ Διάκο, καί ἀπὸ μερικοὺς στίχους τοῦ Καλόγιανου, κυριώτερα, σχεδὸν σὲ ὄλο τὸ τρίτο ἄσμα τοῦ Φωτεινοῦ, πού τὸ γιομίζει ἡ κουθέντα τῶν δυὸ γέρων ὀπλαρχηγῶν. Οἱ γέροι τὸ κουτσοπίνουν, καί ρουφώντας τὸ ἠδονικὸ κεροπάτι «πόχει πατέρα πατρὶνὸ καί μάνα μαυροδάφνη», βρίσκουν τρόπο νά μᾶς παραστήσουν μέ τὴ λαμπερά, καί σοφὰ εἰκονικὴ τους πλούσια γλώσσα, τὴν κατάστασιν τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς στὴν παραμονὴ ἑνὸς σηκωμοῦ· καί ἡ εἰκόνα ὅλη σὰ μαλακὰ νοτισμένη ἀπὸ κρασοκατάνυξη. Τὸ σφιχτὸ δυσκολοξεδιάλυτο ἀδέρφωμα τῆς τέχνης τοῦ ποιητῆ μέ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, καί στὸ νόημα καί στὴν ἔκφραση πού κάνει τὴν ποίηση νά σταματᾷ πὺδ πολὺ στίς λεπτομέρειες, ἀπὸ κοντά, τῶν πραγμάτων, παρὰ στὸ σύνολο κι ἀπὸ κάποιαν ἀπόστασιν, κι ἀπὸ κεῖ νά παίρνη τὸ πέταμά της, ἐξαιρετὰ ὁ Βαλαωρίτης τὸ βάζει σ' ἐνέργεια μέ τὸ στίχο· κι ἔτσι ἡ ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη εἶναι μαζὶ καί γέφυρα πού μᾶς περνᾷ ἀπὸ τὸ στίχο, στὸν πεζὸ λόγο τὸν καλλιτεχνικὸ, ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ποίημα στὸ ἐπικὸ διήγημα· καί πού μᾶς κάνει νά στοχαστοῦμε πῶς ὑπάρχει καί στῆς νέας μας δημιουργικῆς φιλολογίας τὸ περπάτημα ἓνας ρυθμὸς, μιὰ παράδοσιν, κάτι σὰν ἐξέλιξη, κάτι σὰ μεταμόρφωσιν· πῶς μέ ὅλα του τὰ ἐμπόδια ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι ὑποκαίμενο τῆς μελέτης τοῦ ἱστορικοῦ.

*

Ἐδῶ σταματοῦμε σήμερα. Στὴν ἄλλην ὁμιλία, θά τερματίσουμε τὸν περίπατό μας μέσα στοὺς κύκλους τοῦ «Φωτεινοῦ», θά ρίξουμε ὕστερα μιὰ πλατειὰ ματιὰ στὸ σύνολο τοῦ ἐπικοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, καί ἀλλάζοντας δρόμο, θά σταματήσουμε σὲ κάποιες γωνιές καί θά σκύψουμε σὲ κάποιες λεπτομέρειες τοῦ ἔργου. Θά κοιτάξουμε πῶς ὁ ποιητῆς φέρνεται ἀγνάντια καί στὰ μεγάλα αἰώνια θέματα τοῦ λυρισμοῦ, στὸν ἔρωτα, στὸ θάνατο, στὴ φύσιν, στὸ κοσμικὸ πρόβλημα, καί ἂν καί πῶς ἐκφράζει κάτι κι ἀπὸ κείνα. Καί θά τελειώσουμε μέ τὴν ἀνάγνωσιν καί μέ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ «Ξερίζωμένου Δέντρου». Εἶναι τὸ ποίημα πού βρίσκουμε τὸ Βαλαωρίτη μέσα σὲ ὄλους τοὺς τόπους του καί μέ ὄλους του τοὺς τρόπους.

Ἡ δεύτερη ὁμιλία¹.

Στὴν πρώτη μου ὁμιλία στὴν αἴθουσα τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» ποὺ μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ μὲ βάλῃ στὸ πρόγραμμα τῶν ρητόρων του, παράστησα πρῶτα τὴν ἐντύπωση ποὺ προξένησε στὴν παιδική μου φαντασία ἡ ἀποκάλυψη τῶν ποιημάτων τοῦ Βαλαωρίτη. Ἐξέτασα ὑστερα, πάντα μέσα στὰ στενὰ σύνορα μιᾶς ὁμιλίας, τὴν ποίηση τούτη, σὲ ὅτι μᾶς δείχνει χαρακτηριστικό, καὶ στὴν οὐσία καὶ στὴ μορφὴ της· μὲ τὸ φῶς τοῦ κριτικοῦ λόγου καὶ μὲ τὴ θέρμη τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ πρὸς τὸν ποιητὴ προσπάθησα νὰ δείξω ζωγραφιστὰ τῆς Μούσας τοῦ Βαλαωρίτη καὶ στὴν πνοή της καὶ στὴν τέχνη της καὶ στὴ γλῶσσα της, τὸ νόημα καὶ τὴν ὁμορφιά. Καὶ γενικώτερα, καὶ κυρίως, ἀπάνου στὰ μακρόστιχα ἱστορικὰ τραγούδια του, στὴν «Κυρὰ Φροσύνη», στὸ ἀριστούργημα τοῦ «Θανάση Διάκου», στὸ θαυμαστὸ «Ἀστραπόγιαννο», καὶ στὸ «Φωτεινὸ», τὸ πλατὺ καὶ πλούσιο, τὸ κύνειον ἄσμα τοῦ ποιητῆ. Μέσα σ' αὐτὸ ἡ ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη σφοδρῆ καὶ ἄγρια ἀπὸ τὸ μῖσος ἐναντίον τοῦ ξένου, ὅμως ἀπαλαίναται ἀπὸ ἓνα γλυκύτατο φύσημα στοργῆς, ἐμφυχωμένο πῶς πολὺ στὴν παρθενικὴ Θεοδούλα, στὴν ἥρωίδα του, κάτι σὰν ἀποχαιρετισμὸς πρὸς τὴ ζωὴ ποὺ θὰ τὴν ἄφηνε πρόωρ²· ἀκόμα ὁ ἔθνοπλάστης ραψωδός. Σήμερα στὴν αἴθουσα τοῦ Λυκείου τῶν Ἑλληνίδων ποὺ εὐγενικὰ μᾶς φιλοξενεῖ, καὶ πρὶν περάσω καὶ σταθῶ σὲ ἄλλα μονοπάτια τοῦ ποιητικοῦ του δάσους, θὰ τερματίσω πρῶτα τὸν περίπατό μου στοὺς χλοερὸς κύκλους τοῦ «Φωτεινοῦ».

*

Καθὼς παρατήρησα στὴν προηγούμενη ὁμιλία, ἡ Μοῦσα ποὺ ἐμπνέει ὄλο σχεδὸν τὸ ἔργο τοῦ Βαλαωρίτη καὶ ποὺ τὴν ἐνσαρκώνει τὴν ἐθνικὴν ἰδέα, εἶναι ἡ Ἥπειρος. Τοῦ ποιητῆ πάντοτε ἡ φαντασία μὲ αὐτὴν ἀγκαλιασμένη,

καθὼς ριζώνει ἡ ἀγγιλιὰ καὶ σφίγγεται στὸ βράχο,
ἀγκαλιασμένη πάντοτε στὴν πέτρα ποὺ τὴν ἔχει.

Καὶ κράζει σ' ἓνα του λόγου πρὸς τοὺς συμπολίτες του: «Ἐνίωσα ὅτι κυκλοφοροῦσε μέσα μου τὸ αἷμα τῆς Ἥπειρου». Ὁ λόγος αὐτὸς ἐκφωνημένος πρὸ πενήντα χρόνων ἀκριβῶς, ἀμέσως ὑστερ³ ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν, ἔν ἀπὸ τὰ σπάνια δείγματα ποὺ μᾶς

¹ Στις 13 τοῦ Γενάρη τοῦ 1914.

ἄφησε ὁ Βαλαωρίτης πεζοῦ λόγου στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, μᾶς δείχνει τὸν ποιητὴ, μὲ μόνη τὴν ἔνταση καὶ τὴ δύναμη τοῦ πατριωτικοῦ του πυρετοῦ ἀνεβασμένο σὰν ἀπάνω σὲ βᾶθρο ἐνὸς προφήτη. Καὶ πῶς ταιριάζουν τὰ σὰν προφητικὰ τοῦτα λόγια μὲ τὴν ποιητικὴ μας γλῶσσα, ποὺ εἶναι καὶ κείνη σὰν ἀπὸ ὕφασμα προφητικὸ. «Βλέπω, κράζει, ἔναν ἀντρεῖο λαὸ νὰ μουγκρίζῃ ἐλόγουρά μου καὶ μὲς στὴ ματιὰ του ξανοίγῃ ὅτι σὰν ἔρθῃ ἡ ὄρα, δὲ θὰ φοβηθῇ νὰ χύσῃ τὸ αἷμα του πολεμώντας τοὺς ἐχθρούς του... Βλέπω ἀντικρὺ μου τὰ βουνὰ τῆς Ἥπειρου μελαγχολικά, μαυροφορεμένα, κι ἔχω τώρα τὴν πεποίθηση ὅτι γλήγορα θὰ τ' ἀνεβοῦμε νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι». Καὶ πῶς μοῦ ἔρχονται στὸ νοῦ τὰ λόγια ποὺ τώρα τελευταῖα σημεῖωνα ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ ἐνὸς μνημοσύνου στὸ χρόνιασμα⁴ ἀπάνου τοῦ ἥρωικοῦ θανάτου στὴν κορφή τοῦ ἡπειρωτικοῦ Δρίσκου ἐνὸς ἄλλου πόσο διαφορετικοῦ ποιητῆ, τοῦ λεπτότεχνου σμιλευτῆ τοῦ στίχου, ποὺ θρηνοῦμε. Ἐγραφα: «Τὰ ὄπλα μας ἀπέξω ἀπὸ τὰ Γιάννενα καὶ μέσα στὴν Ἥπειρο, σὰ νὰ συνεχίζουν καὶ σὰ νὰ πραγματοποιοῦν τὴν ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη». Ὅμως ἡ ποίηση τούτη ἔρχεται στιγμὴ κι ἡ ματιὰ της, σὰ νὰ μεγάλωσε ξαφνικὰ ἡ ἀχτίνα της, καὶ σὰ νὰ βλέπη μᾶκρος ἀσυνήθιστο τὸ κοίταμά της, ἔρχεται στιγμὴ κι ἀγκαλιάζει ὄχι πιά ὄρισμένους ἀγιασμένους ἀπὸ τὴν ἱστορία μας τόπους, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν μεγάλη τὴν ὅλη τὴν ἰδεατὴ μητέρα, τὴν Ἑλλάδα, στὸ πέρασμά της μέσ' ἀπὸ τοὺς αἰῶνες: «le miracle grec», καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ Ρενάν, τὸ ἑλληνικὸ θάμα. Ἡ ματιὰ τούτη ρίχνεται στὸ δεύτερο ἄσμα τοῦ Φωτεινοῦ. Ἐκεῖ ποὺ ὁ σοφὸς ἀπὸ τὴν Πόλη καλόγερος, δάσκαλος τοῦ Φωτεινοῦ, μπάζει τὸ μαθητὴ του στὸ νόημα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Τοῦτε τὸ πῶς ἀνάμεσα σὲ τρίβολα κι ἀγκάθια
μιὰ μέρα θέλησε ὁ Θεὸς νὰ σπείρῃ ἓνα λουλούδι
ὀποῦχε χίλιες ὁμορφιὲς καὶ χίλιες εὐωδιὲς
κι ὀποῦ ὅταν ἐμεγάλωσε καὶ πρόβαλε θροσάτο,
δευτέρος ἡλίου ἔλαμψε, καὶ τὴν φυχὴ τοῦ κόσμου,
π' οὔτε δὲν εἶχε ἀνάκαρα κρυφὰ ν' ἀναστενάξῃ,
τὴ ζέστανε, τὴ στόλισε μ' ἀκούραστα φτερούγια,
τὴν ἔμαθε πῶς νὰ πετᾷ. Καὶ τὸ λουλούδι ἐκείνο
πόμπρεπε νάναὶ ἀμάραντο, τὸ βάπτισεν Ἑλλάδα.

Ὁ ποιητὴς τοῦ «Διάκου» ἀντιπαθοῦσε τὸ ταίριασμα τῶν ἀρχαίων κλεινῶν ὀνομάτων μὲ τὰ νέα δοξασμένα ὀνόματα. Στὸ ποίημα τοῦ «Διάκου» δὲ μνημονεύεται οὐτ' ἓνα ὄνομα οὐτ' ἓνα κλέος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους κλασσικοὺς καιροὺς. Ὁ ποιητὴς τοῦ «Φωτεινοῦ» πιστὸς δὲν

μπορούσε νὰ μείνη στὴν ἀρχὴ τούτῃ· βλέπει πλατύτερ', ἀρμονικώτερα στοχάζεται. Ἀρχίζει νὰ ἐννοῇ πῶς δὲν εἶναι ἀταίριαστα μέσα στὸ περιβόλι τοῦ συμπλεγμένα μετὰ τῆς πρασινάδες καὶ σκεπασμένα μετὰ τὰ φυλλώματα μάρμαρα χρυσομέν' ἀπὸ τὴν πολυκαιρία, συντρίμματα ὠραιότερα καὶ ἀπὸ τὰ ἀκέρια, ποὺ τὰ καθιερώνει ἢ Κλειῶ καὶ ἢ τέχνη τὰ ξαναζῆ. Ἀρχίζει καὶ ρυθμίζει μέσα στὸ τραγούδι τοῦ ἀρχαῖες ἐνθόμησης, ἀρχαῖα ὀνόματα· καὶ πλουτίζει τὸ στίχο του μετὰ τὸ ἀνάκρασμα τῆς δόξας τῶν κλασικῶν αἰώνων, ποὺ μπάζει μέσα στὴν ἀρματωλικὴ ζωηράδα τῆς γλώσσας τοῦ μιὰ σεμνὴ χάρη. Νὰ πῶς δείχνονται, πῶς ὑπαινίσσονται — καλύτερα νὰ ποῦμε — τὰ σαλαμίεια τρόπαια:

Τοῦπε δι' ἐκείνη ἢ θάλασσα ἢ φραγκοπατημένη
εἶχε ρουφήξει λαίμαργα τανθρώπινα κοπάδια
ποῦ μ' ἕναν Ξέρξη βασιλιά ἐχύθησαν νὰ φάνε
ταστάλωτο τὸ λούλουδο . . . τακολουθοῦσε νύχτα,
θῆνος, νεκρίλα, σίθερα, καὶ γλίτωσε τὸν κόσμον . . .

Καὶ νὰ ἢ ὠραία καὶ μετὰ δλα' τὰ τολμηρὰ μιὰς νοσολογικῆς ἔκφρασης — μὰ πόσο ἀνετη — ἀναπαράσταση τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἄκτιου μετὰ τὸν Ὀκτάβιο νικητὴ καὶ μετὰ τὸν Ἀντώνιο, θῆμα τῆς ἀπαίσιαις γυναίκα:

Τοῦδειξ' ἐκεῖ παρὰμερα τῆ Σάλτενη, τὸν Κόρφο,
καὶ τοῦπε πῶς ἐσμίχανε καὶ πῶς κριαρωθήσαν
μέσα σ' αὐτὸ τὸ στένωμα γιὰ τὴ σκλαβιά τοῦ κόσμου
δύο πολεμάρχου φοβεροί, καὶ πῶς ὁ νικημένος,
ἀπὸ δυὸ λάμπες πόθλεπε ναστράφτου ἐμπροστά του,
τῆς Κλεοπάτρας τῆ ματιὰ καὶ ἕνα μεγάλο θρόνο,
ἐδιάλεξε τὴν ὁμορφιά καὶ σήστηκε μαζί της . . .

Καὶ νὰ τοῦ Κράτους τοῦ Βυζαντινοῦ τὸ ζωγράφισμα:

Τοῦπε πῶς ἕνας βασιλιάς, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος,
τὴν πρώτη μέρα πάθραξε στὰ χέρια τὴν κορώνια
ἐξάνοιξε δι' ἐπάνω τῆς πηχτῆ πηχτῆ σὰν αἶμα
τὴν ἐσκοιδιαζοῦ ἢ σκουριά καὶ θὰ τὴν ἔτρωγε ὅλη
ἀν δὲν τῆς ἔδινε βαφή καὶ βαφτισμα καὶ χρίσμα
τῆ λάμπη τῆς Ἀνατολῆς, τὸ φῶς τοῦ Σταυρωμένου
καὶ τοῦ Βοσπόρου τὰ νερά. Καὶ πάραυτα φωτῶνει
στὸ πρόσταγμα τοῦ γίγαντα μέσ' ἀπ' τὰ κύματα μὰς
τὸ Κράτος τὸ Βυζαντινὸ, πάζησε χίλια χρόνια
χωρὶς ἕνα ξανάσασμα, ξεσπαθωμένο πάντα,
γιὰ νὰ κρατῆ τὴν ἀδυσσο, ποὺ μούγκριζε νὰ πνίξη
τὴ Δύση τὴν ἀχάριστη . . .

Καὶ νὰ ἕνα πλατύτερο ἀπ' ὅλα καὶ σὰ χαλκοχυμένο παρουσίασμα τῶν ἱστορικῶν καιρῶν, ἀπὸ τὸ ποίημα στὴν γκρεμισμένη «Στήλη τοῦ Ὀλυμπίου»:

Σὰ νάσουν ραχοκόκαλο προκατακλυσματο
ὁ χρόνος σὲ ξεκλειδώσε, καὶ κάθε σου σφοντύλι
σέπεται τώρα κατὰ γῆς καὶ τὸ πατοῦν οἱ σκύλοι . . .
Ἄμετρες εἶδες γενεές νὰ λάμπουν, νὰ γεράσουν,
νὰ λιώσουνε σὰν τὸ κερί . . . Βαρβάρους νὰ περάσουν.
σὰ σίφουνας κατὰμαυρος . . . Ἄκουσες τὸ σφυρί τους
νὰ σοῦ συντρίβη τὸ κορμί . . . Ἐνωσες τὴν πνοή τους
ἐπάνωθι σου νὰ διαθῆ καὶ νὰ σὲ κιτρινίσῃ
σὰ φύλλο π' ἀσπλαχνος βοριάς περνώντας ἔχει φῆσαι.
Ἰστέρα . . . νύχτα φοβερῆ, κρυφὸ χιτιῶ, νεκρίλα,
γεράματ', ἀποκάρωμα, καὶ φράγκικη σαπίλα

Ἡ ποιητικὴ ἐρμηνεία, τὸ ἐπικὸ ἀντικαθρέφτισμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἀνάμεσ' ἀπὸ τοὺς αἰῶνες· ὁ Ξέρξης, ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα, ὁ Κωνσταντῖνος, τὸ Κράτος τὸ Βυζαντινὸ, ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Φράγκου, τὸ πέραςμα τοῦ βαρβάρου, θέματα γιὰ νὰ μὰς δώσουνε νὰ καταλάβουμε πῶς κοίταξε ν' ἀνοίξη τὸ δημιουργικὸ σκεπάρνι τοῦ Βαλαωρίτη πλατύτερος δρόμους γιὰ ἔργα γενναϊότερα· τὸ ρητορικὸ μαζὶ καὶ ζωγραφικὸ λογάρισμα τῶν ἀρχαῖκῶν περασμένων μετὰ τὴν ὀλοζώντανη γλώσσα προσδίνουσε μιὰ κίνηση ἐπιβλητικώτερη στὸ ἀνυπόταχτο φτερωτὸ βῆμα τοῦ ἀρματωλισμοῦ.

*

Καὶ ὅμως ἢ πιὸ ξεχωριστὴ ἀρετὴ, καὶ ὅμως ἢ σημαντικώτερη προκοπὴ τῆς τέχνης τοῦ Βαλαωρίτη στοῦ «Φωτεινοῦ» τὸ ποίημα, βρίσκεται ἄλλοι· δὲν εἶναι ἢ ματιὰ ποὺ μακριάθε ὁ ποιητὴς ρίχνει στὸ θαματοργὸ ξετύλιμα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Εἶναι τὸ στήριγμα ποὺ βρίσκεται στὴ γωνιά ποὺ γεννήθηκε γιὰ νὰ τραγουδήσῃ μετὰ ὅλη του τὴ δύναμη καὶ μετὰ ὅλη του τὴ χάρη. Δὲν εἶναι τὸ σύγνεφο ποὺ θέλει νὰ σιμῶσῃ ὁ αἰτός. Εἶναι τοῦ ἀηδονιοῦ τὸ χαμηλὸ κλαδί. Εἶναι ὁ τοπικισμὸς τοῦ ἔργου. Εἶναι τὸ νησί του, εἶναι ἢ Λευκάδα του. Πατεῖ στερεά, γιὰτὶ πατεῖ σὲ γνώριμα χῶματα. Θὰ ταίριαζ' ἐδῶ νὰ θυμηθοῦμε τὰ λόγια τοῦ ἥρωα τοῦ Ἴψεν, στὸ δραματικὸ του ἀριστοῦργημα, στὸ «Brand»: «Καθὼς τὸ δέντρο βυθίζει τῆς ρίζες του στὴ γῆ, ὁ ἄνθρωπος ἀνάγκη νὰ στηριχθῆ στὸν τόπο ποὺ γεννήθηκε. Ἀνίσως καὶ δὲ βρίσκεται αὐτοῦ τροφὴ γιὰ τὴ δράση του, ἄγονος καὶ καταραμένος εἶναι σὲ ὅτι λέει καὶ σὲ ὅτι πράττει». Τὴν ἴδια ἰδέα, ὅχι μετὰ τὴ

βιβλική τὴν ἱερατικότητα τοῦ σκανδιναβοῦ ἔθναποστόλου, μὰ μὲ τὴ ρητορική ζωηράδα τοῦ νεαροῦ Ἑλληνα πατριώτη ὁ Βαλαωρίτης σὰ νὰ μᾶς τὴ θυμίζει σὰ λόγια τοῦτα βγαλμέν' ἀπὸ πολιτικὴ δημιουργία του σὰ 1857: «Πολλάκις ἡ ἰδέα τοῦ πατριωτισμοῦ σμικρύνεται τοσοῦτον, ὥστε ἀπορεῖ τις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πῶς δύναται νὰ θέσῃ τὴν ἔδραν τῆς ἐπὶ ἐνὸς βράχου, ἐπὶ ἐνὸς σκοπέλου, ἐπὶ μιᾶς γωνίας. Καὶ μὲν τοῦτο, Κύριοι, τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω». Ἐνας βράχος ἔφτασε τῆς Μούσας τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ νὰ τὸν κάμῃ Θαδῶρ. Ἡ Ἑλλάδα, μὲ ὄλο τῆς τὸ φωτιστέφανο, σὰν ἀφηρημένο νόημα. Ἡ Ἠπειρο, μὲ ὄλη τὴ λατρεία τοῦ ποιητῆ πρὸς ἐκείνη, σὰν παράμερη ὀπτασία. Μὰ ἡ Λευκάδα; Τὴ σφιχτοκρατεῖ τὴν ξέρεῖ τὴ ζῆ καὶ τότε ζῆ. Σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τοὺς ἔφαξε τοὺς τόπους τῆς. Δούλεψε μὲ τις πέτρες τῆς, καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀνακατέυτηκε, ἔσπειρε σὰ χῶματά τῆς, χάρηκε τις ὁμορφίες τῆς, μὲ τὰ μάτια του, μὲ τὰ χέρια του, μὲ τὴ ζωὴ του, μὲ τὴν ψυχὴ του, μὲ τὰ συμφέροντά του, μὲ τὸ βίός του, μὲ τὸ εἶναι του. «Ἀπὸ τῆ μεγάλης γνώσης τῶν πραγμάτων, ἡ μεγάλη ἀγάπη» μᾶς εἶπε ὁ μεγαλοφυῆς Ἰταλός, ὁ διανοητικώτατος Λεονάρδος Νταβίντη. Καὶ θὰ πρόσθετα: Ἄπὸ τῆ μεγάλης ἀγάπῃ, τὸ μεγάλο τραγοῦδι. Καὶ γιὰ τὴν ἀγάπῃ του ἕνας ποιητῆς — γενικὸς εἶναι ὁ κανόνας — ὅσο κι ἂν ἀπλόγη τὰ φτερά του θεόρατα στὴν ἔκταση, ἔνταση τοῦ χρειάζεται, ἡ ἔνταση τοῦ φτάνει. Καὶ σὲ κλουβὶ μέσα βρῖσκει τρόπο νὰ ἐκφράσῃ καὶ τ' ἀπέραντα. Καὶ τὸ κλουβὶ γίνεται κόσμος.

Ἐνός ζυγός δὲν ἔγειρε τοῦ Φωτεινοῦ τὴν πλάτη.
Γι' αὐτόν, γιὰ τοὺς συντρόφους του, τὰ Σταυρωτὰ κι ἡ Ἑλλάτη
ἦταν λιμέρια ἀπάτητα, κι ἐκείθε ροβολοῦσαν
καὶ καθ' ἕχτρο πὸ φῦτρωνε, τὴ νύχτα πελεκοῦσαν.
Τὸ ρέμα τοῦ Σαρακηνοῦ, τάγριο Δημοσάρι,
χιλίαις φορές τὸ χόρτασε μὲ φράγκικο κουφάρι
κι ἦταν σωρὸς τὰ κόκαλα πὸ στὴν Κουφὴ Λαγκάδα
καὶ στὴ Νεράϊδα ἀσπρίζανε γυμνά στὴν πρασινάδα.
Μόνος ἀκόμ' ἀπόμεινε. Τὸ Γήταυρο, τὸν Πάλα,
τὸ Διγενή, τὸ Ρουπακιά, τοὺς ἔφαγε ἡ κρεμάλια
κι ἄλλους ἐσύνηψε ὁ τροχός...

Τὸ ποίημα τοῦ «Φωτεινοῦ» καὶ μ' ὄλο του τὸ ἐδῶ καὶ κεῖ μισοτέλειωτο, εἶναι μεστὸ ἀπὸ εἰκονικὴ ποίηση, γιὰ τὴν γιομάτο εἶναι ἀπὸ τὸ νησί τοῦ ποιητῆ. Καὶ οἱ τοποθεσίες οἱ λευκαδίτικες, καὶ οἱ Λευκαδίτες πολεμιστῆς πὸ ἡ φήμη τους δὲ βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῶν τοπικῶν παραδομένων, ζωγραφισμένα, τραγουδημένα, καὶ ἀπλῶς

ἀραδιασμένα ἀπὸ τὸν ποιητῆ, τὰ Σταυρωτὰ κι ἡ Ἑλλάτη, τὸ ρέμα τοῦ Σαρακηνοῦ, ἡ Νεράϊδα, ἡ Κουφὴ Λαγκάδα, ὁ Πάλας, ὁ Ρουπακιάς, ὁ Θεοχάρης, ὁ Ζάλογγος, παίρνουν ἀφάνταστη ἐπισημότητα, καὶ μελωδικὰ ἤχουνε, σὰν ἀναγνωρισμένα πιά ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ καθιερωμέν' ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση. Νομίζουμε πῶς δὲν τ' ἀκούμε πρώτη φορά. Πνοή, πὸ μᾶς θυμίζει κάτι ἀπὸ τὸ χαραχτήρα τῶν ποιημάτων τοῦ Φριδερίκου Μιστράλ, τοῦ ἀθανάτου ὀμηρίδη τῆς Προβιγκίας, πὸ σὰν κόσμον ὀλόκληρο μᾶς ξεσκεπάζει τὴ στενὴ πατρίδα του, πνέει κι ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ «Φωτεινοῦ».

*

Σὲ μιὰν ὀμιλία μου, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Βαλαωρίτη μὲ τὸ Λασκαράτο, μνημόνευα τὰ κάπως πικρὰ σὰν ὄλα του λόγια τοῦτα τοῦ περιφημοῦ σατυρικοῦ τῆς Κεφαλλονιάς. «Ἐνα μεγάλο ἐπικὸ ποίημα ἤθελε ἀθανατίσει τὸ Βαλαωρίτη. Μὰ ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ὄλη πολιτικὴ. Καὶ προτιμάμε νὰ βρεθοῦμε γιὰ κάμποσες ἡμέρες ἀνάμεσα σὲ κάμποσους γλιδήδες ἀντιπροσώπους, παρὰ νὰ δουλέψουμε γιὰ νὰ δώσουμε τοῦ πνεύματός μας ἀναλογίες μεγάλες σὲ κείνον τὸν κλάδον πὸ εἶν' ὁ ἰδικός μας καὶ πὸ ἤθελε κάμει ἀθάνατη τὴν ἐνθύμησή μας». Τὰ λόγια τοῦτα, μολονότι γραμμένα πρὶν ἀκόμα νὰ δώσῃ ὁ Βαλαωρίτης τὸ ἔργο του ὀλάκερο, ἴσως βαραίνουν ἀπὸ ἀρκετὴ ἀλήθεια. Μὰ ὄχι τόσο ἡ πολιτικὴ, ὅσο εἰδικώτερα, ὁ περισπασμός ἀπὸ τις βουλευτικὲς φροντίδες θὰ στάθην ἐμπόδιο στὸ κανονικὸ καὶ στὸ ἀκέραιο ζετούλιμα τοῦ ποιητῆ. Κι ὄμως κι ἀνάμεσ' ἀπ' ὄλα τὰ ἐμπόδια τοῦτα, καὶ μὲ λογῆς ἀτυχήματα, ὁ δρόμος ἔγινε. Τὸ μεγάλο ἐπικὸ ποίημα ἴσως δὲν τὸ ἀνακαλύψῃ ὁ κάπως βιαστικὸς ἐξεταστής τῆς παραγωγῆς τοῦ Βαλαωρίτη. Σὰν κομμάτια, θέμελα καὶ τοῖχοι τοῦ ἐπικοῦ χτίριου, πὸ δὲν οἰκοδομήθηκε, θὰ τοῦ φανοῦν τὰ ποιήματα πὸ μᾶς ἀφησε. Ἐπειτα ὁ Βαλαωρίτης ἔχασε σ' ἕνα του ταξίδι τὸν «Τυφλὸ Χορμοβίτη», ποίημα πὸ ἱστοροῦσε τὴν καταστροφὴ τοῦ Χόρμοβου ἀπὸ τὸν Ἀλήπασα. Μέσα σὲ ἄλλο του πλατὰ σχεδιασμένο, καθὼς φαίνεται, ἡρωικὸ ἔπος, τὸ «Γῶγο», θὰ ἠμνοῦσε «ὄλα τὰ αἵματηρὰ ἐπεισόδια τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀπὸ τὰ 1812 ὄς τὸ χαρὸ τοῦ Μεσολογίου. Ἀλλὰ μόνον τὸ ὄρατο προοίμιο ἔχουμε ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦτο. Καὶ μ' αὐτὸ πὸ δὲν ἔγραψε, καὶ μὲ κείνο πὸ ἔχασε, καὶ μὲ ὄσα μᾶς ἀφησε χαράζετ' ἕνας ἐπικὸς κύκλος τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ὁ Βαλαωρίτης θὰ μπορούσε νὰ ξαναπῆ τὸ λόγο ἐνὸς ξένου ποιητῆ

βαθυστόχαστου: « Ἐνα βιβλίο, δὲν τὸ φτιάνω. Γίνεται μόνο του. Ἐριμάζει καὶ μεγαλώνει στὸ νοῦ μου σὰν καρπός¹ ». Τὰ «Μνημόσυνα», ὁ «Θανάσης Διάκος», ὁ «Φωτεινός», τὰ κομμάτια τοῦτα, κάνουν ὅλα μαζί τὸ μεγάλο ἐπικό ποίημα ποῦ ὀρέγοταν ὁ Λασκαράτος. Τὸ ποίημα τοῦτο δὲν εἶναι μὲ μιὰ πνοή καὶ μὲ μιὰ τέχνη χυμένο· δὲν εἶναι ἀδιάπτωτον. Μὰ γιὰ τοῦτο ἴσως καὶ ἡ ἀλήθεια του χτυπητότερη, καὶ περισσότερο νὰ ἀγαπηθῆ ἀξίζει. Μάλιστα ἐκείνους ποῦ τὸ ἐννοοῦν τὸ ἔργο ἑνὸς ποιητῆ ὄχι τόσο ἀπὸ τῆ σοφῆ του σύνθεσης, ὅσο ἀπὸ τὸ ψυχόρμητο καὶ σὰν ἀπρομελέτητο ξεδίπλωμά του, τὸ μεγάλο αὐτὸ ἐπικό ποίημα, ὅσο κι ἂν ὁ ποιητῆς του εἶχε χαράξει ἀπὸ πρὶν τῆ γραμμῆ ποῦ θ' ἀκολουθοῦσε ὁ δρόμος του, τὸ ποίημα τοῦτο ἔτσι ριμμένο ἀγάλια ἀγάλια, σὲ χρονικὰ διαστήματα, κοιμμένο ἐδῶ καὶ κεῖ, καὶ σὰν ἀπὸ τῆ δύναμη τῶν πραγμάτων φερμένο, τοὺς φτάνει γιὰ νὰ τοὺς συγκινήσῃ ὅσο δὲ θὰ τοὺς συγκινοῦσε μιὰ μακρόστιχη σύμμετρα ὀργανωμένη ἐποποιία. Συχνὰ πυκνὰ ἕνας ποιητῆς καὶ μέσα στὸ εἶδος τῆς τέχνης ποῦ θέλει νὰ συνεχίσῃ, γίνεται δημιουργός, ὄχι τόσο γιὰτὶ ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνες τοῦ εἶδους, ὅσο γιὰτὶ μᾶς δίνει μαζί μὲ τὸ ἔργο του καὶ νέους κανόνες τοῦ εἶδους. Τὸ πνεῦμα τὸ ἀνήσυχο τοῦ σατυρικοῦ τῆς Κεφαλλονίας ἄς ἤσυχάσῃ. Ἡ ἐνθύμηση τοῦ Βαλαωρίτη θὰ μένη ἀθάνατη.

*

Ὁ Βαλαωρίτης δὲν εἶναι λυρικός. Δὲ βρίσκεται στοὺς στίχους του σχεδὸν καμιὰ προσωπικὴ ἐξομολόγηση, κανένα σημάδι ἀτομικῆς ξεχωριστῆς ζωῆς, τίποτε, ποῦ — καὶ χωρὶς καμιὰ ἐξομολόγηση — νὰ μᾶς δώσῃ νὰ καταλάβουμε πῶς πέρασε βαθιὰ κρίσιμες στιγμὲς ἀπὸ μελαγχολία, πλήξη, χαρὰ, πόνος, ἔκστασις. Τὸ τραγούδι του δὲ μοιάζει μῆτε μὲ μονόλογο ἀνθρώπου ποῦ δὲ φροντίζει ἂν τὸν ἀκοῦν ἢ ἂν μόνος του βρίσκεται, οὔτε μὲ παραλήρημα μουσικό. Δὲ γέρνει γιὰ νὰ μετρήσῃ τοὺς χτύπους τῆς καρδιάς του· δὲν ὑψώνει μάτια πρὸς τὰ αἰώνια κοσμικὰ προβλήματα. Δὲν ἔχει ἀπὸ τῆ λυρικῆ τὴν ἁμορφιά μῆτε τὸ ψιθυριστὰ καὶ μυστικὰ εἰπωμένο γοργὸ ξεσκέπασμα τῆς ψυχῆς ἑνὸς ἀνθρώπου, μῆτε τὸ διθυραμβικὸ μεθύσι ποῦ χορεύει ἀκράτητα καὶ ἀλαλάζει καὶ πετᾷ μὲ τὰ φτερά τοῦ ὕμνου καὶ στὰ πάντα χύνεται. Καὶ πολὺ περισσότερο δὲν κατρακυλᾷ στὸ μηδενισμὸ τοῦ λυρικοῦ ποιητῆ ποῦ βυθίζεται μέσα στὸ ὑποκείμενο, ὅσο ποῦ

¹ Ὁ Alfred de Vigny.

χάνεται μέσα του. Τὸ ἀντικείμενο, καὶ ὠρισμένο, ὄχι τὸ ὑποκείμενο εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Βαλαωρίτη. Ὁ Βαλαωρίτης μάλιστα — καθὼς ὁ ἴδιος μᾶς παρασταίνει σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τὸ Ροῖδη τὸ μεγάλο του φίλο — δὲν ξεχωρίζει ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενα. Ὅπως ὅποτε οἱ ὥρες ποῦ μᾶς παρουσιάζεται μὲ κάποια λυρικῆ, πινδαρική ἢ σαρφική διάθεση, δὲν εἶναι οἱ χαρακτηριστικὲς ὥρες του· δὲν εἶναι τότε ὁ καλύτερος Βαλαωρίτης. Ἡ ὠδή στὸν ἀντριάντα τοῦ Πατριάρχη καὶ στὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσος, ἡ «Δάφνη καὶ τ' ἀηδόνη», ἡ «Εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου», ἡ «Πρωτομαρτιά ἢ τὸ Χελιδόνι», ὁ «Κανάρης», τὰ ποιήματα τοῦτα, ὅσο κι ἂν παίρνουνε κι αὐτὰ τὸ κύλημά τους ἀπὸ τῆ μονάκριβῆ του πηγῆ τῆς πατριδολατρίας, ἔργα εἶναι ποῦ βέβαια κρατᾷ πάντα τῆ σφραγίδα τοῦ ἐργαστηριοῦ ποῦ τὰ ἔβγαλε· ἀλλὰ μᾶς δείχνουνε σὰν εὐκολοκούραστο τὸν ποιητῆ τους· κι ἂν παραβληθοῦν μὲ ἀνάλογα ἔργα στὴν ξένη καὶ στὴ δική μας ποίηση, δὲ θὰ βγοῦνε κερδισμέν' ἀπὸ τῆ σύγκριση· ἐπειδὴ χρειάζεται σὲ τέτοιου εἶδους ἔργα τὸ κέντημα κάποιου οἴστρου ποῦ ὁ Βαλαωρίτης δὲν τὸ ξέρει.

Ὁ Βαλαωρίτης σχεδὸν ποτὲ δὲ μᾶς λέει ἐγώ. Σὰν ποιητῆς κοινωνικός, πολιτειακός, πατριδολάτρης, πάντα σχεδὸν μιλά μὲ τὸ ἐμεῖς. Στοχάζομαι πῶς μὲ χαρὰ μποροῦσε νὰ τοὺς ἐπαναλάβῃ τοὺς στίχους τοῦ Οὐίτιμαν, τοῦ μεγαλώτατου ψάλτη τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας: «Δὲν περιορίζομαι στὸ τραγούδι τοῦ ἐγώ. Προφέρω τὸ λόγο τοῦ νέου κόσμου, τὸ λόγο ποῦ λέει: "Ὁλοι μᾶςί!"»

Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγάπη, ἐννοῶ τὴν ὁρμὴ ποῦ σέρνει πρὸς τῆ γυναίκα, καὶ ποῦ γιομίζει, ἐκείνη σχεδὸν μόνη, τὰ ποτήρια τοῦ λυρικοῦ συμποσίου, ἡ ἀγάπη, τὸ ἀνεξάντλητο θέμα, καὶ τὸ πιὸ ἐπιδειχτικὸ νὰ δείξῃ τοὺς λογῆς χρωματισμούς μιᾶς ψυχῆς, δὲ λείπει βέβαια ὁλότελα ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη· ἀλλὰ μᾶς παρουσιάζεται βιαστικῆ, περαστικῆ, σὰν κάτι παραπανιστό, γιὰ νὰ γοργοσβῆσῃ, πολὺ σπάνια, σὲ μετρημένα στὰ πέντε μᾶς δάχτυλα τραγοῦδια τῆς ὠριμώτερης ἡλικίας τοῦ ποιητῆ:

Μ' ἀράσει μὲς στὴν ἄβυσσο τοῦ μαύρου τοῦ ματιοῦ σου
νὰ βλέπω τὸ κυμάτισμα, κυρά, τοῦ λογιανοῦ σου
καὶ νὰ ξανοίγω, Οὐράνω μου, μὲς στὸ βαθὺ σκοτάδι
ποῦ πλημμυρεῖ τὴν κόρη σου, τὸ φλογερὸ τὸν ἄδη
πόκαψ ἀμέτρητες καρδιές...

ἀγάλια ἀγάλια τὸ ἔθνικὸ οἰκοδόμημα. Τὰ ποιήματα τοῦ Βαλαωρίτη ἔλα εἶναι μνημόσυνα. Ὁ εὐλαθητικὸς ποιητὴς δὲ ρίχνει τρισάγια καὶ δὲ μνημονεύει λειτουργικὰ τοὺς κλέφτες μόνο καὶ τοὺς ἀρματωλοὺς, μὰ καὶ πόσα πλάσματα κοιμισμένα πρόωρ' ἀπὸ τὸν ἀξύπνητον ἕπνο, ποὺ τὰ λάτρευε καὶ τὰ πόνεσε, πατέρας, συγγενῆς, φίλος, συμπολίτης! Πάντα ὁ ποιητὴς, κοινωνικὸς δὲν ξέρει τὴν ἀπομόνωση θέλει ν' ἀνταμωθῆ, νὰ συνεργαστῆ, νὰ συντροφευτῆ, νὰ συγκλάψῃ. Εἶναι ὁ ποιητὴς πολιτευτὴς. «Ὅλοι μαζί». Στὸν τόμο τῶν «Μνημοσύνων» τὰ μοιρολόγια τοῦ ἐμπνέονται ἀπὸ περιστατικὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στέλλονται, συλλυπητήρια, παρηγορίες, πρὸς γνῶριμους, πρὸς φίλους. Καὶ ὅμως μέσα σὲ αὐτὰ ἔλα, στὶς εὐτυχησμένες του στιγμὲς ὁ ποιητὴς ἀξία φανερώνεται. Ὁ θάνατος τὸν κάνει νὰ βρῆσκῃ τόνους πλαστικώτερους καὶ σοβαρώτερους, ἔδῳ καὶ κεῖ, κι ἀπ' ὅσους τοῦ προσφέρει ὁ πόθος. Γίνετ' αἰσθητότερος κάποιος λυρισμὸς, μὰ πάντα ἢ προσπάθεια πρὸς τὴ μυθοπλαστικὴ ἔκφραση. Τὸ μοιρολόγι πάει νὰ γίνῃ διήγησι. Ὁ μαῦρος θάνατος σχεδὸν πάντα ὁ ἀνθρωπόμορφος, σκιαύγια ἔλος, Χάρος:

... κάποιος εἶπε πὼς ἐφῆς τὸ βράδυ βράδυ
εἶδε κάποιον νὰ φεύγῃ σὰν καπνὸς μὲ τὸν ἀέρα'
τάλογό του ἦταν μαῦρο σὰν τῆς νύχτας τὸ σκοτάδι
κι ἔλαφρό σὰν τὸν αἶθρα.

Κι ἄλλου:

Στὸν πολυτάραχο γαλὸ τοῦ κόσμου μιὰν ἡμέρα
διαβάτης ἀνυπόμονος περᾶ σὰν τὸν ἀέρα'
τὸ πάτημά του φάνηκε στὴν ἄμμο μιὰν ἀγῆ'
ἄγριο τὸ κῆμα πέρασε τὴ νύχτα καὶ τὸ σθεῖ.

ἢ ὁ στίχος:

ἔβγηκε Χάρος θεριστὴς κρυφὰ νανθολογήσῃ...

Καὶ οἱ πλαστικοὶ στίχοι ποὺ τοὺς θαύμαζε ὁ Ἐμμανουὴλ Ραΐδης:

Ὁργωνε ὁ Χάρος, ὄργωνε τὴ γῆ ποὺ τότε τρέμει.
Ταυλάκια του εἶναι μνήματα, ὁ σπῆρος του φαρμάκι...
Ὁργωνε ὁ Χάρος, ὄργωνε. Τὰ μαῦρα του τὰ βόδια
φουομανᾶν στὸ κέντημα τῆς ἀσπλαγχνῆς βουκέντρας.
Ὅθε παρᾶσῃ τὸ γεννί ξαναγυρίζει δέντρα,
ξεθεμελιώνει ριζιμιά καὶ συνεπαίρνει κόσμους.

Ὁ θάνατος, μὲ τὸ κοσμικὸ μυστήριον ποὺ τότε ζῶνει, εἶναι τὸ θέμα ποῦ, εὐλογώτερα, πλησιάζει τὸν ποιητὴ πρὸς τὴ θεωρίαν τῶν ἔλων. Ὁ Βαλαωρίτης κάθε ἄλλο παρὰ φιλόσοφος ποιητὴς. Ὅμως κάποτε,

κι ἂς εἶναι σπάνια, τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου μιὰ φιλοσοφικὴ διάθεση τοῦ ξανοίγει καὶ τότε ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῆς βουνίσιαις, ἀπλῆς εὐρωστῆς ἀρματωλικῆς μορφῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς στοχαστικῆς οὐσίας τοῦ λόγου αὐτοῦ, προσθέτει κι αὐτὴ στὸ τραγούδι καὶ μᾶς θυμίζει πὼς τὰ σύνορα τῆς καρδιάς καὶ μόνης εἶναι χαρασμένα πλατύτερα παρ' ὅσο τὰ υποθέτομε.

Ὁ μονόλογος τοῦ Ἀλῆ στὴν «Κυρὰ Φροσύνη» θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ ἔδῳ, καὶ μὲ ἔλο τὸ ἀπλαστο τοῦ στίχου του, γιὰ ζωηρὸ δείγμα ρομαντικοῦ πάθους ποὺ θέλει νὰ φιλοσοφήσῃ. Προτιμῶ νὰ σταθῶ σὲ συντομώτερα, τεχνικώτερα ἔκφραστα κομμάτια:

Μ' αὐτὸ τὸ παντοδύναμο τὸ χέρι μου ἂν σφραγίσω,
ἂν κλειῶ τὴ θύρα τῆς ζωῆς, μὲ τάλλο μου ξεσκίζω
τὰ σύγνεφα, τὴν καταχνιά, τὸ κόσμον τὸ σκοτάδι,
κι ἀνοίγω δλόφωτο οὐρανὸ κατὰπλευρα στὸν Ἄδη.
Ἄν εἶμαι Χάρος χαλαστῆς, εἶμαι καὶ Χάρος πλάστης!...

Αὐτὸς ὁ ἄφαντος τροχὸς, λέγει γιὰ τοῦ κόσμου κύκλου τὰ αἰώνια γυρίσματα, ποὺ ἀνεδοκατεβαίνουν,

αὐτὸς ὁ ἄφαντος τροχὸς, τὸ ἀκόμητο ἀνεμίδι,
εἶναι βαθὺ μυστήριον ἢ τυχερὸ παιγνίδι;

Καὶ στὴν «Κυρὰ Φανερωμένη»:

Μέσα στοῦ κόσμου τὴ γλυκαῖά τὴν ἀφθαρτὴ ἀρμονία,
ποιὰ θέληση καὶ ποιὰ καρδιά, ποιὰ παντοδυναμία
ἐσύμπλεξε, ἐξευγάρωσε τὸ σφύριγμα ταστρίτη,
τοῦ καταρράχτη τὴ βοῆ, τοῦ λύκου, τοῦ περὶτη
καὶ ταῖτοῦ τὸ ρυαίσιμον, μὲ τὸ γλυκὸ τραγούδι
ποὺ χύνει ἀπὸ τὰ στήθια του τὸ μαῦρο στεφανοῦδι;
Καὶ ποιὸς, καὶ ποιὸς ἐπρόσταξε μέσα σουτὴ τὴν πλάση
νὰ συναντιέται ἀδερφικά, χωρὶς νὰ τὴ χαλάσῃ,
τὸ περιστέρι κι ὁ σκορπιός, ὁ χαμελιός κι ὁ κρινός,
φιλὶ καὶ ψυχομάχημα, χαμόγελο καὶ θρήνος;

Καὶ ἡ ἐντονώτερη ἀπὸ φιλοσοφικὴ πνοὴ κινημένη κραυγῆ, σ' ἕνα πατέρα ποὺ ἔχασε τὸ παιδί του:

... Νόμος τοῦ κόσμου εἶν' ἡ Φθορά, καὶ δὲ θεὸ νὰ χορτάσῃ
ἢ φοβερὴ δρακόντισσα πρὶν καταπῆ τὴν πλάση.
Ταηδόνι, ταηριολούλουδο, τὸ δέντρο, τὸ κοτρῶνι,
ταηγελοκάματο κορμὶ ταηλύκαντοῦ σου Ἄντωνη,
ἔλα ἕνα χέρι τὰ κρατεῖ, μιὰ δύναμη ταφήνει
ἀκλόνητη στὸ δάκρυ μας, χωρὶς ἐλεημοσύνη.
Χαλὰ τὸν κόσμον πόπλαθε, τὸν ξαναπλάθει ἀκόμα,
ἀκούραστο, ἀχαλίνωτο τὸ διάπλατό της στόμα
δαγκᾶ, συντρίθει ἀδιάκοπα δι' ἔβρη ἔδῳ στὴ σφαῖρα...

Ἄλλὰ μελετητικοὶ τόνοι σάν αὐτοῦς, σπάνια ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ἐπική μουσική τοῦ ποιητῆ· στὴ σκάλα τῆς ἐπάνω ἀνεβοκατεβαίνουν, τρέχουν πέρα ὡς πέρα ἱστορία ἐθνική κι ἑλληνική φύση. Ἡ γῆ μας μὲ τὰ φυσικά τῆς γνωρίσματα, ἀπρίληδες καὶ βαρυχειμωνιές, τῶν ἀνθρώπων τῆς ἡ ζωῆ μὲ τὰ ἦθη τους καὶ μὲ τὰ ἔθιμά τους, καθρεφτίζονται ἀπὸ τὸ Βαλαωρίτη, καθαρὰ, φωτεινὰ, κι ἀπὸ κοντὰ, στὰ καθέκαστα. Ὁ Βαλαωρίτης εἶναι καρδιά καὶ ζωγραφιά. Καὶ τὴν καρδιά τούτη καὶ τὴ ζωγραφιά σὲ ὅ τι ἔχει συμπαθητικώτερο τὴ βρισκομε μέσα στὸ θρήνο ποῦ τοῦ ἐμπνέει ὁ χαμὸς τῆς κορούλας του:

Τώρα π' ἀνθίξ' ἡ κυκλαμιά καὶ κάθε σπόρο πόχει κρυφὸ κρεβάτι μὲς στὴ γῆ, ξυπνὰ τὸ πρωτοβρόχι, ποῦ πρὶν ἀρχίσουν οἱ χιονιές, ἡ πάχνη, ταγριοκαίρι, ξεγελασμένα τὰ πουλιά μὲ τὴ στερνὴ γλυκάδα π' δλόγουρά του φεύγοντας σκορπᾶ τὸ καλοκαίρι, στολίζονται μὲ μυρουδιές, μ' ἀνθούς, μὲ πρασινάδα, τώρα, παιδί μου, ζήλεψες τὸ σταῖρο τὸ σκοτάδι, τοῦ τάφου τὰ στολισματα, τὴν ἐρημιὰ, τὸν Ἄδη; Μοσκοβολᾶ ἡ ἀλιφασιά, μικρὴ μου Ναθαλοῦλα, τὰ ρεϊκη, οἱ δάφνες, οἱ μυρτιές ποτίζονται δροσοῦλα καὶ τὸν ἀγέρα πλημμυροῦν μὲ τὴν ἀνοπνοή τους. Στὸν ἥλιο τοῦ φθινόπωρου σὰ ζωντανὰ λουλούδια οἱ καλογιάννοι χαίρονται... Μὲ τὴ γλυκαῖά φωνή τους στὸ βᾶτο π' ἀκουρμαίνεται λαλοῦν τὰ στεφανοῦδια τὰ βᾶσανα τῆς ξεντιάς... Κι ἐσὺ στὸ γέροντά σου στέλνεις, παιδί μου, ἀνέλπιστα τὰ νεκρολιδανά σου;

*

Ὁ Βαλαωρίτης, ἄνθρωπος ποῦ ζῆ στὸν ἀνοιχτὸν ἀέρα, ποῦ βλέπει καὶ ποῦ ξέρει, φυσιογνώστης φυσιολάτρης, ποιητῆς. Δύσκολα θὰ βροῦμε στὴ νέα μας φιλολογία ποιητῆ ποῦ νὰ μπορῆ νὰ τοῦ συγκριθῆ μὲ τὴ γνώση τῶν ὠραίων φυσικῶν λεπτομερειῶν καὶ μὲ τὴν ἀκριβόλογη περιγραφή τους. Πρέπει νὰ ταξιδέψουμε μακριὰ στοὺς ἀρχαίους, ἀπὸ τοὺς Ὀμήρους καὶ τοὺς Ἡσιόδους ἴσα μὲ τοὺς Θεοκρίτους καὶ τοὺς Βιργιλίους, ποῦ πάντα βρίσκονται πολὺ πιὸ κοντὰ στὴ φύση ἀπὸ τοὺς νεώτερους καὶ ποῦ εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα παρατηρητές, γιὰ νὰ βροῦμε συγκριτικὰ παραδείγματα. Ἡ περιγραφή στὸ Βαλαωρίτη, γενικώτερη, προχειρότερη, στὰ παλαιότερα, βαθμηδὸν καὶ ὅσο πιὸ πολὺ δυναμώνει καὶ πιὸ πολὺ πρὸς τὴν ἐντέλεια πλησιάζει ἡ τεχνική του, ἡ περιγραφή γίνεται ἀκριβέστερη, καθαρώτερη,

πιὸ πολὺ ἀκουμπᾶ στὴ λεπτομέρεια· λ. χ. στὴν «Κυρὰ Φροσὺνη» τοῦ φτάνουν γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ οἱ στίχοι τοῦτοι:

Φυτὰ, λουλούδια δλόγαρα κοσμοῦν τὰ παραθύρια,
καὶ ρίχνουν χίλιες μυρουδιές καὶ χαίρονται στὸν ἥλιο.

ἢ οἱ στίχοι τοῦτοι:

δλόγουρά τῆς ἔστεκαν σάν ἀνθη, σάν ἀστέρια,
σάν τις ρανίδες τῆς δροσιάς στῆς κιτριᾶς τὸ φύλλο,
κόρες πολλές... Ἐπαίζανε καὶ μάζωναν λουλούδια...

Μὰ πὼς ἀλλάζει, καὶ μὲ τί πλούσιες χρωματιές ἡ περιγραφή στὸ «Διάκο» μεστώνεται:

Μοσκοβολᾶ: τριγύρω του καὶ τὸν σφιχταγκαλιάζει
στὸν κόρφο τῆς ἡ ἀνοιξη, σὰ νὰ ἦτανε παιδί τῆς.
Χαροῦμενα τὰ λούλουδα φιλοῦν τὸ μέτωπό του.
Χάνει μὲ μιάς τὴν ἀσχημιὰ καὶ τὴν ταπεινοσύνη·
ὁ ἔρμος ὁ ἀζώηρος, ἡ ποταπή ἡ λαφάνα,
γλυκαίνει τὸ χαμαῖερσο, στοῦ χαμαιλιοῦ τὴ ρίζα
ἀποκοιμιέται ὁ θάνατος, καὶ τὸ περιπλοκάδι:
ποῦ πάντα κρύβεται δαϊλό, καὶ τᾶπλερο κορμί του
ἀλλοῦ στυλῶνει τὸ φτωχό, δυναμωμένο τώρα
τρελό περηφανεύεται, καὶ θέλει νὰ κλαρώση
σαντρωμένο μέτωπο γιὰ νὰ φανῆ πὼς ἦταν
στὴ φοβερὴ παραμονὴ μιὰ τριχ' ἀπ' τὰ μαλλιά του.

Πρέπει νὰ πάμε στὸ «Φωτεινὸ» γιὰ νὰ χαροῦμε ἀπὸ τὸ μάστορα στὸ εἶδος τοῦ ποιητῆ ἀντικαθρεφτίσματα τοῦ φυσικοῦ κόσμου τέτοια:

Ἐκατακάθισε ὁ βοριάς καὶ τόψιμο τὸ χιόνι
μὲ τὴ νοτιά ποῦ πιάστηκε γοργὰ γοργὰ ἀναλιώνει
καὶ κάθε μιὰ νεροσυρμὴ, κάθε φτωχὸ λαγκάδι,
μὲ τὰ νερά ποῦ πλημμυροῦν μουγκρίζει στὸ σκοτάδι.
Ἐγίναν βάλτοι τὰ βουνά, οἱ ράχες ἐποντιάσαν,
παλάγωσαν οἱ χωραφίες, παντοῦ πηγές ἐσκάσαν...

Καὶ τὸ ἄλλο:

— Θωδοῦλα, δταν σφιδιάζονται τὰ γνέφη στὴν Ἑλλάτη
κι ἀντίκρυ ἀστράφτη ὁ Ζάλογγος κι ἐρθῆ τὸ χρυσοπούλι
καὶ τὰ σπουργίτια ἀνταριαστοῦν στὴν κάρνια τους τὸ βραδύ
καὶ βιαστικὲς οἱ μέλισσες ἀφήσουν τὴ βοσκὴ τους,
μακριὰ δὲν εἶναι ἡ χειμωνιά...

Τέτοια δυνατὰ ἀπὸ τὴν παρατήρηση δείγματα δὲ μᾶς τὰ δίνει ὁ Βαλαωρίτης μονάχα στὴν ἀναπαράσταση τοῦ φυτικοῦ ἢ τοῦ μετεωρολογικοῦ κόσμου. Ἀνάλογα καὶ ζωογνώστης καὶ ἀνθρωπογνώ-

στης μᾶς δείχνεται ὁ ποιητής καὶ ζωγράφος καὶ ἠθογράφος τόσο ἔντονος καὶ τόσο ἐξουσιαστής τῶν θεμάτων του ὅσο πῶς πολὺ τονώνει καὶ πῶς πολὺ στὸν ἴδιο τὸν καιρὸ δείχνεται πῶς ἐξουσιάζει γλῶσσα καὶ στίχο. Μᾶς λείπει ὁ καιρὸς γιὰ νὰ ἴδουμε πῶς μᾶς παρουσιάζεται ὁ σκύλος, ἔξαφνα, στὴν ποίηση τούτη, ἀπὸ τὸ σκύλο τοῦ Βλαχάδα, ἴσα μὲ τὴ Λάμια τὴν Περαιτιανή, τὴ σκύλα τῆς Θωδούλας μέσα στὸ Φωτεινὸ· γιὰ νὰ ἀντικρύσουμε τίς θαυμαστὲς εἰκονογραφίες τοῦ ἀλόγου σπαρμένους μέσα στοὺς στίχους τοῦ Βαλαωρίτη ἀπὸ τὸ ἄτι τῆς «Φυγῆς» στὰ «Μνημόσυνα» ἴσα μὲ τὴν Ἀστέρω, τὴ σιδερίκη φοράδα τοῦ Θανάση Διάκου. Στὸ τρίτο ἄσμα ὁ θάνατος τοῦ ἀλόγου τοῦ δερβίση πῶς τὸ παίρνει τὸ βόλι τοῦ Διάκου ἀξίζει χωριστὰ νὰ παρουσιασθῇ:

Τοῦ χάραξε τὸ λάρυγγα, τοῦ θέρισε τὸ σφάχτη,
τοῦ ρούφηξε τὴ λεβεντιά, τοῦ σθεῖ τὴν περιφάνεια...
Καὶ μεθυμένο ἀπὸ χαρὰ λυσομαναίει καὶ φεύγει...
Τὸ ἄτι ἀναστυλώθηκε, στερνὴ παλικαριά του,
τὰ λάγανά του αἱμάτωσαν, λυγᾶνε οἱ κλειδωσές του,
καὶ ροβολᾷ νεκρὸ στὴ γῆ. Φυχομαχάει, κι ἀκόμα
κρατεῖ ταφτιά του τεντωτὰ...

Καὶ ὅστερα ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, πῶς εἶναι ἀπὸ σῶμα καὶ ἀπὸ ψυχὴ μαζί, γλῶσσα, ἦθη, ἄρματα, τὸ φόρεμα, τὸ χωρατό, ἡ βλαστήμα, τὸ μαρτύριο, ὅλα ζοῦνε στὸ Βαλαωρίτη, φυσιογνωστικά, μ' ἕναν ὥρατο ποιητικὸν ὕλισμὸ πῶς συχνὰ πυκνὰ τοῦ ἀρέσει νὰ μᾶς ὑποβάλλῃ λεπτόλογα φρίκης καὶ ἀποτροπιασμοῦ σκηνές σὰν ἐκεῖνες τοῦ Θανάση Βάγια, τῆς ἀλλῆς τοῦ Ἀλήπασα, σὰν τὴν ἀσύγκριτην εἰκόνα τοῦ γύφτου τοῦ Διάκου καὶ τοῦ μαρτυρίου του. Ἀλλὰ ὁ Βαλαωρίτης δὲν εἶναι τοπογράφος, καὶ ζωγράφος δὲν εἶναι μόνον ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν τοπογραφία καὶ ἀπὸ κλίση πρὸς τὴ με δαντικὴ σφοδρότητα, ἀν ὄχι τέχνη, ἀναπαράσταση τῶν κολασμένων τοῦ κόσμου τούτου. Ὅλες του οἱ εἰκόνες δὲν εἶναι παρά κορνίζες πῶς στολίζουν καὶ πῶς ἔντονώτερα δείχνουν τὸν ἕνα τοῦ τὸ μεγάλο πίνακα: τὸν ἀνθρωπο τὸν ἥρωα, πῶς πολεμᾷ, πῶς μαρτυρεῖ καὶ πῶς πεθαίνει καθὼς ἔζησε. Τὸν ἥρωα πῶς συμβολίζει τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, πῶς ὅσο κι ἂν σκλαδῶθηκε, τὴν ἐλευθερίᾳ ἐρωτεύεται, καὶ ὅσο καὶ νὰ πεθαίνει ἀθάνατο εἶναι.

Μέσα στοὺς λογῆς τρόπους πῶς ἕνας μεγάλος ποιητὴς μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ξαναβίωσῃ τὰ γερασμένα τῆς τέχνης γύρω του, δύο εἶναι κυριώτατοι. Ὅταν ἡ ποίηση ξεπέφτη σὲ μίαν

ἀφυχη στιχουργημένη περιγραφή τῶν καθέκαστα γύρω τῆς, μὲ μικρόχαρα ἀραδιάσματα λεπτομερειῶν καὶ ἀντικειμένων, χωρὶς αἴσθημα, χωρὶς φιλοσοφία, χωρὶς φαντασία, ἔρχεται ὁ ποιητὴς καὶ μᾶς θυμίζει πῶς ἡ ποίηση δὲν εἶναι περιγραφή, δὲν εἶναι ζωγραφιά, πῶς εἶναι κάτι ἄλλο, ἀπλούστερο καὶ βαθύτερο μαζί, συνθετικώτερο, ὑπονοητικώτερο. Ἔρχεται λ. χ. ὁ Σολωμὸς καὶ μᾶς λέει: «Κοντὰ εἶναι τὸ χροσόφτερο». Καὶ μὲ τὸ ἐπίθετο τοῦτο πρέπει νὰ νιώσουμε πῶς γιὰ κάποιον πουλι θέλει νὰ μᾶς πῇ ὁ ποιητὴς· κι αὐτὸ φτάνει, καὶ εἶναι προτιμότερο ἀπὸ χίλιων λογίων περιγραφές ὅλων τῶν πουλιῶν τοῦ κόσμου. Ἡ μᾶς λέει: «Δούλουδα μύρια, ἀσπρα, γαλάζια, κόκκινα, καὶ κρύβουνε τὴ χλόη». Κι αὐτὸ μᾶς φτάνει, γιὰ νὰ στρωθοῦν ἀντίκρου μᾶς μοσικόβουλα ὅλα τοῦ κόσμου τὰ περιβόλια. Ἀλλὰ ὅστερα στῶν μέτριων καὶ στῶν ἀδέξιων τὰ χέρια καὶ ἡ μουσικὴ ποίηση ξεπέφτει σὲ μιὰ γλωσσικὴ φτωχὴ ρουτίνα εὐκολῆς, ἀτεχνῆς, χαλαρῆς, νερούλιασμένης ἀοριστολογίας, παραγομιστῆς ἀπὸ φεγγάρια, ἀστέρια, πουλιά, λουλούδια, πῶς μόνον σὲ κάποιων ντιλετάντηδων σαλόνια ἔχει πέραση, καὶ ἡ γερὰ θρεμμένη καλαισθησία, δὲν μπορεῖ παρά νὰ τὴ σιχαίνεται. Τότε ἔρχεται ὁ Βαλαωρίτης. Καὶ φτάνει.

*

Κάθε φορὰ πῶς ξεφυλλίζω τοὺς τόμους τοῦ Βαλαωρίτη, σταματῶ μὲ ξεχωριστὴ προσοχὴ στὸ ποίημα πῶς ἐπιγράφεται. «Τὸ Ἐριζωμένο Δέντρο». Εἶναι συνθετικὸ ποίημα: μέσα του δείχνονται σχεδὸν ὅλοι οἱ τόποι πῶς διατρίβει καὶ ὅλοι οἱ τρόποι πῶς μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς στὰ τραγούδια του. Δὲν ξέρουμε τὸ ποίημα μόνον· ξέρουμε καὶ τὴν ἱστορία του. Καθὼς τὰ συνταιριάζει μέσα στὴν πατριδολάτρισσα ψυχὴ του ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ, ἔτσι ὁ ἱστοριοδίφης καὶ λεξιθήρας ποιητὴς ἐξηγεῖ σὲ σημειώματα καὶ σὲ λεξιλόγια, συμπληρώνει, καὶ ὑπομνηματίζει τὸ στίχο μὲ τὸν πεζὸ λόγο. Κι ἔτσι μᾶς ἐμπιστεύεται μαζί μὲ τὸ ἔργο, καὶ τὸ ὄργανο πῶς τὸ μαστόρεψε καὶ τὴν ἀφορμὴ τοῦ ἔργου, μᾶς παραδίνει καὶ τὸ μηχανισμό τῆς ἐργασίας του. Τὸ σύστημα τοῦτο μπορεῖ νὰ σβήνῃ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν ὄνειρεμένη μυστικὴ γοητεία ἐνὸς τραγουδιοῦ. Ἀλλὰ ὁ Βαλαωρίτης δὲ φροντίζει πῶς νὰ μᾶς ταξιδέψῃ στὴ χώρα τοῦ ὄνειρου, πῶς νὰ μᾶς ἀνυψώσῃ στὸν οὐρανὸ τοῦ ἔκστατικοῦ· κοιτάζει περισσότερο πῶς νὰ ξυπνήσῃ τὴν ἐνέργεια, πῶς νὰ μᾶς σπρώξῃ μπροστὰ μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ πατριδολάτρη. Καὶ σὰ νὰ πιστεύῃ πῶς αἰσθάνεσαι ζωηρότερα ὅτι καὶ καλύτερα καταλαβαίνεις. Τὸ «Ἐριζωμένο Δέντρο» σφιγταντα-

μῶνει τὸ ὑποκείμενο τοῦ ποιητῆ καὶ τ' ἀντικείμενα ποῦ τότε συγκινοῦν, ἀράδ' ἀράδα. Εἶναι μὰζι ζωγραφιά, παράδοση, ρεμβασμός, αὐτοβιογραφία, θρόλος καὶ θρήνος. Ἀπὸ τὸ ἐξοχικὸ τοῦ ἐρημητήριου τῆς Μαδουρῆς ξαγναντεύει τὸ κατέδασμα ἑνὸς χειμάρρου ποῦ ἔσπερνε στὰ τρικυμισμένα του νερά ἕνα θεόρατο δέντρο. Κατὰ τὸν τρόπο του, τὸ θέαμα τοῦ γίνετ' ἔμπνευση, ποίημα ἢ ἔμπνευση, τὸ ποίημα διήγηση· καὶ ἡ διήγηση ξετυλίγεται δραματικά. Ὁ διάλογος καὶ δῶ. Πάντα ἐπικός.

- Δέντρο, πῶς κοιτάσαι νεκρὸ στὸν ἄμμο τοῦ γιалоῦ μου;
 Ποιὸ χέρι σέ ξερίζωσε, ποιά δύναμη σέ πήρε
 ἀπὸ τὴ ράχη τοῦ βουνοῦ καὶ σ' ἔριξε στὸ κῆμα;
 Ἐμένα τὰ γεράματα δὲ σ' εἶχαν σαρκώσει,
 στατάραγα κλωνάρια σου ἑκατοστάδες χρόνοι,
 χωρὶς νὰ τὰ λυγίσουνε, ἐστάκαν σωριασμένοι,
 στὴ σιδερένια φλούδα σου, χωρὶς νὰ τήνε γδάρη,
 τοῦ λόγγου ταγριοδάμαλο τὰ κέρατα ἐτροχοῦσε.
 Πές μου, πῶς κοιτάσαι νεκρὸ, ρουπάκι, στὸ γιалоῦ μου;

Κατέβαινε δλοφούσκωτο, ἀποκρίνεται τὸ δέντρο, καὶ τῆς ρεμα-
 тариᾶς τὸ πλημμύρισμα ζωγραφίζεται μὲ τὴ στοργυλλή καὶ μὲ τὴν
 πλοῦσια παραστατικότητα τῆς γλώσσας τοῦ ποιητῆ:

Κατέβαινε δλοφούσκωτο προχτές τὸ Δημοσάρι,
 μουγκρίζοντας στὸ διάδα του, σὰ νὰ ζητοῦσε ἀμάχη.
 Δὲν τὸ βαστοῦσαν ριζιμιά, δὲν τὸ κρατοῦσαν φράχτες.
 Στὸ πέρασμά του ἐγέρνανε σὰ νὰ τὸ προσκυνοῦσαν
 οἱ σχίνοι, ταγριοπρίναρα. Τὸ κῆμα στὸ θυμὸ του
 ἐροβολοῦσε πάντα ἔμπρός...
 καὶ λέφτει κατακέφαλα μ' ἄλη τὴν ἀντρεία του,
 γιὰ νὰ ρουφήξῃ ἕνα κοντρί ποῦ τόφραζε τὸ δρόμο.

Μὰ ἡ πέτρα, τὸ κοντρί — καθὼς τὴ λέει — σχετίζεται μὲ τοπικὴ
 παράδοση ἀρκετὴ γιὰ νὰ βάλῃ σὲ κίνηση τὴν ἀρματωλική, τὴν ἑλλη-
 νική, — θὰ ἔλεγα ξεχωριστὰ στὴν περίστασι τούτη, — φαντασία τοῦ
 ποιητῆ. Ἀπάνω στὴν πέτρα ἐκεῖνη μὲ προδοσιὰ σκοτώθηκε ὁ Ἀργύ-
 ρης. Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ὁ Ἀργύρης; Ἀπλοῦστατα, καθὼς θὰ λέγαμε
 σήμερα μὲ τὴν πεζὴ γλώσσα καὶ μὲ τὴν πεζότερη σκέψη μας, ἕνας
 φυγόδικος, ἕνας ληστής, πληγῆ καὶ τρομάρα τοῦ τόπου του· ἕνας
 ἀπὸ κείνους ποῦ ζοῦνε μὲ τὸ βόλι καὶ μὲ τὸ μαχαίρι, καὶ ἀπὸ βόλι
 πεθαίνουν διαν δὲν προφτάσ' ἢ δικαιοσύνη νὰ κάμῃ τὴν κρίση τῆς
 μὲ τὴ λαιμητόμο. Ὅμως ὁ Ἀργύρης θάμπωνε καὶ βάσκαινε τὴ
 λαϊκὴ φαντασία, καὶ μὲ τὸν τρόμο ποῦ ἔσπερνε, καὶ μὲ ἄλη τὴ

λάμψη τῆς παλικαριάς καὶ τῆς ἀντρείουσῆς μὲσ' ἀπὸ τὸ σκότος τῆς
 κακίας του. Κακοῦργος αἰμοδόρος, ἀδιάφορο. Ἦταν ἀντρειωμένος
 αὐτὸ ἔφτανε. Εἰδωλο. Ἡ λατρεία τῆς δύναμης. Στὴν περίπτωσι
 τούτῃ ἡ ποιητικὴ ἰδέα τῆς ζωῆς ἀντίμαχη μὲ τὴν ἠθικολογικὴ
 ἀντίληψη τῆς ζωῆς. «Ἐνας ἀληθινὸς ζωγράφος, λέγει κάποιος ὁ
 μεγάλος κριτικὸς, ὁ Ταῖν, θὰ ἰδῇ μ' εὐχαρίστησι ἕνα καλὰ συναρ-
 μοσμένο, ἕνα στιβαρὸ χέρι ἀπλωμένο, καὶ ἄς ἀπλώνεται τὸ χέρι
 ἐκεῖνο γιὰ νὰ σκοτώσῃ κάποιον». Καὶ ἕνας ποιητῆς σὰν τὸ Βαλαω-
 ρίτη, δηλαδὴ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μέσα σὲ ὅτι κρύβει καθαρώτερο καὶ
 βαθύτερο, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα, ἕνας ζωγραφικὸς καλλιτέχνης, ποῦ
 βλέπει καὶ ποῦ τιμᾷ τὴ ζωὴ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὴν ὄψη τῆς τὴν
 πλαστικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ, παράξενο δὲν εἶναι πῶς παρασταίνει
 τὸν Ἀργύρη μὲ δραματικὰ χρώματα, ποῦ φαντάζουν, πῶς δὲν μπορεῖ
 καλὰ νὰ κρύψῃ τὸ θαυμασμὸ του πρὸς τὴ δύναμη, ὅσο καὶ ἂν εἶναι
 ἀντικανονικὴ καὶ ἀποτρόπαια ἢ ἐκδήλωσὴ τῆς, καὶ ἄς μὴν τὴν ἐξα-
 γνίζῃ τὸ μαρτύριο τῶν τουρκομάχων ἡρώων κλεφτῶν, τῶν Κατσαν-
 τωναίων καὶ τῶν Βλαχάβηδων. Φταῖνε οἱ καιροὶ γιὰ τοῦτο. Μῆτε
 μπορεῖ νὰ κρύψῃ τὴν καταφρόνησὴ του πρὸς τοὺς ἀθλοῦς ποῦ μὲ
 προδοσιὰ τότε χτυπήσανε, ὅσο καὶ ἂν ἦταν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι εὐερ-
 γέτες τοῦ τόπου μὲ τὸ θάνατο τοῦ ληστή.

— Ἔστεκα ἐγὼ καὶ κοιτάζα, μιλεῖ τὸ δέντρο,
 καὶ ἀπ' τὴ βουδὴ τὴν πέτρα

ἄκουσα τότε μιὰ φωνὴ σὰ νάθβαινε ἀπ' τὸν Ἄδη:
 — Πέρα, ποτάμι, μέριασε, σῦρε νὰ σκιαζῆς ἄλλους,
 ἐμὲ μὲ πάτησε βαρὸ ποδάρι ἀντρειωμένου,
 μὲ στοιχειώσε τὸ αἷμα του, καὶ εἶμαι θεμελιωμένο,
 γιὰ νὰ φωνάζω ἀνάθεμα σὲ κείνους ποῦ προδίνουν.
 Εἶμαι τ' Ἀργύρη τὸ κοντρί, εἶμαι τ' Ἀργύρη ὁ τάφος.
 Τὸ κῆμα ἀναστρωθῆκε, ἀφρομανάει, θεριεύει.
 Τότε μὲ μιὰς ἐφήλωσε καὶ ἡ πέτρα τὸ κεφάλι
 καὶ στὸν πλατὺ τὸν ὦμο τῆς ταγιόκλημα ἀνθισμένο
 ἐαπλώθηκε σὰ νὰ ἦτανε τοῦ σκοτωμένου ἢ χίτη.
 Ὀλόγορά τῆς οἱ μυρτιές γοργὰ συμπικνωθῆκαν,
 σφιχτὰ τὴν ἐπερίπλεξαν καὶ φάνηκε ὁ Ἀργύρης
 δλόρθος...
 Φεύγουν μὲ τρόμο τὰ νερά. Τοῦ πεθαμένου ὁ ἴσκιος
 τὰ κυνηγάει καὶ τὰ πατεῖ. Τὸ χνότο του τὰ σκίζει.
 Ἀρμένιζε τὸ φάντασμα. Τὰ νεκρολίβανά του
 τάχει φτερούγια στὰ πλευρὰ καὶ ἀνεμοδέρνει Χάρος...

Ὁ σεισμὸς αὐτὸς καὶ ὁ χαλασμὸς ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ βρικολάκα
 ἐκεῖνου, ὅμως πάντα στοιχειοῦ δύναμης καὶ καταστροφῆς, πήρε σῶάρνα

καὶ τὸ χιλιόχρονο δέντρο, τὸ σύντριψε, τὸ ξεριζώσεν. Ἐδῶ ἀλλάζει ὁ τόνος. Τὸ δέντρο θυμάται πὺς εἶχε γνωριμιὰν ἀπὸ καιρὸ μὲ τὸν ποιητὴ. Μιὰ φορὰ ὁ κυνηγὸς ποιητὴς ἦρθε μὲ τὰ λαγωνικά του καὶ πλάγιασε στὸν ἴσκιό του. Χάραξε στὴ φλούδα τ' ὄνομά του. Ἔτσι ἀδερφώθηκε μὲ τὸ δέντρο. «Σ' ἀγάπησα», τοῦ λέει τὸ δέντρο, καθὼς θὰ ἔλεγε κανένας φαῦνος τοῦ δρυμοῦ πρὸς κανένα βοσκὸ τοῦ Θεοκρίτου. «Σ' ἀγάπησα» μὲ θέλεις;» Νά! κάποια θέρμη ὑποκειμενισμοῦ μᾶς ἐρεθίζει. Πίσω ἀπὸ κάποιο παραπέτασμα κάτι σαλεύει, κάποια ψυχὴ συγκινημένη δεῖλὰ ζητᾷ νὰ προσφερθῆ στὰ μάτια μας. Ὁ λυρισμός. Ὁ ποιητὴς ἐτοιμάζεται νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὰ ἰδιαίτερα τῆς ζωῆς του. Ἡ ἥρωικὴ φαντασία παραμερίζει. Σωπαίνει ἢ ἐπικὴ παράδοση. Κάτι ἀκούμε σὰ χτυποκάρδο. Καὶ τῆς ἐνέργειας ὁ ἄνθρωπος καὶ τῆς ἀντρείας ὁ διαλαλητής, στὴν ἐσώψυχη ἐκείνη κατανυχτικὴ στιγμὴ τί πρωτοθυμάται; Τὸ θάνατο πρωτοθυμάται τὴν ὥρα ἐκείνη· γιατί· εἶναι ὁ θάνατος μὲ τὴν ἀγάπη καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὴν τέχνη δυσκολοχώριστα ἰδανικά. Θέλει νὰ τοῦ γίνῃ τὸ νεκροκράδατο ἀπὸ τὰ σανίδια τοῦ δέντρο.

Καὶ χίλιοι μύριοι στοχασμοὶ σκληρὰ μὲ μαρτυρεῖαν.
Θυμήθηκα τὴ νότη μου, ὅταν μὲς στὴν καρδιά μου
ἐφύτρωνα ἄβολ' ἢ χαρά...

Ὁ Βαλαωρίτης, λυρικός. Γερνᾷ πρὸς τὸν κόσμον τὸν καθεαυτὸ δικό του, τὸν ξεχωριστό. Ἀκούει τοὺς χτύπους τῆς καρδιάς του. Λέει ἐγώ. Τὸ σόλο τῆς ἐνθύμησης ἐτοιμο, ποῖος ξέρει γιὰ ποιὰν ἐξομολόγησι, μέσα σὲ ποῖο κελᾶηδισμῶ! Ἡ ὑποκειμενικὴ διάθεση φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ φροντίδα τοῦ γυρισμοῦ πρὸς τὸν ὁμοιοκατάληχτο στίχο, πρὸς τὴ ρίμα, τὸ κατ' ἐξοχὴν γνῶρισμα τῆς νεώτερης ὑποκειμενικῆς τέχνης· ἢ ρίμα μὲ τὸ γύρισμα τοῦ ἴδιου ἤχου συμβολίζει τὴν ψυχὴ πρὸς τὸν ἑαυτὸ τῆς ὄλο σὰ ν' ἀγωνίζεται νὰ ξαναγυρίσῃ.

Ἐγέννησθη τότε ἀνέμιζε σὰ νάτανε ξεφτέρι
ἀκαταδάμαστη ἢ ψυχὴ καὶ ἐπαιρνε γιὰ λιμέρι
πότε τὰ πεῖλα τοῦ βουνοῦ, πότε τὰ κυπαρίσσια
καὶ πότε φώλιαζε κρυφὰ μέσα στὰ ρημοκλήσια
καὶ γύρευε φαντάσματα. Μονάχη, ἀποσταμένη
ἔδρισε· ἐκεῖ παρηγοριά. Τῆ νύχτα οἱ πεθαμένοι
τὴν ἐπαιρναν πνευματικὴ, καὶ ἐκείνη γιὰ λουλούδια
τοὺς ἔριχνε μνημόσυνα, τοὺς ἔδινε τραγοῦδια.

Ἄλλὰ καὶ στοὺς στίχους τούτους, καὶ σ' ὄλο τὸ ποίημα, τίποτε δὲ μᾶς φωτίζει τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ μὲ κάποιο κρυφὸ, ἰδιαίτερο, πρω-

τόφαντο φῶς. Ὁ ἴδιος πάντα, ἀπόγονος τῶν ἀρματωλῶν, μόνο στενοχωρημένος κάπως, σὰ μιὰ γυναίκα μὲ ἄδρὸ κορμί, ἀπὸ τὸν κορσὲ τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Μὲ τὴν κυρία ποῦ λέγεται Ρίμα δὲν τὰ πηγαίνει πολὺ καλὰ ὁ Βαλαωρίτης, καὶ ὅσες φορές, ἂν καὶ ὄχι πολὺ συχνά, τὴ μεταχειρίζεται, εἶναι σὰν ἄνθρωπος ποῦ πονοκεφαλᾷ. Ἡ τέχνη τοῦ Ἀστραπόγιαννου μὲ τοὺς γοργοὺς σφιχτοδεμένους στίχους ποῦ ριμάρουν εἶναι γέννημα ἐξαιρετικῆς στιγμῆς ἐπικῆς μέθης. Καὶ στὸ «Φωτεινὸ» ὁ ποιητὴς πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὄριμος πιά καὶ πλουτισμένος ἀπὸ τὰ «μεγαλόπρεπα γεράματα», συμφιλιώνεται καὶ μὲ τὴν ὁμοιοκαταληξία, καθὼς συμφιλιώνεται μὲ πολλὰ τῆς ζωῆς γύρω του. Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ξεριζωμένου Δέντρο», εἶναι ὁ ἀκούρατος πεζοδρόμος, ὁ νυχτοπαρωρίτης τριγυριστὴς μέσα στὰ δάση καὶ ἀπάνου στὰ βουνά· διπλὸς κυνηγητής: τῶν φαντασμάτων, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά— «μέγα μέρος τῆς ζωῆς μου τὸ ἔζησα μὲ τὴ συναναστροφὴ τῶν φαντασμάτων» εἶπε σὲ κάποια του δημηγορία· «πνευματικὸς τῶν πεθαμένων» ὀνομάζεται ἄλλοῦ ὁ ψάλτης τῶν Μνημοσύνων— καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριά, ἀπλούστατα, κυνηγὸς, χωρὶς κανένα προσδιορισμὸ:

Τὰ δέντρα ἐτρίξαν κατὰ γῆς γυρτὰ, ξεριζωμένα,
τὰ νυχτοπούλια ἐσκοῦζανε τριγύρω μου ἀγριεμένα,
καὶ ἐγὼ μ' ἓνα τουφέκι
ἐνόμιζα πὺς ἤμουνα βροντὴ καὶ ἀστροπελέκι.

Στὸ τελευταῖο τοῦτο δίστιχο ἢ παράσταση τῆς ἀρρενωπῆς χαρᾶς τοῦ κυνηγοῦ εἶναι σὰ νὰ συμβολίζῃ μαζὶ— χωρὶς νὰ τὸ ὑποπτεύεται ὁ ποιητὴς— καὶ τὴ δύναμη τῆς ἰδέας ποῦ ὑψώνεται ἐδῶ κάτου σὲ νόμο τῆς ζωῆς καὶ ποῦ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ πιστεῦθῃ παρασυρμένος ἀπὸ μόνης τῆς φαντασίας του τὸ ὄπλο, σὰν τὸν κυνηγὸ μὲ τὸ τουφέκι του, πὺς εἶναι κύριος τῶν ὄλων, ἐκεῖ ποῦ εἶναι μέσα στὰ σύμπαντα μιὰ περαστικὴ στιγμὴ. Μιὰ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τὸ βαθαίνει ἀπροσδόκητα τὸ ἄβαθο τοῦτο δίστιχο.

«Πικρὸς ποῦν' οἱ ἐνθύμησες!» Ὁ ποιητὴς ἀφήνει πάλε τὸ παιγνίδι τῆς ὁμοιοκαταληξίας, καὶ σὰ νὰ σκεπάζῃ τὸ πρόσωπο μὲ τὰ δύο του χέρια καὶ σὰ ν' ἀφήνεται μὲ τὰ μάτια του κλεισμένα ὁ ἀκάματος πεζολάτης, ἀκίνητος, δεμένος ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση καὶ μελαγχολεῖ:

Πικρὸς ποῦν' οἱ ἐνθύμησες! Τότε τὸ μέτωπό μου
πλατῶς καθάριος οὐρανός, δὲν τὸ εἶχαν ἀδλακώσει
τοῦ χρόνου τὰ ξεσκίσματα, οἱ πόθοι, τὰ φαρμάκια.

Ἐάν πύργος ἔοτεκε φηλό κι ἀπάνω του ἐφωλιάζαν
χιλιάδες δνεῖρα χρυσά, λές κι ἦταν χελιδόνια
κι ἐφύγαν μὲ τὴν ἀνοιξή, τὰ σκόρπισε ὁ χειμῶνας.
Τώρα τὸ σκέπασαν μὲ μῖας οἱ καταχνιές τοῦ κόσμου,
συγγέφιασε, σκοτιδίασε, και ραγισμένη πλάκα
ἀνάμεσα στοῦ κεφαλιοῦ τὰφυχο μοναστήρι
στεῖρο ἐαπλώνεται, βουβό, τοῦ λογισμοῦ μου τάφος.
Τι κρέμα τόσο γλήγορα νὰ φεύγουνε τὰ νιότα!

Μὲ τὸν τελευταῖο τοῦτο στίχο τόσο ἀπλά και τόσο κοινά, μὰ τόσο σπαραχτικὰ ὁ ποιητῆς πονεῖ ἀπὸ τὸ παράπονο τὸ πιδ ἀνθρώπινο πού θὰ σαλεύη πάντα σπασμωδικὰ τὰ χεῖλη και τοῦ ποιητῆ και τοῦ ἀνθρώπου, ὅσο θὰ ὑπάρχη ποίηση και ἀνθρωπότη. Ἄλλὰ ὅσο ν' ἀράξη στὸν τελειωτικὸ τοῦτο στίχο, τί ψαξίματα, σχεδὸν ἀνώφελα, μὲ τυφλοῦ χέρια, στὰ κελιά μέσα τοῦ ἀψυχου μοναστηριοῦ του πού εἶναι τὸ κεφάλι, καθὼς εἰκονικὰ τὸ λέει. Ὁ ποιητῆς τὰ κλεί τὰ μάτια του στὸν ἐξωτερικὸ τὸν κόσμο πού εἶναι ὁ κόσμος του και ἡ χαρὰ του. Πῶς ἀγωνίζεται στὸ μακροβούτι πού κάνει στὴ μαύρη θάλασσα τῆς ἐνθύμησης νὰ πιάση κάτι στὰ χέρια του! Τοῦ κάκου! Τοῦ φεύγουν ὅλα, καθὼς τὸ φάντασμα τῆς Κυρὰ Φροσύνης ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἀκόλαστου Τεπενλελή. Γιατὶ ὁ ποιητῆς μᾶς θυμίζει μὲ τοὺς στίχους τούτους τὴ νεανικὴ τεχντροπία τῆς Κυρὰ Φροσύνης μὲ τὴν ἀσιατικὴ σπατάλη τῶν μεταφορῶν πού ἀσύμμετρα και φανταχτερὰ συνεργάζονται κι ἀνακατώνονται, χωρὶς νὰ προφταίνουμε κἀν νὰ δοκιμάσουμε και μεῖς ἀπὸ τὸ γοργοπέρασμά τους. Τὸ μέτωπο εἶναι οὐρανός, κι εὐτὺς ἔπειτα πύργος, κι ἔπειτα πλάκα ραγισμένη τοῦ μοναστηριοῦ κι ἔπειτα τάφος. Ἄλλὰ Βαλαωρίτης και κλεισμένα μάτια δὲν ταιριάζουνε. Βαλαωρίτης και μάτια γυρισμένα ἀποκλειστικὰ πρὸς τὸν κόσμο τὸν ἐσωτερικὸ εἶναι κάτι ἀφύσικο. Σὰ νὰ μὴ στεκεται στὸ χαρακτήρα και στὸν προορισμὸ τῆς τέχνης του νὰ παραστρατίζη σὲ ρεμβασμοὺς και ν' ἀργοπορή στὰ παράπονα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ὅσο κι ἂν ἔπαθε, κι ὅ τι κι ἂν ἔπαθε στὴ ζωὴ του, σὰ νὰ μὴν ἔχη, σὰ νὰ μὴ θέλη τίποτε σημαντικὸ γιὰ τὴ ζωὴ του νὰ μᾶς ξεμυστηρευτῆ. Γιὰ τοῦτο πόσο διαφέρουν οἱ ἀμέσως παρακάτου στίχοι, ὅπου τ' ἀνοίγει τὰ μάτια του ὁ ποιητῆς, τὸ ξαναβλέπει μπροστὰ του τὸ ξεριζωμένο δέντρο, και μαζί μ' αὐτὸ τίς ὠραίες λεπτομέρειες τῆς πραγματικῆς ζωῆς πού εἶναι ὁ ἀξίος, μὲ μαστοριὰν ἀραδιαστής και εἰκονογράφος τῆς.

Ὅταν κι ἐσὺ τὸ δύστυχο, χλωρὸ και στολισμένο,
ἐσήμενες μισουρανὶς τολύγιστα κλωνάρια,

στὸν ἴσκιό σου βελάζοντας ἔτρεχε τὸ κοπάδι,
ὁ πιστικὸς χαρούμενος σ' ἀγάπηε σὸν πατέρα.
Χῆρες γριές πανόρφανες και ἑστραχλισμένες
σοῦ πατρῶν ταντιρριματα ὡσὸν ἐλαημοσύνη,
κι ὅταν τὰ ρίχναν στὴ φωτιά κι ὀλόγυρα στὰ θράκια
μὲ τὸ φτωχὸ προσάναμμα τῆ νῆστεια ἀποκοιμοῦσαν,
τότε σ' εὐχολογοῦσανε και λέγα' στὴν Παρθένο
νὰ σοῦ στοιχειῶνη τὰ κλαριά, νὰ σοῦ χαρίξη χρόνια...
Ἐμαραθῆσανε γιὰ μᾶς τοῦ κόσμου οἱ πρασιναῖδες.

Ὁ ποιητῆς δὲ σταματᾷ ἐδῶ τὸ συνθετικὸ τοῦτο ποίημα. Ἐαναγυρίζει στὴ μελαγχολία του. Ὅμως τώρα ἡ μελαγχολία του ἀπὸ τὸ δράμα τῆς ὀλοστερνῆς, τῆς ὑπέρτατης στιγμῆς πού μᾶς κλεί τὰ μάτια μᾶ γιὰ πάντα γιὰ τὸ ἀγύριστο ταξίδι, ἡ μελαγχολία του ἀρρενωπῆ ἀρμονίζεται ἀπροσδόκητα μὲ τὴν πατριδολάτρισα λεβεντιά τῆς βαλαωρίτικῆς τέχνης:

Πλάστη, μεγαλοδύναμη! Σπλαχνίσου με τὴν ὥρα
πού θάρθη ὁ Χάρος νὰ μὲ βρῆ, και πρὶν σβηστή τὸ φῶς μου,
σταθε μου πάλι νὰ τὰ ἰδῶ μ' ὄλη τὴν ὀμορφιά τους
τῆς νιότης μου τὰ δνεῖρατα! Ἄφες τα νὰ φορέσουν
τὰ ροδοκάλλια τῆς ἀγῆς, και σὸ προσκέφαλό μου
ναρθοῦν νὰ μὲ ραντίσουνε χτυπώντας τὰ φτεροῦγια
μὲ πάχνη ἀπὸ τὸν Κίσαβο...

Ὁ ποιητῆς, ἀνήλικο παιδάκι, πόσες φορές — ὁ ἴδιος μᾶς τὸ εἶπε — ξανοίγοντας ἀπὸ μακριὰ τὴν καταχνιά τοῦ Πίνδου, τὴν ἔπαιρνε γιὰ καπνὸ τουφεκιοῦ «και πρόσμενε και πρόσμενε ν' ἀκούση τὴ βοή του». Αὐτὸς ὁ βουνόθρεφτος και μὲ τοῦ βουνοῦ τὸν ὄγκο ξεχωρίζοντας ἀπὸ τίς ζωὲς τοῦ μαραζάρη κάμπου γύρω του πολεμῶχαρος ραφωδὸς προσμένει τὰ δνεῖρατα τῆς νιότης του — φανερό πῶς εἶναι τὰ μεγάλα δνεῖρατα τῆς μεγάλῆς ἐθνικῆς ἰδέας, πού εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν δικὰ του δνεῖρατα — αὐτὰ προσμένει νὰ τοῦ ραντίσουν τὰ μαλλιά, μπορεῖ ἔως τότε τ' ἄσπρα του μαλλιά, μὲ τὸ ἀγίασμα πού εἶναι πάχνη ἀπὸ τὸν Κίσαβο.

Ὁ γέρος θὰ πεθάνη, καθὼς ὠνειρευόταν τὸ ἀνήλικο παιδί. Και μήπως τὸ γιγαντόκορμο δέντρο πού τὸ ξερίζωσε ἡ φοβερὴ τρικυμία και τὸ πάτησε ὁ στοιχειωμένος ἴσκιος ἐνὸς ἀντρεωμένου, μήπως δὲν εἶναι τὸ σύμβολο τῆς ζωῆς τῆς ἰδίας τοῦ ποιητῆ πού ἔζησε μὲ τὰ φαντάσματα τῶν ἀρματωλῶν και τῶν τουρκομάχων, ὅσο πού τὸ φέραν μιὰν ὥρα ἀρχύτερα τὸ τέλος του οἱ ἴσκιοι τῶν ἀντρεωμένων, τὸ πάθος του και ἡ μανία του; Ὁ ἴδιος μᾶς τὸ προεῖπε σ' ἓνα στίχο του:

Ἐχω γιὰ σέ, πατρίδα μου, στὰ στήθη χαλασμο!

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

*Ἀφιερώνεται σὲ κείνους πού με
τὰ ὄνομάτ' αὐτοὺς τῆ στολίζουν.*

ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

Μὲ τὰ πρῶτα δευτὰ σαλέματα πού κάνει στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς τὸ ἑλλη-
νικὸ ἔθνος γιὰ τὴν πνευματικὴ του ἀναγέννηση παρουσιάζεται στοὺς πνευματι-
κούς του ἀρχηγούς καὶ τὸ σπουδαιότερο ζήτημα, μὲ ποιά γλῶσσα θὰ μωρφωθῆ ὁ
ἑλληνικὸς λαός. Ἄν στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ οἱ διάφοροι λαοὶ ἔκαναν τὴν ἀναγέν-
νησὶ τους τὸν ἴδιο καιρὸ πού ἀναγνώριζαν καὶ καθιέρωναν τὴ δημοτικὴ τους
γλῶσσα, καὶ ἡ καλλιέργειά τῆς γίνονταν παράλληλα μὲ τὴ δημιουργία τοῦ ἔθ-
νοῦ πολιτισμοῦ, στὴν Ἑλλάδα ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἦταν ἐλότηλα παραμελημένη
καὶ ἴσα ἴσα στὴν ἐποχὴ πού ὁ κόσμος πλούτιζε μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ ξυπνοῦσε,
πού τὰ σχολεῖα πλῆθαιναν καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ
τὸ σκλαβωμένο ἔθνος ἔλειπε ἡ κοινὴ γραφομένη γλῶσσα πού θὰ χρῆσιμας γιὰ
ὄργανο ἐκπολιτιστικῆ. Τοῦ Σοφίανου ἡ φωνή, πού ἀπὸ τὰ 1550 εἶχε ζητήσῃ
νὰ μεταφραστοῦν στὴ ζωντανὴ γλῶσσα οἱ ἀρχαῖοι κλασικοί, δὲν εἶχε ἀκουστῆ,
καὶ παραδείγματα ὅσων τοῦ Σκούφου, τοῦ Μηνιάτη, τοῦ Αμωδοῦ εἶχαν
μείνει μονωμένα· οἱ σοφοὶ ἐξακολούθησαν νὰ γράφουν τ' ἀρχαῖα τους ἢ μὴ
ἀρχαῖκὴ καὶ καθαρεύουσα γλῶσσα πού ὅσο καὶ ἂν προσπαθοῦσε νὰ νεωτερίσῃ καὶ
νὰ συμβιβασθῇ νέα γλῶσσα καὶ ἀρχαῖα παράδοση, ὅτε ὀρισμένη μορφή εἶχε
κατορθῶσῃ ἀκόμη νὰ πάρῃ, ὅτε μποροῦσε νὰ πῆς πῶς ἦταν ἡ σύγχρονῃ λαϊκὴ
γλῶσσα.

Τώρα ὅμως, γύρω στὰ 1800, οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτι-
κῆς γίνονται πῶς συνειδητές, πῶς συστηματικὲς καὶ προγραμματικὲς. Τὸ νιώθουν
καὶ τὸ ἀπαιτοῦν. Γιὰ νὰ πᾶν μπροστὰ τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μεταχειριστῆ γιὰ κοινὴ
γραφομένη τὴν κοινὴ του γλῶσσα, τὴ γλῶσσα πού μιλεῖ ὁ λαός. Καὶ αὐτὴν
προσπαθοῦν οἱ συνήγοροί τῆς νὰ γράφουν, ἂν καὶ δὲν μποροῦν πάντα — καθὼς δὲ
ἔγινε καὶ στὶς ἄλλες ἐθνικὲς γλώσσες ἅμα πρωτογράφησαν — ν' ἀποφύγουν ὅλα
τὰ ἰδιωματικὰ ἢ τὰ λόγια στοιχεῖα.

Μὰ τὴν παιδεία εἶχαν κι ἔχουν στὰ χέρια τους Φαναριῶτες ἀριστοκράτες καὶ
ἱερωμένοι, μαζί τους καὶ ἄλλοι δάσκαλοι, καὶ ἡ ἀστικὴ τάξη πού τώρα μόλις
ἄρχισε νὰ ξυπνᾷ — αὐτὴ ἦταν πού στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ πολέμησε καὶ νίκησε
μὲ τὴ δημοτικὴ τῆς γλῶσσας τὰ λατινικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους — μέσα στὴν
ἀντίθεση μὲ τὸν Ὀθωμανὸ κατακτητὴ ἀγκαλιάζει τὰ ἰδανικὰ τῆς βυζαντινῆς
ὀλιγαρχίας. Καὶ ἡ φωνὴ τῶν «χρυσάστρων» δὲν ἀκούεται. Ἀκόμη καὶ τοῦ Κοραῆ
οἱ συμβιβαστικὲς θεωρίες μόνο πρόσκαιρὴ νίκη χαίρονται.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΤΗΣ

1. Ἀνατράφηκε στὴν Πόλῃ σὲ φαναριώτικους κύκλους κι ἔζησε ἐπειτα σὲ
Βουκουρέστι, πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀφοῦ μελέτησε λατινικὰ καὶ
γαλλικὰ καὶ τὴ σχέση μεταξύ τους καὶ μὲ τὴ δική μας γλῶσσα, ἀρχαῖα καὶ νέα,
πίστευε πῶς ἀντίθετα μὲ τὴ γνώμη πού ὅλοι πίστευαν μποροῦσε καὶ ἡ νέα
ἑλληνικὴ γλῶσσα νὰ καθρεφτίσῃ ὀλόκληρῃ τὴ νεοελληνικὴ ζωὴ, καὶ πῶς ἔπρεπε
αὐτὸ νὰ γίνῃ γιὰ νὰ ἐκπολιτιστῆ τὸ ἔθνος. Εἶπε τὴ γνώμη του κιάλας στὰ 1782,
καὶ ἔδωσε ἀφορμὴ ἀργότερα νὰ συζητηθῆ «τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας» σὲ Βουκου-
ρέστι· μὰ οἱ λόγοι δὲν τὸν κατάλαβαν· τὸν ἐγέλασαν καὶ πολὺ λίγοί πεί-
στηκαν. Καὶ ὅμως ἦταν μὴ «ἰδέα», εἶπε κάποιος τῆς ἐποχῆς του, πού «προ-
διορίζει καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν σημαντικωτάτην ἐποχὴν τῆς καλλιέργειας μας», δηλ.
πού καθορίζει τὸ σημαντικώτατο σταθμὸ νεοελληνικοῦ πολι-
τισμοῦ.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ συγγράψουμε τίς ἐπιστήμες καὶ τέχνες ρωμαῖ-
κα, γιὰ νὰ προκόβουν οἱ νέοι μας πῶς γρήγορα καὶ μὲ πῶς θεμέλιο
εἰς ὅλα.

Σὲ κάθε ἔθνος πεπαιδευμένο προτιμῆται ἢ καλύτερη διάλε-
κτός του.

Σ' ὅλον τὸν κόσμο δεῦξ ἀπὸ τὸ Χακάνη τῆς Κίνας... κανένας
ἄλλος δὲν ἔχ' ἐξουσία νὰ δώσῃ σὲ μὴ λέξῃ τὸ πάθος ὅπου δὲν
ἔχ' αὐτὴ στὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΣ (1753-1844)

2. Ἰεροδιάκονος ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ σχολάρχης σὲ Βουκουρέστι ἔκανε
περίφημο τὸ σχολεῖο του στὶς Μηλιές, ὠνευρέθηκε τὴν ἱδρυση Ἀκαδημίας, καὶ
μαζί μὲ ἄλλους ἱδρυοὺς τὴ Φιλὸμουσο Ἑταιρεία. Πληρεξούσιος στὴ Ἀ' Ἐθνικὴ
συνέλευση κι ἐφορος τῆς παιδείας στὴ νεοσύστατη κυβέρνησις ἐργάστηκε ὅσο
λίγο γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους του. Μαζί μὲ τὸ Φιλίππη ἐδγάλε στὰ
1791 μὴ Γεωγραφία στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, μ' ἓνα πρόλογο ὅπου τὴν ὑπερασπί-
ζονται μὲ πλούσια ἐπιχειρήματα. Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως δὲν ἔπιασαν, καὶ δεύ-
τερος τόμος πᾶ δὲ βγήκε.

Ἐνα ἔθνος ἐνόσω ἀμελεῖ καὶ καταφρονεῖ τὴ φυσικὴ του γλῶσσα,
ἀμελεῖ καὶ καταφρονεῖ τὸν ἀνθρωπισμὸ του, διὰ νὰ πῶ ἔτσι.

Τὸ πρῶτο καὶ φυσικὸ μάθημα τῶν νέων πρέπει νὰ εἶναι ἡ σπουδὴ
τῆς μητρικῆς τους γλώσσας... κάθε ἄλλη μέθοδος εἶναι ὀλέθρια
διὰ τοὺς ἀρχαρίους, μάλιστα τὸ νὰ τοὺς βάνουν εἰς μὴ παλαιὰ
γλῶσσα πρῶτο μάθημα· ἀπ' ἐδῶ λοιπὸν προέρχεται ὅπου διαβάξουν
καὶ δὲν μαθαίνουν τίποτε· καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅπου μὲ αὐτὸν τὸν
ὀλέθριο τρόπο τῆς σπουδῆς ἐξαμβλύνεται ὁ νοῦς τους, καθὼς μὲ
μὴ καλὴ μέθοδο ὀξύνεται καὶ τελειοποιεῖται.

Δὲν θέλουν νὰ ἤξεύρουν ἂν ἔχουν γλῶσσα, καὶ ἰσχυρογνωμοῦν ἔτσι εἰς τὴν ἀμάθειά τους. Ἄχ! τί κατασχύνῃ εἰν' εἰς τοὺς παλαιούς Ἑλληνας νὰ ἔχουν τέτοιους ἀπογόνους...

Θέλοντας νὰ ἐβγουν ἀπὸ μιὰ ἀτοπία, τὸ πῶς δὲν πρέπει νὰ ἀφήνωμεν τὴ γλῶσσα μας ἀκαλλιέργητη, πέφτουν εἰς μιὰ ἄλλη πολλὰ χειρότερη, λέγοντας πῶς καλλιέργειά της εἶναι νὰ μακραινῇ ἀπὸ τὸ καθωμιλημένο ἰδίωμα καὶ νὰ ἐγγίξῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸ καὶ κατ' αὐτὴ τὴ στραθὴ καὶ παράλογη ἀρχὴ τους δίνουν κάτι κανόνας καὶ χαρακτήρας οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζουν ἕνα ἀφύσικο καὶ ἀμορφο τέρας, μιὰ γλῶσσα μικτὴ ἀπὸ δύο τρία μόρια ρωμαϊκά καὶ λέξεις σχηματισμένες καὶ συνταγμένες κατὰ τὸν τύπο τῆς ἑλληνικῆς, καὶ τὴν ὀνομάζουν μισοβάρβαρη, καὶ ἔκαμαν καλύτερα νὰ τὴν ὠνόμαζαν μυξοβάρβαρη.

Ὅτι πάρη (μιὰ γλῶσσα) ἀπὸ τὴ μητέρα της, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄλλες ξένες γλῶσσες, διὰ νὰ τὰ οἰκειοποιηθῇ καὶ τὰ κάμῃ ἐδικὰ της, πρέπει νὰ τὰ μεταμορφώῃ ὅσο τὸ δυνατό εἰς τὴν ἐδικὴ της φύση, ἂν θέλῃ νὰ φανῇ καλλιεργημένη, καὶ ὄχι μπαλωμένη μὲ λογῆς λογιῶν μπαλώματα. Αὐτὸ ἔκαμαν καὶ κάμνουν ὄλο ἕνα οἱ Ἑγγλέζοι, οἱ Φραντζέζοι, οἱ Ἰταλοί, οἱ Σπανιόλοι, καὶ ὅσοι ἔτυχαν νὰ ἔβρουν τὴ γλῶσσα τους ἀκαλλιέργητη· αὐτὸ ἔκαμαν μιὰ φορὰ καὶ οἱ Λατίνοι· αὐτὸ ἔκαμαν — ἀκούσετε — καὶ οἱ προπάτορές μας Ἑλληνες, ὅτι ἐπήραν ἀπὸ ἄλλες γλῶσσες, τὸ ἐμεταποίησαν εἰς τὴ φύση τῆς ἐδικῆς των τόσο, ὅπου καὶ οἱ ἴδιοι ἴσως μετὰ καιρὸν ἐδυσκολεύονταν νὰ τὸ γνωρίσουν... Αὐτὸ ἄς κάμωμεν καὶ ἡμεῖς, οἱ ἀπογόνοι τῶν περιφήμων ἐκείνων ἢ γλῶσσα μας ἔχει τύπους σχηματιστικούς, ἔχει κλίση, ἔχει κανόνας συντακτικούς· λοιπὸν δταν θὰ γράψωμεν εἰς αὐτὴν, πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν τοὺς τύπους της, τὴν κλίση της, τοὺς κανόνας της ὅπου εἶναι ἢ ψυχὴ καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς κάθε γλῶσσας, τὰ ὅποια τὰ εὐρίσκομεν ὄχι εἰς τὸν ἀέρα θεωρώντας, μῆτε σὲ ἄλλη γραμματικὴ σκαλίζοντας, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴδια γλῶσσα, παρατηρώντας τὴ φύση της, τουτέστι τὴν κοινὴν χρῆση ὅπου εἶναι δημιουργὸς καὶ γραμματικὴ κάθε γλῶσσας... αὐτὴ εἶναι καλλιέργεια γλῶσσας, καὶ ἐκεῖνο ὅπου λέγουν πῶς καλλιέργεια εἶναι νὰ τὴν ἐγγίξωμεν εἰς τὸ ἑλληνικὸ, εἶναι κακοέργεια, ἂν συγχωρηταὶ νὰ εἰπῶ ἔτσι, διαφθορά· διὰ τί ὅσο γυρεύομεν νὰ τὴν πλησιάσωμεν εἰς τὸ ἑλληνικὸ, τόσο τὴν μακραινομεν ἀπὸ τὴ φύση της, τὸ ὅποιο βέβαια ἕνας φρόνιμος δὲν ἔμπορεῖ νὰ τὸ εἰπῇ καλλιέργεια.

Τὰ πάθη, τὴν κλίση καὶ τὴ μορφή τῶν λέξεων τὰ ἐμετα-

χειρίζονταν, δταν ἔγραφαν, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Δημοσθένης ἀκριβέστατα, καθὼς τὰ μεταχειρίζονταν, δταν ὠμιλοῦσαν ὁ παπουτσῆς καὶ ὁ ράφτης καὶ ὁ μάγειρας τοῦ καιροῦ τους, καὶ δὲν εἶχαν ξεχωριστὴ κλίση καὶ σχηματισμὸ οἱ σοφοὶ ἀπὸ τοὺς κοινούς.

Ἄχ! πότε νὰ ἀρχίσουν καὶ οἱ δικοὶ μας νὰ μιμηθοῦν εἰς τὴ γλῶσσα τοὺς Ἑγγλέζους καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ ἐποχὴ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ πνεύματος ἑνὸς ἔθνους εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καλλιεργήσεως τῆς γλώσσας του· διὰ τί, καθὼς ἕνας νεωτερικὸς συγγραφεὺς λέγει, τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἔθνους δὲν ἔμπορεῖ νὰ τελειοποιηθῇ παρὰ δταν τελειοποιῇ τὸ ἔθνος τὴν γλῶσσα του. Φλυαρεῖ ἐκεῖνος παρὰ δταν τελειοποιῇ τὸ ἔθνος τὴν γλῶσσα του. Φλυαρεῖ ἐκεῖνος ὅπου λέγει πῶς ἡ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ συγγίγνεται τῇ χύδην καὶ δημῶδει γλώσσῃ, καὶ δὲν στοχάζεται πῶς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ φιλόσοφοι εἰς τὴν χύδην καὶ δημῶδη γλῶσσαν ὠμιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν.

Ὅσο καταφρονοῦμεν τὴ γλῶσσα μας, θέλομεν μένει ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς καὶ ἕνα κοινὸ ἔρμαιο, μιὰ κοινὴ βοσκὴ τῶν ἄλλων.

ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

3. Ἱερομόναχος ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ δάσκαλος στὸ Γιάνσι, μὲ μὀρφωση ἐγκυκλοπαιδική, φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Κωσταντᾶ, συνηγόρησε σάν τοὺς ἄλλους κληρικούς πού ἐκωθαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἠθικοποιηθῇ ὁ ἀμόρφωτος λαός, γιὰ μιὰν ἀπλὴ γλῶσσα. Γι' αὐτὸ τὰ βάζει στοὺς προλόγους τῶν ἔργων πού μεταφράζει μὲ τοὺς λόγους πού «ἐπινόησαν οἱ ἄθλιοι ἕνα τρόπο νὰ ξιπάξουν τὸν κοινὸν ἄνθρωπον» καὶ ἀντὶ νὰ γράφουν δταν ἐγγίξῃ, ἐβγήκε ἢ βγήκε, πολλές φορὲς λέγουν δταν ἀπηται, ἐβῆκε, πολλές φορὲς καὶ «τόσες ἄλλες μωρολογίες». Ὅσοσο οἱ ἀρχαῖστὲς κάθε εἶδους ὠνόμασαν τὴ γλῶσσα τῶν δύο ἱερωμένων τῆς Θεσσαλίας «γλῶσσα τῶν πακάληδων τῆς Ζαγοράς».

Ἡξεύρω, τὸ ἀκουσα μάλιστα πολλές φορὲς, ὅτι τινὲς λέγουν, ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι γλῶσσα μας. Καλὰ· ἀλλὰ διὰ τί τὴν ὀμιλοῦν; Σκέψου, φίλε· τοῦτο δὲν εἶναι μιὰ ἀντίφασις πολλὰ παράξενη; Ἡ γλῶσσα μας, ὅπου τὴν ἐβουζάξαμεν ἀπὸ τίς μητέρες μας δὲν εἶναι γλῶσσα μας! Ἡ ἐγὼ παραφρονῶ καὶ δὲν ἠξεύρω τί λαλῶ ἢ αὐτοὶ... ἀλλ' ἀστείζονται· δὲν πιστεύω δὰ μὲ τὰ σωστά τους νὰ ὀμιλοῦν οὕτω παράλογα (1817).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (1772-1847)

4. Μαζὶ μὲ τὸ Βηλαρά καὶ τὸ Σολωμό ἀπὸ τοὺς «γενάρχες» τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, μὲ ἐγκυκλοπαιδικώτατη μὀρφωση, σπούδασε γυατρικὴ καὶ νομικὰ καὶ ἔγινε δικαστής, καμινάρης καὶ λογοθέτης. Φίλος τοῦ σχολάρχου Λάμπρου

Φωτιάδη στὸ Βουκουρέστι, ποὺ ὑποστήριξε τότε τὴν ἀρχαία γλῶσσα γιὰ κοινὴ γραφομένη, κλονίστηκε ἀπὸ τὸν Καταρτζῆ, καὶ θέλησε νὰ παρουσιάσῃ πρὸ συστηματοποιημένες τὶς νέες ιδέες γιὰ τὴ γλῶσσα. Εἶδε ὅμως τὶς ἀνωμαλίες τῆς ἀμα δοκιμασῆς νὰ τὴ γράφῃ — ἀκαλλιέργητη ἀκόμα — καὶ γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν κανονισμό τῆς καὶ τὴ διδασκαλία τῆς ἔγραψε τὴ «Γραμματικὴ τῆς Διολογορικῆς ἡτοῦ τῆς ὀμιλουμένης τορινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσας» (1805). Στὸ «Ὀνειρο» ποὺ συνῴδεψε τὰ «Δυρικά» του (1811), ἐκθέτει καὶ τὶς γλωσσικὰς του ιδέας.

Ἀνίσως συγκρίνωμεν ὅλες τῆς Εὐρώπης τὰς πρωτότυπες καὶ παράγωγες γλώσσες, εὐρίσκομεν ὅτι, θεωρώντας τὸ πρᾶγμα ἀπαθές-στερον, ἢ τωρινὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποῖαν κοινῶς λαλοῦμεν, εἶναι συντομώτερη καὶ ὁμαλότερη ὅλων τῶν λοιπῶν. . . . Ἄς μὴ γινόμεσθην, ὡ Ἕλληνες, τὸ λοιπὸν μητραλοῖται ἄς μὴ τὴν λακτίσωμεν ἄς τὴν τιμήσωμεν, καθὼς ὀμιλώντας οὕτω καὶ συγγράφοντας αὐτὴν ὅτι τιμώντας τὴν ἢ ἀτιμάζοντάς τὴν, τὸν ἑαυτὸν μᾶς τιμοῦμεν ἢ ἀτιμάζομεν. . . Ὡς πότε, ὡ Ἕλληνες, μωραίνομεν; δὲν γνωρίζομεν τὸ αἴτιον καὶ τὴν πηγὴν τῆς ἀμαθείας μᾶς πόθεν προέρχεται; ὄχι βέβαι' ἀπ' ἄλλου, παρὰ διὰ τί προσμένομεν νὰ μάθωμεν τὴν παλαιωτάτην ἀττικὴν γλῶσσαν, καὶ εἰς αὐτὴν ν' ἀκούσωμεν ἰδέαν φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας μανθάνομεν, ἀποθνήσκομεν καὶ παύομεν ἔχ! ὡ Ἕλληνες, οἱ Μοῦσες κατεσιώπησαν ὁ Ἑλικῶνας ὀδύρεται ὁ Παρνασσὸς στεναρίζει ὁ Περμησὸς ἐξηράνθηκεν ἢ δάφνη κατεμαράνθηκεν. «Νῦν δάκρυα βρούετε πάντα. Νῦν ἄλγεα ἔλθετε πάντα. Κεντὰτ' ἐμὰ σπλάγγνα καὶ ἦτορ». Θρηνώ κι ἐγὼ μὲ τὸν Ἀλκιμᾶνα.

Θεωρώντας τὴν ρωμαϊκὴν γλῶσσαν ἀπαθῶς, καὶ μὲ μάτι φιλοσοφικὸν ὄχι ἄσχετα καὶ ἀπολύτως, . . . ἀλλ' ὡς ὄργανον εἰς ἔκφρασιν, καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ιδεῶν μᾶς, τὴν εὐρίσκω καὶ ὁμαλὴν, καὶ εὐλύγιστην, καὶ ἔχοντας δύναμιν καὶ φύσιν νὰ ἐκφράσῃ, καὶ ν' ἀναπτύξῃ κάθε λογῆς ἰδέαν ὅθεν ὡς τέτοιαν τὴ ἀληθεία μὲ καμίαν τοῦ κόσμου γλῶσσαν δὲν τὴν ἀλλάζω, καὶ ἀπ' ὅλες τὴν προτιμῶ διὰ τὰ τόσα τῆς χαρίσματα. . . . Εἰς καιρὸν ὅπου τὸ γένος σας ἔχει γλῶσσαν ἀξιόλογην, καὶ θαυμαστὴν, ἐσεῖς μὴν ἠξεύροντάς τὴν. . . φωνάζετε, κόφτοντας παλάθρες ἀσυλλόγιστα, πῶς δὲν ἔχει γλῶσσαν. . . καὶ βέβαια ὅποιος ὡς τέτοιο τὸ θεατρίζει, καὶ δὲν καταδέχεται νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὀμιλῇ τὴν κοινῶς ἀποδεγμένην γλῶσσαν του, αὐτὸς μὲ φαίνεται, καὶ τὸ καταφρονεῖ καὶ τὸ ἐξευτελίζει.

Τὴν γλῶσσαν τὴν μορφώνει ἢ συνήθεια, ὁ καιρὸς, οἱ περιστάσεις, ἢ ἀνάγκη καὶ τὰ παρόμοια, καὶ ὄχι ὀλίγοι λογιώτατοι, καὶ φατριαστικῆς σου δάσκαλοι. Δὲν ἠμπορεῖς νὰ καταλάβῃς, ὅτ' ἢ γλῶσσα

δὲν στέκ' εἰς τὸ στόμα ὀλιγωτάτων, σὰν ἐσένα δασκάλων, ἀλλ' εἰς τὴν ὀλότητα τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ πλήθους.

Οἱ λέξεις, παρ' το πρ' ὀφθαλμῶν πλέον, εἶναι σημάδια τῶν πραγμάτων, καὶ ἄλλο δὲν ζητοῦμεν ἀπ' αὐτές, παρὰ νὰ μᾶς φανερώουν τὰ πράγματα, ὅσον ἐνδέχεται καθὼς εἶναι.

Αἰῶνια δὲν κάμνουν ἄλλο οἱ ἀπόγονοι πάρεξ ν' ἀλλάζουν καὶ νὰ μετασχηματίζουν τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων τους τὸ ὅποιον εἰν' ὀλότελ' ἀδύνατον νὰ ἐμποδίσθῃ. Καὶ θὰ ἔρθῃ ἕνας καιρὸς αὐτὴν τὴν γλῶσσαν μᾶς νὰ μὴν τὴν καταλαμβάνουν οἱ ἀπόγονοί μᾶς, καθὼς κι ἐμεῖς τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων προγόνων μᾶς. . . . Μὴ λοιπὸν φαντάζεσαι τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἑλληνικῶν εἰς τὰ ρωμαϊκά βαρβαρότητα, ἀμάθειαν καὶ φθοράν ἄλλὰ βάρβαρον καὶ φθαρμένον λέγε τὸν νοῦν, ὅπου δὲν γνωρίζει τὴν ἀλήθειαν.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ (1767-1829)

5. Ἀπὸ τοῦς φωτεινότερους λόγιους τῆς ἐποχῆς, πολὺγλωσσος, πολὺξερὸς καὶ μὲ φιλοσοφικὴ μόρφωση, σπουδαγμένος — καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ εἶδαμε — γιὰ χρόνια στὴν Εὐρώπη, ἔγινε διευθυντὴς σχολῆς στὰ Γιάννινα (1796 — 1820) καὶ στὴ Λευκάδα, καὶ ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ διδάξε λατινικὰ καὶ φυσικὴ πειραματικὴ στὴν Ἑλλάδα. «Ἀνθρώπος» καὶ πατριώτης, μὲ ἀγάπη ἀνακατεύτηκε στὰ ζητήματα ποὺ συγκινοῦσαν τὸ ἔθνος του — χωρὶς νὰ ξεφύγῃ, σὰν τὸν Κοραῆ, τὴν κατηγορία τῆς ἀθείας — καὶ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα πολέμησε δσοὺς ὀποστήριζαν πῶς ἢ νέα γλῶσσα εἶναι ἢ ἴδια ἢ ἀρχαία καὶ ζητοῦσαν τὴ βαθμιαία τῆς διόρθωση.

. . . . Ἐπιθυμοῦσα, φίλε, νὰ ἐνθυμηθῆς τὸν παλαιὸν μᾶς Ἡράκλειτον, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν δὲν πλέει τινὰς ἄλλ' ἂν ὁ ποταμὸς ἀκαταπαύστως εἰς πᾶσαν στιγμὴν μεταβαλλόμενος δὲν μὲνῃ ὁ αὐτός, ἢ γλῶσσα ἄρα δὲν εἶναι ποταμὸς καθ' ἐκάστην μεταβαλλόμενος; (1812).

Τί θε νὰ εἰπῇ βαθμηδὸν πλησιάζουσαν, αὐτὸ δὲν τὸ νοῦν ἂν πλησιάζῃ δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ κατὰ πάντα, καὶ ἐὰν εἶναι, πῶς πλησιάζει; Τοῦτο ἦτον συλλογισμὸς τῶν ἀπερασμένων μακαρονιστῶν καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΗΛΑΡΑΣ (1771-1823)

6. Μαθητὴς τοῦ Ψαλίδα, πολὺγλωσσος καὶ μὲ πλούσια ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωση, γιάτρος καὶ φιλόσοφος, ἐκεῖ ποὺ συνῴδευσεν τὸ γιὸ τοῦ Ἀλήπασα στὰ ταξίδια του στὴν ἑλληνικὴ πατρίδα, ὠνειροπολοῦσε πῶς νὰ ξεσκλαβωθῇ πνευματικὰ τὸ ἔθνος του. Στὴ «Ρομέηκη γλῶσσα» (1814), στὸ «Λογιώτατο ταξιδιώτη», στὸν «Κολοκυθόβλη», στὴ «Γραφὴ Ρωμαίου πρὸς Ρωμαῖον γιὰ τὴ γλῶσσα τους» πολέ-

μησε ἀλύπητα τὰ δνείρα τῶν «ἀερόμυαλων μακαρονιστάδων», τῶν «σοφῶν διορθωτάδων τῆς γλώσσας μας», κι ὄλων τῶν «προκομμένων» ποὺ πλημύρησαν τὸ «προληπτικὸ βασίλειο» καὶ «βάρθηκαν μετὰ τὰ σωστά τους ν' ἀναστήσουν» τὴν καλιὰ γλώσσα. Μαζὶ μὲ ἀμίμητη χάρη καὶ διαλεκτικὴ δείχνει ὁ Γιαννιώτης ποιητῆς στὶς γλωσσικὲς του μελέτες μιὰ γερὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα, ποὺ δὲν τροποποίησε καθόλου ἀργότερα ἢ ἀγνωστὴ ἀκόμη τότε γλωσσικὴ ἐπιστήμη.

Ἄν λοιπὸν οἱ γραμματισμένοι μας ἀπὸ τώρα καὶ ἔμπρὸς μεταχειριστοῦν τὴν τωρεσνὴ γλώσσα τοῦ τόπου τους — φτάνει πρῶτα νὰ τῆ μάθωμε καλά, ἐπειδὴς δὲν τὴν παραξέρομε — καὶ μὲ ταύτη ξηγήσουν τίς τέχνες καὶ ἐπιστῆμες, τότες δὰ εἶναι ἐλπίδα καὶ τὸ γένος νὰ ὠφεληθῆ καὶ νὰ καλυτερέψῃ, καὶ ἡ γλώσσα νὰ λάψῃ καὶ νὰ γενῆ σὰν ἡ ἄλλοτεσνὴ τοῦ Ξενοφῶντα, τοῦ Ἀνακρέοντα καὶ καλύτερη, καὶ αὐτοὶ νὰ τιμηθοῦν καὶ ν' ἀγαπηθοῦν ἀπὸ τὸ γένος τους ἐπειδὴς θὰ τοὺς καταλαβαίνει. Ἄν ὁμως λέν, ὅτι ἡ τωρεσνὴ μας γλώσσα εἶναι χυδαία, βάρβαρη καὶ λειψή, τὰ μυαλά τους βέβαια εἶναι χυδαία, βάρβαρα καὶ λειψά, ἤγουν παραλαλοῦν καὶ ξενοκρένου. Ἄμ πῶς ἀλλιῶς;

Τὰ λόγιοι, ποιεῖν, λεγέμενος, ἐμμί, ἐσσί, φῆ, ἦ, μοῖσα, μῶσα, ἄκουσα, οἰός, κάρδων, μέζων, ἄμμε . . . καὶ τὰ κομμένα τοῦ Ὀμήρου κρεῖ, ἄλφι, κάρη καὶ δῶ — Διὸς ποτὶ χαλκοβατὲς δῶ — τοῦτα, λέγω, καὶ ἄλλα παρόμοια πάθη τῆς ἄλλοτεσνῆς γλώσσας κατὰ καιροὺς καὶ τόπους τὰ ὀνομάζουσι οἱ λογιώτατοι τοῦ καιροῦ μας θαμαστά, θεϊκὰ καὶ οὐρανοκατέβητα καὶ τὰ πάθη καὶ ἀποκοπέτες καὶ ἀλλαγές τῶν γραμμάτων τῆς τωρεσνῆς γλώσσας μας, ὅπου δὲν εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ παλιά, καθῶς: λέν, τρωῶν, χροουσάφι, τος, χαθῆκα, τῶν ἄμματιῶ, τολοιπονίς, πρικὸ ἀντίς, πικρό, φλέγα, γλέπω, καθῶς ἤτονε τς ἀρετῆς πηγὴ καὶ τς ἀρχοντιᾶς ἡ φλέγα . . . ὁλα τοῦτα τὰ πάθη τὰ ὀνομάζουσι βαρβαρικὰ, χυδαία, διαβολικὰ καὶ ἄδοανέβητα. Ντροπῆ τους, ὅπου λέγονται καὶ λογιώτατοι καὶ Ἑλληγκες, καὶ δὲν ὀνομάζονται Ἰσοδοκοί, Ἐσκιμοὶ καὶ Δάπνες, τὰ ἀμαθέστερα γένη τῆς γῆς ὅπου ἀναφέρει ἡ γεωγραφία. Ἄμ πῶς ἀλλιῶς νὰ τοὺς ὀνομάσω; φίλε μου! τοὺς πιάνει νὰ λέν τὴ γλώσσα μας χυδαία καὶ βάρβαρη, καὶ νάναί καὶ φιλόσοφοι; Καὶ δὲν ἐντρέπονται οὐδὲ ἀπὸ τὸν τυπογράφου τῆς Βενετίας, ὅπου δὲν ὀνομάζει τὴν κρητικὴ γλώσσα χυδαία, μόν' φυσικὴ.

Καὶ αὐτὸ τὸ σκέλεθρο (ἢ καθαρεύουσα καὶ ἀρχαῖζουσα) τὸ ποταπὸ καὶ ἄνοστο καὶ ἀφύσικο δὲν εἶναι ντροπῆ μας νὰ καταταρραγνῆ τὸ γένος μας κοντὰ δυὸ χιλιάδες χρόνια; καὶ νὰ τὸ κατασταίνη,

καθῶς καὶ τὸ κατάστησε, ἀμαθέστατο; καὶ τοὺς γραμματισμένους του κουτοὺς καὶ ἀναίσθητους, καθῶς τοὺς βλέπομε ὀλοένα, οἱ ὅποιοι δὲν ξοδιάζουσι τὸν καιρὸ τους σ' ἄλλο παρὰ νὰ μαθαίνουν μιὰ γλώσσα ψεύτικη, τὴν κοινὴ, καὶ ν' ἀγωνίζονται νὰ τὴν καταστήσουσι σὰν τὴν ἀπεθαμένη ἀττικὴ, καὶ χάνοντας τὸν πολῦτιμον καιρὸ σὲ ταῦτες τὲς ἀνοησίες καὶ τρέλες δὲν κατώρθωσαν τίποτε, καὶ ἀφήκαν καὶ τὰ μυαλά τους ἄδεια ἀπὸ ἐπιστῆμες καὶ ἀναγκαῖες γνώσεις τοῦ κόσμου, καὶ κατάντησαν ἀερόμυαλοι; Καὶ γιατί; Ἐπειδὴς στοχάζονται ὅτι τὸ γένος μας γλώσσα δὲν ἔχει καὶ αὐτοὶ ἔμαθαν τὸ σκέλεθρο, καὶ θέλουσι τὴ γλώσσα ὅπου ἔχει τὸ γένος, τὴν ὁποίαν τὴ στοχάζονται χυδαία καὶ χαλασμένη, νὰ τὴ μολιάσουσι μὲ τὰ στεγνάδια καὶ ξεράδια τοῦ σκελέθρου τους γιὰ νὰ ξεχυδαίσῃ. Καὶ τὸ μπόλιασμα τοῦτο πῶς ἀγωνίζονται νὰ τὸ κάμωσι; Ἄκουσε: κολνᾶν ἀπὸ ἕνα ν στὸν πάτο τῆς λέξης γιὰ νὰ μένη ἀττικὸ ἀπαρέμφατο, καθῶς γράφωσι . . . Σ' ἄλλες πάλε λέξεις στὸν πάτο οἱ ἀττικώτατοι γραμματισμένοι μας βάνουσι ἀκέρειες συλλαβές, καθῶς: λάδιον, τερσίον, κρασίον, μάτιον, φροῦδιον, μουστάκιον, ρεπάνιον καὶ σ' ἄλλες σθηθῶν τὸ ι τῆς αἰολικῆς αἰτιατικῆς γιὰ νὰ γένη ἀττικὴ, καθῶς, ταῖς μούσας αἰολικά, τὰς μούσας ἀττικά ἢ αἰτιατικὴ καὶ ἔτσι σχηματίζουσι ὅλες τὲς αἰολικὲς αἰτιατικὲς τῆς γλώσσας μας λέγοντας: τὰς λάσπας, τὰς μύξας, τὰς καραβίδας, τὰς καταγραφάς, τὰς καλὰς γυναῖκας . . .

Ἐνα ἑλληγόπουλο παιδεύεται κάμποσα χρόνια νὰ μάθῃ τὴ φυσικὴ τοῦ γλώσσα . . . καὶ ὕστερα εἶναι χρεῖα νὰ πηγαίνη καὶ στὸ σχολεῖο νὰ τὴν ἀπομάθῃ ἀπὸ τὸν δάσκαλο καὶ νὰ τὴν κρένη καλά, καὶ νὰ τὴν καλογράψῃ, καὶ νὰ τὴν ἀναγνώθῃ καλά: ὁ δάσκαλός του ὁμως . . . ἀντίς νὰ τοῦ δείξῃ τὰ γράμματα καὶ τὰ ψηφία τῆς γλώσσας του, τοῦ δείχνει τὰ ψηφία καὶ γράμματα μιᾶς ἄλλης γλώσσας ψεύτικης, καθῶς καὶ γραμματικῆς, καὶ τοῦ λέει πῶς «τούτῃ ἡ γραμματικὴ θὰ σὲ μάθῃ τὴν ἀληθινὴ καὶ σωστὴ γλώσσα» ἐπειδὴς αὐτὴ ὀπόμαθες καὶ κρένεις καὶ κρένω, εἶναι γλώσσα χυδαία, βάρβαρη καὶ χαλασμένη» καὶ ἔτσι τοῦτο τὸ δύστυχο ἑλληγόπουλο, ὅπου ἐπῆγε στὸ σχολεῖο νὰ μάθῃ νὰ γράφῃ καὶ νὰ διαβάξῃ τὴ γλώσσα του, καὶ μὲ τοῦτο νὰ μάθῃ καὶ γνώσεις ἀναγκαῖες καὶ χρήσιμες καὶ στὴν πίστη του καὶ στὴ ζωὴ του, χάνει τὸ πνεῦμα του τὸ ζωηρὸ καὶ ἑλληγόκο, κουτιάζει καὶ βγαίνει ἀπ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο τὸ ἑλληγόκο μὲ τὲς πέντε κλίσεις τοῦ Δάσκαρη, καὶ μὲ τὲς πέντε πτώσεις καὶ μὲ καμιά δεκαριά λέξεις ψευτοαττικὲς καὶ ἄλλες τόσες γενικὲς ἀπολυτῆς, ἀπὸ τὲς ὅποιοις ἂν εἶπῃ καὶ καμιά στοὺς συμπο-

λίτες του, τῆ λέει μὲ τόση περηφάνεια, πὼς τάχα κάτι λέγει καὶ τῆ στοχάζεται σὰ μαργαριτάρι ἢ σὰ διαμάντι.

Τῆ φράση εἰς τὸ τραγούδι τῆς Σαυφῶς, ὅπου λέγει καὶ μὲν γλῶσσα ἔαγε τὸ κατέαγε πάει νὰ εἰπῆ κατατσακίστηκε, καὶ στῆ γλῶσσα, ὅπου δὲν εἶναι κόκαλο, δὲν ταιριάζει αὐτῆ ἢ μεταφορᾶ ρωμαϊκά ὅμως λέγεται καλύτερα καὶ φυσικώτερα ἢ γλῶσσα μου ἐδέθηκε. Τέτοιες φράσεις, φίλε μου, θαυμαστὲς ἔχει ἢ γλῶσσα μας τόσες, ὅσες ἢ ψευδοαττικὴ τους δὲν τὲς ἐφαντάστηκε ποτέ, καθὼς καὶ λέξεις διάφορες εἰς διάφορα νόημα: καθὼς πρόσωπο, μούτσουνο, μούτρο· καὶ τὸ πρόσωπο τὸ μεταχειρίζεται ἢ γλῶσσα μας σὲ νόημα ὑψηλό, καθὼς ἔχει πρόσωπο ἀγγελικό, καὶ τὸ μούτρο σὲ νόημα ποταπό, καθὼς χαρὰ σὰ μούτρα του, καὶ τὸ μούτσουνο σὲ μέσιο, καθὼς μὲ τῆ μούτσουνα νάρθη. Ἔχει ἀκόμη καὶ ὀνόματα αὐξητικά καὶ καταφρονετικά, ὅπου ἢ ἀλλοτεσνὴ δὲν τὰ εἶχε, καὶ τοῦτα μὲ διάφορες κατάληξες σὲ διαφορετικὸ νόημα, καθὼς μάτι, μάταρος, ματαρόνα καὶ -ματούσα, καὶ ἢ κατάληξη εἰς ρος φανερόνει τὸ μεγάλο καὶ ἀσχημο μάτι· ἢ κατάληξη ὅμως εἰς ρόνα καὶ οὔσα παραστένει τὸ μεγάλο καὶ ὁμορφο μάτι, καθὼς μαρτυράει καὶ τὸ κοινὸ τραγούδι: *μαυροματούσα καὶ ξανθή...* Ἔχει βέβαια ἢ γλῶσσα μας πλούτη ἄσωτα διὰ κάθε ὑπόθεση, φτάνει μονάχα νὰ τῆ σπουδάξουμε καλὰ καὶ νὰ τῆ μεταχειριστοῦμε καθὼς πρέπει, καὶ ποτέ δὲ μᾶς ἀφήνει νὰ κρούξουμε στ' ἄδεια· κι ἂν θέλωμε καὶ καινούριες λέξεις ἢ σύνθετες ἢ παράγωγες νὰ κάμουμε, πρέπει ν' ἀκολουθῶμε τῆ φύση τῆς, ἢ γοῦν νὰ μιμούμεστε ἄλλες παρόμοιες ὅπου ἔχει· καθὼς εἶναι στῆ γλῶσσα μας ἢ λέξη *αἰρεσιάρης*, ὅπου βγαίνει ἀπὸ τὴν *αἴρεση*, ἢ μπορούμε λοιπὸν νὰ εἰποῦμε καὶ *εἰδησιάρης*, ἀπὸ τὴν *εἶδηση*· εἶναι *δροσερός* ἀπὸ τῆ *δρόσο*, ἢ μπορεί νὰ γένη καὶ καινούριο παράγωγο *ροσερός* ἀπὸ τῆ *ρόσο*, καθὼς καὶ *ζέσια*, *ζεστερός*, ὅπου λεγεται· εἶναι καὶ σύνθετο ὄνομα *ψαρόμυαλος*, κατὰ τοῦτο μπορεί νὰ γένη καὶ *νεκρόμυαλος*, καὶ *αερόμυαλος* καὶ *παυρόμυαλος*. Ἔτσι ἔκαμαν καὶ οἱ παλαιοὶ ποιητᾶδες μας, ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος καὶ οἱ ἐπίλοιποι, καὶ ἐπλούτισαν τῆ γλῶσσα τους, τὸ ὅποιο ἂν τ' ἀκολουθήσωμε κι ἐμεῖς τώρα, διορθώνομε τῆ γλῶσσα μας καὶ τὴν κατασταίνομε πλούσια σὰν τὴν ἀλλοτεσνὴ μας.

Δὲ στοχάζομαι εὐγένεια τῆς γλῶσσας τὸ *ιον* καὶ *ιος*, μόν' στοχάζομαι εὐγενικὴ τῆ γλῶσσα, ὅπου παρασταίνει καὶ ξηγάει τὲς ἰδέες τοῦ ἀνθρώπου συντομώτερα, φανερώτερα καὶ νοστιμώτερα γιὰ τῆ γλυκὴ ἁρμονία τοῦ ρυθμοῦ τῆς... Ὅσοι φλυαροῦν πὼς ἢ γραικικὴ

γλῶσσα ὅσο σιμῶνει στὴν ἑλληνικὴ τόσο καλύτερη γένεται, μὴ φαίνεται τὸ ἴδιο σὰ νὰ ἐπιμελιόνταν μιά νὰ φυσικὰ ὁμορφῆ καὶ χαριτωμένη νὰ διορθῶνῃ καὶ νὰ σιάζῃ τὸ πρόσωπό τῆς σὰν τῆς γριάς γιὰ νὰ μοιάσῃ στὴν ὁμορφιά ὅπου ἐκείνη εἶχε στὰ νιάτα τῆς καὶ πλιὸ δὲν ἔχει· στοχασμὸς παράξενος καὶ ἄξιος γιὰ τὰ μυαλὰ τῶν γραμματισμένων μας.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ (1748-1833)

7. Ψυχὴ πλημμυρισμένη ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, γιατρός, φιλόλογος, φιλόσοφος κι ἐκδότης ἀρχαίων κλασικῶν, ἕναν κοημὸ εἶχε καὶ μ' ἕνα ὄνειρο ζῶσε καὶ δούλευε ξενιτεμένος στὸ Παρίσι, νὰ μορφωθοῦν οἱ πατριῶτες τοῦ «Γραικοῦ» καὶ νὰ ὠρμάσῃ ἢ πατριδα του γιὰ μιά νέα ἐλευθέρη ζωή· καὶ ἀναγνωρίζοντας πὼς «οἱ Ἴταλοί, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἄγγλοι, τότε ἀληθῶς ἄρχισαν νὰ ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, δταν οἱ λόγιοι αὐτῶν ἄνδρες κατεχέρησαν νὰ γράψωσιν εἰς τὴν κοινὴν αὐτῶν γλῶσσαν», πολέμησε μὲ ὄλο του τὸ μεγάλο κύρος τὴν «πρόληψη» τῆς ἀρχαιομανίας καὶ ὅσους ἤθελαν νὰ καθιερωθοῦν τ' ἀρχαία ἑλληνικὰ (λ. χ. Κομμητᾶς), ἢ ἀρχαϊζουσα γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας (Δούκας) ἢ τὰ λογιοτατίστικα φαναριώτικα (Κοδρικᾶς). Καὶ κήρυξε πὼς εἶναι «κακὴ καὶ διεστραμμένη συνήθεια νὰ καταφρονῶμεν τὴν νέαν», τῆ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας, «τὴν ὅποιαν ἐθιλόασαμεν μὲ τὸ μητρικὸν γάλα», ἢ νὰ θέλωμε νὰ τὴν «ἐξελληνίσωμεν».

Ἔτσι ὅμως, καθὼς μάλιστα πολέμησε καὶ τὸ σίστημα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς γραμματικῆς, καὶ δείχτηκε καὶ γενικώτερα — ποτισμένος καθὼς ἦταν καὶ ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ βλάστησαν στῆ γαλλικὴ ἐπανάσταση — φιλελεύθερος σὲ ἄλλα ζητήματα, ἔγινε κοινὸς στόχος γιὰ ὅλα τ' ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα — ἰδίως ἱερωμένων καὶ Φαναριώτες — καὶ τὸν εἶπαν ἀγράμματο, χωρὶς γλωσσικὸ αἰσθημα, ποὺ ἔμαθε τὰ ἑλληνικὰ του στὸ Παρίσι ἀπὸ παραδοκῆρδες καὶ «παρεπιδήμιους πραγματευτᾶς» κι ἀνακατεύει ὅσα χιῶτικα τοῦ Μισὲ Μπερνὴ θυμάται καὶ ἄλλες διαλεχτικῆς — «γλωσσηματικᾶς» — λέξεις καὶ φράσεις γιὰτι δὲν, ἔβριε τῆ γλῶσσα ποὺ μιλῶν στὰ καλὰ σπῖτια — «τὴν εὐρυθμον φράσιν τῶν εὐγενῶν» — πὼς μὲς ἀπὸ τὸ γραφετο του δημιουργεὶ καινούριες καὶ στραβὰς λέξεις, καὶ γυρεύει νὰ ἐπιβάλῃ στὸ ἔθνος δικὴ του γλῶσσα χυδαία καὶ μὲ λέξεις κακοῦθεις, κρονόληρο καὶ ὑποκριτῆ, δημαγωγὸ, χρωκοπημένο φιλόσοφο, κακὸ γραμματικὸ, ἀχάριστο τέκνο τῆς Ἑλλάδος, ἀνατροπῆ ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς παραδόσεως, ἀπατρι καὶ ἄθεο. Οἱ φίλοι τοῦ Κοραῆ ἦταν πληρωμένοι — «μισοτᾶ μορμολύκεια». Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης, ὁ ἐθνομάρτυς Γρηγόριος, γράφοντας στὸν Κοδρικᾶ (1820), τὸν κύριο ὑβριστῆ καὶ ἀντίθετο τοῦ Κοραῆ, ἀποκηρύσσει τοὺς μάταιους γλωσσικοὺς νεωτερισμοὺς του, ποὺ κατατροπώθηκαν ἀπὸ τὸν «Χριστιανίζοντα» προασπιστῆ τῆς ἐλευθερίας.

Ἄν αὐτὴ ἦταν ἢ ἀμοιβὴ τοῦ μεγάλου πατριώτη μὲ τὴν ἀγνὴ ἑλληνικὴ ψυχὴ, ποὺ μὲ ὑπομνήματα φώτιζε τοὺς ξένους γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους του καὶ μὲ βιβλία γύρευε νὰ ξεσκαλώσῃ τοὺς δικούς του ἀπὸ τὴν πρόληψη καὶ τὴν παράδοση, οὔτε ὁ ἴδιος ὅμως μπόρεσε νὰ ἐλευθερωθῆ ὁλότατα ἀπὸ τῆ γλωσσικὴ πρόληψη τοῦ καιροῦ του· γιὰτι ἀντίθετα μὲ τοὺς ἄλλους συνήγορους τῆς κοινῆς, ζητοῦσε μὰ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς καὶ «διορθῶσιν» τῶν «βαρβαρικῶν»

στοιχείων πού καί δυσκολεσφόρμωστη ἦταν καί γλῆγορα κατάντησε μέ τοῦς «παδοῦς» του σ' ἕναν ἀχαλίνωτο καθαρισμό πίσω πρός τ' ἀρχαία, ἐντελῶς ἀντίθετο πρός τή βάση τῆς ἀρχικῆς του διδασκαλίας. Τοῦ Κοραῆ οἱ φίλοι νόμιζαν πῶς νικοῦσαν τοῦ μεγάλου δασκάλου οἱ θεωρίες καί ὁμως νικοῦσαν μόνο γιατί εἶχαν παῦσι νά εἶναι οἱ δικές του καί κυριαρχοῦσαν οἱ ἰδέες τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ πού ὁ Κοραῆς εἶχε πολεμήσει. Εἶναι λοιπόν στραβό νά ἐπικαλοῦνται τόν Κοραῆ γιά πατέρα καί ὑπερασπιστή τῆς σημερινῆς ἐπίσημης γλώσσας! Μὲ πολύ περισσότερο δίκαιο θά τοῦ δοθῆ μιὰ θέση κοντά στοὺς ἄλλους συνήγορους τῆς κοινῆς.

Τὸ κοινὸν ἰδίωμα δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητον ὡς πρεσβεύουν οἱ μωροί!

Ἡ γλώσσα εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πλεόν ἀναπαλλοτριώτα τοῦ ἔθνους κτήματα. Ἀπὸ τὸ κτήμα τοῦτο μετέχουν ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μέ δημοκρατικῆν, νά εἶπω οὕτως, ἰσότητα· κανεὶς, ὅσον ἤθελεν εἶσθαι σαφός, οὐτ' ἔχει, οὔτε δύναται ποθεν νά λάβῃ τὸ δίκαιον νά λέγῃ πρός τὸ ἔθνος: «Ὅβτω θέλω νά λαλής, οὕτω νά γράφῃς». Ὅστις ἐπαγγελλόμενος νά γράφῃ εἰς τὴν κοινὴν γλώσσαν, μακρύνεται τόσον ἀπὸ τὸν κοινὸν τρόπον τοῦ λέγειν, ἐκεῖνος ζητεῖ πρᾶγμα, τὸ ὅποιον οὐδ' ὁ σκληρότατος τύραννος εἶναι καλὸς νά κατορθώσῃ.

Μόνος ὁ καιρὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν νά μεταβάλλῃ τῶν ἔθνων τὰς διαλέκτους, καθὼς μεταβάλλει καὶ τὰ ἔθνη.

Καὶ ὁ καλλωπισμὸς... τῆς γλώσσης ἔχει ὄρια, τὰ ὅποια ὅστις ἀγωνίζεται νά ὑπερπηδῆσῃ γίνεται τύραννος... Ἄλλο τι δημοτικώτερον παρὰ τὴν γλώσσαν δὲν εἶναι... Ἡ γλώσσα εἶναι αὐτὸ τὸ ἔθνος.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ (1798-1857)

8. Ἀρχηγὸς καὶ ὀδηγητὴς τῆς νέας μας φιλολογίας σὲ δική της, ὀργανική, ἀληθινὰ ἔθνικὴ ἐξέλιξη ἐξέφωσε καὶ ἐξευγένισε μέ τὴ δημιουργικὴ του πνοή καὶ τὴ νέα ἑλληνικὴ γλώσσα, καὶ εἰσεῖσε πῶς μέ τὴ γλώσσα αὐτῆ, καθὼς εἶχε μορφοθῆ στὴν πολὺχρονη ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, σὲ ἡμέρας μεγαλείου καὶ ἡμέρας δυστυχίας καὶ σκλαβιάς, ἕνας καλλιτέχνης μποροῦσε νά ἐκφράσῃ κάθε αἰσθημα καὶ κάθε σκέψη, καὶ μέ τὴ γλώσσα αὐτῆ νά γίνῃ ἔθνικὸς ποιητὴς.

Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ὕμνου. Εἶναι καὶ ὁ ὑπέροχος συνήγορος τῆς γλώσσας πού μεταχειρίστηκε καὶ ἐξευγένισε, τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ του, τῆς «χυδαίας». Γιά νά τὴν ὑπερασπίσῃ ἀπ' ὄσους περιφρονητικὰ μιλῶσαν γι' αὐτὴν ἔγραψε ἕνα «Διάλογο» (1824), ὅπου ὁ φιλόσοφος, ὁ σοφολογιάτατος καὶ ὁ ποιητὴς — ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς — συζητοῦν γιά τὴ γλώσσα πού πρέπει νά γράφῃ τὸ ἔθνος.

Μήγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλώσσα; Ἐκείνη ἀρχισε νά πατῆ τὰ κεφάλια τὰ τούρκικα, τούτῃ θέλει

πατῆσει ὀγλήγορα τὰ σοφολογιοτατίστικα, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμένες καὶ οἱ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμο τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νά γυρίσουν ὀπίσω, ἂν κανένας σοφολογιοτάτος κράζῃ ἢ κανένας Τούρκος βαδίζῃ· γιατί γιά μὲ εἶναι ὅμοιοι καὶ οἱ δύο.

Ὡς ποτε θά πηγαίνῃ ὀμπρὸς αὐτῇ ἢ ὑπόθεσιν; ἕνας λαὸς ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος νά ὀμιλῇ σ' ἕναν τρόπο, ὀλίγοι ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ ἄλλο νά ἐλπίζουν νά κάμουν τὸν λαὸν νά ὀμιλῇ μιαν γλώσσαν δικήν τους!

Πόσες διαλέκτοι; πόσες; Κοίτα καλά, μὴ σὲ ἀπατήσῃ ἢ διαφορά τῆς προφορᾶς, ἐνῶ κρίνεις τὰς διαλέκτους τῆς Ἑλλάδος· δέκα λόγια, ὅπου ἐμεῖς ἔχουμε ἀλλιώτικα ἀπὸ κείνα, ὅπου ἔχουν εἰς τὸ Μοριά, τί πειράζουν; Ἐπειτα ποῖες εἶναι τοῦτες οἱ μεγάλες διαφορές; Ἐμεῖς λέμε πατερό, καὶ ἄλλοῦ λένε πάτερο, ἐμεῖς λέμε ματιά, καὶ ἄλλοῦ λένε μαυιά, ἐμεῖς λέμε ἀέρας, καὶ ἄλλοῦ λένε ἀγέρας, ἐμεῖς ἤμποροῦνε, καὶ ἄλλοῦ λένε ἤμποροῦν· τί διαφορές εἶναι τοῦτες· δὲν ἀκούμασθε ἀνάμεσὸ μας;

Πρῶτον μὲν δὲν ἀκουσα ποτὲ πῶς ἢ φτώχεια μιᾶς γλώσσας εἶναι ἀρκετὸ δικαιολόγημα, γιά νά τὴν ἀλλάξουν οἱ σπουδαῖοι δεύτερον δέ, ποῖος ἀποφάσισε πῶς εἶναι φτωχὴ;... οἱ σοφοί;... ἄς εἶναι· καὶ οἱ σοφοὶ δὲν σοῦ φαίνονται πῶς ἤμποροῦν νά πάρουν λάθος;... Εἰς τὴν ἐποχὴ τοῦ Δάντη, ὅλοι οἱ σοφοί, καθὼς τοὺς κράζεις ἐσὺ, δὲν (τὸν) ἐκατάτρεξαν; δὲν τοῦ ἔλεγαν πῶς ἢ γλώσσα εἶναι διεφθαρμένη, δυστυχισμένη, φτωχὴ, καὶ πῶς δὲν εἶναι ἀξία νά τὴ γράφῃ ἄνθρωπος, ὅπου ἔχει σοφία; Δὲν αὐθαδίασαν νά φωνάζουν πῶς ἔπρεπε νά διπλώσουν μέ τὰ συγγράμματά του τὸ πιπέρι; Τί λοιπὸν μοῦ φέρνεις ἔξω τοὺς σοφοὺς; γιά νά μὲ τρομάξῃς;... Εἶναι τώρα ἕνας στὴν Ἰταλία πού νά μὴ σπουδάζῃ, γιά νά μάθῃ τὴ γλώσσα, τὸ Δάντη;

Δὲν ὑποφέρεσαι πλέον! Ἐσὺ ὀμιλεῖς γιά ἐλευθερία; ἐσὺ, ὅπου ἔχεις ἄλυσωμένον τὸν νοῦν σου ἀπὸ ὄσες περισπωμένες ἐγράφηκαν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆν ὀρθογραφίας ἔως τώρα, ἐσὺ ὀμιλεῖς γιά ἐλευθερία; Εἶδαμε τὸ ὄφελος ὅπου ἐκάμετε μέ τὰ φῶτα σας εἰς τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἑλλάδος· ἀκούσαμε ποιητάδες ἀνόητους, πού ἤθελαν νά ἀθανατίσουν τοὺς ἥρωες, καὶ οἱ παινεμένοι ἥρωες δὲν ἐκατάλαβαιναν λέξῃ· ἀκούσαμε πεζοὺς σκοτεινόμυαλους, οἱ ὅποιοι ἐπροσπαθοῦσαν νά ἀνάψουν φλόγα πολέμου εἰς τὸ λαό, καὶ ἀρχινοῦσαν μέ τὴ λέξῃ προτροπῇ... Ὡ νέαι συμμαθητάδες μου, πῶς ἤμπορεῖτε νά λάβατε ποτὲ ἐλπίδα νά τραγουδήσουν καὶ τὰ δικὰ σας πολεμικὰ τραγούδια, (ὡς οἱ Σπαρτιάτες τοῦ Τυρταίου), ἐὰν σὰς τρυποῦν τ' ἀφτιά

οἱ διδάσκαλοι σας μὲ βρώματα, μὲ θούριον, καὶ μὲ παρόμοια. Ὁ σοφολογιώτατοι! αὐτὰ εἶναι τὰ μαθήματα ὅπου τοὺς δίνετε, καὶ θέλετε νὰ τοὺς φωτίσετε! τόσο κάνει νὰ τοὺς φωτίσετε καὶ μὲ μιὰ φούχτα στάχτη στὰ μάτια!

Δὲν ἤξεύρεις τί συλλογίζεσαι. Νὰ ἀλλάξης τὴ γλῶσσα ἐνὸς λαοῦ! Σὺρε λοιπόν, τριγύρισε τὴν Ἑλλάδα, σὺρε νάβρης τὴν κόρη, καὶ πές της μὲ τί λόγια πρέπει νὰ λέγη ὅτι ἡ εὐμορφότερη εὐμορφιά τοῦ κορμιοῦ της εἶναι ἡ τιμὴ ἅμε νάβρης τοὺς πολεμάρχους, ψηλάφισέ τους τὲς λαβωματιές, καὶ πές τους ὅτι πρέπει νὰ τὲς λὲν τραύματα ἅμε νάβρης τὸν ἀσπρομάλλη, ὁ ὅποιος θυμάται πόσον αἷμα μᾶς ἐρούφηξεν ὁ Ἄλης, καὶ πές του μὲ τί λόγια πρέπει νὰ παρασταίνη βρέφη, παρθένες, γέροντες ἀδικοσκοτωμένους ἐξήντα χιλιάδες.

Θέλει ἄλλο παρὰ λέξεις διακονεμένες γιὰ νὰ ὠφελήσης ἓνα λαό, ὁ ὅποιος πολεμάει γιὰ τὴν ἐλευθερία... Οἱ σοφολογιώτατοι προσπαθοῦν νὰ τυφλώσουν τὸ γένος... Μοῦ πονεῖ ἡ ψυχὴ μου· οἱ δικαί μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτω ἀπὸ τὸ σταυρό, γιὰ νὰ μᾶς κάμουν ἐλευθέρους, καὶ (οἱ σοφολογιώτατοι) πολεμοῦν, γι' ἀνταμοιβή, νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα.

ΙΟΝΙΟΙ

Ἄμα ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μίλις εἶχε ἀρχίσει καὶ ἡ συζήτησις γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶχε ἀκόμη φτάσει σὲ ὤριμα συμπεράσματα. Ἡ ἰδέα νὰ καθιερωθῇ διὰ μιᾶς ἡ ἀρχαία ἀττική εἶχε δεχτὴ καὶ πρακτικὰ ἀπραγματοποίητη, καὶ εἶχε χάσει τοὺς περισσότερους ὁπαδοὺς της· οἱ λόγιοι ὅμως δὲν εἶχαν ἀπελπιστῆ. Καὶ ἀφοῦ στὸ βασίλειο σιωπηλὰ καθιερώθηκε ἡ νέα γλῶσσα, διωρθωμένη ὅμως, καὶ μὲ τὸ ἀρχαῖο τυπικόν, οἱ λόγιοι πίστευαν πῶς ἂν πολιτογραφοῦσαν ὅλο καὶ περισσότερο ἀρχαῖες λέξεις καὶ ἀττικὰς συντάξεις γλήγορα θὰ φτάναμε — σὲ δύο τρεῖς γενεάς — στ' ἀρχαία, ἢ σὲ μιὰ γλῶσσα ποῦ νὰ τοὺς εἶναι κοντά, ἢ ποῦ θὰ τοὺς μοιάζῃ. Ἔτσι ἐνῶ στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο εἶχε θροναστῆ ἡ βυζαντινὴ παράδοση καὶ οἱ ἀφορισμοὶ Σούτων καὶ Ραγκαβίδων εἶχαν ἀποκλείσει τὴ δημοτικὴ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ποίησιν, μένουν στὰ Ἑπτάνησα, ἔξω ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο κράτος μὰ πὸ κοντὰ στὸ σύγχρονο εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸν, πιστοὶ στὴ λαϊκὴ γλῶσσα καὶ παράδοση, οἱ συνεχιστὰς τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀπὸ κεῖ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα πλοῦσια γονιμοποιημένο ἀπὸ τὴ Δύση καὶ ἐλεύθερο ἀπὸ σκουριασμένες ἀλυσίδες τῶν περασμένων, ἀφήνει καὶ ἀκούονται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ διαμαρτυρίες ἔντονες γιὰ τὸ λογιωτατισμὸν τὸ πραξικοπήματα ποῦ ἀργοπορεῖ τὸ ἄνθισμα ἐνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι στὰ χρόνια ποῦ τὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον μὲ τοὺς δασκάλους του θ' ἀποφοίτῃ σὲ ποῖο γλωσσ-

αῖο τύπο θὰ ἐμπνέεται ὁ ποιητὴς τῆς ἀναγεννημένης Ἑλλάδας καὶ ξενιτεύονταν ἀπὸ κεῖ ἡ ποίησις, ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα ἔρχονται μαζί μὲ τίς πολυτιμότερες συμβολές γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας φιλολογία, οἱ πρῶτες καλομελετημένες προσπάθειες γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ μόρφωση ὄχι μόνο ποιητικοῦ μὰ καὶ πεζοῦ ἔντεχνου δημοτικοῦ λόγου.

ΙΟΥΛΙΟΣ ΤΥΠΑΛΔΟΣ (1814-1883)

9. Ὁ γλυκὸς τραγουδιστὴς ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία καὶ ἀνώτερος δικαστὴς στὴν Κέρκυρα συνῴδεψε τὴ μοναδικὴ του ποιητικὴ συλλογὴ (1856), ἀφιερωμένη στὸ Σολωμό, μὲ μιὰ θερμὴ συνηγορία γιὰ τὴν ποιητικὴ γλῶσσα καὶ τὸ μεταχειρισμὰ της καὶ στὸν πεζὸ λόγο. Καὶ ἀργότερα, ξενιτεμένος, σὲ ἐποχὴ ποῦ τὰ ποιήματά του, μὲ ὅλη τους τὴν καταφρονημένη γλῶσσα ἀρχισαν νὰ περνοῦν στοῦ λαοῦ τὸ στόμα, ἀφορμὴ παίρνοντας ἀπὸ τοὺς ἄδικους ἀφορισμοὺς τοῦ Ραγκαβῆ γιὰ τὴ δημοτικὴ, ἀκόμη μιὰ φορὰ κατακρίνει ἔντονα, σ' ἓνα του γράμμα στὸ Μαρτζώκη, τὴ διγλωσσία ποῦ βασιλεύει στὸ βασίλειον καὶ βασιτὰ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ σὲ ἀμάθεια (1880).

Ἴσως θέλει παραξενοφανῆ εἰς πολλοὺς ὅτι μεταχειρίζομεθα τὴν δημοτικὴ γλῶσσα, ὄχι μόνον εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πεζόν· καὶ ἡμεῖς ἐδυνάμεθα ν' ἀποκριθοῦμε ὅτι τούτη εἶναι ἡ σημερινὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων. Δὲν εἶναι ἡ περίστασις τώρα νὰ ἐξετάσωμεν ἐκτεταμένα τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ζήτημα πολὺ περισσότερο κοινωνικὸ παρὰ φιλολογικόν, διότι ἀπ' αὐτὸ κρέμεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἔθνους ὅλου... Ἄν ἦτον ἀλήθεια ὅτι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα εἶν' ἀνάξια νὰ γράφεται, ποῖα ἀνήκουστη δυστυχία εἰς τὸ ἔθνος! Διὰ τὸν φτωχὸν λαόν, ὅπου πρέπει νὰ ἐργάζεται διὰ νὰ ζῇ, καὶ δὲν τοῦ ἀπομένουν χρήματα καὶ καιρὸς ν' ἀγοράζῃ γραμματικὰς καὶ λεξικά, καὶ νὰ μάθῃ νὰ τὰ μεταχειρίζεται, δὲν ἦθελ' ὑπάρχουν βιβλία! Οἱ προκομμένοι ἤθελε γράφουν μόνον διὰ τοὺς προκομμένους. Οἱ ἀπόγονοι ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ποῦ ἐμπνεόταν ὑψηλὰ ἐθνικὰ αἰσθήματα τραγουδώντας τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, καὶ ὅπου συναγμένος εἰς τὰ Ὀλύμπια γρικοῦσε τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀθάνατης ἱστορίας... ἦθελ' εἶναι καταδικασμένοι εἰς παντοτινὴν ἀμάθειαν. Ἡ δημοτικώτερη φιλολογία τῆς οἰκουμένης ἤθελε καταντήσῃ πρόνομιον ὀλίγων, καὶ τότε ποῦ πρόοδος, ποῦ πολιτισμὸς, ποῦ ἐθνικὴ ὑπαρξίς! (1856).

Λέγουν ὅτι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα εἶναι ἀκανόνιστη· λογικὴ ἀντίφασις· τὸ νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι μιὰ γλῶσσα εἶναι ἀκανόνιστη, εἶναι σὰ νὰ πῇ ὅτι μιὰ γλῶσσα δὲν ὑπάρχει... Ἄς τὴν καθαρῶς, ἄς τὴν πλουτύνωμε μὲ παλαιὰς λέξεις ὅταν λείπουν οἱ νέες... ἀλλὰ χωρὶς

νὰ φθείρωμε τὴν ἐδική της ὄραιοτητα, συντρίβοντες τ' ἁρμονικά της μέλη, χωρὶς ν' ἀλλάξωμε τὴ γραμματικὴ! Καταφρονῶντες τὴ δημοτικὴ, δηλαδή, τὴν μόνην ζωντανὴ γλῶσσα, καταφρονῶμε τὸν ἑαυτὸν μας, ἀρνούμεθα τὴν ἱστορίαν μας, καὶ δὲν ἀφανίζομε, ἐπειδὴ δὲν ἤμποροῦμε, ἀλλὰ βέβαια ἀργαποροῦμε τὸ μέλλον μας. Ἡ εὐγένεια μιᾶς γλώσσας ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ τὰς λέξεις, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ὕφος, ἀπὸ τὴ σύνθεσιν δηλαδή τῶν λέξεων . . .

Ὅποιοι ἀγωνίζονται νὰ φέρῃ σχίσματα εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀγωνίζονται ν' ἀφανίσῃ τὸ ἔθνος . . . Ἄν οἱ λόγιοι, μὲ τὰ σχολεῖα καὶ τὰ πανεπιστήμια, ἤθελ' ἐπιτύχουν εἰς τὴν ἐλευθερωμένην Ἑλλάδα, ν' ἀναστήσουν τὴν παλαιὰ γλῶσσα ἢ ἄλλη παρόμοια, ἐπάνω εἰς τὰ εἰρήπια τῆς νέας, ποῦ πλέον ἐκαίην ἡ ἐθνικὴ ἐνότητα ποῦ ὅλοι ἀναστενάζουν! Ἡ ὄλη ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εἶναι ἴσως κλεισμένη μέσα εἰς τὴν ἐλευθερωμένην Ἑλλάδα; Λόγιοι τῆς Ἑλλάδος, ἐσεῖς ἀγαπάτε βέβαια τὸ ἔθνος, καὶ ἐπιθυμεῖτε νὰ τὸ ἴδητε ἀξίον τῆς παλαιᾶς του δόξας, μεγάλο, εὐτυχισμένο· συγκοινωνήσετε μὲ τὸν λαόν, ὁμιλήσατέ του τὴ γλῶσσα του, ποῦ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ Μπότσαρη, τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Μιαούλη· διατάξατέ τον, καὶ αὐτὸς θέλει σὰς ἐμπνεύσει καὶ θέλει σὰς δοξάσει.

Γιὰ νὰ μάθῃ κανεὶς τὴν ἐπίσημη γλῶσσα ἀνάγκη πρῶτα νὰ σπουδάσῃ τ' ἀρχαῖα· καὶ ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς βρίσκειται ἀκόμη σὲ τέτοια ἀπαιδευσία καὶ ἀμάθεια φταίει ἡ γλῶσσα ποῦ τοῦ δίνουσι καὶ ποῦ δὲν καταλαβαίνει. Τὸν τελευταῖο καιρὸν κατάχτησε ἡ δημοτικὴ τὴν ποίησιν· καιρὸς ὅμως ν' ἀρχίσῃ νὰ γράφεται καὶ στὰ πεζά. Τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα μόνον στὴ γλῶσσα ποῦ τὸ ἔθνος μιλεῖ μποροῦμε νὰ τὴ στηρίξωμε, στὴ γλῶσσα τῶν ἡρώων τοῦ Εἰκοσιένα. . . Δὲν ἔχομε καιρὸν νὰ χάνωμε. Εἶναι καθήκον, μάλιστα τῶν νέων, ν' ἀγωνιστοῦν μὲ τὴν ψυχὴν τους στὸν ἀγῶνα αὐτὸν (1880· Ἰταλικὸ πρωτότυπο).

Ἦθελα νὰ τὸ νιώσουν οἱ λόγοί μας, καὶ ἀκόμη περισσότερο οἱ νέοι μας, ὅτι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνον λογοτεχνικόν, μὰ πολὺ περισσότερο ζήτημα πολιτισμοῦ· ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ (1824-1879)

10. Ποιητὴς ἀπὸ τὴ Λευκάδα, εἶχε ἀνεργότατο μέρος στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους· γι' αὐτὸ καὶ ἔνωσε βαθύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ποιητὴ τῶν Ἐφτανήσων τὴ δύναμιν καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλήθειαν τῆς καθαρῆς γλώσσας. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα· στὰ πεζὰ του ἀκολούθησε, συνήθως, μόνος ἀπὸ

τοὺς σύγχρονους του Ἐφτανήσιους — μὴν ξεχνῶμε πὼς ἦταν καὶ μαθητὴς καθαρειουσιάνου τρανοῦ — τὴν ἐπίσημη γλῶσσα· στὴν ποίησιν ὅμως δὲν ἐννοοῦσε τὴν παραμικρὴν παραχώρησιν.

Ἦταν ὁ ποιητὴς ὁ ἐθνικὸς ποῦ μετᾶφερε τὴν ἑφτανήσιωτικὴν παράδοσιν στὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν καὶ πολέμησε ἀλύπητα, μὲ πάθος καὶ ἐπιτυχία, τὴν καθαρῆς γλώσσας ποῦ βασίλευε τότε πέρα πέρα. Ὑμνοὺς ἐφαλλε τῆς δημοτικῆς σὲ κάθε εὐκαιρία ἐμπνευσμένους, λεξιλόγια συνᾶδεν τὰ ποιήματά του γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀγνωστὴν — ἰδιωματικὴν κάποτε — δημοτικὴν λέξιν ποῦ θὰ πλουτίζαν τὴν κοινὴν γλῶσσαν· καὶ ὅμως τὸ Πανεπιστήμιον ποῦ καλὰ οὔτε ν' ἀκούσῃ δὲν ἤθελε τὴ «χουδαία» γλῶσσα, αὐτὸν ἐκάλεσε, νὰ χαιρετίσῃ «διὰ τῆς ἡδυεποῦς καὶ ἐθνικωτάτης ἡμῶν γλώσσας» τὸν ἐθνομάρτυρα. Καὶ ἡ γλῶσσα ποῦ οἱ ἐχτροὶ τῆς ἔλεγον πὼς δὲν εἶναι κοινὴ, καὶ πὼς μόνον ἰδιώματα ὑπάρχουν ποῦ δὲν τὰ καταλαβαίνομε ὅλοι μας, συγκίνησε ὅλους ποῦ τὸν ἀκούσαν καὶ ὁ ποιητὴς γιόρταζε τὴν ἱστορικὴν του ἐπιτυχίαν σὰ νίκην ἐθνικὴν καὶ σὰ νίκην τῆς Ἰδέας.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον, (γράφει ἀφιερῶνοντας τὰ «Μνημόσυνά» του στὸν πεθερὸν του Αἰμίλιον Τυπάλδο), νὰ μ' ἐρωτήσῃ πρὸς τί τὰ μηδαμινὰ ταῦτα στιχοῦργήματα ἀνέγραψα εἰς τὴν κοινὴν καθωμιλημένην γλῶσσαν, περιβάλλον αὐτὰ οὕτω πῶς χιτῶνα εὐτελέστερον τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀξίας. Οὔτε ἡ ἀτομικὴ μου βαρύτης, οὔτε αἱ ἀξιώσεις μου εἶναι τοιαῦται, ὥστε ν' ἀναδεχθῶ ἐνταῦθα τὴν συζήτησιν προβλήματος, τὸ ὅποῖον ἔθνος ἀκέραιον καὶ χρόνοι πολλοὶ δύνανται μόνον νὰ λύσωσι. Μόνον σὲ λέγω ὅτι κατ' ἐμὲ δὲν ἀμφιβέβηκε ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ θέλει εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ρομαντικῆς, δημοτικῆς ἢ λυρικῆς ποιήσεώς μας. Πρέπει μάλιστα ἐπισήμως νὰ καθιερωθῇ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅπως οἱ δυνάμενοι εἰσέλθωσιν ἀδιστακτικῶς εἰς τὴν πορείαν ταύτην πλουτίζοντας καὶ μορφώνοντας αὐτὴν (1857).

Οἱ σοφοί, οἱ λόγοι ἀς προσπαθήσωσιν, ἂν εἶναι δυνατόν, ν' ἀνεγείρωσι τὴν ἤδη τεθνηκυῖαν. Οὔτε δύναμαι οὔτε θέλω νὰ γίνω μάντις κακῶν. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι μία. Ἡ γλῶσσα τῶν λογίων εἶναι πολυειδής. . . Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι πτωχὴ, εἶναι πλαστικωτάτη καὶ ποιητικωτάτη. . . εἶναι ἡ μόνη ἑκφρασις τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἀυτομάτως γεννηθεῖσα, δὲν εἶναι ἔργον τῆς τέχνης ὡς ἡ τῶρα σκευαζομένη, εἶναι ὁ μόνος βλαστὸς ὁ ἐναπομείνας ἐπὶ τοῦ γηραίου δένδρου τῆς ἐθνικότητός μας.

Ὅποιαὶδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἐλπίδες, αἱ προσδοκίαι τῶν διεπόντων τῶρα τὴν νέαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν δὲν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε νὰ θυσιάσωσιν οὔτε νὰ κερματίσωσι τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἐμοιρολόγησε τὸ ἔθνος τὸ ἑλληνικὸν ἀπὸ Μοάμεθ τοῦ δευτέρου μέχρι Ρήγα τοῦ λυτρωτοῦ. Εἰς τὴν γλῶσ-

σαν ταύτην ἐτραγώδησεν ὁ κλέφτης ἐπὶ τοῦ Πίνδου, ἐπὶ τοῦ Κισσά-
 βου, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἄν εἶναι καὶ ἐρείπιον, ὡς τοιοῦτον ἄς τὸ
 σεβασθῶμεν. Τὰ δεσμά, οἱ θρήνοι, οἱ διωγμοί, τὰ μαρτύρια, αἱ ἀπαγ-
 χονίσσεις, τὰ αἵματα, αἱ παντοῖαι καταστροφαὶ τὸ καθιέρωσαν. Ἡ
 ἔθνικὴ ποίησις τὸ περιέβαλε μὲ τὸν ἀειθαλῆ κισσόν τῆς... Ἀύτρωσον
 αὐτὸ καὶ σύ, Ἑλλάς, ἐλευθέρα, καὶ μὴ καταδεχθῆς νὰ περιφρονήσης
 τόσον τὸ ἔνδυμα τῆς πτωχείας σου. Μὴ καταδεχθῆς νὰ λησιμονήσης
 τὸ ἱερόν σύνθημα, δι' οὗ συνεννοήθησαν ἀπὸ περάτων τῆς γῆς μέχρι
 τῶν κόλπων σου τὰ διεσκορπισμένα τέκνα σου.

Εἶναι γραμμένο, (γράφει γιὰ ἓνα τοῦ ποίημα στὸ Λασκαράτο), εἰς
 τῆ δημοτικὴ μας γλῶσσα. Ἐπροσπάθησα μάλιστα τώρα ὄσο μπό-
 ρεσα νὰ τήνε κανονίσω, νὰ τήν πλουτίσω καὶ νὰ τήν ὑψώσω γιὰ νὰ
 δείξω ὅτι εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἐκφράσῃ ὅλα τῆς ψυχῆς τὰ πετάσματα.
 Καμιὰ φορὰ ἢ ὁ στίχος ἢ τὸ εἶδος τῆς ιδέας μὲ ὑπεχρέωσε νὰ
 παραβῶ τὸν κανόνα, ἀλλὰ πολὺ σπανίως. Τὰ πεζὰ εἶναι γραμμένα
 εἰς γλῶσσαν λογιωτατίστικην. Καὶ σοῦ ζητῶ συμπάθειο διὰ τοῦτο
 μου τὸ ἀμάρτημα. Ἄλλὰ ἠθέλησα νὰ ἀποφύγω τὴν κατηγορίαν ὅπου
 κάμνουνε εἰς τοὺς Ἑφτανησίους, λέγοντας ὅτι γράφομε τὴ γλῶσσα
 τοῦ λαοῦ, γιατί δὲ γνωρίζομε τὴν ἄλλη (1859).

Σὰς ὀμιλῶ, (εἶπε στὸ λαὸ τῆς Λευκάδας ἔπειτα ἀπὸ τις ἐκλογές
 γιὰ τὴν Ἑνωσιν), εἰς τὴν δημοτικὴ μας γλῶσσα καὶ ἄφησα κατὰ μέρος
 τὴν καθαρεύουσα. Εἶναι ἡ γλῶσσα ὅπου λαλεῖ ὁ μικρὸς καὶ ὁ μεγάλ-
 ος, ὁ πλούσιος καὶ ὁ φτωχός, ὁ πεπαιδευμένος καὶ ὁ ἀμαθής, εἶναι
 ἡ γλῶσσα ὅπου βγαίνει ἀπὸ τὰ φυλλοκάρδια καὶ ὅπου ὁ καθένας ἀπὸ
 ἡμᾶς τὴν ἔμαθε βυζαίνοντας τὸ γάλα τῆς μητρός του. Ἡ γλῶσσα
 τοῦ πεπαιδευμένου εἶναι πλασμένη μὲ τὴ στάχτη καὶ τὰ κόκαλα
 τῶν πεθαμένων. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ζυμωμένη μὲ τὸ αἷμα καὶ
 τὴν ψυχὴ τῶν ζωντανῶν Ἑλλήνων. Ἐχει προζύμι πόνους ἀτελεύτη-
 τος, ἐλπίδες ἀθάνατες, καὶ τὸ γαλάχτισμά της εἶναι συνθεμένο μὲ
 δάκρυα, μὲ ἴδρωτα, καὶ μὲ χολή (1863).

Ἄν ὑπάρχη τι, (γράφει τοῦ Ροῦθη), τὸ ὅποῖον ἐσκότωσε τὴν πρὸς
 τὴν ποίησιν ἔμφυτον ὀρμὴν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν σημερι-
 νὴν ἐποχὴν, δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀρμοδίας ἀτμοσφαιρας πρὸς περι-
 θαλψιν καὶ ἀνατροφὴν τῆς ποιητικῆς αὐτοφουοῦς διαθέσεως, ὄχι, ὄχι,
 ὄχι, ἀλλ' ὁ Λογιωτατισμός. Αὐτὸς ἐπνιξε τὰ ἔμβρυα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῶν
 μητέρων καὶ ἀπερρόφησε πᾶσαν ἰκμάδα καὶ πᾶσαν ζωτικότητα.
 Καλέ, σοῦ φαίνεται λίγο νὰ ἔχῃς πάντοτε ἐπάνωθέν σου τὸν Βλά-
 χον, τὸν... τὸν... μὲ τὸν πέλεκυν ἐτοίμους νὰ σὲ καρατομήσωσιν, ἂν

ἤθελες τολμήσει ν' ἀφαιρέσης τὸ ν ἐκ τῶν αἰτιατικῶν ἢ ἂν ἐπεδίω-
 ξες νὰ εἰσαγάγῃς εἰς τοὺς στίχους σου λέξεις τινὰς ἢ φράσεις ἀνη-
 κοῦστους εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν; Νὰ μὴ εἶσαι ποτὲ δεκτὸς εἰς
 τὰ ποιητικὰ διαγωνίσματα, νὰ σὲ προπηλακίζουσι αἰώνιως, νὰ σὲ
 χλευάζουσι, ὡς ὁ Α. Σούτσος ἐτόλμα νὰ χλευάζῃ τὸν Σολωμόν, καὶ
 νὰ φυλάττουσι τὰς δάφνας καὶ τὰ ἐγκώμια εἰς μόνους τοὺς ὀπαδοὺς
 των; Ὁ Λογιωτατισμός! Αὐτὸς κατέφαγε καὶ τοὺς ὀραίους ποιητι-
 κούς χρόνους τοῦ Ζαλοκώστα καὶ τοῦ Παράσχου καὶ τοῦ Τανταλίδου
 καὶ πολλῶν ἄλλων, οἵτινες βεβαίως θὰ ἦσαν σήμερον τὸ κόσμημα καὶ
 τὸ ἀγλάισμα τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ ἂν, περιφρονούντες τῶν
 γραμματικῶν τὰς μωρὰς ἀξιώσεις ἐπέδιδοντο εἰς τὴν καλλιέργειαν
 τοῦ δημοτικοῦ πλοῦτου καὶ περιέβαλλον τὰς ιδέας διὰ τῆς σαρκὸς
 καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ζῶντος ἑλληνισμοῦ ἀντὶ τῶν σαβάνων κόσμου
 παλαιοῦ, σαρακοφαγωμένου, καταρρέοντος. Ἡ τυραννία αὕτη τοῦ
 Λογιωτατισμοῦ ἐπνιξε τὴν ποίησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐχρειάσθη μεγάλη
 ἐπιμονὴ καὶ μεγαλυτέρα ὑπομονὴ μέχρις οὗ ἴδῃ τις τὴν Σὺγκλητον
 τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου προσκαλοῦσαν ἓνα κηρυγμένον ἀνάρ-
 την, ἓνα ἀδιόρθωτον καὶ παρήκοον χωριάτην ποιητὴν, ἐμέ, διὰ νὰ
 τοῦ ἀναθέσῃ καὶ διαπιστευθῇ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Πατριάρχου Γρηγο-
 ρίου, δεχομένη ἐκ τῶν προτέρων ὡς ὄρον εἰρήνης καὶ συνδιαλλαγῆς,
 τὴν ἐπίσημον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς
 γλώσσης ἐν τῇ ἔθνικῇ ποίησιν (1877).

Τώρα ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν φοβεῖται πλέον διωγμούς καὶ
 βδρεῖς. Ἐκάθισε τροπαιοῦχος καὶ νικηφόρος ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ
 Λογιωτατισμοῦ. Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἐπουλωθῶσιν αἱ μαστιγώσεις τῶν ἀγω-
 νοδικῶν, πρὶν ἢ λησιμονηθῶσι τὰ ἀναθέματα καθ' ἡμῶν τῶν χυδαί-
 ζόντων, τῶν προδοτῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῶν φωτοσβεστῶν, ἀπαιτεῖται
 καιρὸς, καὶ μόλις παρέλθῃ, μόλις ἀκούσης ὅτι ὁ Βλάχος δὲν φοβεῖται
 πλέον νὰ γράψῃ πᾶν ἀντὶ ὑπάγω ἢ πορεύομαι, τρῶς ἀντὶ τρώγεις ἢ
 ἐσθίεις, ὦ! τότε θὰ ἴδῃς εὐθύς βλαστάνοντα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδά-
 φους εὐωδέστατα καὶ ποικίλα τὰ ἄνθη τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως.

Δύναμαι ὁμως ἀδιστακτικῶς νὰ ὑποστηρίξω ὅτι συνέτεινα κι ἐγὼ
 πολὺ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς
 δημοτικῆς γλώσσης, πλουτίσας αὐτὴν δι' ὀλικοῦ ἱκανοῦ νὰ πληρώσῃ
 τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς τοῦ ἔθνους ἐργασίας. Ἡ τοιαύτη πρὸς
 πλουτισμὸν τὰς δημοτικῆς γλώσσης μανία μου ὑπηγόρευσε καὶ τὰς
 πολλὰς σημειώσεις, δι' ὧν παρεγέμισα τὰ ποιητικὰ μου ἔργα...
 Ἄλλὰ πῶς εἶχα νὰ κάμω; Ποιὸς ἐφώναζεν ἐδώθεν τί σημαίνει αὕτη ἢ

λώθρα· ἄλλως τί δηλοῖ τὸ ρεκάζω, τί τὸ φοιμάζω. Τί εἶναι ἡ κυκλαμιά, τί ὁ ζάθος, τί ὁ ζάρκος, τί ὁ σπλήνος καὶ τί τὸ περιπλοκάδι; Πόθεν κατάγεται τὸ ρεύω, τὸ σαλαγιάω καὶ πάει λέγοντας; Οἱ πρὸ ἐμοῦ γράψαντες τὴν δημοτικὴν... δὲν εἶχον διαθέσιμον παρὰ πτωχοτάτην ἀποθήκην γλωσσικοῦ ὕλικου. Ἄν δὲ λάθης τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσης τὸν «Διάκον» ἢ τὸν «Ἀστραπόγιαννον», θὰ ἴδης ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐθαυματούργησεν ἐπαρκέσασα εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τῆς ἡρωικῆς ποιήσεως. Φαντάζεσαι τί θὰ εἶναι μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὅταν, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ὅλοι θ' ἀσχολῶνται εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τὸν πλουτισμόν τῆς.

Οἱ λογιώτατοι νομίζουν ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶναι γεννήματα καὶ θρέμματα τῶν τριόδων, ὄζουσαι τὸ οἰνόπνευμα καὶ τὴν κραιπάλην, ἀξιόλογοι ἴσως πρὸς διατύπωσιν αἰσχυρῶν καὶ αἱματηρῶν ὕδρων καὶ βλασφημιῶν, οὐδέποτε δ' ἴκαναί ἢ ἀξίαι νὰ ἐκφράσωσιν αἰσθήματα ὑψηλὰ καὶ εὐγενεῖς ἐννοίας. Ὡς τοιαύτην λοιπὸν τὴν περιεφρόνησαν, τὴν ἀπεκήρυξαν, καὶ μὴ καταδεχθέντες νὰ τὴν σπουδάσωσι προσεπάθησαν νὰ τὴν θάψωσιν ὀλοζωντανήν... Ὁργίσθησαν κατ' ἐμοῦ, διότι τὴν δημώδη γλῶσσαν ἐθεώρησα γνήσιον προῖδν τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, στοιχείον ἀπαραίτητον ἐθνικῆς ἀναστάσεως, παραφυάδα ὑπερήφανον βλαστήσασαν μὲν ἐκ τοῦ ἀψύχου κορμοῦ τοῦ ἀποθανόντος ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἔχουσαν κάλλος πρωτότυπον, ζωὴν ἴδιαν, ψυχὴν ἀκατάβλητον, μέλλον λαμπρὸν καὶ μέγα. Τί τοὺς ἐβλαπτεν ἡ παραφυὰς αὕτη ἢ ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ποτισθεῖσα διὰ ποταμοῦ αἱμάτων καὶ δακρύων, τί τοὺς ἐβλαπτε καὶ συνώμοσαν νὰ τὴν πνίξωσιν ἢ νὰ τὴν μαράνωσι βρέχοντες αὐτὴν ἀδιακῶπως ὄξος καὶ χολήν; Τοῦ κάκου κοπιῶσι καὶ βασανίζονται. Ὅσον τὴν κατακόπτουν καὶ τὴν ποδοπατοῦν, τόσον ἐκείνη θὰ θρασομανᾶ καὶ θὰ ἀνδρειεύεται. Βεβαίως ἡ στιγμή εἶναι κρισιμωτάτη καὶ ἐπικίνδυνος, καθὼς εἶναι ἐν γένει ὅλαι αἱ ριζικαὶ μεταβολαί, εἴτε ἀνήκουν εἰς τὸν ἠθικόν, εἴτε ἀνήκουν εἰς τὸν φυσικόν κόσμον.

Μὴ φοβοῦ. Ὅσον ἡ πίσις τοῦ Λογιωτατισμοῦ ὑπῆρξε μεγάλη, τόσον ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωηρὰ καὶ ἡ ἐξέγερσις. Μὴ φοβοῦ... Ἄρκει μόνον οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος ποιηταὶ νὰ μὴ δειλιάσωσιν ἀπέναντι τῶν τελευταίων ἀπηλπισμένων ἐπόδων τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ὄντες δὲ βέβαιοι περὶ τοῦ τελικοῦ θριάμβου νὰ ἀσχοληθῶσι σπουδαίως συλλέγοντες, καθαίροντες, συνάττοντες, τοὺς ἀπεράντους θησαυροὺς τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, τῆς γλώσσης ἐκείνης δι' ἧς ὁ νέος Ἕλληνας κατὰ τὸν ἀτελεύτητον αἰῶνα τῆς δουλείας του ἐμοιρολόγησε, δι' ἧς

ἐτραγούδησε, δι' ἧς ἐνεψυχώθη ἐν τῷ μακρῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν πατροπραδῶτων ἐχθρῶν του. Ἡ μεταβολὴ ὑπῆρξε τραχεῖα, ἀπροσδόκητος. Κρυφὸν σαράκι ἔτρωγε τὸ κουφάρι τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ ἐνῶ ἐφαίνετο ρωμαλέος, ροδοκόκκινος, στιβαρὸς, ἀφνης σωριάζεται καὶ καταπίπτει.

Ἔθνος ἀνευ ἐθνικῆς ποιήσεως δὲν ἀναγεννᾶται... Ἀνάγκη λοιπὸν ἀρευκτος νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ προαχθῇ παρ' ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις, ἥτις μόνη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὴ. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον πρέπει νὰ ταφῇ διὰ παντὸς ὁ Λογιωτατισμός.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΟΛΥΛΑΣ (1826-1898)

11. Πολιτευτὴς Καρκυραῶς, φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Σολωμοῦ, μορφὴ ἑξαιρετικὴ γιὰ τὴ μέρωσή του καὶ τὴν ἠθικὴν του προσωπικότητα, ἤξερε κοντὰ στ' ἀρχαία πολλὰς ξένες φιλολογίας, καὶ ὠνευρέτηκα, κλονεῖλοντας τῆς δημοτικῆς τὸ λεξιλόγιο καὶ τὸ τυπικὸ, νὰ τὴν ἐξυψώσῃ μὲ ἀνώτερα ποιητικὰ ἔργα, ὥστε νὰ γίνῃ ἀξία κοινὴ γραφομένη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἰπομνηματιστὴς σοφὸς τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ πλούσιος τῆ φιλολογίᾳ μας μὲ ἐμπνευσμένους μεταφράσεις ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸ Σεξπῆρον στὴ μουσικὴ ἐκείνη γλῶσσα ποὺ τόσο τεχνικὰ ἔξερουν καὶ γράφουν οἱ συνεχιστὲς τῆς σχολῆς τοῦ Σολωμοῦ.

Στὴ γλῶσσα, ἰδίως στὰ πεζά, οὔτε πρακτικὰ οὔτε θεωρητικὰ ἀκολούθησε πάντοτε μὲ σταθερότητα τὸ ἀρκετὰ ριζοσπαστικὸ σύστημα ποὺ στὴν ἀρχὴ παρουσίασε, καὶ φαίνεται πὼς ἡ ἐπίσημη γλῶσσα στὸ ἑλληνικὸ κράτος τὸν ἔκαμε σιγὰ σιγὰ νὰ βλεῖται περισσότερο τὴν ἀνάγκη κάποιου συμβιβασμοῦ· πάντα ὁμως ὁμοιαίντονα πολέμησε τὴν ἀντιποιητικὴν ψεύτικη γλῶσσα, ἔτσι στὸ μοναδικὸ του πρόλογο στὴν ἔκδοσιν τοῦ Σολωμοῦ (1859) καὶ στὴ μικρὴ γλωσσικὴ μελέτη «Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα» (1892).

Ἡ ποίηση, ἡ ὁποία δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀναπνέῃ παρὰ εἰς τὲς ἀγκάλες τῆς φύσης, δὲν στέργει ἄλλο ὄργανον εἰμὴ τὴ ζωντανὴ φωνὴ μὲ τοὺς τύπους τῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λαχταριστὴ καρδιὰ ὅλης τῆς κοινωνίας· οὔτε ἄλλην πρέπει νὰ παραδεχθῇ ὁ πεζὸς λόγος, ἂν δὲν θέλῃ νὰ καταντήσῃ ξερὸς λογικὸς μηχανισμὸς, ἱκανός, ὡσὰν τὰ μαθηματικὰ σχήματα, νὰ ὑπηρετῇ τὸν νοῦ, ἀφωνος ὁμως καὶ ἄκαρπος πρὸς τὴν κοινωνία, τῆς ὁποίας εἶναι καλεσμένος νὰ χαρίσῃ τὰ καλὰ τοῦ φωτισμοῦ. Αὐτὸν τὸν δρόμον ἀκολούθησαν ὄσες φιλολογίαις εὐτύχησαν νὰ ἔβρουν εἰς τὸ ἔθνος γλῶσσαν ἐπιδεχτικὴν νὰ καταστηθῇ μεταδότρια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σοφίας. Καὶ τέτοια φαίνεται ἡ ἀπλή μας.

Ἡ ἀπλή μας φαίνεται προωρισμένη νὰ δεχθῇ μέσα τῆς καὶ νὰ συγχωνέψῃ ὅτι φαίνεται ἀφθαρτο εἰς τὴν κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ὅτι ἔβγαλε ὁ νέος εὐρωπαϊκὸς κόσμος· ἐκφραστικώτατη,

ἐπειδὴ ὅσο βαρύτερα ἦταν πλακωμένο, τόσο ἐδαθύνετο τὸ αὐτόνομο ἑλληνικὸ πνεῦμα, τόσο ζωντανότερα ἢ φύση μὲ λυπηρὲς βαφὲς ἐντυπώνετο μὲς στὴ φαντασία καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ λαοῦ, καθαρισμένα εἰς τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ καθαρθεύουσα, ὡς ἦταν ἀπ' ἀρχῆς στερημένη πνευματικῆς ζωῆς, πάσχει πρόωρον γήρας, καὶ ἤδη αἰρνεὶ ζωντόνεκρον ὑπαρξίν· πολλοὶ τὸ αἰσθάνονται καὶ τὸ βλέπουν· καὶ ὁμοῦ στέργουν τὴν καθαρθεύουσαν, διότι ἐκληρονόμησαν τὴν πεποιθησιν ἐτι ἢ Δημοτικὴ εἶναι φύσει ἀνίκανος νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ. (1892).

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΧΙΩΤΗΣ (1814-1896)

12. Δὲν ἦταν ποιητὴς, σὰν τοὺς ἄλλους Ἴόνιους, ἐγίνε ὁμοῦ δ' ἀπολογητῆς τῆς σχολῆς των. Λόγιος ἐλληνοδιδάσκαλος καὶ βιβλιοθηκῆριος στὴ Ζάκυνθο ἔδραπε ἐργασία ἐθνικὴ πολύτιμη νὰ παραγωνρίζεται ἀπὸ τῆ στενοκεφαλιά τῶν ἀθηναϊκῶν φιλολογικῶν κύκλων, ἀκούε τοὺς ἐλευθερωμένους Ἕλληνας νὰ λέγουν γιὰ τὴν ὑπέροχην δημιουργικὴ ἐργασία ἐνὸς Σολωμοῦ, ἐνὸς Τυπάλδου, ἐνὸς Βαλαωρίτη πῶς θέλουν τάχα νὰ ἐπιβάλλουν τὴ χυδαία τους γλῶσσα καὶ νὰ νομοθετήσουν «καθ' ὅλον τὸ Πανελλήνιον» «τὴν ἐπισοδωδρόμησιν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ἐν διεφθαρμένη καταστάσει διατήρησιν αὐτῆς» δὲν μποροῦσε ν' ἀκούσῃ νὰ «χλευάζονται» οἱ πατριῶτες τοῦ «φραγκόφωνοι», καὶ «μιξοσόλοικοι» καὶ ἀποφάσεις νὰ βγάλῃ μίαν ἀπάντησιν στὰ «καθαπτόμενα ἐπὶ ποιητῶν καὶ πεζογράφων» ὅσοι «δημοτικὴν ὄψιν ἐχρῆσαντο οὐ μόνον ἐν Ἐπτανήσῳ ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος». Ἔτσι βγήκε ἡ «Περὶ δημοτικῆς ἐν Ἑλλάδι γλώσσης διατριβῆ» (1859), ἀφιερωμένη σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ἀντιπρόσωπους τοῦ καθαρισμοῦ, τὸν ὑπουργὸ καὶ καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιον Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆ.

Ὁλόκληρη τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης προσπάθησε νὰ μᾶς δώσῃ ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐπτανήσου σὲ γενικὲς γραμμές, καὶ μαζὶ τὴν ἀπολογία γιὰ τὴ νεώτερή τῆς φάσιν, τὴ δημοτικὴν, τὴν πλούσιαν καὶ παραστατικὴν καὶ εὐγενή. Μὲ ὅλη τὴ στρυφνὴν του ἔκφραση — οἱ ἰταλομαθημένοι Ἴόνιοι δὲν ἐδειξαν ἰδιαίτη ἀγάπην στὸν καθαρισμό ὅτε ἔμαθαν νὰ συλλογίζονται στὴν ἐπίσημην γλῶσσα τοῦ κράτους — εὐκόλῳ ἀναγνωρίζομε τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴ βαθεῖαν ἀσέψην, ποῦ δὲ χάνεται σὲ μικροκαθέκαστα καὶ δὲ θαμπώνεται ἀπὸ εὐκολίας ἐπιτυχίας τοῦ γλωσσικοῦ καθαρισμοῦ, καθὼς οἱ σύγχρονοὶ του δάσκαλοι στὴν πρωτεύουσα, μὰ ξέρει καὶ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρον τὸ ζήτημα καὶ φωτίζει τὴν ἱστορίαν του. Τί ἀντίθεσιν μὲ τὸν Ἐπτανήσιον λόγιον καὶ ὅσα θὰ ἔλεγε τότε ἢ ἀργότερα ἕνας συνάδελφος τοῦ Ἀθηναίου. Βέβαια ὅτι λέει: καλὰ καλὰ δὲν εἶναι καινούριο· καὶ ὁ Βηλαρᾶς καὶ ἄλλοι εἶχαν παῖ ἄλλοτε ὁμοῖα. Μὰ σὲ ἐποχὴ ἀκόμη σκληρίας εἶχαν μείνει ἐκεῖνα σὲ στενωτέρου κύκλου. Καὶ στὰ χρόνια ποῦ πέρασαν, στὸ ἐλεύθερον κράτος εἶχε ἀπλωθῆ ἢ μὲρψωσῆ, εἶχαν ἰδρυθῆ λογῆς λογῶν σχολεῖα καὶ Πανεπιστήμιο· ὁ καθαρισμὸς εἶχε ἀρχίσῃ νὰ δείχνῃ τίς δυσκολίας του, καὶ τὸ κυριώτερον, ἢ «χυδαία» γλῶσσα εἶχε καλλιεργηθῆ ἀπὸ λογοτέχνες ἀξίας. Καιρὸς ὑπάρχει ἀκόμη γιὰ νὰ φωτιστοῦν οἱ μορφωμένοι γιὰ τὴ μητρικὴν τους γλῶσσα. Σημαντικὸ πῶς αὐτὴ τὴ φορὰ δάσκαλος εἶναι ποῦ συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἀναγνώρισή της. Θ' ἀκουστῆ ἄραγε ἢ φωνὴ του;

Οἱ νῦν ὑπερελληνίζοντες λόγιοι ὄθησαν τὴν γραφόμενην γλῶσσαν εἰς ἀρχαῖσμον ἀκατάληπτον εἰς τὸν κοινὸν λαόν, καὶ πάντῃ ἀσύμμορφον τῆς φύσεως καὶ τοῦ λεκτικοῦ τῆς λαλουμένης γλώσσης, ὡς ἐμόρφωσεν ἢ νεωτέρα ἑλληνικὴ κοινωνία. Βεβαίως λανθάνονται οὗτοι... κατὰ μίαν περίοδον τοῦ λόγου ἀρχαίζοντες, κατ' ἄλλην δὲ χυδαιοποιοῦντες, καθ' ὁμοίομορφον χαρακτῆρα ἀρχαίου ἢ νεωτέρου ἑλληνικοῦ λόγου οὔτε λαλοῦσιν οὔτε γράφουσιν... Γράφουσιν μόνον περὶ ἑαυτῶν, καὶ ἐννοοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν, ὁ δὲ λαὸς χρειαζόμενος νὰ διδάσκηται καθήκοντα, καὶ διαιωνίζῃ οἰκεῖα ἔργα, οὐδὲν ὠφελεῖται ἐκ τῶν ἀρχαῖσμων ἢ ἐννοεῖ ἐκ τῶν γραφομένων ὑπ' αὐτῶν. Αἱ δὲ συγγραφαὶ τῶν ἀρχαῖστων μένουσιν εἰς τὴν ὄψιν τῶν νουνεχῶν τοῦ λαοῦ ὡς τερατώδη καὶ ἀφιλόκαλα οἰκοδομήματα, ἐπισσωρευόμενα ἐπὶ τῶν νέων τεταρνευμένων ὄλων των κατὰ νεωτέραν ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ ἄλλας πλείονας σαθράς, αἵτινες μετεφέρθησαν ἐκ τινος παλαιοῦ ἐρείπιου, πρώην λαξευθεῖσαι δι' ἄλλου τεκτονικοῦ σχεδιάσματος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς λαὸς δὲν διακρίνεται πλέον ὡς ἀρχαῖος Δωριεὺς, Αἰολιεὺς ἢ Ἴων, ἀλλ' ὡς ὀρθόδοξος χριστιανὸς συναδελφόμενος μετὰ τοῦ ὁμοεθνοῦς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἰδιώματος τῆς γλώσσης καὶ τῶν αὐτῶν ἔξεων, τυχῶν καὶ παθημάτων, δὲν δύναται πλέον καὶ ἰδιορρόθμως νὰ λαλήσῃ καὶ γράψῃ διὰ τῆς παλαιᾶς διαλεκτικῆς μορφῆς ἰωνίζων, ἀττικίζων, αἰολίζων καὶ δωρίζων ἐν τῇ κοινῇ αὐτοῦ συνηθείᾳ. Διότι οὐδεμία παλαιὰ γλῶσσα διὰ μόνης γραμματικῆς φιλοπονίας ἐπανέρχεται εἰς τὴν πρώτην ἀρχαίαν μορφήν τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης ὑπὸ κοινοῦ λαοῦ, ἔχοντος θρησκείαν, ἥθη καὶ ἐπιτηδεύματα κατὰ διαφορὰν τοῦ ἀρχαίου προγόνου του. Ἡ παρούσα κοινωνία τοῦ Ἑλληνος ἔχει νεωτέρας ἀρχάς, ἔξεις καὶ νεοφανῆ θεσμὸν, θρησκείαν, οἰκοδομήματα, ἐνδυμα, ὄπλα, σκεῦη, ἐπιτηδεύματα, πορισμὸν καὶ ἐν γένει ἅπαντα κοινωνικὸν βίον ὅλως διάφορα τοῦ ἀρχαίου, τὰ ὅποια ἀδυνατεῖ νὰ μετατρέψῃ καὶ ἀρχαῖσῃ ὁ λόγιος, ὡς ἦσαν ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Ὀμήρου. Ἐπομένως ματαιοπονοῦσι καὶ οὐδὲν ὠφελουσι τὸν κοινὸν λαόν οἱ ἀρχαῖσταί, ὅταν μὴ ἀκολουθῶσι σύστημα γλώσσης ἀνάλογον καὶ συγκαταβατικὸν εἰς τὴν εὐληψίαν τοῦ λαοῦ, ὁ ὅποιος συναισθανόμενος τὴν προγονικὴν αὐτοῦ περηφάνειαν, σπεύδει ἐνθουσιασμένος εἰς τὴν δόξαν, ἥτις τὸν περιμένει ἀνθρωπιζόμενος ὡς περιφανῆς χριστιανὸς Ἕλληνας μετὰ τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας.

Ἐρευνήσαντες τὴν φύσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνος, εὐρομεν αὐτὴν γνησίαν καὶ ὅλως ἑλληνικὴν διαφέρει ἢ νεωτέρα ὑφῆ

τῆς ἀρχαίας... κατὰ καθολικὸν νόμον πάσης ἀνθρωπίνου ζωῆς γλώσσης, ἥτις μεταβάλλει μορφήν καὶ λέξιν, ὡς ἡ κοινὴ ἐν ἡ ζῆ τὸ λαλοῦν ἔθνος, ἀγεται καὶ μορφοῦται. Ἐβρομεν δὲ ὅτι οἱ μεταπλασμοί... εἶναι ὁμοιόμορφοι καὶ κοινὸι πρὸς ἀπαντὰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος... Διὰ ταῦτα ἡ καθομιλουμένη ἡμῶν... φύσει καὶ πράγματι ἑλληνικὴ ζῆ ἀπ' αἰῶνος ἐν τῷ στόματι τοῦ Ἑλληνος, συμμορφουμένη καὶ ἀκολουθοῦσα ὅλας τὰς ἐθνικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας. Ἐάν λοιπὸν δὲν ἔχη διαλέκτους ἢ δημοτικὴ ὑφή, διατί μὲν νὰ καταδικάζηται ὁ Ἑπτανήσιος ὅτι λαλεῖ ἰδίωμα διαλεκτικὸν νόθον καὶ ξενοφυές, πᾶς δὲ δημοτικὸς ποιητὴς καὶ πεζογράφος ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος νὰ περιφρονῆται καὶ ἀποστρέφηται ὡς μίξοδόλικος καὶ βαρβαρόφωνος; Αἱ ξενικαὶ λέξεις καὶ πᾶσα βαρβαροφωνία καὶ ἔκφρασις ἀήθης καὶ ἀπροσάρμοστος εἰς τὴν ἀνθρώπινον λογικότητα ὀφείλουσι βεβαίως νὰ ἀπομακρύνωνται. Ἄλλ' ἡ μορφή τῆς λαλιᾶς, ὅταν προσέκτιησεν δι' εὐφωνίαν καὶ ἐξομάλυνσιν ἡ γλῶσσα τοῦ δημότου, οὐδὲ λως νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀποθῶνται παρὰ νουνεχοῦς λογίου σκοπεύοντος γνησίαν, καθαρὰν, ὁμοιόμορφον καὶ κοινὴν ὑφήν πρὸς πάντα Ἑλληνα δημότην. Ἐπομένως ἀδικεῖται τὰ μείζω ὁ Ἑπτανήσιος ποιητὴς καὶ δημότης χλευαζόμενος ὡς μίξοδόλικος καὶ διεφθαρμένος τὴν ἑλληνικὴν φωνήν, ἐνῶ ὡς συναισθάνεται καὶ αὐτὸς τὸ ἑλληνικὸν αἷμα κυκλοφοροῦν εἰς τὰς φλέβας τῆς γενεᾶς του, καὶ συμμετέχων ἐκ τῶν αὐτῶν παθημάτων καὶ δόξης τῆς ἑλληνικῆς τύχης, ἐπεφάνη διὰ τῶν μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν του ὅχι μικρὸς συνεργάτης εἰς τὸ ἑλληνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐλάλησε καὶ ἔγραψε τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καθ' ὅσας μεταβολὰς ἔπαθεν αὐτὴ εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐθνικῶν περιπτώσεων.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ (1811-1901)

13. Μυαλό παρατηρητικὸ καὶ φιλελεύθερο, κατ' ἐξοχὴν πολεμιστὴς καὶ «διώκτης τῶν προλήψεων» δὲν μποροῦσε ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀηξουριοῦ νὰ μὴ χτυπήσῃ τὸ λογιωτατισμὸν καὶ τὴν ψεύτικὴν του γλῶσσαν. Τῆ νεοελληνικῆς διγλωσσίας τὴν ἔκρινε μὲ τὴν ἴδια ὀξύνοια καὶ τὸν ἴδιο «πολιτισμὸν» καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ποιητὴς ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα — ἴσως μάλιστα νὰ εἶχε κάποια ἐπίδραση καὶ στοὺς Βαλαωρίτη τὸ δημοτικισμὸν, γιὰ τὰ πεζὰ του. Στὸ «Προβόδιμα» τῶν «Στιχοῦρημάτων» του (1872), ἐστὶν ἀλληλογραφία του μὲ τὸ Βαλαωρίτη καὶ ἄλλοῦ βλέπομε τί σημασία ἔδινε ἐπὶ τὴν καθιέρωση τῆς ζωντανῆς γλώσσας γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ ἔθνους. Πραγματικὰ ὅμως ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἑπτανήσιους σὲ τοῦτο: ἐνῶ ἐκεῖνοι μ' ὄλους τοὺς ἰδιωτισμοὺς ποὺ μεταχειρίστηκαν προσπάθησαν νὰ γράφουν τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ νὰ τὴν ἐξυψώσουν, ὁ ἴδιος, πολὺ λιγώτερο

ποιητὴς, μεταχειρίστηκε τὴ γλῶσσαν τῆς πατρίδας του ὅπως μιλοῦνταν, χωρὶς προσπάθεια νὰ μορφώσῃ ἕναν κοινὸ ἐξευγενισμένον τύπον.

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶναι φιλολογικὸ παρὰ κοινωνικὸ τὸ ζήτημα εἶναι μὲ ποιά γλῶσσαν θὰ καλυτερέψῃ, θὰ μορφωθῇ καὶ θὰ εὐημερήσῃ τὸ ἔθνος. Ὅσο οἱ λογιώτατοι, ἢ δυστυχία τοῦ ἔθνους, θὰ ἐπιμένουν ἐπὶ τὴν ἀφύσικη καὶ τεχνητὴ γλῶσσα τους, τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα θὰ μένῃ κοιμισμένο, καὶ τὸ ἔθνος θὰ ἐξακολουθῇ νὰ εἶναι ἀμόρφωτο καὶ βάρβαρο. Μὰ ὁ σχολαστικισμὸς δὲν μπόρεσε οὔτε θὰ μπορέσῃ νὰ πνίξῃ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν, κι ἄδικα κοπιᾶζουν οἱ λογιώτατοι.

Ἡ ἀφυσικότητα εἶναι ἡ μανία τῶν ἀποπλανημένων λογιωτάτων, ἢ δυστυχία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους... Ἐκεῖνο τὸ ἔθνος δὲν εἶναι προωρισμένο νὰ μένῃ ἐλεύθερο, ὅπου οἱ λόγιοι ἔχουν ἀρχὴν τους νὰ μιλοῦνε σὲ τέτοιον τρόπο μπερδεμένο... Τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος κοιμάται ὑπνο βαθύ, καὶ ὀνειρεύεται νὰ τρῶν κολοκύθια ὄμα. Ἐπειδὴ ὁ λογιωτατισμὸς ἀντιτὰ του σβγεί καὶ νεκρῶναι τὰ πνεύματα... Οἱ λογιώτατοι προσποιούμενοι νὰ μιλοῦν εἰς τὸ ἔθνος σὲ γλῶσσαν καλύτερη ἀπὸ τὴ δική του, μιλοῦνε καὶ γράφουν σὲ γλῶσσαν ποὺ τὸ ἔθνος δὲν ἐννοεῖ, καὶ μένει ἀδίδαχτο καὶ ἀμαθές, καὶ βάρβαρο, καὶ ἀκολούθως προδομένο ἀπὸ τούτους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΕΜΕΝΟΣ († 1907)

14. Πρῶτη φορὰ ἔπατα ἀπὸ τὸ Βηλαρὰ ξαναφανερώνεται—μὲ τὴν ἑλλειψὴν ἰδιαίτερης γλωσσολογικῆς προπαιδείας—τέτοιον γλωσσολογικὸν μυαλό. Ἀπὸ τὴν Πρέβεζαν ποὺ γεννήθηκε πέρασε ἐπὶ τὴν Κέρκυραν, καὶ κοντὰ σὲ μιὰ μικρὴ ποιητικὴ συλλογὴ ἔδρασε δύο φωτεινότερα βιβλιαράκια, «Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας» (1873), καὶ «Πᾶσι περὶ γλώσσας» (1875), γιὰ νὰ ξεπαθῶσῃ γιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσαν. Γιὰ τὴ γλῶσσαν μίλησε καὶ ἀργότερα, ἐπὶ τὴ «Διαθήκη» του (1901), ἐκεῖ ἔμωσ γιὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ τὴ ριζικὴ λύση τῶν ψυχαικῶν.

Πῶς ὁ Κονεμένος ἦταν μυαλό φιλελεύθερο τὸ ξέρομε καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίον του γιὰ τὴν «Οἰκογένεια». Μὰ καὶ στὴς γλωσσικῆς του μελέτες μᾶς ξαφνίζει. Κριτικὴ τοῦ δασκαλισμοῦ καὶ τῆς διγλωσσίας συστηματικῆ, ἐπιχειρήματα ἀπλά καὶ φωτεινὰ ὅπου δείχεται ὁ κοινὸς νοῦς ἀνώτερος ἀπ' ὅλας τὴς γλωσσολογίας, προτάσεις γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση καλομελετημένες. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὰ μιὰ πεζογραφία σὲ δημοτικὴ γλῶσσαν ὅχι μὲ τὸ σύστημα ποὺ ἀκολούθησε ἀργότερα ὁ Ψυχάρης, μὰ στρωτὴ, κανονικὴ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν καλομελετημένην χρησιμοποίησιν ἀρκειτῶν λόγων στοιχείων.

Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας εἶναι ζήτημα ἀπλό κι ὅπου τὸ κάνουν μεγάλο μερικοὶ μὲ τὴ φαντασία τους. Μιὰ γλῶσσαν μᾶς χρειάζεται. Ποιὰ εἶν' ἡ πλέον ἀρμόδια γιὰ μᾶς;—Στοχάζομαι ἢ κοινή, ἢ ὁμι-

λουμένη. — Γιατί αὐτή; — Ἐπειδὴ εἶναι γλῶσσα ζωντανή κι ἔχει, ἐπομένως, ὅλα τὰ πλεονεχτήματα ποὺ ἔχει μιὰ ζωντανή γλῶσσα. — Εἶναι φτωχή. — Τὴν πλουτίζομε ὅσο θέλομε, παίρνοντας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὅ τι μᾶς λείπει κι ὅ τι χρειάζεται· ὄχι ὁμοίως καὶ τὸ περιττό, καθὼς κάνουν οἱ λογιώτατοι σήμερα. — Εἶναι ἀκανόνιστη. — Ὅχι, ἐπειδὴ ἔχει κι αὐτὴ τοὺς δικούς της κανόνες, ποὺ κανένας ὁμοίως ἀκόμα δὲν ἐκαταγίνηκε νὰ τοὺς γυρέψῃ καὶ σχηματίσῃ τὴ γραμματική, ποὺ αὐτὴ ὑπάρχει βέβαια μέσα στὴ γλῶσσα. — Δὲν εἶναι ἁμορφο καὶ εὐγενικὴ καθὼς ἡ ἀρχαία. — Ἦ ἁμορφο καὶ τ' ἄσχημο στὴ γλῶσσα, τὸ εὐγενικὸ καὶ τὸ βάρβαρο, κτλ. τὲς περισσότερες φορὲς εἶναι μόνον στὴ φαντασία μας, χωρὶς νὰ εἶναι δικαιολογημένο. Ἦ ἁμορφο καὶ τ' ἄσχημο, τὸ ὀρθὸ καὶ τὸ λαθεμένο, ἢ συνήθεια τὸ κάνει. Ὅ τι συνηθίζεται, εἶναι ἁμορφο καὶ εἶναι ὀρθό. — Ὑπάρχει ὁμοίως καὶ τὸ ἀπολύτως ἁμορφο στὴ γλῶσσα. — Ὑπάρχει κι αὐτό. Ἦ ἀρχαία γλῶσσα ἔχει ἁμορφιὲς κι ἔχει εὐγένειες ποὺ δὲν τὲς ἔχει ἡ νέα. Ἄλλ' ἡ νέα ἔχει κι αὐτὴ ἄλλες δικές της ἁμορφιὲς καὶ ἄλλες εὐγένειες ποὺ δὲν τὲς ἔχει ἡ ἀρχαία. Καὶ πάλε, ἡ ἀρχαία ἔχει ἐλαττώματα ποὺ ἡ νέα δὲν τὰ ἔχει κτλ. Ἦ νέα γλῶσσα ἀπλοποίησε καθ' ὅλα τὴν ἀρχαία, καὶ ἡ ἀπλότης εἶναι ἓνα προτέρημα.

Ἔχομε γλῶσσα, κι εἴμαστε ἔθνος ἄλλ' ἂν καταφρονούμε τὴ γλῶσσα μας καὶ δὲν τὴν περιποιούμεστε, τοῦτο δείχνει πὼς ἂν ἔχομ' ἔμπει στὸν δρόμο τοῦ πολιτισμοῦ, σὲ κείνον ὁμοίως τοῦ εὐγενισμοῦ δὲν ἔχομ' ἔμπει ἀκόμα.

Τὰ ἔθνη τ' ἄλλα ἔχουν ἓνα παρόν· ἐμεῖς παρόν δὲν ἔχομε. Τὸ κύριο καὶ ἀναγκαῖο χαρακτηριστικὸ ἑνὸς ἔθνους εἶναι ἡ γλῶσσα· ἂν λείπη ἡ γλῶσσα, λείπει τὸ ἔθνος. Καταφρονώντας καὶ ἀποκηρύττοντας τὴ γλῶσσα μας, καταφρονούμε καὶ ἀποκηρύττομε τὸ παρόν μας. Τὸ νὰ ἰσχυρίζωνται οἱ λογιώτατοι πὼς ἡ γλῶσσα μας δὲν εἶναι ἐκείνη ποὺ εἶναι, ἀλλὰ πὼς εἶν' ἄλλη, τοῦτο δὲν εἶν' ἀρκετό, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα εἶν' ἐκεῖ ζωντανή, παρούσα, ποὺ τὸ φωνάζει, ὅπως εἴμαστε φεῦτες καὶ ὅπως ἐξουραθήκαμε. Ἔχομε γλῶσσα ἢ δὲν ἔχομε; εἴμαστε ἔθνος ἢ δὲν εἴμαστε; Αὐτὸ εἶναι σήμερα τὸ ζήτημα... Ἔχομε γλῶσσα κι εἴμαστε ἔθνος, κι ἂς λέν ὅ τι θέλουν οἱ λογιώτατοι.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΣΓΟΥΡΟΣ († 1902)

15. Εἶναι ὁ μεταφραστὴς τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Αἰσχύλου, μαθητὴς τοῦ Πολυᾶ καὶ συμπληρωτὴς τοῦ ἔργου του. Φανερώθηκε κριτικὸς μὲ τὴ διατριβὴ του «Κριτικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀριστεύου, I. Πολυᾶ» (1891).

Ἔκει καθὼς καὶ στὴ μελέτη του «Περὶ ἐθνικῆς γλώσσης καὶ ἐθνικῆς ἱστορίας» (1889), μιὰ ὁμιλία γιὰ τὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση σὲ δασκάλους — δάσκαλος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Καλοσγούρος — τόνισε τὴν ἐθνικὴ σημασία ποὺ ἔχει τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ συνηγόρησε, βλέποντας κάθε ἄλλη λύση δύσκολη, γιὰ τὴν ἀπλοποίηση τῆς γραφομένης.

Ὅχι! ἡ γλῶσσα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἀνάξια νὰ γίνῃ γλῶσσα τῶν φωτισμένων ἀνθρώπων, οὔτε ἀνεπίδεκτος τῆς τεχνικῆς ἐκείνης διαμορφώσεως, τὴν ὁποίαν ἔλαβον καὶ ἄλλαι τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ ἂν οἱ ἀναντιρρήτως φιλοπάτριδες λόγιοι τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος, ἀντὶ ν' ἀγωνισθοῦν νὰ τὴν ρίψουν, εἶχαν ἐνοήσει αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἴσως δὲν θὰ εἴχομεν σήμερον τὴν γλωσσικὴν ἐκείνην σύγχυσιν ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὔτε εἰς σκοτεινοὺς αἰῶνας ἄλλων ἐθνῶν ἀνεφάνη, δὲν θὰ εἴχομεν τὴν δυσκολίαν ἐκείνην τῆς ἐκπαιδεύσεώς μας, ἡ ὁποία, ὡς νὰ ἤθελε νὰ γλυκάνῃ τοὺς φιλελευθέρους θεσμούς μας, σχεδὸν σταματᾷ τὴν φιλοπρόσδοον ὁρμὴν τοῦ λαοῦ μας· θὰ εἴχαμεν γλῶσσαν ἀπλήν, ὁμαλήν, μίαν, ἱκανὴν νὰ ἐκφράξῃ καὶ τὰ ἀφελέστερα καὶ τὰ βαθύτερα αἰσθητά τῆς ψυχῆς, καὶ τὰς σοφωτέρας ἰδέας τοῦ πνεύματος, μὲ μίαν καὶ μόνην γραμματικὴν, μὲ ἓναν καὶ μόνον ὀργανισμὸν ζωντανὸν καὶ ἔμφυχον, ὁ ὁποῖος πολὺ εὐκολώτερα καὶ πολὺ ἀποτελεσματικώτερα θὰ ἐσυντελοῦσεν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ φιλομαθεστάτου ἴσως τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης.

Ἄν τὸ σφάλμα ἔγινεν ἤδη, καὶ δυστυχῶς δὲν ἐνοήθη ἐγκαίρως, ἡμεῖς ἔχομεν τὸ θάρρος νὰ πιστεύωμεν, ὅτι τὸ κακὸν δὲν εἶναι ἀνεπανόρθωτον.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΑΡΤΖΩΚΗΣ (1855-1912)

16. Ζακύνθιος ποιητὴς. Τὴ γνώμη του γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα τὴν ἔχομε σὲ μιὰ λιγύλογη διαμαρτυρία στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», ἅμα ψηφίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν τὸ ἀνελεύθερο γλωσσικὸ ἄρθρο (1911).

Ἦ δημοτικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ γράφω ἀπὸ τὰ πρῶτα μου τὰ χρόνια καὶ ποτὲ δὲν τὴν ἀπαρνῆθηκα καὶ πάντα ἐνόμισα ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὴ γλῶσσα ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα.

ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΜΑΒΙΛΗΣ (1860-1912)

17. Ὁ ἀριστοτέχνης τῆς «Ἀθήνης» καὶ τῶν μοναδικῶν του συνέτων, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὴ σχολὴν τοῦ Σολωμοῦ. Μαθητὴς τοῦ Πολυᾶ, δὺο νοσταλγίαις ἐκρυβε στ' ἀπόδαθα τῆς ψυχῆς του, τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάστασιν τοῦ ἔλλη

νισμοῦ καὶ τῆς δημοτικῆς τὴν επικράτηση, καὶ τὶς δύο ριζωμένες στὴ λατρεία τῆς πατρίδας. Γι' αὐτὸ διπλὸς καημὸς ποὺ χάναμε ἔδαφος στὴ Μακεδονία μὲ τὴν φεϋτική γλῶσσα.

Ὁ Μαβίλης ἦταν ἀπὸ τοὺς πιστότερου φίλου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ ἀπὸ τοὺς ἐμπνευσμένους ἀπόστολους ἐνὸς ἐθνικιστικοῦ δημοτικισμοῦ. Ἐζήσθη μακριὰ ἀπὸ τὸν κόσμον, μὰ ἡ κοινωνικὴ του δράση ἄφησε δύο σημάδια: τὸ λόγο του στὴν Ἐθνοσυνέλευση γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα (1911), καὶ τοὺς ἀγῶνες του στὴν Κρήτη, καὶ στὴν Ἠπειρο, δύο φορές. Δικὸς του ἦταν καὶ ὁ στίχος «μὰ ὁ καημὸς τῆς πατρίδας δὲ μ' ἀφήνει» καὶ γι' αὐτὴν πολεμώντας ἔπασσε στὸ Δρίσκο.

Χυδαία γλῶσσα δὲν ὑπάρχει· ὑπάρχουσι χυδαῖοι ἄνθρωποι, καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ χυδαῖοι ἄνθρωποι ὁμιλοῦντες τὴν καθαρεύουσαν.

Ἡ λαμπρότερα καὶ ἡ ἀφθαρτότερα περγαμινὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα, τὴν ὁποῖαν ἐκ τῶν βιβλίων δύναται νὰ μάθῃ καὶ εἰς ξένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ γλῶσσα ἡ παραδοθεῖσα ἀπὸ πατρός εἰς υἱὸν διὰ τῶν αἰώνων. Καὶ δι' αὐτῆς τῆς γλώσσης μόνον εἶναι δυνατόν ὄχι μόνον νὰ φωτισθῇ ἡ διάνοια τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ νὰ μορφωθῇ ἡ καρδιά του, νὰ μάθῃ νὰ θυσιάσῃ ἐν μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ὑπαρχόντων του ἐν ἀνάγκῃ διὰ τὸ κοινὸν καλόν, νὰ μάθῃ τὴν αὐτοπάρνησιν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει πάντοτε, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ σχολείου εὐτυχῶς ἔμεινε μόνον ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ δὲν ἔθιξε τὰ μυχιαίτατα αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέδρασαν ἐπὶ πλειότερον χρόνον τὰ σχολεῖα μας, ἔφεραν τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἐκτετυλιγμένην ἐνώπιον ἡμῶν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα· ἔχομεν τὰς καταχρήσεις, ἔχομεν τὰς φευδεῖς καταμηνύσεις, ἔχομεν τὰς φευδεῖς συκοφαντίας.

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

Στὸ ἐλεύθερο βασίλειο ἡ ἐπίσημη γλῶσσα ἐξαρχαίεται τὸν 19 αἰῶνα ὄλο καὶ περισσότερο. Στὴν ἀρχή, καθὼς ἤθελε καὶ ὁ Κοραΐς — σὲ μερικές καταλήξεις, στὶς νεωτερικώτερες λέξεις, στὴ φωνολογία· ἔπειτα σιγά σιγά ὄλο καὶ βαθύτερα, σὲ ὄλο τὸ λεξιλόγιον, στὴ μορφολογία ὁλόκληρη, στὴ σύνταξιν. Ὅτι δὲ μοιάζει ἀρχαῖο φαίνεται σὰ νὰ μὴν εἶναι ἄξιο νὰ γράφεται, καὶ γιὰ δεκαετηρίδες ὁλόκληρες στὸ δημοτικὸν σχολεῖο διδάσκεται ἡ ἀρχαία ἀττικὴ γραμματικὴ, ἀποκλειστικὰ. Περισσότερο καθαρίζεται ὁ παλιὸς λόγος, ἰδίως τῶν λογίων· σταθερώτερα, συστηματικώτερα, μὲ περισσότερην ἐπιτυχία, μὲ λιγώτερου βαρβαρισμοῦ. Ἡ ἀναρχία ὁμοῦ μεγαλώνει καὶ τὰ λάθη αὐξάνουν ὅσο πλαταίνει ὁ κύκλος ἐκείνων ποὺ θὰ γράφουν τὴ νέα γλῶσσα, ὅσο παρουσιάζεται καὶ ὁ λαὸς μὲ τὴν ἀξίωση καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν «ἐξηγουμένην» πιά ἐθνικὴ γλῶσσα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα: Ἐνῶ πρῶτα ὁ Κοραΐς εἶχε κηρύξει πῶς ὄχι τῶν λογίων μὰ τοῦ

λαοῦ ἡ κοινὴ γλῶσσα πρέπει νὰ καθιερωθῇ καὶ αὐτὴν νὰ καλλιεργήσωμε, μὲ τὸν καθαρισμὸ ἔγινε ἡ «κοινὴ» μὰ γλῶσσα ποὺ ὁ λαὸς δὲν μπορεῖ πιά νὰ τὴ μεταχειριστῇ σὰ δική του, καὶ ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, τὸ πολύτιμον ὄργανον τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, σκίστηκε σὲ δύο· καὶ τὸ χάσμα μεταξὺ τους γίνεται ὄλο καὶ μεγαλύτερον. Οἱ γραμματικοὶ βγάζουν τώρα καὶ τὴ θεωρία πῶς αὐτὸ εἶναι σωστὸ καὶ φυσικὸ, γιὰτὶ σὲ ὄλο τὸν κόσμον ὁ λαὸς ἔχει ἄλλη γλῶσσα, καὶ δὲν ἀκούστηκε καὶ μὰς ὀρίξῃ αὐτὸς πῶς θὰ γράψωμε καὶ πῶς θὰ μιλήσωμε. Ὁ Ραγκαδάς βρίσκει τώρα τοῦ Κοραΐ τὴ γλῶσσα βάρβαρη, καὶ ὁ Κόντος τῆς φαρθεῖ λάθη.

Σὰν κάποια τυφλὴ μοῖρα νὰ σπρώχνῃ τοὺς «μορφωμένους» σ' αὐτὸν τὸ δρόμον. Καὶ ὁμοῦ, καθὼς καὶ πρῶτα εἶχαν φανερωθῇ διαφορετικῆς γνώμης, ἔτσι καὶ τώρα δὲ λείπουν οἱ ἀντιρρήσεις, ὄχι μόνον μέσα ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν καθαριστῶν, ποὺ σύμφωνα στὴ βάση τοῦ καθαρισμοῦ βρίσκουν μόνον πῶς προχωρεῖ πολὺ γρήγορα, ἢ πῶς ἔπρεπε νὰ γίνετα διαφορετικὰ, μὰ καὶ ἀπὸ κείνους ποὺ στέκονται μακρότερα. Ἐφτανήσοι ποὺ ἀπὸ νομρὶς μετοίκησαν ἀπὸ νεοσύστατο βασίλειον καὶ δυσκολεύονται νὰ συνταξιοῦσιν μὲ τὸ λογιστικισμὸ τοῦ ἐλεύθερου κράτους τὸν ἰόνιον πολιτισμὸν ἄντρες ποὺ ἔζησαν τὴ μεγάλη ἐποχὴ τοῦ Εἰκοσιένα καὶ δὲν μποροῦσαν τόσο εὐκόλως νὰ ξεχάσουν τὴ γλῶσσα ποὺ ὄδεξαν οἱ ἀγράμματοι ἀγωνιστῆς ποιητῆς, ποὺ ὄσο κι ἂν ἐζοῦσαν μέσα στὸ μικρὸ κράτος μὲ τὰ μεγάλα ἰδανικά δὲν τὸ ἔπαιρναν ἀπόφαση νὰ ξεγράψουν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα καὶ νὰ συγκινηθοῦν ἀπὸ τὸ κατασκαθασμὸν ποὺ ζητοῦσε νὰ τοὺς ἐπιβάλλῃ μιὰ δασυκλίτικὴ ἀπολυταρχία· ξένοι ποὺ ζοῦσαν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐβόλεπαν μὲ ἀπορία ἕνα λαὸ σύγχρονον νὰ καταφρονεῖ τὴ γλῶσσα του καὶ νὰ κυνηγᾷ φεϋτικά ἰδανικά· ὄλοι τέλος οἱ τόσο ποικίλοι καὶ ἀντίθετοι στὴν προέλευση, τῆ ζωῆ, τὴν ἐποχὴ, τὸ ἐπάγγελμα ποὺ μαζευτήριον στὸ νέο πνευματικὸ κέντρο, τὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα, καὶ ἐνωθῶν ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη πῶς ἡ ἀληθινὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους τοὺς εἶχε ἀναφαίρετα δικαιώματα· ὄλοι αὐτοὶ ἐνώνονται γιὰ ἐξήντα χρόνια μέσα σὲ μιὰ πότμη δειλῆ καὶ μασημένη καὶ πότμη — ὄλο καὶ περισσότερο — ἐντονη διαμαρτυρία γιὰ τὸ στραβὸν δρόμον ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ κράτος στὸν «καθαρισμὸ» τῆς ἐθνικῆς γλώσσας.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (1788-1873)

18. Γενικὸς γραμματέας τῆς ἐπικρατείας ἐπὶ Καποδίστρια, πρωθυπουργὸς τῆς πρώτης βασιλείας, γεωρυσιαστῆς καὶ πρόσβυς, εἶναι ἀπὸ τοὺς πῶ μορφωμένους στὸ νεοσύστατο κράτος. Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα τὴν ἔδειξε γράφοντας σ' αὐτὴν — στὸ πείσμα τῆς ἐπίσημης γλώσσας καὶ τῶν πανπιστημιακῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν — τὰ ποιητικὰ του ἔργα· ἔτσι τοῦ Τυρταίου τὴν μετάφραση, «Γι' τιμὴ στὸ παλικαρι». Στὶς σοφές του συμβουλές χρυσοῦμε τὸ πῶς ὁ Σολωμὸς ἔπαυσε νὰ γράφῃ ἰταλικά καὶ μὲ τὴ μελέτη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἔγινε θεμελιωτῆς τῆς λογοτεχνίας μας, καὶ ξέρομε ἀπὸ τὸ Βικέλα πῶς ἀργότερα εἶχε συμβουλέψῃ καὶ αὐτὸν, νέο ἀκόμη, ν' ἀφήσῃ τ' ἀρχαία ἐξάμετρα καὶ τὴν καθαρεύουσα γιὰ «νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χυδαίαν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς καρδίας τῶν Ἑλλήνων».

Στὰ περὶ πάλι ὁ Τρικοῦπης δὲν εἶχε τὴ δύναμιν ν' ἀντισταθῇ στὸ ἀπλωμα τοῦ καθαρισμοῦ. Καὶ βλέπομε στοὺς «Αὐτοσχέδιους λόγους» του πῶς ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ἄλλαξε μέσα σὲ 40 χρόνια σιγά σιγά τὸ γλωσσικὸν τύπον, ἀκολουθώντας

τῶν ἄλλων τὸ παράδειγμα. Δὲν κέρδιον βέβαια εἰ λόγοι τοῦ καὶ δὲ φαίνεται νὰ πολυσυμπαθοῦσε ὁ ἴδιος τὴν καθαρεύουσα, ποὺ μὲ τόσα ὄφρατα δυνεῖρα εἶχε γεννηθῆ, καὶ ὅμως ἀπειλοῦσε τώρα — αὐτῆ, ἢ ἐθνικῆ γλῶσσα — ν' ἀνοίξη χάσμα μεταξὺ λαοῦ καὶ παιδείας. Καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀκούμε γὰρ πρώτη φορά πῶς γλῶσσα λαϊκῆ καὶ γλῶσσα «διωρθωμένη» χωρίστηκαν, καὶ πρέπει νὰ φροντισίωμε νὰ γίνουν πάλι οἱ δύο μίᾳ γλῶσσα.

Εἶναι σημαντικό πῶς ἐπειτα ἀπὸ 20 χρόνια ἐλεύθερο βίον, ὁ στοχαστικὸς ἱστορικὸς τοῦ Εἰκοσιένα, ἀφοῦ ἔλαβε ἀφορμὴ νὰ «μελετήσῃ βαθύως» τὰ «τῆς σημερινῆς γλώσσης» ἔγραψε στὸ συμπέρασμα πῶς μὲ τὴν πῆθανε ἐκεῖνος ποὺ γύρευε ἀπὸ τὴν κοινὴ γλῶσσα τὴν «κοινὴν κατάληψιν», κίολας ἀρχισαν ν' ἀπομακρύνονται «πέραν τοῦ δέοντος» ἀπὸ τὴν κοινὴ γλῶσσα καὶ ἀναγκάζεται νὰ φωνάξῃ στὸν Πρόλογο τῆς Ἱστορίας τοῦ τὸ «Μὴ περα:τέρω» (1853), Προσέχει καὶ ὁ ἴδιος νὰ μιλήσῃ ὅσο γίνεται πρὸς ἅπλᾳ στὸ ἔθνος τοῦ γιὰ τὴν ἱστορία του, στὴ γλῶσσα του, γράφει ἐπίτιδες τριάντα ἀντι τριάνοντα, σαράντα, τουφεκί καὶ ὄχι ὄλιον ἢ τυφέκιον, κανόνι, ἔρωγα, νὰ δέχεται, Σάλανα, Ζητούσι, καὶ κάνει οὐσιώτατες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς γραμματικῆς λαοῦ καὶ γραμματισμένων, ποὺ καὶ σήμερα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τελευταίους δυσκολεύονται νὰ τίς καταλάβουν. Μὰ «ὁ τρόπος τοῦ ἀττικίζειν τόσον ἐπλεόνασεν», ὥστε καὶ ὁ ἴδιος ξεχνιέται, καὶ δημολογεῖ πῶς συχνὰ παραβαίνει τίς ἀρχὰς ποὺ νομίζει «μόνας ὕγιες». Ἀφοῦ ὅμως τέτοια ἦταν ἡ δύναμις τοῦ ἀττικισμοῦ δὲ θὰ ἔμεινε ἢ συμβουλὴ τοῦ μάταιη; καὶ τί θὰ γίνονταν ἀργότερα, ἀμα θὰ ἐσθηνε ἢ γενεὰ ποὺ νομοθέτησε τὸ «μέτρον» καθαρισμό, ἀφοῦ τόσο γλῆγορα εἶχε ἀποξενωθῆ ἡ γλῶσσα τῆς ἢ «διωρθωμένη» ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαόν;

Πολλὰς χάριτας ἔχει ἡ κοινὴ γλῶσσα, καὶ ἀφιλόκαλος εἶναι ὅστις δὲν τὰς αἰσθάνεται καὶ δὲν εὐφραίνεται ἀναγινώσκων τὰ ἐν αὐτῇ καθαρῶς γραφόμενα.

Σφάλλει ὅστις φρονεῖ ὅτι ἀρκεῖ νὰ καταλαμβάνη μόνον ὁ λαὸς ὅ τι λαλεῖ καὶ ὅ τι γράφει ὁ πεπαιδευμένος. Ὁ λαὸς ἀνάγκη πᾶσα νὰ γράφῃ ὅπως λαλεῖ καὶ ὅπως γράφει ὁ πεπαιδευμένος. Δὲν λέγω ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν οὗτος ἐκφράζεται, διότι τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς φύσεώς του, τῆς παιδείας του καὶ τῆς μελέτης του· οὐδ' ὡς πρὸς τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται, διότι δὲν ἔλαβεν ἐκεῖνος τὴν ἀνατροφὴν τούτου· ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν καὶ τὰς κλίσεις τῶν μερῶν τοῦ λόγου. Ἄς παρατηρήσωμεν ὅτι ἂν καὶ διαφοροτρόπως ἐκφράζωνται οἱ πεπαιδευμένοι καὶ ἀπαιδευτοὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν ἔθνων, μίαν ὅμως καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουν γραμματικὴν, οἱ μὲν θεωρητικῶς, οἱ δὲ πρακτικῶς συντάττοντες καὶ κλίνοντες καὶ σχηματίζοντες καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον ὅλοι ἀπαραλλάκτως καὶ ὁνόματα καὶ σώματα... Λυπηρὸν ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἡμετέρων λογίων, γοητευόμενοι ὑπὸ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀττικῶν συγγραφέων, ἐξέκλιναν τῆς ὁδοῦ ταύτης... Ἡ ἀσκεπτος αὐτὴ ροπή εἰς τὸ ἀττικίζειν

εἶναι ἔτι μᾶλλον λυπηρὰ, διότι ἀπομακρύνει ὑπὲρ τι ἄλλο τὴν γραπτὴν γλῶσσαν τῆς κοινῆς τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ τὴν φωτίζῃ ἢ νὰ τὴν καθαρῶς, ὡς μηδεμίαν χρεῖαν ἔχουσαν τοιοῦτου καθαρισμοῦ. Τοιαύτη ροπή, μηδὲν ὠφελοῦσα καὶ πολὺ βλάπτουσα, ἔχει κατ' ἐμὲ, ἀνάγκην ἀναστολῆς.

Δυσκολεύεται ὁ λαὸς ν' ἀλλάξῃ τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ λόγου του, ἀλλὰ δὲν δυσκολεύεται νὰ μανθάνῃ λέξεις τῆς προγονικῆς τοῦ γλώσσης μὴ τὴν σήμερον ἐν χρῆσει... Ἡ γλῶσσα εἶναι κτήμα ὄλου τοῦ ἔθνους, καὶ ὅσον ἀξιώματος εἶναι ὁ πλουτίων τὸ ἐθνικὸν τοῦτο κτήμα, τόσον ἀξιόμιστος σφετεριστῆς τοῦ κτήματος τούτου εἶναι ὅστις τὸ μεταποιεῖ καὶ τὸ διαχειρίζεται κατὰ τὴν ὄρεξίν του. Ὁ τοιοῦτος ἀντὶ νὰ ἐπιταχύνῃ παρεμποδίζει τὴν τελειοποίησιν τῆς γλώσσης του, καὶ ἀναστρέλλει ἀντὶ νὰ ἐνισχύῃ τὴν διανοητικὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΑΛΟΚΩΣΤΑΣ (1805-1837)

19. Ἀπὸ τὰ πρῶτα θύματα τῆς δασκαλοκρατίας. Ἀγωνιστῆς στὸ Μεσολόγγι καὶ στὴν ἐλεύθερην Ἑλλάδα στρατιωτικὸς — «καταλυματίας» — ἦταν σύγχρονος ἀτυχὸς κοινωνίας εἰς μαρτυρῶν ἀποληγοῦσης καὶ ἔξῃος ψάλλοντας τὰ τρόπαια τῶν ἀγύριστων χρόνων. Μὰ οἱ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ δὲν ἤξεραν παρὰ καθαρεύουσα, ὁ «Φῶτος καὶ ἡ Φρόσω», τὸ εἰδυλλιακὸ ἐπεισόδιον τοῦ Εἰκοσιένα, τὸ εἶχε ἀπορρίψει ὁ Ραγκαβῆς γιὰ τὴ γλῶσσα του, καὶ πεῖστηκε καὶ ὁ ποιητῆς ποὺ θαύμαζε τὸ Σολωμό, νὰ τραγοῦδᾷ στὴν ἐπίσημην γλῶσσα. Καὶ δὲν τὴν ἔγραφε ἀσκεπτικῶς, οὔτε πολὺ σχολαστικῶς. Ὅμως — τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὸν Παράσχο, ποὺ καὶ αὐτὸς ἔγραφε τὰ περισσότερὰ τοῦ ποιήματα στὴν καθαρεύουσα — σήμερα δὲ θυμούμαστε ὅσα βραβεύτηκαν, καθὼς τὸ «Εἰς ἄμεσον ἀείποτε διάγων ἀσχολίαν», ἀλλὰ μᾶς συγκινοῦν καὶ ἀγαπήσαμε ὅσα γράφηκαν στὴ γλῶσσα μας, τὸ «Φίλημα», τὴν «Πέρδικα», «Ὁ βοριάς ποὺ τ' ἀρνάκια παγώνει».

Ὁ Ζαλοκώστας δὲν ἔγραφε καθαρὰ τὴ γνώμη του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα· ὅταν ὅμως, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τῶν κριτῶν τὴν ἀντίληψιν τὸν ρωτᾷ σ' ἓνα του ποίημα ἢ Μοῦσα «Ὁ δάσκαλος... σοὺ πάγωσε τὸ αἷμα; Δάσκαλος ποὺ κατηγορεῖ καὶ τίποτε δὲ γράφει;» δὲ μοιάζει σὰ μίᾳ λυπηρῇ ὁμολογίᾳ τοῦ ποιητῆ ποὺ ἀξιώθηκε ἀπὸ τὸν Ὅθωνα τὸν ἴδιο νὰ βραβευτῆ γιὰ ἓνα τοῦ καθαρευουσιάνικο ποίημα, καὶ μαζὶ μὲ ἐκ τῶν προτέρων διαμαρτυρία ὄλων ἐκείνων ποὺ θυσίασαν τὴν ἐμπνευσή τους στὴ ψυχρῇ γλῶσσα, ἢ ἀπάντησιν...;

Ἀλήθεια λές· ὁ δάσκαλος μοῦ γύρισε τὴ γνώμη
καὶ ἀπελπισμένος σήμερα θὰ κάψω τὰ χαρτιά μου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ (1808-1874)

20. Ἐθνικὸς τόνος χρωματίζει τὴν ποίησιν τοῦ ἐλεγειακοῦ ποὺ χάρισε ἡ Ζάνουθος στὴν Ἑλλάδα ἐλευθερωμένη καὶ ποὺ προσπαθώντας νὰ ξαναζωντανέψῃ μὲ τὴ νέα γλῶσσα τὴν παλιὰ Ἑλλάδα, τὸ εἶχε καμῆ πῶς σ' ὄνομα τῶν

ἀρχαίων ἔτσι ἀουλλόγιστα εἶχε ξεγράψει τὸ κράτος τῆ γλῶσσα ἐκείνων ποὺ τὸ δημιούργησαν. Ἀφοῦ βοήθησε τὸν ἀγῶνα ὅπως μπορούσε ἀπὸ τῆ Δυτικῆ Ἑυρώπη ὅπου σπούδαζε κατέθεσε στὴν πατρίδα καὶ πρωτοχαίρησε στὸ Ναύπλιο τὸν Ὅθωνα (1833) μὲ τὸ «Φιλημὰ» του: «Ἑλλάδα μου, πατρίδα μου, ὦ τάφε τῶν γονιῶν μου...» Μὲ τὸ Ζαλοκώστα συναγωνίστηκε στοὺς πανεπιστημιακοὺς διαγωνισμοὺς γιὰ τὴν ποιητικὴ δάφνη χωρὶς ὅμως νὰ τὸν μνησθῆ καὶ ν' ἀπαρηγηθῆ τὴν «ἀπλὴ γλῶσσα» μὲ τ' ὄνομα αὐτὸ ἔβγαλε καὶ μιὰ συλλογὴ στὰ 1847. Σ' αὐτὸν χρωστοῦμε καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρῶνη» γραμμένα στὴ γλῶσσα μας, «καθ' ὑπαγόρευσην ἐκείνου», σ' αὐτὸν καὶ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «Διάλογου» τοῦ Σολωμοῦ. Δικαστὴς κι ἔπειτα γιὰ χρόνια ἔφορος στὴ βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς δὲν τὸ εἶχε ντροπῆ του «εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος νὰ μιλή καὶ νὰ γράφῃ τῆ γλῶσσα τοῦ Κολοκοτρῶνη, τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Μπότσαρη». Μέσα στῶν καθαρουσιστῶν τὰ θούρια καὶ τίς ὑποσχέσεις ὁ ποιητὴς μάντευε πῶς ἂν ἡ γλῶσσα ἢ δασκάλικη καθαρίζονταν δὲν πρόβαινε ὅμως παράλληλα ἢ ἀναγέννηση καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τοῦ λαοῦ του καὶ δὲν ἄφηγε εὐκαιρία, οὔτε στὶς ἐκδόσεις τῶν ποιημάτων ποὺ οἱ ποιητικὲς ἐπιτροπὲς δὲ βράδευαν γιὰ τὴ «χυδαία» τους γλῶσσα, οὔτε στοὺς πανηγυρικοὺς τῆς 25 Μαρτίου ποὺ κάθε χρόνο μπρὸς στοὺς ἐπίσημους ἔβγαζε, νὰ λήν μὲ τὴ συνηθισμένη ἀφέλεια τὴν ἀλήθεια, μὲ τὴ γλῶσσα ἐκείνη τὴν ἀπλὴ, ποὺ χωρὶς νὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ, ἔπαιρνε ὅμως ἀπὸ καὶ ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τὴν φυχὴ της, περιφρονώντας τὴ γραμματικὴ τὴν ἐπίσημη. Συνταγματικὴ διάταξη δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα ὁ ποιητὴς ὡστόσο παρακαλοῦσε τοὺς βουλευτὲς ποὺ ἀκουαν τὸ λόγο του «Περὶ τῶν μεγάλων συμφερόντων τῆς πατρίδος» «νὰ μὴν τὸν καταφρονήσουν γιὰ τὴν γραμμένον ἀπλᾶ». Κι ἔνας καθηγητὴς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ ἔδινε στὰ κρυφὰ θάρρος· ἄς γράφουν οἱ ἄλλοι τὴν ἐπίσημη καθαρουσιστῶν καὶ δὲν παύει· «σὺ ὅμως προσπάθει πάντοτε ὅσον κἀλλιον δύνασαι νὰ γράφῃς εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν, ἵνα μείνῃ ὡς μνημεῖον τῆς γενεᾶς ἢ ὁποῖα ἐπεχείρησε τὴν ἐνδοξον παλιγενεστίαν».

Ἡ λογιωτατοκρατία ἐστάθη ἢ ὄχιὰ ποὺ ἐδάγκασε τὸ ἔθνος εἰς τὰ νήπια τῆς ἡλικίας του, καὶ τοῦ ἐμάρανε χάριν καὶ νεότητα (1844).

Εἶναι τάχα καὶ ἀνάγκη νὰ ἀπολογηθῶ, ἂν ἔγραφα εἰς τὸ ἀπλὸ τὴν μετάφρασίν μου; ὄχι, ἐπειδὴ ἠξέυρω ὅτι δὲν μὲ κατηγορεῖτε· ἀλλὰ θὰ δικαιολογήσω... τί; δὲν τὸ ὑποπτεύεσθε, τὸν λογιωτατισμόν. Προσέχετε, παρακαλῶ. Πρωτεύει εἰς τοὺς σοφοὺς μας, κύριοι ἀκροαταί, ὁ πόθος τῆς μορφῆς, τοῦ τύπου τῶν λέξεων· ἀθῶον, θεῖον τὸ ἔργον, ἢ προσπάθεια... ἀλλὰ ἡ μελέτη τῶν σοφῶν φεύγει, πιστεύω, ἀπὸ τὸ ὀρθόν, δταν προτιμοῦν σχηματισμοὺς, κατάληξιν, λαλιὰν τοῦ ἀρχαίου αἰῶνος, καὶ προσβάλλουν τὴν εὐμορφίαν ἢ εὐμορφιά, ζωὴ, χλωρασιά: ἀντὶ νὰ πιάσουν τὸν Μᾶη, ἀσταχολογοῦν τὰ μαραμμένα φύλλα τοῦ φθινοπώρου. Διατί γινόμεθα τυφλοὶ, καὶ δὲν βλέπομεν τὸν ἥλιον εἰς τὴν ἡμέραν; διατί καταφρονοῦμεν καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον τὴν ποίησιν, τὴν χάριν τῆς ἀπλῆς; διατί ἀναθεματίζομεν τὴν νεότητά της, τὴν παρθενίαν της; Ἄν πατήσῃ τὸ

ποδάρι της εἰς τὸ Πανεπιστήμιο, θάνατος! Τὸ ἱερώτερον ἄσμα τῆς φυλῆς μας εἶναι γραμμένο εἰς τὴν κοινὴν φράσιν (1859).

Μὴν ἐπιθυμήσετε, κύριοι, εἰς τὸν χειρότερον ἐχθρόν σας, ἂν ἔχετε, νὰ γράφῃ ἀπλᾶ, εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους, τόση ἢ δυσκολία της, τόσος ὁ καημὸς της! Ἄν ἀπὸ τὰ 1821 καὶ 22 οἱ σοφοὶ τῆς φυλῆς μας ἐκαταγίνοντο νὰ γράφουν ἀπλᾶ, ὅσοι θὰ ἠθέλαμε νὰ γράφωμεν σήμερον, θὰ εἶχαμεν πλέον εὐκολίαν... καὶ τὸ ἔθνος δύναιεν μεγάλην, διπλὴν, τετραπλὴν.

«Ὡς πότε παλικάρια νὰ ζοῦμεν στὰ στενά, μονάχοι σὰν λεοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά, σπηλιᾶς νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά, νὰ φεύγωμε τὸν κόσμον γιὰ τὴν πικρὴν σκλαβιά. Καλύτερα μιᾶς ὥρας ἐλευθέρῃ ζωῇ, παρά σαράντα χρόνους σκλαβιά καὶ φυλακῆ...» Τὰ κοινὰ τραγούδια τοῦ ἀδικοθάνατου Ρήγα ἐγκρέμισαν ὡς οἱ σάλπιγγες εἰς τὴν Ἱερικῶν τὰ τείχη τῆς Τριπολιτσᾶς, ἐτίναξαν εἰς τὸν ἀέρα μὲ τοὺς ἀλλοφύλους τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασιάς, τοῦ Ναυπλίου, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ τρικάρτα τοῦ ἐχθροῦ. Τὰ λογιωτατιστικά ἄσματα, πιστεύσατέ μου, δὲν ἐγκρέμισαν ποτέ, δὲν σαλεύουν οὔτε τὴν ἀράχνην τοῦ κοκόρου τῆς καμινάδας.

Εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ ζητήσω συγγνώμην ἀπὸ τὸ κοινόν τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴν μὲ ἀποστραφῆ ἂν μεταχειρίζωμαι τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Ὅποιος, κύριοι, τώρα τὴν γράφει, μοιάζει ὅτι ἀντιπολιτεύεται κακῶ. Τόσον κυριαρχεῖ ἡ καθαρουσιστῶν, καὶ ἔθαψε σχεδὸν τὴν ἀπλὴν· τί νὰ εἰπῶ πρὸς δικαιολογίαν μου; ἡ ἀπλὴ γλῶσσα εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἔτους 1821, αὐτὴν ὠμιλοῦσαμεν, μὲ ἐκείνην ἔζησα, ἀνετράφηκα· θύμημα γλυκόν. Δὲν ἀντιλέγω ὅτι ἀπὸ τὸν παλαιὸν καιρὸν τοῦ ἔτους 1821 ἡ γλῶσσα δὲν ἐπροώδευσε τρομερά. Χάριν λόγου ἡ Βοστίτζα δὲν ὀνομάζετο Αἴγιον· ἂν πρόθυμος καταπάτης, βίγλα, μᾶς εἰδοποιῶσε τότε ὅτι ὁ ἀρειμάνιος κεχαγιάς τοῦ Χουρσίτ πασᾶ διαβαίνει ἀπὸ τὸ Αἴγιον κανεῖς δὲν θὰ ἐσεῖετο· θὰ ἐλέγαμεν: τὸ Αἴγιον ἔχει τόξα καὶ σφενδόνας νὰ τὸν πολεμήσουν. Ἡ Σύρα δὲν ἦτον ἀκόμη ἢ Σύρος ἢ κοράσιον, Σύρος ἀγόρι ος· καὶ ἡ Σύρα εἶναι ἐλληνικόν, ἀλλ' ἢ Σύρος βαθύτερον.

Ἡ κακοκεφαλιά τῶν Σπετζιωτῶν ἐμπόδιζε οἱ Σπέτσες νὰ λέγωνται *Τυπαρῆνος*. Ἐγίνε καὶ βασιλικὸν διάταγμα, ἀλλὰ οἱ δύο πρωτόγεροι τῶν περιφήμων Σπετζιωτῶν Χατζῆ Γιάννης Μέξης καὶ Χατζῆ Ἀνδρέας Ἀναργύρου καὶ ὁ ναύαρχος Ἀνδρουτσὸς δὲν τὸ ἔστερξαν ὅτι εἶναι *Τυπαρῆνοι* πιάνονται ἀπὸ ἄρματα εἶπαν, παύει τρομπόν· καὶ τὸ βασιλικὸν διάταγμα μὲ κρεμάμενα πτερὰ ἐπέταξε εἰς τὸν

παμπάλαιον αἰῶνα τοῦ Ὠγύγου καὶ τοῦ Δευκαλίωνος, καὶ οἱ Σπετζιώ-
τες ἔμειναν Σπετζιώτες (1864).

Ἡ ἀπλὴ γλῶσσα μοῦ φαίνεται ὡραία, κάλλος, γλυκομίλητη,
τρέμουν τὰ φύλλα τῆς καρδίας ἀκούοντάς τήν· ἔ, κύριοι, νὰ ὠμλοῦ-
σαμεν ὅλοι τὴν γλῶσσαν τοῦ ἔτους 1821, ποῖα εὐτυχία! Ἦτον ὁμό-
νοια, ἦτον ἀδελφосύνη· δὲν λέγω ὅτι καὶ τότε δὲν ἦτον μαυράδια,
ἀλλὰ τὰ ἔχει καὶ ὁ ἥλιος. Τώρα ἂν δὲν σφάλω πᾶς Ἕλληνα, κάθε
πολίτης, ἔχει θαρρῶ καὶ τὴν γραμματικὴν του. Στρέγεσθε, κύριοι,
οἱ νέοι καὶ οἱ νέες νὰ ἀκούσετε, οἱ γέροντες νὰ ἐνθυμηθῆτε, ποῖα
γλῶσσα ἦτο τότε εἰς χρῆσιν, δέχεσθε νὰ σᾶς εἰπῶ ὀλίγους στίχους
εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ; . . .

Συναναστρεφόμενος μὲ ἕναν ἀξιόλογον συμπολίτην μας τὸν Γεώρ-
γιον Εὐλαμπίου . . . ἤλθε λόγος καὶ ἔρευνα περὶ ληστείας. Δὲν ἐννοεῖς,
μοῦ εἶπε, ποῖα τὰ αἰτία τῆς; Λέγε, ἀποκρίνομαι. Αἰτία ὅτι δὲν εἶναι
εἰς χρῆσιν ἀπὸ τοὺς λογίους ἡ ἀπλὴ γλῶσσα, ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ.
Ἀπόρησα εἰς τὸ αἰτιατό του, καὶ τοῦ ἀπάντησα μὲ ἀσθηστον γέλωτα.
Μὴ γελάς, μοῦ λέγει σὰν κκοφανισμένος, γνωρίζω καὶ γνωρίζεις
ὅτι ἄλλοτε περιφέροντο εἰς ἀνάγνωσιν τοῦ λαοῦ διάφορα βιβλία εἰς
κοινὴν φράσιν, ἠθικά, θεολογικά· ἄλλα ὑψωναν εἰς ἥρωικούς στοχα-
σμούς, ἄλλα ἐσφράγιζαν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ χριστιανοῦ τὸ σέβας
τῆς θεότητος· ἡ καταδρομὴ ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς κοινῆς γλώσσας,
ὡς τάχα βάρβαρη καὶ ἀνεπιτήδεια, ἔκαμε νὰ λείψουν αὐτὰ τὰ
βιβλία . . . ἡ μὴ καθαρὴ . . . δημοτικὴ φράσις τοῦ βιβλίου, ἡ τὰ χαλί-
κια τῆς καθαρουόσης διώχνουν ἀπὸ εὐχάριστον ἀνάγνωσιν ἢ ἀκρόα-
σιν τὸν Ἕλληνα, καὶ δύναμαι νὰ μαρτυρήσω ὅτι ὁ εὐγενὴς λαὸς τῆς
Ἑλλάδος μένει ἔρημος διδασκαλίας. Εἶδα τότε τὸ φιλόπατρι, τὴν
ἀξίαν τῆς γνώμης τοῦ Κ. Εὐλαμπίου, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὴν γλῶσσαν
ἐπιστήμην εὐεργετικὴν τῆς κοινωνίας· ἀλλὰ ποῖαν γλῶσσαν; τὴν γνω-
στὴν ἢ τὴν ἄγνωστην; τὸ σκοτάδι ἢ τὸ φῶς; ποῖα ἢ γνωστὴ; τῶν
πολλῶν, τοῦ λαοῦ (1869).

Περιδῶντα εἰς τὸν κόσμον τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Κωνσταντίνου
Κανάρη μὲ τοὺς μετρητοὺς εἰς τὰ δάχτυλα συντρόφους του· ἀπὸ τὸ
στόμα τοῦ ἀνδρὸς ἔχω ἀκούσει, πῶς ναυτὴς νεώτατος ἀκόμη τὴν
ἡλικίαν δταν ἀραζεν εἰς λιμένα, ἐδιάλεγεν ἔρημο παραθαλάσσιο καὶ
καθήμενος εἰς ἄγριο λιθάρι ἐδιάβαζε ἔργα καὶ βίον τοῦ Μεγάλου
Ἀλεξάνδρου, καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἔτρεχαν δάκρυα, βρῦση οἱ ὀφθαλ-
μοί του· ἡ διήγησις ἤδρεν ἀντίλαλον εἰς τὴν καλοπλασμένην καρ-
δίαν τοῦ νέου Ψαριανοῦ· θὰ ἦτον τὸ ἴδιον ἂν κατὰ τύχην εἶχε πάρει

νὰ διαβάσῃ . . . τὸν Ἀρριανὸν μὲ τὰ σχόλια τοῦ Δούκα καὶ μὲ πολὺ-
φυλλον λεξικὸν εἰς τὸ πλάγι;

Χαίρε λοιπόν, ἀπλὴ γλῶσσα, ἀφοῦ τὸν ἔρωτα ἀναψες τῶν φιλο-
κινδύνων κατορθωμάτων εἰς τὰ μεγαλόφυχα στήθη ἑνὸς τῶν προμά-
χων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας . . . Ἀλίμονον ἂν εἰς τὴν νέαν
Ἑλλάδα ἐφαίνετο νέος Ὀμηρος στιχουργὸς τῆς ἀπλῆς· τὸ γλυκόφω-
νον στόμα του θὰ ἐμάγευεν ὅλην τὴν φυλὴν . . . Ὅλες αἱ προσκά-
θειες τῶν σοφῶν τοῦ γένους διὰ τὴν διόρθωσιν τῆς νέας ἑλληνικῆς
φωνῆς θὰ διεσκορπίζοντο ὡς νέφη εἰς τὴν λάμψιν τοῦ ἡλίου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ (1835-1908)

21. Γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν τόσο παράξενη σήμερα γιὰ μᾶς, δύο μόλις
γενεές νεώτερος, πού ἀκόμη καὶ οἱ ἀρχαῖοι σὲ γλῶσσα ἀρχαία σχεδὸν μεταφρά-
ζονταν—γιὰ νὰ συγκινήσου· τοὺς νέους Ἕλληνας—ἔχουν γενικώτερο ἐνδιαφέρον οἱ
«Φιλολογικὲς ἐξομολογήσεις» τοῦ Βικέλα· ζωγραφίζουν τὰ γλωσσικὰ ρεύματα
τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν πάλιν μεταξὺ «δημῶδους καὶ γλώσσας διωρθωμένης» πού
ἐνωθε μέσα τοῦ κάθε νέου μὲ κάποια φλέβα καλλιτεχνικὴ. Ἦταν τὸ πρῶτο σάλμα,
πού ἐτοίμαζε τὸ ξεσκάδωμα τῆς ποιητικῆς γλώσσας.

Ὁ συγγραφέας τοῦ Λουκῆ Λάρα, ἔμπορος τότε στὸ Δονδῖνο, εἶναι γεμάτος
ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλολογικὴ κίνησι τῆς πατρίδας του. Τὰ πρῶτα του ποιήματα
εἶναι στὴ γλῶσσα τῆ σχολικῆ, στὴν καθαρουόσα· εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν ποιητικῶν
διαγωνισμῶν, ἡ γλῶσσα τῆς «Πανθώρας» καὶ τῶν μεγάλων μὴν καθαρουοσιάνων,
γραμματικῶν καὶ λογίων. Μὲ ὅλο του τὸ σέβας ὅμως γι' αὐτοὺς γλήγορα ἀρχίζει
καὶ ἀμφιβάλλει. Σοῦζητε μὲ τὸ Παγκαθῆ, χωρὶς ὅμως νὰ πειστή. Μόλις διάβασε
τοῦ Βαλαωρίτη τὰ πρῶτα ποιήματα ἡ καρδιά του πῆγε πιά στὴ δημοτικὴ. Ὁ
Τρικούπης καὶ ὁ Τυπάλδος, σὲ γράμματα καὶ σὲ συζητήσεις τὸν πείθουν ὅλο καὶ
περισσότερο. Τελείωσε. Γράφει πιά τὰ ποιήματά του στὴ ζωντανὴ γλῶσσα. Ἀλλη-
λογραφεῖ καὶ μὲ τὴ μητέρα του γιὰ τὴ γλῶσσα, γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ ἀλλαξο-
πιστία του. Μὰ ὡς πού θὰ τολμήσῃ νὰ νεωτερίσῃ; θὰ γράφῃ στὴ μητρικὴ γλῶσσα
πού καὶ ἡ ἴδια ἢ μητέρα καταφρονεῖ, καὶ τὰ παζά του; Μιά φορά, μεταφράζοντας
τὴ συνηγορία γι' αὐτὴν ἑνὸς ξένου, λίγο ἀκόμη καὶ θὰ τὸ εἶχε κάνει.

Ἦταν τέτοια ἡ ἐποχὴ, πού ὅσο κι ἂν ἐνωθε κανεὶς μερικές ἀλήθειες, ἢ
πραγματικότητας ἔπρεπε νὰ τὸν κἀνὴ πολὺ πὺρ συμβιβαστικό. Αἱγοὶ εἶναι ἐκεῖνοι
πού μποροῦν νὰ ζήσουν ἀρνούμενοι τὸ κάθετι γύρω τους καὶ μέσα τους, καὶ ὁ
Βικέλας ἀπὸ νωρὶς δείχνει πῶς μὲ τὸ παραπάνω ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς ἄλλους
καὶ γιὰ κάποια συμβιβαστικὴ λύση, ὅστε νὰ μὴ τὸν περιμένωμε ριζοσπαστικώτερο.
Γιὰ τὴ δημοτικὴ στὴν πεζογραφία δὲν εἶχε ἀκόμη ἔρθει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου,
καὶ ὁ Βικέλας προτίμησε τὴ μέση ὁδὸ. Καὶ ἀφοῦ ἀργότερα αὐτὸς πρωτόβγαλε τὴ
«γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν», ζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴ μέση καὶ στὰ βιβλιαράκια τοῦ
«Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων», πού τοῦ ἦταν ἰδρυτὴς καὶ ψυχὴ του: «δμαλή,
ὅσον ἐνεστιν ὁμοιόμορφος, ἀπέχουσα ἐπίσης καὶ τῆς ἀρχαϊζούσης καὶ τῆς λεγο-
μένης δημῶδους». Ἄν ἦταν γραμμῆνα σὲ γλῶσσα δημοτικὴ—δμαλή βέβαια
πάντα καὶ ὁμοιόμορφη—ἢ ὠφέλεια πού θὰ εἶχαν σκορπίσει στὸν ἑλληνισμό θὰ

ἦταν πολὺ μεγαλύτερη. Ἄς εἶμαστε ὅμως δίκαιοι. Ἄρκετὸ πὼς ὁ Βικέλας φωτίστηκε ἐδῶ καὶ πενήντα χρόνια γιὰ τὴ γλῶσσα τὴν ποιητικὴν. Μὲ κίνδυνον νὰ ὀνομαστῇ «βέβηλος» μετέφραξε τὸν Ὅμηρον (1868) — «Ὡσὰν βουνίσιος λέοντας πρὸς τὴν ἐρμιά προσμένει...» — καὶ σὲ ὁμοία ζωντανὴ γλῶσσα ἔκανε γνωστὸν τὴν Ἑλλάδα τὸ Σεξπῆρο. Τοὺς καθαρευουσιάνους θεωρητικὰ δὲν τοὺς πολέμησε, μὰ γι' αὐτοὺς ἔγραψε τὸ ἐπίγραμμα (1859) :

Ποῦ τὴν τραβάτε, ὦ γραμματισμένοι,
τὴν νέα γλῶσσα τὴν ἑλληνικὴν;
Ἐμπρὸς ἐκείνη μόνη τῆς πηγαίνει
ἀφήτε τὴν νὰ ἰδοῦμε ποῦ θὰ βγῆ.
Τὴν σέρνετε ὀπίσω τὴν καημένην,
ἐνῶ αὐτὴ ἔμπρὸς γερά πατεῖ.
Θὰ σπάσῃ τὸ σχοινὶ ποῦ τὴν τραβάτε,
καὶ ὄλοι σας τ' ἀνάσκελα θὰ πάτε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΑΤΣΕΑΣ (1823-1878)

22. Γεννημένος στὰ Κύθηρα, ἀπόφοιτος τῆς Ἀκαδημίας στὴν Κέρκυρα καὶ γιὰ χρόνια καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν στὸ ἐλεύθερο κράτος αἰσθάνονταν καὶ αὐτός, σὰν τοὺς ἄλλους Ἐφτανήσιους, πνιγμένος μέσα στὴ γλωσσικὴ ἀτμόσφαιρα ποῦ εἶχε δημιουργήσει ὁ λογιωτατισμὸς, καὶ ἐθνουσιώδης καὶ φιλελεύθερος καθὼς ἦταν — εἶχε πολέμησει στὰ Ἐφτανήσια τὴν καταπίεση τῶν Ἀγγλων — δὲν ἀφῆσε εὐκαιρία νὰ μὴ τὸν χτυπήσῃ, εἴτε μὲ ἀνώνυμα φυλλάδια ἀποτείνεται ὡς «Ὁ Χωριάτης ὁ Κεφαλλονίτης» πρὸς τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἐκτανήσου (1850), εἴτε μὲ ὑπομνήματα γυρεαῖ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τῆς Παιδείας τὴν εκπαιδευτικὴν ἀνόρθωση — «Σκέψεις ἐπὶ τῆς δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων Ἑλλήνων» (1856) — εἴτε ποιήματα καὶ κωμωδίες δημοσιεύει (1870, 1871), εἴτε σὲ ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς χάνει τὸ βραβεῖο (1870). Καὶ ὅταν στὴν τελευταία περίστασις οἱ ἀγωνοδίκαι — μεταξύ τους καὶ ὁ Μιστριώτης — ξεστρώσωσαν τὸ «θανάσιμον ἁμάρτημα τῆς γλώσσης», ποῦ δὲν ἦταν ἡ «καθαρεύουσα» καθὼς ὤριζε ὁ ἀγωνοθέτης μὰ μόνο ἡ «κοινή», ἐνῶ ἴσα ἴσα ἡ ἀπλὴ τῆς γλῶσσα ἦταν «μεγίστη ἀρετὴ, τιμὴ πρὸς τὸ ἔθνος ἀνυψούμενον διὰ τῆς γλώσσης του», ὁ ποιητὴς ποῦ ἄκουε ἀπὸ τοὺς μεγαλόφρονους ἑλλανοδίκαις πὼς οἱ γλωσσικὲς του ἰδέες διαφωνοῦν «πρὸς τὰ κοινὰς ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν λογίων τῆς ἐλευθέρως καὶ δούλης Ἑλλάδος παραδεδομένα», ἀποτείνεται μὲ μιὰ ἐκκλήση στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου, στὸν Πρύτανι, γιὰ νὰ γυρέψῃ τὴ γνώμη τῆς σοφῆς καὶ μεγάλης τότε Γερμανίας «ἐπὶ φαινομένης μὲν ἰδιωτικῆς διαφορᾶς, ἀλλὰ κυρίως ἐθνικῆς ὑποθέσεως, ἀποδλεπούσης τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους: ἂν δικαιούνται... νὰ ὀμιλῶσιν ἐλευθέρως καὶ νὰ γράφωσι τὴν γλῶσσαν των παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, ἢ πρὸς τὴν λατρεύοντες τὰς λέξεις, εἰς αὐτὰς νὰ θυσιάζωσι τὴν ἀληθῆ παιδείαν καὶ εὐημερίαν των».

Διαδεχόμεστε τοὺς παλαιοὺς Ἑλληνας: μὰ ἀντὶς μετρῶντες τί ἦταν ἐκεῖνοι καὶ τί ἐμεῖς καὶ ἐντρεπόμενοι πὼς ἔχομε τὸ ὄνομά τους

καὶ κατοικοῦμε τὸν τόπο τους, νὰ ζητήσωμε μὲ τὰ ἔργα μας νὰ τοὺς πλησιάσωμε, τοὺς ξεθάψωμε μοναχὰ καὶ φοροῦμε τὰ ρούχα τους νὰ καμαρωθοῦμε. . . Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ὡς τὰ τώρα διὰ τὴν κακὴ χρῆση ὀποῦ τοῦ θησαυροῦ τῆς ἐκάμαμε, μὲ τὲς πρόληψεις ὀποῦ ἔμβασε μὰς ἔφερε μεγάλη ζημία. Τὸ αἰσθημα ὀποῦ οἱ λογιώτατοι μὲ αὐτὴν μὰς ἐμπνέουσε, εἶναι ἕνας καπνὸς ὀποῦ σκορπάει ὁ πρῶτος ἀνεμος, καὶ ἡ γραμματικὴ ὀποῦ μὰς ἐφορτώσανε ἐξαιτίας τῆς, μὰς τρώει τὰ καλύτερα χρόνια τῆς ζωῆς μας, χωρὶς νὰ τὴν μαθαίνωμε καὶ μὰς σηκώνει καὶ τὸ σωστὸ νοῦ ὀποῦ μὰς χαρίζει ὁ τόπος μας (1850).

Ἐθνος ὀλόκληρον δὲν ἀφήνει τὴν θρησκείαν του καὶ τὴν γλῶσσαν του, ἀλλὰ δι' αὐτῶν προάγεται ὅταν ἔχη ὀδηγοὺς φρονίμους: ὅστις δὲ ζητεῖ τυραννικῶς νὰ τοῦ ἀλλάξῃ τὴν γλῶσσαν του διὰ νὰ τοῦ ἐπιβάλλῃ ἀποθαμένην, πρέπει νὰ προσέξῃ μήπως ζητῶν νὰ θάψῃ τοὺς ζῶντας διὰ νὰ ἀναστήσῃ τοὺς τεθνεώτας, διεγείρῃ τῶν ζῶντων τὴν ἀγανάκτησιν καὶ κάμωσι τρίμματα τὰ λείψανα τῶν ἀποθαμένων: ἤδη δὲ ἡ πρόληψις ἀντὶ νὰ καταστήσῃ σεβαστὴν τὴν ἀρχαιότητα, ἤρχισε νὰ διεγείρῃ τὴν κατ' αὐτῆς περιφρόνησιν καὶ τὴν ἀηδίαν: ἐπειδὴ δὲ ἀνασταίνονται τὰ ἀποθαμένα, οἱ μακαρονισταὶ Ἴταλοὶ, Γερμανοὶ, Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι ἀπέθανον, ὁ Δάντης καὶ αἱ νεώτεροι γλῶσσαι ζῶσιν: οὕτω καὶ αἱ τωριναὶ προλήψεις θὰ ἀποθάνωσι, μένουσαι ὄνειδος τῆς ἐποχῆς μας εἰς τὴν ἐθνικὴν μας ἱστορίαν. Ἄλλ' ἔστω ὅτι πνίγοντες διὰ τινὰς αἰῶνας τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἔθνους ἀνάπτουξιν, διὰ νὰ βασιλεύῃ ψυροαριστοκρατία λογιωτάτων ἔκαμε καὶ τοὺς χωρικοὺς νὰ ὀμιλῶσιν ἑλληνικά, ἤγουν μὲ ἀπαρέμφοτα, μὲ μετοχὰς, μὲ ἐγκλίσεις καὶ μὲ ὄλα τὰ μόρια τῆς ἀρχαίας. Νομίζετε ὅτι κατορθώθη τι; Μὲ συγχωρεῖτε, ὁ χαλδᾶς ἔγινε μελόπιτα. Ἐπειδὴ ἡ ἀρχαία γλῶσσα εἶναι προῖον τοῦ ἀρχαίου ἐλευθέρου καὶ μεγάλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ: ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα ἂν ἀναστήθῃ, ἐκεῖνος ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐπανάγεται, χωρὶς τὰς εὐτυχεῖς περιστάσεις αἰτίνες τὸν προήγαγον. Ὁ δὲ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, λέγει ὁ Ἐρδερ εἶναι ἄνθος τὸ ὀποῖον ἐπέρασεν. Νὰ μορφώσωμεν τὴν γλῶσσαν μας. Καὶ τίς τὸ ἀρνεῖται: ἀλλὰ πρῶτον γλώσσης μόρφωσις σημαίνει κυρίως ἔθνος μόρφωσις, ἤγουν ἐλευθερία, δύναμις ἐθνικὴ, πλοῦτη καὶ μόρφωσις τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἔθνους. Ἡ δὲ γλῶσσα εἶναι κτῆμα τοῦ ἔθνους: δὲν ἔχει ἐπομένως κανεὶς τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀτόμου του ἢ τῆς σχολῆς του: διότι τὸ ἔθνος τὸν ἀφήνει καὶ ἀεροβατεῖ. Πρέπει εἰς τὴν διόρθωσιν νὰ τίθεται βᾶσις ἢ ὑπάρχουσα, καὶ ὄχι τυραννικῶς νὰ

ζητήται ἡ ἐξάλειψις τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔπειτα, ἐνῶ τότε κυρίως ἀρχίζει τὸ νέον ἑλληνικὸν ἔθνος (1856).

Καλλιεργοῦντες τὴν ἑλληνικὴν μὲ τὴν ἐξευτέλειον καὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς γλώσσης μας, θάπτομεν τὸ ἔθνος μας τὸ ζῶν ἦτοι ὀπισθοδρομοῦμεν. Ἀμελεῖται λοιπὸν ἡ γλώσσα ἡ ἐθνικὴ καὶ μὲ αὐτὸ ἡ ἐλευθέρᾳ ἀνάπτυξις τοῦ ἔθνους· διότι ὁ λογιωτατισμὸς τὸ περιφρονεῖ καὶ ἐνδομύχως τὸ μισεῖ· λέγει δὲ οὗτι θέλει τὴν ἀρχαίαν οὐχὶ διότι αἰσθάνεται τί ἀξίζει ἡ ἀρχαία, ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ περιστάσιν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἔμαθον δύο ἀπαρέμφορα ἀπὸ τενεκῆ νὰ δεσπόζη τὸ ἔθνος μὲ τὴν κουτοπονηρίαν· ὀλη ἡ ἀτιμία τοῦ ἔθνους, ὄλος τοῦ ὁ ἐξευτελισμὸς, ὁ μαρasmus εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκεται εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ λογιωτατισμοῦ.

Τὸ ἔθνος εἶναι χαμένον ἂν δὲν καταβληθῆ γλήγορα ὁ λογιωτατισμὸς καὶ μὲ αὐτὸν ὁ εὐρωπαϊκὸς πιθηκισμὸς.

Ἐγὼ, κύριοι, δὲν ἤμπορῶ νὰ ἀρνηθῶ τὴν μητέρα μου... Πεζὰ ἤμπορῶ νὰ γράψω ἑλληνικώτερα· ἀλλ' ἅμα γίνωμαι ποιητῆς... ἀπαιτητικὴ ἡ μητρικὴ γλώσσα μου παρουσιάζεται καὶ μοῦ ἐπαναστατεῖ τὸ πνεῦμα. Εἰς ἐμένα λέγει εὐρίσκεται ὁ ποιητικὸς σου θησαυρὸς, αἱ μεταφοραὶ, αἱ παροιμίαι, οἱ τύποι οἱ κοινοί, ἀπλοῦν τῶν μεγάλων ἰδεῶν ἐνδύμα, ὁ νέος ἑλληνικὸς βίος, τὰ ὅποια μικρὸς ἔμαθες, μὲ τὰ ὅποια εἶσαι ζυμωμένος· ἂν δὲν μὲ ἀκούσης νὰ ἔχης τὴν κατάρα μου. Καὶ ἡ μητρικὴ κατάρα μὲ ἐμποδίζει νὰ ἀλλαξοπιστήσω, νὰ γίνω φαρισαῖος σοφολογιώτατος. Αὐτὴ δὲ ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων μου μὲ ἔχει παρὰ πολὺ ζημιωμένον ἀλλὰ ὑποφέρω ἀγογγύστως καὶ ἀκόμη ἐν τῷ δεσποτικῷ εἰς αὐτὴν τὴν γλώσσαν ἤθελα κηρύξει εἰς τοὺς συνδεσμώτας μου νὰ τοὺς παρηγορήσω (1871).

Αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας πρεσβεύει ὁ ἑλληνικὸς φαρισαϊσμὸς ἐμποδίζουσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀφελοῦς ποιήσεως... Ὁ τι ἔχομεν εἶναι ξένον καὶ ἀρνούμεθα τὰ ἰδικά μας καλά, τὰ ἀπλὰ ἦθη μας καὶ τὴν ζῶσαν γλώσσαν μας· τόσον βαθέως εἰς τὴν ψυχὴν μας εἶναι ριζωμένη τῆς μηδαμινότητός μας ἡ συναίσθησις, καὶ οὕτω ἀγαλλόμεθα κυλιόμενοι εἰς τὸν βόρβορον ὡς οἱ χοῖροι· μὲ τοιαύτας δὲ ἀρχάς, μὲ τοιαῦτα αἰσθήματα θέλομεν νὰ κυριεύσωμεν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ τυφλὴ μίμησις εἶναι ἴδιον πιθήκου, ... ἡμεῖς τόσον εἴμεθα χαμηλά, ὥστε δὲν τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν οὐτι ὑπάρχομεν· εἴμεθα ἀληθεῖς εἰδωλόατραι· λατρεύομεν τὰ εἰδῶλα τῆς μωρίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συρμοῦ

καὶ τὰς λέξεις τὰς ἑλληνικάς, τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τὸ δέρμα... Ἡ εἰδωλολατρεία τῶν ἑλληνικῶν λέξεων πτωχαίνει ἀντὶ νὰ πλουτίζη τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τύπους ξηροῦς θυσιάζει τὴν ἀληθῆ τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν... Τὸν Ὅμηρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλέα, τὸν Πίνδαρον... αὐτοὺς δὲν ἐννοοῦμεν ἡμεῖς, κύριοι, ὄλτινες σπουδάζοντες τὰς ἑλληνικάς ἐγηράσαμεν· αὐτὰ εἶναι πράγματα περασμένα τὰ ὅποια πρέπει νὰ μιμηθῶμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ἰδικὴν μας φιλολογίαν ζωντανήν.

Ἡ γλώσσα ἡ ἐθνικὴ εἶναι τοῦ λαοῦ ἰδιοκτησία... οἱ ἰδιοὶ μας ὅμως σοφολογιώτατοι ἐγίναν δικτάτορες... τίνοι δικαίωματι;... Πῶς εἶναι δυνατὸν τὸ ρεῦμα τῆς γλώσσης νὰ περιορισθῆ; Τώρα μὲ μίαν ἀξινναριά χῶμα τὸ κρατεῖς, διότι τὸ ἔθνος δὲν αἰσθάνεται τὴν ὑπαρξίν του, δὲν ἔχει δύναμιν· ἀλλ' ἅμα δυναμώση καὶ συναισθανθῆ ὀλίγον, ἡ πρώτη κατεβασιὰ θὰ φουσκώση τὸ ρεῦμα καὶ θὰ συναπάρη τοὺς φαρισαίους μὲ δλα τῶν τὰ γελοῖα προσκόμματα.

Ὁ ἀποκηρύττων τὴν κοινὴν γλῶσσαν λαμβάνει θέσιν στρατηγοῦ, ὅστις προστάζει τοὺς στρατιώτας του νὰ καύσωσι τὴν ἀποσκευὴν των. Ἀλλὰ τοῦτο πράττει ὁ στρατηγὸς ὅταν προβλέπη μέγα κέρδος ἢ μέγαν κίνδυνον· ἐδῶ ὅμως τὸ κέρδος οὐδέν, οὐδεὶς ὁ κίνδυνος καὶ μεγίστη ἡ ζημία: Ὁ ἀποκηρύττων τὴν κοινὴν διὰ νὰ εἰσάγη ἑλληνικά λεξίδια... ὁμοιάζει τσοπάνην, ὅστις πυρπολεῖ δάση δρυῶν ἢ πευκῶν διὰ νὰ φυτρώσῃ χόρτον νὰ φάγουν τὰ γίδια του. Ἐπειδὴ ἔστω, πολλὰ καλὰ ἤρπασες τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τοῦ λαοῦ, τὴν γλῶσσαν του, καὶ μὲ αὐτὴν τὰ ἀληθῶς ἑλληνικά ἦθη του, καὶ τὸν ἔρριψες εἰς τοὺς δρόμους, διὰ τὸ καλὸν του, ὡς ἀνήλικον· ἔβαλες φωτιὰ καὶ τοῦ ἔκαυσες τὸ καλύδι, ἀφήνων αὐτὸν εἰς τὸ ὑπαιθρον, διὰ νὰ τοῦ κατασκευάσης ὄρατον οἶκον μεγαλοπρεπῆ· ἐξεπλήρωσες τὴν ὑπόσχεσίν σου καὶ τὸν ἐξεπαίδευσες; τὸν ἐμποδίζεις νὰ τραγουδῆ, τοῦ ἐμόρφωσες τὴν κρίσιν; Ὁχι, κύριοι, εἰς λεξίδια κενὰ νοήματος, εἰς τὸ δέρμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐθυσιάσθη, ἡ ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις· ἡ ἑλληνικὴ τεχνολογία εἶναι τὸ πρῶτον καὶ σχεδὸν μόνον τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν γυμνασίων μέλημα· καὶ ὅμως οὔτε καὶ αὐτὸ κατορθοῦται· οἱ μαθηταὶ τῶν γυμνασίων μεταβαίνουν εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἀγνοοῦντες καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθογραφίας... Ἡ σημερινὴ σοφία μας εἶναι τύραννος... Ἡ φιλολογία περιωρίσθη εἰς ξηροῦς τοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς... Μὲ τύπους ναναρίζονται τὰ παιδιὰ εἰς τὰ δευτερεύοντα σχολεῖα, μεταβαίνουν εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἐν γένει νήπια καὶ ἐξέρχονται καπάτσοι... Τὰ μαθήματα τῶν

γυμνασίων εἶναι ἐμετικά . . . ἡ διδασκαλία ἐν τῷ πανεπιστημίῳ εἶναι θύελλα ἀκροάζεται ὁ μαθητὴς ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας χωρὶς νὰ μελετᾷ καὶ ἀφοῦ διέλθῃ τὰ ἔτη τῆς σχολῆς κάθεται ἄλλα τόσα νὰ χωνεύσῃ ὡς ἡ καμήλα τὸ ἀρπασθὲν νερὸν καὶ ὑποθηκευθὲν εἰς τὴν κοιλίαν τῆς. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῆς ἐκπαιδεύσεως διατηρεῖ τὴν τυραννίαν τῶν σχολαστικῶν καὶ ἡ τυραννία τῶν σχολαστικῶν τὴν τοιαύτην ἀθλίαν τοῦ ἔθνους κατάστασιν . . . Ἀναπνέομεν, κύριοι, ἀέρα βυζαντινῆς καὶ σχολαστικῆς ἀτμοσφαιρας . . . Καιρὸς νὰ ἀποτιναξώμεν αὐτὸν τὸν ζυγὸν καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν γλῶσσαν μας καὶ καθ' ἑαυτὴν νὰ τὴν καλλιεργώμεν. Ἔως τώρα ἡ ζωντανὴ μας γλῶσσα ἐδούλευε τὴν ἐλληνικὴν καὶ ἐνεκροῦτο· καιρὸς τὰ κτήματα τῶν νεκρῶν νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τῶν ζώντων καὶ νὰ ἀναστηθῶσιν ὄχι αἱ λέξεις αἱ ἐλληνικαί, ἀλλ' ὁ πατριωτισμὸς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὸ εὐγενὲς καὶ γόνιμον πνεῦμα τῶν . . .

ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΦΝΕΡ

23. Φιλολόγος ἀπὸ τῆ Σαξονία ἐγένε νεὸς ἀκόμη ὑφηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιον (1872), καὶ ἔπειτα βιβλιοθηκῆριος τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης· ἔδρασε σύλλογος τῆς δημοτικῆς, πρότεινε τὴ σύνταξιν μεγάλου νεοελληνικοῦ ἐτυμολογικοῦ Λεξικοῦ ἀφιερωμένου στὸν Κοράη, ἐβγαλε μιά σειρά λαϊκὰ διηγήματα στὴ δημοτικὴ καὶ ἐργάστηκε γιὰ μερικὰ χρόνια στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Φωτισμένος ἀπὸ τὰ παρίσματα τῆς γλωσσολογίας, τὸ παράδειγμα τῶν πολιτισμένων λαῶν καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πατρίδος του ὑπερασπίστηκε τὴ γλῶσσαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στ' ὄνομα τῆς φυλετικῆς του ἰδιοφυίας, τῶν ἀναλλοίωτων γλωσσικῶν νόμων, τῆς τέχνης, καὶ τοῦ πνεύματος τῆς γλώσσας, ποὺ δὲν ἀφήνει νὰ χωρίζωνται μορφή καὶ οὐσία. Ἀντικρῦζοντας ἔτσι τὸ νεοελληνικὸ πρόβλημα ἀπὸ ψηλότερα καὶ μ' ἐπιχειρήματα ἀσυνήθιστα στοὺς σύγχρονους τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύκλου πολέμησε σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τὴ στενὸκαρδῆ ἀντίληψιν καθηγητῶν μεγαλόνομων σὰν τὸ Φίλιππο Ἰωάννου καὶ τὸν Κόντο καὶ καλοῦσε, Γερμανὸς αὐτός, τοὺς Νεοέλληνες νὰ σεβαστοῦν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσαν — δοκίμασε μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος νὰ τὴ γράψῃ. Σὲ 7 θέσεις ἀνακεφαλάλωσε καὶ συνώφισε τὴ γνώμη του. Οἱ καθαρευουσιάνοι τὸν κατηγοροῦσαν Φράγκο καὶ Ἑβραίο.

Ἡ νῦν ὀμιλουμένη διάλεκτος εἶναι τὸ ζωηρότατον καὶ ἀσφαλέστατον τεκμήριον τῆς γνησίας καταγωγῆς τῶν νῦν Ἑλλήνων, τεκμήριον ὅπερ ἀφανίζει τὰς θεωρίας τοῦ Φαλμεράιερ καὶ τοῦ ὀπαδοῦ αὐτοῦ Γέρβελ. Πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν λοιπῶν πρέπει οἱ Ἑλληνες νὰ στρέφουν τὴν προσοχὴν (1872).

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ζῆ; καθὼς κάθε ἄλλη, κυρίως στὸ λαὸ, καὶ ἡ ἐξέλιξίς της γίνεται σύμφωνα μὲ ἐσωτερικοὺς ὀργανικοὺς νόμους . . .

Θὰ πῆ ἴσως κανεὶς: «Μήπως βοήθησαν τὴ διαφθορὰ τῆς γλώσσας οἱ διάφοροι λαοὶ ποὺ κυριάρχησαν στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ νησιά της ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ρωμαίων ὡς τὸν αἰῶνα μας;» Στὴν ἐρώτησιν αὐτὴ ἀπαντῶ μ' ἓνα κατηγορηματικὸ ὄχι. (1874· τὸ πρωτότυπο γερμανικῶν).

Ἡ πόλις τῆς πόλης, ὁ κόρακας τοῦ κόρακα, ὁ βασιλέας ἢ βασιλιάς . . . Σὲ κανένα Γερμανὸ δάσκαλο δὲν πέρασε ἀκόμη ἡ ἰδέα νὰ πῆ χαλασμένους καὶ βάρβαρους τοὺς τύπους τῆς γλώσσας του, γιὰτι διαφέρουν ἀπὸ τοὺς παλιούς γερμανικούς. Ἄν ἔλεγε ἓνας Γερμανὸς φιλόλογος: «γιὰτι νὰ λέμε καὶ νὰ γράφωμε der Hahn, des Hahnes . . . die Hähne καὶ ὄχι der Hahn, des Hahnen . . . die Hahnen καθὼς ἔλεγαν καὶ στὰ παλιὰ γερμανικά;» θὰ τὸν ἐπαίρναν γιὰ παλαβό. Ἐδῶ ὁμως σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι ὄλοι παλαβοί, καὶ ἔτσι κοντεύουν νὰ πάρουν αὐτοὶ γιὰ τρελοὺς ἐκείνους ποὺ τὰ ἔχουν σωστά.

Ὁ κ. Φίλιππος Ἰωάννου ὀνομάζει τοὺς τέτοιους τύπους βάρβαρους, ἀδικώντας ἔτσι τὴ γλῶσσαν του . . . τοὺς λέει καὶ παρακεκομμένους· ἔχει δίκαιο· μὰ ἴσια ἴσια οἱ κουτσουρεμένοι αὐτοὶ τύποι μαρτυροῦν τὴ ζωὴ τῆς γλώσσας· γιὰτι ζωὴ στὴ γλῶσσαν θὰ πῆ φωνητικὴ ἀλλοίωσις . . . χάνονται οἱ καταλήξεις καὶ καταστρέφονται οἱ ἦχοι· τὸ γαλλικὸ ceil εἶναι βέβαια πολὺ πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὸ oculus παρὰ τὸ νεοελληνικὸ μάτι ἀπὸ τὸ ὀμμάτιον. Μὰ σὲ κανένα Γάλλο δὲ θὰ περάσῃ ἡ ἰδέα νὰ πῆ πὼς τὸ ceil εἶναι βάρβαρη λέξις. Μὴν εἶναι τὸ μάτι τύπος βάρβαρος γιὰτι μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων ἔχασε τὸ ο ἢ γιὰτι ἔχασε τὸ ον; Κρίμας ποὺ δὲν ἦταν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες καλύτεροι γλωσσολόγοι καὶ δὲ φρόντιζαν γιὰ τὴν παλαιότερη κατάστασις τῆς γλώσσας τους! Ἄν ἤξερε ὁ Πλάτωνας, πὼς στὸ ἦσαν, στόμα κτλ. εἶχε χαθῆ ἓνα τ, στὸ ἐπίτ, δέκα, ἐγὼ κτλ. ἓνα μ, στὸ λέγετε ἓνα σ, ἴσως θὰ ἔλεγε καὶ αὐτὸς στοὺς πατριώτες του: «Γιὰτι νὰ λέμε καὶ νὰ γράφωμε τὸ στόμα, ἦσαν, ἐπίτ, λέγετε κτλ. ἐνῶ θὰ μπορούσαμε νὰ μεταχειρίζομαστε σωστότερα τὸ στόματ, ἦσαντ, ἐπίτμ, ἐγὼμ, ἢ τουλάχιστο ἐπίτάν, ἐγὼν, λέγετες, καὶ θὰ μᾶς καταλάβαινε καὶ ὁ λαὸς τὸ ἴδιο καλά;

(Οἱ 7 θέσεις:) (1) Εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ξαναφέρῃ κανεὶς τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά γιὰ σημερινὴ φιλολογικὴ γλῶσσαν, γιὰτι τὸ πνεῦμα τους εἶναι ἐντελῶς ξένο στὴ συνείδησιν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπειδὴ καμιά ἀρχαῖα γλῶσσαν δὲν μπορεῖ νὰ ξαναχρησιμοποιηθῆ μόνο μὲ τίς προσπάθειες τῶν γραμματικῶν γιὰ γλῶσσαν προφορικὴ καὶ γρα-

φτῆ ἑνὸς λαοῦ ποὺ εἶναι ἔντελως διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς προγόνους του στὴ θρησκεία, στὶς συνήθειες, στὰ ἐπαγγέλματα.

(2) Ἄλλο τόσο ἀδύνατο εἶναι νὰ στηθῆι στὸ θρόνο γιὰ φιλολογικὴ γλῶσσα μιὰ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀνακατωμένη μὲ μερικὰ στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς γλώσσας, γιατί δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξῃ μιὰ γλῶσσα ἀνακατωμένη ἀπὸ δύο γραμματικὲς καὶ γιατί μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ παρμένα ἀπὸ τὴν κοινή, ἡ γλῶσσα δὴν δὲ γίνεται προσιτώτερη στὴ συνείδηση καὶ τὴν κατάληψη τοῦ λαοῦ.

(3) Ἄν θέλουν οἱ νέοι Ἕλληνες νὰ μορφώσουν φιλολογικὴ γλῶσσα μὲ ἀληθινὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴ δύναμη νὰ ζῆσι, πρέπει νὰ γίνῃ αὐτὸ στὴ βάση τῶν σημερινῶν διαλέκτων.

(4) Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προτιμηθῆι μιὰ διάλεκτος μμποροῦν οἱ συγγραφεῖς νὰ γράφουν σὲ μιὰ καὶ τὴν ἴδια γλῶσσα, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν πατρίδα τους καὶ τὴ διάλεκτό τους, τὴ γλῶσσα ποὺ βρίσκεται σὲ ὅλες μέσα τίς διαλέκτους καὶ εἶναι κοινή, ποὺ μμποροῦμε μὲ τὸ Δάντη νὰ ὀνομάσωμε *vulgare illustre*. Πολλὲς εἶναι οἱ νεοελληνικὲς διαλέκτοι, μὰ ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα εἶναι μιὰ καὶ ἔχει μιὰ γραμματικὴν.

(5) Ὡς πρὸς τὴ γραμματικὴ πρέπει ν' ἀκολουθήσουν οἱ συγγραφεῖς... τὴ νέα γλῶσσα. Δὲν πρέπει νὰ στενοχωρεθοῦν ποὺ ὑπάρχουν μόνο δύο πτώσεις καὶ κλίσεις, πὼς οἱ καταλήξεις στὶς κλίσεις καὶ συζυγίαι διαφέρουν ἀπὸ τίς ἀρχαῖες, πὼς τὰ παραθετικά, ὁ μέλλοντας, ὁ παρακείμενος, τὸ ἀπαρέμφατο κτλ. εἶναι περιφραστικά· αὐτὸ εἶναι ἴσια ἴσια ἡ ἀναλυτικὴ φύση τῆς νέας ἑλληνικῆς ποὺ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ συνθετικά ἀρχαῖα.

(6) Ὡς πρὸς τὴ σύνταξη πρέπει ν' ἀκολουθήσουν οἱ συγγραφεῖς τὸ πνεῦμα τῆς νέας γλώσσας.

(7) Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο, τὰ νεοελληνικὰ δέχτηκαν κάμποσες ξένες λέξεις, καθὼς ὅλες οἱ γλώσσες τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα οἱ νέες. Στὴ φιλολογικὴ γλῶσσα ποὺ θὰ καθιερωθῆι μπορεῖ κανεὶς νὰ τίς βγάλῃ, ἂν ἔχη ἡ σημερινὴ κοινὴ γλῶσσα καὶ οἱ διάλεκτοί της λέξεις, ποὺ νὰ ἐκφράζον ὀλόκληρες τίς σχετικὲς ἔννοιες. Γιὰ καινούριες ἰδέες μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἡ γλῶσσα ποὺ ἴσια ἴσια ἔχει μεγάλη δημιουργικὴ δύναμη γιὰ κάθε εἶδους σύνθετα, νέες λέξεις ἢ καὶ νὰ δανειστῆι ἀπὸ τ' ἀρχαῖα, μὰ πρέπει νὰ τοὺς δώσῃ τὸ νεωτερικὸ τύπο μὲ ἀνάλογες καταλήξεις, ἢ τέλος νὰ πολιτογραφῆσῃ ξένες λέξεις, τὸ καλύτερο ἀπὸ τὰ ἰταλικά...

EMMANOYHA POΪΔΗΣ (1835-1904)

24. Ἐνῶ ὁ καθαρισμὸς ἔκανε τὴ γλῶσσα τῆς πεζογραφίας ὄλο καὶ πῶ ἀφύσικη καὶ ἐπιγνε τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, παρουσιάστηκε ὁ συγγραφεὺς τῆς Πάπισσας Ἰωάννης ἐπικριτὴς τοῦ λογικωτατισμοῦ ἀδιάλλατος καὶ σατυριστὴς τοῦ κοντισμοῦ ἀμίμητος. Ἀπὸ μικρὸς διγλωσσος — τὰ ἰταλικά τὰ ἤξερε σὰ μητρικὴ τὴ γλῶσσα — μόλις δοκίμασε νὰ γράψῃ ἔνωσε. πὼς ἡ διγλωσσία μας εἶναι κατὰ ἐξαιρετικὸ καὶ αὐτὸς, ὁ «γεννημένος συγγραφεὺς», δὲν ἄργησε νὰ δῆ ὅτι ἀδύνατο νὰ γράψῃ χωρὶς νὰ «προσκρούσῃ» εἴτε σὲ τύπους ἀρχαϊκούς καὶ ἄνοστους, εἴτε σὲ λέξεις δῆθεν χυδαῖες καὶ ἐξωρισμένες γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴ γραφομένη μας. Καὶ γιὰ καιρὸ εἶχε παῦσαι νὰ γράψῃ.

Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ στὰ νέα χρόνια πολέμησε συστηματικὰ τὴ διγλωσσία καὶ δὲν ἄφησε εὐκαιρία ποὺ νὰ μὴ τὴν πολεμήσῃ μὲ τὰ πλούσια βέλη ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ γλωσσομάθεια, ἡ πολυμαθία, ἡ καλλιτεχνικὴ του ἀντίληψη, τὸ γλωσσικὸ αἰσθημα τὸ ἀνέπαφο ἀπὸ τὸ λογικωτατισμὸ. Κιόλας στὰ 1860 παραπονέθηκε μεταφράζοντας τὸ «Ὄδοιπορικόν» τοῦ Σατοβριάν, πὼς ἡ καθαρεύουσα εἶναι «σύμμικτον κρᾶμα ποικίλων χυδαῖσμων, ξενισμῶν καὶ ἀρχαϊσμῶν ἀκαίρων». Στὰ 1877 καὶ ἀργότερα, στὸν ἱστορικὸ τοῦ φιλολογικῆ «καθὰ» μὲ τὸ Βλάχο «περὶ συγχρόνου νεοελληνικῆς ποιήσεως» δεῖχναι πὼς μόνο ὁ τι γράφηκε στὴ δημοτικὴ εἶναι ἀληθινὸ καὶ θὰ μπόρῃ νὰ μείνῃ στὸ νεοελληνικὸ Παρνασσό. Γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸ Βαλαωρίτη καὶ μὲ τὸν Φυχάρη, καὶ δημοσιεύονται οἱ γνώμες του σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες. Στὰ 1888 ὑπερασπίζεται μὲ μιὰ μοναδικὴ μικρὴ μελέτη τὸν Φυχάρη, στὰ 1893 γράφει τὰ περίφημα «Εἰδῶλα», ἀφιερωμένα στὸ βασιλεῖα, καὶ μπλέκεται ἑστρατὰ σὲ ἀγῶνες γλωσσικούς μὲ τὸν Πολυλά καὶ τὸ Χατζιδάκι, ποὺ τὸν εἶχε ἐπικρίνει: μὲ τὸ «Εἰδῶλων κατάλυσις» (1894).

Στὴ γλωσσικὴ κριτικὴ μὰς ἔδωσε ὁ Ροῖδης ἀπὸ τίς καλύτερές του σελίδες. Πρῶτα, ἰδίως στὰ Εἰδῶλα, τὴν ἀπλοποίηση τῆς γραφομένης. Μὰ βαρέθηκε, φαίνεται, νὰ κοπιάσῃ καὶ νὰ βοηθήσῃ ὁ ἴδιος τὸ ἔργο ποὺ μὲ τόση θέρμη ὑποστήριξε. Ὡστόσο τὰ Εἰδῶλά του διαβάστηκαν πολὺ καὶ πολλοὶ ἀπὸ κείνους ποὺ ἀκολουθοῦν σήμερα τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση στὸ Ροῖδῃ χρωστοῦν τὸ φωτισμὸ τους.

Μόνον κατόρθωμα τῶν δῆθεν διορθωτῶν τῆς γλώσσας ὑπῆρξε ν' ἀτιμάσωσι καὶ νὰ καταστήσωσιν ἀχρηστον ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ τὸν πλοῦτον τῆς λαλουμένης, χωρὶς νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς ἑκταφέντας ἀττικισμοὺς ζωὴν πραγματικὴν, ἥτις διὰ μόνου τοῦ στόματος οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ καλάμου δύναται νὰ ἐμφυσηθῆι. Τὴν αὐτὴν δυσᾶρεστον αἰσθησιν κατήντησεν οὕτω νὰ προξενῆ εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ προσθήκη καὶ ἡ παράλειψις τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, καὶ ἡ χρῆσις καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῆς δοτικῆς πλείστων ὀνομάτων, καὶ τὸ σεις καὶ τὸ ὑμεῖς, καὶ ἡ μύτη καὶ ἡ οἶς, καὶ τὸ ἐπρόσφερα καὶ τὸ προσήνεγκον, καὶ τὸ ἐδάρασα καὶ τὸ ἔδηξα καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ταλαντεύεται ὁ γράφων, ὡς ναυτιῶν θαλασσοπόρος μεταξὺ Χαρόδδως καὶ Σκύλλης. Πᾶν τὸ μὴ ἀφορήτως σχολαστικὸν φαίνεται ἡμῖν

σήμερον χυδαῖον· ἀντὶ δὲ νὰ ὀλιγοστεύῃ διὰ τοῦ χρόνου, ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ κορυφούται τὸ κακόν, διὰ τῆς καθ' ἡμέραν ἀποκοπῆς ζώντος τινὸς μέλους τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ δι' ὄζοντος ἀττικῆς φορμίου (1881).

Ὁ γράφων νεοελληνιστὶ εὐρίσκεται πρὸ τοῦ διλήμματος, ἢ νὰ παραιτηθῇ τῆς μεταδόσεως πάσης αὐτοῦ ἰδέας, τῆς μὴ δυναμένης νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῶν ὀλιγίστων ἀχρῶν, ἤτοι κοινῶν τῆ ἀρχαία καὶ τῆ ὀμιλουμένη ὀνομάτων, ἢ ν' ἀναμίξῃ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα εἰς οἰονδήποτε πρᾶγματεῦται θέμα, μολύνων διὰ τοῦ ρυπάσματος τούτου τὴν διαύγειαν πάσης ἐννοίας καὶ τὴν ζωηρότητα πάσης εἰκόνας. Πῶς δὲ νὰ συμβιδάσῃ μετὰ τῆς συγκινήσεως ἐξ οἰουδήποτε αἰσθήματος ἢ τῆς διεγέρσεως οἰουδήποτε πάθους, μετὰ λύτης ἢ γέλωτος, μετὰ χαρᾶς ἢ δακρύων, τὸν διχασμὸν τῆς προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστου μεταξὺ τούτων καὶ τῆς τηρήσεως ἢ τῆς παραδόσεως γραμματικῶν κανόνων; Τούς δεδακρυμένους ὀφθαλμούς ξηραίνει ὁ ἀναδιπλασιασμὸς, οἱ δὲ δακρυόμενοι ὄζουσι ἀφορισμοὺς τῶν λογίων, δημοτικῆς ἐπιτηδεύσεως, Ἐπιτηδέου καὶ Δασκαράτου... Τὸ ἐπίθετον βυζαντινὸς ἀνακαλεῖ ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς, κόνιν ἵπποδρόμου, ἀναθυμιάσεις λιθάνου, χρυσοποικίλια μωσαϊκά, σκιερὰ κελλία, ὀφθαλμῶν ἐξορύξεις, ρόπαλα εἰκονοκλαστῶν, ὄργια καὶ τροπάρια, πορφύρας καὶ ράβα, πατρικίους ἀσπαζομένους τὸ σανδάλιον ἑταιρῶν, χῆνας σιτοφαγοῦντας ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ στήθους τῆς Θεοδώρας καὶ ὄσα ἄλλα ἐσυνήθισέ τις παιδιόθεν μετὰ τῶν βυζαντινῶν νὰ συνδέῃ. Ἄλλ' ἄμα μεταβυπτισθῶσιν οὗτοι βυζαντινοί, ἀμέσως ἀναμυγνύονται εἰς τὰς ἀνωτέρω ἱστορικὰς ἀναμνήσεις αἱ «Γλωσσικαὶ» τοῦ κ. Κόντου «Παρατηρήσεις»· εἰς τὴν ὀσμὴν τοῦ λιθάνου πνοῆ διδασκαλικῆς κινάδρας, εἰς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας γραμματικαὶ ἐριδες τοῦ κ. Βερναρδάκη πρὸς «τὸν σοφὸν τῆς Ὀλλάνδας», κομβολόγια παραπομπῶν, ὕδρων καὶ μηνύσεων κατὰ τοῦ Κοραῆ, τοῦ Θεοτόκη, τοῦ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Ἀσωπίου ἐπὶ ἀγραμματοσύνη, μανία ἀνθρώπου διατάσσοντος τοὺς σήμερον Ἕλληνας νὰ λέγωσιν ἄν ἀναχάζομαι ἀντὶ ὀπισθοδρομῶ, ἀνεξήγητος μακροθυμία κυβερνήσεως ἀνεχομένης τοιοῦτο κήρυγμα ἀπὸ ἑδρας Πανεπιστημίου, καὶ πᾶν ἄλλο οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τοὺς Παλαιολόγους καὶ τὴν Χρυσομαλλῶ.

Οἱ κατακόρω ἀναμασῶντες ὅτι συμπροοδεύει, ἤτοι ἐξαρχαίzzεται μετὰ τῆς γραπτῆς καὶ ἡ λαλουμένη, καὶ ὡς παράδειγμα φέροντες βουλευτὰς, εἰσαγγελεῖς, δικηγόρους καὶ ἱεροκῆρυκας μονολογοῦντας,

ἤθελον εἶναι πολὺ πειστικώτεροι, ἂν ἠδῶσκον νὰ πληροφορήσωσιν ἡμᾶς τίνα οἱ ρήτορες οὗτοι λαλοῦσι γλώσσαν συνευθυμοῦντες μετὰ φίλων, ὕπομένοντες τοὺς πόνους χειρουργικῆς ἐγχειρίσεως, ἐπιπλήττοντες παῖδα θραύσαντα ποτήριον, ἀποχαιρετῶντες ἐκπνέοντα συγγενῆ, πατούμενοι καθ' ὄδον ὑπὸ ἀπροσέκτου διαβάτου, γονατίζοντες ἐνώπιον γυναικὸς ἢ παραληροῦντες ἐν ὄνειρω. Οὐδόπως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ γλώσσης τοῦ λαοῦ καὶ γλώσσης τῶν λογίων, ἀλλὰ περὶ διγλωσσίας τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐχόντων γλώσσαν ζωντανήν, δι' ἧς ἐκφράzzουσι πάντα αὐτῶν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη, καὶ καταδικαζομένων νὰ μεταχειρίζωνται γράφοντες ἢ ἀγορεύοντες ἄλλην τινά, δι' ἧς εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἔκφρασις παντὸς αἰσθήματος καὶ παντὸς πάθους.

Τί τῶ ὄντι ν' ἀπαντήσῃ τις εἰς ἀνθρώπους ἐπιμένοντας νὰ ἀντιτάσσουσιν εἰς τὴν ἀθλιότητα τῶν τύπων, ὄς ἀγωνίζονται ν' ἀναστήσωσι, τὴν τελειότητα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν; Τὸ αὐτὸ περίπου ὡς ἂν ἔλεγον ὅτι πρέπει νὰ προτιμηθῶσι τῶν σήμερον ἐν χρήσει ὄζυτέρων ἐργαλείων αἱ σμίλαι, τὰ γλύφανα καὶ οἱ κοπεῖς τῶν ἀρχαίων ἐρμολύφων, διὰ τὸν λόγον ὅτι τελειότερα τῶν σημερινῶν εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Μύρωνος καὶ Πραξιτέλους (1888).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ (1834-1907)

25. Φιλολόγος καὶ — ὄσο κι ἂν εἶναι σπάνιο στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης — καλλιτέχνης, καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο, ὀπονηματιστῆς τοῦ Ἑθρπιδῆ καὶ δραματικὸς, σῆκωσε τὴ σημαία κατὰ τοῦ κοντισμοῦ τὸν καιρὸ πού τοῦ Κόντου τὸ ἄστρο μεσουρανοῦσε, κι ἔγραφε κοντὰ σὲ πολλὰς ἄλλες — συνήθως ἀνώνυμες — γλωσσικὰς διατριβὰς τὸ περίφημο «Ψευδαττικισμὸς Ἐλεγχος» (1884), ὡς ἀπάντησιν στὶς «Γλωσσικὰς παρατηρήσεις» (1882) τοῦ Κόντου. Μὲ τὸ βιβλίο αὐτὸ, γεμάτο φωτεινὰς ἀλήθειαι γὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὴν τελευταία του ἐξέλιξη ἔσπα τέλος πάντων μέσα ἀπὸ τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους ἡ ἀντίδραση στὰ χρεωκοπημένα ἰδανικὰ τῆς καθαρῆουσας, δειχνεται τὸ ἀδιέξοδο, τοποθετεῖται τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν ἀληθινὴ του θέση καὶ στυγματίζεται γενικώτερα καὶ βαθύτερα ἡ ψευτιά πού ἀκολουθοῦσε τὸ ἔθνος στὴν κοινωνικὴ του ζωὴ.

Τὸ Βερναρδάκη ἡ γνώμη ἔχει καὶ ἄλλως γενικώτερη σημασία, ἄμα συλλογιστοῦμε πὼς ἀντίθετα μὲ τὸ δρόμο πού ἀκολούθησαν ἄλλαι, πρωτοφανερῶνεται καθαρῆουσιανός, καὶ μόνο σιγὰ σιγὰ κρυσταλλώνεται ἡ ἀντίληψίς του σὲ ἰδέαι πού ὄστε καὶ ὁ ἴδιος θὰ ὄνειρεύτηκε νέος, ὄστε καλὰ καλὰ εἶχε τὴ δύναμη ν' ἀναμετρῆσῃ τις συνέπειαι τους. Ὅταν μὲ τὴν «Εἰκασία» του νίκησε στὸν ποιητικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1856 τοῦ Τερτσέτη καὶ τοῦ Ζαλοκώστα τὴν «καινὴν καὶ χυδαίαν γλώσσαν» ἀκόμη καὶ οἱ ὀρθόδοξοι κριτῆς πού τοῦ ἔδωσαν τὸ βραβεῖο ἔβρισκαν διερωδικὴ τὴν ποιητικὴν του γλώσσα, μὲ τὰ βλεμμαίων, ἀμνηνά, σίτιαι, ὀγγίμν, στύφελος,

καὶ δικαιολογεῖται ὁ νέος δραματικὸς στῆν «ἐπισημείωση» τοῦ ἔργου του ὅτι ἂν «οὐδεὶς ὑπάρχει οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ νομοθέτης ἕτερος παρὰ μόνην τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης τὴν γραμματικὴν» γιὰ τ' ἄλλα μπορεῖ ὁ καθένας νὰ μείνῃ ἐλεύθερος «ν' ἀνατρέξῃ πρὸς τὴν παλαιὰν γλῶσσαν ἢ καὶ ν' ἀποσικιρᾷ αὐτῆς». Καὶ τὸ σῶστημα αὐτὸ ἀκολούθησε ὁ συγγραφεὺς τῆς *Μαρίας Δοξαπατρῆ* σὲ ὅλην του τὴν δραματικὴν ἔργασίαν. Γλήγορα ὁμοῦ δείχνει κάποια συμπάθεια πρὸς τὴν δημοτικὴν. Καὶ στὰ δράματα τοῦ τῆς δίνει μιὰ μικρὴ θέση, καὶ στὰ 1863, εἰσηγητὴς τῶρα ὁ ἴδιος ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ, κηρύσσει πῶς αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοί του «οὐδαμῶς εἶναι διώκται τῆς δημοτικῆς ἐν τῇ ποιήσει» μὰ τὴν «στεργουσι καὶ ἀποδέχονται», καὶ τὴν θέλουν μάλιστα «καθαρὰν καὶ ἄμικτον καὶ γηοῖαν».

Τοῦ Βερναρδάκη ἡ δημιουργικὴ ἔργασία εἶναι γραμμμένη, δυστυχῶς, στὴν καθαρεύουσα ἁμορφῆ καὶ μελετημένη, μὰ πάντα ἀρχαϊκῆ καὶ κρῦα γιὰ μᾶς τοὺς σημερινούς. Ἡ καλλιτεχνικὴ του ὁμοῦ ἰδιοφυΐα δὲν τὸν ἄφησε οὕτω τότε ν' ἀκολουθήσῃ στενὸκαρδα τοὺς ἀττικοὺς κανόνες, καὶ διαμαρτυρήθηκε ἐντογώτατα ἅμα ὁ Κόντος ζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γραμματικὴν του καὶ στὴν ποιητικὴν γλῶσσαν. Εἶναι ἀπὸ τις σπάνιες φορές ὅπου τὸ προσωπικὸ πάθος — δικαιολογημένο ἐδῶ — ἔκανε καὶ ἀκούστηκαν στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα ἀλήθειαι σωτήριαι, ἀντὶ νὰ θολώσουν τὴν συζήτησιν. Ὁ ποιητὴς ἀπαρνήθηκε καὶ τὸ δάσκαλο ποῦ ἔκρυβε μέσα του ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, καὶ ὑψώθηκε σὲ ἐπικριτὴν ὀλοκλήρου τοῦ γλωσσικοῦ καθεστώτος καὶ πρόδρομο τοῦ δημοτικισμοῦ διαλεκτό. Μαζὶ μὲ τὸ Ροῖδη ἦταν ὁ Βερναρδάκης ὁ σημαντικώτατος γλωσσικὸς πολεμιστὴς τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ ἰδίως στοὺς λόγιους κύκλους βοήθησε νὰ συλλογιστοῦν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα χωρὶς τὸ πρῆσμα τοῦ κοντισμοῦ. Καθὼς ὁ Ροῖδης, πρότεινε τὴν ἀπλοποίηση τῆς γραφομένης ὅσο ποῦ νὰ ξανακωθῆ μὲ τὴν «καθομιλουμένην», ἔμεινε ὁμοῦ ξένος ἀπὸ τὴν κίνησιν τοῦ δημοτικισμοῦ ποῦ λίγο ἀργότερα φάνηκε.

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε πρόχειρον γλῶσσαν νὰ μεταχειρισθῆ, τὴν γλῶσσαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ τὴν ἀπελάκτισεν, ἐθυσίασε δὲ καὶ θυσιάζει τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης γενεᾶς εἰς ἓνα Μολόχ, εἰς ἓν ὄνομα κενόν, εἰς μίαν λέξιν ἀπατηλὴν, εἰς τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν, ἣτις ἀπὸ πολλῶν αἰώνων δὲν ὑπάρχει, καὶ εἰς τὸν ἀττικισμὸν ὅστις ἐξέπνευσε μετὰ τοῦ Δημοσθένους ἐν Καλαυρία... Ποῖα εἶναι τ' ἀποτελέσματα τῆς πλάνης ταύτης εἶναι πασιγνώστον... Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευσινότης τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου σχεδὸν ὀλοκλήρου ὀφείλεται εἰς τὸν διχασμὸν τοῦτον τῆς γλώσσης... Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατεδαπάνησε δι' ἑκατονταετηρίδων ὄλων τὰς ἀρίστιας αὐτοῦ δυνάμεις εἰς φιλολογίαν νόθον καὶ παρὰ φύσιν (1884).

Ὅτι σειρὰ μακρὰ αἰώνων κατάρθρωσε, τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστρέψῃ ἢ ὀρεξίς ἐνός λογιωτάτου, ἢ δέκα, ἢ εἴκοσιν ἢ ὀλοκλήρου γενεά.

Τὶ πρὸς ἡμᾶς ἐὰν ὑπῆρχεν ἢ δὲν ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις

οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ τύπος; οὐδεμίαν αὐτὰ ἔχουσιν ἢ δύνανται νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τὴν σημερινὴν ἡμῶν γλῶσσαν.

Ἦνοιξαν καὶ ἀνοίγουσιν ὀσημέραι πληγᾶς εἰς τὸ δύστηνον σῶμα τῆς ἐθνικῆς γλώσσης οἱ κονδυλοφόροι τῶν λογιωτάτων.

Κρητὶς καὶ βάσις τῆς ἡμετέρας γλώσσης στερεὰ καὶ ἀμετακίνητος ἔπρεπε νὰ εἶνε πάντοτε αὐτὴ ἡ ζῶσα γλῶσσα τοῦ χάριτι θεῖα ζῶντος καὶ ὑπάρχοντος ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅχι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ, ἣτις εἶναι νεκρὰ καὶ νεκρῶν γλῶσσα, ἔτι δ' ὀλιγώτερον μίαν διάλεκτον τῆς ἀρχαίας, ἢ ἀττικῆ.

Ὅτι καθ' ἡμᾶς ἔπρεπε νὰ μετεγχυθῆ οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν σημερινὴν τοῦ ἔθνους γλῶσσαν ἐκ τῆς ἀρχαίας, ἦτο κυρίως μὲν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πνεῦμα αὐτῆς, ἢ ὑφὴ τοῦ λόγου, καὶ ἡ σύνταξις, καθ' ὅσον ἐνεχώρει, εἶτα δ' αἱ λέξεις, ὅσων εἶχομεν ἀπαραίτητον χρεῖαν, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ δημῳδίῃ εἴτε αὐταὶ αὐταὶ, εἴτε ἄλλαι συνώνυμοι. Τὸ τυπικὸν τῆς ἀρχαίας, ὡς τὸ νεκρότατον τοῦ μεγάλου νεκροῦ μέρος, ἔπρεπε νὰ μείνῃ βαθύτατα καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θαμμένον εἰς τὰ σπλάγγχνα τῆς γῆς.

Καθ' ἡμᾶς, ἐὰν γράψῃ τις σήμερον εἶδα π.χ. καὶ ὅχι εἶδον, δὲν βαρβαρίζει, ἀλλ' ὀρθοπεῖ καὶ καλλιπεῖ, διότι τοῦτον τὸν τύπον μεταχειρίζεται ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ ἅπανταχοῦ τὸ ζῶν καὶ ὑπάρχον ἑλληνικὸν ἔθνος. Τὸν τύπον δὲ τοῦτον θὰ προετιμῶμεν καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους, ἀλλ' εἰς ἡμᾶς ἦρκει εἰς καὶ μόνος ὁ πάντων ὑπατος καὶ βαρυσταθμώτατος, τὸ ὅτι οὕτω λέγει τὸ ἔθνος. Τὰναντία δογματίζει ἢ νέα γενεά. Δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι οὕτω λέγει τὸ ἔθνος τὸ βάρβαρον καὶ τρισδάρβαρον, δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν εἶδα, ἀπαγε τῆς βλασφημίας! ἀλλὰ εἶδον, διότι οὕτως ἔλεγον οἱ Ἀττικοί.

Ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ ὀφείλει ὅχι νὰ καρκινοδοτῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν ἀλλὰ τουναντίον νὰ χωρῆ βαθμηδὸν ὀλονὲν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως ἀνακαινίζομένη ὡς πρὸς τὸ πρότυπον τοῦτο, μέχρις οὗ ἡ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους συναφομοιωθῆ πρὸς τὴν καθομιλουμένην, τὴν μόνην ἀληθῆ, τὴν μόνην πραγματικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γλῶσσαν.

Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταρτίσῃ ποτὲ ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν ἔθνος οὐδεμίαν ἔχον πεποιθήσιν εἰς ἑαυτό, ἔθνος ἀποβλέπον μετ' αἰσχύνης εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ πράγματα, ἔθνος, ὅπερ προσπαθεῖ νὰ συγκαλύψῃ καὶ ἀποκρύψῃ τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν ἐν παντὶ καὶ πάντοτε καὶ ἐκ παντὸς τρόπου, προτιμᾷ δὲ νὰ φελλίξῃ μᾶλλον φραγκιστί, καὶ νὰ μεταχειρίζεται γλῶσσαν ἀνύπαρκτον μᾶλλον, παρὰ

νά φωραθῆ ὁμίλου τὴν μητρικὴν του, ἣν νομίζει καὶ ὀνομάζει χυδαίαν. Ἴδου ποῦ κεῖται ἡ πέτρα τοῦ σκανδαλοῦ, τὸ προαιώνιον καὶ ἀνυπέρβλητον πρόσκομμα εἰς ὃ προσκόπτει ὁ φαντασιώδης ἡμῶν ἔγωισμός, ἡ πτωχαλοζονεαία τοῦ ὑμετέρου ἔθνους.

Τὴν σήμερον ἤθελεν ἔχει ἡ πατρις ἡμῶν πλήρη καὶ τελείαν γλῶσσαν, ἐὰν δὲν διεσώζετο ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ κατακλισμοῦ ἢ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία, ἐξ ἧς ἡ μὲν δύσις ἀνεξωγογνήθη πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς, ἡμεῖς δὲ ἀπενεκρώθημεν καὶ ἀπονεκρούμεθα ὀλονὲν ὡς ἐξ αὐτῆς.

Ὅπως τὰ πάντα ἐν τῇ πολιτεία ἡμῶν εἶναι ψευδῆ καὶ παρὰ φύσιν, τοιοῦτον ψευδῆ καὶ παρὰ φύσιν τύπον ἔπρεπε ἐπὶ τέλους νὰ λάβῃ καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς γλῶσσα. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταρτισθῇ γλῶσσα ἑλληνικὴ ἐν πολιτεία ἐν ἣ βασιλεύει τὸ ψεῦδος καὶ κυβερνᾷ ἡ ἀπάτη; Ὅλη ἡ ἠθικὴ οὐσία τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου εἶνε ἡ ἐπιπόλαιος ἐπίφασις, τὸ φαινόμενον, ὁ τύπος. Τίς θεσμός, ἡ θρησκευτικὸς, ἡ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς, δὲν κατήντησεν εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν νεκρὸν γράμμα, κενὸς τύπος;

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΙΖΥΗΝΟΣ († 1895)

26. Μαθητευόμενος ράφτης, ὑποψήφιος μοναχός, φοιτητὴς τῆς φιλολογίας καὶ ὑφηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἄρχισε τὸ ποιητικὸν του στάδιο μὲ τὸν «Κόδρον», γραμμένο στὴν καθαρεύουσα, ποῦ πήρε καὶ βραβεῖο (1874)· μὰ ἐκεῖ ποῦ ποιητὴς σύγχρονοι του καθὼς ὁ Βασιλειάδης καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος θυσίασαν τὴν ἔμπνευσή τους στὸ βωμὸ τῆς ἐπίσημης γλώσσας, ὁ ποιητὴς μὲ τὴν θλιθερῆ εἰμαρμένη χάρις στὸ νεοελληνικὸ Παρνασσὸ ποίημα καθὼς ὁ «Μαρμαρωμένος βασιλιάς». Καὶ μὲ μιὰ μικρὴ του μελέτη γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα — «Διατὴ ἢ μηλιά δὲν ἔγινε μηλιά» (1885) — ἔδειξε ὁ παιδαγωγὸς ποιητὴς, πῶς δὲν ἤθελε τὴ ζωντανὴ γλῶσσα μόνο γιὰ τὴν ποίηση, καὶ πῶς τὸ καθαρευουσιάνικο ἰδανικὸ τῆς παρασμένης γενεᾶς δὲν τοῦ εἶχε πνίξει τὴ σωστὴ ἀντίληψιν γιὰ τὴ γλῶσσα ποῦ θὰ μορφώσῃ τὸ παιδί καὶ τὸ λαό.

Τὸ περὶ νεοελληνικῆς γλώσσας ζήτημα, τὸ οὐσιωδέστερον κατ' ἐμὲ τῶν ὄσα ἔπρεπε νὰ ἐπασχολοῦν τὸ ἡμέτερον ἔθνος, οὐσιωδέστερον ἴσως καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. . . .

Ἡ μανία τῶν θελότων νὰ διδάσκωσιν οὐχὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, εἰσάγοντες τὰ τελευταῖα ὑπὸ τὰ γνωστὰ αὐτῶν ὀνόματα, ἀλλὰ ἀγνώστους λέξεις, δι' ὧν ἀπαιτοῦσι νὰ ὀνομάζωνται ἀγνώστα πράγματα, καθιστᾷ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν σισύφειον μόχθον καὶ καταδικάζει τὸ ἔθνος εἰς τὸν διὰ πνευματικῆς ἀσιτίας χερίστον θάνατον.

ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

27. Πρωτόγραφε τὰ ποιητικὰ του ἔργα στὴν τεχνητὴ γλῶσσα, καθὼς ὅλοι οἱ σύγχρονοι του, εἶναι ὁμῶς ἀπὸ κείνους ποῦ γλῆγορα βρήκαν τὴν ἀληθινὴν ποιητικὴν γλῶσσα. Καὶ εἶχε τὸ εὐτύχημα ἀπὸ τοὺς πρώτους νὰ χαιρετίσῃ τὸ ἄπλωμά της καὶ νὰ τὴν υπερασπίσῃ ὡς εἰσηγητὴς, μαζί μὲ τὸν Πολίτη καὶ τὸ Ροῖδην, στὸ Φιλαδέλφειο ποιητικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1890, ὅπου βραβεύτηκαν τοῦ Παλαμά τὰ «Μάτια τῆς ψυχῆς μου» μαζί μὲ τοῦ Πολέμη τὰ «Ἐρεΐκια», καὶ ἐπαινέθηκαν τὰ «Ἄγροτικά» τοῦ Κρουσάλλη.

Ὁ πρὸ πολλοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἰδιωμάτων ὀφιστάμενος ἀγών, ἤρξατο ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν σιωπηλῶς λυόμενος ὑπὲρ τῆς δημῶδους. Ἡ καθαρεύουσα, ἦν, ὡς ἄνθος θερμοκηπίου ἐκαλλιέργησαν ἐν τοῖς θερμοκηπίοις αὐτῶν οἱ λόγιοι, ἐκλείπει βαθυμῶδον, καὶ ἡ λύρα στέφεται μὲ τὸ εὐώδες καὶ ἀκμαῖον ἄνθος τῆς δημῶδους. Ἡ δὲ ἀνακαίνισις τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως, ὑπὲρ ἧς πολλοὶ καὶ καλοὶ ποιηταὶ εἰς μάτην ἐμόχθησαν ταφέντες ὑπὸ τὰ ψυχρὰ σάβανα τῆς καθαρευούσης, βεβαίως θέλει ἐπιτευχθῆ ἐν μέλλοντι χρόνῳ διὰ τῆς δημῶδους· διὰ ταύτης θέλει ἐγκεντρισθῆ εἰς τὸ ἀσθενικὸν δένδρον τῆς ποιήσεώς μας νέος καὶ εὐρωστος χυμός, ὁ χυμὸς τῆς ποιήσεως, τῆς ὁποίας τὸ ἰδεῶδες κυοφορεῖται εἰς τὰ σφριγῶντα σπλάγγνα τῆς δημῶδους γλώσσας. Τὸ ἐρατεινὸν τοῦτο ἰδεῶδες ὑπνώττει ἐκεῖ, ὡς ἡ μαγευμένη βασιλοπούλα τῶν παραμυθίων, ἀναμένουσα τὸν τολμηρὸν ἐραστὴν, ὅστις μὲ ἐν διάπυρον φίλημα θέλει ἀφυπνίσει αὐτὴν εἰς ἀφαιτον κόσμον ἑλληνικοῦ φωτός καὶ ἁρμονίας.

Ὁ Ἕλλην ποιητὴς σήμερον δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον δημιουργὸς ποιημάτων, ἀλλὰ καὶ δημιουργὸς γλώσσας, ἧς κυρίως ἔχομεν ἀνάγκην.

ΟΙ ΛΟΓΙΟΙ

Οἱ ἱστορικῆς, γλωσσολογικῆς καὶ λαογραφικῆς σπουδῆς ἀρχίζουσι καὶ μεταφυτεύονται ἀπὸ νέους ἐπιστήμονες καὶ στὴν Ἑλλάδα· εἶσι σ' ἓνα μικρὸ κύκλον ἢ ἐπιστημονικὴν σκέψιν κἀνεὶ νὰ βλέπουσι μὲ ἱστορικώτερον μάτι καὶ χωρὶς τὴν τρομοκρατίαν τοῦ σοβινισμοῦ τὴν νέα Ἑλλάδα καὶ τὴν σχέσιν της μὲ τὴν ἀρχαία, σὲ κάθε ἐθνογραφικὴ ἐκδήλωσιν. Ἡ μελέτη αὐτὴ τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας μπαίνει ὄλο καὶ τολμηρότερα στὸ πρόγραμμα νεοσύστατων συλλόγων καὶ περιοδικῶν — ἂν καὶ γιὰ καιρὸ ἀκόμη τονίζεται μὲ τὸ παραπάνω ἢ σημασία της γιὰ τὴν σχέσιν της μὲ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. — Ἔτσι προκηρύσσει ἀπὸ τὰ 1870 ὁ «Φιλολογικὸς Σύλλογος» στὴν Πόλιν γονιμώτατους διαγωνισμοὺς γιὰ τὴν συλλογὴ τῶν «ζώντων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μνημείων» καὶ τὴν ἴδια χρονιά

πρωτοβάξαι ὁ «Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός» μετὸν Πολίτη, τὸ Λάμπρο καὶ ἄλλους τὰ «Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα», περιοδικὸ πού θά μαζέψῃ ἤθη καὶ ἔθιμα, παραμύθια καὶ παροιμίες, δημοτικὰ τραγούδια καὶ κάθε εἶδος λαογραφικῆ δὴλ τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ.

Μὰζι μετὴ μελέτῃ τῆς νέας γλώσσας καὶ ἱστορίας δὲν μπορεῖ παρά ν' ἀπλωθῇ σιγὰ σιγὰ καὶ κάποια ἐπιστημονικώτερη ἀντίληψη γιὰ τὴ στραβὴ λύση πού μιὰ ἀγλωσσολόγητη γενεὰ εἶχε ἀναγκαστῆ νὰ δώσῃ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ μοιραία ἢ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἐπίσημης γραφομένης ἀρχίζει καὶ σαλεύει. Μὰ χωρὶς ἄμεσο ἀντίτυπο. Γιατί ἡ γενικώτερη ψυχολογία τῶν νέων τότε ἐπιστημόνων εἶναι συντηρητικῆ, καὶ εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ φανερωθοῦν οἱ ἴδιοι ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τους στὴ ζωὴ ἐπαναστάτες χτυπώντας στὴ βάση του ἑνα ἰδανικὸ πού ἀνῆκε κι αὐτὸ στὴ δική τους γενικώτερη ἰδεολογία. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση θὰ ἔρχονταν σὲ ἄμεση ἀντίθεση μετὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα καὶ ἰδανικὰ κι ἔπρεπε νὰ παρουσιαστῇ ἐπαναστατικῆ, τὸ δημοτικισμὸς ἀκαθ' ἑμῶν μόνον, σὰ θεωρητικὴ ἀλήθεια μποροῦσαν νὰ τὸν νιώσουν — καὶ μάλιστα ὅσο τοὺς ἔλειπε ἢ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψη καὶ «ἀνάγκη» — καὶ τὸ πολὺ νὰ δεῖξουν ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπη πλατωνικῆ, ἔτοιμοι ν' ἀκολούθησον ἴσως ὡς ὅπαδοι ἅμα πὰ θὰ εἶχε χάσει καὶ στὴν κοινωνία μέσα τὸν ἐπαναστατικὸ του χαραχτήρα. Τῆς ἀλήθειας δηλαδὴ ἡ ἀναγνώριση δὲν ἦταν τέτοια πού νὰ συνταράξῃ τὸν ἄνθρωπο, νὰ μετακινήσῃ καὶ ν' ἀναποδογυρίσῃ τὸ συναισθηματικὸ του κόσμον καὶ νὰ τοὺς σπρώξῃ ν' ἀληθεύουν καὶ μέσα στὸ ἔθνος πού τόσο στραβά εἶχε μάθει νὰ πιστεύῃ, τὴ σωτήρια ἀλήθεια πού γιὰ τὴν ὥρα ἰδανικὴ μόνον εἶχε ἀξία καὶ ἀλήθεια.

Σὲ γλωσσικοὺς ἀγῶνες μπερδεύτηκαν οἱ περισσότεροί τους, μὰ ὁ χαραχτήρας τους ἦταν σχεδὸν πάντοτε ὑπερβολικὰ προσωπικὸς καὶ ποτὲ σχεδὸν — ἐξαιρεῖται ὁ Βερναρδάκης — δὲ χτύπησε ὁ ἀντίγνωμος τῆς βάσης τοῦ γλωσσικοῦ καθεστῶτος. Συζητοῦσαν γιὰ μισὸ αἰῶνα καὶ μάλωνα ἀδιάκοπα γιὰ τὴ γλῶσσα, χωρὶς νὰ καταλήξουν σὲ κάποιο συμπέρασμα, χωρὶς νὰ φωτίσουν τὸ ἔθνος, χωρὶς νὰ κατορθώσουν οἱ ἴδιοι νὰ γράφουν πῶς ἀνθρωπινά. Καὶ ἀργότερα, ἅμα ὁ δημοτικισμὸς ἀρχισε νὰ μεστώνῃ, ἢ δὲν εἰδείξαν πῶς τὸν κατάλαβαν καὶ περιορίστηκαν σὲ μεμφιμοιρίες κι ἐπικρίσεις ἢ — ὅσοι τοὺς εἶχαν ἀνοιχτῆ κάπως περισσότερο — συμμαζεύτηκαν καὶ δυνάμωσαν τὴν ἀντίδραση, ἀπὸ φόβο γιὰ τὴ νέα σκέψη καὶ τὰ νέα ἰδανικά. Οὔτε στὰ τελευταία χρόνια ἔγραφε ποτὲ κανεὶς τοὺς ἀπλούστερα, καὶ κείνοι ἀκόμη πού ἀναγνώρισαν πῶς ἔπρεπε ν' ἀπλοποιηθῇ ἡ γραφομένη τίποτε δὲν ἔκαναν γιὰ νὰ βοηθήσουν μετὰ τὸ παράδειμά τους τὴν ἀπλοποίησιν ἴσια ἴσια ἀκολούθησαν τὰ συνηθισμένα, καὶ μάλιστα τὴ «φιλολογικὴ» γλῶσσα — κοντικὴ ἢ ὄχι — πού παρουσιάζει τὸν αὐστηρότερο καὶ ἀντιαικώτερο τύπον τῆς καθαρεύουσας.

Ἔτσι ἔμειναν τὰ ἐφόδια πού ἡ ἐπιστῆμη εἰτόμασε γιὰ τὴν υπεράσπισιν τοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ καλλιτέχνες φιλέλευθεροι, ἐπαναστάτες ἰδεολόγοι καὶ ἄλλους νέους μετὰ λιγώτερους δεσμούς μετὰ τὸ περιβάλλον, τοὺς μόνους πού μποροῦσαν νὰ γίνουν σηματοφόροι τῆς νέας Ἰδέας. Καὶ σ' αὐτοὺς ἡ ἔμμεση ἐπίδραση — τουλάχιστον ἡ πρώτη ὥθηση πού ἔδωσε ὁ ἐπιστημονικὸς «φωτισμὸς» — ἦταν σημαντικῆ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ († 1881)

28. Κρητικὸς μετὰ ἀνατροπὴν ἑφτανησιώτικη, γιὸς ἐκείνου πού στὰ πατριωτικὰ του δράματα, γραμμένα στὰ μεγάλα χρόνια καὶ ἀφιερωμένα στὴν ἀναγεννημένη Ἑλλάδα ἔκανε ἀκόμη καὶ τὸ Μάρκο Μπότσαρη Βόσσαριν Βοσάρεως, εἰδείξε καθαρώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον σὲ τί περιεργες ἀντιφάσεις μπερδεύτηκαν οἱ λόγοι ἅμα δοκίμασαν μετὰ κάποια στοχαστικὴ εἰλικρίνεια νὰ συμβιβάσουν τὴ γλωσσικὴ ἀλήθεια μετὰ τὰ ἰδανικά τῆς κοινωνίας τους καὶ τῆς ἐποχῆς τους. Τὰ ἱστορικὰ καὶ κριτικοφιλολογικὰ του ἔργα τὰ ἔγραψε σὲ μιὰ καθαρεύουσα κατ' ἐξοχὴν ἰδιόρρυθμη, κάποτε στροφὴ καὶ συχνὰ ἀσυνήθιστη, μετὰ σπάνιες ἐκφράσεις καὶ δικές του λέξεις πού ἂν ἀπὸ τότε εἶχαν ξυπνήσει τὰ γλωσσολογικὰ ἔνστικτα τῶν ἐμόγλωσσῶν μας μετὰ κάθε δίκαιο θὰ τὸν ἀνόμαζαν τὸ μεγαλύτερο μαλλιαρό. Καὶ ὅμως, χωρὶς νὰ τὸ περιμένῃς κατεβαίνει ἔξαφνα ἀπὸ τὰ βῆμα τῆς ἀγέρωχης καθαρεύουσας του — στὴν εἰσαγωγὴν στὰ «Δημοτικὰ Ἄσματα» (1850), στὶς «Βυζαντινὲς Μελέτες» (1857), στὶς «Σκέψεις περὶ ἑλληνικῆς ποιήσεως» (1859), στὴν Κριτικὴν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Τυπάλδου (1860) — καὶ παρουσιάζεται ἐπικριτῆς τῆς διγλωσσίας καὶ θρηναὶ νοσταλγικὰ τὴν ἀδικημένη λαϊκὴν γλῶσσα. Πιστεύει πῶς ἡ γλῶσσα πού χάλασε μπορεῖ σὲ πενήντα ἀκόμη χρόνια νὰ ξαναδικερθῇ — ἂν πιστεύαμε τοὺς περασμένους λόγιους, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶχε κίβλας γίνεαι στὰ χρόνια τοῦ Ζαμπέλιου — καὶ ὅμως φάλλει θνους τῆς ποιητικῆς γλώσσας καὶ προφητικὰ μαντεύει τὴν ἀποκατάστασίν της στὴν ἐθνικὴ συνείδηση. Σὲ μιὰ σπάνια κριτικὴ κάνει — ὁ «σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων» — τὴ διάγνωση τῆς διγλωσσίας καὶ φωτίζει τὴ γένεσίν της, καὶ δεῖχνει πῶς ἔχει καὶ τὴ δύναμιν καὶ τὸ θάρρος ν' ἀπορήσῃ γιὰ τὰ προβλήματα πού γεννοῦσε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ κάθε ἄνθρωπο μετὰ σκέψῃ. Καὶ ἀφοῦ ἀναγνώρισε τί σημασία εἶχε πού μεταχειρίστηκε ὁ Σολωμὸς τὴ δημοτικὴ, ἀπορεῖ στὸ τέλος ὁ ἴδιος πῶς ἦταν δυνατό νὰ θελήσῃ μετὰ γλῶσσα «δημῶδη παντάπασιν» νὰ ἐκφράσῃ ἀνώτερα διανοήματα, βάζοντας ἔτσι «ἔνδυμα στενὸν καὶ πανυχρὸν ἐπὶ πελώριον ἦρωος ἀνάστημα»... Καὶ ἀκαταστάλαχτη δῆλος φανερῶνεται ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέα τῶν «Κρητικῶν γάμων» μὰς συγκινεῖ. Παρακολουθοῦμε μ' ἐνδιαφέρον τὸν ἑφτανησιό, πού κατορθώνει νὰ σηκωθῇ ἀπάνω ἀπὸ τὴν πρόληψιν, καὶ πού συχνὰ πυκνὰ μὰς φωτίζει μετὰ σκέψεις φωτεινῆς καὶ ἐξηγήσεις βαθυστόχαστες πού δὲ μὰς εἶχαν συνηθίσει οἱ συνάδελφοι του λόγοι.

Ἄλλοι λέγουσιν ἡ δεινὰ λέξις εἶναι βαρβαρικῆ. — Βαρβαρικῆ! καὶ διατί; — Διότι τὸ λεξικὸν δὲν περιλαμβάνει αὐτήν. — Ἄλλ' ἔάν μετεχειρίσθησαν αὐτήν οἱ πατέρες μας πρὸ δέκα πέντε καὶ εἴκοσιν αἰῶνων, ἔάν ἡ λέξις αὐτὴ εἶναι ὠρισμένη νὰ ἐκφράσῃ ἀρτιφανῆς τι φαινόμενον τῶν προηγουμένων πολιτισμῶν... τίνας ἕνεκα τολμῶμεν νὰ τὴν ἐξοστρακίσωμεν, κατασχίζοντες μίαν σελίδα τῆς ἱστορίας; (1850).

Καθὼς γὰρ ὁ ἐκ γενετῆς στερούμενος ἀκοῆς, ἀλαλος διὰ βίου ἀπομένει, οὕτω λαός, παιδείας προκαταρκτικῆς στερούμενος, ἢ ἔθνος ὀρφανὸν ἀπλῆς καὶ εὐκαταμαθήτου γλώσσας εἰς ἀτελεύτητον πέπρωται βαρβαρότητα. Ἀξιοθρήνητον τὸ γένος, ὅπου ἡ γραφομένη γλῶσσα

λάκκον δρύττειν βαθὺν μεταξὺ γραμματικῶν καὶ ἀγραμματικεῦτων, μεταξὺ ἀκαδημίας καὶ ἐργοστασίου.

Δὲν ἀμαρτάνομεν λέγοντες τὸ κεφαλαίωτον (γνώρισμα τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ). Ἡ κοινὴ καὶ καθομιλουμένη γλῶσσα, ὁ ἀγραφὸς μὲν καὶ ἀπαραβίαστος οὗτος νόμος τῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου αἰῶνας πολιτευθείσης ἑλληνικῆς φυλῆς ἢ παράδοσις αὐτῆ τῶν ἀλληλενδέτων ἐθνικῶν μας φάσεων, εἶναι πραγματικῶς τὸ μόνον λείψανον τῆς ναυαγησάσης ἀρχαιότητος, ἡμῖν ὑπὸ τῶν μέσων χρόνων μεταδοθέν, τὸ μόνον ἐμβίον μνημόσυνον, ἐν ᾧ συγκεφαλαιοῦται σχεδὸν ὁ σύνολος βίος τοῦ γένους, ἐν ᾧ ὀλομελῆς ἐσοπτρίζεται ἢ κατὰ καιροὺς ὑπὸ παντοδαπῶν περιστάσεων διαμελισθεῖσα ἑλληνικὴ διάνοια... Τόδε μόνον ἐξέφυγε τὸν ὄλεθρον ἢ κοινὴ λέξις, ἢ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς σαρκὸς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀδιαχώριστος αὐτῆ ψυχῆ καὶ γνώμη... Τίς βεβαίως ὅτι τῇ λέξει ταύτῃ δὲν ἐναποκλείεται ὁ μόνος πειστικὸς λόγος τῆς σωτηρίας μας, ἢ ἐρμηνεία τῶν πολλῶν καὶ δεινῶν μας περιπετειῶν, ἢ διαθήκη τῶν σκοτεινῶν μας αἰώνων, τοῦ ἑλληνικοῦ δήμου ἢ σοφία καὶ εὐφυΐα, ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν ἐγκρύπτεται τὸ μυστήριον τῆς παλιγγενεσίας μας, ἐάν ἀληθῶς ἢ λέξις αὐτῇ ὑπάρχει ὁ στερρότερος τῶν δεσμῶν, ὅσοι συνείρουν τὴν νῦν Εὐρώπην πρὸς τὴν μουσοτρόφον πατρίδα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Καὶ ὅμως οἱ μάταιοι ἡμεῖς καὶ ἀφιλόκαλοι, καὶ μηδεμίαν ἐμβριθὴ σπουδὴν κεκτημένοι, ἀφροντίστως σχίζομεν τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἢ σπαράττομεν τὰ φύλλα του, ἢ ἀπορρίπτομεν αὐτὸ ὡς χαμερπές τι καὶ μηδαμινόν. Ὅταν ὅμως ἔλθῃ καιρὸς ἐπιστήμης, ὅταν ἢ συγκριτικὴ φιλολογία ἀναδιβάσῃ τὸ ἀσύρραπτον χειρόγραφον εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῶν περιωπὴν, ὅταν ἐκ τοῦ χοῦ καὶ τοῦ εὐρώτου, οἵτινες περικαλύπτουσιν αὐτὸ, νέον φῶς ἀληθείας ἐξαστράψῃ, καὶ εἰς τὰ ἄρματα τῶν γλωττολόγων ἐκπηδήσῃ ὁ εἰσέτι ἀδιερμήνευτος νόμος τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, τότε, θαρροῦμεν, ὁ ἐξηγενησμένος κόσμος ἀκριβέστερον ἢ ἀλλαχοῦ θέλει ἀναγνώσῃ ἐν αὐτῇ, τὴν μέθοδον δι' ἧς ἢ θεία Πρόνοια ἀδιαλείπτως διετήρησε τὸν βίον τὸν ἑλληνικὸν εἰς κοινωνίαν πνεύματος μετὰ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ πολιτευθέντων, καὶ σήμερον διαπρεπόντων εὐρωπαϊκῶν λαῶν (1857).

Ἄντι γλώσσης ἀπλῆς, πασιγνώστου, συντόμου, δραστηκῆς, ἐπιτακτικῆς, γλώσσης τὴν ἱκμάδα καὶ ζωτικότητα ἀρυσμένης ἐκ τοῦ παρόντος, γλώσσης ἐπεικτικῶς ἐνσαρκουμένης ἐν τῇ ἐργασίᾳ, τῷ καμάτῳ, τῇ καθημερινῇ τοῦ γένους ζωῇ καὶ προκοπῇ, ἀντι γλώσσης ὀσημέραι συναρμοζομένης πρὸς τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας, πρὸς τὰς

εὐχὰς, πρὸς τὰς ἀνυπερθέτους ἐξαιτήσεις τοῦ γένους, ἡμεῖς, τουναντίον, ἀριστοπειρίας χάριν, μεταχειρίζομεθα καὶ καθιεροῦμεν γλῶσσαν μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον χωριζομένην ἀπὸ τῆς ὕλικῆς συνεργασίας, καὶ τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς φιλοπροόδου διαθέσεως τοῦ λαοῦ... Ἐξιστάμενοι καὶ τοῦ νῦν αἰῶνος, ὅπως ἐπιδιώξωμεν ἐπανόρθωσιν ἐποχῆς, ἧς ὁ ἀντιφωτισμὸς ἐπὶ τὸ δρομαῖον ρεῦμα τῆς ἱστορίας πλανᾷ τὸ βλέμμα μας, ἡμεῖς, παρὰ πᾶσαν τοῦ κόσμου προσδοκίαν, παλινδρομοῦμεν, καρκίνοβατοῦμεν, ἀναποδίζομεν πρὸς ἀνυπαρξίαν τοῦ παρελθόντος, εἰς μὲν τὸ σημερινόν καὶ τὴν ἐμβίον ὑποκαθιστῶντες πᾶν ὃ τι πεπαλαιωμένον καὶ εὐρωτιῶν, εἰς δὲ τὸ εὐχρηστον ἀντικαθιστῶντες τὸ ἀχρηστον... ἀποθέτομεν ἰδιοχείρως τοῦ γάμου τὸ ἐνδυμα, καὶ τὸ σάβανον ἐνδυόμεθα ἰδιοχείρως. Ὡς ἐκ τῆς ἰδιοτρόπου καὶ μοναδικῆς ταύτης ἕξεως, δύο τινὰς ἑτεροφυεῖς ζωὰς ὁ ἀλλοεθνὴς διακρίνει ἐν ἡμῖν, ζωὰς συγχρόνους μὲν, ἀλλ' ὡσαύτως ἑλλιπεῖς. Ἄνω μὲν, τὴν ζωὴν τῆς διανοητικῆς ἀφαίρέσεως, τῆς ματαιοσπουδίας, τῆς καρκίνοβασίας, κατωτέρω δὲ, τὴν θετικωτέραν ἄλλων τῆς τοῦ γένους ὕλικῆς ἀναπτύξεως... Δύο θελήσεις ἀντιθέτους, δύο κινήσεις, δύο πνεύματα, δύο γλῶσσας ἐν ἀδιακόπῳ συγκρούσει καὶ ἀμοιβαίᾳ ζημίᾳ παρατηρεῖ (1859).

Τίνας ἐδέξαντο παρ' ἡμῖν τὸν νεωτερισμόν;... ἱεροκήρυκες... ἠσπασάντο μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν χυδαίαν γλῶσσαν, ἥτις κατὰ μίμησιν τῆς λοιπῆς χριστιανοσύνης καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς εὐαγγελικῆς φωταγωγῆσεως, εὐθυπόρως ἀπετείνετο πρὸς τὴν πλειονότητα τοῦ γένους... Διὰ τοιοῦτου νεωτερισμοῦ, παρεισφρήσαντος εἰς τὸν ἄμβωνα, εἰσδύσαντος ἐν τῇ διδακτικῇ πεζογραφίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθιερωθέντος ἐφεξῆς ὑφ' ἱεροδιδασκάλων, ... ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐγεύθη ἀμέσως, χωρὶς βοήθειας λεξικοῦ καὶ γραμματικῆς, χωρὶς παρεμβάσεως διερμηνέως, ἐγεύθη, (ὡς γεύονται πάντες οἱ λαοὶ τῆς χριστιανικῆς ἀναμορφώσεως, ὡς γεύονται τὰ εἰς ἐλευθερίαν καὶ κράτος προωρισμένα γένη) καὶ τῆς ἱερᾶς διδαχῆς, καὶ τῆς ποιήσεως, καὶ τῆς ἐγκυκλίου μαθήσεως, καὶ πάσης στοιχειώδους ψυχαγωγίας, ὃ ἐστίν, ἢ λογία μερὶς συνδιελέχθη πρὸς τὴν ἀπαίδευτον καὶ παιδεύσεως δεομένην μερίδα τοῦ γένους κατὰ τὸ ἔθος τοῦ νῦν πολιτισμοῦ.

Πρόεδρη φωτίζον καὶ εὐεργετοῦν τὸ σωτηριῶδες σύστημα μέχρι λήξεως τοῦ ὑπὲρ αὐτονομίας ἀγῶνος. Τότε ὅμως ἀντιπερισπασμὸς ἐπέρχεται. Νεήλως τις ἀρχαιολατρεία ἐκ Γερμανίας ὀρμωμένη, ἐφορμίζεται ἐπίκουρος πρὸς τὸν ἐγγώριον καὶ πατροπαράδοτον λογιστικὸν. Τῆς δὲ σχολαστικῆς συμμαχίας ὑπερισχυσάσης ἐν Ἀθήναις,

ἡ ποιητικὴ καὶ χριστιανικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ παράδοσις προγράφεται, καταδικάζεται, ἐκπιπτὸς κηρύττεται. Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν ἐσεβάσθησαν οἱ βάρβαροι καὶ ἠυλαβήθησαν εἰκοσιν αἰῶνες, ἡ γλῶσσα τοῦ αἵματος καὶ τῆς θυσίας στηλιτεύεται ὡς ἀγενὴς καὶ ἀναξιοπρεπῆς. Ἐκτοτε ὁ δαίμων τοῦ Πανελληνίου ἐσκέπασε τὸ πρόσωπον. Ἀναμέσον Ἀθηναίων καὶ λοιπῆς Ἑλλάδος ἀναβέβηκεν ἀσυμφωνία. Καὶ περὶ μὲν τὴν ἐθνικὴν φιλολογίαν, πλήρης ἀναρχία καὶ σύγχυσις· μεταξὺ δὲ πλήθους καὶ πεπαιδευμένου, χάσμα βαθύ (1860).

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΗΛΛΙΚΑΣ

29. Καθηγητὴς τῆς νομικῆς στὸ Πανεπιστήμιον ἦταν πρῶτανος καὶ κριτὴς στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ, καὶ στὸν ἀπολογισμό τῆς πρυτανείας του μιλεῖ γιὰ τὸ ἐπίσδιον ποῦ προκάλεσε ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπιτροπῆς νὰ μὴ βραβευτῆ κανένα ἔργο (1852). Κι ἐπειδὴ ἓνας ἀπὸ τοὺς δρους τοῦ διαγωνισμοῦ ἦταν νὰ γράφονται τὰ ποιήματα σὲ καθαρεύουσα, ὁ ἀγωνοθέτης, ἔμπορος στὸ Τρίεστι, σ' ἓνα του γράμμα πρὸς τὸν πρῶτανον παίρνει τὸ μέρος τῆς ἐπιτροπῆς καὶ λέει τὴν ἀπορία του, πῶς σὲ ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη ὁ ποιητὴς εἶναι ἐκεῖνος ποῦ μορφώνει τὴ γλῶσσα, καὶ μόνο σὲ μᾶς γίνεται τὸ παράξενο, ἐνῶ οἱ πεζογράφοι κιάλας «καθαρεύουσι» κι ἔκαναν τὴ γλῶσσα τους «γενναῖαν θυγατέρα τῆς ἀρχαίας», οἱ «τοὺς φοιδολήπτους ἐπαγγελλόμενοι τῶν χυδαιοτάτων λέξεων καὶ φράσεων ποιῶνται χρῆσιν». Ἄν ὁ πατριώτης ἔμπορος γνώριζε περισσότερα ἀπὸ τοὺς λόγιους τοῦ καιροῦ του θὰ ἤξερε πῶς καὶ σ' ἄλλα ἔθνη ὁ ποιητὴς ἦταν ποῦ πρῶτος καλλιέργησε τὴ «χυδαία» γλῶσσα, καὶ πῶς φυσικώτατο ἦταν νὰ γίνῃ τὸ ἴδιο καὶ στὴν Ἑλλάδα. Μὰ δὲν πρέπει ν' ἀπορησῶμε ἐμεῖς γιὰ τὴ σοφὴ κρίσιν ποῦ τοῦ ἀντιτάσσει στὴν ἐπίσημη λογοδοσία ὁ καθηγητὴς τῆς νομικῆς ὅταν προφητικὰ συμβουλεύῃ νὰ μὴν ἀφήσωμε «τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχῆς» τοῦ Κοραῖ καὶ παίρῃν γιὰ καλὸν οἰωνὸ τὸ ὅτι «ἡ συμπάθεια τῶν περισσοτέρων ἐκλίνειν εἰς τὸ ποίημα τοῦ ὁποῖου ἦτο φανερὴ ἡ προσπάθεια νὰ εἶναι ἀπλόν»;

Ἡ σκιά τοῦ περασμένου δὲν ἀντικατασταίνει οὐτε ἀξίζει τὴν ζῶσαν πραγματικότητα, τὴν διαφανῆ ἐκφρασὴν τῆς παρουσίας τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀρχαιολογία ἔχει τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸν χορὸν τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ εἰς νέαν ποίησιν ἀρχαιολογικῶν ἐνδυμαλέξεων καὶ φράσεων, φαίνεται ἀντιφατικόν· ἡ πνοὴ τῶν κοιμητηρίων ξηραίνει τὸ τρυφερόν τοῦ αἰσθήματος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΣΩΠΙΟΣ (1789-1872)

30. Μαθητὴς σὺν τὸ Βηλαρά τοῦ Ψαλῖδα στὰ Γιάννινα, καθηγητὴς τῆς φιλολογίας στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία καὶ ἀργότερα στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον (ἀπὸ τὸ 1848) ἀπὸ τοὺς ὀνομαστότερους, ἔγραφε τὴν καθαρεύουσα τῆς ἐποχῆς του, ἀρκετὰ ἀρχαῖα μάλιστα, σὰ φιλόλογος ποῦ ἦταν. Τοῦ Παναγιώτη Σούτσου ὅμως ἡ «Νέα σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης

ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων» (1858) — βιβλίον ἀστειὸν γεμάτο ἀπὸ τῆς ἀσυναρτησίης ποῦ μᾶς συνήθισε τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ καθαρευουσιάνικη πολεμικὴ— τοῦ ἔδωσε ἀφορμὴν στὰ «Σούτσεια» του (1853) νὰ χτυπήσῃ τὸν ἐξαρχαϊσμό τῆς φαναριώτικης σχολῆς καὶ τῆς ἀντιποιητικῆς τῆς ιδιότητος, νὰ ἐπαινέσῃ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ νὰ δαίξῃ μὲ πειστικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Τερτσῆτη, τὸν Τρικούπη, τὸ Σούτσο καὶ τὸν Κοραῖ, πῶς ὅλοι οἱ καθαρισμοὶ τοῦ κόσμου καὶ ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν δασκάλων δὲν κατάρθωναν νὰ δημιουργήσουν κάτι ἐφάμιλλο μὲ τὴ δημοτικὴ ποίησιν καὶ κείνους ποῦ μιμήθηκαν τὴ γλῶσσα τῆς.

Ἀφοῦ ἀπαξ οἱ ὁμογενεῖς λόγιοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν γλῶσσαν ἐπὶ τὸ ἀττικώτερον ἡμεῖς οὔτε κριταὶ γινόμεθα, οὔτε ἀντιλέγομεν... Ἀλλὰ τούτου ἕνεκα οὐ κωλυόμεθα εἰπεῖν ὅτι καὶ ἡ παραμελουμένη μὴ ἀττικίζουσα, καὶ διὰ τὸ ἐπικρατήσασθαι ἔθος καὶ δι' ἀρετὴν ἐνδύμουχον, ἔχει χάριτας ἱκανάς, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ ἡ ἐν τοῖς βιβλίοις ἀττικώτερα.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΡΑΪΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ (1812-1865)

31. Στὴν ἐποχὴ ποῦ ἡ γλῶσσα τῆς Ἱστορίας τοῦ Τρικούπη δὲν ἦταν ἀρκετὰ καθαρεύουσα γιὰ τοὺς καθαρευουσιάνικους κύκλους τῆς «Πανθώρας» καὶ εἶχεν ἐξοριστῆ ἡ γλῶσσα τῆς καρδιάς καὶ ἀπὸ τὴν ποίησιν ἀξίζει νὰ χαιρετιστῆ καθε ἀναγνώριση τῆς «χυδαίας», μάλιστα ἅμα ἔρχεται ἀπὸ ἄντρες τῆς περιωπῆς τοῦ Βραΐλα. Πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, καθηγητὴς στὸ Ἴονιο Πανεπιστήμιον, σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας, ὑπουργὸς καὶ πρόεδρος, σὲ μιὰ του μελέτῃ στὴν Πανθώρα γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Τυπάλδου εἶπε καὶ τ' ἀκόλουθα λόγια γιὰ τὴ δημοτικὴ (1858):

Καὶ νόμιμος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν χρῆσις τῆς δημώδους διαλέκτου, διότι καὶ αὕτη οὐχ ἦττον τῆς τῶν λογίων εἶναι νόμιμον καὶ αὐθόρμητον προῖόν τῆς ἑλληνικῆς γῆς, τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας... Πῶς νὰ ἐκφράσωμεν τὰς περιπαθεῖς σκηνὰς τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ ἥρωικὰ αἰσθήματα τῶν αὐτουργῶν τῆς, τὰς δουλικὰς ἡμέρας τῆς πατρίδος, τὰ πάθη, τοὺς ἔρωτας, τὰς ἐλπίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, χωρὶς ν' ἀντιλήσωμεν τοὺς τύπους τῆς ποιητικῆς διαλέκτου ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἀκενώτου θησαυροῦ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τὸν ὁποῖον ἔχομεν πάντοτε πρῶχειρον καὶ τοσοῦτον θαυμάζουσι καὶ φθονοῦσιν οἱ ξένοι;

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΥΡΟΦΡΥΔΗΣ (1826-1866)

32. Ἀπὸ τῆς πατρίδα του Καππαδοκία ἤρθε στὴν Ἑλλάδα, σπουδασὸς ὕστερα στὴ Γερμανία γραμματικὴ καὶ γλωσσολογία, κι ἔγινε στὰ 1861 καθηγητὴς στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον. Σὲ διάφορες γλωσσικῆς διακρίβες στὰ «Φιλίστορα» (1861-

1865) καὶ στὸ βραβευμένο «Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» φώτισε, ὅσο μπορούσε, τὴ γένεση τῆς δημοτικῆς καὶ τόνισε πὺς ἡ νέα γλώσσα εἶναι ἀναγκαῖα, φυσικὴ καὶ ὀργανικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας.

Ἡ νεοελληνικὴ εἶναι νεωτάτη φάσις ἢ ἐσχάτη πρὸς ἡμᾶς ἡλικία τῆς ἀρχαίας, εἰς ἣν αὕτη κατήντησεν ἡμέρα, διὰ μακρῶν αἰώνων ὄχι βιαίως καὶ τυχαίως, ἀλλ' οἰκοθεν κατ' ἀναγκαίους τῆ ἰδία φύσει ἐγκειμένους νόμους (1861).

Ἄλλὰ τὰ περὶ διαστάσεως τῶν δύο μεριδῶν τῆς γλώσσης εἰρημένα — (τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς λογίας) — δὲν δικαιώνουσι τοὺς ἀτόπως διατεινομένους ν' ἀναστήσωσιν ἐν τινι γλώσσῃ τύπους ἀπ' αἰώνων ἤδη κατηργημένους, νεκροὺς καὶ ψυχροὺς ἀντὶ τῶν ἐπίσης ἀπ' αἰώνων κατ' οὐσιώδη τῆς γλώσσης ἀλλοίωσιν καθιερωμένων, οἱοί π. χ. ἐν τῇ ἑλληνικῇ οἱ ἀναλελυμένοι χρόνοι, οἱ μέλλοντες, οἱ παρακείμενοι καὶ οἱ ὑπερσυντέλεικοι, ἔπειτα ἢ περιφρασις τοῦ ἀπαρεμφάτου... καὶ τῆς εὐκτικῆς ἀπέναντι τῶν ἀρχαίων ἀπλῶν ἔπειτα τὰ πληρέστερα καὶ σωματωδέστερα εἶμαι, εἶσαι, εἶναι, εἶμεθα κτλ. ἂν εἶμαι, εἶσαι κτλ. ἀντὶ τῶν λεπτῶν καὶ λιποσάρκων εἶμι, εἶ (=ι), ἐστί, ἐσμέν κτλ. εἰάν ὦ (=ο), ἦς (=ις), ἦ κτλ. Ἰκανὰ ἔπαθεν ἡ γλώσσα ἐκ τοῦ ἀκροῦ ζήλου τῶν ἐπὶ δεκτωκαίδεκα αἰῶνας ἀττικιστῶν. Ἄς μὴ τὴν ἀσχημίσουν περισσότερο νεοὶ σπαραγμοί. Ἄς μὴ προχωρήσῃ ὁ ζήλος τῶν νέων διορθωτῶν καὶ αὐτολεγομένων καθαρτῶν τῆς γλώσσης... Τίνες Πλάτωνες θὰ ἀνεχθῶσι τοὺς νέους ἐπιτηδεύτας περὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους ἀσχημονοῦντας;

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ († 1880)

33. Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον ἀπὸ τὰ 1839· δὲν ἔχει καλὰ καλὰ ἐδῶ τὴ θέση του. Γιατὶ στίς σύντομες διατριβές του «Περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης» (1861, 1863) — καλομελετημέναι καὶ μὲ κάποια γενικώτερη ἀντίληψη τοῦ σπάνια βρισκόμε στοὺς συνήγορους τοῦ καθαρισμοῦ — ἀποκρούει τὴ χρῆσιν τῆς ἀνέπαρχης ὡς κοινῆς «χυδαίας» γλώσσης — ἔξω ἀπ' ὅτι γράφεται «πρὸς διδασκαλίαν καὶ τέρψιν τοῦ ὄχλου» — καὶ συνηγορεῖ γιὰ μιὰ μέση ἐδῶ ἀρχαιώτερη ἀπὸ τοῦ Κοραΐ, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ ἡ συνταγὴ αὐτὴ εἶχε φέρει τὸ ἔθνος στὴν καθαρῆυσαν, τὴ διγλωσσίαν, τὴν ἀγλωσσίαν. Κηρύχτηκε ὁμοῦ καθὼς ἀργότερα ὁ Χατζιδάκις γιὰ τὸ μετριασμὸ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, σύστησε ν' ἀποφεύγουν δοτικὲς ἀπρόθετες, μονολεκτικὸ μέλλοντα, παρακείμενα καὶ προστακτικὴ τριτοπρόσωπη καὶ ἀναγνώρισε πὺς ὁ λαὸς δίκαιο εἶναι νὰ καταλαβαῖν τὴ γλῶσσα του. Χαρακτηριστικὴ ἢ συγκατάβασις αὐτὴ στὰ δίκαια τοῦ λαοῦ γιὰ ἑλοὺς μας τοῦς λόγους. Μὰ καὶ αὐτὴ μισή. Γιατὶ οὔτε ὁ πόθος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τοὺς ἄφησε ποτὲ νὰ δοῦν πὺς ὁ λαὸς ἀπὸ καιρὸ ἔπαυσε πᾶ νὰ καταλαβαῖν τὴ γλῶσσα «του» οὔτε οἱ ἴδιοι τόλμησαν νὰ ἐφαρμόσουν τὴ συμβουλὴ τους· καὶ ἡ καθαρῆυσά τους ἐξακολούθησε ἀπειράχτη τὸ δρόμο τῆς.

Ἡ κοινὴ γλώσσα πρέπει νὰ ἔχη βάσιν τὴν νῦν λαλουμένην, ἵνα μὴ καταστῇ τοῦ λαοῦ ἀλλοτρία.

Ἐκαστος ὀφείλει γράφων νὰ γράφῃ οὕτω, ὥστε ἐκ τῶν ὕπ' αὐτοῦ γραφομένων νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ γραμματικὴ τῆς γλώσσης.

Χρεία προσοχῆς ἵνα μὴ γίνηται ἐν τῇ νέα ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρῆσις λέξεων ἀρχαίων καὶ εἰς τὸν λαὸν ἀκαταλήπτων, εἰ μὴ ὅπου τοῦτο καθίσταται ἀναγκαῖον δι' ἑλλειψίν συνήθους καὶ ἐν ταυτῷ ὀρθῶς ἐσχηματισμένης καὶ ἀρμοδίας λέξεως.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΣΤΡΙΩΤΗΣ

34. Καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὸ Πανεπιστήμιον 45 χρόνια (1868 - 1912) καὶ ὀργανωτὴς τῆς «Ἐπιτροπίας πρὸς ἔννομον ἄμυναν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης» (1911) ἦταν, ἀπὸ ἄρχισε ν' ἀπλώνεται ὁ δημοτικισμὸς, ὁ κύριος ὑποκινητὴς σὲ κάθε ἀντιδραστικὸ κίνημα, στὰ Εὐαγγελικά (1901), στὰ Ὀρειταικά (1903) καὶ στίς λυπηρὲς σκηνές γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἄρθρο στὸ Σύνταγμα (1911). Ὅμοιος νέος ἀκόμη, στὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Κόντου, ἄφησε ν' ἀκουστοῦν ἀπὸ τὸ ἐπίσημον πανεπιστημιακὸ βῆμα λόγια θερμὰ καὶ ἀσυνήθιστα γιὰ τὴ γλῶσσα ποῦ ἀργότερα κατάρτεξε (1873).

Ἡ δημοτικὴ ἡμῶν γλώσσα ὁσονδήποτε πτωχὴ καὶ βρακωμένη καὶ ἂν ὕποτεθῇ, εἶναι πάντοτε ἱκανὴ νὰ ἀνέλθῃ μέχρις ἐκεῖνου τοῦ ὕψους, ἐνῶ συνήθως αἰθεροβάμονες ἀετοὶ ἀρέσκονται νὰ δολιχοδρομῶσιν.

Αἱ λέξεις, ἃς ἤκουσέ τις παρὰ μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν, αἱ φράσεις αἰτινες ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον προγύμνασμα τῶν ψελλισμάτων καὶ λαλαγημάτων αὐτοῦ, ἔχουσι γλυκειὰς ἀναμνήσεις, μυστηριώδη καὶ ἄγραφοι τινὰ ἱστορίαν, ὧν στεροῦνται αἱ λέξεις αἱ ἀντληθεῖσαι ἐκ τῶν λεξικῶν καὶ ταμειουθεῖσαι ἐν τῇ μνήμῃ...

Τὰς λέξεις ταύτας ἤκουσέ τις ἀνευ τῶν ἀσπασμῶν καὶ τῶν μειδιαμάτων τῆς μητρὸς, δὲν συνήντησεν ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τοῦ πατρὸς, δὲν ἐγνώρισεν ἐν τοῖς μύθοις τῆς γράϊας τῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τούτων δὲν ἀντήλλαξε τὰ τρυφερὰ τῆς παιδικῆς ἡλικίας αἰσθήματα μετὰ τῶν ὀμηλικῶν. Καὶ ὁμοῦ τοιαῦτα εἶναι αἱ ἐκ τῶν λεξικῶν ἀντληθεῖσαι λέξεις. Τούτου ἕνεκεν μὴ πλανώμεθα ὅτι αἱ λέξεις παλμοὶ τῆς καρδίας καὶ καρδιοκτύπι, σελήνη καὶ φεγγάρι, τραγοῦδι καὶ ἄσμα, καλὸς καὶ ὁμορφος, παμμέλας καὶ ὀλόμανθος, ὀφθαλμοὶ καὶ μάτια, ἐλευθερία καὶ ἐλευθεριά, ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημασίαν. Μονον ἀναίσθητος δύναται νὰ συγχέῃ τὴν σπουδαιωτάτην τῶν λέξεων διαφορὰν οὔτε σημειουμένην οὔτε δυναμένην νὰ σημειωθῇ ἐν τοῖς λεξικοῖς.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΒΕΡΓΩΤΗΣ

35. Ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα καὶ αὐτός, λόγιος, δημοσίεψε στὰ 1878 ἓνα «Δοκίμιον περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», ἐπαινεμένο ἀπὸ τὸ «Σύλλογον πρὸς διδάσκειν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων». Στὴν ἐποχὴ ποῦ γιὰ ἑλληνικά διδάσκονταν ἀκόμη στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἢ ἀρχαία γλῶσσα ὁ Βεργωτῆς, μὲ «κίνδυνον» καθὼς λέγει, «νά ἐκμανῶσιν οἱ φανατικοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐρασταί, σκανδαλισθέντες... ὅτι τολμῶμεν νὰ ἐκθρονίσωμεν τὴν θείαν τοῦ Πλάτωνος γλῶσσαν... καὶ νὰ ὑψώσωμεν τὸ ρακδόβυτον καὶ πενιχρόν τῆς καθομιλουμένης ἰδιώμα» ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διδάσκωνται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο μαζί ἀρχαία καὶ νέα γλῶσσα, ὅτι μιά πρέπει νὰ εἶναι ἢ «βάσις τῆς παιδείας», καὶ ὅτι αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἢ νέα, «ἢ ζῶσα τοῦ ἔθνους γλῶσσα». Γιὰ τὴν καθωμιλημένη δὲ μοιάζει νὰ ἔχη πολὺ ξεκαθαρισμένες ἰδέες, γιατί ἐννοεῖ μὲ αὐτὴν τὰ λογισματικὰ, ποῦ καθὼς ὁ ἴδιος λέει, κατὰ τὰ τρία τέταρτα εἶναι τὰ ἴδια τ' ἀρχαία, καὶ ἴσως αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποῦ ἡ ἰδέα του δὲ φάνηκε τόσο ἐπαναστατικὴ ὅσο στὴ βῆσις τῆς ἦταν. Ὡστόσο πρέπει νὰ τὸν εὐγνωμονοῦμε γιατί τόσο ἐπιμονα ξεχώρισε τὴν ἀρχαία ἀττικὴ ἀπὸ τὴ νέα γλῶσσα, καὶ ζήτησε νὰ δεῖξη πῶς ἡ πρώτη δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη καμιά θέση στὸ νεοελληνικὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ἀλήθεια ὀλοφάνερη, ποῦ οὔτε σήμερα ἀκόμη δὲν κατέρωθωσε ν' ἀναγνωριστῆ ὀλόταλα.

Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ θρόνος, ὃν κατέχει σήμερον ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις ἢ γλῶσσα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, οὐδὲν ἔχει τὸ ζηλευτόν ἐλευθεροῦντες δὲ τοὺς ἐνδόξους τοῦ Σωκράτους ὀμιλητὰς ἀπὸ τῆς φύλακῆς τῶν μικρῶν σχολείων, ἔνθα τ' ἀριστουργήματα αὐτῶν γίνονται θυσία πρὸς ἐξάσκησιν τῶν πρωτοπείρων περὶ τὴν κλίσιν τῶν μερῶν τοῦ λόγου ἐλευθεροῦντες, λέγομεν, αὐτούς, ἔχομεν τὴν πεποιθήσιν ὅτι δὲν πράττομεν ἐγκλημα καθοσιώσεως... Ὁφείλομεν δὲ νὰ εἰσαγάγωμεν τὴν σπουδὴν τῆς καθομιλουμένης καὶ δι' αὐτὴν προσέτι τὴν μόρφωσιν αὐτῆς, ὡς γλώσσης ἐθνικῆς· διότι οὐδαμῶς ἄλλως δύναται εὐκολώτερον καὶ φιλολογικῶς νὰ διασκευασθῆ, καὶ αἰσθητικῶς νὰ καλλωπισθῆ, εἰμὴ διδασκομένη ὡς βῆσις τῆς δλης παιδείας. Οὕτω πως θὰ δυνηθῶμεν νὰ λαλήσωμεν καὶ νὰ γράψωμεν αὐτὴν μεθ' ὄσης οἶον τε ἀκριβείας καὶ χάριτος... Ἐπὶ τῇ πεποιθήσει λοιπὸν ὅτι ὑπηρετοῦμεν ἢ μᾶλλον διαμορφοῦμεν τὴν τῶν παιδῶν ἐκπαίδευσιν, ἐπισπεύδομεν τὴν τῆς ὀμιλουμένης γλώσσης τελειοποίησιν, ἐπιτυγχάνομεν τὴν ἀκριβεστέραν τῆς ἀρχαίας σπουδῆν, ἐὰν εἰσαγάγωμεν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ὡς βῆσιν τῆς διδασκαλίας τῶν παιδῶν, δὲν διστάζομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν πρότασιν ἡμῶν.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ

36. Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον ἀπὸ τὰ 1887 καὶ ἐκδότης μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν φιλολογικῶ-ιστορικῶν κειμένων δημοσίεψε καὶ τὸ

πρῶτο καίμενο τῆς δημοτικῆς «Τὸ πρῶτον δημῶδες ἄσμα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης» (1879). Ἡ μεγάλη του συγγραφικὴ ἐργασία, ἐπιστημονικὴ, φιλολογικὴ καὶ μεταφραστικὴ, εἶναι, στὴν πῶ διαλεχτὴ καθαρεύουσα. Ὡστόσο τίς σπάνιες φορές ποῦ ἔτυχε νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ διγλωσσία ἔδειξε πῶς ἐννοεῖ τί σημασία ἔχει γιὰ ἓνα ἔθνος καὶ τὴ φιλολογία του μὴ ζωντανή, πρωτότυπη λαϊκὴ γλῶσσα.

Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν προτιμῆσαι τὴν πτωχικὴν περιβολὴν τῆς καθωμιλημένης ἀντὶ τῶν δανείων τούτων ἐσθημάτων. Ἄλλ' ἀπεναντίας οἱ Βυζαντινοὶ περιφρονοῦσι τὴν ἀληθινὴν γλῶσσαν καὶ ἀποστρέφουσιν ἀπ' αὐτῆς τὸ πρόσωπον μετ' ἀλαζονείας. Καὶ ὅμως ἡ βυζαντινὴ φιλολογία ἠθέλε τραπῆ ἄλλην ὁδὸν φυσικωτέραν καὶ ἐθνικωτέραν, ἂν ἐνωρίς ἠθελον ἐπιληφθῆ οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν πρὸς ἐκφρασιν φυσικὴν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ· τὰ δὲ προϊόντα τοῦ βυζαντιακοῦ λόγου θὰ ἦσαν ἐμπλεα ζῶης, ἂν οἱ συγγραφεῖς, ἀντὶ νὰ καταβάλλωσι μόχθους πολλοὺς εἰς ψιττακισμὸν ἀττικῶν φράσεων, ἐπεχείρουν εὐθαρσῶς εἰς τὴν φιλολογικὴν διατύπωσιν τῆς γλώσσης ἦν ἐλάλουν ἀνά τὰς ὁδοὺς καὶ ἐν τῷ οἴκῳ, ἀμελοῦντες τῆς συνθηματικῆς ἐκείνης καὶ ἐξ ἀρχαίων ρακῶν συνερραμμένης ἤτις ἦτο ἢ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους, τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν συγγραφέων (1879).

Ἡ νέα ποιητικὴ σχολή, ἢ σχολὴ τῆς ἀντιδράσεως, ὡς ὠνόμασα αὐτὴν, τοῦτο ἔχει τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀρύεται τὴν ἐμπνευσιν αὐτῆς ἐκ τῆς ἀληθείας, ὅτι βαπτίζει τὸν κάλαμον εἰς τὰ καλλίρροα νάματα τοῦ γησιῶ ἀισθήματος, ὅτι ἀντικατοπτρίζει τὸν ζωντανὸν βίον τοῦ ἔθνους, καὶ δίκην ἀποκαλύψεως ἀνοίγεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς τὸ γοητευτικόν θέαμα λαοῦ, οὐ συναισθάνεται τὴν ἐθνικὴν, οὐ συμμερίζεται τὰ ἰδεώδη, μεθ' οὐ συγχαίρει καὶ συμπάσχει. Διὰ τοῦτο τοιαύτη ποίησις παθαινομένη παθαίνει, συγκινουμένη συγκινεῖ, γοητευομένη γοητεύει. Τοιαύτη μόνον ποίησις ἠδύνατο καὶ ὄφειλε ν' ἀντικαταστήσῃ στιχοουργίαν νεκρὰν καὶ καλοδάμονα, ὄρμα-θολογοῦσαν στίχους ψυχροὺς ἐξ ἀναμνήσεων σχολικῶν ἢ ἐξ ὀθνείας μιμήσεως. Τοιαύτη μόνον ποίησις ἠδύνατο νὰ ὀμιλήσῃ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους τὴν γλῶσσαν, ἣν εἶχε λαλήσει εἰς αὐτὸ ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλδος, ὁ Ζαλοκώστας καὶ ὁ Βαλαωρίτης καὶ νὰ συγκινήσῃ αὐτὸ καὶ νὰ ὑψώσῃ καὶ νὰ φρονηματίσῃ, ὕμνουσα τὰ κλέα ἀνδρῶν ἢ εἰκονίζουσα τὸν βίον, ὃν δὲν μετέβαλε μακρῶν αἰώνων συμφορὰ καὶ ἀγωνία, ἢ ἀναπαριστάνουσα τὰς καλλονὰς τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ὠραίου ἐδάφους τῆς πατρίου γῆς, τῆς περικλυζούσης τὴν

ἑλληνικὴν πατρίδα γλαυκῆς θαλάσσης. Τοιαύτη πόησις προσεπάθησε νὰ ἐνωτισθῇ τῶν παλμῶν τῆς ἐθνικῆς καρδίας, ν' ἀκροασθῇ τῶν ἠδέων ἤχων, οὓς ἐκπέμπει ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου λαός, οὗ δὲν ἔσθεσαν τὸν βίον, τοὺς πόθους, τὰ δνεира, τὴν γλώσσαν αἰῶνες ὄλοι (1894).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

37. Μαθητὴς τοῦ Κόντου καὶ καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς στὸ Πανεπιστήμιον ἀπὸ τὰ 1885 ἦταν ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς νέας γλωσσολογίας στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τις πολυάριθμους του μελέτες γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἔγινε θεμελιωτὴς τῶν σπουδῶν τῆς νεοελληνικῆς· γιὰ τὴ βοήθησιν τῆς μελέτης τῆς ἔδωσε τὸ Σύλλογον Κοραῆ (1891) καὶ τὴ Γλωσσικὴ Ἐταιρεία (1901) καὶ μὲ τὴν πανεπιστημιακὴν του διδασκαλίαν βοήθησε νὰ ἐλαττωθῶν οἱ προλήψεις γιὰ τὴ νέα μας γλῶσσα. Ἀπὸ νωρὴς ἀνακατόηθη στὸς γλωσσικούς ἀγῶνες, καὶ ἔχει ἴσως γράψει τὰ περισσότερα γιὰ τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, ἀν καὶ δὲν εἶναι εὐκολο νὰ συνοψιστῇ ἡ γνώμη του γιὰ τὴν πρακτικὴ λύση. Σύστησε νὰ μὴ μεταχειρίζονται ἀπαρέμφατο, μετοχὴ, ἀπόλυτὴ μετοχὴ, μέσο αἰριστο, ἀπλό μέλλοντα καὶ μονολεχτικὸ παρακαίμενο (1884), τόνισε ἰδίως τὸν κοινωρικὸ χαραχτήρα τῆς διγλωσσίας μας καὶ τοὺς ἱστορικούς λόγους ποὺ τὴ γέννησαν καὶ πρότεινε μέση ἔδῃ, συμβιβασμὸ, ἀπλοποίηση καὶ τὴ «γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν». Ἡ συμβολὴ του στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση εἶχε αὐστηρὰ ἀκαδημαϊκὸ χαραχτήρα· πρακτικὰ ἀκολούθησε τὴ γλῶσσα τῶν φιλολογικῶν κύκλων καὶ ἤρθε σὲ ἀμεση ἀντίθεση μὲ τὸ δημοτικισμό κάθε φορὰ ποὺ φανερώθηκε προγραμματικὰ, μὲ χαραχτήρα ἐπαναστατικὸ (Τυχάρης), συμβιβαστικὸ (Κρομμυπαχερ), ἢ ἐλαφρὰ ἐξελικτικὸ (Βερναρδάκης, Ροϊθης). Ἦταν ἰδρυτὴς καὶ συντάχτης τῶν «Πάτρια».

Ἄτοπος εἶναι ὁ λόγος ὁ πολλακίς προφερόμενος, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φαινόμενον εἶναι τοῦ λαοῦ, εἶναι χυδαῖον, ἐπλάσθη ὑπὸ ἀμαθοῦς, ἐπομένως δὲν ἔχει λόγον. . . Δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω τοὺς προφερόντας ὅτι πολλῶν μείζων κανονικότης καὶ τάξις παρατηρεῖται ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ χωρικοῦ ὅστις οὐδέποτε ἀνέγνω βιβλίον, ἢ ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ ἐν Ἀθήναις ὑφ' ἡμῶν λαλουμένη . . . ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι ἀλογος καὶ ἀκανόνιστος (1881).

Συμβαίνει δηλ. παρ' ἡμῖν τὸ θαυμαστὸν ὅτι γράφοντες δὲν σκεπτόμεθα οὐδ' ἐξετάζομεν συνήθως πῶς λέγεται ἢ πῶς συντάσσεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ πῶς ἐλέγετο ἢ πῶς συνετάσσετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Οὕτω δὲ κατήντησεν, ὥστε οὐδεὶς ἀνθρώπων νὰ δύνηται σήμερον νὰ γράψῃ ὀρθῶς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον, ἀν μὴ ἔχῃ ἱκανὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας, καὶ τὸ χειρότερον ὅτι οὐδὲ νὰ ἐννοήσῃ πάντα τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφόμενα ὀρθῶς δύναται ἀνευ τῆς γνώσεως τῆς ἀρχαίας· καὶ τὸ ἔτι ἀτοπώτερον ὅτι ὅσα τις μᾶλλον τὴν γραφομένην γλῶσσαν κανονίζει κατὰ τὰ παλαιότατα πρότυπα καὶ δὴ ὅσω

ἐντελέστερον παραμελεῖ τῆς συνήθους ἡμῶν λαλιᾶς καὶ ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτῆς, τοσούτῳ εὐπρεπέστερον νομίζεται ὅτι γράφει, καὶ σχεδὸν πᾶσα ἢ σύνταξις τῆς ἀρχαίας γλώσσης μετὰ τῶν πολυπλόκων αὐτῆς σχημάτων εἰσάγεται κατὰ μικρὸν, κ. τ. τ. ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι παράδοξον, ἀν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον βαίοντες παραλάβωμεν ἡμέραν τινὰ καὶ τὴν κατ' αἰτιατικὴν τοῦ ἀπαρεμφάτου σύνταξιν καὶ οὕτω κατανήσωμεν μιὰ χαρὰ εἰς τὴν κοινὴν ἢ καὶ τὴν νεωτέραν ἀττικὴν. Τοῦτο κατὰ τινὰς ἴσως θὰ εἶναι ἡ ἄκρα τελειότης τῆς νέας ἑλληνικῆς, καθ' ἡμᾶς δὲ θὰ εἶναι μεγάλη ἐθνικὴ συμφορά. Διότι οὕτω κίνδυνος εἶναι νὰ διαιρεθῶμεν ὅπως οἱ παλαιοὶ Αἰγύπτιοι καὶ Ἴνδοι κ.λ.π. εἰς διαφόρους τάξεις σινικοῦ τείχους ἐγειρομένου μεταξὺ τῶν τάξεων τούτων. Τῆς ἀρχομένης δὲ διαιρέσεως ταύτης παρατηροῦμεν τὸ λυπηρὸν σύμπτωμα ὅτι βιβλία ἢ φύλλα ἄξια νὰ φωτίσωσι τὸ ἔθνος δὲν ἐπιδίδουσι τουναντίον δὲ φύλλα ὀλεθρίως ἐπὶ τῶν λαῶν ἐπιδρώντα, διὰ τὸν μόνον λόγον ὅτι γράφονται ἐν γλώσσῃ ἐντελῶς καταληπτῇ τοῖς πολλοῖς προβαίνουσι τάχιστα εἰς ἀκμὴν, κατὰ χιλιάδας ἱκανὰς ἐκτυπούμενα. Καὶ ὅμως αὐτοὶ ἡμεῖς ἀναγκάζομεν τοὺς πολλοὺς ν' ἀναγινώσκωσιν αὐτὰ, ὅταν τὰ χρήσιμα καὶ νὰ ἐξευγενίσωσι τὸν λαὸν δυνάμενα προσπαθῶμεν νὰ γράψωμεν ἐν γλώσσῃ ἀκαταλήπτῃ τοῖς πολλοῖς. Ἀγωνιζόμενοι λοιπὸν παντὶ τρόπῳ νὰ καταστήσωμεν τὴν γραφομένην γλῶσσαν εὐγενεστέραν, ἀφήνομεν νὰ γίνηται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀγενεστέρος. Ὡς πολῦτιμον ἀληθῶς τὸ τίμημα τῆς ἐξευγενίσεως καὶ καθαρότητος ταύτης! Ἄν ἐγράφομεν ὅπως ὁ αἰδιδιμος Κοραῆς περίπου, τ. ἔ. σαφῶς τοῖς πᾶσι, βεβαίως δὲν θὰ ὤρμων οὕτοι σήμερον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πᾶν θεῖον καὶ ἀνθρώπινον ἐμπαιζουσῶν τούτων σατυρῶν (1883).

Αἱ φράσεις: βάρβαρον, διεφθαρμένον, ἐλεινόν, ἰδίωμα καὶ διάλεκτος ἢ γλῶσσα, λεγόμεναι ἐπὶ τῆς δημώδους, τῆς ἀπλῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης, εἶναι καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀμαρτημέναι. . . Ἡ μητρικὴ ἡμῶν γλῶσσα, τ. ἔ. ἡ γλῶσσα ἐκεῖνη, ἣν ἡ μήτηρ προσμεδίωσα ἐδίδαξεν ἡμᾶς κατ' ἀρχὰς νὰ ψελλίζωμεν, ἔπειτα δὲ καὶ ν' ἀρθρῶμεν καὶ ἀπροσκόπτως νὰ μεταχειρίζωμεθα, ἢ μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος συνθηλασθεῖσα, ὡς εἰπεῖν, ἐγένετο ἐν ἡμῖν σὰρξ καὶ αἷμα, ἐδρεύει ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ εἶναι εἰκονικωτάτη καὶ ζωνηροτάτη, πάντοτε ἐπὶ τῶν χειλέων μας, οὐδέποτε ἐγκαταλείπουσα ἡμᾶς. . . Διὰ ταύτης τῆς γλώσσης καὶ οὐχὶ δι' ἄλλης μανθάνομεν κατὰ τὰ 3 ἢ 4 πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας ἡμῶν ἀνευ τινὸς ὑπερβολῆς πολλῶν πλείονα ἢ ὅσα κατὰ τὴν τετραετῆ φοίτησιν εἰς τὸ Πανεπι-

στήμιον. . . Είναι καὶ ἡγιασμένη ἡ γλῶσσα αὕτη, διότι δι' αὐτῆς ἐξέφραζον οἱ ταλαίπωροι πατέρες ἡμῶν τὸ φοδερὸν κήρυγμα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀναστάσεως, καὶ δι' αὐτῆς ἐφαλλον καὶ τὰς συμφορὰς καὶ τὰ ἐπισόδια τῶν ἀγῶνων. Ἄλλ' ἂν ἀποβλέποντες εἰς ταῦτα εὐρίσκωμεν, ὅτι εἶναι ἀσέβεια καὶ ἀκρα καταισχύνη νὰ ὀνομάζωμεν τὸ ἀπὸ 15 καὶ πλέον αἰῶνων πνευματικὸν ὄργανον τοῦ ἔθνους ἡμῶν βάρβαρον καὶ διεφθαρμένον, ὀφειλόμεν νὰ ἡξεύρωμεν, ὅτι οὐχ ἦττον ἡμαρτημένοι κρίνονται αἱ ὀνομασίαι αὗται, καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῶν λόγον. . . Ἐν τῇ γλώσσῃ πᾶσα μεταβολὴ καὶ ἀποβολὴ φθόγγων, τύπων κ.τ.λ. εὐθὺς ὑπ' ἄλλων τῆς θέσεως αὐτῶν καταλαμβάνομένης, δεικνύει πνευματικὴν κίνησιν, πρόοδον, ἀνάπτυξιν, οὐχὶ δὲ διαφθοράν, κατάπτωσιν.

Οὐδὲν καθεστὸς κακῶς ἔχον κατέπεσε διὰ κραυγῶν καὶ βοῶντων, ἀλλὰ διὰ συντόνου ἐργασίας. Ἐὰν λοιπὸν τὰ κατὰ τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν ἔχωσι κακῶς, καὶ ἂν τὴν θέσιν αὐτῆς ὀφείλῃ μίαν ἡμέραν νὰ λάβῃ ἡ δημοτικὴ, ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἐργασίας ἐπιμελεστάτης καὶ ἀκριβεστάτης ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς δημοτικῆς. . . Ἐφ' ὅσον δὲν ἐξευρεθῶσιν οἱ περὶ τοὺς φθόγγους καὶ τὴν κλίσιν νόμοι τῆς δημοτικῆς καὶ γνωσθῇ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβέστατα ἡ δύναμις καὶ ἡ σημασία ἐκάστου αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατόν ἀκριβέστατα νὰ γραφθῇ ὑπ' οὐδενὸς ὀπωσδήποτε καθαρὰ. . . Πάντες ἡξεύρωμεν τὸ δημοτικὸν ἔμορφος ἢ ὀμορφος. . . ὅτι δὲ τοῦτο ἐλάχιστον ἀφίσταται τοῦ ἀρχαίου εὔμορφος βλέπει ἕκαστος καὶ πρὸς τοῦτοις ὅτι ὑπὸ πάντων θὰ κατανοηθῇ μεταβαλλόμενον εἰς αὐτό. Καὶ ὅμως ἡ ἀπαγγελία τοῦ εὔμορφος καταπατεῖ θεμελιώδη φθογγικὸν νόμον τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης· διότι τὸ σύμπλεγμα β+μ εἶναι ὄλως ἀφόρητον. Οὐδεὶς λοιπὸν ἔχων γνῶσιν τοῦ φθογγικοῦ τούτου νόμου θὰ τολμήσῃ νὰ προφέρῃ καὶ γράφῃ τὸν τύπον τούτον καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ γράφων τὴν δημοτικὴν (1884).

Ἐφ' ὅσον δὲν θὰ κατορθωθῇ νὰ γνωσθῇ ἀκριβῶς καὶ γράφηται ὀπωσδήποτε καθαρὰ καὶ ἀμιγῆς ἡ δημοτικὴ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις ν' ἀναλάβῃ τὰ βαρύτερα καὶ σπουδαιότερα καθήκοντα, ὅποια πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει νὰ ἐκτελῇ. . . Ἐπὶ τὴν ἔρευναν λοιπὸν καὶ συναγωγὴν τῆς δημοτικῆς ἄς τρέψωσιν τὴν προσοχὴν των, ὅσοι ἀμφιβάλλουσι περὶ μέλλοντος τῆς νῦν γραφομένης, αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη καὶ ἡ μόνη ὁδός. . . Ὅταν παρουσιασθῇ καὶ ἐτοιμασθῇ τὸ ὕλικόν, τότε μόνον θὰ εὐρεθῇ, ἄς τὸ ἐλπίζωμεν, καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Σέξπηρ ἢ Δάντε, ὅστις θὰ ἰδρῶσιν τὸ περιβλεπτόν οἰκοδόμημα τῆς γλώσσης.

. . . Ὅφειλον νὰ μεταβληθῶσι καὶ τὰ εἰς εὖς τριτόκλιτα ὀνόματα· διότι μεταβαλλόμενα κατ' ἀνάγκην φωνητικῶς εἰς βασιλέφς, βασιλέφ, χαλιέφς, χαλιέφ, δὲν ἠδύναντο νὰ διασωθῶσιν ἄτε τῆς προφορᾶς ταύτης ἀδύνατον οὐσης ἐν τῇ λαλουμένῃ ἐλληνικῇ γλώσσῃ. Κατὰ ταῦτα ὄφειλον πρὸ τοῦ νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν προφορὰν ταύτην νὰ μεταπλασθῶσιν εἰς τὰ γνωστὰ ὁ βασιλέας, ὁ χαλιέας, ὁ φονέας. . . Βασιλεῦμα, κλαυθμός, ἄνευ, ψέφτης, ζέφτης (πρόφερε . . . βασιλεῦμα, κλαυθμός, ἄνεφ, ψέφτης, ζέφτης) . . . ὄφειλον κατ' ἀνάγκην ἀναπόδραστον νὰ μεταβληθῶσιν. . . ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ μένη ἡ κλίσις καὶ αἱ λέξεις ἀναλλοίωτοι καὶ ἀπαθείς ἀφοῦ ἡ φωνητικὴ εἶχε τοσοῦτον μεταβληθῇ. Ὅτι σήμερον ὀνόματα εἰς εὖς εἰσαγόμενα μεταποιοῦνται εἰς ἐς, εἶναι βέβαιον, οἶον Ὅρφες (1888).

Εἶναι ψευδῆς καὶ ἡ πολλάκις ὑπὸ πολλῶν πρεσβευομένη ἀντιθετος περὶ τῆς δημῶδους γνώμη, καθ' ἣν ἀδύνατον νὰ γένηται ποτὲ αὐτῆς χρῆσις διὰ τὸν παράδοξον λόγον, ὅτι αὕτη μόνον ὁστᾶ, σκελετός τις εἶναι, στερεῖται ὅμως σαρκὸς καὶ δὲν ἡξεύρω τίνων ἄλλων πραγμάτων. . . Εἶναι πασιφανές ὅτι μείζονα ζωηρότητα καὶ ἰσχὺν καὶ εὐτραπέλιαν ἔχει καὶ βαθύτερον αἶσθημα ἐκφράζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἡ δημῶδης φράσις τῆς τετορνευμένης. Λοιπὸν πῶς δύναται γλῶσσα ἰσχυρὰ καὶ εὐτάπελος καὶ βαθύ αἶσθημα ἐκφράζουσα νὰ λέγηται ὅτι δὲν ἔχει σάρκα καὶ νεῦρα, ἀλλὰ μόνον ὁστᾶ, τ. ἔ. ὅτι εἶναι νεκρά; . . Ἡ διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης τρανότατα καταδειχθεῖσα καὶ πασιγνωστὸς ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐπειδὴ αἱ διὰ τῆς γλώσσης παριστάμεναι σχέσεις εἶναι ἀπειράριθμοι πᾶσα γλῶσσα καὶ πᾶσα διάλεκτος δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἔχῃ καὶ ὄντως ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐκφράζῃ δεξιώτερον ἄλλης πολλὰς ἢ ὀλίγας τῶν σχέσεων τούτων (1890).

Πάντες δουλεύομεν τῇ συνηθείᾳ! Τὸ ἐπ' ἐμὲ ὁμολογῶ παρηγοῖα ὅτι ἀνήκω εἰς «τοὺς ἐξ ἀνάγκης ὑποτασσομένους νὰ γράφωσι τὴν ἐπικρατήσασαν γλῶσσαν», διότι διαβλέπω τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς, νοῶ δ' ὅμως καὶ τὰς ἰσχυροτάτας τῆς συνηθείας ρίζας καὶ δὴ καὶ δὲν ἐπιθυμῶ ζητῶν νὰ γένωμαι ἀφρειαρχῆς καὶ διορθωτῆς τῶν κακῶς κειμένων, οὐ μόνον νὰ πάθω τὸ τοῦ Ἰκάρου πάθημα, ἀλλὰ καὶ τελευταῖον νομισθεὶς παραδοξολόγος μὴδ' ἐν τοῖς δυνατοῖς νὰ πιστεύωμαι, ὅπερ συχνὰ βλέπομεν συμβαῖνον πολλοῖς (1890).

Ἡ θεωρία περὶ τῆς εὐγενείας τῶν ἀρχαίων τύπων καὶ τῆς εὐτελείας τῶν νέων εἶναι ἀξιολύπητος πλάνη.

Ἡ παρὰ τὴν καθαρῆσαν χρῆσις τῆς δημῶδους ἡ δημωδεστέ-

ρας καθαρευούσης οὐ μόνον λυπηρὸν δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ μεγάλως δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν ἀξιολόγου ἐθνικῆς φιλολογίας, ἂν μόνον τύχῃ δεξιῶν καλλιτεχνῶν... Νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν εὐδωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν ἀτυχῶς δὲν δυνάμεθα, πάσῃ δ' ὅμως δυνάμει προτρέπομεν αὐτοὺς καὶ παραθαρρύνομεν εἰς τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα... Ἡμεῖς ὡς μαθηταὶ ἐκείνων μετὰ τῶν ἐννοιῶν θὰ παραλάβωμεν καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν (1891).

Οὐδεμίαν δέ, φρονούμεν, θὰ εἴπῃ ὑπερβολὴν, ἂν τις ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ τέως παραμέλησις τῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης καὶ δι' αὐτῆς τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ καὶ βίου τοῦ ἔθνους ἡμῶν ὑπῆρξε τῶν πρώτων αἰτίων τῆς φιλολογικῆς ἡμῶν στειρώσεως ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Πάντως ἡ διάρκεια μέχρι σήμερον τοῦ πολυχρότου καὶ ἀγόνου γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν τῇ παραμέλει ταύτῃ ἔχει τὴν πρῶτην αὐτοῦ αἰτίαν (1892).

... Αἱ πλάναι αὗται καὶ αἱ ἐντεθθεν βλάβαι ἀπὸ τινῶν ἐτῶν εὐτυχῶς κατενοήθησαν. Διὰ τοῦτο καὶ τολμηρότερον ἐπιχείρησαν οἱ καθ' ἡμᾶς τοῦ λόγου καλλιτέχναι νὰ γράψωσιν αὐτὴν τὴν πρότερον ἀπόβλητον νομιζομένην δημοτικὴν.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁσημέραι περιορίζεται ἡ χρῆσις καὶ τῆς γραφομένης ἢ καθαρευούσης καὶ τῶν ποικίλων τοπικῶν ἰδιωμάτων, ἐξαπλοῦται δὲ ἡ γλωσσικὴ φάσις, ἥτις μετὰ τῆς καθαρευούσης καὶ τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων κινουμένη καὶ ἐξ ἴσου ἀμφοτέρων ἀπέχουσα, λαλεῖται ἐν πάσει πόλει τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ὑπὸ τε πεπαιδευμένων καὶ ἀπαιδευτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ λόγος τῶν πόλεων ἢ ἀστικός... ἔχει ἀνάγκην πλουτισμοῦ... Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ἡμῖν νὰ μελετήσωμεν τὴν πανταχοῦ τῆς ἑλληνίδος γῆς λαλουμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἵνα... λαβόντες τὰ κοινὰ καὶ χρήσιμα συμπήξωμεν τὴν ἡμετέραν κοινὴν.

Ἡ σπουδὴ τῆς νεωτέρας γλώσσης καὶ τὰς πολλὰς ποικίλας αὐτῆς ἀρετὰς π. χ. τὸν πλοῦτον τῶν λέξεων καὶ φράσεων, τὰς λεπτὰς τούτων διακρίσεις, τὴν χάριν καὶ δύναμιν, τὰς συντακτικὰς πλοκάς κ.λ.π. θέλει διδάξῃ ἡμᾶς... καὶ θέλει ἀφεύκτως ὑψώσει καὶ τιμήσει τὴν γλωσσικὴν ταύτην φάσιν καὶ συντελέσει οὕτως εἰς εὐρυτέραν γνῶσιν καὶ χρῆσιν αὐτῆς, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ τοῦτο συνέβη.

Τὰ μεγάλα τῆς Ἑσπερίας ἔθνη διὰ τῶν λαλουμένων γλωσσῶν αὐτῶν ἠγωνίσθησαν νὰ καταδείξωσι καὶ συσφίγξωσι τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἐνότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἢ σπουδῇ αὐτῆ ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς μεγάλους αὐτῶν ποιητὰς καὶ πεζογράφους τὰ ἐθνικὰ ἀριστουργήματα.

Ἡ νεωτέρα λαλουμένη ἑλληνικὴ καὶ τῆς ἀρχαίας διέεωσε πλείστας ἀρετὰς, καὶ νέας ἀνέπτυξεν οὐκ ὀλίγας, ὥστε δύναται φρονῶ νὰ συγκριθῇ πρὸς πᾶσαν ἄλλην εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν... Τὰς νεωτέρας ἀρετὰς ταύτας καὶ παραπλησίας κατεφρόνησεν ὁ γραπτὸς ἡμῶν λόγος... Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι ἂν σήμερον ἄνδρες ἔχοντες τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων συνέτασσον ἐν τῇ νεωτάτῃ γλωσσικῇ φάσει ταύτῃ φιλολογικὰ καλλιτεχνήματα ἀντάξια τῶν ἀρχαίων, αὕτη θὰ καθίστατο ἡ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους ὅλου... Μόνῃ ἢ ἐργασία θὰ νικήσῃ, καλῶς δὲ θὰ πράξωσιν οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῆς δημοτικῆς εἰς τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον νὰ μὴ λησμονήσωσι τὸν ὄρον τοῦτον (1892).

Οἱ λογοτέχναι ἔχουσι βεβαίως δίκαιον, διότι ἡ γραφομένη γλῶσσα ἐπλάσθη κυρίως ὑπὸ λογίων ἐπιστημόνων εἰς ἐπιστημονικοὺς καὶ ἄλλους τοῦ βίου σκοπούς... οἱ δὲ λογοτέχναι δὲν μετέσχον ἐνεργῶς οὐδ' ἐπρωταγωνίστησαν, ὅπως ὄφειλον, κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτῆς... Ὑπ' ἀνθρώπων ἄρα μᾶλλον σκεπτομένων ἢ αἰσθανομένων καὶ εἰς ὀλίγα τινὰ σχετικῶς ἐκάστιν ἀρκουμένων κατασκευασθεῖσα ἐξαρκεῖ μὲν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτῶν, ἀλλ' ὅστερεϊ πιθανῶς εἰς πιστὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν ὁλοκλήρου ψυχολογικοῦ κόσμου αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, ὅποσον ἐπιδιώκει νὰ παραστήσῃ ὁ καλλιτέχνης (1893).

Ἐπὶ τούτου καὶ μόνου στηρίζεται ἡ διαφορὰ τῶν γνησίων δημοδῶν λέξεων ἀπὸ τῶν δανεισθειῶν εἴτε ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἴτε ἐξ ἄλλης γλώσσης, ὅτι δηλαδὴ αἱ ἀληθῶς δημοτικαὶ εἶναι πασίγνωστοι, τούναντίον δ' αἱ πλείσται τῶν δανεισθειῶν μόνοις τοῖς λογίοις, δι' ὃ καὶ μείζονα αἰσθησιν ἔχομεν τῶν δημοτικῶν (1898).

Ἡ δημοδῶς εἶναι ἀληθῶς φυσικὴ διάδοχος τῶν προγενεστέρων τῆς γλώσσης μορφῶν, προσέλαβε δὲ τὸν νεωτερικὸν αὐτῆς τύπον πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς δουλώσεως τοῦ ἔθνους ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἶναι σήμερον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς συμπάσης Ἑλλάδος, τῶν Σποράδων καὶ Κυκλάδων, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀποτελοῦσι μίαν καὶ μόνην γλῶσσαν, εἰς ἰδιώματα τοπικά, ἀλλ' οὐκ εἰς διαλέκτους διαιρουμένην.

Ἡ ὀμιλουμένη γλῶσσα ἐνὸς ἔθνους ἔχει ὕγιᾶ καὶ νεαράν ζωτικὴν δύναμιν, ἥτις ἐπὶ τέλους ἕκαστὸν αὐτὴν νὰ ἐκτοπίσῃ καὶ ἀντικαταστήσῃ τὴν λογίαν γλῶσσαν ἐξ ἧς κατάγεται.

Ζῶσαι γλῶσσαι εἶναι αἱ λαλούμεναι, νεκραὶ δὲ ὄσαι διασώζονται ἐν ἀντιγράφοις ἢ ἐντύποις βιβλίοις.

Ἀληθῶς εἶπεν ἡ γλῶσσα ζῆ ἐν μόναίς ταῖς ψυχαῖς καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ λαλοῦντος αὐτὴν ἔθους.

Ὡς γνωστὸν, καὶ αἱ λέξεις τῆς πρόφορικῆς παραδόσεως ὄσαι σήμερον εἶναι κοινὰ καὶ τετριμμένα ἢ καὶ χυδαῖα δύνανται κατ' ἀρχὴν ἂν τυχόν τύχῃσι καλλιέργειας, νὰ ἐξυγενισθῶσι, καὶ τανάπαλιν αἱ σεμναὶ τῆς γραπτῆς παραδόσεως νὰ καταστῶσι σὺν τῷ χρόνῳ κοινὰ καὶ τετριμμένα ἢ καὶ χυδαῖα (1908).

Ὁὐκ ὀρθῶς χαρακτηρίζομαι κεκηρυγμένος ἔχθρὸς τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Διότι ἐπ' ἀληθείας ἐφρόντισα καὶ ἐκαλλιέργησα αὐτὴν κατὰ δύναμιν, πάντως περισσότερον τῶν νῦν ἐπαινετῶν αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν ἠθέλησα νὰ κάμω αὐτῆς καὶ πρακτικὴν χρῆσιν, ἀλλὰ τοῦτο ἠρμήνευσα πρὸ πολλοῦ εἰπὼν ἤδη κατὰ τὸ 1892... ὅτι «δὲν εἶμαι καλλιτέχνης, ἀλλὰ ἱστορικὸς ἐρευνητὴς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς, μεταχειρίζομαι ἄρα ὅποιον γλωσσικὸν τύπον εὕρισκω γνωστὸν καὶ συνήθη, θὰ ἔγραφον καὶ ἄττικιστὶ καὶ λατινιστὶ ὅπως γράφω καὶ γερμανιστὶ, ἂν τούτων ἐγίνετο ὑπὸ τῶν περὶ ἐμὲ χρήσις... θὰ μοι συμφωνήσωσιν, ἐλπίζω, πάντες οἱ ἀμερόληπτοι κριταί, ὅτι ἡ ἀπαθὴς καὶ ἀκριβὴς ἱστορικὴ ἐρευνα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία τῶν φαινομένων τῆς νέας ἑλληνικῆς εἶναι ἀρίστη ὁδὸς εἰς τὸ νὰ μάθωμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν τὰς ἀρετὰς αὐτῆς καὶ δὴ καί, ἂν ποτε κριθῆ καλόν, μεταχειρισθῶμεν αὐτὴν προσηκόντως.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

38. Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον ἀπὸ τὰ 1890 θεμέλιωσε μὲ συστηματικὴν πολύχρονην ἐργασίαν τὴν νεοελληνικὴν λαογραφίαν, ἓνα ἔργον τοῦ ὁποίου τοὺς πρώτους πλούσιους καρποὺς ἔχομε στὸ περιοδικὸν «Λαογραφία» καὶ στίς μνημειακὰς συλλογὰς «Παραδόσεις» καὶ «Παροιμίαι» τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Μὲ τὴν λαογραφικὴν τοῦ ἐργασίαν καλλιέργησε ἀπὸ νωρὴς, σὲ περασμένα χρόνια, στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τὴν ἀγάπην γιὰ τὴν ἐκδηλώσεως τῆς λαϊκῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἐξαικόνισήν τους.

Μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὁ τυπικὸς καὶ ἰδανικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς χτεσινῆς γενεᾶς τῶν λογίων. Φυσικὰ καθαρευουσιάνος, ἂν καὶ ἀπέφρασε τὴν ζωὴν του ἐπὶ μελέτῃ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας. Στὸς γλωσσικοὺς ἀγῶνας δὲν ἀνακατόθηκε, πιστεύοντας πῶς ἡ κοινὴ «ἐθνικὴ γλῶσσα» — ἡ καθαρεύουσα — δὲν εἶχε τίποτε νὰ πάθῃ, καὶ πῶς ἀπὸ ἓναν κοινωνικὸν ἀγῶνα μόνο ὠφέλιμες τάσεις θὰ μπορούσαν νὰ νικήσουν, ὅποιο καὶ νὰ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα; ἀντιστάθηκε καθὼς ὁ Πανταζίδης, ὁ Λάμπρος καὶ ἄλλοι τοῦ κοντισμοῦ τίς ὑπερβολὰς καὶ ἀναγνώρισε τῆς δημοτικῆς τίς ἀρετὰς. Καὶ σὲ μιᾶ ἀξιωματικῆς ἐποχῆς, στὰ 1889, ὡς σιδηγητὴς τοῦ «Φιλadelphίου ποιητικοῦ ἀγῶνος» βράβεψε μαζί με τὸ Σπ. Σακελλαρόπουλον καὶ τὸ Σκυλίτση τοῦ Παλαμᾶ τὸν «Ἕμνον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν». Εἶναι ἡ κρίσις ἐκεῖνη ἢ ἐπισημοποίηση ἐνός ἀπὸ τοὺς πρώτους σταθμοὺς τῆς δημοτικῆς. Μερικοὺς μῆνας ἀφοῦ φάνηκε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, σὲ ποιητικὸν διαγωνισμὸν ὅπου πλημμυροῦν

τὰ ἔργα ἐπὶ τὴν δημοτικὴν καὶ σὲ πανήγυρὴ ἀφιερωμένη «εἰς ἐπίδειξιν καὶ προαγωγὴν τῶν ὀλικῶν καὶ διανοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους», μὲ ἀγωνοθέτη καὶ μὲ κριτὰς καθαρευουσιάνους, βραβεύεται ἓνα ἔργον ποῦ τραγουδεῖ ἐπὶ τῇ νέᾳ γλῶσσᾳ τὴν ὁδὸν τῶν Ἀθηνῶν «ἐν ἡ σὺλλήθῃ περιλαμβάνεται πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ ὁδὸς», «ἀκφράζον τὰ κλέη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος» καὶ ἀναγνωρίζεται πῶς ὁ ποιητὴς χωρὶς νὰ «παρεκκλίνῃ» ἀπὸ τῆς λαϊκῆς γλῶσσης καὶ «διὰ τοῦ παραδείγματός του ἐγγλύττω ἀνασκευάζων τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἡ δημόδης γλῶσσα εἶναι ἐν τῇ ποιήσει ὄργανον ἀνεπιτήδειον καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεπαρκές» κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ «ἔργον ἀντάξιον τοῦ θέματος» καὶ νὰ τοῦ φυσήξῃ «τὸ βαθὺ ἐκεῖνο θρησκευτικὸν αἰσθημα τῶν παλαιοτάτων ποιητῶν» ὥστε νὰ μὴν εἶναι τόσο «σύγχρονον ποίημα» ὅσο «παράφρασις ἀρχαίου ἀπολοισθέντος ἔμνου». Πρὶν ἀκόμη ἡ δημοτικὴ ἀντρείαφῃ καὶ ὁ κόσμος σαστίσῃ, ἔχομε τὴν ἐπίσημη καλομελετημένη ὁμολογίαν πῶς ἡ σημερινὴ γλῶσσα μπορεῖ νὰ μᾶς ξαναζωντανέψῃ τὴν ἀρχαιότητα καὶ νὰ φάλλῃ τὸ ἰδανικὸν «πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ κατευθύνῃται ἀείποτα τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος». Τί κριμα πού ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη δὲν μπόρεσε ὁμοῖα σοφὰ νὰ χειραγωγήσῃ τὸ δημοτικισμὸν καὶ στὰ παρακάτω του βήματα!

Ὁ ποιητὴς προέκρινε τὴν δημόδην γλῶσσαν, φρονῶν ὅτι διὰ ταύτης οἱ ποιηταὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος δύνανται νὰ χωρήσωσιν εὐθύτερον πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Μόνῃ ἀληθῶς γλῶσσα ζωντανῆ δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς εἰς πλάσματα ἐκλειπτότων χρόνων καὶ συνάψῃ δι' ἀφανῶν, κρίκων τοὺς δύο κόσμους, ὅς ἀχανῆς διάστημα χωρίζει ἀλλήλων, τὸν ἀρχαῖον καὶ τὸν νεώτερον.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ (1841-1902)

39. Νομικὸς, ἰδρυτὴς, ἔφορος καὶ γραμματεὺς τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (1882) κατάγινε ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν καὶ δημοσίευσεν σημαντικὰς ἐργασίας γιὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας. Γιὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα δὲν ἔγραψε ὑπερασπίσθηκε ὁμοῦς συχνὰ τίς τοπωνυμίας τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἀπὸ τίς ἀστατεῖς προσπάθειαι τοῦ ἐπίσημου κράτους καὶ ὄλων ἐκείνων ποῦ ἐπιμένουν ἐπὶ τῆς θέσεως νὰ βάλουν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα.

Τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα τιθέμενα ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ μείνωσιν ἀναλλοίωτα ἐφ' ὅσον οὗτος ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκδηλώσει τὰ ἀποδέχεται δὲν εἶναι ἔργον οὔτε ἐνός ἀτόμου, οὔτε κυβερνήσεως ἢ μεταβολῆ... Καὶ διατὶ νὰ λησμονήσωμεν τὰς ἡμέρας τῆς δουλείας; Μήπως τέσσαρα ἑκατομύρια ὁμοφύλων δὲν διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν δουλείαν; Εἶναι κακὸν τὸ νὰ ἐνθυμῆται ὁ λαὸς τὸ παρελθὸν αὐτοῦ, διὰ τὸ ὅποιον ἄλλως ἢ νέα γενεὰ δὲν εὐθύνεται;... Τοιαῦτα ὀνειδῆ δὲν ἐξαλείφονται διὰ μᾶς μονοκονδυλιάς, ἀλλὰ δι' ἄλλων ἐργασιῶν καὶ μόχθων καὶ θυσιῶν... Δόξα ἀπολοισθείσα δὲν ἐπανέρχεται δι' ἄλλας γῆς λέξεων καὶ φράσεων, οὐδὲ ἀναιροῦνται διὰ τοιούτων φιλολογι-

κῶν παιγνίων ἱστορικά, γλωσσολογικά καὶ ἐθνολογικά ἀλλήθεις (1892).

Προσθεύω ὅτι οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα ἄνευ λόγου ν' ἀντικαθιστᾷ ὀνόματα κοινὰ γεωγραφικά, πρὸ αἰῶνων καθιερωθέντα, συνδεδεμένα ἀναποσπασίτως μετὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νέας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τῶν ἐννόμων σχέσεων τῶν κατοίκων, μετὰ τῆς συνήθειας, μόνον καὶ μόνον διότι θεωρεῖ ταῦτα βάρβαρα, σλαβικά, ἐνετικά ἢ τουρκικά. Ἄν τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι ἴχνη τῆς διαβάσεως ξένων φυλῶν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους τίς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαγράψῃ τὰ ἴχνη ταῦτα ἐκ τῆς ἱστορίας; Ἄν θεωρῆ ταῦτα βάρβαρα, ἅς ὑψώσῃ αὐτὸς παρ' αὐτὰ τὰ ἐνδοξα μνημεῖα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ του. Δίκαιον δὲ μέγα εἶχον οἱ Σπετσιῶται νὰ ἐξεγερθῶσι σύμπαντες τὸ 1834 κατὰ διατάγματος τῆς Ἀντιβασιλείας, δι' οὗ ἠθέλησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν δῆμον Σπετσῶν δῆμον *Τιπαρήνου*...

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

40. Καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο — τὰ τελευταῖα χρόνια βουλευτῆς στὴν τούρκικη Βουλὴ — εἶναι ὀπαδὸς τῆς ἐπίσημης γλώσσας καὶ δὲν εἶχε ποτὲ συμπάθεια γιὰ τὴ δημοτικὴ. Στὴ δημοσιογραφικὴ δὲμος ἐρευνα πού ἀκολούθησε τίς ταραχὰς τῶν Ὀρειστακῶν σὲ μιὰ του ἀνακοίνωσιν ἔδειξε πῶς ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα καὶ τὴ σημασίαν τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ἡ καθαρευούσα λεγομένη γλῶσσα ἐδημιούργησεν ἤδη τὸ κράτος αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας... Ἄς δημιουργήσῃσι λοιπὸν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς δημοτικῆς ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς συμπάσης μέχρι νῦν ἱστορίας καὶ ἅς καταστήσῃσι τὴν γλῶσσαν ταύτην ἐπικρατεστέραν τῆς λεγομένης καθαρευούσης. Μέγιστον καὶ ἐνδοξότατον ἔσται τὸ ἔργον αὐτό. Θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐὰν ἐδημιούργουν νέαν ἱστορίαν, νέον ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν βίον. Ἄλλὰ τοῦτο μόνον πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει ὅτι τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ πρέπει νὰ ἐπιτύχωσιν οὐχὶ διὰ συζητήσεων καὶ δημιουργίας γλωσσικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ διὰ δυνάμεως πραγματικῆς. Διὰ γλώσσης ἐπιβάλλουσης τὸ κράτος αὐτῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν καὶ διὰ φιλολογίας δημιουργούσης ἀληθῆς κράτος πνευματικὸν ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ, διὰ γλώσσης τέλος ἐκφραζούσης πιστῶς καὶ ἀκραιφνῶς τὸ βάθος τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὸ ὕψος πάντων τῶν ἰδεωδῶν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Οὕτω ἡ γλῶσσα αὐτῶν δύναται νὰ καταστῇ ἴσως ἐν τῷ μέλλοντι... ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμά-

των γλῶσσα οὐ μόνον διηγημάτων, περιοδικῶν καὶ θεάτρου, ἀλλὰ καὶ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας καὶ σχολείων πρὸς δόξαν τῆς γενεᾶς τῆς τοιαύτης ἐγκαινιζούσης νέαν περίοδον ἐν τῷ σύμπαντι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους (1903).

*

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (1832-1896)

41. Δὲν πρόφτασε νὰ δῇ τὸ δημοτικισμό παρὰ στὰ πρῶτα τοῦ βήματα καὶ δὲν ἔγραφε ποτὲ τίποτε γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ περάσῃ ἐδῶ ἀπαρατήρητη ἡ γνώμη πού εἶχε ὁ μέγας πολίτης γιὰ τὸ ζήτημα πού ἀργότερα πῆρε τέτοια σημασίαν. Γνωρίζομε ἀπὸ διάφορες πληροφορίες ἀξιόπιστες ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικοῦπης, φωτισμένος ἴσως κίβλας ἀπὸ τοῦ πατέρα του τὴν ἀντίληψιν, καὶ στὸ πρῶτο κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη δὲν ἔμεινε ἀσυγκίνητος καὶ μ' ἐνδιαφέρον ἀκολούθησε τ' ἀποτελέσματά του. Ἦταν, καθὼς μᾶς λέει μιὰ ἀπὸ τίς πληροφορίες αὐτῆς, «ἐννοῦς πρὸς τὸ τελευταῖον κίνημα τῆς γλωσσικῆς ἀποκαταστάσεώς μας».

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Σημαντικὸς σταθμὸς στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς νέας Ἑλλάδος εἶναι ἡ ἐποχὴ ἀπὸ τὰ 1880 ὡς σήμερα. Τὸν καιρὸ πού οἱ ἀθηναῖκοι λογοτεχνικοὶ κύκλοι ἀρχίσαν νὰ δέχωνται τὴν ἐφτανησιώτικην ἐπίδρασιν καὶ νὰ φωτίζονται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν δυναμῶναι καὶ ἡ συνείδησις πῶς μετὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ πού ἔχουν δεχτῆ καὶ τότε καὶ ἀργότερα ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ ἔθνους δὲν ἔχει πετύχει, καὶ μετὰ τὴν θέλησιν πού συχνὰ φανερώθηκε οἱ πλούσιες ἐθνικὲς δυνάμεις δὲν μπόρεσαν νὰ καλλιεργηθοῦν καὶ ν' ἀναδώσουν μιὰ δμορφὴν ἀνθήσιν πολιτισμοῦ ἐθνικοῦ. Ἡ παιδεία, μετὰ τῆς τὴν πρόοδο, μεσαιωνικῆς, ψευτοκλασικῆς, χωρὶς νὰ μὴ φωνῆ τὸ άτομον καὶ χωρὶς ἀληθινὰ ἐθνικὰ χαραχτήρα ἢ λαϊκὴν μόρφωσιν σὲ ὅλες τίς τάξεις, καὶ ἰδίως γιὰ τὴ γυναῖκα, πρωτόγονη οὔτε τέχνη οὔτε ἐπιστῆμη ἑλληνικὴ· οἱ πνευματικοὶ δριζόντες τῆς ἀνώτερης κοινωνίας στενοί, χωρὶς κοινὴ γνώμην φωτισμένην, χωρὶς γενικώτερη φιλοσοφικὴ ἀντίληψιν ἢ ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀνεργάτιστη καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ χωρὶς καλομελετημένους κεντρικὰς ἰδέας. Σὺμβολοχαρακτηριστικὸν σὲ ὅλην αὐτὴν τὴν κατάστασιν τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἡ καθαρευούσα, ἡ τεχνητὴ γλῶσσα πού δὲ στάθηκε ἰκανὴ νὰ βγάλῃ φιλολογίαν, ποτισμένην τὴν περιφρόνησιν τῶν ἀληθινώτερων ἐθνικῶν στοιχείων, τὴν ἀρχαιομανίαν καὶ τὴν ξενολατρείαν. Μετὰ ὅμοιον τρόπον πνίγεται καὶ κάθε ἄλλη δημοτικὴ παράδοσις. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βρῆ τὸ ἔθνος τὸ δρόμον τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ τίς πλούσιες λαϊκῆς του δυνάμεις σὲ λειτουργίας γόνιμες καὶ προδευτικῆς κράτους πολιτισμένου;

Ἡ ἀντίδρασις, μετὰ κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν ἀρνήσιν τῆς ψευτιᾶς, τὴν εὐκρίνειαν καὶ τὴν ἀνάγκην ἐθνικῆς ζωῆς συμφανότερης μετὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τίς πραγματικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους φανερόνεται πρῶτα στοὺς λογοτεχνικοὺς

κύκλους (1880-1890). Ἡ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψη μέσα σὲ μιὰ εὐδαίμων ζύμωση τῶν ἀθηναϊκῶν πνευματικῶν κύκλων ἀρχίζει ν' ἀποζητᾷ μεγαλύτερη ἐπαφὴ μὲ τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ λαὸ μελετᾷ τὴ ζωὴ του καὶ τὶς παραδόσεις του, ζωγραφίζει τὰ ἦθῃ του. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀναγνωρισμένη πιά στὴν ποίηση ξεμυτίζει καὶ στὸ διάλογο τῶν διηγημάτων. Οἱ λογοτεχνικοὶ κύκλοι εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ δεχτοῦν τὸ κῆρυγμα τοῦ Ψυχάρη, ποὺ ὑφώνει τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ κοινὴ ἐθνικὴ γραφομένη (1888).

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ πρῶτο σάστιμα ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἀρχίζει καὶ ἀπλώνεται, ἡ ὀλοτέλα ριζοσπαστικὰ σύμφωνα μὲ τοῦ Ψυχάρη τὴ διδασκαλία, μάλιστα στοὺς στενότερους λογοτεχνικοὺς κύκλους, ἢ τὶς περισσότερες φορές καὶ πλατύτερα—μὲ γλωσσικὴ μορφή λιγώτερο ἐπαναστατικὴ καὶ μὲ περισσότερὴ ἀναγνώριση γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση— καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν «Ἔστια», τὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ τοῦ Δροσίνη ποὺ φιλοξένησε (1891-1894) ἔργα τοῦ Ψυχάρη, Πάλλη, Ἑφταλιώτη, Παλαμᾶ, Πολυλά, Καρκακαβίτσα, Παπαδιαμάντη, Ξενόπουλου, Χρηστοσασίλη, Χατζόπουλου Δ., Καλοσγούρου, μόλις τέλειωσε ὁ ἀτυχὸς πόλεμος παρουσιάζεται στὴν «Τέχνη» ἡ δημοτικὴ γλῶσσα γιὰ πρώτη φορὰ συστηματικὰ γραμμικὰ καὶ προγραμματικὰ, μαζὶ μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴ δημιουργία τέχνης γνησιώτερα ἑλληνικῆς.

Ἄν τὸν πρῶτο καιρὸ ὁ δημοτικισμὸς μοιάζει σὰν ἀνάγκη περισσότερο λογοτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ, καὶ ἡ ἐπανάσταση τῶν πνευματικῶν κύκλων εἶναι κυρίως συνειδητὴ καὶ ἐντοπισμένη στῆς γλῶσσας τῆ μεταρρύθμιση, μὲ τὸ νέον αἶθνα, στὰ χρόνια τῆς μεγαλύτερης ἐθνικῆς κακομοιρίας ὅπου ἡ ἐθνικὴ συνείδηση ἐναγώνια γυρεύει σκῦδοντας μέσα της νὰ βρῆ τὸν ἑαυτὸ της, τονίζεται ὄλο καὶ περισσότερο ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση καὶ ὁ δημοτικισμὸς παίρνει συνειδητὰ πλατύτερη κοινωνικὴ σημασία· οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀντικρῦζου ὄλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζονται στὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους των, καὶ ἀκόμη καὶ ἄλλα προοδευτικὰ κινήματα καὶ ὀργανώσεις ἄλλης πηγῆς ἐπηρεάζονται ἀπὸ τοῦ δημοτικισμοῦ τὴν ἰδέα. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βγαίνει ὁ «Νουμάς», ἰδρύονται ἡ «Ἐταιρεία ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλοι ὄλλοι δημοτικιστῶν σὲ ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις, βγαίνουν βιβλία στὴ λαϊκὴ γλῶσσα ἀπὸ ἀνθρώπους ἔξω ἀπὸ τὴ δημοτικιστικὴ κίνηση, τὴ δημοτικὴ γλῶσσα βάζουν στὸ πρόγραμμά τους ὀργανώσεις πολιτικῆς καθὼς οἱ κοινωνιολόγοι καὶ τὸ λαϊκὸ τους κόμμα. Οἱ πολυάριθμοι (19) ὑποστηρικτῆς τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλῆ (1911) καὶ ἡ ἰδρυση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (1910) ἀπὸ πολιτευόμενους καὶ ἄλλους πολῖτες ποὺ δὲν εἶχαν ἄμση σχέση μὲ τὴ φιλολογικὴ καὶ γλωσσικὴ κίνηση πιστώνει πιά πῶς ὁ δημοτικισμὸς ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀπαίτηση λίγων λογογράφων ἢ «αἰρέσεις» καὶ ἔγινε ἀξίωση μέρους τῆς κοινωνίας— ἀνάγκη κοινωνικὴ. Γι' αὐτὸ μαζὶ μὲ τὸ ἄπλωμά του δυνάμωσε στὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν συντηρητικῶν κύκλων ποὺ ἔξασπε στὶς ταραχὰς τῶν Ἑδαγγελικῶν, τῶν Ὀρσοειτικῶν, τῶν Συνταγματικῶν καὶ τῶν «Ἀθεϊστικῶν» τοῦ Βόλου. Κρίμα— κρίμα ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ δημοτικισμὸ— ποὺ οἱ ἀντίπαλοι του δὲν εἶχαν γιὰ νὰ τὸν πολεμήσουν καλύτερα ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴ βία καὶ τὴ δημοκρατία, τὸ πνίξιμο τῆς σκέψης καὶ τὴ διαστροφή τῆς ἀλήθειας, τὸ ἀνακάτωμα τῶν πάντων καὶ τὴν ἐξύβριση τῆς ἐθνικῆς γλώσσας.

Οἱ πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς περιπέτειες τῶν τελευταίων χρόνων, καθὼς ἔφεραν τὸ ἔθνος πρὸ κοντὰ στὴ ζωὴ καὶ τὴν αὐτοκυβέρνηση ἔφεραν νέα δύναμη στὸ ἄπλωμα τῆς Ἰδέας· ὥστόσο ἡ κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν καταστάλαξε ἀκόμη οὔτε εἶναι εὐκόλο νὰ καθορίσωμε στὶς λεπτομέρειες τὸ δρόμο ποῦ ἔ' ἀκολουθήσει. Μὰ μπορούμε ἀπὸ τώρα νὰ βεβαιώσωμε τὶς ἐπιτυχίες του καὶ νὰ δικαιώσωμε τὶς ἐλπίδες του. Γλωσσικὴ ὁμοιομορφία ἀπόλυτη δὲν πῆρε βέβαια ἡ νέα μας γραφομένη ἀκόμη οὔτε μπορούσε αὐτὸ νὰ γίνη μέσα σὲ λίγα χρόνια· βαραίνουν ἀπάνω μας ἁμαρτίες αἰῶνων, γιὰ δυὸ χιλιάδες χρόνια ἡ ἑλληνικὴ παιδεία στηρίζονταν στὴν περιφρόνηση τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ ἔχομε καὶ τὸ παράδειγμα ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκῆς γλώσσας ποὺ ἂν καὶ μὲ εὐνοϊκότερους ὁρους μόνο μὲ τὸν καιρὸ καὶ μὲ σύντομη ἐργασία καὶ καλλιέργεια κατωρθώθηκε νὰ φτάσουν στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τους καὶ νὰ γίνουν ὄργανο τέλειο λαοῦ πολιτισμένου. Μὴν ξεχνόυμε καὶ πῶς ἡ διγλωσσία μας εἶναι ἐκδήλωση κοινωνικὴ ποὺ θὰ σβῆση σγὰ σγὰ μαζὶ μὲ τὴ βαθμιαία ζύμωση καὶ ἀλλοίωση στὴ σκέψη καὶ τὴν αἴσθησιν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνίας. Μὰ καὶ ὅτι ὡς σήμερον κατωρθώθηκε εἶναι σημαντικό. Ἡ φιλολογία ὀλοκλήρη— ποίηση, θέατρο, πεζὴ λογοτεχνία— γράφεται πιά σήμερον ἀποκλειστικὰ στὴν κοινὴ ζωντανὴ γλῶσσα, καὶ ἔγιναν καὶ εὐδαίμων προσπάθειες γιὰ τὴ σοβαρώτερη πεζογραφία. Ἐδῶ γιὰ τὴν ὥρα μοιάζει ἀναγκαῖο νὰ διατηρηθοῦν κάπως περισσότερα λόγια στοιχεῖα, καὶ μόνο μὲ τὸν καιρὸ μπορούμε νὰ ἐλπίσωμε μιὰ ἐξίσωση στὴ γλωσσικὴ μορφή μὲ τὴν ποιητικὴ γλῶσσα. Ἡ πνοὴ τοῦ δημοτικισμοῦ ἄρχισε νὰ φυσᾷ καὶ μέσα στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς κύκλους καὶ πολλὰ σημάδια δεχνοῦν πῶς ἡ ἐρχόμενη γενεὰ θὰ βρῆ στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία στὴ θέση ποὺ ὁ δημοτικισμὸς ἀξίωσε νὰ τοὺς δοθῆ. Τὸ ἔργο αὐτὸ θέλησε νὰ βοηθήσει καὶ ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος».

Μὰ καὶ ἄσχετα μὲ τὸ τί γυρεύει νὰ πετύχη ὁ δημοτικισμὸς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐπιτυχία τῶν ἀγῶνων του πρέπει ξεχωριστὰ νὰ τονιστῆ ἡ θεικὴ του σημασία γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ξεκούνῃς τὴ νεοελληνικὴ σκέψη, ἔβγαλε ἀγωνιστῆς, φανέρωσε χαρακτήρες, ἔδειξε τὴ σημασία ἐνὸς ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση ἐνὸς ἰδανικοῦ, καὶ ἔτσι στὴ θέση μιᾶς οὐτοπίας ποὺ εἶχε γιὰ τοὺς πατέρες μας τοῦ 1800 ἰδανικὴ ἀξία μὰ ποὺ ξεθώριασε μέσα σὲ μερικῆς δεκαετηρίδες ὥστε νὰ ἐκμεταλλεύωνται γιὰ λογαριασμὸ τῆς τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἔθνους ἀερολόγοι λογιώτατοι καὶ δημοκόποι πατριώτες, ἔδωκε πάλι περιεχόμενο ζωντανὸ— καὶ πραγματοποιήσιμο— σ' ἓνα ἰδανικὸ, ζητεῖ νὰ ξυπνήσει τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴ νάρκη ποὺ τοῦ ἄφησε τὸ ζῦπνημα τοῦ 1800, καὶ μαζὶ μὲ τὴν αὐτοπεποίθηση καὶ τὸ σεβασμὸ στὸν ἑαυτὸ του, στὴν ἀξία του καὶ στὴ σημασία του τὴν ἱστορικὴ νὰ τὸ φωτίσει στὸ σκοτεινὸ δρόμο ποὺ τοῦ κρῦβει ἡ μοῖρα. Τιμὴ σὲ ὅλους τοὺς ἐργάτες τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, τιμὴ σὲ κεῖνον ποὺ τοὺς ζύπνησε.

(ΤΟ ΚΗΡΥΓΜΑ)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΨΥΧΑΡΗΣ

42. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καταρτῆ πολλοὶ εἶχαν συνηγορήσει γιὰ τὴ ζω-
τανὴ γλῶσσα, καὶ στὰ 50 χρόνια ποῦ διήρξε τὸ ἐλεύθερο βασίλειο συχνὰ δεχτή-
καν τὰ κακὰ τῆς διγλωσσίας καὶ ζητήθηκε νὰ γυρίσωμε στὴ ζωὴ, τὸ κήρυγμα
ὅμως αὐτὸ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ φέρῃ πρακτικὰ ἀποτελέσματα. Τῶν ἀπολο-
γητῶν τῆς δημοτικῆς ἢ δὲν ἀκούονταν καθόλου ἢ φωνὴ ἢ δὲν ἔγραφαν αὐτοὶ
ὅπως δίδασκαν, ἢ στηρίζονταν οἱ ἴδιοι σὲ συμβιβαστικὰ καὶ μὲ τὸ παραπάνω
ἀντιφατικὰς ἀρχὰς ἢ τὸ παράδειγμα τοῦ ἔμμενου ἀγνωστοῦ ἢ τοῦ ἔλαττου τοῦ κύρου.
Τότε φανερώθηκε ὁ Ψυχάρης. Χιῶτης σὺν τὸν Κοραῖ, σὺν ἑκείνους πέρασε τὴ
ζωὴ του στὸ Παρίσι, ὅπου ἔγινε καὶ καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς στὸ Πανεπι-
στήμιο καὶ στὴ σχολὴ τῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν. Ἀπὸ κεῖ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ
γαλλικὴ του μελέτη — «Ἄδοκίμο νεοελληνικῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς» (1886) —
καὶ ὕστερα στὸ περίφημό του «Ταξίδι» (1888) καὶ μιὰ σειρά ἐπιστημονικῆς καὶ
λογοτεχνικῆς μελέτης σὲ περιοδικὰ, ἐφημερίδας καὶ βιβλία ὑποστήριξε ὅτι γιὰ νὰ
προκόψῃ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος πρέπει νὰ καθιερώσῃ — γιὰ καθεστὸς κοινωνικὴ
ἐκδότηση — τὴν κοινὴ, νεοελληνικὴ, δημοτικὴ γλῶσσα μὲ ὅλους τοὺς
κανόνες ποῦ βγαίνουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς. Μακριὰ ἀπὸ τὴν
Ἑλλάδα εἶχε τὴ δύναμη νὰ δῇ καθαρώτερα τὴ γλωσσικὴ τῆς ἀρρώστια μὲ τὰ
μάτια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, καὶ μὲ ἀκούραστὴ συστηματικὴ λεπτόλογη
καὶ μεθοδολογημένη πολεμικὴ, μὲ τὴν ἀκλόνητη πίστη καὶ προσκόλλησιν σὲ ἑκα-
θαρσιμένους γλωσσικὰς ἀρχὰς καὶ μὲ τὴ συστηματικὴ τους πρακτικὴ ἐφαρμογὴ
κατάρθωσε νὰ ξυπνήσῃ πᾶσι τὴ γλωσσικὴ συνείδηση τῶν φωτισμένων τοῦ ἔθνους
ποῦ σὲ μιὰ πλατέα κοινωνικὴ κίνησιν γυρεύουν ἀπὸ τότε νὰ λυθῇ ἐπὶ τέλους τὸ
ζήτημα ποῦ γιὰ δύο χιλιάδες χρόνια αὐτοὶ βασανίζονται τὸ ἔθνος. Ἔτσι ἔγινε ὁ
Ψυχάρης πατέρας τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ὁδηγητὴς ἀκόμη καὶ καινῶν ποῦ ἔχουν
διαφορετικὴ γνῶμη στὴν πράξιν καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν τὴ γλωσσικὴ του κληρονομία.

Ὁ Ψυχάρης ἀντιπροσωπεύει κυρίως — μαζί μὲ τὸν Πάλλη καὶ μερικὸς ἀπὸ
τοὺς πρώτους τοῦ ὁπαδοῦς — τὴν πρώτη φάσιν τοῦ δημοτικισμοῦ εἶναι συνειδητὴ
ἢ πλατυτέρῃ του ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ σημασία, μὲ κάποιον ἀποκλειστι-
κότητα ἐπιδιώκεται ἡ μεταρρύθμισις τῶν γλωσσικῶν τύπων, καὶ ζητεῖται ἀπὸ τὸν
καθένα ὁ ἄμεσος καὶ ἀπόλυτος σεβασμὸς τῶν νόμων τῆς καθαρῆς λαϊκῆς γλώσ-
σας. Ἡ ἐπιμονὴ ὅσο ὅσο σὲ μαρικούς τύπους — ὅσο κι ἂν ἦσαν ἀναγκαῖα στὴν
ἀρχή, καὶ χρήσιμα ἀκόμη καὶ ἀργότερα σὺν ἰδανικὸν τέρας — ἀπομάκρυνε πολλοὺς
ποῦ βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ νέα γραφομένη σὲ ὅλη τους
τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, καὶ ἀπειλήσει νὰ φέρῃ τὴ διαίρεσιν σὲ μιὰ κίνησιν ποῦ εἶναι
μία. Εἴμαστε ἀκόμη μέσα στὴ γλωσσικὴ ζύμωσιν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κρίνωμε
ἀπὸ τώρα τὴν ἀπόλυτην ὀρθότητα ὅλων τῶν τύπων ποῦ ζήτησε ὁ Ψυχάρης νὰ
καθιερώσῃ. Φυσικὸν εἶναι καὶ νὰ ὑποθέσωμε πὼς μιὰ νέα γενεὰ ποῦ θὰ ἔχη λιγώ-
τερὴν τὴν ἐπίδρασιν τῆς λογικῆς γλώσσας θὰ αἰσθάνεται περισσότερο τὴν δύναμιν
τῶν κανόνων τῆς δημοτικῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλην ὅμως μεριὰ μὲ τὸν Ψυχάρην
γεννήθηκε σήμερον στὴ γλωσσικὴ μας συνείδησιν μιὰ ὑπερκεισθησὶς ποῦ δὲ συμ-
βιβάζεται πάντοτε εὐκολὰ μὲ τίς αἰσθητικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ τῶν ποῦ

φωτισμένων, καὶ φέρνει τὴν ὑποψία μήπως ἡ καθαρὰ γλωσσολογικὴ σκέψις καὶ ἡ
φυσικὴ ἐπιθυμία νὰ δημιουργηθῇ γλῶσσα ὅσο γίνεται πὺρ κατάλληλη γιὰ τὴ
μόρφωσιν τοῦ ἔθνους, μήπως κρύβουν κάποια ὑποτίμησιν γιὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς
γλώσσας ποῦ ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ διαβάσαμε καὶ γιὰ τὸν κοινωνικὸν χαρακτῆρα
γενικὰ τῆς γλώσσας.

Τὸ πὼς ἡ καθαρῶσα θὰ ἐπικρατήσῃ, θὰ γίνῃ κλασικὴ, θὰ
καθιερωθῇ καὶ θὰ γίνῃ ἡ γλῶσσα τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὄνειρον ποῦ
ποτέ δὲ θὰ πάρῃ σάρκα, ἀφοῦ ἱστορικὸι λόγοι ἐμποδίζουν ἀπόλυτα
νὰ πραγματοποιηθῇ αὐτὸ (1886 τὸ πρωτότυπον γαλλικόν).

Ἐνα ἔθνος βαστά τὴ θέσιν του στὸν κόσμον μόνο ὅταν ἔχη πνευ-
ματικὴν ζωὴν καὶ ἂν φιλοδοξοῦμε — κι ἔτσι πρέπει — νὰ πάρωμε μιὰ
τέτοια θέσιν πρέπει νὰ καθιερώσωμε μιὰ ἔθνικὴ λογοτεχνικὴν γλῶσσαν.

Στὴ μορφολογίᾳ παρουσιάζονται δυσκολίες σοβαρώτερες, σὰ λ. χ.
στὸ σχηματισμὸν τοῦ πληθυντικοῦ τοῦ συγκολλημένου. Μὰ ἐδῶ δὲν μπαί-
νουν κανόνες ἐκ τῶν προτέρων θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γράψῃ καὶ
τὸν ἀρχαῖον τύπον, ἂν δὲν ἔχη εἰπωθῇ καὶ ὁ νεωτερικὸς, καὶ δὲ θέλῃ νὰ
δημιουργήσῃ ἕναν τύπον μὲ ἀναλογία. Θὰ μπορούσε ὅμως μ' ἕνα πρα-
ξικόπημα νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τὸν δμαλώτερον τύπον. Κι ἕνας μεγάλος
πεζογράφος θὰ μπορούσε νὰ τὸν καθιερώσῃ.

Στὸν δλέθριον δρόμον ποῦ πῆρε ἡ γραφτὴ γλῶσσα μόνο μιὰ γερὴ
ἀντίδρασιν μπορεῖ νὰ σώσῃ τὴ γλῶσσαν: πρέπει νὰ τὴν ἀρπάξῃ κανεὶς
ἀπὸ τὰ χέρια τῶν δασκάλων. Εἶναι λυπηρὸν: κατάντησε οἱ περισσότεροὶ
Ἕλληνες νὰ μὴν ξέρουν τὴ γλῶσσαν τους.

Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιον. Νὰ πολεμᾷ κανεὶς γιὰ τὴν
πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἔθνικὴν τὴ γλῶσσαν, ἕνας εἶναι ὁ ἀγῶνας.
Πάντα ἀμύνεται περὶ πάτρως (1888).

Πολεμῶ γιὰ τὴν ἔθνικὴν μας γλῶσσαν. Ἐνα ἔθνος, γιὰ νὰ
γίνῃ ἔθνος, θέλει δύο πράγματα: νὰ μεγαλώσωμε τὰ σύνορά του καὶ
νὰ κάμῃ φιλολογίαν δικήν του. Ἄμα δείξῃ πὼς ξέρει τί ἀξίζει ἡ
δημοτικὴ του γλῶσσα κι ἄμα δὲν ντρέπεται γι' αὐτὴ τὴ γλῶσσα,
βλέπουμε πὼς τόντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ὅχι μόνο τὰ
φυσικὰ, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' αὐτὰ τὰ σύνορα
πολεμῶ.

Πιὸ ἄμαθον πρᾶμα δὲν ἀκουσα παρὰ νὰ τὴν λέν τὴ ρωμαϊκὴν
γλῶσσαν ψυχάρικην... Στὸ ἔθνος ἀνήκει ἡ γλῶσσα, ἀφοῦ εἶναι ἡ
μόνη του γλῶσσα. Αἰῶνες κι αἰῶνες τὴν εἶχαμε μέσα στὴν καρδίαν
μας κι ἀπάνω στὰ χεῖλη μας, κι ἀρνιούμαστε νὰ τὴν δείξωμε στὸ
χαρτί (1901).

Θαρρῶ πὼς εἶναι ἀδύνατο, ἢ πολὺ πολὺ δύσκολο νὰ μάθῃ κανεὶς τὴν ἀρχαία, ὅσο διδάσκεται ἢ καθαρεύουσα, καὶ πὼς θὰ μάθουνε καλὰ τὴν ἀρχαία, ὡς καὶ τὰ παιδιά, μόνο σὰ θὰ κάνουνε τὴν ἐξηγήσῃ στὴ δημοτικῆ, σὰ θὰ διδάσκεται στὰ σχολεῖα ἡ δημοτικῆ (1903).

Ὁ λαὸς εἶναι ποὺ μιλεῖ τὴν ἀρχαία. Ἐνας ἀρχαῖος τύπος, γιὰ ν' ἀλλάξῃ, ἔπρεπε ἀδιάκοπα κι ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια ἴσα μὲ τῶρα, νὰ βρισκεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, γιὰτι ἀλλιῶς δὲ θ' ἄλλαζε ποτέ. Ὁ ἴδιος ἄθρωπος ποὺ εἶπε πρῶτα φιλέω, εἶπε λίγο λίγο φιλω καὶ κατάντησε σήμερα νὰ προφέρῃ φιλό. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, κάθε λέξη ποὺ θὰ σοῦ πῆ ὁ λαός, εἶναι ἀρχαία, γιὰτι κάθε ὥρα τὴν ἔλεγε διαφορετικὰ κι ὥστόσο ἦτανε πάντοτε ἡ ἴδια. Ἄμα πᾶς νὰ ξεσκονίσῃς τὰ βιβλία καὶ ν' ἀρπάξῃς μέσα τὴ λέξη ποὺ σ' ἀρέσει, δὲ μιλεῖς ἀρχαία παίρνεις μιὰ λέξη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, μὰ αὐτὴ ἡ λέξη δὲν ἔχει ἱστορικὴ σειρὰ, δὲν τὴν ἔλεγε πάντα ὁ λαός ἀρχαία δὲν εἶναι. Δὲν εἶναι πατροπαράδοτος τύπος, ὅπως εἶναι πατροπαράδοτη Ἑλλῆ μας ἡ δημοτικῆ (1905).

Δὲν πιστεύω νάχη κανένας τὸ δικαίωμα νὰ πῆ πὼς θέλουμε νὰ ἐπιβάλλουμε γλῶσσα στὸ ἔθνος. Τὸ ἔθνος λέει *ψωμί, νερό, κρασί, κεφάλι, χέρια, ποδιάρια*. Εἶναι μάλιστα πανελλήνια. Κι αὐτὰ γράφουμε· λοιπὸν τὸ ἔθνος μᾶς ἐπιβάλλει τὴ γλῶσσα του, ὄχι ἐμεῖς δικὴ μας γλῶσσα στὸ ἔθνος. Ἡ καθαρεύουσα γράφει *ἄριστος, ὕδωρ, οἶνος, κεφαλή, χεῖρ, πούς*. Λοιπὸν αὐτὴ ἐπιβάλλει γλῶσσα καὶ στὸ ἔθνος καὶ σὲ μᾶς. Τὸ ἔθνος κλίνει τοῦ *ψωμοῦ, τοῦ ποδαριοῦ, τῆς βούσης, τοῦ πατέρα, τῆς μάνας*. Τὸ ἴδιο καὶ μεῖς. Ἔτσι κλίνουμε καὶ τὸν κλητῆρα — ὁ κλητῆρας, τοῦ κλητῆρα, ἡ πλάση, τῆς πλάσης. Λοιπὸν ἐμεῖς δὲν ἐπιβάλαμε γραμματικὴ στὸ ἔθνος· τὸ ἔθνος ὀλοένα μᾶς ἐπιβάλλει τὴ γραμματικὴ του. . . Ἐγίνε πρωτόκλιτη κι ἡ ἐπιφύλαξη, ὅπως ἡ βούση, ῥάχη, μύτη, κτλ. Λοιπὸν καὶ πάλι ἐμεῖς δὲν ἐπιβάλλουμε τὰ πρωτόκλιτα μᾶς τὰ ἐπιβάλλει τὸ ἔθνος· μᾶς τὰ ἐπιβάλλουνε ὡς κι οἱ δασκάλοι. Αὐτοὶ ὅμως πὼς κάνουνε; Παίρνουνε μιὰ λέξη ποὺ τὴν ξέρει ἔλο τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἀλλάζουνε· ὁ σφουγγαρός γίνεται σπογγαλιεύς, δηλαδὴ σπογγαλιέφς — μὲ κλίση ἄγνωστη καὶ στοὺς ἀρχαίους καὶ στὸ λαό· ἡ ταχτικὴ γενικὴ βαρελιοῦ γίνεται καὶ τούτῃ βαρελίον· λοιπὸν οἱ δασκάλοι ἐπιβάλλουνε στὸ ἔθνος καὶ γλῶσσα καὶ ἀνυπάρχουσα γραμματικὴ.

Ὁ λόγος δὲν εἶναι γιὰ τὸ τί καταλαβαίνει ὁ λαός, παρὰ γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ γλῶσσα του. Μάθε του τίς πιὸ ἀσυνήθιστες λέξεις — κι εἶσαι ἀναγκασμένος νὰ τοῦ τίς μάθῃς, μιὰ καὶ θὰ τοῦ μάθῃς

ἐπιστήμη, μιὰ καὶ θὰ τοῦ μάθῃς ὅς εἶναι κι ἀπλὴ φιλολογία — μάθε του νόστος, μάθε του ἱππεία, μάθε του ὅτι ἀγαπᾶς καὶ ξήγησέ του το. Καὶ τῶρα σὲ ρωτῶ. Θὰ μπορῆ νὰ κλίνῃ ὁ λαός νόστος, νόστου, ἱππεία, ἱππείας; Ἄν μπορῆ, τέλειωσε· χρυσὲς οἱ λέξεις. Μπορεῖ ὅμως νὰ κλίνῃ τὸν πατῆρ σου καὶ τῆς γλώσσης σου; Ὁχι, γιὰτι θὰ τὰ μάθαινε κιόλας ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ τοῦ τὰ κοπανίζεις. Ἀφοῦ δὲν τάμαθε, δὲν κάνουνε καὶ πέταξέ τα. Γιὰ νὰ ὑπάρχῃ γλῶσσα, χρειάζεται νὰ ὑπάρχουνε τουλάχιστο δυὸ νομάτοι ποὺ νὰ τὴ μιλοῦνε κι οἱ δυό. Ὑστερις ἀπὸ τοὺς δυό, βγαίνουνε τέσσερεις, κι ὕστερις ἀπὸ τοὺς τέσσερεις, πολλαπλασιάζοντας καὶ πηγαίνοντας, βγαίνει ἔθνος, ἔθνος ἀλάκαιρο ποὺ μιὰ γλῶσσα μιλεῖ, ἀφοῦ ἔμαθε μιὰ.

Τὸ ἔθνος εἶναι ἡ ἀρχὴ μας καὶ ὁ σκοπὸς μας. Ἐθνος εἶμαστε ἔλοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι. Ὁ ἀπλὸς ὁ ἄθρωπος ποὺ στὸν πόλεμο θὰ σκοτωθῇ γιὰ τὴν πατρίδα, ποὺ γιὰ τὴν πατρίδα γίνεται στρατιώτης, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταλαβαίνῃ τῆς πατρίδας του τὴ γλῶσσα. Τὸ ἐθνικὸ, τὸ ἅγιο, τὸ μόνο χρέος εἶναι νὰ κάμουμε γλῶσσα ποὺ νὰ μπορῆ ὁ καθένας νὰ τὴ μάθῃ, νὰ τὴ μιλή καὶ νὰ τὴ γράφῃ. Θὰ μάθῃ, θὰ μιλή καὶ θὰ γράφῃ ὡς κι ὁ χωρικὸς ὁ πιὸ ἀμαθῆς, τὰ ἐθνικά, ὄχι τ' ἄλλα· τ' ἄλλα, κανένας ἀλάθευτα δὲν θὰ μαθαίνει, γιὰτι δὲν τὰ ξέρει καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ πατέρας, τοῦ πατέρα, τὸ παιδί, τοῦ παιδιοῦ, νὰ τί θὰ μάθουνε ἔλοι. Μὲ προσοχὴ καὶ μὲ σέβας νὰ βαστοῦμε τοὺς τύπους τοὺς ἐθνικούς, τὴν ἐθνικὴ μας γραμματικὴ (1907).

Δικὴ μου γλῶσσα δὲν ἔχω καὶ δὲν ἐφτείασα γλῶσσα, γιὰτι πλάστης δὲν εἶμαι. Γράφω τὴν κοινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα δὲν ἔχη μιὰ λέξη ποὺ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατό, νὰ τὴν ταιριάζω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. . . Προσπάθησα νὰ τὴ γράφω κανονικά, νὰ φυλάγω τοὺς νόμους τῆς, νὰ προσέξω στὴ φωνολογία, στὴ μορφολογία, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς. (1888).

Χρέος μας εἶναι νὰ γυρεύουμε τὸ κοινὸ καὶ στὴ δημοτικὴ καὶ στὴν καθαρεύουσα, ὅταν καθαρεύουσα καὶ δημοτικὴ συμφωνοῦνε.

Ὅταν ἡ καθαρεύουσα συνηθίζῃ κανέναν τύπο ποὺ εἶναι, ποὺ ξέρουμε πὼς εἶναι δημοτικὸς, σωστὸ καὶ μεῖς νὰ παραδεχτοῦμε τὸν ἴδιο, ἀντὶς νὰ παραγυρεύουμε ἄξαφνα δημοτικώτερους τύπους.

ΒΑΣΙΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

43. Πρωτότοπος δημοσιογράφος νεωτεριστής καὶ ἀνακαινιστής τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ἦταν ὁ πρῶτος ποῦ μεταχειρίστηκε στὴν ἑλληνικὴ δημοσιογραφία γλῶσσα ὀλοένα ἀπλούστερη καὶ ζωντανότερη. Ἄμα βγήκε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη — τὴν ἄλλή μερά — χαιρέτισε χαρμόσυνα τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση καὶ δὲν ἄφησε ἀπὸ τότε εὐκαιρία ποῦ νὰ μὴ χτυπήσῃ στὴν «Ἀκρόπολη» του τὸ σχολαστικισμό καὶ νὰ μὴ συνηγορήσῃ θερμὰ γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση καὶ γιὰ κάθε φιλελεύθερη ἰδέα. Ἀπὸ πρωτοβουλία του ὠργανώθηκε στὰ 1900 στὴν «Ἀκρόπολη» καὶ τὸ «Πανελλήμιον δημοψήφισμα» γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Χάσμα μέγα ἠνεώγη μεταξὺ τῆς ἀνεπτυγμένης τάξεως καὶ τοῦ λαοῦ. Μεταχειρίζετο ἐκείνη γλῶσσαν, ἣν ὁ λαὸς δὲν ἐνόησε. Ὁ λαὸς ὠμιλοῦσε ρωμαίικα, οἱ ἀνεπτυγμένοι ἐλάλουν ἢ ἔγραφον κινέζικα. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα; Οἱ λόγιοι ἐμορφώθησαν εἰς λαμπροὺς ἡμιμαθείας ἀγύρτας, ὁ δὲ λαὸς ἐξηγγιώθη καὶ ἀπεκτηνώθη. Ἡ ἐπιστήμη, τὸ δίκαιον, ἡ ἠθικὴ, ἡ ποίησις, τὸ κήρυγμα, οἱ νόμοι, τὰ στρατιωτικὰ προστάγματα, ὁ τύπος, τὰ περιοδικὰ, ὅλα περνοῦσαν χιλιάδας λεύγας ἀπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τοῦ λαοῦ, ὅπως περνοῦν τὰ μετέωρα καὶ αἱ βολίδες. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα; Ἀπὸ τὰ γυμνάσια ἐξέρχονται ἀνορθόγραφοι, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον ἀνεπιστήμονες, τὸ δίκαιον μετεβλήθη εἰς ἐμπόριον, τὰ γράμματα εἰς κοντισμούς, ἡ φιλοσοφία εἰς μαλακίαν, ἡ ἰατρικὴ εἰς κομπογιαννιτισμόν, ἡ μηχανικὴ εἰς χρηματοληστείαν, ἡ ποίησις εἰς σουδάριον, ὁ τύπος ἐκυκλοφόρει μεταξὺ 300 καὶ 500 ἀνθρώπων εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τόσοι τὸν κατελάμβαναν, τόσοι τὸν ὑπεστήριζον (1888).

Καὶ τώρα οἱ λόγιοι ἀττικίζουσι καὶ ὁ λαὸς φονεύει. Καὶ τώρα οἱ ἱεροκήρυκες χρυσοστομίζουσι καὶ ὁ λαὸς βλασφημεῖ. Καὶ τώρα οἱ νομοθέται ἰουστινιανίζουσι καὶ πανδεκτίζουσι καὶ ὁ λαὸς ἐγκληματαί. Καὶ τώρα ὁ κ. πρωθυπουργὸς δὲν μεταχειρίζεται μὲν ξενικὴν λέξιν εἰς τὰς δημηγορίας του, ἀλλ' ὁ λαὸς πληρώνει τοὺς φόρους μόνον διὰ τὸν φόβον τοῦ βούρδουλα, διὰ τὸν φόβον τοῦ τόκου... Καὶ τώρα πλήρες χάσμα μεταξὺ ἀνεπτυγμένων καὶ λαοῦ. Ἐθνικὴ φιλολογία, ντζίφος! Ἐθνικὴ ποίησις, ντζίφος! Ἐθνικὴ γλῶσσα, ντζίφος! Ἐθνικὴ ἐπιστήμη, ντζίφος! Μηδενικὰ ἐπὶ μηδενικῶν. Μόνον οἱ φόνοι, αἱ ἀναίρεσεις, τὰ τραύματα, αἱ φυγοδικαίαι καὶ αἱ ζωσκλοπαὶ ἀποτελοῦσι τὰς ἀριθμητικὰς μονάδας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ

44. Ἄμα τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη ξαναζωντάνεψε τοὺς φιλολογικοὺς καθγάδες γιὰ τὴ γλῶσσα παρουσιάστηκε ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη ἔξαφνα στὸ φιλελληνικὸ

περιοδικὸ τῆς Ὀλλανδίας «Ἑλλάς» ὁ λόγιος δημοσιογράφος ἀπὸ τὰ Γιάννινα μὲ ἄρθρα γραμμένα γαλλικὰ ἔξασπασμένος γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση (1892). Ὑπερασπίζεται τὸν Ψυχάρη, πολεμᾷ τὸν κοντισμὸ τῶν ἀθηναίων κύκλων καὶ ὕστερα ξαναχάναται γιὰ νὰ ξανακούσῃ στὰ 1913, στὴν πατρίδα του ἐλευθερωμένη. Δικὸς του εἶναι καὶ ὁ πρόλογος στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Κρυστάλλη. Ὁ Καζαντζής εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους μεταψυχαρακοὺς ποῦ ἔγραφαν σὲ ἀπλὴ γλῶσσα.

Ἐνθερμο ὀπαδὸς τῆς δημοτικῆς, μὲ λέει ὁ Κατζιδάκις. Ὅπαδὸς βέβαια, εἶμαι. Θαυμάζω πολὺ τὶς σοφές τῆς ἀφέλειες, τὶς χαριτωμένες τῆς φράσεις, τὶς γραφικὲς τῆς λέξεις. Καὶ θλίβομαι νὰ τὶς βλέπω παραγνωρισμένες ἀπὸ ξεροὺς ἤχους, ἀπὸ φράσεις ποῦ γιὰ μόνη τους χάρη ἔχουσι τὴν ἀρχαιότητά τους τὴν ἀνανεωμένη... Καὶ μπορούσα νὰ μὴ γίνω «θερμὸς» ἄμα βλέπω μὲ μειοψηφία ποῦ κάνει πῶς θόρυβο παρὰ δουλειά, νὰ θέλῃ νὰ ἐπιβάλῃ σὲ ὀλόκληρο ἕνα ἔθνος ποῦ συλλογίζεται, ποῦ μιλεῖ, ποῦ γράφει μὲ γλῶσσα πεθαμένη, σὰν κάποιος ἰδίωμα ἱερατικὸ, ποῦ ἀκόμη καὶ ὅσοι μᾶς παρουσιάζονται σὰν ἱεροφάντες του δὲν κατέχουσι τὸ μηχανισμό του; Εἶναι νὰ μὴ λυσσάξῃ κανεὶς ἄμα βλέπῃ ἐκείνους ποῦ ἐβγαλαν τόσα ἀριστουργήματα σὰν τὶς δυὸ Κυρὰ Φροσύνες, τὶς Δάφνες, τὴν Πάπισσα Ἰωάννα, τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, νὰ ἐξευτελίζονται, ν' ἀναθεματίζονται ἀπὸ κείνους ποῦ ἔχουσι γιὰ μόνη φιλολογικὴ ἀποσκευὴ ἕνα χοντρὸ τόμο ἀπὸ Γλωσσικὲς Παρατηρήσεις καὶ τοὺς μικροὺς τόμους τοῦ Κοραΐ!... Ἄμα βλέπῃ τοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς νὰ κατανοῦν διαγωνισμοὶ θεματογραφίας καὶ νὰ δίνονται τὰ βραβεῖα καὶ οἱ ἐνθαρρύνσεις σὰ νὰ εἶχαμε νὰ κοιτάζουμε γιὰ ρητορικὰ θέματα, ὄχι τὴν ποιητικὴ ἐμπνευση μὲ τὴ γραμματικὴ ἱκανότητα;

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ († 1901)

45. Κριτικὸς καὶ συγγραφέας ἔργων θεατρικῶν, πολεμιστὴς καὶ ἀπαρνητὴς, ἦταν ὁ ἀτυχὸς νέος ποῦ τόσο γλήγορα πέθανε γιὰ ν' ἀφήσῃ ἀτέλειωτο τὸ ἔργο του ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποῦ συγκινήθηκαν μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη. Ἄν ὅμως ἀκολούθησε στὴν ἀρχὴ ριζοσπαστικὰ τὸ γλωσσικὸ του σύστημα — κι ἔδωσε ἀφορμὴν μάλιστα αὐτὸς πρῶτος μὲ τὸ γράψιμό του καὶ τὴν ταχνοτροπία του νὰ βγῇ τ' ὄνομα μαλλιάρης — εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ποῦ ἐνωσε τὶς πρακτικὰς δυσκολίας καὶ πολέμησε μὲ μιά του μελέτη στὸ «Περιοδικὸ» τοῦ Βάκου (1900) τὸν «ψυχαρασμὸ» ποῦ μὲ τοὺς νέους του κανόνες ἀντιστρατεύεται καὶ αὐτὸς τὴν τέχνην καὶ τὴ «ζωή».

Ὁ δασκαλισμὸς δὲν κουρνιάζει στὴ γλῶσσα· κουρνιάζει στὴν ψυχὴ (1897).

Δὲν εἶναι μόνον ἡ στενοχώρια ἢ ἀσφυκτικὴ τῆς κωδικοποιημένης

γραμματικῆς πού ἐπιβάλλει ὁ ψυχαρισμός. Δὲν εἶναι μόνον ὁ μόνο-
 τonos ἀντίλαλος ὁ ξεβγαλμένος ἀπὸ τὸν πεισματάρη φθογγολογικὸ
 τῆς ἐπιστήμης ἐξαναγκασμός, πού ὑπερμάχεται ὁ ψυχαρισμός. Εἶναι
 ἢ κατ' ἀναλογίαν καὶ στὴ γενικὴ ἐκδήλωση τῆς ζωῆς φανερωνόμενη
 τάση τοῦ φκιασιδιοῦ καὶ τῆς μάσκας καὶ τοῦτο εἶναι πού ἐγὼ θέλω
 νὰ συντρίψω (1900).

Ἡ κωδικοποιημένη γραμματικὴ εἶναι μιὰ γρουσουζὶα μάνα πού
 θέλει νὰ πνίξει τὰ νέα της παιδιὰ.

ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

46. Ποιητῆς, μεταφραστῆς καὶ κριτικός, μὲ τὸ ψευδώνυμο Πέτρος Βασι-
 λικός, ἦταν καὶ ἐκδότης τῆς «Τέχνης», τοῦ πρώτου περιοδικοῦ πού βγήκε στὴ
 δημοτικὴ (1898), κι ἔδωσε ἀφορμὴ στοὺς ἀνιδεοὺς τοῦ καθημερινοῦ τύπου νὰ
 μιλήσουν γιὰ τὴ «Μαστοροσύνη» καὶ τοὺς μαλλιαροὺς. Ἦταν καὶ ὁ πρῶτος,
 μαζί μὲ τὸ Σκληρὸ πού θέλησε νὰ δῆ μέσα στὸ δημοτικισμό μιὰ κίνηση
 σοσιαλιστικῆ.

Ἡ Τέχνη... δὲ θὰ κοιτάξῃ νὰ δώσῃ στὸ ἔθνος ὅ τι τυχὸν τοῦ
 ἀρέσει, μὰ ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ τοῦ ἀρέσῃ καὶ πρέπει νὰ τοῦ ἀρέσῃ
 γιὰτὶ ἀπ τὴν ψυχὴ του βγαίνει (1898).

Στὸ λαὸ ἀνήκει κίβλας ἢ γλῶσσα πού θέλουμε νὰ τὴν ἀνεβάσουμε
 σὲ γραφτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους. Σήμερα παρασύρθηκε καὶ σι' ὄνομα
 τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδας καταδίκασε μονάχος του γιὰ πολλὰ
 χρόνια τὴν πολιτιστικὴ του ἐξέλιξη, καταδίκασε τὸ ἔθνος νὰ γυρίσῃ
 πρὸς τὰ πίσω τὴν πλῆρη του. Ὅμως μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου οἱ
 πλάνες τῆς στιγμῆς μένουνε στιγμές. Τὸ φῶτισμα τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ
 μπορεῖ μονάχα νὰ διορθώσῃ τὸ σφάλμα του. Στὸ φῶτισμα τοῦ λαοῦ
 λοιπὸν εἶναι κι ὁ ἀγῶνας γιὰ κείνους ἀπὸ τοὺς δημοτικιστῆς, πού
 νιώθουνε πὼς τὸ ζήτημά μας εἶναι δεμένο μαζί μὲ τὴν κοινωνικὴ
 καὶ πολιτικὴ ἀνάπτυξη τοῦ τόπου... Καὶ μόνο ἡ τάξη αὐτὴ θὰ ἐπιβάλλῃ
 καὶ τὴ φυσικὴ τὴ γλῶσσα, γιὰτὶ δικὴ της εἶναι ἡ γλῶσσα αὐτὴ,
 ὅπως δικὴ της εἶναι κι ἡ ζωὴ πού μέλλεται (1911).

(ΤΟ ΑΠΛΩΜΑ)

ΑΛΕΞΑΝΤΡΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

47. Φοιτητῆς τῆς φιλολογίας ἕνα χρόνο στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιο καὶ ὕστερα
 γιὰ χρόνια διευθυντῆς τοῦ μεγάλου ἐμπορικοῦ οἴκου τῶν ἀδερφῶν Πάλλη στὴς
 Ἰνδίες καὶ στὴν Ἀγγλία. Κοντὰ σὲ μιὰ κριτικὴ ἐκδοση τῆς Ἀντιγόνης πλοῦτισε
 τὴ νέα μας φιλολογία μὲ «Τραγοῦδάκια γιὰ παιδιὰ» (1889) καὶ μὲ μεταφράσεις

ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, τὸν Ἐδριπίδην, τὸ Θουκυδίδην καὶ μάλιστα τὴν ποιητικὴ ἀπό-
 δοση τῆς δημοτικῆς Ἰλιάδας στὴ γλῶσσα καὶ στὸν κόσμον τῶν δημοτικῶν τραγου-
 διῶν (1892), βραβευμένη ἀπὸ τὸ «Σύλλογο γιὰ τὴν προκοπὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμ-
 μάτων» στὸ Παρίσι.

Τὴ δημοτικὴ τὴν ξέρεε ὄσο λίγοι, καὶ εἶναι μαζί μὲ τὸν Ἑφταλιώτη ἀπὸ τοὺς
 πρώτους πού πιστέψαν στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, καὶ ζήτησαν νὰ ἐφαρμόσουν
 πιστὰ, μονοκόμματα καὶ χωρὶς συμβιβασμοὺς τὸ σύστημα τοῦ Ψυχάρη. «Ὁ λόγος
 ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι» βρισκεται βαλμένο στὸ ἀφτέρωμα τῆς Ἰλιάδας. Ἡ καλοπρο-
 αῖρετη ὁμως μεταφράση τῆς Καινῆς Διαθήκης στάθηκε ἄτυχη, κι ἔδωσε ἀφορμὴ
 στὴς ἀπροσδόκητες καὶ ἀδικαιολόγητες ταραχὲς τῶν Ἑθαγγελικῶν (1901). Ἡ
 θρησκευτικὴ παρεξήγηση καὶ μιὰ παιδιὰτικὴ ἐθνικὴ φιλοποφία θόλωσαν τότε τὴν
 κοινὴ γνῶμην καὶ ἀνακατώθηκε καὶ ἡ πολιτικὴ ὥστόσο στὰ Ἑθαγγελικὰ ἔχουμε τὸ
 πρῶτο ἀντιδραστικὸ κίνημα. Ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ πλάθεται στοὺς κύκλους τῶν
 ἀνιδεῶν γύρω στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα ἡ μυθολογία γιὰ τὸ μαλλιαρισμὸ καὶ τοὺς
 σκοποὺς του, τίς λέξεις πού τάχα κατασκευάζουν καὶ τὰ ρούθλια. Ἀπὸ τὴν ἴδια
 ὁμως ἐποχὴ σημεῖωνομε καὶ τὸ ὀρμητικώτερο ἀπλωμα τοῦ δημοτικισμοῦ.

Τὸ ἔθνος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πολλά, πάρα πολλά μάλιστα, ὄνειρα καὶ
 πόθους. Νά, τὸ μισὸ εἶναι σκλαβωμένο ἀκόμα· δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι
 παντοτινὸ ὄνειρο, νύχτα καὶ μέρα, καὶ πόθος τὸ νὰ λευτερωθοῦν τὰ
 σκλαβωμένα μας τ' ἀδέρφια; Ἐχομε ἔπειτα μέσα στὸ ἑλληνικὸ
 κράτος τοὺς ξένους καὶ μᾶς κυβερνοῦν, αὐτὸ πού λέμε «ἔλεγχον» —
 ἔλεγχον κι αἰώνιον μας ὄνειδος· δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀδοηστος πόθος
 τοῦ ἔθνους μας νὰ πλύνουμεαὐ τὴν τὴν ντροπὴ; Εἶναι τρία μόλις χρό-
 νια πού πάθαμε ἦττα ἀγνωστη πρὶν στὴν ἱστορία — ἐμεῖς οἱ Ἕλλη-
 νες· δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι πόθος μας κι ὄνειρο νὰ κάνουμε στρατὸ
 παλικαριῶν, κι ὄχι μωρολόγων μέσα στὴ Βουλὴ καὶ μονομάχων μὲ
 καλογέρους; Δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ὄνειρό μας νὰ ἔχομε λίγη δικαιο-
 σύνη, λίγη ἀσφάλεια, πανεπιστήμιο μ' ἐπιστήμη, πέντε ἕξι σχολεῖα
 τῆς προκοπῆς; Χίλια ὄνειρα καὶ μύριους πόθους ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὸ
 ἔθνος. Μὰ τί τάχα, δὲν ἔχει κανένα; Δὲ λέω αὐτό· ἔχει ἕναν πόθο
 κι ὄνειρο μεγάλο, φλογισμένο, παντοτινὸ, ἀπορουφητικὸ, τὸ ν' ἀλλάξῃ
 ἔθνισμὸ καὶ γλῶσσα, καὶ νὰ φραγκόλεβαντινιάσῃ ἀπ' ἄκρη ὡς ἄκρη.
 Κι ἄς τοῦ ποῦμε τὸ δικίον του· τὸ κατορθώνει γλήγορα βιαστικὰ καὶ
 στὴν Ἀθήνα τώρα κἂν τ' ὄνειρό του ἔγινε χεροπιαστὴ ἀλήθεια (1901).

Ὅπως μὲ τὴν ἀρχαία φιλολογία, ἔτσι καὶ μὲ τὴ Θεῖα Γραφὴ
 δὲν ὑπάρχει λαὸς στὸν κόσμὸ τόσο ἀδιάφορος ὅσο εἴμαστε ἐμεῖς (1901).

Γράφω ἔτσι καὶ γιὰ λόγους θεωρητικούς καὶ γιὰ λόγους ἐπιστη-
 μονικούς, καὶ ἀπὸ ἀνάγκη αἰσθητικὴ καὶ ἀπὸ ἀνάγκη πρακτικὴ καὶ
 ἀπὸ ἀνάγκη πατριωτικὴ... Δὲν ἔγραφα πάντα ἔτσι στὸ πεζὸ. Θεω-
 ρητικὰ μοῦ ἀνοίξε πρῶτα τὰ μάτια ὁ Βερναρδάκης· πρακτικὰ ὁ
 Ψυχάρης. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη πού μ' ἀνάγκασε ν' ἀλλάξω εἶναι
 ὁ κοινὸς νοῦς (1903).

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

48. Ἀπὸ τὴν Ἔδουλου τῆς Μυτιλήνης, ἔμπορος στοὺς Πάλληδες στὶς Ἰνδίες καὶ στὴν Ἀγγλία, εἶναι ὁ «Ἀργύρης Ἑπταλιώτης» ἰδιαιτέρη φυσιογνωμία τῆς νέας μας λογοτεχνίας. Ἄν οἱ «Νησιώτικες» του «ἱστορίες» διαβάστηκαν μὲ ἀγάπη ἅμα πρωτοφάνηκαν στὴ φιλολογικὴ Ἑστία (1892), σὲ καιρὸ πού ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση δὲν εἶχε ἀκόμη χάσει τὸ λογοτεχνικὸ της χαραχτήρα καὶ οἱ συντηρητικοὶ δὲν εἶχαν τρομάξει ἀπὸ τὸ «μαλλιρισμό», μὲ τὴν «Ἱστορία τῆς Ρωμοσύνης» (1901), ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐπιστημονικὰ πεζογραφήματα στὴ δημοτικῆ, ἔδωσε ἀφορμὴ ὁ τραφερὸς τραγουδιστὴς τῶν «Παλιῶν Σκοπῶν» νὰ πολεμηθῇ ὁ δημοτικισμὸς καὶ νὰ γίνουν γιὰ λογαριασμὸ του οἱ πῶς περιέργες καὶ ἀπίστευτες παρεξηγήσεις. Ἀσάφεις θὰ παρουσιάσῃ κάθε γλῶσσα ἅμα πρωτογράφεται σὲ σοβαρὸ ἔργο καὶ καὶ δὲν μποροῦν νὰ λείψουν καὶ τύποι πού θὰ φανοῦν ὑπερβολικοί. Μὰ μὲ τοῦ Ἑπταλιώτη τὴν πεζογραφία — ποῖος ἔξῃσσε τὰ σχόλια πού γέννησε ὁ τίτλος μόνο τοῦ βιβλίου του — φάνηκε πῶς ὁ δημοτικισμὸς ἦταν μιά ἐπανάσταση πού δύσκολα θὰ περιορίζονταν μέσα στὰ στενά ὄρια τῆς γλωσσικῆς μορφῆς.

Ἄν ὁ Ψυχάρης εἶχε κηρύξει τὸ γλωσσικὸ εὐαγγέλιο ὁ Ἑπταλιώτης δοκίμασε νὰ μᾶς δώσῃ μιά ἐθνικὴ κατήχηση καὶ εἶναι ἀπὸ μίαν ἀποψη καὶ πρόδρομος τοῦ Ἰδα. Μέσα στὶς «Φυλλάδες τοῦ Γερσδήμου» (1897) ἔκανε μιά κριτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῶν ἰδανικῶν του, καὶ στὴν Ἱστορία τῆς Ρωμοσύνης, γραμμμένη ἴσα ἴσα ὕστερα ἀπὸ τὴν ταπείνωση τοῦ 97 καὶ ἀφιερωμένη τοῦ Ψυχάρη, προσπάθησε ὁ συγγραφέας νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ νιώσῃ «τὸ τί ἦταν, τί εἶναι καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ ἔθνος».

Ἀρχινάει τὸ βασιανιστήριό πού μιά καὶ γιὰ πάντα στρεβλώνει κάθε ρωμιόπουλο, ἡ κόλαση πού στεγνώνει καὶ ξερώνει τὸ νοῦ τοῦ ὄσπου γίνεται μούμια, μούμια πού βγαίνει κατόπι στὸν κόσμον φασιωμένη μὲ τὸν πάπυρο τοῦ Δασκαλισμοῦ, καὶ στολισμένη μὲ τὰ κουδούνια κορακίστικης γλώσσας, πού πρὶ νὰ πατήσῃ μέσα στὸ σκολεῖδ δὲν τὴν ἤξερε, πού τέλεια ποτέσ δὲν τὴ μαθαίνει, ἐπειδὴ κανένας δὲν ξέρει ποῦθε ἀρχινάει καὶ τοῦ τελειώνει αὐτὴ ἡ γλῶσσα· ἀγκαλὰ καὶ ἂν μποροῦσε νὰ τὴ μάθῃ, δὲ θὰ τοῦ χρησίμευε καὶ πολὺ, ἀφοῦ τίποτις δικό του δὲν ἔχει νὰ πῆ καὶ νὰ γράψῃ, δὲ διδάχτηκε νὰ συλλογιέται ἀπατός του, μόνο πηγαινέι κατὰ τὰ γραμμένα τὰ βιβλία. Κι ἔτσι βγαίνει τὸ παλικάρι στὸν κόσμον, καὶ ἀπὸ τὴν πολλὴ τὴν «παιδεία» σκοντάβει στὸ παραμικρὸ πετραδάκι πού βρεθῆ ἀπάνω στὸ δρόμο του. Δὲ νιώθει καλά πού πατὰ — τὴ γεωλογία τὴν ξέρει μοναχὰ ἀπὸ τὸ λεξικὸ πῶς ὑπάρχει. Δὲν πολυαξίζει τὸ φωμὶ πού τρώει — τὴ γεωργία τὴν ἔχει γιὰ πρόστυχη τέχνη. Μιά σφουρίχτρα δὲν εἶναι ἄξιος νὰ φουσήξῃ. Μιά κουκουβάγια δὲν ξέρει νὰ ζωγραφίσῃ. Μιά γροθιά δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ. Ἐνα πράμα ἔμαθε μοναχὰ, πῶς «ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου». Δηλαδή, ξέρει πῶς ἔδω

ὄπνοσεῖται τὸ «ἐστί». Αὐτὸ ξέρει, καὶ αὐτὸ ὄχι πάντα (1897).

Τὴ ἀληθινὴ τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι ρωμαίικα ἢ ἄττικα, μόνο ρωμαίικα ἢ βουλγάρικα, τούρκικα ἢ ἀρβανίτικα· καὶ πῶς μιά καὶ μοναχὴ γιατρεία ἔχει αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα: Τὴ γιατρεία τῆς ἀρετῆς, τῆς παλικαριᾶς, τῆς λησμονησιᾶς τοῦ «ἐγὼ».

Γράφω στὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Γράφω σ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα ἐπειδὴ εἶναι ἡ μόνη μας γλῶσσα. Εἶναι ἀνάγκη ὄχι μόνο αἰσθητικῆ, παρὰ ἐθνικῆ (1903).

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

49. Ἄν ἄλλοι στὴν ἀρχὴ θαμπώθηκαν ἀπὸ τίς διάφανες καὶ ξεκομμένες θεωρίες τοῦ Ψυχάρη, γιὰ νὰ τρομάξουν ἔπειτα τίς δυσκολίες στὴν ἐφαρμογὴ καὶ νὰ γίνουν σιγὰ σιγὰ μετριοπαθέστεροι, ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀπὸ κείνους πού σιγὰ σιγὰ μὰ ἄλλο καὶ μὲ περισσότερη ἐπιμονή, πίστη καὶ ἀγάπη ἀναγνώρισε τὰ δίκαια τῆς μητρικῆς γλώσσας. Κιόλας στὰ 1880 πρωτοστατεῖ μὲ τὸ Ἀροσίνη στὴν ποιητικὴ ζύμωση καὶ γράφει τὰ ποιήματά του στὴ δημοτικῆ, μὰ μόνο στὰ 1900 σβήνουν οἱ τελευταῖες ἀμφιβολίες γιὰ τὸ μεταχείρισμά της σὲ κάθε εἶδος λόγου. Τὸν ἴδιο καιρὸ μιά παράλληλη ἐξέλιξη ὕψωνε τὸν Παλαμᾶ σὲ ἐθνικὸ μας ποιητὴ. Ἐκείσε μέσα του τὴν Ἑλλάδα τῶν τελευταίων χρόνων μὲ τίς κακομοιριές καὶ τὴν ταπείνωση της, μὲ τίς νοσταλγίες, τοὺς φόβους καὶ τίς ἐλπίδες της, μὲ τίς προσπάθειες, τὰ σαλέματα καὶ τίς ἐπιτυχίες γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση καὶ τὴν ποιητικὴ ἀναγέννηση. Εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ «Δωδεκάλογου» καὶ τοῦ «Προφητικοῦ».

Μὰ γι' αὐτὸ εἶναι ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Δημοτικισμοῦ πού ἄλλο καὶ σφιχτότερα ἀγκάλιασε τὴν ἰδέα του καὶ κήρυξε τὸ κήρυγμά του. Καθὼς στὴν οὐσία ἔτσι καὶ στὴ μορφῆ ἔγινε πιστός του ἀκόλουθος καὶ ὑπερασπιστής, καὶ καθὼς τὴ γλῶσσα καλλιέργησε καὶ πλούτισε καὶ ὕψωσε, ἔτσι καὶ ὁ ἴδιος σὲ περιστάσεις ἐξαιρετικῆς γλωσσικῶν διωγμῶν ὑψώθηκε — ὁ ποιητὴς τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» — σύμβολο τῆς Ἰδέας.

Ἐξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ ὁμορφιά, ὅ τι θὰ μᾶς πλησιάσῃ μιά φορά πρὸς τὴν ἀρχαία δόξα, εἶναι τὸ δούλεμα καὶ τὸ προόδευμα τῆς δημοτικῆς μας, τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας, ὡς γλῶσσας γραμμμένης (1900).

Κάθε τους ἐπίθεση ἐναντίον μας καὶ κάθε ἐπίθετο πού μᾶς κολᾶνε τάχα ἐξευτελιστικὸ γιὰ νὰ μᾶς στιγματίσουν, καὶ κάθε γνώρισμα δὲν ξέρω ποιοῦ χυδαῖσμοῦ καὶ ποιοῦ ψυχαρτισμοῦ καὶ ποιοῦ μαλλιαρτισμοῦ, εἶναι γιὰ μένα τίτλος τιμῆς. Καὶ εἶναι δόξα μου πῶς εἶμαι ποιητὴς πού κάποιος ἔχω ἀνάστημα ποιητικὸ, ὅσο κοντὸ καὶ ἂν εἶναι, μπροστὰ σὲ νάνους γύρω μου, καὶ πῶς πολὺ ἀπ' ἑλα χαρὰ μου εἶναι καὶ δόξα μου ἡ γλῶσσα μου πού τὴ γράφω καὶ τὴ δουλεύω καὶ τὴν ἀνυψώνω ἡ γλῶσσα τῶν ἡρωικῶν μας τραγουδιῶν καὶ τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Σολωμοῦ, ἡ γλῶσσα πού τὸ ἔθνος, ὅσο καὶ ἂν

πολεμᾶνε νὰ τῆς κόψουν τὸ δρόμο οἱ ἀλόγιστοι, μίλησε καὶ μιλεῖ, κάθε φορά πού θέλει νὰ ψιθυρίσῃ ἢ νὰ βροντήξῃ κάτι βαθύ καὶ κάτι ἐγκάρδιο· ἓνα κελᾶγημα κι ἓνα τραγούδι (1903).

Ὁ τι πρὸ πάντων ἤθελα σήμερα νὰ τονίσω εἶναι ἡ χαρὰ πού χαίρομαι γιατί ξανοίγω τὴν πρόοδο μιᾶς ἰδέας, μεγάλης ἰδέας, τὴν πρόοδο τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, βαθύτερα ἐννοημένης καὶ πλατύτερα καὶ πιδ γενναία μεταχειρισμένης, ὡς ὄργανου ποιητικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ, γενικώτατα. Ἡ ἰδέα προχωρεῖ πολὺ ἀργὰ καὶ μὲ πολλὰ σκοντάματα. Μὴ λησμονοῦμε τὴν παροιμία: «Ἀγάλια ἀγάλια πᾶς μακριά». Τῆς προκοπῆς αὐτῆς ἐκφραστικώτατο σημάδι εἶναι ἀκριβῶς ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία καὶ τοῦ κ. Σωτηριάδη καὶ τοῦ κ. Χρηστομάνου.

Καθὼς τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο ζωγραφίζεται τὸ ἀναμμα τῶν φώτων στὸν «Ἀγαμέμνονα» ἀπὸ τὴ μίαν ἀκρῆ στῆν ἄλλη, μήνυμα πῶς πάρθηκεν ἡ Τροία καὶ πῶς θριάμβευσαν οἱ Ἕλληνες, ἔτσι ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο, ὅ τι ἔχομε κάπως γενναίω καὶ κάπως αἰσθαντικό, μὲ κάποια φαντασία καὶ μὲ κάποια καρδιά, τὴ γλώσσα τῆς φαντασίας καὶ τῆς ζωῆς μεταχειρίζεται κάθε πού θέλει νὰ δουλέψῃ γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς λογοτεχνίας μας, γιὰ τῆς κοινωνίας μας τὸ φῶτισμα, γιὰ τὸ γκρέμισμα ἐνὸς κάστρου, γιὰ τὸ θρίαμβο μιᾶς ἰδέας. Καὶ ὁ κύκλος δλων αὐτῶν, ἀργὰ ἀργὰ, ἀγάλια γάλια, ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, ἀπ' ὅλες τίς μεριές, πλαταίνει καὶ πικνώνεται. Ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς ἄς τὰ σαρώσῃ τὰ ἀπομεινάρια τῆς ψευτιᾶς καὶ τῆς νέκρας.

Τί θέλουν ἐκεῖνοι πού ἀγωνίζονται γιὰ τὴ γλωσσικὴ τὴν ἰδέα; Θέλουν, ὅπως φῶτισε τὴ δική τους τὴ συνείδηση, νὰ φωτίσῃ γλήγορα ἢ ἀργὰ καὶ ὄλην τὴ συνείδηση μέσα σὲ κάθε δύναμη τοῦ ἔθνους. Νάρθῃ καιρὸς πού ἡ δημοτικὴ γλώσσα ν' ἀντικαταστήσῃ πέρα γιὰ πέρα τὴν καθαρεύουσα. Νὰ μὴ διαβάξεται μονάχα στὰ γραφίματα λίγων ἢ πολλῶν ποιητῶν ἢ πεζογράφων, ἀλλὰ καθὼς γίνεται στὴ ζωῆ, ὅμοια νὰ μαθαίνεται στὸ σκολειό. Νὰ διδάσκεται. Μ' αὐτὴ ν' ἀρχίξῃ καὶ σ' αὐτὴ νὰ τελειώνῃ κάθε εἶδους παιδεία, ἀρχαία καὶ νέα, ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάρι ὡς τὴ φιλοσοφία, μ' αὐτὴ νὰ μαθαίνουμε καὶ τὰ παλιὰ γράμματα καὶ τὰ καινούρια... Ἡ νέα γλώσσα πρέπει νὰ ἐπισημοποιηθῇ νὰ γίνῃ καὶ τοῦ κράτους γλώσσα... Ὁ λόγος εἶναι νὰ γίνῃ τὸ καθολικὸ ὄργανο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἀπὸ τ' ἀπλούστερα τῆς ζωῆς καὶ τὰ ταπεινότερα, ὡς τὰ πιδ σημαντικὰ καὶ τὰ πολυσύνθετα» σὲ δλους τοὺς κύκλους τῆς ἐνέργειας (1904).

Διάβασα τῶρα τελευταία γιὰ τὴν τελετὴ πού ἐγινε στὴ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ Γένους καὶ εἶδα τὸ λόγο τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Πατριάρχῃ μας... Μολονότι συνηθισμένοι νὰ βλέπω καὶ ν' ἀκούω, κι ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους κι ἀπὸ τοὺς ἀσήμαντους, λογισμοὺς ἀστήριχτους κι ἐπιχειρήματα στὸν ἀέρα γιὰ τὴ ζωντανὴ μας τὴ γλώσσα πού κρατᾶ καὶ πού σπέρνει τὸ Λόγο τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς Ὁμορφιάς, μὲ ἀπορία σταμάτησα στὸν ἐξῆς παράγραφο τῆς πατριαρχικῆς ὁμιλίας: «Ἴσως θὰ γνωρίζετε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδράβευσεν τριάκοντα λογίους, παρασημοφορήσασα αὐτούς. Μεταξὺ τῶν παρασημοφορηθέντων δὲν θὰ εὗρητε κανένα ἀπολύτως μαλλιάρων. Πάντες οὗτοι μεταχειρίζονται γλώσσαν καλὴν μὲ μερικὰ τοπικὰ ἰδιώματα» (1911).

Σέβομαι καὶ τιμῶ τὴν Α. Θ. Π. κι εὐλαβῶς τὴν ἀσπάζομαι τὴν δεξιάν της. Μὰ τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς βρίσκομαι μέσα στὸν κύκλο τῶν «τριάντα λογίων», πού, καθὼς γράψαν οἱ ἐφημερίδες, τοὺς παρασημοφόρησε, καλοπροαίρετα, ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία. Δὲν ξέρω ἂν ἀληθεύῃ τὸ ἀκουσμα. Ξέρω μονάχα πῶς ὅσο καὶ νὰ κολακεύῃ τοὺς παρασημοφορημένους τὸ εὐγενικὸ τοῦτο ξεχώρισμα τῆς Α. Θ. Π., ὅσο κι ἂν θὰ μπορούσε τοῦτο νὰ λογαριαστῇ, ξεχωριστὰ γιὰ μένα, σὰ συχωροχάρτι, ... ξέρω πῶς ὁ τέτοιος γλωσσικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν τριάντα ἀπὸ τέτοιαν ἐπίσημη πηγὴ θὰ εἶναι γιὰ κάμποσους ἀπὸ δαυτοὺς ἀνέλπιτος περισσότερο ἀπὸ κάθετι.

Ξέρω πῶς ὁ Μαλλιარიσμὸς βασιλεύει. Ξέρω πῶς ἀπὸ τὴ στενοχώρια τοῦ φαντασμένου καθαρευουσάνου κι ἀπὸ τὴν ἀλαφροσύνη τοῦ ἀνίδεου... μαλλιάρων λέγονται ὅσοι, δέξια ἢ ἀδέξια, δυνατὰ ἢ ἀδύνατα, μὲ βαθιοχάραχτη βούλα ἢ μὲ τὴν ἀγαθὴ τους μοναχὰ διάθεση, ἀπὸ τοὺς πολυτέλους τεχνίτες τοῦ Λόγου ἴσα μὲ τοὺς ἀγίνωτους παραγεμιστὲς τοῦ χαρτιοῦ, δὲν περιορίζονται νὰ τὴ μιλᾶνε, σὰν κάθε Ρωμιὸς γύρω του, στὸ βρόντο κάπως καὶ πρόχειρα, μὰ καὶ τὴ γράφουνε πιδ σπουδασμένα καὶ πιδ προσεχτικὰ τὴ ζωντανὴ μας τὴ γλώσσα, τὴν κοινὴ, τὴν ἐθνικὴ, πού κρατᾶ καὶ πού σπέρνει τὸ Λόγο τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς Ὁμορφιάς. Γλώσσα «καλὴ» καὶ γλώσσα «κακὴ» δὲν ὑπάρχει· κάθε γλώσσα, ἀπὸ τὴ μεριὰ πού τὴ βλέπεις, μπορεῖς νὰ τὴν ξεχωρίσῃς καλὴ ἢ κακὴ, σχετικὰ καὶ ὑποκειμενικά, ἀνάλογα μὲ τὴ σωστὴ ἢ μὲ τὴν ἑσικὴ ζυγαριὰ τοῦ γούστου σου πού τὴ ζυγιάζει. Ὁ τι δὲν ξέρω, εἶναι τὰ «μερικὰ τοπικὰ ἰδιώματα» πού πλουμίζουν τὴν «καλὴ» γλώσσα τῶν τριάντα παρασημοφορημένων. Ξέρω πῶς ἀνάμεσα στοὺς τριάντα τούτους βρίσκονται λογοτέχνες πού ὅποιος θὰ ἤθελε σωστὰ νὰ τοὺς χαρακτηρῆσῃ ἀναγκα-

σμένος θὰ ἦτανε νὰ τοὺς πῆ μαλλιαροὺς, ὅσο κι ἂν μπορούσε νὰ μὴ τὸ θέλαν ἐκεῖνοι γιὰ τὸν ἑαυτό τους τ' ὄνομα τοῦτο, ἀπὸ κάποια πάντ' ἀφορμῆ. Κι ἀπάνου ἀπ' ὅλα ξέρω πὼς εἶμαι, στρογγυλά και χτυπητά, *μαλλιαρὸς ἀπολύτως*, και πὼς, βλέποντας ποιοὶ σημαδεύονται μὲ τὴν ἐτικέτα τούτη, τὸ θεωρῶ ἐπαίνό μου και τὸ λογαριάζω δόξα μου μαλλιαρὸς νὰ κρᾶζωμαι. Και ὁ μαλλιαρισμός, τὸ εἶπα και τὸ ξαναλέω, εἶναι ἡ ἀρετὴ μου.

Ξέρω πὼς ἡ ἀδιαφορία, ἀκατάδεχτη, και ἡ σιωπὴ, καταφρονετική, ἀξίζουνε στὴν ὄρα τους, κι ἔχουνε χάρη και νόημα. Μὰ ξέρω πὼς εἶναι κάποιες κρίσιμες ὥρες, κάποιες στιγμὲς ποὺ παρουσιάζονται σὰ νὰ μέλλεται ν' ἀποφασιστῆ κάτι σημαντικό, και πὼς τότε κάθε ἀνθρώπος ποὺ φωτίζεται ἀπὸ μιὰ συνείδηση, και ποὺ φέρνεται ἀπὸ μιὰν ἰδέα, ὅπου και ὅπως, μὲ ὅποιους κι ἂν ἔχη νὰ κάνη πρέπει νὰ δίνη τὸ *παρών*, και νὰ στέκεται, στρατιώτης. Ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ ἀντίπαλος ποὺ φοβερίζει, εἴτε γιὰ νὰ ξεκαρδίζεσαι ἀπὸ τὰ γέλια, εἴτε γιὰ νὰ τινάζεσαι ἀπὸ θυμὸ, ὁ ἀνθρώπος ἐκεῖνος πρέπει νὰ τοῦ φωνάζη: «Ἄλτ! Ἐδῶ εἶμαστε!» Ξέρω πὼς ἀπάνου σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ φέμα, στὸ φέμα πὼς ἡ μιὰ, ἡ ὀλοζώντανη γλῶσσα μας εἶν' ἐλεεινὸ περιμάζωμα λογῆς λογῆς βαρβαρικῶν τάχα, τρέχα γύρευε, διαλέχτων ξέρω πὼς ἀπάνου σ' ἓνα ἠθικὸ φέμα, στὸ φέμα ποὺ ἀγωνίζεται νὰ παραστήσῃ τοὺς δημοτικιστὲς, πέρα ὡς πέρα, συφεροντολόγους ποὺ κοιτάζουνε τὴν τσέπη τους, ἀγράμματους χωρὶς ἰδανικὸ, προδότες γιὰ τὴν κρεμάλα· ξέρω πὼς ἀπάνου σὰ δυὸ τούτα φέματα θεμελιώνεται τὸ κάστρο ποὺ μέσα του φυλάνε τὴ σεβάσμια ἀρχόντισσα, τὴν ἀνήλιαγη γεροντοκόρη, τὴν Καθαρεύουσα, καθὼς τὴ λένε. Ξέρω πὼς και μόνο τὸ γεγονὸς πὼς ζητήθηκε ἡ περιφρούρηση τῆς τιμῆς τῆς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, και πὼς ἦρθε ἡ ἀναφορά τῆς μέσα στὴ Βουλῆ, πρέπει νὰ τοῦ λογαριαστῆ τοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ νίκη του και γιὰ θρίαμβό του.

Και ποῖος εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ και χωρὶς νὰ εἶναι βέρος δημοτικιστῆς, κι ἄς τρομάζῃ μὴν τὸν ποῦνε μαλλιαρά, κι ἄς διαμαρτύρεται πὼς δὲν εἶναι ψυχαριστῆς, ποῖος εἶν' ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ και σωμαίνει σὲ περίσταση σὰν τούτη, φτάνει νάχη κάποιαν ἀντίληψη τῆς ἀμαρτίας ποὺ μᾶς κόλλησε τὸ σχολεῖο και ἡ μακροχρόνια γραφτὴ παράδοση;

Κι ἂν μπορούσε ἡ ἀδύνατη φωνὴ μου νὰ φτάσῃ ἴσα μὲ τὰ παιδιὰ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σκολῆς, και ἴσα μὲ ὅλους τοὺς καθαρὸς και τοὺς φρέσκους μὲ τὸ νοῦ τους και μὲ τὴν καρδιά τους, ποὺ ἓνα

φερὸ σαλεύει μέσα στὸ νοῦ τους και μέσα στὴν καρδιά τους τινάζεται μιὰ φλόγα, στοὺς λεβέντες τοῦ Σήμερα, στοῦ Αὔριο τοὺς ἄντρες, σὰ νιάτα και τοῦ ἀγοριοῦ και τῆς παρθένας ποὺ μέσα τους θαμποχαράζει ὁ δροσόλουστος κόσμος τοῦ μελλόμενου, θὰ φώναζα πρὸς ὅλους αὐτοὺς: Ἄνισως και κάτι μέσα σας νιώθετε, και θέλετε ἀκέρια και γιὰ τὰ παντοτινὰ νὰ τὸ πλάσετε, καθὼς ἡ δικὴ σας ἡ καρδιά τὸ θέλει, και μιὰ τριγύρω σας ψυχὴ σὰς τὸ ἐμπνέει, κάτιτι, ἀπὸ τὸ γράμμα τὸ ἀπλὸ πρὸς τὸ σύντροφό σας ἴσα μὲ τὸ ἔργο τῆς μεγαλοφάνταστης σκέψης, γράψτε το στὴ συκοφαντημένη γλῶσσα, στὴν ἀγνή δικὴ σας γλῶσσα, στὴ γλῶσσα τῆ λεγομένη μαλλιαρῆ. Και μὴ φοβάστε νὰ ἐκφράζετε μὲ κείνη και νὰ μεταφέρνετε σὲ κείνη κάθε λογῆς ἰδέα, ἀπὸ τίς Ἱερὲς Γραφές και τὰ προγονικά σας τὰ βιβλία, ἴσα μὲ τοὺς πιὸ κρυφοὺς, τοὺς πιὸ δικούς σας λογισμούς. Γιατὶ ἔτσι δοκιμάζεται στὸ χαρτὶ ἀπάνου, κι ἔτσι πλουτίζεται κάθε γλῶσσα, ἔτσι ἀπὸ φυσικὴ και μιλημένη μονάχα, γίνεται τεχνικὴ και φιλολογικὴ. Στὰ ζητήματα τοῦ Λόγου, ἀπάνου κι ἀπὸ κάθε ἐπισημη κορφῆ τῆς Πολιτείας, ἡ ψηλότερη κορφῆ, ὁ Ποιητῆς. Θησαυριστῆς και θησαυροφύλακας και τῶν ἐθνικῶν και τῶν ἀνθρώπινων ἰδανικῶν, μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς μουσικῆς σκέψης, κλεῖ μέσα του πολὺ βαθύτερ' ἀπὸ ἄλλους τὴ συνείδηση τῆς γλωσσικῆς ἀλήθειας, καθὼς βαστᾷ τὸ χρυσὸ κλειδί τῆς ὁμορφιάς. Οἱ λαοὶ ἐκείνοι ζοῦνε και μπρὸς τραβᾶνε ποὺ παίρνουνε γιὰ δάσκαλο τοῦ Λόγου τους τὸν Ποιητῆ.

ΦΩΤΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ

50. Γιατρὸς στὴν Πόλη. Εἶδε τὸν ἑλληνισμό νὰ χάνη — μὲ ὅλη του τὴν ιδιοφυία και ὑπεροχὴ — μπρὸς στ' ἄλλα ἔθνη και κατάλαβε πὼς ἔφταιε σ' αὐτὸ τὸ κατώτερο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα και πρὶν ἀπ' ὅλα μιὰ φεύκτικη γλῶσσα γιὰ ὄργανο τῆς διδασκαλίας. Μὲ τὸν πόνο τοῦ πατέρα ποὺ βλέπει τὰ παιδιὰ του νὰ βασανίζονται ἔγραφε ἓνα φωτεινὸ βιβλίον, «Τὸ γλωσσικόν μας ζήτημα κ' ἡ ἐκπαιδευτικὴ μας ἀναγέννησις» (1902), και μὲ αὐτὸ ἄνοιξε τοὺς ὀρίζοντες τῶν δημοτικιστῶν και ἄπλωσε τὴ σημασίαν τῆς γλώσσας μέσα στὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα.

Τοῦ Φωτιάδῃ ἡ προσωπικότητα εἶναι σημαντικὴ και γιατί μὲ τὸ φανέρωμα του βλέπομε τὸ δημοτικισμό νὰ ὀρμαίξῃ κι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐλευθέρῃς Ἑλλάδας, στὴν ἀκρόπολη τῆς καθαρεύουσας, ἐκεῖ ποὺ ἡ σκληριὰ κάνει και ἀγκαλιάζουν ἀκόμη σφιχτότερα τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρχαϊκῆς γλώσσας.

Γιὰ νὰ περάσῃ τὸ παιδί ἀπ τὴν ἀγραμματοσύνη στὰ γράμματα δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνας σωστὸς τρόπος. Δηλαδή ὅλοι μας, δηλαδή τὸ ἔθνος ἀλάκερο κι ἡ ἐκπαίδεψη ἀλάκερη, ἀπ τὸ σχολεῖο τῆς γειτονίας ὡς τὴν ἀκαδημία νὰ νιώσῃ ὅτι ἀρχὴ και τέλος εἶναι αὐτὸ τὸ

λαϊκὸ ἴδιωμα, αὐτὸ ποὺ τὸ λέν χυδαῖον καὶ πεπατημένον, ὅσοι δὲν ἔχουν νιώσει τί θὰ πῆ γλώσσα σ' ἓνα ἔθνος καὶ γιὰ ἓνα ἔθνος.

Ἄν ὁ νοῦς μπορῇ νὰ μορφωθῇ μὲ μιὰ ἢ ἄλλη ξένη γλώσσα, ἡ καρδιά ὅμως, ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ νὰ μορφωθῇ γιὰ τὸ ἔθνος δὲν μπορεῖ παρὰ κατὰ ἓνα μονάχα τρόπο, δηλαδὴ μὲ τὴ γλώσσα, μὲ τὴ μουσικὴ, μὲ τὴν ποίηση, μὲ τίς ἄλλες σπιτικές κι ὁμαδικὲς συνήθειες ποὺ διατήρησε ζωντανὲς ὁ λαός, καὶ τίς παραδίνει ζωντανὲς μὲ τὴ γλώσσα του. Ἀπ' αὐτὰ θὰ πάρ' ἡ ἐθνικὴ μόρφωση νὰ καλλιεργήσῃ ὅ, τι χρειάζεται γιὰ τὸ παιδί... Ἐθνικὴ ζωὴ κι ἐθνικὴ μόρφωση ἀπὸ μιᾶς ρίζας δύναμη βλασταίνουν, κι αὐτῆς τῆς ρίζας τὸ σκουλήκι εἶναι ἡ καθαρεύουσα—καὶ νὰ γιὰτί ξεραίνονται ἐκεῖνα πούπρεπε δλοένα νὰ βλασταίνουν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

51. Συγγραφέας, ἀπὸ τὰ 1903 διευθυντὴς τοῦ «Νουμά», ἀφιέρωσε τὸ φύλλο του στὸ δημοτικισμό, τοῦ ἔδωσε σὲ δύσκολες μέρες μοναδικὸ στήριγμα καὶ συγκέντρωσε ἐκεῖ μέσα πολὺτιμες σελίδες γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ἄλλα μεγάλα ζητήματα ποὺ στὰ τελευταῖα χρόνια ἀπασχόλησαν τοὺς πνευματικούς μας κύκλους.

Ἀκλόνητη σὰν βράχος μένει ἡ γλώσσα μας στὴν τιμημένη θέση της, ἀφοῦ εἶναι θεμελιωμένη μέσα στὴν καρδιά τοῦ λαοῦ, μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους (1903).

(ΤΟ ΔΥΝΑΜΩΜΑ)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ

52. Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον, ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποὺ σὲ παρασμένα κιόλας χρόνια εἶχαν νιώσει τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἰδίως ἀνάγκη γιὰ τὴν γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, συνεργάστηκε πάντοτε μὲ τοὺς νέους γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα χωρὶς νὰ περιοριστῇ σὲ πλατωνικοὺς θαυμασμοὺς τῆς δημοτικῆς. Ἦταν ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς ἑταιρείας «Ἡ ἐθνικὴ γλώσσα» καὶ τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου», καὶ μὲ τὴ μετάφρασή του τῆς ἀρχαίας Ὀρέστειας ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ξεσπάσῃ πάλι ἡ ἀντίδραση σὲ μάταια κινήματα. Τῆ γνώμη του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔφερομε ἀπὸ συνεντεύξεις ἐφημερίδων.

Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς δημῶδους (1901).

Βάσις καὶ θεμέλιο τῆς γλώσσας μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ, χωρὶς ὅμως μὲ φανατισμὸ ν' ἀποκλεισῶμε τέτοιες κατακτήσεις τῆς καθαρεύουσας ποὺ ἐμπήχαν πλεόν εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν (1903).

Καὶ ἐγὼ «θανάσιμα μισῶ τὴν καθαρεύουσα». Δὲν λέω τὴν καθαρεύουσα τοῦ Κόντου, Βάση, Χατζιδάκι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπλούστερη, ἀλλὰ πάντοτε ἀττικίζουσα τῶν ἐφημερίδων. Οὔτε ζωὴ, οὔτε δύναμη, οὔτε μέλλον ἀναγνωρίζω εἰς αὐτά.

Ἡ ἐργασία μας σήμερα πρέπει νὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ δύο σημεῖα: ἀπὸ τὴν ἀπλούστευση τῆς καθαρεύουσας, πρὸ πάντων εἰς τὰ διδακτικὰ μας βιβλία καὶ εἰς τὰς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων... καὶ δευτέρον ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς παντοῦ ὅπου αὐτὴ εὐρίσκει εἰσοδο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ († 1905)

53. Νοσταλγὸς ἐνὸς θεάτρου νεοελληνικοῦ ἀφιέρωσε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του στὴ δημιουργία του καὶ σημαίωσε μὲ τὴ «Νέα Σκηνή» του στὴν ἐξέλιξή του νέα ἐποχῇ. Στὸ θεάτρο του παίχτηκε καὶ ἡ «Ἀντιγόνη» σὲ δικὴ του μετάφραση ἀλλὰ μαρκεῖς δυνατὲς λέξεις ποὺ εἶχε μεταχειριστῇ, καθὼς τοιοῦδι, κλοισσοκόφι παίραξαν στὴν ἐποχῇ τῶν Ὀρεστειακῶν τοὺς ἀρχαιομαθεῖς. Σ' αὐτὸν χρωστᾶ ἡ νέα μας φιλολογία τὸ «Βιβλίον τῆς Αὐτοκράτειρας Ἐλισάβετ» τὴν «Κερβένια κούκλα» καὶ «Τὰ τρία φιλιὰ». Καὶ σ' αὐτόν, καθὼς καὶ στοῦ Χατζόπουλου τίς ἀριστοτεχνικὲς μεταφράσεις, χρωστᾶ ὁ δημοτικισμὸς πῶς τόσο γλῆγορα νίκησε μέσα στὸ θεάτρο.

Πρέπει νὰ ἐννοηθῇ τέλος πάντων, ὅτι μόνη ἡ δημοτικὴ γλώσσα εἶναι καλὴ διὰ τὸ ἔθνος (1903).

ΠΕΤΡΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΗΣ

54. Γιατρὸς στὸ βασιλικὸ ναυτικὸ, μὲ τὸ φιλολογικὸ ψευδώνυμο Παῦλος Νιρβάνας ἀπὸ τοὺς γνωστότερους καὶ ἀγαπητότερους διηγηματογράφους καὶ—μὲ τὰ καθαρευουσιάνικα χρονογραφήματα στὶς ἐφημερίδες—ἀπὸ τοὺς καλοὺς φίλους τῆς δημοτικῆς. Εἶναι ὁ μεθυγράφος τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ποὺ πολέμησε τὴν καθαρεύουσα δειχνόντας τ' ἀστεία τῆς. Ἀμα τὸ πολὺκροτε βιβλίον τοῦ Κρούμπαχερ ξανάδωσε ἀφορμὴ ν' ἀνακηνηθῇ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ «Παναθήναια» τοῦ Κ. Μιχαηλῖδη τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὸ περίφημο δημοψήφισμα στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους, «Ἡ γλώσσα μας, ἔρευνα ψυχολογικὴ καὶ πρακτικὴ» (1903). Ἐγραψε ἀκόμη τὴ «Γλωσσικὴ αὐτοβιογραφία» (1905), καὶ σὲ διάφορες περιστάσεις γλωσσικῶν ἀνησυχιῶν καὶ ἀντιδραστικῶν κινήματων ἐπικαίρα ἀρθρα καὶ χρονογραφήματα σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ.

... Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη πολλοὶ μὲ σταματοῦσαν στὸ δρόμο, μ' ἓνα παραπονετικὸν ὄφρος, μὲ μιὰ συμπάθεια παράξενη καὶ μούλεγαν.—Τί ἐπαθες ἀδελφέ; Γιατί αὐτό;—Τί ἐπαθα;—Πῶς ἐχάλασες ἔτσι τὴ γλώσσα σου;... Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦταν φανερό πῶς μὲ εἶχαν βγάλει ἀπὸ τὴν ὑπόληψή τους. Τὸ καταλάβαινα καὶ γώ. Κάτι μοῦ ἔλειπε. Ὡς τώρα εἶχα κάτι παραπάνω ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμον. «Κατεῖχον τὴν γλώσσαν». Ἐνα διαβατήριον γιὰ τὴν ἀθανασία. Μποροῦσα νὰ λέω

κάθε κουταμάρα, κάθε ανοσιτία, κάθε ανοησία, κάθε τρέλα, μπορούσα νὰ μὴ λέω καὶ τίποτε, ὅλοι ἀνοίγαν τὸ στόμα τους μὲ θαυμασμό: «Ὁ διάβολος, τί ὠραία ποὺ τὰ λέει». Κάποτε θυμοῦμαι, σ' ἕναν ἐπικῆδειο, ἔχασα τὴ σειρά μου κι ἄρχισα ἀπάνω κάτω νὰ λέω: «Ἐν τῇ συναισθήσει τῶν θλιβερῶν ὑπὲρ τὰ θλιβερά, αἱ ἐγκόσμαι δυνάμεις ἀνατεινόμεναι πρὸς τὰ θέσφατα, ὅμοι! τὸ τέρμα τῶν ἀγῶνων, ἀφ' ὧν ὀρμάται ἀελλόπους ἡ ἰδέα, φρικιᾶ καὶ λωφάζει ἀνέφικτος τοῦ οὐρανοῦ φωτός, τῶν μαρτυριῶν τὸ σέλας, πέραν, πέραν ἐκεῖ πρὸς τὰ αἰθέρια ὕψη, πρὸς τὰ βάθη, τὰ σκότη τ' ἀτέρμονα, πέραν. Γαῖαν ἔχεις ἐλαφράν, ἀξιομακάριστε φίλε». Τὰ δάκρυα ἔσταζαν σὰν βροχὴ ἀπ τὰ στασιδία τῆς ἐκκλησίας. Καὶ δταν ὁ παπὰς ἐξεφώνησε: «Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμόν», οἱ ἄνθρωποι ἐξαλλοί, ὡς κι αὐτοὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ, ὄρμησαν ἀπάνω μου, ἔκαναν τὸν σταυρὸ τους καὶ ἀντὶ νὰ φιλοῦν τὸν νεκρό, φιλοῦσαν ἐμένα. — Μπράβο, μπράβο, αὐτὴ τὴ φορά ἐπέρασα καὶ τὸν Φιλήμονα (1905).

Τώρα τὰ εἶχα χάσει ὅλ' αὐτά. Ἦμουν καὶ γὼ ἕνας ἄνθρωπος σὰν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Μιλοῦσα ὅπως μιλοῦσε ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος. Ἐγραφα τὸ ἴδιο. Οὔτε μπορούσα κιὰ νὰ βγάλω λόγο χωρὶς χαρτί: ἂν τάχανα στὴ μέση, ἀλίμονο μου. Θὰ μ' ἐπαιρναν μὲ τὰ λεμόνια. Ὅσοι μ' ἀγαποῦσαν μὲ λυποῦνταν κατάκαρδα. Ἐνας σεβαστός μου φίλος μὲ πῆρε μιὰ φορά κατὰ μέρος. — Ἐχω νὰ σοῦ πῶ κάτιτι σοβαρό. Ταραχθῆκα. — Δὲν κάνεις καθόλου καλά. Ἐπῆρες κακὸ δρόμο. Ὅλη ἡ κοινωνία τάχει μαζί σου... Ἐγὼ ἄρχισα νὰ κιτρινίζω. Καθένας κρύβει πάντα κάτω ἀπ τὴ σκούφια του κάτι, ποὺ τὸν ἀνησυχεῖ. — Τί θέλετε νὰ πῆτε; Δὲν ἐννοῶ. — Μ' ἐννοεῖς πολὺ καλά. Τί σοῦ ἤλθε νὰ χαλάσης τὴ... γλῶσσα σου;

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ

55. Στρατιωτικὸς γιατρός, ἀπὸ τοὺς γνωστότερους διηγηματογράφους μας, ζουγράφισε τὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ ψυχὴ, τὸ χωρικὸ καὶ τὸ ναῦτη. Σ' ἕνα ἀλληγορικὸ μυθιστόρημα, τὸν «Ἀρχαιολόγο» (1904), ζήτησε νὰ δείξῃ, πὼς μόνον ἐκεῖνος πηγαίνει μπρὸς στὴ ζωὴ, ἄτομο ἢ ἔθνος, ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τοὺς προγόνους του δύναμη, χωρὶς ἢ λατρεῖα τους νὰ περιορίζεται σὲ ψεύτικη μίμηση ποὺ πνίγει τὴ δημιουργία.

Τοὺς προγόνους μας τοὺς τιμῶ καὶ τοὺς δοξάζω. Ἦταν μεγάλοι ἄνθρωποι, ναί! μὰ πρέπει νὰ ζήσουμε καὶ μεῖς. Καὶ νὰ ζήσουμε τὴ σημερινὴ ζωὴ, ὅπως ἔζησαν καὶ κείνοι τὴ δική τους.

Τὸ παρελθὸν ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἐνδοξο δὲν ὠφελεῖ τίποτα σὲ κείνον ποὺ περιφρονεῖ τὸ παρὸν καὶ λησμονεῖ τὸ μέλλον.

Δὲ λέω· καλὰ εἶναι τὰ περασμένα· διπλασιάζουνε — τί λέω διπλασιάζουνε; πολλαπλασιάζουνε τὸ θάρρος τ' ἀνθρώπου. Καὶ μάλιστα δταν εἶναι περασμένα σὰν τὰ δικὰ μας. Μὰ καὶ πόσες φορές τὸ χαλαρώνουν!... Στὸ χτήμα του ἦταν, μὰ κατάντησε σήμερα ζητιάνος. — Ἐσὺ ὅμως δὲ θὰ φερθῆς ἔτσι. Θὰ ζητήσης τὴ ζωὴ, ὄχι στὰ κόκαλα τῶν παπποῦδων σου παρὰ στὰ χέρια σου...

ΜΑΡΚΟΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

56. Ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ τῆς «Ἐταιρείας ἡ Ἐθνικὴ γλῶσσα» ποὺ ἱδρύθηκα «νὰ βοηθήσῃ τὴ μελέτη, τὸ ἔμπλωμα καὶ τὸ μεταχειρίσασθαι τῆς ζωντανῆς ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ γραφοῦ λόγου» (1904). Ἐστρεφε ἀπὸ τοὺς πρώτους τὴν προσοχὴ τῶν δημοτικιστῶν στὴ σχέση τῆς γλώσσας μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση σὲ δυὸ βιβλία, «Τὰ παλιὰ καὶ τὰ καινούρια» (1905), καὶ «Οἱ λοεοὶ στρατοκόποι» (1909), καὶ πλαταίνοντας τὴ σημασία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης τόνοις τὴν ὀλέθρια ἐπίδραση ποὺ ἔχουν ἡ προγονοπληξία καὶ ἡ διγλωσσία μας στὴν ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ μας καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ.

Οἱ Νεοέλληνες ὀγδόντα χρόνια καρκινωδᾶτησαν κι ἀπὸ σκλάβοι καταχτητὰ τῆς ἐλευθερίας κατάντησαν συνταγματικοὶ ραγιαδες ἀνάξιοι ζωῆς... Ἄν καταντήσαμε ραγιαδες «ἐλευθεριάζοντες» τὸ χρωστοῦμε στὴν καταφρόνια τοῦ ζωντανοῦ «ἐγὼ» τῆς Ρωμισύνης καὶ τὴν προσκόλλησή μας σὲ δασκαλοπαρασκευασμένη ἑλληνοπρέπεια. Καὶ χρειάζονται μόχθοι καὶ κόποι γιὰ νὰ γκρεμιστῇ ἡ παλιὰ πίστη στὰ παχιὰ λόγια ποὺ ἀπάνω της, φανταζόμενοι πὼς χτίζουμε σ' ἔδαφος στερεό, αἰῶνες τώρα θεμελιῶναν οἱ δάσκαλοι τὰ ἰδανικὰ τοῦ δύσμοιρου ἔθνους (1905).

Θεμέλια στὴ μόρφωση τοῦ Ρωμιοῦ νὰ χρησιμεύουν ἡ ἱστορία τῶν χρόνων τῆς σκλαβιάς καὶ τοῦ Εἰκοσιένα, οἱ γνήσιες ἐθνικὲς παραδόσεις καὶ ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, ὄχι βέβαια ἡ νεκρὴ, τὸ αὐτοκάβδαλο δασκαλικὸ κατασκευάσμα, ἀλλὰ ἡ λαλουμένη, ἡ ζωντανὴ γλῶσσα μας.

Ἡ ποιότης τῆς ἐκπαίδευσως εἶναι καὶ αὐτὴ ἀποτέλεσμα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ποιοῦ τῆς κοινωνίας μας. Μιὰ κοινωνία ἀμόρφωτη, γεμάτη προλήψεις, ποὺ φαίνεται σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ μεσαιωνικοῦ της σχολείου, εἶναι συνάμα καὶ ἡ αἰτία τῆς καταστάσεως τοῦ σχολείου της... Τὸ νὰ ζητοῦμε διόρθωμα καὶ ἀνάπλασιν τοῦ σχολείου ὅσο ἢ κοινωνία βρίσκεται στὸ σημερινὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ ἐπίπεδο, μοῦ φαίνεται σὰν ἀνόητο αἴτημα (1909).

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

57. Επχωριστὴ φυσιογνωμία στὴ νεοελληνικὴ δημοσιογραφία καὶ λογοτεχνία, σήμερα νομάρχης. Πολέμησε συχνὰ στὸν τύπο τὸ δασκαλισμὸ σὲ κάθε του ἐκδήλωση, κι ἔβγαλε στὰ 1913, νομάρχης στὴ Σάρα, μιὰ ἐγκύκλιο στουὺς ἐργάτες, γιὰ νὰ συστήσῃ τοὺς ἐργατικοὺς συνεταιρισμοὺς, σὲ γλῶσσα ἀπλή — τὸ πρῶτο πάλι ἐγγραφο ἔπειτα ἀπὸ τοῦ Σταλλάκη τῆς δικαστικῆς ἀπόφαση (1901). — Ἦταν καὶ ἀπὸ τοὺς πρῶτους ὁπαδοὺς τῆς Ἑταιρείας «Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» κι ἔγραψε τὴν προκήρυξή της «Πρὸς τὸ ἐλληνικὸ κοινὸ» (1901).

Οἱ ἀλησμόνητοι τοῦ Εἰκοσιένα ἔδωκαν στὸ κράτος ποὺ τόφτιαξαν μὲ τὴν ἀγραμματοσύνη των τὴν ἐντολὴ νὰ πλάσῃ Ἕλληνας, ἀνθρώπους ἀπραγισμένους μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς φυλῆς, ἀξίους νὰ κρατήσουν τὴν ἐθνικὴ κληρονομία, καὶ νὰ παίξουν τὸ μέρος των στὸν πολιτισμὸ. Εἶν' ἔβδομήντα χρόνια ποὺ τὸ σχολεῖο ἐργάζεται νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὴ τὴν ἐντολὴ μὲ τὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συνταχικὸ. Κι ἔβδομήντα χρόνων ζωὴ εἶναι ἀρκετὴ νὰ τὴ διαβάσωμε στοὺς ἀνθρώπους της, στὰ ἔργα των, γιὰ νὰ κρίνωμε τὸ ἔργο τοῦ σχολείου... Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἀνθρωποι ποὺ βλέπουν ἐκεῖ μέσα τὸ ἐθνικὸ μεγαλεῖο. Ἐμεῖς δὲ βλέπομε τίποτε ἄλλο παρὰ τὴ γραμματικὴ ποὺχε ἀρπάξει τὸ παιδί ἀπ τὸν κόρφο τῆς μάνας του καὶ τοῦ δίνει ἀντὶ γάλα μητρικὸ, ἀντὶ φῶς καὶ ἀέρα, τύπους κλασικοὺς νὰ καταπίνῃ. Πρέπει νὰ τὰ ξαναποῦμε, ἀν καὶ γράφτηκαν χίλιες φορές, ἀν κι εἶναι τόσο λυπηρὰ καὶ τραγικὰ. Τὸ ἐλληνόπουλο πηγαίνει στὸ σχολεῖο. Καὶ τὸ σχολεῖο ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι συνέχεια τοῦ σπιτιοῦ, ὁ δάσκαλος ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι τελειοποίηση τῆς μητέρας, τὸ βιβλίον ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωγραφιὰ τῶν πραγμάτων ποὺ τὸ παιδί βλέπει γύρω του, ἀνοιγμα νέου ὁρίζοντα κι ἀνάβαση τῆς παιδικῆς ψυχῆς πρὸς τὸν κόσμον, τοῦ παρουσιάξουν σύμβολα ἀλλόκοτα καὶ τρομαχτικὰ.

Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων κειμένων στὴν Ἑλλάδα, μᾶς παριστάνει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ὡς ἐνδοξα πτώματα. Ἐμεῖς τοὺς θέλομε νὰ ζοῦν σήμερα μεταξὺ μας, πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ τὸ νιώσουμε, καὶ πρὸ πάντων νὰ δώσουμε στὰ παιδιά νὰ τὸ νιώσουν, πῶς ἦσαν κι αὐτοὶ ἀνθρωποι φυσικοὶ ὡς ἔμεῖς, ἀπὸ κόκαλα καὶ κρέας, ἀνθρωποι μὲ τὰ πάθη ποὺ δέρνουν τὸν ἕνα κι αἰώνιον ἀνθρωπο ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἴσα μὲ σήμερα. Μόνον τότε κάθε πράξη των θὰ φαίνεται φυσικὴ, κάθε κίνημά των σκόπιμον, κάθε λόγος των ἐξηγημένος. Τότε τὰ κείμενα θὰ φανοῦν ἐκεῖνο ποὺ εἶναι, δηλαδὴ ζωὴ. Δὲν εἶναι μυθικὰ φαντάσματα αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι πατέρες, εἶναι ζωὴ. Ὅσο ἀπλοῦστερα τοὺς νιώσουμε ζωντανούς, τόσο μεγαλύτερον θὰ

μᾶς φαντῇ ὅ τι ἔκαμαν. Ὅταν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς — κι αὐτὸ συμβαίνει σήμερα — θεωρῇ τὴν τραγωδίαν ὡς κάτι συνθηματικὸ καὶ βροντερό, ποὺ δὲν πρέπει νὰ λαλῇ στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, ἀλλὰ σὲ καθαρεύουσα γιὰ νὰ βροντᾷ, κι ἂς μὴν τὴν καταλαβαίνουμε, σημαίνει πῶς ὁ δυστυχισμένος αὐτὸς λαὸς ἔχει ὑποχρεωθῆ ἀπὸ τὸ δασκαλισμὸ νὰ εἶναι κι αὐτὸς ψεύτης, ὅπως εἶναι καὶ κείνος. Τοῦτο εἶναι ἡ ἀληθινὴ δημοκοπία τοῦ δασκαλισμοῦ. Κι ἔτσι καταντήσαμε, στὴν παράσταση ἀρχαίας τραγωδίας, νὰ βλέπουμε νὰ μιλῇ στὴν καθαρεύουσα ποιός; Ὁ ἀρχαῖος τσοπάνος. Σὰ νὰ εἶχε καὶ νὰ διάβαζε τὸν Πλάτωνα, ἀπάνω στὸν Κιθαιρῶνα, ποὺ ἔβασκε τὰ πρόβατά του. Καὶ τώρα ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἀκούει πῶς εἶν' ἀνόσιο ἐγκλημα ἕνας βασιλεὺς ἀρχαίας τραγωδίας νὰ μιλήσῃ ζωντανὴ γλῶσσα ἀπάνω στὸ θέατρο. Πρέπει, τοῦ λένε οἱ δάσκαλοι, νὰ μιλήσῃ γλῶσσαν μεγαλοπρεπῆ. Νὰ μιλῇ καὶ στὰ πάθη του καὶ στοὺς θυμὸς του καὶ στοὺς πόνους τοῦ γλῶσσαν ἀρχαιοπρεπῆ. Ὁ Κρέων νὰ θυμῶνῃ καὶ νὰ μιλῇ ἀρχαιοπρεπῶς. Ὁ Οἰδίπους νὰ σπαράξῃ ἀπὸ τὸν πόνο τῶν χυμένων ματιῶν του καὶ νὰ μιλῇ ἀρχαιοπρεπέστατα. Ἐκεῖ ἔφασεν ἡ ψευτιά. Ἀλίμονο ἀν αὐτὸ λέγεται κλασικὴ παιδεία.

Μᾶς παρουσιάζουν τὸ ἐθνικὸ ζήτημα, καὶ φωνάζουν πῶς ἀμαρίζουμε τὴν καθαρεύουσα καταστρέφομε τὴν ἐνότητα τὴν ἐθνικὴ. Ἐύκολο ἐπιχειρήμα, ὄχι ὅμως καὶ σοβαρό. Ἐνωμένο εἶναι τὸ ἔθνος μόνον ὅταν ἔχῃ μιὰ γλῶσσα ποὺ τὴ νιώθει. Ἐνωμένο δὲν εἶναι ἀμα τὸ διαιροῦν σὲ γραμματισμένους καὶ σ' ἀγράμματους. Ἐνωμένο θὰ εἶναι ἀμα ὁ λαὸς ἀνεβῇ στοὺς λογίους καὶ κείνοι κατεβοῦν στὸ λαὸ. Καὶ χωρισμένο σὲ δύο εἶναι τώρα ποὺ τὸ πνεῦμα κι ὁ λαὸς στέκουν σὲ ἀπόσταση τρομαχτικὴ. Τὸ μεγάλο ὄπλον τοῦ ἔθνους στὴ Μακεδονία εἶναι τὸ σχολεῖο. Κι ὅμως ἐκεῖνοι ποὺ ἀγαποῦν τὴν ἀλήθεια τὸ φωνάζουν καθαρὰ πῶς αὐτὸ τὸ ὄπλον θὰ ἦταν φοβερὰ ἐπικίνδυνον στοὺς ἐχθρούς, ἀν τὰ ἐλληνόπουλα τῆς Μακεδονίας ἐμάθαιναν τὴν μητρικὴν τοὺς γλῶσσα στὸ σχολεῖο, καὶ δὲν ἐπάλαιθαν μὲ τὴν γραμματικὴν. Γιὰ τὰ σχολεῖα ποὺ πρέπει νὰ σύρουν τόσους πληθυσμοὺς μικρῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, μέσα σὲ τέτοιον φυλετικὸν ἀγῶνα, ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα εἶν' ὁ δυνατότερος μαγνήτης. Στὰ νηπιαγεῖτα τῆς Μακεδονίας τὰ βουλγαρόφωνα ἐλληνόπουλα ὡς τὸ ἔτος 1900 δὲν ἐμάθαιναν οὔτε λέξη ἐλληνικὴν, γιὰ τὴν οἱ δασκάλες τάβαζαν νὰ διαβάξουν κείμενα τῆς ἀττικῆς ἢ τῆς καθαρεύουσας καὶ νὰ μαθαίνουν ἀπόξω κομμάτια ν' ἀπαγγέλλουν. Καὶ στίς ἐξετάσεις τὰ βουλγαρόφωνα ἐλληνόπουλα ἔλεγαν ἀπόξω ὀλόκληρα ἐλληνικὰ χωρία,

ἐνώ δὲν ἤξεραν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα! Ὡς ποῦ τὰ εἶδαν αὐτὰ οἱ ἀρμόδιοι καὶ ξύπνησαν, ἔκαμαν νέον κανονισμό καὶ διέταξαν νὰ διδάσκηται στὰ βουλγαρόφωνα παιδιὰ ἀποκλειστικῶς ἡ μητρικὴ γλῶσσα. Εἶναι τάχα παράδοξο ἂν ποῦμε πῶς τὸ ἴδιο ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ γιὰ τὰ ἑλληνόφωνα παιδιὰ τῆς Μακεδονίας; Εἶναι ὑπερβολικὸ ἂν πάρουμε αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια γιὰ ἐπιχείρημα τῆς δημοτικῆς γλῶσσας; Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τοὺς σλαβοφώνους καὶ βλαχοφώνους Ἑλλήνες τῆς Μακεδονίας. Κι αὐτοὺς τοὺς χάνει τὸ Γένος, γιατί τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ἱκανὸ νὰ τοὺς μεταβάλλῃ σ' ἑλληνοφώνους, ἀφοῦ τοὺς μαθαίνει γλῶσσα νεκρῆ. Τὸ βουλγαρικό ἔμως σχολεῖο μπορεῖ νὰ τοὺς κάνη βουλγαροφώνους, γιατί ἡ γλῶσσα τοῦ Βουλγάρου δασκάλου, ἡ γλῶσσα τῶν βουλγαρικῶν διδακτικῶν βιβλίων, εἶναι ἡ ἴδια γλῶσσα τῆς κοινωνίας οὗου ζῆ καὶ δουλεύει.

Ὅσοι νιώθουν τί φρικτὸς εἶναι στὴ Μακεδονία ὁ φυλετικὸς ἀγῶνας, ὅσοι νιώθουν πῶς ἡ ἐθνικὴ κληρονομία δὲν παίρνεται μὲ καπνοῦς, ἀλλὰ μ' ἐργασία φυλετικῆ, πῶς ἡ ἰδέα τοῦ ἀγῶνα πρέπει νὰ μπῆ στὸ αἷμα τῆς φυλῆς καὶ νὰ ριζωθῇ στὴ γῆ τῶν δούλων, θὰ δώσουν βέβαια τὸ δίκιο σὲ μᾶς κι ὄχι στοὺς ἄλλους ποῦ ὑψώνουν γιὰ ὄπλο τοὺς πατέρους τῆς γραμματικῆς.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ

58. Δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ λειψῇ ἀπὸ τοῦ ὄνομα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δημοτικώτερους συγγραφεῖς τῆς δημοτικῆς. Ἐμείνε πάντοτε μακριὰ ἀπὸ τίς ὀργανώσεις τῶν δημοτικιστῶν καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα δὲν ἔγραψε. Ἐπάρχει ὅμως καλύτερη συνηγορία ἀπ' ὅσα ἔγραψε στὴ γλῶσσα αὐτῆ, εἴτε μετ' ὄνομα του εἴτε ὡς Γιάννος Ἐπαχτίτης, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ τοῦ Ψυχάρη οἱ θεωρίαι καλά καλά δὲν εἶχαν ἀκουστῆ, πλουτιζόντας τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία ἀδιάκοπα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια;

Ὅτι γράφω εἶν' ἓνα μίλημα μὲ τὸ κοινό. Γιατ' εἶναι μίλημα μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου. Βγαλμένος εἶμαι ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ καὶ γῶ. Κάθε μου ὄνειρο πρὶν πάρῃ σάρκα, πρέπει νὰ πιάσῃ ρίζες ἀπ τὴ λαϊκὴ ψυχῆ. Πρέπει νὰ ποιηστῆ ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς. Δὲν εἶμαι ξένος τῆς ἐγῶ. Εἶμαι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴν πλατειὰ καὶ τὴ μεγάλη... Τὴ γλῶσσα, μιά κι εἶπα νὰ τὴ γράφω, δὲ θέλω πιά νὰ τὴ συλλογίζωμαι. Ἀφοῦ ἡ καρδιά μου πρῶτα μούδειξε τὸ δρόμο τῆς, ἀφοῦ κι ὁ νοῦς μου τότε φώτισε ἔπειτα, ἀποφάσισα νὰ μὴ γλωσσολογῶ... Γράφω γιὰ τῆς μορφῆς τὴν ὀμορφιά, γράφω γιὰ τὴν οὐσία, ὄχι ἔμως γιὰ τὴ γλῶσσα μοναχά (1908).

ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΑΝΗΣ

59. Ἐγραψε τὰ διηγήματά του στὴ δημοτικὴ μὰ μπόρσο σὰν τὸ Βλαχογιάννη πάντοτε νὰ ξεφύγῃ τὴν κατηγορίαν τοῦ «μαλλιαρισμού». Γιὰ τὴ δημοτικὴ ξεσπάθωσε, μὰ ἡ γλῶσσά του ἐπιδοκιμάστηκε ἀκόμη καὶ ἀπὸ κείνους ποῦ πολέμησαν τὸ δημοτικισμό. Τὸ ἱστορικὸ του δράμα «Ἀγῶνες τοῦ Σουλιῦ γιὰ τὴν πατρίδα, δράμα ἔμμετρο σὲ πράξες πέντε» (1901) βραβεύτηκε ἀπὸ τὸ σύλλογὸ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ — ὁ Καλοσύτης καὶ ὁ Μιστριώτης — βρήκαν τὴ γλῶσσα του ὠραία δημοτικὴ καὶ τὰ «διηγήματα τῆς Ξεντεῖδας» (1899) συνωδεύτηκαν ἀπὸ μιὰ εἰσθητικώτατη κρίση τοῦ Χατζιδάκι γιὰ τὴ γλῶσσα τους. Ὁ Χρηστοβασίλης ὑποσχέθηκε καὶ μιὰ «Γραμματικὴ τῆς γλῶσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Τὰ 99% τῶν γραμματισμένων μας καὶ τῶν σοφολογιωτάτων μας ἔχουν ἐκφρασμένη γνώμη ἐναντίον τῆς δημοτικῆς, δηλαδὴ τῆς μητρικῆς μας γλῶσσας ὁ δὲ λαός, ποῦ ἀπαρτίζει τὰ 99% ὄλου τοῦ ἔθνους οὗτ' ἐρωτιέται, ὅτε ψῆφο ἔχει, γιατί τὸν ἔχει τυφλωμένο ἡ γραμματικὴ τῆς ἀττικῆς καὶ ἡ καθαρεύουσα, καὶ δὲν ἔμαθε νὰ διαβάξῃ βιβλία.

Γλῶσσα ὄλων τῶν φιλολογικῶν μου ἔργων εἶναι ἡ δημοτικὴ, καὶ θὰ εἶναι. Τὴ δημοτικὴ τὴν ὑποστηρίζω ὡς ἐθνικὴ γλῶσσα, ποῦ θ' ἀναμορφώσῃ τὸ δυστυχισμένο ἔθνος μας, ποῦ τόχει καταδικασμένο ὁ δασκαλισμὸς σ' αἰῶνια τυφλωση κι ἀγραμματοσύνη. Μὲ ὄλον τὸν πόλεμο τῶν δασκάλων καὶ τῆς δασκαλόφρονος Πολιτείας, ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, ἡ γλῶσσα ἡ δημοτικὴ, θὰ νικήσῃ τὴ γλῶσσα τῶν δασκάλων, τὴν καθαρεύουσα, ὅπως νίκησε ἡ ἰταλικὴ τὴ λατινικὴ... Μιά τέτοια μέρα θ' ἀνατελῇ ἀργὰ ἡ γλήγορα καὶ στὴν Ἑλλάδα μας, κι οἱ διάφοροι σχολαστικοὶ δασκάλοι, ποῦ ἔξαρτοῦν τὴν εὐημερία καὶ τὴ δόξα τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὲς δοτικῆς, τοὺς παρακειμένους, τοὺς ὑπερσυντελικούς, τοὺς μέσους ἀορίστους, τὲς ἀπόλυτες γενικῆς καὶ τ' ἀπαρέμφατα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλῶσσας, θὰ σκορπιστοῦν καὶ θὰ διαλυθοῦν, ὅπως σκορπίζονται καὶ διαλύονται οἱ μαυρὲς σκιῆς στὰς πρῶτες ροδοδάχτυλες ἀχτίδες τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, καὶ θὰ τρέξουν νὰ κρυφθοῦν σὰν οἱ βρικολακοὶ στὰ καταχθόνια! Πότε θ' ἀνατελῇ ἐκεῖνη ἡ ἀγία ἡμέρα; Πότε θ' ἀνατελῇ ἡ πνευματικὴ ἀνάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, μεγαλύτερη κι ἀπὸ τὴν ἀνάστασις τοῦ 1821; (1899).

Καὶ ἂν ὁ δασκαλισμὸς πολεμῇ τὴν ἐθνικὴ μας γλῶσσα, ὁ σοφὸς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις εἶναι μὲ τὸ μέρος μας, εἶναι μὲ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τῆς προφητεῖαι τὴ νίκη τῆς. Πολλὲς φορές τὸν ἐρώτησα κι ὄλο τὴν ἴδια ἀπάντησις ἔλαβα: «Ἡ δημοτικὴ ἔπρεπε νὰ κυριαρχήσῃ. Ἡ δημοτικὴ θὰ νικήσῃ!» Ὅταν ἔχωμε τὴν προφητεία τέτοιου σοφοῦ ἀντρός, ποῦ θαυμάζει καὶ σέβεται ὄλη ἡ Ἐδρώπη κι ἡ Ἄμε-

ρική στό εἶδος του, δὲν δίνω καμιά προσοχή γιὰ ὄλες τὲς δασκαλικὲς μωρολογίες. Οἱ δασκάλοι μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοὺς μᾶς ὑβρίζουν τοὺς ἐργάτες τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Μᾶς λέγουν χυδαίους, μᾶς λέγουν τρελοὺς, μᾶς λέγουν ἀγράμματοι, μᾶς λέγουν μαλλιαροὺς, καὶ πολλὰ ἄλλα, ἐνῶ ὁ ἀληθινός, ἐπιστήμονας, ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου μας κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις μᾶς διαβάζει μᾶς μελετᾷ καὶ μᾶς κρίνει.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

60. Ἴσως ν' ἀνήκει περισσότερο στὴν πρώτη περίοδο τοῦ δημοτικισμοῦ. Γιατὶ στὰ πρῶτα του βήματα, ὅταν ἐφημερίδες σὺν τῷ «Ἄστῳ» μὲ τὸν Κακλαμάνο φιλοξενοῦσαν ἀφοῦ τ' ἄρθρα τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν νεοφώτιστων τίς γνώμες γιὰ τίς νέες γλωσσικὲς θεωρίες, βγήκε νὰ ὑπερασπιστῇ τὸ συγγραφέα τοῦ «Ταξιδιοῦ» καὶ ἂν καὶ γράφοντας στὴν καθαρεύουσα — ποίος ἀκόμη τολμοῦσε νὰ γράφῃ τότε περὶ τῆς δημοτικῆς; — κήρυξε μὲ τόλμη τὸ νέο εὐαγγέλιο. Μὰ τὸ πλοῦσιο του λογοτεχνικὸ ἔργο — θέατρο καὶ διήγημα — ἀργότερα κυρίως καὶ συχνὰ σιγὰ φανερώθηκε, καὶ καθὼς γράφηκε σὲ ζωντανὴ γλῶσσα ἀποτελεῖ τὴν οὐσιαστικώτερη συμβολὴ τοῦ Ξενοπούλου στὸ δημοτικισμό. Γιατὶ τὸν ἴδιο καιρὸ ἔπαυσε ὁ συγγραφέας τῆς Φωτεινῆς Σάντρα νὰ ὑπερασπίζεται τὸ δημοτικισμό. Ὅχι πῶς γύρισε καθαρευουσιάνος — θ' ἀρνοῦνταν τότε ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του — μὰ γιατί ἔπαυσε νὰ συμφωνῇ μὲ τὴ μὲλικὴ πολιτικὴ ποὺ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ ὄλο καὶ τολμηρότερα ζητοῦσαν νὰ χαράξουν, καὶ τὴν τάση αὐτὴ συχνὰ πολέμησε καὶ συχνὰ πολεμήθηκε γι' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους.

Ἔτσι, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ ἀκολούθησε ὁ Παλαμάς, ὁ Ξενοπούλος παρουσιάζεται σὺν τοπικὸς ἀντιπρόσωπος ὄλων ἐκείνων ποὺ ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ ἐνθουσιάζονταν μὲ τὸ νέο κήρυγμα ἀναγκάστηκαν ἔπειτα νὰ προβοῦν σὲ σημαντικό συμβιβασμό, ὄχι πάντοτε χωρὶς ἀμφιβολίες καὶ φάξιμο καὶ λοξοδρομίες, καὶ χωρὶς ἴσως νὰ κατασταλάξουν ποτὲ σὲ ὀρισμένη γνώμη καὶ θετικὲς προτάσεις. Ἡ σημασία ὅμως τῆς γνώμης του μένει, γιατί λογοτέχνης ὁ ἴδιος, οὔτε στῶν δασκάλων τὸ στρατόπεδο ἀνήκει, οὔτε τὴν πρόληψη γνώρισε — ἀφοῦ μάλιστα στὴν ἀρχὴ ὑπερασπίστηκε ἀκέραιο τὸ σύστημα τοῦ Ψυχάρη — κι ἔτσι ἡ ἐξέλιξή του παρουσιάζει μίαν ἀντικειμενικότητα σεβαστῆ, χρησιμὴ ἀκόμη καὶ διδαχτικὴ καὶ γιὰ τοὺς πρὸ ὀρθόδοξους μὲ τὴν εὐλικρινὴ τῆς ἀντιπολίτευσης.

Νομίζομεν ὅτι ἔχομεν γλῶσσαν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν φιλολογίαν, νομίζομεν ὅτι εἴμεθα ἔθνος, ἐνῶ οὔτε γλῶσσα εἶναι αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἔχομεν — ἢ τουλάχιστον ἐπισήμως καλλιεργοῦμεν — οὔτε φιλολογία ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ σκοποῦ εἶναι δυνατόν νὰ προαχθῇ ἐξ ἐξ αὐτῆς, οὔτε ἔθνος, ἐνόςω εἴμεθα ἐστερημένοι τῶν δύο τούτων ζωτικῶν ἐφοδίων τὰ ὁποῖα ἠνωμένα ἀποτελοῦσι τὴν ψυχὴν (1891).

Ἔχομεν ἰδρυμένον τὸν ἀνδριάντα τοῦ Κοραῆ καὶ ὄλοι μας φέρομεν καθημερινῶς εἰς τὸ στόμα τ' ὄνομά του ὡς μεγάλου καὶ ἐθνικοῦ

σοφοῦ. Καὶ ὅμως τὸ ἀληθέστερόν του διδάγμα δὲν ἠβελήσαμεν ν' ἀκούσωμεν, οὔτε τὸ παράδειγμά του νὰ μιμηθῶμεν, οὔτε τὸ ἔργον του νὰ ἐξακολουθήσωμεν.

Ἐφ' ὅσον ὁ Ἕλληνας μαθητὴς πρὶν ἀρχίσῃ, ἂν θέλῃ, τὴν ἐκμάθεισιν τῆς ἀρχαίας, τῆς νεκρᾶς γλώσσης, δὲν ἀκουσθῇ ὡς μικρὸς Σέρβος ἢ Βούλγαρος τουλάχιστον, νὰ κλίνῃ ὑποχρεωτικῶς εἰς τὴν ζωντανήν, τὴν ἀληθινήν του γλῶσσαν, ἐνὶ κτὸς ὄν. ἢ πατριδα, γεν. τῆς πατριδας, αἰτ. τὴν πατριδα, κλητ. ὦ πατριδα, πληθ. ὄν. οἱ πατριδες, γεν. τῶν πατριδων(ε), αἰτ. τίς πατριδες, κλητ. ὦ πατριδες, δὲν ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι ἡσυχος περὶ τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ πολὺ φοβοῦμαι, ἐπαναλέγων, μήπως εἶναι πλέον ἀδύνατον ν' ἀντηγήσῃ ἐγκαίρως ἢ σώτετρα φωνὴ τοῦ μικροῦ μαθητοῦ, καὶ μήπως εἰς τὸ μέλλον — ὄχι πολὺ μακρυσμένον μέλλον — ὅταν θὰ εἶναι ἤδη συγκροτημένον τὸ μέγα, τὸ ἀπέραντον ἀνατολικὸν κράτος, ἀφοῦ θ' ἀκμάζῃ ἔ νῦν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐκτοπιζόμενος πολιτισμός, ἢ μικρὰ μας Ἑλλάς θ' ἀποτελῇ μίαν ἀφωμοιωμένην αὐτοῦ ἐπαρχίαν, ὑπὸ τὴν δεσποτείαν ἄλλης φυλῆς, ἢ ὁποῖα ὅσον μικρὸν καὶ βάρβαρον κρατίδιον ἀποτελεῖ σήμερον, βαδίζει ὅμως εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ ἔχει ἐθνικωτέρας ἡμῶν ἀρετάς.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΣΤΟΣ

61. Διευθυντὴς τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου τῶν Πάλληθων στὴς Ἰνδίες, κριτικὸς καὶ λογοτέχνης πρωτότυπος, εἶναι ὁ «Ἑρμονας» τῶν συνέτων τῆς «Ἀργῆς» καὶ «Τῆς Ζωῆς», ἀπὸ τοὺς ριζοσπαστικώτεροις ὀπαδοῦς τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης, ποὺ ἐργάστηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους στὸν πλουτισμὸ τῆς δημοτικῆς. Μεταξὺ τῶν νεώτερων εἶναι ἀπὸ τοὺς χαρακτηριστικώτεροις ἀντιπρόσωπους τοῦ δημοτικισμοῦ τόνισε πῶς πρέπει ἡ ἐθνικὴ συνείδησις νὰ ἔρθῃ σὲ ἀρτιώτερη ἐπίγνωση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ δρόμο τῆς σὲ ὅτι ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς μένει ἀκόμη ἀληθινὸ καὶ γόνιμο. Συχνὰ μίλησε καὶ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα γιὰ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ νὰ τονίσῃ τὴ σημασίαν του.

Στὴν Ἑλλάδα σήμερον ἔχομεν μεῖς ἔργα, ἔχομεν παράδοσι; Ἔργα δὲν ἔχομεν. Ἐμεῖς ποὺ ζοῦμε τίποτε ποτὲ δὲν κάναμε. Λαὸς κομματιασμένος, ἀνοργάνωτη κοινωνία, ξεχαρβαλωμένες βαρβαροσύνες καὶ πρῶμα σαπίσματα πολιτισμοῦ. Προστυχοπαῖδα καὶ γεροντόπαῖδα. Δὲ χτίσαμε ἀκόμα, δὲν εἴμαστε αὐτοδύναμη φυλὴ; δὲν ξέρομε τί θέμε καὶ δὲν ξέρομε τί ἀγαποῦμε — ἐξὸν τὴν ἐπίδειξιν καὶ τὸ ραχάτι. Παράδοσις εἴχαμε. Μὰ τίς κόφαμε. Ἡ δικὴ μας παράδοσις βαστοῦσε ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴ Βενετία, ἀπὸ τὰ ἀρβανίτικα βουνὰ καὶ τὰ ρουμेलιώτικα τραγοῦδια. Μὰ ἡ κλασικὴ ἀρρώστια ποὺ ἀφάνισε τὴν

γαλλικὴ ἀριστοκρατία στὰ 1789 καὶ ζύμωσε τὶς παράταιρες δημοκρατικὲς λευτεριῆς τῶν λατινικῶ λαθῶν, μᾶς ἐρίξε καὶ μᾶς μπρούμπα μπρούστα στὰ γέλοια εἰδῶλα τῆς ἀπόλυτης δημογωγιάς καὶ τῆς δογματικῆς ιδεολογίας. Δὲν τὸ νιώσαμε ὁμῶς πὼς ἡ παράδοση δὲν μπορεῖ ἀλήθεια νὰ πεθάνῃ ὀλότελα ποτέ, καὶ πὼς δὲν μπορεῖ ἕνας λαὸς νὰ τὴν κόψῃ μὲ τὸν μπαλτά ἐκεῖ ὅπου τὸ ὀρέγεται γιὰτί θέλει νὰ ξαναρχίσῃ τὴν ἱστορία του ἀπὸ κεῖ πού τοῦ φαντάζει πὸ δοξαστική. Ἀπαρνήθηκαμε ἔτσι τὸν ἑαυτὸ μας τὸν ἀληθινὸ, μὰ καθὼς αὐτὸ ἦταν ἀδύνατο νὰ πετύχῃ τέλεια, δὲν καταφέραμε νὰ ξαναγεννηθοῦμε στὰ καλούπια πού μᾶς ἄρεζαν. Καὶ μείναμε δίχως πειθαρχία ἱστορικὴ, δίχως ἠθικὴ ἀρχοντιά, δίχως ὀργανικὴ σοβαράδα. Τὸ ἱστορικὸ σπάσιμο φέρνει κι ἠθικὰ ξεστρωτάματα. Κοινωνία πού ντρέπεται γιὰ τὰ περασμένα της καὶ πονηρεύεται νὰ ξεκλέψῃ ἄλλα πού δὲν εἶναι πιά δικά της, δείχνει χωριάτικη καὶ παιδικία μικροψυχία (1906).

Ὅχι. Ἐμεῖς μικροὶ δὲ θὰ γίνουμε. Ὅυτε τὸ θέμε οὔτε τὸ μπόροῦμε. Ὅυτε εἶναι ἀλήθεια κείνο πού λές πὼς ἐμεῖς θέμε νὰ ἀγνοήσουμε τὸν Ἑλληνισμό καὶ νὰ βασισοῦμε στὴ Ρωμιούνη καὶ μόνο. Ἐμεῖς τίποτε δὲν ἀγνοοῦμε θεληματικά. Ὅλα τὰ θέμε, φτάνει νὰ εἶναι ἀκόμα ζωντανά. Κι ὅτι εἴμεινε ζωντανὸ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαία κι ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τὸ ἀκριτικὸ κι ἀπὸ ὀλη τὴ ρωμαϊκὴ ζωὴ, ὀλα τὰ θέμε γιὰ νὰ φτιάσουμε τὴν καινούρια φυλὴ τοῦ ἔθνους (1908).

ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ

62. Καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν, μίλησε πάντοτε γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα φωτεινὰ καὶ πειστικὰ, καὶ πλοῦτος τὴ βιβλιοθήκη τοῦ δημοτικισμοῦ μὲ τὸ καλύτερο διαφωτιστικὸ βιβλίον πού γράφηκε στὴ γλῶσσα μας γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα — «Γλῶσσα καὶ Ζωὴ» τοῦ «Ἐλισσαίου Γιαννίδη» (1908) — πού ἀξιῶθηκε νὰ δῆ μέσα σὲ ἔξι χρόνια τρεῖς ἐκδόσεις.

Δὲ γνωρίζω δημοτικὴ καὶ μαλλιαρὴ. Γνωρίζω δημοτικὴ ὁμορφα γραμμένη καὶ δημοτικὴ γραμμένη ἀσχημα. Γνωρίζω ἀκόμη δημοτικὴ καθαρὴ καὶ δημοτικὴ τῆς ἀνάγκης, δηλαδὴ ἀνακατωμένη μὲ λίγα στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας. . . . Ἐχει τὸ δικαίωμα ὁ καθένας νὰ φρονῇ πὼς ἡ γλῶσσα ἡ δημοτικὴ δὲ θὰ μπορέσῃ ν' ἀποφύγῃ ὀλότελα τὴν ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας, μὲ τὸ νὰ λέῃ ὁμῶς πὼς ἡ γλῶσσα ἡ καθαρὴ, δηλαδὴ ἡ γλῶσσα τοῦ Ψυχάρη δὲν εἶναι ἡ δημοτικὴ παρὰ εἶναι γλῶσσα φτιαστὴ. . . . ἀποδείχνει πὼς δὲν πῆρε εἶδη ἀπὸ γλωσσικὸ ζήτημα. . . . Ἐξακολουθῶ νὰ μὴν ξέρω τί

ἀκριβῶς σημαίνει μαλλιαρὸς καὶ εἶμαι ἀνίκανος νὰ καταλάβω σὲ τί διαφέρει ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμά ἀπὸ τὴ γλῶσσα τοῦ Βαλαωρίτη (1908).

Ποιὸς τρελάθηκε ν' ἀρνηθῇ τὴ δύναμη τῆς σατύρας τοῦ «Ρωμιού»; Ἀλλὰ φαντασθῆτε μὴν ὠδῆ στὸν Αἰσχύλο συνθεμένη σὲ τούτῃ τὴ γλῶσσα: Ἄρ' οἶσθα τεμπελόσκυλο, καὶ τῆς σοφίας ἔδρα, πὼς τὸ ρωμαῖκο μυαλὸ διὰ παντός ἀπέδρα; — Ἄρ' οἶσθα ἀρχαία ἀπέδρα ὀψηλὴ καθαρεύουσα σοφίας ἔδρα χαμηλὴ καθαρεύουσα ρωμαῖκο μυαλὸ δημοτικὴ τεμπελόσκυλο χυδαία. Μὲ τέτοιο γλωσσικὸ μουσεῖο φιλολογία σοβαρὴ δὲ γίνεται, κι ἄς ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού βρίσκουν στὸ «Ρωμιό» τὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

Τὸ εἶπαν πολλοὶ: τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὸ ἔθνος θὰ τὸ λύσῃ, δὲ θὰ τὸ λύσουν ἄτομα. Μιὰ λεπτομέρεια μόνο ἔξεχασαν νὰ προσθέσουν, ὅτι ἂν οἱ πολλοὶ θὰ ἐκδώσουν τὴν ἀπόφαση, τὴν εἰσήγησιν ὁμῶς θὰ τὴν κάμουν οἱ λίγοι. Τὶς καινούριες ἀλήθειες δὲν εἶδαμε ποτέ νὰ τίς βρίσκουν τὰ ἔθνη σύσσωμα· τίς βρίσκουν ἄτομα καὶ τὰ ἄτομα τίς κηρύττουν. Λάθος λοιπὸν μεγάλο εἶναι νὰ ὑποβάλλῃ κανεὶς τὸ ζήτημα στὴν κρίση τοῦ κόσμου: «ποιὰ γλῶσσα προτιμᾶτε;» κι ἀπ' τὴν ἀπάντησιν νὰ βγάξῃ συμπέρασμα. Γιὰ ν' ἀπαντήσῃ τὸ ἔθνος σωστά, πρέπει πρῶτα νὰ τὸ καταλάβῃ τὸ ζήτημα· ἀλλὰ ὅταν θὰ τὸ ἔχῃ καταλάβει, δὲ θὰ χρειάζεται πιά ἀπάντησιν, γιὰτί θὰ εἶναι καὶ λυμένο (1904).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ

63. Καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν στὸ Πανεπιστήμιο ἀπὸ τὰ 1904 εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους πού φανερώθηκαν ἐκεῖ μέσα ὀπαδοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ. Φιλελεύθερος στὶς ιδέες του ἀγάπησε τὸ δημοτικισμό ἄμα ἔνωσε τὴν πλατύτερη σημασία τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα, καὶ ἀρχίζοντας τὴν ἐκδοσὴν τοῦ ἡμερολόγιου «Νέα Ζωὴ» (1906) ἔγραψε τὸ λογοτεχνικὸ μέρος στὴν παραμελημένη ζωντανὴ γλῶσσα πού «εἶναι ἕνα μέρος μεγάλο τοῦ ἔθνικοῦ μας ἐγῶ». Λίγο ἀργότερα ἔβγαλε μιὰ ἐκκλήσιν πρὸς τὸν Ἑλληνα «Φοιτητὴ» (1907), ἀσυνήθιστη σὸν ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους γιὰ τὸν τολμηρὸ τόνο καὶ τίς νέες ιδέες. Νέοι ἄντρες καὶ νέες ιδέες ζητήθηκαν καὶ λίγο ἀργότερα, ὀστερα ἀπὸ τὸ Γουδί, μὰ δὲν ἦταν βέβαια εὐκόλο νὰ τίς δεχτῇ ὁ κόσμος ἄμα ἦταν ἀληθινὰ «νέες». Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἀνόρθωσιν νόμισε σωστὸ νὰ παύσῃ — εὐτυχῶς πρόσκαιρα — τὸν καθηγητὴ πού εἶχε φανερωθῇ δημοτικιστὴς καὶ ζητοῦσε, δυὸ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν, τὴν ἐπανάστασιν στὴν κοινωνία καὶ τὸ κράτος, καὶ πρὶν ἀπ' ὀλα τὴν ἐπανάστασιν στὸν ἑαυτὸν μας. Γιὰτί ἔτσι μόνο θὰ ἐτοιμάζονταν ἡ «Νέα Ἑλλάδα». Καὶ σ' αὐτὴν εἶχε ἀφιερῶσει προφητικὰ ὀ επαναστάτης καθηγητὴς ἕνα του ποιήμα.

Ἀγάπησε τὴν πατρίδα σου, ἀγάπησέ τὴν μὲ ὀλη σου τὴν ψυχὴ· ἀγάπησε τὴν ἔννοια τῆς πατρίδας, ὀπως τὴν θέλεις νὰ γίνῃ. Μπορεῖ

νά γίνη ἔτσι! Ἡ ἀγάπη, κάθε ἀγάπη εἶναι θυσία. Καί γι' αὐτό δὲν εἶναι ἀγάπη τῆς πατρίδας οἱ φωνές καὶ οἱ λόγοι τῆς 25 Μαρτίου... Μπορεῖ ἡ φυλή σου νά γίνη εὐτυχημένη, ἀλλ' ὄχι βέβαια σὲ μιὰ καὶ σὲ δυὸ γενεές. Ἐσὺ δὲν θά τὴν χαρῆς τὴν πατρίδα σου στὴν ἀκμὴ τῆς, οὔτε τὰ παιδιὰ σου οὔτε τὰ ἐγγόνια σου ἴσως... Ἄλλ' ἴσα ἴσα αὐτὸ εἶναι ἀγάπη: νὰ μὴν ἐργασθῆς γιὰ τὴν δυστυχημένη σου φυλή, μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀπολαύσης ἀργότερα τ' ἀγαθὰ τῶν κόπων σου, ὄχι, νὰ ἐργασθῆς ἀπὸ τὸ ὑπέριστα καθήκον τῆς ἀγάπης τῆς φυλῆς σου. Γιὰ ν' ἀρχίσῃ ἡ πατρίδα σου νὰ μπαίνει στὸ δρόμο τοῦ πολιτισμοῦ, χρειάζονται πολλὰ... ὄχι λόγια, πολλὰ πράγματα. Καὶ χρειάζεται καιρὸς πολὺς, πολλὲς γενεές νὰ περάσουν, γιὰ νὰ φθάσῃ τὸν πολιτισμὸ, χρειάζεται καὶ χρήμα, ἀλλὰ χρειάζεται προπάντων νοῦς καὶ ἀγάπη. Σκέψου ἔπειτα, πῶς μπορεῖς ἐσὺ νὰ ὠφελήσῃς τὴν πατρίδα σου, νὰ συντελέσῃς στὴν ἀρχὴ τῆς ἀναγεννήσεώς της. Κοίταξε τὴν παροῦσα γενεά, προσπάθησε νὰ διακρίνῃς τὰ σφάλματα ποὺ κάνει, κοίταξε τὴ μικρότητά της, τὴ διαφθορά της, καὶ μίσησε μέσα σου βαθιὰ τὸ ψέμα, τὸ ψέμα ποὺ καταστρέφει τὰ ἔθνη. Ἀδριο ἐσὺ θά γίνῃς πολίτης τῆς παρούσης γενεᾶς: θά δῆς τριγύρω σου ἀνθρώπους χωρὶς χαρακτήρα μὲ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας στὸ στόμα καὶ μὲ τὰ χέρια βουτηγμένα στὴν κλοπὴ καὶ στὴν κατάχρησι. Ἐσὺ, ἀδριο, θά γίνῃς καθηγητῆς, ὑπάλληλος, ἱατρός, δήμαρχος, ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργὸς ἴσως. Προσπάθησε — αὐτὸ εἶναι ἀγάπη τῆς πατρίδας! — ποτὲ νὰ μὴν πάρῃς θέση γιὰ τὴν ὁποία νὰ νιώθῃς — καὶ προσπάθησε νὰ μάθῃς νὰ νιώθῃς — πῶς δὲν εἶσαι ἀξίος. Προσπάθησε — αὐτὸ εἶναι ἀγάπη τῆς πατρίδας! — σὲ κάθε θέση καὶ σὲ κάθε ἀξίωμα, νὰ κάνῃς τὸ χρέος σου, νὰ εἶσαι τίμιος, νὰ προσπαθῆς νὰ εἶσαι ἀντάξιος πρὸς τὴν εὐθύνῃ τῆς θέσεώς σου. Προσπάθησε νὰ ἐγκολπωθῆς τὶς ἰδέες, ποὺ ἔλας ὁ ἄλλος κόσμος, ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα σου, ἔχει σήμερα περὶ τιμιότητος, περὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, περὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, περὶ τῶν ἀτομικῶν, ἰδέες, ποὺ οἱ περισσότερες εἶναι οἱ ἐναντίες, ποὺ ἔχομε ἐμεῖς ἐδῶ ἀκόμα... Προσπάθησε νὰ διαδώσῃς τὶς ἰδέες σου — ἀφοῦ ἴσως ἀπὸ βαθειὰ σκέψῃ καὶ πολλὴ μελέτῃ τὶς σχηματίσῃς — μὲς στὴ φυλή σου. Προσπάθησε νὰ ἔχῃς, ν' ἀποκτήσῃς ἓνα «ἐγώ», ποὺ νὰ εἶναι πάντα σὲ ἀρμονία ἐσωτερικῆ μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Θρησκεία σου νὰ εἶναι τὸ «ἐγώ» σου αὐτὸ, προσπάθησε νὰ τὸ ἀνεβάξῃς ὀλοένα ψηλότερα στὴν ὑπόληψι τοῦ ἑαυτοῦ σου. Σκέψου καὶ κατάλαβε, ὅτι μόνο ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ τέτοια ἀτομικὰ «ἐγώ» μεγάλα κάνουν ἓνα ἔθνος μ' ἓνα μεγάλο «ἐγώ».

Τὴν ἀμύλλα τοῦ «ἐγώ» σου πρὸς τὰ ἄλλα «ἐγώ» στὸν δρόμο τῶν ὑψηλῶν πράξεων, τῆς ἀγάπης, τῆς θυσίας, αὐτὴ νὰ ἔχῃς πάντοτε ζωηρὴ μέσα σου. Ἡ φιλοτιμία μεγαλουργεῖ. Καὶ στὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας σου, τὴν ἀμύλλα νὰ ἔχῃς βάση σου, ὄχι τὴν πατραγαθία! Ὅχι τί ἦταν πρὸ τριῶν χιλιάδων χρόνων ἡ φυλή σου, ἀλλὰ τί εἶναι σήμερα καὶ πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ καλύτερη. Ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία μεγαλουργεῖ. Τὸ ἔργο σου εἶναι βαρύτερο, ὄχι μόνο γιὰτὶ πρέπει νὰ ἐργασθῆς, ἀλλὰ γιὰτὶ θά ἐργασθῆς ἐναντίον τῶν ἰδεῶν τῆς τωρινῆς γενεᾶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Ἡ φυλή σου ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὰ παλιὰ της τὰ χρόνια πολλὰς ἰδέες ποὺ τότε ἦταν οἱ ἰδέες τῆς ἀνθρωπότητος, τώρα δὲν ἐπάλιωσαν, ἢ ἀνθρωπότης ἀπόκτησε ἄλλες πὺδ σωστὲς, πὺδ φωτεινές. Αὐτὸ εἶναι πρόοδος: νὰ ἀλλάζουσι καὶ οἱ ἰδέες. Ἐσὺ προσπάθησε νὰ καταλάβῃς βαθιὰ, ὅτι τὸ καλύτερο δείγμα τοῦ ποσοῦ τῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι τόσο οἱ γνώσεις οἱ ἐπιστημονικὲς, οἱ τεχνικὲς κτλ., ὅσο οἱ ἰδέες καὶ πρὸ πάντων ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις, τὶς ἀπὸ ἱστορικὰ παραδόσεις προλήψεις καὶ παλιὰς ἰδέες, ποὺ δὲν συμβιβάζονται πιά μὲ τὴν σημερινὴ ἐποχὴ. Τόσο περισσότερο ἓνας ἀνθρώπος εἶναι πολιτισμένος καὶ ἀναπτυγμένος, ὅσο οἱ ἰδέες του εἶναι δικῆς του, καμωμένες ἀπὸ δικούς του συλλογισμούς καὶ σκέψεις ἢ καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων, ποὺ ἐσκεψθηκαὶ πολὺ, ἐσκεψθηκαὶ βαθιὰ... , ποτὲ δὲν εἶναι οἱ ἰδέες, ποὺ τὸ πλῆθος, ποὺ ἀκολουθεῖ πάντα τὰ παλιὰ, ἔχει ἀπὸ ἱστορικὴ παράδοσι, χωρὶς ποτὲ νὰ σκεφθῇ γιὰτὶ. Τὸ «ἐγώ» σου νὰ ἔχῃ τὴν φιλοτιμίαν νὰ εἶναι πάντοτε στὶς ἰδέες ἐνήμερο, νὰ ἔχῃ τὶς ἰδέες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Διάβασε τὶς ἰδέες τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ ρώτησε καὶ τὸν δικό σου τὸν νοῦ καὶ τὴν δική σου τὴ σκέψῃ... Προσπάθησε νὰ καταλάβῃς τὶς ἰδέες, τὶς μεθόδους, τὶς βάσεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Θά δῆς τότε μονομιᾶς ὅλες τὶς παλιὰς ἰδέες, ποὺ κρατοῦν τὸν τόπο σου καὶ τὴν φυλή σου πίσω καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸν ἄλλο πολιτισμένον κόσμο. Θά καταλάβῃς, πόσο, σὲ ὅλα, στὴ γλῶσσα, στὴ λογοτεχνία, στὴν ψυχικὴ μας ζωὴ, μᾶς λείπει δικό μας «ἐγώ», πῶς προσπαθοῦμε νὰ στηριχθοῦμε στὸ «ἐγώ» τῆς φυλῆς μας τὸ πρὸ τριῶν χιλιάδων χρόνων... Θά δῆς ριζωμένη τὴν μεσαιωνικὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἐργασία, καὶ μάλιστα ἡ τεχνικὴ, ἢ βιομηχανικὴ, εἶναι ντροπὴ, θά δῆς τὸν τόπο σου γυμνὸ ἀπὸ κάθε βιομηχανία, ἐξαρτημένο γιὰ ὅλα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, γυμνὸ ἀπὸ γεωργία, ν' ἀγοράζῃ τ' ἀβγά τῶν ἐχθρῶν του, θά δῆς τὴν ἔλλειψιν κοινῆς γνώμης, ποὺ νὰ καταλαβαίνη καὶ νὰ ἐπιβάλη τὴν θέλησὴ της, θά

δῆς διὰ σὲ κάθε ζήτημα θ' ἀποφασίσῃ κάθε ἄλλος παρὰ τὸν εἰδικό, θὰ δῆς τὴν πατρίδα σου διαιρεμένη σὲ δυὸ μεγάλα ἐχθρικά στρατόπεδα τῆς πολιτικῆς, θ' ἀκούσῃς, διὰ ἔχομε «καὶ περισσεύματα» καὶ τὰ περισσεύματα αὐτὰ θὰ μᾶς φέρουν τὴν χρεωκοπία καὶ τὸν ξένο ἔλεγχον, θὰ δῆς... θὰ δῆς... θὰ δῆς... Καὶ θὰ κλάψῃς μέσα σου πικρὰ γιὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴ τῆς πατρίδας σου. Κλάψε' ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ. Ὁρκίσου, πὼς καὶ σὺ θὰ συντελέσῃς, ὅσο μπορεῖς καὶ ὅσο ἀναπνέεις, σὲ μιὰ μεγάλη, ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ ἐπανάστασιν τῆς φυλῆς σου: ἐπανάστασιν ἐναντίον τῶν σημερινῶν τῆς ἰδεῶν καὶ ἐπανάστασιν γιὰ τὸν ἐξευρωπαϊσμό τῆς ἀλλ' ἢ ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἢ χωρὶς αἷμα, θ' ἀρχίσῃ, σκέψου, πρῶτα ἀπὸ σένα, ἀπὸ τὴν δική σου τὴν ψυχὴν, ποῦ εἶναι, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἄνθος τῆς ψυχῆς τοῦ ἔθνους.

Ἡ καλύτερη ἀγάπη τῆς πατρίδας εἶναι τὸ νὰ μάθῃ κανεὶς γιὰ ὅλα νὰ σκέπτεται, νὰ εἶναι ἀνθρώπος σκεπτόμενος. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερον καθήκον πρὸς τὴν πατρίδα κάθε ἀνθρώπου καὶ πρὸ πάντων τοῦ φοιτητοῦ.

Ἐθνήσε, πατρίδα μου, γοργή

Ἀπὸ τὸν βαρὺ τὸν λήθαργόν σου,

Στήριξε τὰ πόδια σου στὴ γῆ,

Νιώσε μὲς στὰ σπλάχνα σου τὸ Ἐγὼ σου!

Οἱ μεγάλοι καὶ ἐνδοξοὶ νακροὶ

Ἄν μποροῦν νὰ κάμουν δοξασμένη

Μιὰ γενιὰ ἀδιάφορη, μικρὴ,

Μιὰ γενιὰ νωθρὴ καὶ κοιμισμένη!

Μὴν κουμπᾶς ὠχρὴ, μὲ στεναγμούς,

Στὰ σπασμένα μάρμαρα τ' ἀρχαῖα!

Ζήτησ' αἷμα, σφρίγος καὶ παλμὸς

Στὴ ζωὴ τὴν τωρινή, τὴ νέα!

Ἄχ! τὸ παραλθὸν τὸ σεβαστὸ

Εἶν' αἰῶνες, σκέψου πεθαμένο

Πλάσ' ἓνα παρὸν σπαρταριστό,

Ἐνα μέλλον πλάσε τιμημένο!

Ἐθνήσε, πατρίδα μου γοργή

Ἀπὸ τὸν βαρὺ τὸν λήθαργόν σου,

Στήριξε τὰ πόδια σου στὴ γῆ,

Νιώσε μὲς στὰ σπλάχνα σου τὸ Ἐγὼ σου!

ΜΕΝΟΣ ΦΙΛΗΝΤΑΣ

64. Τὴν ἴδια ἐποχὴν ποῦ δημοσίευσεν ὁ Χ. Ἀνδρεάδης ἀπὸ τὸν Πόντον μιὰ πλούσια συνηγορία τῆς δημοτικῆς — «Ἡ γλῶσσα μας. Ἰπόμνημα εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀρχάς» — ἓνας ἄλλος Μικρασιάτης, ὁ Μένος Φιλήντας δάσκαλος ἐπὶ τὴν Κύζικον ἔδρασε τὴ «Γραμματικὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς γλῶσσας» (1902), τὴν πρώτην γραμματικὴν τῆς δημοτικῆς ἐπὶ τῆς γλῶσσας μας ποῦ εἶδε τὸ φῶς ἀπὸ τότε ποῦ ἀρχισεν ν' ἀπλώνεται ὁ δημοτικισμὸς. Ὁ Φιλήντας χρησιμοποίησεν ἐπὶ τῆς γραμματικῆς του, χωρὶς νὰ εἶναι αὐτὸ πάντοτε ἀναγκαῖον, πολλοὺς νέους ἄρους μὲ ἀσυνήθιστον μορφὴν, καὶ ἀντιπροσωπεύει μὰζι μὲ μερικὸς ἄλλους τὴν ριζικώτερον κατεύθυνσιν μέσα στὸ δημοτικισμό.

Δημοτικὴ καὶ παιδείη δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ σὲ δημοτικὴν γλῶσσαν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

65. Ἄν ἔχει νὰ δεῖξῃ ἢ νεοελληνικὴ σκέψη πολλὰ βιβλία σὰν «Τὸ κοινωνικὸν μας πρόβλημα» ποῦ ἔβγαλε στὰ 1907 ἀπὸ τὴ Γερμανία ποῦ σπούδαξε ἓνας νέος γαυτρός μὲ τὸ ψευδώνυμον Γ. Σκληρός. Ἐρευνώντας τὰ αἰτία τῆς ἐθνικῆς κακοδαιμονίας, ποῦ ἴσα ἴσα στὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε φτάσει στὸ ἀπροχώρητον, ὑποστήριξε πὼς τίποτε δὲ φταίει ἀπὸ ὅσα συνήθως νομιζόνται — πολιτεία, συναλλαγὴ, τύπος, δυναστεία — οὔτε καὶ κείνα ποῦ πολλοὶ δημοτικιστὲς πίστευαν — ἡ γλῶσσα καὶ ἡ παιδεία — μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τοῦ κακοῦ. Κανένα τους δὲν εἴρηκε τὴν ἐθνικὴ ἀρρώστειαν ὅλα τους εἶναι «ἄπλᾶ μόνον συμπτώματα» καὶ «τὴν γενικὴν αἰτίαν τῆς ἀσθενείας πρέπει νὰ τὴν ζητήσῃ κανεὶς πολὺ βαθύτερα». Ἡ βαθύτερη αὐτῆ αἰτία εἶναι πὼς λείπουν ἀπὸ τοὺς μορφωμένους νέους Ἑλληνες ξεκαθαρισμένους κοινωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης στὸ ἄτομον, λείπουν πολιτικὰ κόμματα μὲ ἀρχές, λείπει ἡ συνειδητὴ κατανομή καὶ διαίρεσις τῶν κοινωνικῶν τάξεων ποῦ μὲ τ' ἀντίθετά τους συμφέροντα θ' ἀγωνιστοῦν μεταξύ τους καὶ θὰ πλουτίσουν τὴν ἐθνικὴν ζωὴν. Μόλα αὐτὰ ἀναγνώρισεν ὁ συγγραφέας τὴ σημασίαν τοῦ δημοτικισμοῦ, ὑποστήριξε ὁμοίως πὼς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα «δὲν εἶναι τόσο ἀκαδημαϊκῆς καὶ πολιτικῆς φύσεως» μὰ «στεννότατα συνδεδεμένον μὲ ὁλόκληρον ἱστορικὸν καὶ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα». Γι' αὐτὸ ὁ γλωσσικὸς ἀγῶνας θὰ πετύχῃ — καθὼς ὅλοι οἱ ἀγῶνες τῆς ἰδέας καὶ κάθε πρόδοσις — μόνο ἅμα στήριχτὴ «ἐπὶ ὁλοκληροῦ κοινωνικῆς τάξεως» καὶ τέτοια νόμιζε ὁ συγγραφέας — τουλάχιστον τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην — «τὸν κατώτερον λαόν»· αὐτὸν ἔπρεπε οἱ δημοτικιστὲς νὰ τὸν ἀφυπνίσουν, νὰ τὸν ἀναπτύξουν, νὰ τὸν διοργανώσουν «μεταχειριζόμενοι τὴν ζωντανὴν μητρικὴν γλῶσσαν ὡς ὄργανον προπαγάνδας».

Οἱ ἰδέαι τοῦ Σκληροῦ χωρὶς νὰ εἶναι ἐπὶ τὴν βάση τους πρωτότυποις πρώτην φορὰν ἐφαρμοστικαὶ ἐπὶ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν καὶ ζήτησαν τὴν βαθύτερον ἐξήγησιν τῶν προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Μερικὲς τους ἀναπτύχθηκαν διεξοδικώτερα σὲ μελετημένα ἄρθρα στὸ Νουμά καὶ ἔδωσαν ἀφορμὴ νὰ γεννηθοῦν γόνιμοι συζητήσεις καὶ νὰ τοιστοῦν καλύτερα καὶ τῶν ἀντίθετων οἱ γνώμεις. Μὰ καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀποψη ἐνδιαφέρει τὸ δημοτικισμό τὸ φαινόμενον τοῦ «Κοινωνικοῦ προβλήματος». Γιατὶ ὁ στοχαστικὸς συγγραφέας του ἀπὸ ἄλλο κύκλον ἰδεῶν ἔγινε δημοτικιστὴς ἅμα ἔνωσε τὴν ζωὴν ποῦ ἐκλείνει ὁ δημοτικισμὸς μέσα του, καὶ χωρὶς καλὰ καλὰ νὰ ἀνήκῃ ἐπὶ τὰς τάξεις του ἀναγνώρισεν πὼς «οἱ δημοτικιστὰι εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ μόνον σχεδὸν ἄνιστοιχοι τοῦ τόπου, ἱκανὰ πρὸς θετικὴν κοινωνικὴν ἀργασίαν» ποῦ «κατάρθωσαν ν' ἀπαλλαγῶν ἰσχυρῶν προλήψεων» καὶ ἐκλήθησαν ὑπὸ τῆς ἱστορίας νὰ παίξουν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς κοινωνίας μας».

Ὁ Σκληρός σημειώνει κάποιον σταθμὸν καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἄγχι ἀργότερα παρουσιάζονται οἱ «κοινωνιολόγοι» καὶ ἰδρύονται τὰ διάφορα ἐργατικά καὶ λαϊκὰ σωματεία. Ἀπὸ τότε φανερόνεται καὶ μέσα στοὺς κύκλους τῶν δημοτικιστῶν ἐκεῖνοι ποῦ κηρύσσονται καὶ σοσιαλιστὲς, καθὼς καὶ μερικοὶ ποῦ θέλησαν νὰ ταυτίσουν τὴν γλωσσικὴν μεταρρύθμισιν μὲ μιὰ λαϊκὴ ἀντιστατικὴ κίνησιν.

Εἰς τοιαύτην ἀτμόσφαιραν πρωτοφανοῦς ψεύδους καὶ ἀπάτης, τῆς ὁποίας βάσις μὲν εἶναι ἡ βυζαντινὴ σχολαστικότης εἰς ὅλα, ἀσιατικὰ

ἔνστικτα, ἀποκτηθέντα σὲ πολυχρόνιον δουλείαν, καὶ κακῆ ἀπομί-
μησις τῶν ἀρνητικῶν μόνον μερῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς μπουρζουαζίας,
ἔξωτερικὸν δὲ περικάλυμμα χείμαρρος μεγάλων καὶ πομπωδῶν λέξεων
περὶ παρελθόντων μεγαλείων, ποῦ δὲν δύναται νὰ ἔχουν σήμερον
οὐδεμίαν πρακτικὴν σημασίαν, μόνον δὲ πρὸς φανακισμὸν καὶ ἀπο-
βλάκωσιν χρησιμεύουν, εἰς τοιαύτην ἀτμόσφαιραν... μόνον ἀμά-
θεια, σοφιστεία, ἐλαστικότης σκέψεων καὶ φρονημάτων, ἀνελλι-
κρίνεια χαρακτηῆρος, πρὸ πάντων δὲ ἐγωιστικῆ ἀτομικότης ἡμπορεῖ
νὰ ὑπάρχη, θαυμάσια κρυπτομένη ἐπισθεν τῶν μεγάλων λέξεων.
Ἄλλὰ καιρὸς νὰ ἐπέλθῃ ἀντίδρασις εἰς τὸ ἄθλιον αὐτὸ καθεστῶς.
Καιρὸς ἢ σχολαστικότης καὶ τὸ ψεῦδος νὰ κτυπηθοῦν κατακέφαλα
καὶ ἡ πραγματικότης, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι νὰ διατυπωθῇ ἀμει-
λίκτως (1907).

Τὸν κλασικισμὸν καὶ φιλελληνισμὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστοκρα-
τίας τὸν ἐπωφελήθηκα καλὰ ἢ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, δυστυχῶς ὅμως
κατόπι τὸν πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ: Τὸ ἔθνος τόσο ἐνθουσιάστηκε
καὶ ὑπνωτίστηκε μὲ τὰ ψευτοκλασικὰ ὄνειρα καὶ τὴ συμπάθεια τῆς
Εὐρώπης, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση του ἐφόρτωσε στὴ ράχη
του κολοσσιαῖο ψευτοκλασικὸ φορτίο κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο στενάζει ὡς
τὰ τώρα. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀριστοκρατία εἰς τὸ μεταξὺ ἀνατράπηκε, οἱ
ἀδιάφοροι στὸν κλασικισμὸ ἀστοὶ ἐθριάμβευσαν, οἱ ἔχθροι τοῦ ἀρχαίου
δουλοπρεποῦς κόσμου προλετάρια ἀρχισαν νὰ παίζουν σπουδαῖο
κοινωνικὸ ρόλο, καὶ οἱ ἀφελεῖς Ρωμιοὶ περιμένουν ἀκόμη καὶ ἀπο-
ροῦν γιατί ἡ Εὐρώπη ἔπαυσε νὰ συγκινηθῆται μὲ τοὺς «κλασικοὺς
Ἕλληνας»! (1908).

Σκοντάβουν καὶ κείνοι ποῦ νομίζουν πῶς ἡ ζωντανὴ γλῶσσα θὰ
γιατρέψῃ τὴ σαπίλα μας. Ἀφήνω ποῦ ἡ «φύσικη γλῶσσα» δὲν εἶναι
ἢ μόνη αἰτία τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ μόνο ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα ἄλλου
βαθύτερου κακοῦ· μὰ καὶ ἂν παραδεχτοῦμε ἀκόμη ὅτι αὐτὴ εἶναι ἢ
κεντρικὴ αἰτία τοῦ κακοῦ, καὶ πάλι τὸ ζήτημα δὲ λύεται καθόλου,
γιατί πρέπει νὰ ἀποδειχτῇ τὸ σπουδαιότερο: ποιά δύναμη θὰ ἀναγ-
κάζῃ τοὺς «κυρίαρχους πάτριους» νὰ παραδεχτοῦν τὴ ζωντανὴ
γλῶσσα, ἀφοῦ ὡς τὰ τώρα κρίνουν καλὸ νὰ ὑπερασπίζονται φανα-
τικὰ τὴν φύσικη! Τὸ λαὸν — τὸ μόνο ποῦ μποροῦσε νὰ ἐπιβληθῇ — τὸν
ἀποφεύγουν ἀκριβῶς οἱ νατσιοναλιστὲς μας καὶ φοβοῦνται τὴν ἀφύ-
πνιση καὶ χειραφέτησή του!

ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥΛΑΚΗΣ

66. Δικηγόρος στὰ Χανιά προσπάθησε μὲ μιὰ μελέτη στὸ Νουμά — «Δημοτι-
κισμὸς καὶ μπουρζουαζισμὸς» (1912) — νὰ δείξῃ τοὺς βαθύτερους κοινωνικοὺς παρά-
γοντες ποῦ κανονίζουν τὴν ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ ζήτησε γιὰ τὸ
δημοτικισμὸ μιὰ ξεκαθαρισμένη κοινωνικοπολιτικὴ ἐνέργεια, γιὰ νὰ πολεμηθῇ
καλύτερα ἢ ἀντιδραστικῆ στάση τῶν συντηρητικῶν κύκλων. Ἦταν καὶ πρωτε-
γάτης στὴν ἴδρυση τοῦ «Συλλόγου γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα ὁ Σολωμὸς» στὰ Χανιά
(1909), τοῦ πρώτου δημοτικιστικοῦ κέντρου στὴν ἔξω Ἑλλάδα ἔπειτα ἀπὸ τὸ
«Ἀδερφάτο» τῆς Πόλης (1908). Μὲ τὸ γλωσσικὸ αὐτὸ σύλλογο παρουσιάζεται ὁ
δημοτικισμὸς, ὅς εἶναι καὶ γιὰ λίγο, ὄργανωμένος — μὲ 66 μέλη — μακριὰ ἀπὸ
τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς πρωτεύουσας καὶ μὲ πρόγραμμα πλατύτερο — «νὰ
διδάξῃ τὸ θάρρος στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀγάπη στὴν πρόοδο, χτυπώντας τὴν
πρόληψη».

Τί εἶναι ὁ δημοτικισμὸς; Ἀίρεση γλωσσικῆ, κοινωνικῆ, μεταρρυθ-
μιστικῆ ἰδεολογία; κόμμα πολιτικὸ; Κάτι παραπάνω ἀπὸ ὅλα αὐτά,
κάτι ποῦ ὅλα αὐτά τὰ περιέχει. Ἀλλαγμὰ, ξανακαινούργημα τῆς
συνειδήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθαρισμένης σὲ ὅλες τίς γωνιές
ἀπὸ μοῦχλες καὶ ἀράχνες ἱστορικῆς. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀλλα-
γῆς εἶναι ἓνας διαφορετικὸς τρόπος τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ σκέπτεσθαι
καὶ τοῦ θέλειν. Ὁ γνήσιος δημοτικιστὴς θέλει ἢ ζωὴν του καὶ ἢ
ζωὴν τῆς κοινωνίας του νὰ πάψῃ νὰ εἶναι ἱστορικῆ, μιμητικῆ καὶ
ἔξωτερικῆ, νὰ γίνῃ σύγχρονη, ἐσωτερικῆ, ἀληθινῆ, ζωντανῆ. Μ' ἄλλα
λόγια θέλει ἢ ἑλληνικὴ κοινωνία νὰ ἐκδηλώσῃ δικὴ τῆς σημερινὴ
πραγματικὴ πολιτισμὸ (1912).

Μέσα σ' αὐτὰ ἢ γλῶσσα τί ρόλο παίζει; Διπλό. Πραγματικὸ καὶ
συμβολικὸ μαζί. Ἡ ἀνυπαρξία ἀληθινοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ,
δηλαδὴ ἢ ἀχαμνὴ ἐξωτερικὴ μίμηση, ἢ φευτιὰ τῆς ζωῆς μας, ἢ
ἠθικὴ σύγχυση, ἢ ἀναρχία καὶ τὸ ἀνακάτωμα τῆς ἑλληνικῆς κοινω-
νίας, ἢ ἀνεπιστημοσύνη τῶν δῆθεν μορφωμένων καὶ ἢ ἀμάθεια τοῦ
λαοῦ, ὅλα ἐποῦτα ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὀφείλονται σὲ μιὰ μοναδικὴν
αἰτία. Στὴν ἱστορικὴ σχολαστικὴ παράδοση τῆς φυλῆς μὲ τὴν ἀτι-
κόφανη γλῶσσα τῆς. Αὐτὴ ἢ τεχνητὴ γλῶσσα στάθηκε ὀλωσδιόλου
ξένη πρὸς τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀγράμματο λαοῦ καὶ οἱ γραμματισμένοι
ἐξαιτίας τῆς δὲν ἐμόρφωσαν κανένα ἀληθινὸ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ
γιὰ νὰ τὸν ἐκδηλώσῃ.

Μὰ ἢ γλῶσσα, καθὼς εἶπαμε, εἶναι καὶ σύμβολο γιὰ τὸν ἀγῶνα
τοῦ δημοτικισμοῦ. Ὁ σχολαστικισμὸς ἐπνίξε κάθε ἀληθινὸ φανέρωμα
τῆς ζωῆς μας καὶ ἢ φευτιὰ ἔγινε ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ τὸ συγγρα-
τήμα καὶ τὸ ξετύλιγμα τῆς δικῆς του πραγματικότητος ἀπάνω στὴν

φεύτικη βάση της. Ὁ νεοέλληνας, ὁ γραμματισμένος ἔννοῳ, γιὰ ἔλα τὰ πράγματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὴ ζωὴ του τὴν ἀτομικὴν, τὴν κοινωνικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ἐθνικὴν, ἔχει ἔννοιες ἀόριστες, συγχυσμένες, πάρα πολὺ ἀλληλοσυγκρουόμενες καὶ φεύτικες. Χτυπώντας λοιπὸν ὁ δημοτικισμὸς τὸ φόρεμα τῶν φεύτικῶν ἔννοιῶν δηλαδὴ τὴ γλῶσσα, θέλει νὰ χτυπήσῃ τὴν ἴδια τὴν ψευτιά. Ἡ γλῶσσα γιὰ μᾶς εἶναι ὅ τι οἱ εἰκόνες γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς εἰκονομάχους. Μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἡ καθαρεύουσα δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐκδήλωση τῆς ψευτιάς μας ἀλλὰ καὶ ἡ κυριώτερη αἰτία. Καὶ δημοτικισμὸς θὰ πῆ ἐπανάσταση ἐναντία στὴν παράδοση καὶ στὸ σύνολο κοινωνικὸ καθεστῶς ποῦ αὐτὴ ἐδημιούργησε.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

67. Μόλις ὁ Σόλωνος «Σολωμός» στὰ Χανιά ἀναγκάστηκε νὰ κλείσῃ ἀπὸ τὸν πόλεμο ποῦ τοῦ εἶχαν σηκώσει οἱ γλωσσαμύνητορες στὴν κρητικὴ πρωτεύουσα τὶς ἴδιες μέρες ξανασταίνονταν ὁ «Σόλωνος δημοτικιστῶν Ἡρακλείου· Κρήτης ὁ Σολωμός». Ἔτσι τὸ ἴδιο μεγάλο ἐθνικὸ ὄνομα τοῦ νεοελληνικοῦ Παρνασσοῦ συμβόλιζε καὶ πάλι τὴν ἰδέα καὶ εἰδείχνε τὴ δύναμὴ της, ποῦ καμιὰ ἀνελεύθερη πίεση καὶ καμιὰ τρομοκρατία δὲν μπορούσε νὰ τὴν πνίξῃ. Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὸ νέο αὐτὸ κέντρο τοῦ δημοτικισμοῦ εἶχε ἕνας νέος συγγραφέας στὸ Ἡράκλειο, ὁ Ν. Καζαντζάκης, γνωστὸς μὲ τὸ ψευδώνυμο Πέτρος Ψηλορείτης, ποῦ ὁ «Πρωτομάστορας» του εἶναι τὸ πρῶτο παζὸ ἔργο στὴ δημοτικὴ ποῦ βραβεύτηκε σὲ ἐπίσημο ποιητικὸ διαγωνισμὸ καὶ ἀπὸ καθηγητὲς στὸ Πανεπιστήμιον (1906). Ὁ «Σολωμός» δὲ βρήκε περισσότερον σεβασμὸ στὸ Ἡράκλειο. Ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν ὀχλαγωγία νὰ ὀργιάσῃ καὶ μόνο ἕνας βαρκάρης Τοῦρκος βρέθηκε νὰ ἐσπεροδοῖσῃ τὸν πρωτοεργάτη του, μὲ τὴν ἰδέα ποῦ ἐκεῖνος ποῦ τόσο ἀνθετικὰ εἶχε ἐργαστῆ θὰ ἦταν καὶ φίλος τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδας.

Ἀφοῦ ἡ καθαρεύουσα ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ δασκάλοι τ' ὁμολογοῦν, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξωτερικέψῃ τὸν κόσμον τῶν αἰσθημάτων, πῶς μπορεῖ πλιὰ τὸ ἔθνος νὰ συγκινηθῆ ἀπὸ ἕνα κήρυγμα ποῦ νὰ συναρπάξῃ τὶς ψυχὰς καὶ νὰ σπρώχνῃ στὰ μεγάλα τὰ ἔργα, πῶς μπορεῖ νὰ ἐπικοινωνήσῃ καὶ νὰ συνταραχτῆ ἀπὸ ἕνα μεγάλο αἰσθημα, γὰ συνταραχτῆ σύσσωμο, ἀπὸ τὸν κατώτερον ὡς τὸν ἀνώτερον, ἀπὸ τὰ βάρη τῆς Ἡπειροῦ ὡς τὰ πέρατα τῆς Ἀσίας ὅπου σκορπισμένοι περιμένουν οἱ Ἕλληνες τὸ λυτρωμὸ; (1909).

Κι ἂν τὰ οἰκονομικὰ μας πληθύνουν, καὶ ἂν ἔχωμε θωρηχτὰ καὶ ἀντιτορπιλικὰ χιλιάδες, καὶ ἂν ἔχωμε ὀργανισμοὺς στρατῶν τέλειους, καὶ ἂν τὸ σύνταγμα μας εἶναι ἕνα νομικὸ ἀριστοῦργημα ἢ δὲν εἶναι καλὸ καὶ ἔρθουν ἐθνοσυνέλευσες καὶ τ' ἀλλάξουν, καὶ ἂν ἀλλάξωμε βασιλιάδες καὶ ὑπουργοὺς ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμιὰ, ἀπολύτως καμιὰ

σημασία. Ὅλα αὐτὰ ποτὲ τοὺς δὲ θὰ μπορέσουν νὰ μᾶς σώσουν. Ἀπὸ τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχομε ἀνάγκη. Ἀπὸ ἕνα μόνο ἔχομε ἀνάγκη. Ἀπὸ ἀνθρώπους. Ἄν δὲ μορφώσωμε «ἀνθρώπους» — ἄντρες ποῦ νὰ μποροῦν νὰ νιώσουν τὸ μεγάλο κοινωνικὸ καὶ ἐθνικὸ προορισμὸ τοὺς καὶ μητέρες ποῦ νὰ ξέρουν ν' ἀναθρέψουν τὰ παιδιὰ τοὺς στὴν ἀγάπη τῆς Πίστης καὶ τῆς Πατρίδας — τίποτα, κανένα νομοθέτημα, καμιὰ Βουλὴ, καμιὰ προσπάθεια δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ μᾶς σώσῃ. Καὶ γιὰ νὰ μορφωθοῦν οἱ χαραχτῆρες αὐτοὶ χρειάζεται ἀπὸ τὰ πιὸ μικρὰ τοὺς χρόνια νὰ μορφωθῆ ἡ καρδιά καὶ ὁ νοῦς τοὺς, καὶ γιὰ νὰ μορφωθῆ ἡ καρδιά καὶ ὁ νοῦς ἕνα μόνο μέσο ὑπάρχει ἡ γλῶσσα. Καὶ τέτοια γλῶσσα μορφωτικὴ τῆς καρδιάς καὶ τοῦ νοῦ μιὰ μόνο ὑπάρχει, ἡ γλῶσσα τῆς μητέρας, ποῦ εἶναι μέσα στὸ αἷμα μας καὶ στὴν ψυχὴ μας καὶ ποῦ μόνη μπορεῖ νὰ μᾶς συγκινήσῃ καὶ νὰ ζυπνήσῃ μέσα μας τὶς μεγάλες ὁρμὲς τῆς φυλῆς μας.

Εἶναι φοβερό. Μᾶς κατηγοροῦν ἐμᾶς τοὺς δημοτικιστὰς πῶς περιφρονοῦμε τοὺς προγόνους μας. Ἀκοῦσατε τί λένε αὐτοὶ καὶ τί λέμε ἐμεῖς καὶ συγκρίνετε. Γιατί ναι καιρὸς πλιὰ νὰ πάψῃ αὐτὴ ἡ κωμωδία ποῦ παίζεται εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Οἱ δασκάλοι λένε: «Τίποτα ὠραιότερον ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων μας. Ἡ γλῶσσα τοὺς, ἡ φιλολογία τοὺς, ἡ τέχνη, ὅλα τοὺς εἶναι τέλεια. Ὅτι ἔχομε ἐμεῖς σήμερα, γλῶσσα, φιλολογία, τέχνη, εἶναι χυδαῖο καὶ βάρβαρο. Καὶ πρέπει νὰ τὰ πετάξωμε πέρα καὶ νὰ γυρίσωμε πίσω ἀντιγράφοντας τοὺς προγόνους». — Ἐμεῖς λέμε: «Τίποτα ὠραιότερον ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων μας. Ἡ γλῶσσα τοὺς, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ὅλα τοὺς εἶναι τέλεια. Κι ἔχομε μεγάλο καθήκον γιὰτὶ φέρνομε μεγάλο ὄνομα καὶ πρέπει διπλὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς νὰ ἐργαστοῦμε γιὰ νὰ κάμωμε κάτι ἀντάξιο τῶν προγόνων. Γιατί ἡ ζωὴ πηγαίνει μπροστὰ καὶ ποτὲ δὲ γυρίζει πίσω. Καὶ γι' αὐτὸ νὰ τοὺς ἀντιγράψωμε καὶ νὰ τοὺς παπαγαλιζώμε, οὔτε δυνατόν εἶναι οὔτε καὶ πρέπει. Δὲν εἶναι δυνατό γιὰτὶ νόμος φυσικὸς εἶναι ὅλα ν' ἀλλάζουν μὲ τὸν καιρὸ καὶ κάθε ἐποχὴ νάχη δικὴ της ἐξέλιξη καὶ στὴ γλῶσσα καὶ στὴ φιλολογία καὶ στὴν τέχνη. Οὔτε καὶ πρέπει, γιὰτὶ ἂν ἔχωμε φιλοτιμία πρέπει κάτι καὶ μεῖς δικὸ μας νὰ κάμωμε συνεχίζοντας καὶ ὄχι ἀντιγράφοντας τὸ ἔργο τῶν προγόνων». Συγκρίνετε τώρα. Καὶ πέστε ποῖος καλότερα ἀντιλαμβάνεται, ἐμεῖς ἢ οἱ δασκάλοι, τὰ καθήκοντα ποῦ μᾶς ἐπιβάλλει τὸ μεγάλο ὄνομα ποῦ φέρνομε;

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

68. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους δημοτικιστῆς, ἀκόλουθος στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, πρωτοστάτησε ὡς φοιτητῆς στὴν ἱδρυση τῆς «Φοιτητικῆς Συντροφιάς» (1910), τοῦ φοιτητικοῦ συλλόγου ποὺ σκοπὸ εἶχε «νὰ βοηθήσῃ τὴν καθιέρωση τῆς ζωντανῆς γλώσσας σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ γραφοῦ μας λόγου».

Ἄν καὶ λιγώζων ἦταν ἡ ἔνωση αὐτὴ διπλᾶ χαρμόσυνο σημάδι μέσα στὴ μεσαιωνικὴ σκέψη ποὺ ἔδειξαν οἱ Ἕλληνες φοιτητῆς κάθε φορὰ ποὺ πρωτοστάτησαν στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἄφου σὲ ἱστορικὰ καὶ ψηφίσματα στιγμάτισαν τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα (1901) καὶ κήρυξαν τὴν ἐπάνοδο «γοργῶ ποδὶ» στὴ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντος (1908) καὶ παράδωσαν στὸ «αἰώνιον ἀνάθεμα» ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τῆς (1911), τὰ ἄμορφα καὶ ἀπλά λόγια ποὺ ἀκούστηκαν ἀπὸ τὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά ἔδωσαν τὴν ἐλπίδα πῶς καὶ μέσα ἀπὸ τὸ «ἑρὸν ἔαρ» τῆς σημερινῆς γενεᾶς μπορεῖ ἡ πατρίδα νὰ περιμένῃ περισσότερη σκέψη, πῶς στοχαστικὸ ἐνθουσιασμό, μεγαλύτερο σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας καὶ ἀληθινὴ μὀρφωση.

Νιώσαμε πῶς δίχως εἰλικρίνεια δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ καταφέρουμε τίποτε καλὸ καὶ ἀντρίκειο. Καὶ εἶδαμε πῶς δὲ γίνεται μεγαλύτερη ἀνελικρίνεια ἀπὸ τὸ νὰ περιφρονοῦμε τὴ γλῶσσα τῆς μάνας μας. Εἶδαμε πῶς εἶναι ντροπὴ νὰ κρυβόμαστε καὶ νὰ ντρεπόμαστε τὸν ἑαυτὸ μας ἀντὶς νὰ περηφανευόμαστε. Καὶ ἑαυτὸς μας εἶναι ἡ ζωντανὴ μας γλῶσσα. Γι' αὐτὸ μαζευτήκαμε κι ἀποφασίσαμε νὰ μὴν τὸ παραδεχόμαστε θεωρητικὰ μονάχα, μὰ νὰ τὸ κάνουμε καὶ πράξι (1910).

ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΦΡΑΓΚΟΥΔΗΣ

69. Τὶ πειστικώτερο ἐπιχειρήμα γιὰ ὅσους φαντάζονται καὶ ὅλο τὸ ξαναλέγουν, πῶς μετὰ τὴν καθιέρωση τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ διασποδῆ τὴν ἐθνικὴ ἐνόητα, παρὰ ὅταν βλέπομε πατριώτες μεγάλους ἀπὸ τὴ σιλαθωμένη Ἑλλάδα καὶ ἀποστόλους τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀκούραστους νὰ βγαίνουν οἱ ἴδιοι συνήγοροι τῆς δημοτικῆς; Ἐπειτα ἀπὸ τοὺς Πολίτες ποὺ συχνὰ ἐνώθησαν γύρω στὸ Φωτιάδη ἔχομε τὸν Ἀλέξανδρο Ἐμμανουηλίδη ἀπὸ τὴ Σμύρνη, ποὺ παρουσιάστηκε ἐκεῖ θερμὸς ἀπολογητῆς τῆς ζωντανῆς γλώσσας — τὸν ἴδιο ποὺ τώρα τελευταῖα, στὴν ἐποχὴ τῶν μικρασιατικῶν ἀντιελληνικῶν διωγμῶν ὑπερασπίστηκε ἔντονα μέσα στὴν τούρκικη Βουλὴ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια — καὶ σὲ μίαν ἄλλη ἀκρὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, στὴν Κύπρο, ὁ διευθυντῆς τῆς «Ἀλήθειας» Μ. Φραγκοῦδης, συχνὰ κήρυξε στὸ φύλλο του καὶ ἄλλοῦ τοῦ δημοτικισμοῦ τίς ἰδέες.

Ἄς ζήσουμε τὴν ἐθνικὴ μας ζωὴ σύμφωνα μετὰ τὴν ἐποχὴ καὶ μετὰ τίς ἀνάγκες τοῦ ἔθνους, ἀγωνιζόμενοι στὸν παγκόσμιον ἀνταγωνισμόν νὰ κρατήσουμε τὴ θέση τῆς δοξασμένης φυλῆς, ποὺ τὴ βαραινει, ἀλίμονο, τόσο βαρεῖα κληρονομιά. Τότες καὶ μόνο θὰ νάμεθα ἄξιοι ν' ἀντικρύσουμε τοὺς προγόνους, σὰν μπορέσουμε κάτι καὶ μετὰ μὰ μῆρα νὰ καταφέρουμε δικὸ μας στὰ γράμματα, στίς ἐπιστῆμες καὶ στὴν Τέχνη (1905).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ

70. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἐθαγγελικῶν ἀκούονταν στὴ Βουλὴ μας οἱ πιὸ λυπηρῆς σπερμολογίαι γιὰ τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα καὶ τὴν κίνηση ποὺ προσαθεῖ νὰ τὴν ὑψώσῃ σὲ γλῶσσα ἐθνικὴ, καὶ νὰ ὑψώσῃ μαζί καὶ τὸ ἔθνος ποὺ τὴ μιλεῖ. Ὁ πρῶτος ποὺ μίλησε ἐκεῖ θαρραλέα γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὴ γλῶσσα τῶν ἐπίσημων διδασκτικῶν καὶ νὰ ὑπερασπιστῇ τὴν ἀπλή ἦταν ὁ βουλευτῆς Καφαντάρης, στὰ 1909, μαζί μετὰ τὸν Α. Παναγιωτόπουλο, ἄλλοτε ὑπουργό. Ὁ ἴδιος διαμαρτυρήθηκε ἀργότερα στὸν τύπο ἅμα μὴνης ἡ γλωσσικὴ διάταξη στὸ νέο σύνταγμα (1911).

Ἡ ἀναγραφὴ τῆς περὶ γλώσσας διατάξεως ὡς πράξις πολιτικῆς θὰ κατῆσχυνε οἰανδῆποτε βάρβαρον ἐποχὴν πνευματικοῦ δεσποτισμοῦ.

Ποίας θλιβερᾶς σκέψεις δὲν θὰ ἐμπνεύσῃ τὸ θέαμα λαοῦ, ὅστις ἀλαλάζων ἀποδοκιμάζει τὴν γλῶσσαν του ὡς ξένην, ὡς ὄργανον προδοτῶν, καὶ ἀνακηρύσσει πολιτικὴν ἀρχὴν του τὴν ἀρχαῖζουσαν λεξιθρίαν μετὰ τῶν θρησκευτικῶν τύπων ὡς μόνον μέσον σωτηρίας καὶ ἐθνικῆς προόδου.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

71. Οἰκονομολόγος καὶ πολιτευόμενος, ἀπὸ τοὺς ἰδρυτῆς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, ἱδρυσε μαζί μετὰ τὸν Π. Ἀραβαντινὸ, Α. Μυλωνᾶ, Ἰ. Αὐμπερόπουλο, Θρ. Πετμεζᾶ, Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Θ. Κουτούπη, Α. Δελμούζο τὴν «Κοινωνιολογικὴ Ἐταιρεία» (1908), ποὺ σκοπὸν εἶχε νὰ βοηθήσῃ τὴν καλλιέργεια τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων καὶ τὴν ἱδρυση λαϊκοῦ σοσιαλιστικοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κόμματος, καὶ μαζί μετὰ τοὺς ἄλλους κοινωνιολόγους ἐνώθησε στὴν πρώτη Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ σ' ἓνα λαϊκὸ κόμμα, τὸ πρῶτο κόμμα ἀρχῶν στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτικοῦ μας βίου. Μαζί τους διαμαρτυρήθηκε στὰ 1908 στὸ νομικὸ περιοδικὸ «Δικαιοσύνη» ὅταν ὁ ὑπουργὸς τῆς παιδείας Α. Στεφανόπουλος ζήτησε ἐξ αἰτίας τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλεύθερη σκέψη ἐνὸς ὑπαλλήλου, τοῦ Παλάμα, καὶ μετὰ αὐτοὺς ζήτησε — στὴν ἐπανάσταση τοῦ Γουδιῶ μετὰ τὸ «Τὶ πρέπει νὰ γίνῃ» (1909) καὶ ἀργότερα μετὰ τὸ «Πρόγραμμα τοῦ λαϊκοῦ κόμματος» (1910) — τὴν «καλλιέργεια τῆς ὀμιλουμένης γλώσσας» στὸ σχολεῖο. Στὶς ἱστορικῆς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἀρβρο στὸ σύνταγμα συνηγόρησε θερμὰ μαζί μετὰ τοὺς κοινωνιολόγους καὶ τοὺς ἄλλους δημοειδέτας γιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἐλεύθερη σκέψη, καὶ ἀργότερα στὸ ζήτημα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Μενάρδου στὸ Πανεπιστήμιον (1911) τόνισε τὴ σημασίαν τοῦ νέου πολιτισμοῦ ποὺ τὸ ἀνθισμὰ του ἐτοιμάζει ὁ δημοτικισμός.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ προκαλέσῃ σκέψεις εἶναι, ὅτι τὰ καλῶτερα πνεύματα ποὺ ἐγέννησεν ἡ νέα Ἑλλάς ἠκολούθησαν εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα διάφορον δρόμον ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἐχάραξεν τὸ κράτος (1908).

Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀπαγορευθῇ εἰς ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, καὶ μάλιστα εἰς ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔχει ἀνατεθῇ ἡ καλλιέργεια

γεια καὶ ἡ διάδοσις τῶν ἐπιστημῶν νὰ τοὺς ἀπαγορευθῆ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου, τοῦ στοιχειωδευτάτου κοινωνικοῦ καθήκοντος νὰ ἐκφράζουσι δημοσίᾳ τὰς σκέψεις των; Χωρὶς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τὸ ἐλάχιστον βῆμα προόδου εἰς ἓνα τόπον;

Δὲν εἶναι ἡ δημοτικὴ ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς δουλείας, τῆς ἀμαθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ' εἶναι τουναντίον ἡ γραφομένη γλώσσα ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς δουλείας, τῆς δημιουργικῆς ἀδυναμίας αὐτοῦ (1911).

Πῶς ἤμπορεῖτε νὰ ἐμποδίσετε τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ μεταμορφώσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν γλῶσσαν του; Δύνασθε νὰ ἐκδώσετε οἰασθήποτε θέλετε ἐπιταγὰς· δὲν τὰς φοβοῦμαι ἐγώ, ὁ ὅποιος εἶμαι θαυμαστῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης, διότι ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν δημοκρατικὸν ἀνθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ δὲν ἀνέχεται κανένα τύραννον. Οὐδαίς νομοθέτης δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐξελίξιν τῆς. Δύνασθε νὰ θέσετε τοιαύτας ἐπιταγὰς ὅπως ἡ προτεινομένη, πράττοντες ὁμοίως τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀρνείσθε τὴν ζωὴν, καὶ ἀρνούμενοι τὴν ζωὴν δὲν κάμνετε ἔργον σοβαρὸν.

Ἡ ἐπικλήσις τοῦ μεγάλου παρελθόντος τῆς φυλῆς ἡμῶν εἰς ὄρισμένην περίοδον τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου τὰ μέγιστα συνετέλεσε εἰς ἀναζωπύρωσιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους. Ἀλλὰ τῆς τοιαύτης ἐπικλήσεως τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου ἔγινε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν μας τοιαύτη κατάχρησις, ὥστε ἠμποδίσθη τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπῃ μὲ θετικὸν ὄμμα πρὸς τὸ παρὸν καὶ νὰ ἐργάζεται ἐπιτυχῶς πρὸς δημιουργίαν μεγάλου μέλλοντος. Τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ ἐχρησίμωσεν ὡς δορὰ λέοντος, ὅπως καλύψῃ καὶ ἀνέλθουν ὑψηλὰ ἀνθρωποὶ κενοὶ διανοητικῶς καὶ μὲ καρδίαν ὄχι καθαρὰν. Κατὰ τῆς τοιαύτης ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἰδεωδῶν τοῦ ἔθνους ἐξηγέρθη πάντοτε μία φωτισμένη μερίς τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τοῦ Κοραΐ καὶ τοῦ Σολωμοῦ μέχρι τῶν συγχρόνων λογοτεχνῶν μας καὶ ἠγωνίσθη ὄχι ὅπως παύσῃ τὸ ἔθνος ἐνθουμούμενον τὴν καταγωγὴν του τὴν μεγάλην — τοῦτο δὲν ὑπεστηρίχθη ποτέ — ἀλλ' ὅπως πείσῃ αὐτό, ὅτι ἡ μεγαλυτέρα ἀπόδειξις τῆς καταγωγῆς του τῆς μεγάλης εἶναι ὄχι ἡ διαρκὴς ἐπικλήσις αὐτῆς, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις ἔργων μεγάλων ἀνταξίων τῶν ἔργων τῶν προγόνων. Ἀγωνίζεται ἡ μερίς αὕτη νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος ὅτι τότε μόνον θὰ ἀποδείξῃ ὅτι κατάγεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἕλληνας, ἐταν ἀναπτύξῃ ἴδιον, σύγχρονον πολιτισμὸν διὰ δημιουργίας ἔργων πνευ-

ματικῶν καὶ ὀλιγῶν πρωτοτύπων, πράγμα τὸ ὅποιον δὲν ἤμπορεῖ νὰ γίνῃ ποτέ, ἐφόσον εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ ἔργα τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ ἀναφορικῶς εἰς τὸν τύπον τῆς ἐξωτερικεύσεως αὐτῶν καὶ ἀναφορικῶς εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποδίδεται κύρος αὐθεντικὸν καὶ ἀπόλυτον. Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἔτσι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν δικαίωμα καὶ ὑποχρέωσιν νὰ δημιουργήσωμεν ἴδιον πολιτισμὸν. Ἐὰν δὲ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἐξακολουθήσῃ νὰ μᾶς εἶναι ἐμπόδιον εἰς τοῦτο, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὄχι εὐτύχημα, ἀλλὰ κατὰρα εἶναι ποὺ εἴμεθα ἀπόγονοι τόσοσιν μεγάλων προγόνων (1911).

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

72. Δικηγόρος καὶ πολιτευόμενος, ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους. Μαζί τους ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ τῆς γλώσσης στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλῆ, ἐταν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τῆ χόριζε σὲ δύο στρατόπεδα, καὶ ἡ Ἑλλάδα ἐλόκληρη, τυφλωμένη ἔπειτα ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῶν ἀντιδραστικῶν, ζητοῦσε τὴν «περιφρούρηση» τῆς ἐπίσημης καὶ τοῦ πνίξιμο τῆς ἀληθινῆς τῆς γλώσσης.

Εἴμεθα ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἰσθημα ἱστορικῶς δικαιολογημένον, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι τὸ αἰσθημα τοῦτο κινδυνεύει νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς διαρκεῖς ἐπιγόνους καὶ κινδυνεύομεν νὰ πάθωμεν ἀνάτως ἀπὸ τὸ νόσημα τὸ ὅποιον ἀλίμονον εἰς τὸ ἔθνος ἂν τὸ πάθωμεν, ἀπὸ ἐπιγονισμόν. Συναισθανόμεθα ὅτι εἴμεθα ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ διαρκῶς στρέφοντες τὰ βλέμματα ἡμῶν πρὸς τὰ ὀπίσω ζητοῦμεν, ὄχι νὰ ὁμοιάσωμεν ἐσωτερικῶς πρὸς ἐκείνους, ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας καὶ νὰ πείσωμεν ὅλον τὸν κόσμον ὅτι ὀφείλει δι' αὐτὸ καὶ μόνον νὰ μᾶς σέβεται... Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ τόσοσιν τὸ αἰσθημα τοῦτο, ὥστε νὰ παραμεινώμεν μόνον ἐπίγονοι. Πρέπει νὰ γίνωμεν καὶ πρόγονοι ἀπογόνων. Αὐτὸ ζητοῦμεν ἡμεῖς. Δὲν λέγω δὲ ταῦτα ἐννοῶν νὰ θίξω μόνον τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἐννοῶν νὰ κτυπήσω ἐν νόσημα, τὸ ὅποιον μέχρις ἐσχάτων εἶχεν ἐπιπολάσει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε κυριαρχήσῃ ἐφ' ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Εἴχομεν ἕως τώρα τὸν λογιωτατισμὸν, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀσχολοῦμεθα περὶ στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ, περὶ φορολογίας καὶ πρακτικῆς ἐκπαίδευσσεως, περὶ γεωργίας καὶ ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας. Ἀρκεῖ ὅτι ἔχομεν τὴν γλῶσσαν, τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἰδοῦ, χάρις εἰς αὐτὰ θὰ ἔλθῃ ἡ Εὐρώπη νὰ μᾶς βοηθήσῃ, διότι ὀφείλει νὰ μᾶς βοηθήσῃ, ἡμᾶς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, καὶ ἀλίμονόν τῆς, ἐὰν δὲν τὸ πράξῃ.

Ἀδτή ἡ ψυχολογία πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ λείψῃ. Νομίζω, ὅτι τὸ συνέδριον τοῦτο μακρὰν τοῦ νὰ σκεφθῇ νὰ καθηλώσῃ ἡμᾶς διὰ τῆς βίας εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὀφείλει νὰ θέσῃ τὰς βάσεις τῆς πνευματικῆς, ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος, ὥστε νὰ παύσωμεν πλέον νὰ ἔχωμεν τὸν φακισμὸν, τὸν ὅποιον ἐνέπνευσεν ὁ λογωτατισμὸς, καὶ τὸν ὅποιον ἕως τώρα δυστυχῶς παντοῦ ἐπεδείξαμεν, διαρκῶς ὡς Ἴνδοι ὀμφαλοσκοποῦντες καὶ ὀνειροπολοῦντες καὶ καυχώμενοι μόνον, διότι εἴμεθα ἀπόγονοι ἐνδόξων προγόνων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΟΣ († 1913)

73. Πατριώτης ἀγνός καὶ ψυχὴ ποιητικὴ, ἐπαναστάτης στὴν Κρήτη καὶ πολεμιστὴς στὸ 1913, μέλος τῆς εταιρείας «Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» καὶ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Στὸς λογοτεχνικοὺς κύκλους εἶχε γνωριστὴ κυρίως μὲ μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ καὶ μὲ τὴ μεταφράση τῆς «Ἀντιγόνης» στὴ νέα μας γλῶσσα, καὶ γι' αὐτὴν ἐξοπάθησε ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλῇ.

Δὲν ὑπάρχει κωμικωτέρα ἀπαίτησις ἐκείνης, τοῦ νὰ δεσμεύσωμεν τὰς ἐρχομένας γενεὰς διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἐν τῷ συντάγματι ὅτι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα εἶναι ἡ καθαρῆουσα. Δημονοῦν... ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ζῶν ὄργανισμός, καὶ ὅτι ὑφίσταται τὰς περιπετείας ὄργανισμοῦ ζῶντος. Μόνον αἱ νεκρὰ γλῶσσαι δὲν μεταβάλλονται πλέον, ὡς λ.χ. ἡ ἀρχαία ἀττικὴ: εἶναι ἀπολιθώματα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ

74. Ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου μαζί μὲ τὸ συνουργό του σήμερα Α. Διομήδη, συνηγόρησε στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλῇ γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς ζωντανῆς γλῶσσας, καὶ γι' αὐτὸ ἀποκηρύχθηκε μαζί μὲ τοὺς συνιδεάτες ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς καὶ ἄλλα σωματεῖα.

Ἐπεὶσθην μετὰ μακρᾶς σειρᾶς ἐτῶν παρατηρήσεις ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους νὰ ἐκφρασθῇ διὰ γλῶσσης τὴν ὁποίαν ἐννοοῦσι τελείως ἄλλ' ἀμυδρῶς αἰσθάνονται, μόνον ἐκεῖνοι ὅσοι ἠτύχησαν ἐνδελεχῶς καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη νὰ σπουδάσωσιν εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα. Καὶ κατὰ φυσικὸν λόγον ἐπείσθην ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ προοδεύσῃ τὸ ἑλληνικὸν γένος, τὸ ὅποιον δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τοὺς σπουδάζοντες εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, ἐὰν ἡ καθαρῆουσα αὐτοῦ γλῶσσα, ὁ γραπτὸς δηλαδὴ λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου διαδίδεται ἡ γνώσις, προάγεται ἡ σκέψις καὶ συντελεῖται ἡ ἀληθὴς μόρφωσις, δὲν ὑποστῇ τοιαύτην ἐξέλιξιν, δὲν κατέλθῃ πρὸς τὴν δημοτικὴν... ὥστε νὰ γίνῃ κτῆμα κοινὸν σύμπαντος τοῦ

ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοῦ ἔθνους τὸ ὅποιον ἔχει ἀνάγκην οὐχὶ γραμμάτων ἀλλὰ μορφώσεως τοῦ στοιχειώδους νοῦ καὶ τῆς καρδίας, τοῦ ἔθνους τὸ ὅποιον βεβαίως δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔτυχον νὰ εὐτυχῶσιν ὅπως ἀποκτήσωσιν ἀπολυτήρια καὶ διπλώματα.

εἶναι ἀναντίρρητον καὶ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν — ἐὰν δὲ δὲν τὸ ἐννοήσωμεν κατεστράφημεν κατὰ κράτος — ὅτι οὐδέποτε εἰς οὐδένα αἰῶνα ἡ γλῶσσα ἀπετέλεσε σκοπὸν τοῦ βίου τῶν ἔθνων, ἀλλὰ τὸ κύριον μέσον δι' οὗ προήχθησαν οἱ λαοί. Ἄλλ' ἐρωτῶ: πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προαχθῇ λαὸς τις μεταχειριζόμενος γλῶσσαν, τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ αἰσθανθῇ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπόστασιν; Ἐθνικὴ εἶναι μόνον ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἐκφράζει ὄχι μόνον τὴν διάνοιαν τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

Ἡ συμμετοχὴ μου εἰς τὸν «Ἐκπαιδευτικὸν Ὁμίλον» εἶναι ἡ εὐγενεστέρα πράξις τῆς ζωῆς μου, διὰ τὴν ὁποίαν σεμνύνομαι καὶ θὰ ἐξακολουθῶ νὰ σεμνύνομαι.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΙΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

74. Γιατρός καὶ βουλευτὴς ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους ὑπερασπίστηκε τὰ δίκαια τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης. Γιὰ τὴν ἴδια ἀκόμη ἰδέα ἀγωνίστηκε καὶ στὶς ἱστορικὰς ἐκείνας συνεδρίες οἱ βουλευτὲς Κουλουμπαρδὸς, Πετμεζᾶς — ἔπειτα καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον — Κουτούπης, Κλάδης, Τσιριμᾶκος — ἀργότερα ὑπουργός — Καραπάνος, Κλάδης, Θεοδωρόπουλος.

Ἡ ἐργασία ἡ γενομένη ἵνα προσεγγίσῃ ὁ γραπτὸς ἡμῶν λόγος πρὸς τὸν προφορικὸν δὲν εἶναι ἀνθεθνικὴ, ἀλλὰ τουναντίον ἐθνωφελής. Ἐπομένως δὲν εἶναι οὔτε συμφέρον οὔτε φιλελεύθερον νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς ὑπαλλήλους ἀπὸ τοῦ νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΒΙΤΣΙΑΝΟΣ

75. Φίλος καὶ πατριώτης τοῦ Μαβίλη, μέλος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, τὴν ἐποχὴ τῶν γλωσσικῶν ὑπερασπίστηκε στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλῇ τὸ δημοτικισμὸν καὶ κατάκρινε τὴν ἀστεία πολεμικὴ τῶν ἀντιθετῶν, ποὺ ποτὲ δὲν κατώρθωσαν νὰ μεταχειριστοῦν στὸν ἀγῶνα τοὺς ἀξία καὶ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα καὶ ν' ἀντικρύσωσιν τὴ γλωσσικὴ μεταρρυθμίση στὴν πραγματικὴ τῆς οὐσία.

Ὁ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς καθαρῆουσης τεθεὶς τρόπος πολεμικῆς συνίσταται τοῦτο μὲν εἰς τὴν ὑποστήριξιν γεγονότων μὴ δυναμένων οὔτε πόρρωθεν νὰ ἀποδειχθῶσι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀπεχόντων βεβαίως πολὺ τῆς συκοφαντίας, τοῦτο δὲ εἰς τὴν προσπάθειαν ὅπως ἐξ ὀρι-

σμένων λέξεων καὶ περικοπῶν κρίνωσιν ἐπιστημονικὰς κορυφάς, χωρὶς νὰ λαμβάνωσι τὸν κόπον νὰ συνδέωσι τὰς περικοπὰς ταύτας πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἔργων... καὶ χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι ὠρισμένα συστήματα καὶ διδασκαλῖαι δλόκληροι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῶσιν ἐκ τῆς πανθομολογουμένης ἀποτυχίας ὁπαδῶν τινῶν ἢ ἐξ ὠρισμένων σφαλμάτων ἐξημμένων ἢ ἀμαθῶν ὑποστηρικτῶν τῶν ἐν λόγῳ συστημάτων.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

76. Πρωθυπουργὸς ἀπὸ τὸ κίνημα στὸ Γουδί, κυβέρνησε τίς τύχες τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ τέσσαρα τελευταῖα μεγάλα χρόνια. Ἀπὸ καιρὸ εἶχε γνωριστῆ μετὴν πλούσια φιλολογία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ἀναγνώρισε τὴ σημασία του γιὰ τὴν πνευματικὴ μας ἀναγέννηση. Καὶ στὴ Βουλὴ πρώτη φορά ἀκούσθησαν ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ἄξιωμα πού εἶχε ἰδέες φιλελεύθερες καὶ ἀσυνήθιστες γιὰ τὴν «προγονοπληξία» καὶ τὸ «μανδαρινισμό», πού ἔκαναν τὸν περιούσιον λαὸ ἐν λόγοις νὰ γίνῃ ἐπαιτα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἐλεύθερη ζωὴ τὸ καταφρόνημα καὶ ἐξουθένωμα ἐν ἔργοις.

Ἄν μετέτοια τόλμη κήρυξε ὁ πρόεδρος τοῦ βουλευτικοῦ συμβουλίου ἀπὸ τὸ ἐπίσημο βῆμα ἀλήθειες πού γεννήθηκαν καὶ ὠρίμασαν μέσα στοὺς δημοτικιστικούς κύκλους δὲν μπόρεσε νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ὅπως θὰ ταίριαζε στὰν ὠργίαζε ἢ δημοκρατία καὶ ἢ ἀντίδραση. Στὴν ἀνώμαλη ἐποχὴ τῶν γλωσσικῶν γιὰ τὸ ἄρθρο στὸ σύνταγμα δέχτηκε νὰ ψηφιστῇ τὸ ἀνελεύθερο ἄρθρο γιὰ τὴ γλῶσσα· βρῆκε ὅμως πάντα λόγους νὰ τιμῆσῃ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας ὡς γνήσιον ἱστορικὸ προῖον καὶ νὰ τονίσῃ τὴν ἀναντικατάστατη θέσιν της στὴν ἐκπαίδευση.

Μόνον οἱ δημαγωγοὶ τὸν λαόν, οἱ θέλοντες νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς ἀποφάσεις ὀλεθρίας διὰ τὸ μέλλον δύνανται νὰ λέγωσιν εἰς τὸν λαόν, «σὺ εἶσαι ὁ λαὸς ὁ περιούσιος» καὶ ἔλα τὰ γινόμενα εἰς τὸν ἄλλον κόσμον διὰ σέ δὲν ἐφαρμόζονται. Ὅντες ὁ περιούσιος λαὸς τὸν ὅποιον ἢ δημαγωγία ἐκάστοτε διεκήρυξε, ἐφθάσαμεν νὰ γίνωμεν ἀπὸ τὸν περιούσιον λαόν ἐν λόγοις τὸ καταφρόνημα τῶν λαῶν ἐν ἔργοις. Καὶ οὕτω προήλθεν ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη τὸ κράτος πρὸ ὀλίγου ἀκόμη χρόνου, λαός, ὁ ὅποιος κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν δύναμιν ἵνα ἀμύνηται ὑπὲρ τῶν συμφερόντων του, ἵνα ἀμύνηται ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεωδῶν, λαός, ὁ ὅποιος κατήντησε νὰ νομίζῃ ὅτι μόνον δι' ἐπαιτείας δύναται νὰ προασπίξῃ τὰ ἐθνικὰ αὐτοῦ συμφέροντα, ὁ ὅποιος κατήντησεν ἐκεῖ ὅπου ἤχθημεν, εἰς τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν Ἐπανάστασιν (1911).

Ζητοῦντες νὰ παραστήσωμεν τὸν ἑλληνικὸν λαόν ὡς περιούσιον καὶ κολακεύοντες αὐτὸν καὶ καπηλευόμενοι τὸν πατριωτισμὸν του, κατηντήσαμεν νὰ φέρωμεν αὐτὸν εἰς θέσιν, ὥστε πρὸ διετίας νὰ

καταστῇ ἐξουθένωμα τῶν λαῶν... Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀντίληψίς μου κατὰ τοῦ μανδαρινισμοῦ καὶ τῆς προγονοπληξίας, ἢ ὅποια, ἀφοῦ ἐφθασε νὰ φονεύσῃ παρ' ἡμῖν τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐδόξασε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐπικαλεῖται μόνον τὰς παλαιὰς περγαμηνάς, διὰ νὰ περιαγάγῃ τὸν δίσκον τῆς ἐπαιτείας εἰς τοὺς ἰσχυρούς.

Ἐπεβιδάσθημεν ἐπὶ πλοίου καὶ ἀνεπετάσαμεν τὰ ἱστία κατευθυνόμενοι εἰς τὴν γλῶσσαν, ἂν ὄχι παλαιότεραν, ἀλλὰ τουλάχιστον τοῦ Ξενοφώντος, καὶ μόλις μετὰ μακρὰν σειρὰν δεκαετηρίδων παρετηρήσαμεν ὅτι τὸ ταξίδιον τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φθάσῃ εἰς πέρας... Ἐμάθομεν διὰ τῆς προόδου τῶν φώτων, διὰ τῶν διδαγμάτων τῆς γλωσσολογίας, ὅτι δὲν ἔχει τίποτε νὰ κερδίσῃ τὸ ἔθνος μας, καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο δυνατόν νὰ ἀναβιώσῃ ὁ μονολεκτικὸς μέλλων ἢ ὁ παρακείμενος ἢ ὁ ὑπερσυντελικὸς (1911).

Τὸ δυστύχημα τῆς διγλωσσίας εἶναι προωρισμένον νὰ βαρύνῃ ὄχι μόνον τὴν γενεάν τὴν ἰδικήν μας, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀκόμη γενεάς, φοβοῦμαι.

Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ἐκτὸς τοῦ ἑαυτῆς πλοῦτου δύναται νὰ πλουτίζηται ἐκ τοῦ ἀκενώτου λεξικοῦ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, τῶν λέξεων μόνον προσαρμοζομένων πρὸς τὸν τύπον τῆς δημοτικῆς.

Ἡ δημοτικὴ ἡμῶν ποιήσις εἶναι ἐν καμῆλιον, τὸ ὅποιον ἐὰν ἠθέλωμεν νὰ ἀποκλείσωμεν ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν βιβλίων τῶν ἀναγνωστικῶν θὰ ἐφρονεύομεν ἠθικῶς τὸ ἔθνος (1911).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΥΨΩΜΟΣ

77. Ἀφοῦ γιὰ μέρες εἶχαν ἀκουστῇ κάθε εἶδους γνώμες καὶ θεωρίαι μέσα στὴν Ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν καὶ ἀποφασίστηκε τὸ γλωσσικὸ ἄρθρον καιρὸς ἦταν νὰ σκόψῃ τὸ ἔθνος στὴν ψυχὴ του, καὶ ν' ἀκούσῃ τὴ γνώμην τοῦ Λογοτέχνη καὶ τοῦ Ποιητῆ, ἐκείνου πού μαντεύει τὴν κρυμμένη θέλησιν τοῦ λαοῦ του καὶ πού πρῶτος, σέ ἔλους τοὺς τόπους, καλλιέργησε τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν. Ἡ εὐκαιρία αὐτὴ δόθηκε ἀπὸ τὸ φιλελεύθερον φύλλον «Ἀκρόπολις», πού στίς στήλας της γιὰ μέρες ἐνόθησαν σέ μιὰν αὐθόρμητη διαμαρτυρία, ἀνίσχυροι φαινομενικὰ μὲν πρὸς τοῦ ὄχλου τὸ ἔσπασμα, διαλεχτοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους παρουσιάστηκε ἐκεῖ νὰ κρίνῃ τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας τὴν ἐτυμηγορίαν ὁ Σόφωμος — ὁ «Ἀάμπρος Πορφύρας» — πού μετ' ἀπαλὰ καὶ τρυφερά του τραγοῦδια ἔχει πάρει μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες θέσεις στὸ νεοελληνικὸν Παρνασσό.

Κωμικὸ καὶ ἀνελεύθερο. Γέννημα τοῦ δασκάλου, τοῦ ραγιά, τοῦ καφενέ, τῶν καπηλείων. Ἄξιοι τῶν πολιτῶν πού τὸ ἐχειροκρότησαν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΡΙΩΤΗΣ

78. Ποιητής και μεταφραστής, ἀπὸ τοὺς πιστότερος φίλους τῆς γλωσσικῆς ιδέας, διαμαρτυρήθηκε μαζί με τοὺς ἄλλους στὴν «Ἀκρόπολη» γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἄρθρο.

Ἐγὼ θὰ μιῶ καὶ θὰ γράφω τὴ γλῶσσα μου, ποὺ κανένα Σύνταγμα δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ τὴν ἀλλάξῃ τὴ γλῶσσα ποὺ βύζαξα με τὸ γάλα τῆς μάνας μου, καὶ μ' αὐτὴ ζῶ καὶ ὑπάρχω. Τὴ γλῶσσα τὴ ζωντανὴ τοῦ ἔθνους μου. Τὴν ἐλεύθερη σκέψη μου καὶ τὸν ἐλεύθερο λόγο μου ποὺς μπορεῖ νὰ μοῦ τ' ἀλυσοδέσῃ;

ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ ΠΑΡΡΕΝ

79. Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ γλῶσσα τὴ μητρικὴ σωστὸ ν' ἀκούονταν καὶ τῆς γυναίκας ἢ γνώμη, ἐκείνης ποὺ με τὰ πρῶτα χᾶδια τὴ γλῶσσα της στοῦ παιδιοῦ της τὴν ψυχὴ χαράζει ὥστε νὰ μὲν ἐκεῖ πάντοτε σ' ἀποδαθᾶ του συνυφασμένη με τίς πολυτιμότερες καὶ πιὸ γόνιμες τῆς ζωῆς του ἀναμνήσεις, καὶ κείνης ποὺ στὸν ἄντρα ἀργότερα τῆς καρδιάς της τὴ γλῶσσα μιλεῖ, στὸ πεῖσμα κάθε γλώσσας τῆς δουλειᾶς νεκρῆς, καὶ καθαρεύουσας.

Ἄν ὅμως ἡ ἑλληνίδα γυναίκα δὲ βγήκε νὰ ὑπερασπιστῇ ὅπως ταιριάζει τὴ γλῶσσα τὴ δική της, ποὺ ἀπὸ μητέρα σὲ παιδί ὀλοφῶνα ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ σὸν πολυτιμὴ παρακαταθήκη μεταδίδεται, δὲ φταίει μόνο ἡ ἀσήμαντη θέση ποὺ ἔχει ἀκόμη ἢ γυναίκα στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες τῆς πατρίδας μας. Γιατὶ ἴσα ἴσα στῶν γυναικῶν τὸν κύκλο βρισκεις χωρὶς νὰ τὸ περιμένῃς — ἀκόμη καὶ ἅμα δὲ βγηκὸν ἀπὸ ἀρσάκειο — τίς πιὸ φανατισμένες ὑπέρμαχες τῆς γλώσσας ποὺ ποτὲ σ' αὐτὴ δὲ μιλοῦμε ψυχὴ με ψυχῇ. Καὶ ὅταν αὐτὲς βρίσκονται στίς ἀνώτερες μορφωμένες τάξεις δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ τὸ ἀποδώσωμε καὶ στὴν ἑλλησιφὴ γνήσιας ἑλληνικῆς ἀνατροφῆς. Μορφωμένες τὸ περισσότερο ἀπὸ ἀλλόφυλες δασκάλες με ἔξη γλῶσσα, σὲ αὐτὴ μιλοῦν καὶ γράφουν συχνότερα, με αὐτὴν ἐκφράζονται εὐκολώτερα κι ἐγκαρδιώτερα, καὶ ἀποξενωμένες — περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄντρες — ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ των, καὶ χωρὶς νὰ ὑποφιάζωνται τὴν πλοῦσια ἐθνικὴ ζωὴ ποὺ πίσω της κρύβεται, γι' αὐτὴν ἔχουν μόνο τὴν περιφρόνηση τοῦ «χυδαίου», καὶ μόνο γιὰ τὴν καθαρεύουσα τοὺς περισσεύει κάποιος ψυχρὸς θαυμασμός, μαθημένος κάποτε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ παπαγαλιζόνταν μερικὸ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Ὅσο βρῆκε ἡ δημοτικὴ καὶ μέσα στίς ἑλληνίδες τοὺς φίλους της. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῇ τὴν Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου στὴν Πόλη, τὴ συγγραφέα διηγημάτων γιὰ παιδιά, ποὺ γιὰ τὴν ἀγάπη της γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν παιδιῶν εἶχε ἀποκλειστῇ ἀπὸ τίς πολιτικὲς ἐκπαιδευτικὲς ἐπιτροπὲς κι ἐφημερίδες, τὴ «Φωταῖνὴ Ἀκροπολίτισα», γνωστὴ ἀπὸ τὴν προκήρυξή της στίς «Ρωμοποῖδες» (1908), τὴν Καλλιρρῶη Παρρέν, ποὺ πρῶτὴ ἐργάστηκε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκας καὶ δημιούργησε κάποια γυναικεία κίνηση με τὴν Ἐφημερίδα τῶν Κυριῶν, με τὴν Ἐπαγγελματικὴ Σχολὴ καὶ με τὸ Δύκειο τῶν Ἑλληνίδων, τὴν Αἰδρα Θεοδωροπούλου, τὴν ψυχὴ τοῦ Κυριακοῦ Σχολεῖου, τὴν Πηνελόπη Δέλτα, ποὺ χάρισε τελευταία στὰ ἑλληνόπουλα τὰ μοναδικὰ

τῆς ἱστορικῆς διηγήματα. Ἄν ἡ τελευταία μεταχειρίστηκε τὴ ζωντανὴ γλῶσσα ὡς φυσικὸ καὶ ἀπαραίτητο μέσο γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ με τὴν παιδικὴ ψυχὴ, καὶ ἂν ἡ κ. Θεοδωροπούλου θεώρησε πᾶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα λυμένο καὶ στὴ ζωντανὴ γλῶσσα παρουσίασε τὴ συγγραφικὴ τῆς ἐργασία, ἡ κ. Παρρέν, ἀναγκασμένη ἀπὸ τὸν ἀγῶνα της νὰ κάνῃ πολὺ περισσότερες παραχωρήσεις στῶν ἐμόφυλων της τίς ιδέες, βγήκε ὅμως στρατιώτης τῆς γλωσσικῆς ιδέας σὲ μέρες δύσκολες ποὺ καὶ πολλοὶ ἄντρες δισταζαν ν' ἀκουστοῦν με τὴ γνώμη τους. Ἔτσι στὴν ἐποχὴ τῶν Ὀρειστακῶν, ὅταν στὴν «Ἀκρόπολη» ἀποτινόνταν σ' ἀσυλλόγιστα παιδιά, ποὺ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ν' ἀπαγορευτῇ ἡ μετάφραση τῶν ἀρχαίων ἀριστουργημάτων, καὶ τόνιζε τὴ σημασία καὶ τὰ δίκαια ποὺ ἔχει ἡ γυναικα στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς μητρικῆς γλώσσας.

Μιά γυναίκα ἔνωσε καὶ μᾶς ἀποκάλυψε μιὰ βαθειὰ καὶ κρυμμένη ἀλήθεια ποὺ λίγο ἴσως ἀπ' ἑλοὺς τοὺς ἄντρες θὰ εἶχαν καταλάβει, ὅσοι πολέμησαν γιὰ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα.

Εἰς τὰ ζητήματα μάλιστα τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσας αἱ γυναῖκες ἔχουν ὑπὲρ τοὺς ἄνδρας δικαιώματα ἀπαραδίαστα, διότι αὐταὶ ἰδίως μαζί με τὸ μητρικὸν γάλα καὶ με τὴν λαχτάραν καὶ τὸν πόνον καὶ τὰ ποικίλα αἰσθήματα τῆς πολυτρόπως δοκιμασθείσης ψυχῆς των μετέδιδαν αὐτὰ εἰς τὰς γενεὰς τοῦ μέλλοντος (1903).

Ὁ πόλεμος ὁ ὁποῖος γίνεται ἐναντίον τοῦ ὠραίου καὶ μεγάλου ἔργου τῶν μητέρων μας μετεβλήθη εἰς ἐχθροπραξίας καὶ ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἔθρεψαν καὶ ἐγαλοῦχσαν τὰς γενεὰς τῆς ὠραιότερας περιόδου τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ διαγραφοῦν με μίαν μονοκονδυλιὰν ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν ἑλληνίδων, διότι δὲν ἐφόρεσαν κοθόρνους καὶ πτυχωτοὺς χιτῶνας καὶ δὲν διετήρησαν καὶ μᾶς μετέδωκαν ἀναλλοίωτον τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα τοῦ Ἑενοφῶντος καὶ τοῦ Πλάτωνος.

Ἀχάριστοι καὶ ἀγνώμονες οἱ μητραλοῖαι τῆς σήμερον πρὸς τὸ φρόνημα τὸ ἐθνικὸν καὶ τὴν εὐεργετικὴν δρᾶσιν τῶν Ἑλληνίδων, αἱ ὁποῖαι ἐκουφόρησαν τὰς γενεὰς τῶν γιγάντων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως... ζητοῦν νὰ ἀμαυρώσουν καὶ σκοτεινιάσουν καὶ τὰς μόνας φωτεινὰς ἀκτῖνας τῆς πνευματικῆς ζωῆς...

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

80. Ὁ Τσιριμῆκος στὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Φωτιάδης ἀπὸ τὴν Πόλη εἶχαν ἤδη ἀπαιτήσει νὰ θεμελιωθῇ τὸ σχολεῖο μας στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, φιλολογία καὶ ἱστορία, καὶ τὸν ἴδιο περίπου καιρὸ ἔξω ἀπὸ τοὺς δημοτικιστικὸς κύκλους εἶχε κάπου παραπονεθῇ ὁ Γ. Παπασωτηρίου, διευθυντῆς τότε διδασκαλείου, πῶς ἐνῶ σὲ ἄλλους τόπους ἔχουν οἱ δάσκαλοι «ὄργανον ἐπιτηδείωτατον» γιὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸν νοῦν καὶ διαπλάσουν τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν» μόνο «ὁ Ἑλλῆν διδάσκαλος» δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κάνῃ γιὰτὶ τοῦ ἀπαγορεύεται τὸ χυδαῖσιν» καὶ τοῦ

ἐπιβάλλεται γλῶσσα πού τὸ παιδί «δὲν ἐννοεῖ» (1907). Ὁ κύκλος ἐκείνων πού ἐνωθῆσαν αὐτὰ καὶ νοσταλγοῦσαν μιὰ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ μεγάλων, μὰ τὰ σχολεῖα ἐξακολουθοῦσαν τὸν παλιὸ δρόμο, οἱ ἐπίσκοποι δὲν εἶχαν καιρὸ, νοῦ ἢ δύναμη νὰ κάνουν τίποτε, οἱ δάσκαλοι δὲν καταλάβαιναν ἢ δὲν τολμοῦσαν, καὶ οἱ γονεῖς δὲν ἤξεραν τί τοὺς γίνεται ἢ καὶ εὐχαριστημένοι νὰ μὴν ἦταν δὲν ἤξεραν συνήθως καλὰ καλὰ τί θέλουν. Τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο, σὰ γνήσιο παιδί τῆς σύγχρονης κοινωνίας δὲν ἦταν καλύτερὸ τῆς καὶ ἀδυνατοῦσε νὰ βρῆ σ' αὐτὴ κάποια βοήθεια πού νὰ τὸ σηκώσῃ — καὶ νὰ τὴ σηκώσῃ ἔπειτα — σὲ ἀνώτερη πνευματικὴ σφαῖρα. Τὴν ἀλλαγὴ θὰ μπορούσε νὰ φέρῃ μόνο μιὰ ἐπανάσταση μέσα στὴν ἐκπαιδευτικὴ ρουτίνα καὶ γι' αὐτὴ χρειάζονταν μιὰ νέα ἰδεολογία πού θὰ ἔδινε τὸ πρόγραμμά τῆς στὸ νέο σχολεῖο, ἕνας ἐμπνευσμένος παιδαγωγὸς μὲ πλούσια μόρφωση πού θὰ φυσοῦσε ζωὴ στὸ πρόγραμμα καὶ νὰ γίνονταν ὁ πρῶτος τοῦ εφαρμοστής, καὶ ἀκόμη μιὰ κοινωνία πού κάπως θὰ βοηθοῦσε μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς καὶ μὲ τὴν ἀναγνώρισή τῆς τὸ ἔργο πού στὴ δική τῆς τὴν ἀνύψωση ἀποβλέπει.

Ἐνας φωτεινὸς γιατρός ἀπὸ τὸ Βόλο, ὁ Γ. Σαρᾶτος, κάλεσε τὸν Α. Δελμούζο νὰ δώσῃ πρόγραμμα καὶ διεύθυνση στὸ νεοσύστατο «Ἀνώτερον δημοτικὸν Παρθενωγαγεῖον Βόλου» (1908), καὶ ἔτσι ἔγινε ὁ Δελμούζος ὁ πρῶτος εφαρμοστής τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ μέσα στὴν ἐκπαίδευση. Γιὰ πρῶτη φορὰ ἐπαίρναν μέσα στὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο ἢ φιλολογία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν νέων Ἑλλήνων τὴ θέση πού τοὺς πρέπει καὶ τὸ σχολεῖο του γίνονταν τὸ πρῶτο ἀληθινὰ ἔθνικὸ σχολεῖο στὴν Ἑλλάδα. Μόρφωση ἀνθρωπινὴ πρῶτα πρῶτα, ἀληθινὴ, ἐξανθρωπιστικὴ, ἔθνικὴ, καλλιέργεια τῆς σκέψης, τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς ἀτομικότητος τοῦ παιδιοῦ, ἀρμονικὴ ἀνάπτυξη τοῦ συναίσθηματικοῦ κόσμου, τοῦ αἰσθηματοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τῆς φιλοπατρίας καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα σεβασμὸς καὶ καλλιέργεια καὶ μόρφωση — ὅσο αὐτὸ μπορούσε νὰ γίνῃ μέσα σὲ κοινωνία προληπτικὴ, συντηρητικὴ καὶ καχύποπτη — τῆς μητρικῆς γλώσσας τοῦ παιδιοῦ, τῆς ἐθνικῆς του γλώσσας.

Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν — μὲν εἶχαν ἀρχίσει νὰ συγκομιζόνταν οἱ πλούσιοι καρποὶ μιᾶς ἀνώτερης διδασκαλίας — τὸ ἔξαφνο κλεισμοῦ τοῦ σχολεῖου ἔπειτα ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ὄχλου τῶν ἀνίδεων (1911), τὴν ἴδια ἐποχὴ πού ὅμοιες ταραχὲς στὴν πρωτεύουσα ζητοῦσαν νὰ πνίξουν μὲ τὴ βία καὶ μὲ τοὺς τύπους μιὰ κίνηση πνευματικὴ πού ἴσια ἴσια ἔρχονταν νὰ συντρέψῃ τῶν τύπων τὴ βασιλεία, καὶ πού μπρὸς στὴν ἀχαλίνωτη ὁρμὴ τῆς ὁ ἴδιος ὁ πανίσχυρος πρωθυπουργὸς ἀναγκάζονταν νὰ ὀποχωρήσῃ. Ὁ ἐπίλογος δόθηκε στὴ δίκη τοῦ Ναυπλίου (1914) ὅπου οἱ πρωτεργάτες τοῦ σχολεῖου Βόλου παρουσιάστηκαν ὑπόδικοι. Στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ δίκη πού μόνο σὲ πολὺ παρασπασμένα χρόνια θὰ ταίριαζε στάθηκαν ἀκόμη μιὰ φορὰ ἀντιμέτωπη ἢ νέα σκέψη, ἢ δημιουργία, τὸ πνεῦμα καὶ ὁ πολιτισμὸς μὲ τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνισμοῦ. Ἡ ἀθωωτικὴ δὲμος ἀπόφαση ἀπὸ τὸ φωτισμένο δικαστήριον σήησε τὸ στίγμα μὲ τὸ ὅποιο ἡ κοινωνία κόντηψε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ σηματοθετῇ ζητώντας νὰ ὀφῶσῃ σὲ μάρτυρας ἐκείνους πού θέλησαν νὰ τὴν ὀδηγήσουν στὸ δρόμο τῆς ζωῆς.

Ἡ ἀπαισία περὶ τὴν γλῶσσαν πρόληψις ἐπισήμων καὶ ἀνεπισήμων ἀπέκλεισαν ἀσυναισθήτως ἀπὸ ὅλα τὰ σχολεῖα κάθε ἔθνικὴν

πνοήν. Διότι ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ φορεὺς τῶν νοημάτων καὶ αἰσθημάτων ἐκείνων πού τὴν λαλοῦν, εἰς δὲ τὴν δημοτικὴν μας ἔχει ἀποκρυσταλλώσει ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὅπως κανεῖς τὴν ἱστορίαν του, τὸν πόνον του, τοὺς ἐθνικοὺς του πόθους, τὸ πνεῦμα του. Εἰς τὰ δημοτικά μας τραγούδια, τὰς παραδόσεις καὶ παροιμίας θὰ εὑρετε τὸν χαρακτήρα του καὶ εἰς αὐτὰ θὰ μελετήσετε καὶ δι' αὐτῶν θὰ δώσετε εἰς τὸ παιδί λαχταριστὴν τὴν εἰκόνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ὁ κλέφτης καὶ ὁ ραγιάς δι' αὐτῶν θὰ σᾶς δώσῃ τὴν ψυχολογίαν του καὶ τὴν ψυχολογίαν τῆς ἐποχῆς του τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του, τὴν λατρείαν πρὸς τὴν φύσιν, τ' ἄρματα του εἰς τὸν πόλεμον, τὴν ἀγωνίαν του — *Τοῦρκοι βασιτὰτε ἰάματα λίγο νὰ ξανασᾶνω*, τὰς ἐλπίδας του — *Σώπασε, κυρὰ Δέσποινα...* Ὁραϊότερα ἀκόμη θὰ σᾶς ὀμιλήσῃ μὲ παραδόσεις ὅπως ὁ *Μαρμαρωμένος βασιλιάς*, τὸ *κυπαρίσι* κτλ. Τὰ τραγούδια τῆς *Ξενιτειᾶς* θὰ σᾶς δώσουν τὴν μοναδικὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἐλληνικὸν χῶμα, τὰ μοιρολόγια του τὴν λατρείαν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἡ ἀπλή καὶ κλασικὴ μορφή τῆς δημοτικῆς ποιήσεως θ' ἀνοίξῃ τὰ μάτια τῶν μαθητῶν σας πρὸς τὴν ἀπλήν ὀραϊότητα τῆς ἐλληνικῆς φύσεως... Τὸν κόσμον αὐτὸν πρέπει νὰ τὸν γνωρίσῃ τὸ παιδί κατὰβαθα, διότι εἶναι ὁ ἰδικὸς του κόσμος, ὁ κόσμος τοῦ ἔθνους του. Εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ θὰ κερδίσῃ, καθὼς εἶπομεν, τὸ παιδί ζωντανὴν εἰκόνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Καὶ τὰ παιδιὰ, καὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου ἀκόμη, πρέπει νὰ κερδίσουν εἰκόνας ὀλοκλήρων ἐποχῶν (1911).

Ὁ νέος ἑλληνισμὸς θὰ σᾶς δώσῃ τὸ κλειδί διὰ νὰ εἰσαγάγετε τὸ παιδί εἰς τὸν βυζαντιανὸν καὶ πρὸ πάντων τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν. Εἶναι ἀδύνατον καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ γυμνασίου ἀκόμη νὰ καταλάβῃ ὅπως πρέπει, νὰ αἰσθανθῇ τὸν Ὅμηρον του, ἂν δὲν ξέρῃ τὸν νέον Ὅμηρον, τὸν Λαόν του οὔτε θὰ αἰσθανθῇ ὅπως πρέπει τὴν ἀπλήν μορφήν τῆς ἀρχαίας τέχνης χωρὶς τὴν βοήθειαν τῆς τέχνης τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ. Ἀκόμη καὶ ἡ ὀμορφιά, ἡ δύναμις, ὁ πλοῦτος τῶν μεταφορῶν, ἡ πλαστικότης κτλ. τῆς ἀρχαίας γλώσσας ἀδύνατον νὰ γίνον αἰσθητὰ, χειροπιαστά, ἂν δὲν στηριχθοῦν εἰς τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν μελέτην τῆς δημοτικῆς μας κλπ. Γι' αὐτὸ — προσθέσατε ἀκόμη καὶ τὴν ἀνιάραν καὶ βέβηλον μετάφρασιν τῶν κλασικῶν μας — ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ ἡ συνέχειά του, ἡ ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς του, ὁ βυζαντιανὸς καὶ ὁ νέος — ἔδω εἶναι ἡ ἐνότης — μένει κλεισμένος καὶ διὰ τοὺς ἀποφοίτους τῶν γυμνασίων μας.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ

81. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχει γιὰ ἓνα πολιτισμένο λαὸ μὴ πλούσια παιδικὴ φιλολογία ποὺ θὰ βοηθήσῃ τὸ ἔργο τοῦ σχολείου. Γιὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ σκοπὸ παρουσιάστηκε πολὺτιμη συνεργασία τοῦ δημοτικισμοῦ, μὴ ξεχωριστὴ γυναίκα φυσιογνωμία, ἡ κ. Δέλτα, ποὺ μὲ τίς «Παιδικές» τῆς «σελίδες» θέλησε νὰ δώσῃ στὰ ἑλληνόπουλα βιβλία ἑλληνικά, πλημμυρισμένα ἀπὸ τὴν ἀγάπῃ τῆς πατρίδας καὶ ἐμπνευσμένα ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη ἠθικὴ ἀντίληψη, ἀγνωστὴ στὰ σημερινὰ ἀναγνωστικά. Ἀπὸ τὴν ἴδια γράφηκαν οἱ «Στοχασμοὶ περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν μας» (1911) καὶ μιὰ κριτικὴ γιὰ «Τ' ἀναγνωστικά μας» (1913) στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου.

Ἐφαντάστηκε ἄραγε ποτὲ κανένας ὑπουργὸς τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσως τί ἔγκλημα ἔκανε ὅταν παραδέχτηκε τὰ βιβλία αὐτὰ γιὰ νὰ ἐπιβάλῃ σ' ὅλα τὰ δυστυχισμένα παιδιὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ βάσανο γιὰ ἕξι χρόνια τῆς ζωῆς τους νὰ διαβάζουν «χωρὶς νὰ γυρεύουν νὰ καταλάβουν»; (1913).

Τρελαίνονται γιὰ τὰ ξένα τους βιβλία καὶ μισοῦν τὸ βιβλίον τὸ ἑλληνικό. Εὐτυχισμένα ὅσα διαβάζουν ξένες γλώσσες! Τὰ περισσότερα ὅμως ἑλληνόπουλα δὲ μαθαίνουν παρὰ ἑλληνικά, καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ δυστυχισμένα παιδιὰ ποὺ μεγαλώνουν χωρὶς καμὰ πνευματικὴ τροφή, ἀφοῦ τ' ἀναγνωστικά μας δὲν τοὺς μαθαίνουν παρὰ λέξεις ποὺ θὰ τοὺς χρησιμεύσουν γιὰ λίγες ὥρες μόνο, ἀφοῦ μόλις κλείσουν τὸ βιβλίον, κλείνουν μέσα καὶ ὅσα ἔμαθαν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΛΗΝΟΣ

82. Ἀπὸ τοὺς νεώτεροὺς μας παιδαγωγούς, διευθυντῆς τοῦ Διδακταλεῖου τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως ἀπὸ τὰ 1912. Ὅταν ἄρχισε ὁ πόλεμος γιὰ τὰ νέα μεταρρυθμιστικὰ νομοσχέδια τοῦ ὑπουργοῦ τῆς παιδείας Ἰ. Τσιριμώκου τὰ ὑπερασπίστηκε σὲ μιὰ σειρά ἀρθρα στὴ «Νέα Ἑλλάδα» (1914) καὶ ἔδειξε πὺς ὁ δημοτικισμὸς βρῆκε ἐμπνευσμένο ἀντιπρόσωπο καὶ μέσα στοὺς ἐπίσημοὺς ἐκπαιδευτικοὺς κύκλους. Ἐπειτα ἀπὸ φωτεινὴ διάγνωση τῆς σημερινῆς μας «παιδείας» στήριξε σὲ γενικώτατη βάση τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ ριζικὴ τῆς μεταρρύθμιση καὶ τόνοιε τὴν ἀνάγκη νὰ φύγῃ πᾶς ὁ ψευτοκλασικισμὸς καὶ νὰ πάρῃ ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία στὸ σχολεῖο τὴ θέση ποὺ τῆς ἀνήκει· γιατί πρέπει τέλος νὰ ξαναπάρῃ ἡ νεοελληνικὴ φυλὴ σωστὴ θέσιν πρὸς τὴν παράδοσίν της γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ζήσῃ ἀνάλογα μὲ τὴ σημερινὴ τῆς ὑπόστασι. Διπλὰ χαρμόσυνο ἐν τὴν ἴδια χρονίᾳ ποὺ ἡ ἀθώωση τοῦ Ναυπλίου ἔκανε πλατύτερα γνωστοὺς τοὺς καρποὺς τοῦ σχολείου Βόλου, ἕνας ὑπουργὸς νεωτεριστῆς παρουσίαζε ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση πρώτη φορὰ ἐπιβεβαιωμένη ἀπὸ τίς ἰδέες τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ μέσα ἀπὸ τοὺς ἐπίσημοὺς παιδαγωγούς φανερώονταν τέτοιος ἀξιὸς ὑπερασπιστῆς.

Διατί λοιπὸν αὐτὴ ἡ γενικὴ, ἡ ὁμόφωνος καταδίκη κατὰ τῆς ἐκπαίδευσώς μας; Διατί αὐτὴ ἡ γενικὴ κατάκρισις; Καὶ κατὰ τίνας

στρέφεται αὕτη; Ἀπὸ τί εἶναι δυσηρεστημένη καὶ τί θέλει νὰ ἴδῃ μεταβαλλόμενον ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία; Θέλει ἄραγε νὰ μανθάνουν περισσότερα ἀρχαῖα ἑλληνικά οἱ φοιτῶντες εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ Μεσσηνικόλα ἢ τῶν Σοφάδων λόγου χάριν, καὶ δι' αὐτὸ δυσφορεῖ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία; Ἄν συμβαίῃ τοιοῦτο τότε ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ γίνῃ ἡ μεταρρύθμισις καὶ πρέπει νὰ κάμωμεν τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ Μεσσηνικόλα ἢ τῶν Σοφάδων πεντατάξιον μὲ δέκα ὥρας ἀρχαῖα ἑλληνικά τὴν ἐβδομάδα εἰς ἐκάστην τάξιν διὰ νὰ γίνουν ἱκανοὶ οἱ κάτοικοι ἐξακολουθοῦντες νὰ μεταχειρίζονται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὸ ἡσιόδειον ἄροτρον διὰ τὰ χωράφια των νὰ προσφωνοῦν τουλάχιστον καὶ τὰ βόδια των εἰς ἡσιόδειον γλώσσαν. Ἄλλ' ὅσοι ἔχουν μάτι καὶ ἀφτί διὰ νὰ ἴδουν καὶ διὰ νὰ ἀκούουν, ὅσοι δὲν ἐξετάζουν τοὺς πόθους τῆς κοινωνίας ὑπὸ τὸ στενὸν πρῖσμα τῶν προκαταλήψεων των, ὅσοι δύνανται νὰ αἰσθανθοῦν τὰ πράγματα καὶ νὰ ἀναλύσουν τοὺς ὅρους τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, διὰ νὰ δίδουν τὴν γραμμὴν τῆς προόδου καὶ τῆς βελτιώσεως, ἄλλα βλέπουν τὰ αἰτία τῆς δυσφορίας καὶ τῆς κατακρίσεως καὶ ἄλλα βλέπουν τὰ αἰτήματα τῆς μεταρρυθμίσεως.

Τὰ ἄτομα καὶ οἱ λαοὶ φέρουν ἐν ἑαυτοῖς ἢ ἔχουν ἐν τῷ περιβάλλοντι των ὅρους ἢ εὐνοϊκοὺς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς ζωῆς των ἢ δυσμενεῖς. Αἱ δεξιότητες των ἀτόμων αἱ διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἱκανότητές των, αἱ προδιαθέσεις των, ὁ ἀτομικὸς καὶ φιλετικὸς χαρακτήρ, αἱ παραδόσεις των, τὰ ἦθη των, αἱ δικαιολογικαὶ ἀντιλήψεις των, ἡ πολιτικὴ των μόρφωσις, ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιστημονικότητος, ὁ βαθμὸς τῆς καλλιτεχνικῆς ἢ τεχνουργικῆς, ἡ ἐμπορικῆς ἰδιοφυίας των ἀποτελοῦν τοὺς ἐσωτερικοὺς δυσμενεῖς ἢ εὐνοϊκοὺς ὅρους. Ὁ χαρακτήρ τῆς χώρας, ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους, ἡ γεωγραφικὴ θέσις, οἱ περιβάλλοντες λαοὶ ἀποτελοῦν τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους. Ἡ παιδεία ἢ εὐνοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν εὐνοϊκῶν ὄρων καὶ βοηθοῦσα τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη εἰς ὑπερνίκησιν τῶν δυσμενῶν εἶναι ἀγαθὴ παιδεία. Ἡ ἀτελὴς βοηθοῦσα τοὺς εὐνοϊκοὺς, ἢ ὑποθάλλουσα τοὺς δυσμενεῖς, ἢ μὴ αἴρουσα τὰς δυσχερείας, ἢ κολακεύουσα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀτομικοῦ ἢ ἔθνικοῦ χαρακτήρος εἶναι κακὴ παιδεία. Τί ἔπραξεν λαϊκὸν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία; Ἄς ἴδωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοὺς ὅρους. Παρέλαβε λαὸν φύσει προικισμένον, μὲ εὐφυΐαν, μὲ δξύτητα ἀντιλήψεως, μὲ τάσιν προοδευτικὴν, λαὸν εὐφύεστατον, λαὸν διψῶντα τὸ φῶς, λαὸν ὅστις ὡς ἄτομον μὲ τὴν λιτότητά του, μὲ τὴν ἀντοχὴν του, μὲ τὴν ἱκανότητα τῆς προσαρμογῆς του εὐδο-

κιμῆ πάντοτε ἐν εὐνοϊκῷ κοινωνικῷ περιβάλλοντι ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων ἐγκατεστημένων ἐν Ἀγγλίᾳ λ. χ. Λαὸν μὲ ἔντονον συνείδησιν φυλετικὴν, ἀλλὰ καὶ λαὸν διατελουῦντα ἐν ἀμαθείᾳ, ἀτομικιστὴν, ρέποντα πρὸς τὴν εὐκολὸν ἐπιτυχίαν, πρὸς τὸ ταχὺ καὶ ἄκοπον κέρδος, λαὸν δρῶντα οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ σταθερῶς, ἀλλὰ κατὰ παρορμήσεις καὶ ἐντάσεις ἰσχυράς, ἀλλὰ παροδικάς, λαὸν ἀνοργάνωτον, βεβαρυμένον διὰ προλήψεων τετρακοσιετοῦς δουλείας. Ὑπῆρχεν ἔλλειψις ἐπιστημονικότητος, ἔλλειψις θετικισμοῦ, περιφρόνησις τῆς γῆς, περιφρόνησις τῆς ἐργασίας, ἀγνοία τῶν ὄρων τῆς νεωτέρας ζωῆς. Παράδοσις ἰσχυρά, ἀλλὰ τὰ ἦθη καθυστερημένα ὡς ἐκ τῆς δουλείας. Τὸ πολιτικακὸν πνεῦμα ἀνύπαρκτον. Ἡ χώρα ὑπὸ γεωγραφικῆν θέσιν εὐνοϊκώτατα τοποθετημένη, ὡς κλίμα θαυμασία, ὡς ναυτιλιακὴ ἀφετηρία ἔξοχος. Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος κατεστραμμένον, ἡ γῆ ἐγκαταλειμμένη. Αἱ πλουτοπαραγωγικαὶ δυνάμεις ἐν ληθαργίᾳ.

Τὶ ἐπραξεν ἐν συνόλῳ ἡ παιδεία ἀπέναντι τῶν δεδομένων τούτων; Τὸν μὲν λαὸν τὸν πολὺν, τὸν ἐργάτην τῆς γῆς, τὸν κτηνοτρόφον, τὸν χειρῶνακτα, τὸν τεχνίτην, τὸ ὁμολογοῦν ὅλοι ὁμοφώνως, τὸν ἄφησεν εἰς τὸ σκότος, εἰς τὴν πρόληψιν, εἰς τὴν ἀμάθειαν. Τοῦ ἐνίσχυσε τὴν περιφρόνησιν τῆς γῆς, δὲν τὸν ἐβοήθησε νὰ προαχθῆ εἰς τὰς τέχνας, τοῦ ἐνίσχυσε τὴν τάσιν πρὸς τὴν εὐκολὸν ἀνάδειξιν καὶ τὸ ταχὺ κέρδος δηλ. πρὸς τὸν μεταπρατισμὸν, καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἢ τὸν ἄφησεν ἐδῶ ταπεινωμένον, γυμνητεύοντα, καλλιεργῶντα πρωτογόνως, κτηνοτροφοῦντα πρωτογόνως, προτιμῶντα τὴν γητεῖα διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ ζῶα του ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης. Γλῶσσαν δὲν τοῦ ἔδωκε, πρακτικὰς δεξιότητας δὲν τοῦ ἐκαλλιέργησε. Χρησίμους γνώσεις δὲν τοῦ μετέδωκε. Τοῦ παρέσχεν ὅμως τὴν εὐκολίαν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ νὰ μάθῃ, ὅτι ὁ παρακείμενος τοῦ ἄγῳ εἶναι ἀγῆγοχα. Ἀλλ' εἰς τὸν ἔμπορον, τὸν τεχνίτην τῆς πόλεως, τὸν μικροαστὸν ἐν γένει τί ἔδωκε; Τὸν ἐπλάνησε μὲ τὸ ἀπραγματοποιήτον ἰδανικὸν τῆς ἐισδύσεώς του εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου διὰ τῆς ἀναγνώσεως δέκα σελίδων τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τῆς γνώσεως τοῦ τυπικοῦ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου. Καὶ ἀντὶ τῆς χιμαίρας ταύτης τοῦ ἄφησε κοιμωμένους ἢ τοῦ παρεξέτρεψεν εἰς λογοκοπίαν καὶ κενὴν ὀῆσιν ὅλας τὰς ἄλλας ἱκανότητας. Τὴν φυσικὴν εὐφυίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μήπως ἐχειραγώγησεν ἢ παιδεία εἰς κατάκτησιν τῆς φύσεως, μήπως τὴν μετέβαλεν εἰς δύναμιν παρατήρησεως καὶ σκοπίμου ἐνεργείας, ἢ τὴν παρεξέτρεψεν εἰς ἀναζητήσιν καὶ ἀπομονημόνευσιν λέξεων καὶ τύπων, εἰς διάκρισιν τῶν σημα-

σιῶν τοῦ γε καὶ τοῦ γάρ; Μᾶτια ἑλληνικά, μάτια ἔξυπνα καὶ ἀκτινοβόλα, ὁσάκις σὰς ἀντικρύζω μέσα εἰς τάξιν σχολείου ὑποδουλωμένα εἰς τὸ ἄγονον αὐτὸ κινήγημα πόσον σὰς συμπονῶ, ὡ ἀθῶα θύματα τῆς ἐκπαιδευτικῆς μας λεξιμανίας.

Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους δύναται νὰ λάβῃ μόνον ὁ φέρων ἤδη ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ λάβῃ καὶ τὰ μέσα νὰ δημιουργήσῃ, ἐνῶ ὁ προσερχόμενος κενός, ὁ περιφρονῶν τὰ δημιουργικὰ του μέσα οὐδὲν δύναται νὰ λάβῃ.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἐνυπάρχει ἐν τῇ μεταρρυθμίσει ἡ ἀναγνώρισις τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ ὑφ' ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του, ἐφ' ὅσον παρέχεται εἰς τὸν νέον ἑλληνισμὸν ἡ ἀρμόζουσα θέσις εἰς τὸν νέον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, δημιουργεῖται ἤδη ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει καὶ ἤδη τὸ πρῶτον, ὁ πρῶτος, ὁ θεμελιώδης ὄρος τῆς ὑπάρξεως ἀληθοῦς κλασικισμοῦ, δηλαδὴ ζωντανῆς καὶ ἀληθινῆς ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων ὠφελείας. Ἐφ' ὅσον κατεφρονεῖτο ὁ νέος ἑλληνισμὸς, προσηρχόμεθα πρὸς τοὺς ἀρχαίους κενοὶ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀποκομίζωμεν τοὺς ἀναδιπλασιασμοὺς καὶ τοὺς μέσους ἀορίστους μόνον. Ὅταν θὰ προσέλθωμεν φέροντες ἤδη τὰ μέσα τὰ δημιουργικὰ, θὰ διδασκῶμεν τὴν ἀρετὴν ἐκείνων, εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν μέσων μας. Διὰ τοῦτο τὴν ἀναγνώρισιν τῆς νέας ἑλληνικῆς ὡς βάσεως τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, τὴν παρασχὴν θέσεως πρὸς μελέτην τῶν δημιουργημάτων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς πάσας τὰς τάξεις τῶν παιδαγωγούντων σχολείων θεωρῶ ὡς τὸν πρῶτον ὄρον τῆς γενέσεως ἀληθοῦς κλασικισμοῦ τῆς οὐσίας καὶ διατείνομαι ὅτι τότε καὶ μόνον τότε, ὅταν δηλαδὴ ὁ νέος ἑλληνισμὸς γίνῃ βᾶσις τῆς ζωῆς μας, τότε θὰ ἐπωφεληθῶμεν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΠΑΛΗΣ

83. Πολιτευόμενος καὶ πρῶην ὑπουργός, ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου συνηγόρησε συχνὰ στὸν τύπον γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ καθιερωθῆ μέσα στὸ σχολεῖο — καθὼς γίνεται σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου — ἡ κοινὴ μητρικὴ γλῶσσα. Στὴ δίκην τοῦ Ναυπλίου ὡς μάρτυς τῆς ὑπερασπίσεως ἐπέλεξε τὸν πανηγυρικὸν τοῦ σχολείου καὶ βοήθησε τὸν εἰσαγγελεὰ νὰ καταλάβῃ ἀπὸ ποιῆς ἀφορμῆς σηκώθηκῃ ἡ ἐξέγερση ποῦ εἶχε ἀποτέλεσμα τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου. Ἡ διαγνώσῃ του εἶχε ὅμως πολὺ γενικώτερη σημασία καὶ χωρὶς ἴσως νὰ τὸ θέλῃ ἐξηγοῦσε ἐκείνη τὴ στιγμή ὁ ἐξωχωριστὸς πολιτευτὴς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα αἶτια ποῦ σταματοῦν ἀκόμη τῆς δημοτικῆς τῆ νίκη.

Διὰ τὸ σχολεῖον, κύριε πρόεδρε, ὀφείλω νὰ σὰς εἶπω ὅτι καίτοι

τυχαίως ἰδρῦθη ἐν Βόλφ εἶμαι ὑπερήφανος· διότι ἤναφεν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ μου ἐν φῶς ἐκπαιδευτικῶν τὸ ὅποιον ἦτο προωρισμένον νὰ καταυγάσῃ ὀλόκληρον τὴν σκοτεινὴν παιδείαν μας, ἀλλὰ λυποῦμαι εὐκρινῶς διότι ἔνεκα μὴ ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἰδίως ἐπὶ τοῦ ὄχλου ὁ ὅποιος ἐξηγέρθη, τὸ φῶς τοῦτο ἐσβέσθη. Ἐκ τοῦ σχολείου ἐκείνου ἀνέμενον, κ. πρόεδρε, ἐκείνοι οἱ ὅποιοι ἀσχολοῦνται περὶ τὰ τοιαῦτα, τὸν πειραματισμὸν ἐπὶ τῶν νέων μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως αἱ ὅποιοι βεβαίως θὰ ἐδιώρθωνον τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τὸ ἰσχύον. Ἰδία δὲ ἀνεμόμεν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἐννοῶ ὄχλον τὴν ἀμάθειαν ἀνεξαρτήτως τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκεται τις. Ἐννοῶ δὲ ὄχλον σχετικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ συζήτησις, τὸν θέλοντα νὰ ρυθμίσῃ τοῦτο χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἀρμόδιος, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ. Δύναται νὰ εἶναι εἰς πολίτης· κάλλιστος περὶ τὰ θρησκευτικά, ἀλλὰ περὶ τὰ ἐκπαιδευτικά νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν ἀντίληψιν. Τὸν πολίτην τοῦτον εἶμαι ὑποχρεωμένος συζητῶν τὸ ζήτημα νὰ τὸν κατατάξω εἰς τὸν ὄχλον, διότι σὰς λέγω δὲν ἐννοῶ ὄχλον τὸν ἄνθρωπον τῆς κατωτέρας τάξεως, ἀφ' οὗ αἱ τάξεις κυρίως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν παιδείαν καὶ τὴν μάθησιν.

Πλὴν τῆς ἀμαθείας, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἐδρεύῃ καὶ εἰς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι φοροῦν καπέλο καὶ ἂν θέλετε μάλιστα καὶ φηλό, πλὴν τῆς ἀμαθείας ἔρχονται διάφορα συμφέροντα μικρά, εἶναι ἡ ρουτίνα τῶν παλαιῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι προσέδλεπον μετὰ δέους τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα τοῦ σχολείου, διότι θὰ ἔβλεπον τὸ ἐκπαιδευτικὸν αὐτῶν οἰκοδόμημα, τὸ ὅποιον ἐπὶ τόσα ἔτη εἶχον κτῆμα των καὶ ἔνεκα τοῦ ὁποίου δικαιολογοῦν τὴν ὑπαρξίν των καὶ τὸν μισθὸν τὸν ὅποιον λαμβάνουν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, καταρρέον καὶ τότε δὲν θὰ ἦσαν εἰς θέσιν αὐτοὶ νὰ διδάσκουν. Διότι δὲν θὰ τοὺς ἤρκει τότε νὰ γνωρίζουν μόνον τὴν καθαρεύουσαν, ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τὴν δημοτικὴν, διότι εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι ὁμιλοῦν τὴν δημοτικὴν, ἀλλ' εἶναι λίαν ἐνδεχόμενον ἂν ὄχι βέβαιον νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ τὴν γράφουν, διότι ἡ δημοτικὴ ἀποτελεῖ ἐν ὕψος τὸ ὅποιον πρέπει νὰ διδαχθοῦν, νὰ συνηθίσουν, ὅπως πᾶν φιλολογικὸν ὕψος. Σημειώσατε ὅτι τὸ δέος αὐτὸ τὸ ὅποιον κατέλαβε τοὺς δημοδιδασκάλους ἔφθανε μέχρι τῶν ἀνωτάτων λειτουργῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως, διότι ἐὰν ἐπετύγχανε τὸ πρόγραμμα τοῦ σχολείου τούτου, θὰ ἀπεδεικνύοντο ὅλοι αὐτοὶ πλανώμενοι εἰς τὰς προβλέψεις των καὶ θὰ ἀπετέλουσαν

τοὺς μόνους κατηγορουμένους ἀπέναντι τοῦ ἔθνους, διότι διὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν αὐτῶν ἰδεῶν ἐστρέβλωσαν ἐπὶ τόσα ἔτη τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἣτις μανθάνουσα μόνον γράμματα καὶ ὄχι τὰ πράγματα ἐξήρχετο ἐκ τοῦ σχολείου ἀκατάρτιστος καὶ ἀνεργάτιστος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

84. Ἀνώτερος διπλωματικὸς ὑπάλληλος — πρέσβυς σήμερα στὴν Πετροῦπολη — ἦταν μαζὶ μὲ τὸν Πετροκόκκινον καὶ τὸν Τσιριμῆκον ἀπὸ τοὺς ἰδρυτῆς τῆς ἐταιρείας «Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» καὶ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Ἀπὸ τοὺς ζωντανώτερος ἀντιπρόσωπους τοῦ δημοτικισμοῦ εἶναι καὶ ὁ σημαντικώτερος ἀπόστολος τοῦ ἐθνικισμοῦ. Πολύμορφος καὶ πολυκίνητος ἀνακατόθηκε ἀπὸ νωρὴς στοὺς φυλετικούς ἀγῶνας τῆς Μακεδονίας καὶ δημοσίεψε διὰν ἔπασε ὁ Παῦλος Μελάς τὸ «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα» (1905). Ὅσο περισσότερο καθαρίζεται ἡ προσωπικότης τοῦ συγγραφέα τόσο παίρνει τὸ ἔργο του καὶ κοινωνικὴ σημασία, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴ «Σαμοθράκη» του, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τίς προκηρύξεις του «στοὺς ξεσκλαβωμένους καὶ στοὺς ἀεσκλαβωτοὺς Ἕλληνας, γιατί ἐλεύθεροι Ἕλληνας δὲν ὑπάρχουν πᾶ ἡ ἀκόμη», μᾶς παρουσιάζει στὰ δύο του τελευταῖα βιβλία ἕνα σταθμὸν στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν τελευταίων χρόνων. Μὲ τὸ «Ὅσοι ζωντανοὶ» (1911) ζήτησε νὰ προσανατολίσῃ τὸ σημερινὸ Ἕλληνα στὰ προβλήματα — τὰ ἐθνικὰ ἰδίως — τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ νὰ δώσῃ ἔτσι τὸ γενικὸ πρόγραμμα μιᾶς φιλελεύθερης ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας· καὶ τελευταῖα στὸ «Νεοελληνικὸ πολιτισμὸ» (1914) δείχνει, ἀκουμπώντας στὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ παράδοση, ποῦ εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ στηρίξουν τὴ δημιουργίαν ἑνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὸ ἴδιον βιβλίον ζήτησε νὰ συστηματικοποιήσῃ τίς διαφορὰς ἐκδηλώσεις ποὺ παρουσίασε ὡς τῶρα ὁ δημοτικισμὸς.

Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι αἰσθημα, δὲ στηρίζεται ἀπαραίτητα σὲ γλωσσολογικὰς θεωρίας, γι' αὐτὸ καὶ πέφτουν ἔξω ὅσοι θέλουν νὰ τὸν πολεμήσουν μὲ ἐπιχειρήματα τῆς λογικῆς τους. Οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ κανεὶς γλωσσολόγος γιὰ νὰ εἶναι δημοτικιστὴς (1911).

Ὅσοι φυλάγουν τὴν καθαρεύουσα εἶναι οἱ ὑπερβολικὰ συντηρητικοὶ καὶ εὐχαρισθημένοι, κοιτάζουν κατὰ πίσω, στὰ περασμένα, καὶ τὰ φευτολατρεύουν καὶ ἀποξεραίνονται. Ὅσοι διαλέγουν τὴ δημοτικὴ κοιτάζουν τὸ σήμερα καὶ τὸ ἐδῶ καὶ ὀμπρός, τὰ ἐρχόμενα τὰ χρόνια. Οἱ πρῶτοι χαίρονται νὰ μένουν δεμένοι μὲ τὸ τί ἐξήσαμε, ἀκουμποῦν τὴν ὑπαρξὴ τους μόνον στὰ μικροσυμφέροντά τους, στίς δουλίτσες τους καὶ στὰ προγονικὰ μεγαλεῖα, οἱ δεῦτεροι πιδ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ὅλα τὰ περασμένα εἴτε μεγαλεῖα εἴτε μικρότητες, ἐλευτερώνουν τὴ σκέψιν τους καὶ προετοιμάζουν τὸ τί ἔχουμε νὰ ζήσουμε σὰν ἔθνος καὶ σὰν ἄνθρωποι, τὰ ἔργα ποὺ θὰ γίνουν. Οἱ πρῶτοι προσμένουν, ἀσάλευτοι, μὲ πεποίθησιν μοιρολατρικὴν, κάτι καλὸ γιὰ τὰ μελλόμενα τὰ χρόνια, χωρὶς νὰ φαντάζονται ὅμως πῶς εἶναι

ἀνάγκη νὰ τινάξουν τὴν τεμπελιά τους καθόλου· οἱ δεῦτεροι θέλουν τὸ καλὸ αὐτό, καὶ κοπιᾶζουν καὶ κουνιοῦνται γιὰ νὰ τὸ δημιουργήσουν. Οἱ πρῶτοι εἶναι στερεωμένοι, στραγγισμένοι, στεμμένοι, ξεζουμισμένοι, οἱ δεῦτεροι, πλούσιοι καὶ ζουμεροί, εἶναι ἔτοιμοι καὶ νὰ δεχτοῦν καὶ κάτι νὰ γεννήσουν. Ἡ γλωσσικὴ ἀλλαγὴ σημαίνει ψυχολογικὴ ἀλλαγὴ, καὶ γι' αὐτὸ περισσότερο μ' ἐνδιαφέρει. Οἱ δημοτικιστὲς μὲ τὸ νὰ γίνηκαν ἀξιοὶ νὰ διαλύσουν μιὰ παράδοση ποὺ κατάντησε πρόληψη καὶ βραχνάς, εἶναι ἔτοιμοι καὶ κάθε ἀλλή πρόληψη νὰ τὴν ἐξετάζουν ἀπὸ κοντὰ καὶ νὰ τὴν πετάξουν ἀπὸ πάνω τους. Δὲν εἶναι ὁμως οὔτε καλὸ οὔτε ἔξυπνο νὰ δέχονται ἀνεξέταστα ὅποια καὶ νάναι ξενοφερμένη ἰδέα, γιὰτὶ βέβαια καὶ ἡ παράδοση καὶ ἡ θύμηση τῶν περασμένων, δηλαδὴ ἡ ἱστορία ἢ ὑποσύνειδη, εἶναι χρήσιμες γιὰ ἓνα ἔθνος, ἀφοῦ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ συνεδέουν τὰ ἄτομα καὶ συντηροῦν τὸ ἐθνικὸ ἐγώ. Καὶ οἱ συντηρητικοί, ὅπως καὶ οἱ προοδευτικοί, χρειάζονται γιὰ τὰ ἔθνη. Μὰ ἤθελα τὴν παράδοση ὄχι πρόληψη, καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀντίληψη τέτοια ποὺ νὰ μὴν παραλῆ τὴν ἐνέργεια καὶ νὰ μὴν ἀλυσοδένη τὴ ζωντανάδα.

Πιστεύω πὺς οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ πρωτοστατήσουν σ' ὅλες τὶς ἐκδήλωσες τῆς ἐθνικῆς ζωῆς σὲ τούτη τὴ γενεά, θὰ εἶναι ὅλοι τους ἢ δημοτικιστὲς δηλωμένοι ἢ ἔτοιμοι γιὰ νὰ δεχτοῦν τὸ δημοτικισμό. Μὰ χρειάζεται ὁ δημοτικισμὸς ἀπὸ ἀπλὸ αἰσθημα ἢ φωτισμένη ἀντίληψη ποὺ εἶναι, νὰ καταστήσῃ καὶ παράγοντας γιὰ τὸ δυνάμωμα τῶν χαρακτήρων. Ὁ δημοτικισμὸς δὲν εἶναι μόνον αἰσθημα καὶ σκέψη μερικῶν ἀνοιχοτόμητων, εἶναι καὶ ἠθικὴ δύναμη ἀφοῦ μᾶς σπρώχνει κατὰ κάποιον ἀγῶνα. Δὲ φτάνει νὰ μπῆ στὸ μυαλὸ μας, πρέπει νὰ χωθῆ καὶ στὸ χαρακτήρα μας.

Ἡ δημοτικὴ παράδοση εἶναι μέσα μας σὰν τὸ χνάρι τῆς ψυχῆς μας, αὐτὴν ἀκολουθώντας καὶ ἀνεβαίνοντας βρίσκουμε τὴ ψυχὴ μας, τὴν ἀληθινὴ πηγὴ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ δημοτικὴ παράδοση θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ ζυγώσουμε ὡς τὴν πηγὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς καὶ νὰ ποτιστοῦμε. Γιὰ νὰ καλλιεργηθῆ ἡ ψυχὴ μας πρέπει νὰ γνωριστοῦμε πρῶτα μ' αὐτὴν ὅσο παίρνει καὶ γιὰ νὰ γνωριστοῦμε ἔχουμε ὀδηγήτρα τὴν παράδοση τῆς δημοτικῆς. Μὰ ἐνῶ εἶναι δική μας πὺς δὲν τὴ γνωρίζουμε; Μᾶς τὴν ἐθόλωσαν ἡ λογιώτατη παράδοση καὶ ἡ εἰσβολὴ ἐνὸς ξένου, τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λεγόμενου πολιτισμοῦ, τόσο ποὺ πῆγαιναν νὰ πνίξουν τὴ δημοτικὴ παράδοση, καὶ θὰ τὴν ἐπνίγαν ἂν δὲν ἦταν ἐφτάψυχη (1914).

Τὸ νὰ νιώθῃς τὴν καταγωγὴ σου, τὴ συνέχεια τοῦ ἐθνικοῦ ἐγώ

σου, τὴν ἱστορία ποὺ σοῦ κάνει συνειδητὸ ὅσο καὶ νὰ εἶναι τὸ πέρασμα τοῦ ἔθνους σου μέσα στοὺς αἰῶνες, τὴ γειτονιά σου μὲ τὸ Εἰκοσιένα, μὲ τὴν τουρκοκρατία, μὲ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ, μὲ τὰ ἔθιμα τῶν πατέρων σου, μὲ τὴ σκέψη τους, μὲ τὸ κράτος τους, δὲν εἶναι «προγονοπληξία» εἶναι ἀπλὴ καὶ καλὴ «προγονολατρεία», θύμηση τῶν περασμένων, γνωρισμὸς μὲ τὸν ἑαυτὸ σου. Καὶ αὐτὴ ἡ προγονολατρεία πρέπει νὰ βρίσκεται, εἶναι ἡ παράδοση ἢ χρησίμη. Ἀπὸ τίς δυὸ παράδοσες ποὺ μᾶς κληροδότησε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς, τὴ σχολαστικὴ λογιώτατη καὶ τὴ λαϊκὴ δημοτικὴ, ἡ μιά πρέπει νὰ ξεχωριστῆ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἢ μιά γιὰ νὰ πολεμηθῆ ἀλύπητα, γιὰτὶ παραλεῖ κάθε ζωντανάδα, ξεραίνει κάθε ζουμερότητα τοῦ ἔθνους, σκοτῶνει κάθε ὀρμὴ δημιουργίας καὶ δυνάμωσε κίβλα κατὰ παράδοξο τρόπο τὴν ἀρχαιοτυμένῃ ξενολατρεία, ἢ ἄλλη ἀπαραίτητο νὰ καλλιεργηθῆ γιὰτὶ εἶναι ἡ γνήσια πηγὴ τῆς ζωῆς τοῦ σημερινοῦ ἔθνους. Ἡ διαφορὰ τῆς μίας ἀπὸ τὴν ἄλλη μπορεῖ νὰ συμβολιστῆ ἔτσι. Ἡ λογιώτατη παράδοση σοῦ μαθαίνει, μὲ τὴν κλασικὴ μὀρφωση, μὲ βιβλία καὶ σχολεῖα καὶ δασκάλους σὰν κάτι ξένο ἀπὸ σένα, τί ἦταν τὸν ἀρχαῖο καιρὸ αἱ Νηρηίδες καὶ ὁ Χάρων. Ἡ δημοτικὴ παράδοση σοῦ μαθαίνει, στοματικὰ ἀπὸ πατέρα ἢ μητέρα σὲ γιὸ ἢ κόρη, τίς Νεραΐδες καὶ τὸ Χάρο, τὰ δικὰ μας γνώριμα πρόσωπα. Λοιπὸν χοντρικὰ δὲν ταιριάζει νὰ πολεμῆται ἡ παράδοση, ἔθνος χωρὶς παράδοση δὲν ὑπάρχει, καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι οἱ ζωντανοί, παράδοση δημιουργοῦμε κάθε μέρα γιὰ τὰ ἐρχόμενα τὰ χρόνια καὶ γιὰ τίς νεώτερες γενεές μὲ τίς πράξες μας καὶ μὲ τὴ σκέψη μας, ἀλλὰ νὰ ξεχωρίσουμε τί εἶναι γιὰ χτύπημα καὶ τί ὄχι μόνον δὲν εἶναι, παρὰ καὶ νὰ γνωριστῆ τελειότερα πρέπει καὶ νὰ δουλευτῆ γιὰ νὰ ἀνθοβολήσῃ. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι παράδοσες, μὰ ἡ μιά εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ θρόνιασε στὴν ψυχὴ τῶν γραμματισμένων καὶ μονάχα ξέβαψε ἀπάνω στὸ λαὸ, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐσωτερικὴ, φωλιάζει στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ λαὸ πρὸς πρὸς μιὰ νέα τάξη γραμματισμένων ποὺ τώρα καὶ λίγα χρόνια ἀρχισε νὰ σχηματίζεται. Ἴσως νὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ περάσῃ τὸ ἔθνος μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λογιώτατης παράδοσης ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ τοῦ χρησίμεψε κάποτε, μὰ τώρα ποὺ ἡ ἀνάγκη αὐτὴ πέρασε μᾶς εἶναι πιά καὶ περιττὴ καὶ βλαβερή.

Βγῆκαν μερικοί, καὶ δημοτικιστὲς ἀκόμα, καὶ εἶπαν πὺς οἱ τελευταῖοι πόλεμοι καὶ ἡ νίκη μας δείχνει πὺς δὲ μᾶς ἐβλαψε ὁ λογιωτατισμὸς καὶ πὺς σ' αὐτὸν χρωστοῦμε τὴ νίκη. Μὰ γιὰτὶ νὰ μὴ

στοχαστοῦν πόσο μεγαλύτερη θὰ ἦταν ἡ νίκη ἂν δὲν ὑπαρχε λογισ-
τατισμός; Δὲν μποροῦσε τάχα νὰ ἦταν τελειότερη ἡ νίκη; Καὶ δὲν
εἶναι δυνατὸ ἄραγε νὰ ἐμπόδισε τὴν τελειότητα τὸ βάρος τοῦ λογισ-
τατισμοῦ ποῦ μᾶς ἐπλάκωνε καὶ ἀλυσόδενε τὴ σκέψη μας, τῶν περισ-
σότερων, δηλαδὴ τῶν περισσότερων ἀπὸ κείνους ποῦ διοικοῦσαν;

Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι γιὰ τοὺς Ἕλληνες ζήτημα ἀνθρώπινο. Ὁ
ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα μὲ τὸ νὰ ἔχη τὸ λόγο, καὶ δὲν
ὑπάρχει πῶς ἀνθρώπινο πρᾶμα ἀπὸ τὴν ὅσο γίνεται πῶς ἐλεύθερη
ἐκφραση τοῦ λόγου. Οἱ δάσκαλοι κοιτάζουν νὰ βάλουν ἐμπόδια στὸ
λόγο. Νὰ τσακιστοῦν! Δὲν ὑπάρχει ζήτημα ποῦ νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν
ἄνθρωπο πῶς ἀπὸ τὸ ζήτημα τοῦ λόγου, καὶ γιὰ τοὺς Ἕλλη-
νες αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Πολλοὶ δημοτικιστὲς
μὲ τὸ νὰ ἔτυχε νὰ εἶναι καὶ θετικιστὲς, καὶ ἄλλοι σοσιαλιστὲς,
νόμισαν πῶς δημοτικισμὸς θὰ πῆ θετικισμὸς, καὶ ἄλλοι σοσιαλι-
σμὸς, ἐνὼ δημοτικισμὸς θὰ πῆ κάτι πολὺ πλατύτερο, βαθύτερο καὶ
πλουσιώτερο. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωριστοῦν
ἀναμεταξύ τους, νὰ τὸ νιώσουν πῶς συγγενεῦουν, νὰ λάβουν συνεί-
δηση πῶς κάνουν ὁ καθένας στὸ εἶδος του καὶ μὲ διάφορες μορφές
τὸ ἴδιο πρᾶμα, πῶς ἡ ἴδια πνοὴ τοὺς πῆρε καὶ τοὺς ὀδηγεῖ πρὸς τὴ
δημιουργία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τότε θὰ συνεργαστοῦν
γιὰ νὰ βάλουν σὲ δρόμο τὸ μέγα ἔργο. Θὰ ἔρθῃ καὶ αὐτὸ.

Αὐτὴ ἡ νέα εὐγένεια τοῦ ἔθνους θὰ εἶναι ἀλύγιστη στὴ θέληση καὶ
πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ στὴ σκέψη καὶ
στὴν αἰσθηση. Νέα αἰσθητικὴ θὰ τὴ φωτίζῃ καὶ θὰ τὴν ἐνθουσιάζῃ
γιατί θὰ εἶναι κοντύτερα στὴ φύση καὶ μακρύτερα ἀπὸ κάθε δογμα-
τισμό. Καὶ θὰ κἀνῃ πάντα ἀπερίμεντα ἔργα, δηλαδὴ τέτοια ποῦ ἡ
σήμερα κυρίαρχη τάξη τῶν μισογραμματισμένων δὲ θὰ τὰ περιμένη
ἢ θὰ τὰ περιμένη ἀλλιώτικα.

Ἐσεκέπασε τὴ δημοτικὴ παράδοση καὶ πρόσωπο μὲ πρόσωπο θὰ
ἀντικρύσῃς γυμνὴ τὴν ψυχὴ σου: Ἐπειτα, καλλιεργώντας τὴν παρά-
δοση αὐτὴ καὶ ἀνεβαίνοντας κατὰ τίς ρίζες τῆς καὶ προσέχοντας καὶ
τὴ γύρω σου φύση, θὰ προβλέψῃς τοὺς νέους δρόμους ποῦ δύνεσαι νὰ
ἀνοίξῃς, τὸν πολιτισμὸ ποῦ μπορεῖς μὲ τὸ ἔθνος σου νὰ δημιουργήσῃς.

Τὸ χωριὸ καὶ οἱ γυναῖκες πρῶτα πρῶτα μποροῦν νὰ σοῦ δείξουν
καθαρώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, τὸ μονοπάτι γιὰ νὰ ἀνηφορίσῃς κατὰ
τίς ρίζες τοῦ. Στὸ χωριὸ βρίσκεις τὴ βάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς φυλῆς
σου γιατί εἶναι κάτι πλατύτερο ἀπὸ τὴν οἰκογένεια· καὶ ὄχι ἀκόμα
ἐθνικὴ κοινωνία, μολονότι ἀρχὴ τούτης. Καὶ στίς πολιτεῖες στὸ λαὸ

μπορεῖς νὰ μελετήσῃς τὴ ζωὴ τῆς φυλῆς σου γιατί δὲ μολεύτηκε
ὀλότελα ἀπὸ ξενισμούς καὶ σχολαστικισμούς... Χνάρια τῆς παρά-
δοσης θὰ σοῦ δώσουν τὰ νησιώτικα καὶ τὰ ἄλλα κεντήματα καὶ
ὑφάσματα, τὰ τραγοῦδια καὶ οἱ χοροί, οἱ παροιμίαι ποῦ καθρεφτί-
ζουν τὴν πείρα καὶ τὴ σοφία τοῦ λαοῦ, τὰ παραμῦθια ὡς καὶ οἱ
πρόληψες, οἱ ἱστορικὲς προφορικὲς παράδοσεις, τὰ συνήθεια, τὸ σπῆτι
μὲ ὅ τι βρίσκεται μέσα. Ὅλα αὐτὰ σοῦ φανερώνονται μὲ τὴ λαϊκὴ
γλῶσσα καὶ χωρὶς αὐτὴν εἶναι σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν, γιατί μόνο μὲ
δαύτη μποροῦν καὶ μεταδίδονται πιστὰ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο
καὶ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Καὶ ὁ χορὸς δίχως τραγοῦδι δὲ στέκεται
καὶ τὸ τραγοῦδι δίχως ποίημα καὶ τὸ ποίημα χωρὶς γλῶσσα, καὶ τὸ
φάσιμο ἢ μάνα μὲ παράδειγμα ἀλλὰ καὶ μὲ λόγια θὰ τὸ διδάξῃ τῆς
κόρης τῆς, καὶ κάθε ὄργανο γιὰ τὸ φάσιμο καὶ τὸ κέντημα καὶ ὅλα
τὰ σκευὴ τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ ὅ τι περιτριγυρίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν
καθημερινὴ του ζωὴ ἔχει ὄνομα. Ἐπρίζωσε τὴ λαϊκὴ σου γλῶσσα
καὶ θὰ χάσῃς τὴν ψυχὴ σου. Μονάχα κάτι κληρονομίαι ἀσύνειδες
θὰ ἀπομείνουν μέσα σου ποῦ θὰ ξεπροβάλλουν ἔξαφνα γιὰ νὰ
δείχνουν στοὺς ξένους πῶς δὲν εἶσαι ὀλότελα δικὸς τους, καὶ θὰ
εἶσαι χωρὶς πατρίδα ὡς ποῦ μὲ τὴν ἐπιγαμία τὰ παιδιὰ σου καὶ τὰ
ἐγγόνια σου νὰ ριζώσουν σ' ἄλλη πατρίδα καὶ νὰ ἐξωτερικεύουν
τὴν ψυχὴ τους σ' ἄλλη γλῶσσα. Μὲ τὸ νὰ μὴ γίνεται νὰ ξεφορτω-
θοῦμε ὀλότελα τὴ γλῶσσα μας τὴ λαϊκὴ, ὅσο τουλάχιστο ζοῦμε
στὸν τόπο μας, συνεχίζουμε τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους μας, μ' ὅλα τὰ
ξένα ἢ τὰ παλιὰ ποῦ φορτωνόμαστε. Πῆγγαινε λοιπὸν στὰ δημοτικὰ
τραγοῦδια, στὴ δημοτικὴ τέχνη καὶ στὴ χωριάτικη καὶ τὴ λαϊκὴ
ζωὴ γιὰ νάβρῃς τὴ γλῶσσα σου καὶ τὴν ψυχὴ σου, καὶ μ' αὐτὰ τὰ
ἐφόδια, ἂν ἔχῃς ὀρμὴ μέσα σου καὶ φύσημα, θὰ πλάσῃς ὅ τι θέλεις
παράδοση καὶ πολιτισμὸ, καὶ ἀλήθεια καὶ φιλοσοφία.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

85. Συντάχτης στὸ «Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», ἀπὸ τοὺς
πρώτους ἰδρυτὰς τῆς ἐταιρείας «Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» ἔγραψε τὴν «Ὁρθογραφία»
καὶ ἄλλες γλωσσικὰς μελέτας ὅπου συνηγόρησε γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση.
Ἐπειτα ἀπὸ τίς γλωσσικὰς ταραχὰς γιὰ τὸ ἄρθρο στὸ σύνταγμα δημοσίεψε στὴ
Γερμανία μὲ σύντομη ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ (1912). Ὁ ἴδιος ἔγραψε στὴ
μελέτῃ αὐτὴ τὸν ἐπίλογο.

Ὁ δημοτικισμὸς σιγὰ σιγὰ νικᾷ... Δὲ συμφώνησαν βέβαια ἀκόμη
σὲ ὅλα, σὲ λεπτομέρειες τῆς ἐφαρμογῆς, στὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιρροῆς,

τῆς λόγιας παράδοσης, στὸν καθορισμὸ τῆς γραφομένης, καὶ καθὼς φαίνεται μόνο μὲ τὸν καιρὸ θὰ πετύχωμε τὸν τελειωτικὸ κανονισμὸ, οὔτε λείπουν κάποτε οἱ ὑπερβολές. Ὡς πρὸς τὴν οὐσία ὅμως τὸ ζήτημα ἔχει λυθῆ καὶ μόλη τὴν περιφρόνηση καὶ ἀκατανοησία ποὺ δείχνουν οἱ συντηρητικοὶ καὶ ἀντιδραστικοὶ κύκλοι, ἰδίως οἱ φιλολόγικοι, ἢ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση βγήκε ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ γλωσσικὰ ὄρια καὶ ἔγινε μιὰ δυνατὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνηση μὲ πολλὰς ἐλπίδες, ποὺ στηρίζεται στὶς καλύτερες καλλιτεχνικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Ἡ ἀπόσχιση ἀπὸ τὰ περασμένα ποὺ ἔχουν κρυσταλλωθῆ σὲ τύπους γίνεται τώρα πιά καὶ σὲ πλατύτερη κοινωνικὴ σφαῖρα. παρὰ στὴ γλῶσσα μόνο, καὶ ξέρετε πιά τώρα ἢ ἐθνικὴ συνείδηση ποὺ ζύπνησε καὶ δυνάμωσε μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ δημοτικὴ τῆς γλῶσσα πῶς μὲ δλη τὴν προσήλωσιν σ' ἓνα μεγάλο παρελθόν, ἢ πίστη πρῶτα πρῶτα καὶ ἢ ἐμπιστοσύνη στὶς ἀγνὲς ζωντανὲς λαϊκὰς δυνάμεις θὰ ἀσφαλίσουν στὸ ἔθνος μιὰ θέσιν στὸ σημερινὸ κόσμον καὶ θὰ τοῦ δείξουν τὸ δρόμον νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέες ἀξίες πολιτισμοῦ (1912· τὸ πρωτότυπον γερμανικόν).

Θεωρητικὰ ἔχει πιά λυθῆ σήμερον τὸ γλωσσικὸ ζήτημα· δὲ μένει παρὰ νὰ φωτισθῆ καὶ ὁ λαός. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ χρειασθῆ καιρὸς...

... Πρέπει καὶ ἡ ἐκκλησία νὰ τὸ καταλάβῃ, ποὺ τόσο συχνὰ ὡς τώρα ἔδωσε σὲ καιροὺς δύσκολους βοήθεια καὶ σωτηρία στὸν ἑλληνικὸ λαόν, πῶς εἶναι καὶ δικό της συμφέρον νὰ φύγῃ ἢ παρανόνηση ποὺ τὴν ἔκανε νὰ φανῆ ἀντιδραστικὴ, καὶ νὰ συνηγορήσῃ ἢ ἴδια γιὰ μιὰ μεταρρύθμιση ποὺ χωρὶς νὰ ἔχη ἄμεση σχέση μὲ ἐκκλησίαν καὶ θρησκείαν ἔχει τόσο μεγάλη σημασία γιὰ τὸ κράτος, τὸ λαόν καὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ἄν ἢ ἐπίσημη γλῶσσα εἶναι ἄρρωστη, ἂν ἢ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου ἔχει ὅλα τ' ἀγιάτρευτα ψεγάδια ποὺ τῆς κατηγοροῦσαν, καὶ δὲν εἶναι ζωντανή, δὲν εἶναι ἐνίασι, δὲν μπορῆ νὰ μιληθῆ, δὲν μπορῆ νὰ γίνῃ ὄργανον τῆς διδασκαλίας, δὲν μπορῆ νὰ γίνῃ φυσικὴ μας γλῶσσα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἔχωμε ποτὲ — ὅποιες κι ὅσες κι ἂν εἶναι οἱ ἄλλες παιδαγωγικὰς μεταρρυθμίσεις — σχολεῖα ποὺ ν' ἀξίζουν τ' ὄνομά τους, ὅσο μένουν μὲ τὴ σημερινὴ γλῶσσαν, δηλαδὴ χωρὶς γλῶσσαν· καὶ ἢ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση μένει γιὰ τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον ἢ ἐπιταχτικώτερη ἀνάγκη ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῆ (1912).

* *

Στὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ Γάλλοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ γράφουν τὴ μητρικὴν τὴν γλῶσσαν, ἓνας νέος ποιητὴς ἀπὸ τὴν «Πλειάδα», ὁ Joachim du Bellay, ἔβγαλε ἓνα βιβλίον — σὺν προκήρυξιν τῆς νέας φιλολογικῆς σχολῆς τῶν φίλων του — «La deffense et illustration de la langue françoise» (1549). Ἐκεῖ ἔδειχνε στοὺς Γάλλους σοφοὺς πῶς ἢ καταρρονημένη ἀκόμη γλῶσσα τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ δὲν ἦταν βάρβαρη, δὲν ἦταν φτωχὴ, δὲν ἦταν ἀνίκανη νὰ ἐκφράσῃ ἀνώτερες φιλοσοφικὰς ἰδέας — καθὼς πίστευαν καὶ ἔλεγαν οἱ λατινομαθημένοι λόγιοι — καὶ πῶς ἢ γλῶσσα αὐτὴ μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ καλλιεργηθῆ καὶ νὰ γίνῃ ἐθνικὴ γραφομένη γλῶσσα τῶν Γάλλων. Οἱ ἀντιλογίαι τῶν σοφῶν δὲν ἔλειψαν· μὰ ὁ καιρὸς ἔδωσε δίκαιον στὸν Du Bellay καὶ τοὺς φίλους του λογοτέχνες ἢ μητρικὴν τὴν γλῶσσαν, τὰ σημερινὰ γαλλικὰ, νίκησαν καὶ καθιερώθηκαν. Σὲ ποιὸν θὰ περνοῦσε σήμερον ἢ ἰδέαν νὰ ξαναπῆ τὰ ἴδια;

Νὰ χρειάζονταν ἀραγε ἀκόμη σὲ μᾶς σήμερον ἓνα ὅμοιον βιβλίον ποὺ νὰ ὑπερασπίζεται ἀπὸ ὅμοια πρόληψιν τὴν γλῶσσαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ νὰ δείχνῃ ὅλες τῆς τίς ἀρετὰς; Ἴσως πιά ὄχι. Γιατὶ συχνότατα ὅλα αὐτὰ εἰπώθησαν τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ πολλοὶ ἀρχισαν μὲ κάποια ἀγάπη νὰ προσέχουν τὸ πολῦτιμον τοῦ ἔθνους μας κειμήλιον, τὴν λαϊκὴν τὴν γλῶσσαν. Κι ἔτσι ὅμως δυσκολεύονται οἱ περισσότεροὶ νὰ παραδεχτοῦν τὴν καθιέρωσιν τῆς γλῶσσας αὐτῆς στὸ σχολεῖον καὶ στὴν κοινωνικὴν ζωὴν, καὶ πολεμοῦν γι' αὐτὸ ἐκείνους ποὺ τὴν καλλιεργοῦν καὶ τὴν ἐτοιμάζουν νὰ γίνῃ ἐθνικὸν ὄργανον — τοὺς μαλλιαροὺς. Καὶ μὲ ὅσα λέγουν δείχνουν πῶς δημοτικισμὸν φαντάζονται τὸ παλιοκουθέντας καὶ τὸ καρβουνικὸν ξινὸν καὶ πῶς δὲν κατάλαβαν τοῦ δημοτικισμοῦ τὴν βαθύτερον σημασίαν, τὴν ἐκπολιτιστικὴν καὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴν.

Γι' αὐτὸ μοῦ φαίνεται πῶς ἢ «ἀπολογία» αὐτὴ τῆς δημοτικῆς θὰ εἶναι ὠφέλιμη. Ξαναθυμίζει στὴν κοινωνίαν ποὺ τόσο γλήγορα ἔξεχασε τὴν χτεσινὴν τῆς ἱστορίας, σὲ σύντομες εἰκόνας, πῶς ἔκριναν τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ ποιά γνώμη εἶχαν γιὰ τὴν καθιέρωσίν τῆς διαλεχτοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Σ' ἓναν τόπον ὅπου ἢ ἀτομικὴ σκέψιν γυρεῖ νὰ στηριχθῆ στὸ κύρον τῶν μεγάλων ὀνομάτων αὐτὸ παίρνει ἰδιαίτερον σημασίαν.

Δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει τόσο ἐδῶ νὰ ξέρωμε ποιοὺς κανόνες ἀκολουθοῦσε ὁ καθένας τὸν ἢ πῶς νόμιζαν πῶς ἔπρεπε νὰ γράφεται ἢ λαϊκὴ γλῶσσα ἢ ἀκόμη τὸ πῶς αὐτὴ σιγὰ σιγὰ διαμορφώθηκε, ἀπὸ

τις πρώτες προσπάθειες τοῦ Καταρτιζῆ καὶ τῶν συγχρόνων του ὡς στοὺς σημερινούς ἐθνικοὺς συγγραφεῖς, ποὺ μὲ τέτοια ἐπιτυχία ξεχωρίζουν τὰ κοινὰ ἀπὸ τὰ ἰδιωματικά καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐναρμονίσουν μὲ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα τὰ λόγια στοιχεῖα ποὺ νομίζουν σωστὸ νὰ διατηρήσουν. Μὰ τὸ γενικώτερο, τὸ βαθύτερο καὶ σημαντικώτερο ἢ φωνὴ ποὺ ἀπ' ὅλων σχεδὸν τὰ στόματα ἀκοῦμε: Τὸ ἔθνος πρέπει ν' ἀρνηθῆ τὴν παράδοση τῶν τύπων ποὺ τοῦ πνίγει τὴ ζωὴ, καὶ πρέπει μαζὶ μὲ τὴ γλῶσσα του ν' ἀναγνωρίσῃ ἀκέραια τὴ σημερινή του ἐθνικὴ ὑπόσταση γιὰ νὰ πάῃ ἐμπρός. Καὶ κάτι βέβαια θὰ πῆ πὼς στὴν ἴδια γνώμη καταλήγουν ὅλοι σχεδὸν ὅσοι στὰ τελευταῖα 120 χρόνια ξεχώρισαν στὴ σκέψη, στὴν τέχνη καὶ στὶς ἐπιστῆμες, ὅλοι ὅσοι στὰ τελευταῖα χρόνια ἐργάζονται στὴ δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ποῖὰ δνόματα ἔχει νὰ στήσῃ ἀπέναντί τους ἡ γλῶσσα ἢ τεχνητῆ;

Σὰ μιὰ πολύφωνη λύρα ἀκοῦμε ἀπὸ κείνους ποὺ πέρασαν τὶς ἀμφιβολίες καὶ τὶς ὁμολογίες καὶ τὶς διαμαρτυρίες νὰ ἐνώνωνται σ' ἓναν Ὑμνο γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Γλῶσσα. Λὲς καὶ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους ποὺ ἔτσι μιλεῖ. Τί δύναμη ἐκρῦβε λοιπὸν μέσα της ἀπέραντη ἢ σχολαστικὴ παράδοση, ποῖα ἀδράνεια φωλιάζει στὴ σκέψη μας καὶ στὴ πνευματικὴ μας ζωὴ, ὥστε νὰ μὴ γίνονιν νωρίτερα, ὥστε νὰ μὴν ἔχουν γίνει κιόλας ζωὴ καὶ ἀλήθεια οἱ ἀπλὲς ἰδέες ποὺ τὸ ἔθνος ἐνωσε καὶ πίστεψε στὴν πιὸ φωτισμένη του συνείδηση;

Καὶ μαντεύεις εἴτε λίγοι καὶ ἀραιοὶ στὴν ἀρχὴ συνηγοροῦν γιὰ τὴν καταφρονημένη γλῶσσα, εἴτε πυκνῶνεται ἀργότερα οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἰδέας σὲ μιὰ κοινωνικὴ κίνηση, τόσο βαθιὰ χαραγμένος φανερώνεται ὁ δημοτικισμὸς στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ὥστε ἔξω ἀπὸ κάθε πρόσωπο ποὺ τὸν ὑπερασπίζεται ἢ τὸν πολεμᾷ, παρουσιάζεται μέσα στὴν ἱστορία μὲ τὶς ποικίλες της καὶ ἀντίθετες τάσεις σὰ θέληση τοῦ ἔθνους καὶ αὐτός, καὶ μάλιστα ἡ εἰλικρινέστερη καὶ ἡ καλύτερη.

Τὸ εἶδαμε. Τὸ κάθε ἀντιδραστικὸ κίνημα ποὺ μᾶς ἔκανε σατισμένοι νὰ ξανασυλλογιστοῦμε καὶ ν' ἀναμετρήσωμε τὴν ἐπιβλητικὴ τῆς παράδοσης δύναμη ἦταν πάντοτε νέος σταθμὸς στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἰδέας ποὺ τὴν ἔφερε πάντα καὶ πιὸ κοντὰ στὴ Ζωὴ. Τὸ ἀληθινώτερο ἐπιχείρημα ποὺ ζωογονεῖ ἀκόμη τὴν ἀντίδραση καὶ ποὺ βαστᾷ στὴ ζωὴ τὴν καθαρεύουσα εἶναι ἡ πίστη ποὺ τῆς ἔχει ἡ σημερινὴ γενεά. Τὸ αὔριο θὰ δείξῃ ὡς ποὺ θὰ φτάσῃ ἡ δύναμὴ της καὶ ὡς ποὺ θὰ ἔχῃ τὴ δύναμη ἢ πίστη αὐτὴ ν' ἀντισταθῆ στὴ νέα θρησκεία. Καὶ ὅταν, ἀργὰ ἢ γλήγορα, φτάσῃ ἡ μέρα τῆς νίκης, τότε καὶ τὰ

παιδιά μας θὰ κληρονομήσουν μαζὶ μὲ τὴ γλῶσσα τους, σεβαστὴ καὶ ἀμόλυνη, τὸν πολιτισμὸ ποὺ θὰ δημιουργήσῃ μὴ Ἑλλάδα μὲ πλατύτερους πνευματικοὺς ὀρίζοντες, μὲ μεγαλύτερη καὶ πιὸ ἀντρικὴ πίστη στὴν πηγὴ τοῦ μεγαλείου της καὶ στὴ δύναμη τοῦ λαοῦ της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΙ ΞΕΝΟΙ

Γιὰ τὴ στενὴ συνάφεια τῆς νέας μας γλῶσσας καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μὲ τὴ σημαντικώτατη θέση ποὺ κατέχουν οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ φυσικὸ ἦταν νὰ ἐνδιαφερθοῦν καὶ ἔξνοι ἐπιστήμονες στὸ γλωσσικὸ μᾶς ζήτημα καὶ ν' ἀκουστοῦν συχνὰ μὲ τὴ γνώμη τους. Ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ κατακρήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπ' ὅσους δὲν εὐχαριστοῦσε ἡ ξένη ἐπισημοσύνη οἱ γνώμες αὐτὲς μᾶς εἶναι καλοπρόδεχτες καὶ ἀφέλιμες μάλιστα, ἅμα ἔρχονται ἀπὸ ἄντρες ποὺ γνώρισαν τὴν πατρίδα μας καὶ μελέτησαν τὴ φιλολογία της ἢ ποὺ μὲ τὴ σοφίαν τους πείρα μίλησαν γιὰ ἓνα ζήτημα ποὺ γενικὰ καὶ στὴ βάση του εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ὅμοια ἱστορικὰ φαινόμενα ἄλλων τόπων καὶ χρόνων.

Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ μαρκήσιος Πουάτι αστισμένος ἀπὸ τὴν οὐδέτητα τῶν γλωσσικῶν ἀγῶνων ἐξορκίζει μ' ἓνα του γράμμα ἀπὸ τὴ Νεάπολη τοῦς «Ἄνδρες Ἑλληνες» ν' ἀντικρῶσουν μὲ μεγαλύτερη γαλήνη τὸ ζήτημά τους (1819) ὡς τὰ τελευταῖα ὅσα πάντε χρόνια ποὺ ξαναπῆρε ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἰδέα νέα ὁρμὴ καὶ πυκνὲς ξανακούστηκαν τῶν ξένων σοφῶν οἱ γνώμες μποροῦμε νὰ ξεχωρίσωμε δύο κύριες τάσεις. Ὅσο ὁ «φιλελληνισμὸς» βασιλεύει καὶ οἱ «ἀνθρωπιστὰς» τῆς Ἑσπερίας νοσταλγοῦν καὶ βλέπουν μέσα στὴ νέα Ἑλλάδα τὴν ἀρχαία, τόσο εὐκολώτερα ἐνθουσιάζονται καὶ αὐτοὶ γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρχαίας γλῶσσας, μάλιστα ὅταν τοὺς λείπῃ ἡ βαθειὰ γνώση τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Οἱ τελευταῖες τους παραφυάδες μόλις τὶς τελευταῖες δεκαετηρίδες χάνονται.

Οἱ ἄλλοι ἤξεραν πὼς ἡ ζωὴ εἶναι σὲ κάθε τόπο, ἀκόμη καὶ τὸν πιὸ στυχιμένο, ἐνωμένη μὲ τὸ σπᾶσιμο ἀναχρονιστικῶν μεσαιωνικῶν παραδόσεων, καὶ μὲ ἀγάπη λιγώτερο ἐνθουσιαστικὴ μὰ πιότερο συγκρατητὴ καὶ φωτερὴ παρακολοῦθησαν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ρεύματα ποὺ θὰ ἦταν γόνιμα γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ὅσο ἡ νέα κοινωνικὴ κατάσταση τῆς Εὐρώπης λιγώτερε τοὺς παλιοὺς «φιλέλληνες» καὶ ἡ ἱστορικὴ σκέψη διδάσκει τὴ σωστότερη ἐκτίμηση κλασικῶν χρόνων καὶ νέας Ἑλλάδας, τόσο πληθθαῖναι καὶ κείνοι ποὺ μποροῦσαν στοιχαστικώτερα νὰ νιώσουν τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ. Κι ἔτσι, ὅσοι τοὺς σχεδὸν ὅσοι στὰ τελευταῖα χρόνια μίλησαν μὲ γνώση τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς συμφώνησαν σὲ διὰ ἡ καθαρεύουσα εἶναι ὀλέθρια καὶ πρέπει νὰ φύγῃ, καὶ δικαιώσαν μὲ μιὰ φωνὴ στίς γενικὲς γραμμὲς τῆς μεταρρυθμιστικῆς κίνησης. Καὶ ξεχωρίζουν κάποτε οἱ γνώμες τους γιὰτι ἀπὸ φηλότερα καὶ βαθύτερα ἀπὸ μᾶς ἐκρίναν τὴ νεοελληνικὴ διγλωσσία. Γλωσσικὲς λεπτομέρειες φυσικὰ ὅτε μποροῦσαν νὰ κρίνουν μὰ ἐνωσαν τὸν κοινωνικὸ χαραχτῆρα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τόνισαν τὴν ἐκπολιτιστικὴ του σημασία.

ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΚΑΡΟΛΟΣ ΦΟΡΙΑ (1772-1884)

86. Ἦταν ἡ ἐποχὴ ποὺ τ' ὄνομα τῆς πατρίδας μας ἀρχίζε νὰ ξανακουεῖται στοὺς κύκλους τῶν μορφωμένων Εὐρωπαίων ἀν καὶ ὄχι ἀκόμη μὲ τὸν τρόπο ποὺ θὰ τὸν ἀξίζε ἓνα ἔθνος μὲ δική του ἀξία καὶ μὲ θέση τιμημένη ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους πολιτισμένους λαοὺς. «Τέσσερις αἰῶνες τώρα δὲ μιλοῦν οἱ σοφοὶ Εὐρωπαῖοι γιὰ τὴν Ἑλλάδα παρὰ γιὰ νὰ κλάψουν τὸ χαμὸ τοῦ ἀρχαίου τῆς πολιτισμοῦ, καὶ ταξιδεύοντας σ' αὐτὴν δὲν κάνουν παρὰ νὰ γυραῖουν τὰ ἐρεῖπια καὶ τὴ σκόνη τῶν πόλεων καὶ τῶν ναῶν τῆς, ἀποφασισμένοι ἀπὸ πρὶν νὰ χάσκουν μπρὸς στὰ πῶ ἀμφιβόλα ἀχνάρια ἐκείνου ποὺ ἦταν πρὸ δύο καὶ τριῶν χιλιάδων χρόνων. Ὅσο γιὰ τὰ 7-8 ἑκατομμύρια, τὰ βέβαια καὶ ζωντανὰ λείψανά τῶν ἀρχαίων, ... οἱ σοφοὶ τοὺς ἀναφέρουν μόνο γιὰ νὰ τοὺς ποῦν ράτσα ἐκφυλισμένη, ξεπεσμένη σὲ τέτοιο σημεῖο ποὺ ν' ἀξίξῃ μόνο τὴν περιφρόνηση ἢ τὸν οἶκτο τῶν πολιτισμένων». Ἐτσι μιλεῖ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγιους ποὺ μπῆραν νὰ δῆ τὴν νέα Ἑλλάδα μὲ μάτια πραγματικώτερα, ὁ Φοριέλ, διοικητικὸς ὑπάλληλος στὴν ἀρχή, ἱστορικός καὶ κριτικός, καὶ στὸ τέλος καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο στὸ Παρίσι. Μὲ τὴν ἐλπίδα «πὺς θὰ βοηθοῦσε νὰ κρίνουν μὲ περισσότερη ἀκριβεία καὶ δικαιοσύνη παρὰ ὅς τότε τὰ ἦθῃ, τὸ χαραχτήρα καὶ τὴν ἰδιοφυία τῶν νέων Ἑλλήνων» καὶ μὲ τὴν πεποθήση πὺς μιὰ συλλογὴ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τους τραγοῦδια εἶναι «ἡ ἀληθινὴ ἐθνικὴ ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας» καὶ «τὸ καλύτερο κλασικὸ βιβλίον γιὰ τὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς» ἔβγαλε στὰ 1824, στὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ μεγάλος ἀγῶνας ἀκόμη δὲν εἶχε κριθῆ τὴν πρώτη συλλογὴ τῶν δημοτικῶν μας τραγοῦδιῶν — «Δημοτικὰ τραγοῦδια τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας» — συνοδευμένα μὲ διεξοδικώτατη σοφὴ εἰσαγωγὴ καὶ ὑπομνηματισμοὺς, καὶ μ' αὐτὰ βοήθησε νὰ κινήσῃ τὴ συμπάθεια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ γιὰ τὸ μικρὸ λαὸ ποὺ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν του.

Ἑλληνες λόγιοι βοήθησαν μὲ τίς συμβουλές τους καὶ τίς πληροφορίες τους νὰ συντάξῃ ὁ σοφὸς Γάλλος τὴν πολὺτιμη συλλογὴ του καὶ δὲν παράλειψαν βέβαια νὰ τοῦ ποῦν τὴ γνώμη τους καὶ γιὰ τὸ γλωσσικὸ τους ζήτημα. Ἴσως μάλιστα νὰ γεννήθηκε μιὰ ἀμοιβαία ἀπορία, οἱ Ἑλληνες πατριώτες βλέποντας μὲ ἀπορία νὰ μαζεύῃ μὲ τέτοιο σεβασμὸ καὶ ἀγάπη ὁ πολὺγλωσσος Γάλλος κριτικός τὰ τραγοῦδια καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ τους, καὶ κείνος νὰ μαθαίνει πὺς ἓνα ἔθνος μπορεῖ μὲ τέτοιο τρόπο νὰ περιφρονῇ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα. Τοὺς ἐκάνε μάλιστα καὶ μιὰ ἀποχώρηση. Γιὰτὶ ἀν εἶχε ἀκούσει μόνο τὸν κοινὸ νοῦ καὶ τὴ δική του κρίση δὲ θάγραφε στὴν ἐκδοσὴ τῶν τραγοῦδιῶν τὸ τελικόν » ἐκεῖ ποὺ οἱ σύγχρονοι Ἑλληνες δὲν τὸ προφέρουν καὶ «θ' ἀκολουθοῦσε πιστὰ στὴν ὀρθογραφία τῆς δημοτικῆς προφορᾶς». «Μὰ οἱ περισσότεροι, λέει, ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ποὺ συμβουλευτέμκα γιὰ τὸ σχέδιό μου, μὲ βεβαίωσαν πὺς ἡ ὀρθογραφία αὐτὴ, ἐντελῶς ἀσυνήθιστη στὸ γράψιμο καὶ στὰ βιβλία θὰ ξάφνιζε τοὺς πατριώτες τους» καὶ ἔτσι ἀκολούθησα τὴ γνώμη τους». Ποιὸς ξέρει; Ἴσως νὰ μὴν παίραζε τότε ἀν ἔγραφε «στὴν ῥάχη, στὸ λιμέρι... κατὰ τὸν Βάλτον, τὸ τρίτον τὸ καλύτερον μυριολογίαι καὶ λέγει...» καὶ ἀκολούθησε τὴ συμβουλὴ τῶν φίλων του Ἑλλήνων. Μὰ ν' ἀκολούθησαν καὶ κείνοι ἅμα ἦρθαν γιὰ τὴν πατρίδα τους πῶ εὐτυχισμένες μέρες τίς πολὺτιμες καὶ σοφές συμβουλές του γιὰ τὴ γλῶσσα τους τὴ μητρικὴ καὶ γιὰ τὰ δημοτικὰ τους τραγοῦδια, ποὺ ἔπρεπε «νὰ τὰ γνωρίσουν καὶ νὰ τὰ καλλιεργήσουν καὶ νὰ μὴν τ' ἀφήσουν νὰ χαθοῦν;... «... Ἄν ξαναποχτήσουν τὴν

ἀνεξαρτησία τους, ἀν ἐρθῇ ἡ μέρα ποὺ θὰ μπορέσουν εἰρηνικὰ νὰ καλλιεργήσουν τὰ σπάνια χαρίσματα ποὺ τοὺς ἔδωκε ἡ φύση, μὲ κάθε δίκαιο μορῶμα νὰ ἐλπίζουμε πὺς γλήγορα θὰ φτάσουν, ἴσως καὶ θὰ ξεπεράσουν τὸν πολιτισμὸ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Οἱ ἐπιστήμες θὰ ξανανθίσουν στὴν πατρίδα τους, ἡ φιλοσοφία θ' ἀνοίξῃ νέες σχολές, οἱ καλὲς τέχνες θὰ δώσουν νέα ἀριστουργήματα... Μὰ ἄς μὴν τοὺς κάνουν οἱ ἁμορφες αὐτὲς ἐλπίδες νὰ περιφρονήσουν ἔργο ταπεινὸ καὶ εὐκολο. Ἄς μαζέψουν γλήγορα ὁ τι δὲν ἔχει χαθῆ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια. Ἡ Εὐρώπη θὰ τοὺς εὐγνωμονῇ... καὶ θὰ εἶναι καὶ οἱ ἴδιοι εὐχαριστημένοι νὰ μποροῦν μιὰ μέρα νὰ συγκρίνουν ὁ τι δημιούργησε μιὰ σοφὴ καὶ μελετημένη ποίηση, μὲ αὐτὰ τ' ἀπλὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν πατέρων τους. Πέρασαν ἀπὸ τότε σχεδὸν ἑκατὸ χρόνια. Νὰ τὸν ἀκουσον; Ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης ἄργησαν νὰ βροῦν μιμητές. Καὶ τοῦ Πολίτη τὸ ἔργο μόνο μὲ τὸ δημοτικισμὸ βρήκε τὴν ἀναγνώριση ποὺ τοῦ ἔπρεπε...

Εἶναι εὐκολο νὰ ἀποδείξωμε πὺς ἡ δημοτικὴ ἔρχεται ἀπὸ μεταβολὴ τῆς ἀρχαίας ἀρκεῖ μόνο νὰ μὴ νομίσῃ κανεὶς πὺς ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι γλήγορη, τυχαία καὶ πρόσφατη, ἢ πὺς ἔγινε ἅμα πῆραν τὴν Πόλη οἱ Τούρκοι ἢ σὲ ὁ τι ἄλλη ὠρισμένη ἐποχὴ. Αὐτὸ δὲ θὰ μποροῦσε πῶ νὰ ὑποστηριχθῆ...

Ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι μιὰ γλῶσσα ἀξιοσημείωτη γιὰ ὅλα. Μὲ ὕλιχο ὁμογενὲς καὶ πλοῦσιο καθὼς τὰ γερμανικὰ, διαφανῆς ὡς τὰ γαλλικὰ, πῶ εὐλύγιστη ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ καὶ ἀρμονικώτερη ἀπὸ τὰ ἰσπανικὰ, δὲν τῆς λείπει τίποτε ὥστε ἀπὸ τώρα νὰ μὴ τὴν πιστέψωμε τὴν πῶ ὠραία εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα καὶ χωρὶς καμιά ἀμφιβολία εἶναι ἐκείνη ποὺ δέχεται τὴ μεγαλύτερη τελειοποίηση. Μὲ ὅποια γλῶσσα καὶ ἀν τὴ συγκρίνωμε μόνο ἀπὸ τ' ἀρχαία ἑλληνικὰ, μπορεῖ νὰ φανῆ κατώτερη ποὺ εἶναι ἡ νέα τους φάση. Καὶ δὴ δὲ βρίσκεται ἡ αἰτία στὰ πράγματα, ὅσο στὰ περιστατικά. Ἄς ξαναγίνον οἱ Ἑλληνες ἔθνος, ἄς ἀποχτήσῃ τὸ ἔθνος συγγραφεῖς ἱκανοὺς νὰ διδάξουν κάτι σπουδαῖο καὶ ὠφέλιμο, συγγραφεῖς ποὺ νὰ αἰσθανθοῦν πὺς ἡ δόξα καὶ ἡ εὐημερία τῆς πατρίδας τους ἀπὸ δὴ καὶ μπρὸς βρίσκονται μπροστὰ κι ὄχι πίσω, στὴν τωρινὴ φορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι σὲ μάταιες προσπάθειες νὰ γυρίσουν πίσω, καὶ γλήγορα θὰ γίνουν τὰ νέα ἑλληνικὰ γλῶσσα, ποὺ χωρὶς νὰ μοιάζῃ μὲ τ' ἀρχαία περισσότερο ἀπὸ τώρα, δὲ θὰ ἔχη τίποτε νὰ τοὺς ζηλέψῃ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΟΜΑΖΕΟΣ (1802-1874)

87. Μελετητὴς καὶ σχολιαστὴς τοῦ Δάντη ἤξερε μὲ πόσες δυσκολίες καὶ πρὸς λήψεις εἶχε ν' ἀγωνισθῆ ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῆς Ἰταλίας ὅσο ποὺ νὰ νικήσῃ ἡ «χύθαια γλῶσσα» ποὺ ἐξῆψωσε καὶ ν' ἀναγνωρισθῆ κοινὴ κι ἐθνικὴ ὅλων τῶν Ἰταλῶν καὶ καθὼς ἦταν λογοτέχνης ὁ ἴδιος καὶ μὲ ἀγάπη καλλιέργησε τὰ τοσαῦτα

νικά του γνώριζε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὴν ἀξία μιᾶς ζωντανῆς ἐθνικῆς γλώσσας, ποὺ μπορεῖ πάντοτε γ' ἀντλή ἀπὸ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς τὴν πλούσια κι ἀστείρευτη πηγὴ. Κριτικός πολὺγλωσσος ἀφιέρωσε στὴ συλλογὴ του «Δημιῶδη τραγῳδία» (1842) ἕναν τόμο γιὰ τὴ δημοτικὴ μας ποίηση, καὶ ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ὅπου ζοῦσε ἐξόριστος ὁ μεγάλος πατριώτης μ' ἐνδιαφέρον ἀκολουθοῦσε τὰ πρῶτα βήματα τῆς νέας μας λογοτεχνίας, σοφὰ ἀδηγημένης ἀπὸ τοὺς φίλους του στὰ Ἑφτάνησα. Ἐβλεπε ξαναζωνταναιμένο στὴν πατρίδα τῆς ἐλευθερίας τὸν ἴδιο ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλώσσα ποὺ αἰῶνες πρωτότερα πολεμήθηκε στὴ δική του πατρίδα καὶ δὲ διασώζετο γράφοντας στοὺς Ἑλλήνες φίλους του νὰ προφητέψῃ τὴ νίκη.

Τὰ ἀδύνατα πνεύματα ἢ οἱ δειλοὶ ἀπὸ ἀπειρία ἢ οἱ μάταιοι κι ἐλαφροὶ ἀποφεύγουν τὴν κοινὴ γλώσσα, γιὰτὶ δὲν εἶναι ἀρκετοὶ νὰ τὴν εὐγενίσουν μὲ τὰ δικὰ τους νοήματα καὶ αἰσθήματα, μὲ τέχνη δική τους. Ἐθελὲ ἀναζητοῦν τὴν εὐγένεια τοῦ ὕφους στὴ γραμματικὴ τῆς νεκρῆς λαλιᾶς, ποὺ συγγραφεῖς πεθαμένοι ἐμεταχειρίσθηκαν μ' εὐγένεια θαυμαστή.

ΝΑΪΤ

88. Ζοῦσε φαίνεται στὴν Ἑλλάδα καὶ βλέποντας τὸ περίεργο γλωσσικὸ πείραμα ποὺ ὀλόκληρο ἔθνος εἶχε καταπιαστῆ προσπάθησε μὲ μερικὲς συμβουλὲς νὰ τοὺς σταματήσῃ στὸν ἀλέθριο δρόμο, δημοσιευμένες σ' ἕνα περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς.

Πιστεύω ὅτι ἡ παροῦσα τῶν Ἑλλήνων γλώσσα ποτὲ δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν μορφήν, καὶ ὅτι ἂν εἶναι δυνατόν, δὲν πρέπει νὰ ἐπιθυμῶμεν τοῦτο (1865).

Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν λέξεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάγητε εἰς τὴν πηγὴν μόνον ὅταν ἔχητε χρεῖαν τοῦ καθαροῦ ὕδατος.

Καὶ ἐὰν ἤθελεν ἐπαναφερθῆ ἡ ἀρχαία γλώσσα ὁ λαὸς ἤθελε τὴν φθεῖρει, καὶ ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον ἤθελεν διαφέρει τὰ ἀποτελέσματα τῆς βελτιώσεως τῆς δημώδους γλώσσης καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΡΟ (1832-1914)

89. Παλιὸς ἐταῖρος τῆς γαλλικῆς σχολῆς, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο στὸ Παρίσι μέλος καὶ γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν ἦταν συγγραφέας πολλῶν σπουδαίων ἔργων γιὰ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ κόσμον καὶ ἀγάπησε τὴ νέα Ἑλλάδα ὅμοια μὲ τὴν ἀρχαία. Τὴ γνώμη του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὴν εἶπε στίς «Ἀναμνήσεις ἀπὸ ἕνα ταξίδι στὴ Μικρὴ Ἀσία» (1864).

Σὲ ὅσους γράφουν καὶ μιλοῦν στὴ Βουλῆ, στὸ Πανεπιστήμιο, στίς ἐφημερίδες ἢ ἄλλου, βασιλεύει μιὰ ἄμιλλα, ποιὸς θ' ἀπομα-

κρυνθῆ περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὠνόμαζαν ἐδῶ καὶ 40 χρόνια ρωμαϊκά ἢ νέα ἐλληνικά, γιὰ νὰ ἔρθουν κοντότερα σ' ἀρχαία. Ὁ ἕνας καμαρώνει πὼς ἔβγαλε μιὰ λέξη καταγωγῆς τούρκικης ἢ ἰταλικῆς ποὺ ὄλος ὁ κόσμος καταλάβαινε, κι ἔβαλε στὴ θέση τῆς μιὰ λέξη ποὺ ξετρώπιωσε σὲ καμιὰ γωνιά παράμερη τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ ποὺ θὰ βρίσκωνται στὴν πόλη δέκα ἄνθρωποι νὰ τὴν καταλαβαίνουν καὶ μὴν ξεχνᾶς πὼς ἡ πρώτη τῆς σημασία ξεχώριζε μὲ μιὰ σημαντικὰ διαφορετικὴ ἀπόχρωση, ἀπὸ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ὀφίγους σημασίας ποὺ τῆς ἐπιβάλλει σήμερα ἑνὸς λόγιου ἢ ἰδιοτροπία. Ἐνας ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ κρύψῃ τὴ χαρὰ του ποὺ μεταχειρίστηκε σὲ μιὰ φράση ποὺ σὰς λέει τὴν ἀρχαία δοτικὴ, ποὺ εἶχε χαθῆ ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ κλίση. Εἶναι παράξενο θέαμα ὀλόκληρο ἔθνος νὰ ἔχη γίνῃ σχολαστικὸ, καὶ κατὰ τὴν ἰδέα μου μὲ τὸ παιχνίδι αὐτὸ ἔχει χάσει πολὺ ἡ γλώσσα τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ὡς πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὴν πρωτοτυπία.

Φαντάζονται ἴσως πὼς μιλοῦν ἐλληνικὰ ἅμα γράφουν... τὸ διπλωματικὸν σῶμα, συνταγματικὴ αἵρεσις ἢ ἅμα μεταφράζουν κατὰ λέξη φράσεις γαλλικῆς καθὼς λαμβάνει χώραν! Αὐτὸ τὸ περίεργο λογωτατίστικο καὶ προσποιημένον ἰδίωμα μοῦ πειράζει τὰ νεῦρα. Πόσο προτιμῶ, ὅσο καὶ ἂν τὴ λέν βάρβαρη μ' ἕνα περιφρονητικὸ χαμόγελο οἱ λόγιοι Ἀθηναῖοι, τὴ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ τόσο συχνὰ ἀκουσα ἀπὸ τοὺς ψαράδες τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τοὺς ἀγωγιάτες στὴ Ρούμελη, ἐνῶ περπατοῦσαν σιγὰ πλάι στὸ ἀλογό τους, σὲ κάποια μονοπάτι τοῦ βουνοῦ. Πόσο πλούσια εἶναι ἀπὸ ζωντανῆς καὶ ἀπλῆς φράσεις, ἠχηρῆς ὀνοματοποιίας, πετυχημένα σύνθετα ποὺ ἡ λαϊκὴ φαντασία δημιούργησε χωρὶς κανένα κόπο!

Σταυροκοπιέται ὁ περιφρονητικὸς καθαριστὴς στὴν πρωτεύουσα γιὰ τίς ἀρβανίτικες καὶ τίς τούρκικες λέξεις... μὰ πόσο εἶναι ἡ γλώσσα αὐτὴ τοῦ ναύτη καὶ τοῦ βοσκῆ πρὸς πρωτότυπη, πρὸς ζωντανή, θὰ ἔλεγα μάλιστα καὶ περισσότερο ἐλληνικὴ ἀπὸ ἐκείνην ποὺ μιλοῦν στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν!

ΙΟΥΛΙΕΤΑ ΑΔΑΜ

90. Λόγια Γαλλίδα ἔγραψε κοντὰ σ' ἄλλα μιὰ σύντομη ἱστορία γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση — «Οἱ σύγχρονοι ποιηταὶ τῆς Ἑλλάδος» (1882) — καὶ καὶ ἀναγνώρισε τὴ σημασία τῆς ζωντανῆς γλώσσας γιὰ τὴν ποίηση, τὴ λογοτεχνία, καὶ τὴν πνευματικὴ μας ζωὴ.

Ἐὰν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εὐρίσκεται εἰσέτι εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα, ἐὰν ἡ Ἑλλάς δὲν ἔχη ἔθνικὴν ἀληθῶς φιλολογίαν, ἐὰν ἡ διανοητικὴ πατρίς δὲν ἀπηλλάγη τῆς ξενικῆς εἰσβολῆς, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐὰν ἡ ἐλευθέρᾳ ἔκφρασις τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνικοῦ πνεύματος δὲν κατωρθώθη εἰσέτι ὑπεύθυνον εἶναι τὸ Πανεπιστήμιον διότι ἄνευ τοῦ φραγμοῦ ὃν ἔθεσεν, ἄνευ τοῦ ἀδυσωπήτου πολέμου ὃν ἐκήρυξε κατὰ τῆς αὐθορμητοῦ ποιήσεως, παραδεχόμενον εἰς τοὺς διαγωνισμοὺς μόνους τοὺς εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένην γλῶσσαν γεγραμμένους στίχους, ἄνευ τῶν στεφάνων οὐδ' ἀποκλειστικῶς ἐχορήγει εἰς εἶδος τι ἐπισήμου ποιήσεως, τὸ ἔθνικὸν πνεῦμα ὅπερ πάντοτε ἐκδηλοῦται βραδύτερον ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, ἤθελεν ἐλευθέρως σταδιοδρομήσει ἐν τῷ σταδίῳ τῶν μουσῶν, καὶ παρασκευάσει οὕτω τὴν γέννησιν φιλολογίας οὐσιωδῶς ἑλληνικῆς.

Ἡ γλῶσσα λαοῦ τινος δὲν ἀποχωρίζεται τῆς διανοίας καὶ τοῦ πνεύματός του.

Τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ ἐπιβάλῃ εἰς λαόν τινα ἐτοιμὴν γλῶσσαν, ἐνῶ κέκτηται ἤδη ἴδιαν, ἐπὶ προφάσει ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, εἶναι ματαιοπονία, παραβίασις τοῦ πνεύματός του, ἀπόπειρα κατὰ τῆς ἐνδομύχου αὐτοῦ ἀναπτύξεως ἀναστολή τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ προόδου.

Ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν ἀντὶ ἀκαδημαϊκῆς καὶ τεχνητῆς γλώσσης παραδέχετο τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα κοινήν, ἡ γλῶσσα αὕτη θὰ εἶχεν ἤδη προαχθῆ εἰς μέγαν βαθμὸν τελειοποιήσεως.

ΑΝΑΤΟΛΑ ΦΡΑΝΣ

91. Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς καὶ συγγραφέας. Μίλησε γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα στὸ γαλλικὸ «Χρόνο», σὲ μιὰ του κριτικὴ γιὰ τὴ «Ζούλεια» τοῦ Ψυχάρη.

Δὲν ξαναζωντανεῖται κανεὶς οὔτε τίς γλώσσες οὔτε τοὺς πολιτισμοὺς καὶ γιὰ νὰ γράφῃ κανεὶς σὰν τὸν Πλάτωνα πρέπει καὶ νὰ ζῆ καθὼς ἐκεῖνος. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν μιὰ κοινὴ γλῶσσα. Ἄν τὴν ἔγραφαν θὰ γίνονταν γλῶσσα λογοτεχνικῆ. Κάθε γλῶσσα εἶναι εὐγενικὴ ὅταν σ' αὐτὴν εἰπώθηκαν εὐγενικῆς ἰδέας. Καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ποὺ δὲν ὑψώθηκαν ἀκόμη στὴν ἐπίγνωση τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν περιφρονοῦν τὴν κοινὴ τους καὶ δημοτικὴ γλῶσσα, σὰ νὰ μὴν ἦταν τοῦ λόγου ὁ πρῶτος νόμος νὰ εἶναι κοινὸς σὲ ὅλον τὸν κόσμον καὶ νὰ τὸν καταλαβαίνει ὁ καθένας. Θέλουν νὰ γράφουν ἄλλως ἀπ' ὅτι μιλοῦν, καὶ δὲ συλλογίζονται πῶς λέξεις ποὺ γράφομε πατώντας τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες εἶναι τέρατα.

ΓΑΣΤΟΝ ΔΕΣΑΝ

92. Ἀρχαῖος ἐταῖρος τῆς γαλλικῆς σχολῆς καὶ συγγραφέας ἔγραψε διάφορες μελέτες γιὰ τὴν Ἑλλάδα, κοντὰ στ' ἄλλα καὶ μιὰ ἁμορφὴ περιήγησις, «Ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα» (1892) ἐκεῖ ἀφιερῶναι ἓνα κεφάλαιο στὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα ποὺ ἴσια ἴσια εἶχε ἀρχίσει νὰ ξαναβράζῃ.

Ἡ φροντίδα νὰ ξαναζωντανέψουν μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀρχαιότητα ἐμπλεξε τοὺς Ἕλληνες σὲ φιλολογικῆς φαντασιοπληξίες ποὺ ἀνησυχοῦν καὶ ποὺ σκανδαλίζουσαν κάποτε τοὺς γλωσσολόγους.

Δὲν ἔχουν ἀκόμη γλῶσσα ὀρισμένη καὶ ὀριστικὴ ἢ καλύτερα βρίσκονται σὲ πολὺ δύσκολη θέση, γιὰτι ἔχουν πολλὲς καὶ δὲν ξέρουν ποιά ἀπ' ὅλες νὰ πρωτοδιαλέξουν.

... Σβήνουν ἀπὸ τὴν ἱστορία τίς ἑκατονταετηρίδες ποὺ τοὺς ἐνοχλοῦν. Βεβαιώνουν πῶς ἀπὸ τὸν Περικλῆ ὡς τὸν κ. Κωνσταντόπουλο τίποτε δὲν ἐγίνε. Γι' αὐτοὺς τὸ τράμ τοῦ Φαλήρου δὲν εἶναι τράμ· εἶναι ἵπποσιδηρόδρομος. Τὸ καπέλο γίνετα: πῖλος, τὸ κανόνι τηλεβόλον. Τὸ μαντίλι εἶναι λατινικὸ· μερικοὶ θὰ ἤθελαν νὰ βάλουν στὴ θέση του τὸ ρινόμακτρον. Αὐτὴ ἡ ἀναμορφωτικὴ μανία πάει καὶ σὲ πράματα ποὺ δὲν εἶναι δουλειὰ τῶν σοφῶν... Οἱ γεροκαπετάνιοι στὶς Κυκλάδες λέγουν ἅπλα κατὰ τὴν περίστασι τράβα, ἴσα, βίρα, μάινα, φούντα. Ὁ Κανάρης δὲ μιλοῦσε ἀλλιῶτικα ἅμα ἔκαψε στὰ νερά τῆς Χίου τὸν Καπετάνπασα. Σήμερα οἱ ἀξιωματικοὶ στὸ βασιλικὸ ναυτικὸ, ὅταν θέλουν νὰ ρίξουν τὴν ἀγκυρα φωνάζουν ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴ γέφυρα σὰ νὰ ἦταν στὴν Ἀκαδημία: Πόντισον! Εἶδαν κι ἔπαθαν ὡς ποὺ νὰ καταλάβουν τὰ πληρώματα αὐτὴ τὴν προσταχτικὴν τοῦ ἀορίστου. Οἱ νεοσύλλητοι στὸ ναυτικὸ, ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι, ἀπὸ τὴν Ἄντρο, τὴν Ἀνάφη ἢ τὴ μακρινὴ Ἀμοργὸ ἤθελαν ἀκόμη νὰ πιστέψουν πῶς τὸ πόντισον εἶναι ἓνας Ἀγγλος λόρδος. Κι ἔπειτα, εἴμαστε ἄραγε βέβαιοι πῶς ἅμα ἀράξε ὁ Ὀδυσσεύς στὸ νησί τῆς Καλυψῶς εἶχε καταφύγει σὲ τέτοιες εὐγλωττίες γιὰ νὰ διατάξῃ τοὺς χειρισμοὺς τῆς ἀγκυροβολίας.

ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΟΥΙΤΝΕΙ

93. Οἱ γινῶμες τῶν ξένων γιὰ τὴ γλῶσσα μας ἔρχονταν τίς περισσότερες φορές ἀπὸ λόγιους ποὺ γιὰ ὁδηγὸ δὲν εἶχαν καμιὰ εἰδικὴ προπαιδεία. Μὰ ἴσια ἴσια στὰ χρόνια αὐτὰ ἡ γλωσσικὴ ἐπιστῆμη σημεῖωναι νέο σταθμὸ στὴν ἐξέλιξί της, καὶ ἀφοῦ μελετήθηκαν ἱστορικὰ καὶ συγκριτικὰ διάφορες γλώσσες κατορθῶναι ἡ γενικὴ γλωσσολογία καὶ κρίνει στοχαστικώτερα τὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἱστορία κάθε γλώσσας. Ὁ νεοελληνικὸς καθαρισμὸς κυνηγᾷ ἴσια ἴσια τῶρα τὰ τολμηρότερα θείρα. Πῶς θὰ τὸν κρίνῃ ἡ γλωσσικὴ ἐπιστῆμη; ἄραγε θὰ τὸν δικαιοῦσῃ;

Ἀντιπρόσωπος χαρακτηριστικὸς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ Ἰνδολόγος Οὐίτνεϊ, καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὶς Ἐνωμένες πολιτείες (1854). Στὰ κλασικὰ του ἔργα — Ἀρχαίς τῆς γλωσσολογίας (1867) καὶ Ζωὴ τῆς γλώσσας (1875) — συστηματοποίησε καὶ ξεκαθάρισε τοὺς γενικοὺς γλωσσικοὺς νόμους καὶ κήρυξε πῶς ἀναγκαστικὰ κάθε γλῶσσα μὲ τὸν καιρὸ σιγὰ σιγὰ ἀλλάζει· πῶς γλῶσσα δὲν εἶναι κάτι ξεχωριστὸ καὶ αὐθόπαρχτο μὰ σχετίζεται ἀμεσῶτατα μὲ τὸ λαὸ πού τὴ μιλεῖ ἀσυνείδητα, καὶ πῶς μόνο στὰ χεῖλη του καὶ στὴν ψυχὴ του μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ ζῆσι γιὰ νὰ τὴν ποῦμε γλῶσσα του καὶ γλῶσσα ζωντανή. Θὰ συγκινηθῆ ἄραγε ὁ Οὐίτνεϊ ἀπὸ τὰ σχέδια τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν;

Κάνουν τώρα μερικοὶ στὴν Ἑλλάδα τὴ σχολαστικὴ καὶ οὐτοπικὴ προσπάθεια νὰ βάλουν τὸν πολυτάραχο λαὸ τοῦ σημερινοῦ μικροῦ καὶ ἀσημου βασιλείου νὰ μιλῇ καὶ νὰ γράφῃ καθὼς ἔκαναν οἱ ἥρωικοὶ τοὺς πρόγονοι... Μὰ δὲν ἔχομε νὰ περιμένουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ πείραμα πολλὰ. Ἄν πετύχαινε θὰ εἶναι ἡ πρώτη φορὰ σὲ ὅλη τὴν ἱστορία τῶν γλωσσῶν ὅπου κατωρθώθηκε ἓνα τέτοιο πρᾶμα.

ΕΜΙΛΙΟΣ ΕΓΚΖΕΡ (1813-1885)

94. Ἑλληνιστὴς, καθηγητὴς στὸ Παρίσι καὶ μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου ἀγάπησε τὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ γινε καὶ μὲ τὴ νέα τῆς γλῶσσα. Γιὰ τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἔγραψε στὴ διατριβὴ του «Περὶ τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων» (1864) ποὺ διαβάστηκε στὴν ἐπέτειο συνεδρία τῶν πέντε ἀκαδημιῶν στὸ Παρίσι, καὶ στὸ σημαντικό του ἔργο «Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴ Γαλλία» (1869). Ἐκεῖ σ' ἓνα παράρτημα ὑπερασπίζεται τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ μὲ ὅλη του τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν ἀναγεννημένη Ἑλλάδα τονίζει τὴν ἀνάγκη νὰ καθιερωθῆ.

... Θεωρῶ μὲ λύπη μου τὴν ἀκαιρον ταύτην καὶ ἐπιτετηδευμένην μίμησιν τῆς ἀρχαιότητος. Πᾶσα γλῶσσα καθὼς καὶ πᾶσα ἔθνικότης τῆς νέας Εὐρώπης ἔχει τὸν ἴδιον αὐτῆς χαρακτήρα, ὅστις εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἱστορίας τῆς· ἡ δὲ Ἑλλάς δὲν ἔμπορεῖ χάριν τῆς παλαιᾶς τῆς δόξης ν' ἀπαρνηθῆ τοὺς αἰῶνας ὅσοι τὴν χωρίζουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους, ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἢ τοῦ Θεοδοσίου καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ οἰκαιοποιηθῆ σήμερον τὴν γλῶσσαν τῶν Μαραθωνομάχων, ἢ τῶν πολεμιστῶν τῶν Ἀρβήλων, ἢ τῶν πρώτων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου, τὸν ὅποιον τιμᾷ πάντοτε, ὡς ὑπέρμαχον τῆς θρησκευτικῆς τῆς ἀνεξαρτησίας. Καὶ ἄς μὲ συγχωρήσωσιν οἱ φίλοι μου Ἕλληνες νὰ τοῖς εἴπω μὲ εὐκρινῆ παρρησίαν, ὅτι τὸ καλύτερον θὰ ἦτο νὰ παραδεχθῶσι τὰς μεταβολὰς ὅσαι ἔγιναν πλέον, καὶ νὰ μὴ προσπαθῶσι νὰ ἐπιφέρωσι ριζικὴν ἀναμόρφωσιν τῆς σημερινῆς ζώσης γλώσσας τῆς Ἑλλάδος. Μοὶ ἀρέσκει ν' ἀκοῦω τὸν ἐκδότην τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ λέγῃ ὅτι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ γέρου στρατηγοῦ, καθὼς καὶ ἡ ζωὴ

του, εἶναι «μία ἀποζημίωσις τοῦ θρήνου τοῦ 1453»· ἀλλὰ πρὸς τιμὴν τοῦ ἥρωός του αὐτοῦ χαίρω ὅτι δὲν ἔβαλεν εἰς τὰ χεῖλη του τὴν γλῶσσαν τῶν λογίων Ἀθηναίων ἢ τῶν ἀκαδημιῶν τῆς Δύσεως (1864).

Οἱ τύποι ποὺ ξεχωρίζουν τὰ ρωμαίικα ἀπὸ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δὲν εἶναι παρὰ ἡ τελευταία φάσις ἐργασίας αἰώνων· οἱ προγενέστερες φάσεις ἀντιπροσωπεύονται ποικιλότροπα μὲ πλῆθος αὐθεντικὰ μνημεῖα, ἀπὸ τίς ἐπιγραφὰς στὸ δημοτικὸ ἰδίωμα ὡς στὰ ἔργα ἀκόμη τῶν συγγραφέων ποὺ τιμοῦν τὸν ἑλληνισμὸ (1869).

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοπατρία πῆρε στραβὸ δρόμο μὲ τὸ νὰ γυρεύῃ νὰ ξαναβῆ τὸς αἰῶνες πίσω. Κάνουν μπρὸς στὰ μάτια μας ὅτι θὰ εἶχε κάνει ἡ Γαλλία στὸν 11. αἰῶνα νὰ θυσίαζε στὰ λατινικὰ τῆς ἐκκλησίας τὰ γαλλικὰ τῶν τρουβαδούρων.

Ι. ΣΤΟΥΑΡΤ ΜΠΛΑΚΙ

95. Δὲν ἔλειψαν οὔτε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία οἱ λόγοι ποὺ συνηγόρησαν γιὰ τὴ δημοτικὴ. Ἔτσι ὁ ἑλληνιστὴς Μπλάκι, καθηγητὴς στὸ Ἐδιμβούργο ἔγινε ὕστερα ἀπὸ ἓνα ταξίδι στὴν κλασικὴ γῆ θερμὸς φίλος τῆς νέας Ἑλλάδας καὶ σύστησε τὴ μελέτη τῆς νέας τῆς γλώσσας. Μὰ μὲ ὅλη του τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν ἀρχαιότητα — εἶναι ὁ μεταφραστὴς τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ ὁ συγγραφέας τῶν «Ἑλληνικῶν ὥρων» — κατόρθωσε χωρὶς νὰ θαμπωθῆ ἀπὸ τὴν αἴγλη τῆς νὰ κρῖνῃ σωστὰ τὴ νέα γλῶσσα καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τ' ἀναφαίρετά της δικαία. Ἔτσι σὲ μιὰ συνεδρία τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Λονδίνου (1872) εἶπε γι' αὐτὴν τ' ἀκόλουθα:

Κάθε γλῶσσα ζωντανὴ ἔχει τὴ δύναμη καὶ τὸ δικαίωμα νὰ δημιουργῆ τύπους νέους. Ἄφου μποροῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες νὰ λέγουν ὄχι μόνο γλυκὸς μὰ καὶ γλυκερός, ὄχι μόνο ὀμαλῶ μὰ καὶ ὀμαλίζω, δὲ βλέπω γιὰ ποῖο λόγο θὰ κατηγορήσωμε τοὺς νεώτερους ποὺ λέγουν βρωμερός ἀντὶ βρωμώδης καὶ δακρύζω ἀντὶ δακρῶ... Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς νέες λέξεις... πρέπει νὰ τιμηθοῦν σὰν ἀνθισμα τῆς γλώσσας καθαρὰ ἔθνικόν. Ἄν τίς πῆτε «χαλασμένες» λέγω πῶς εἶστε σχολαστικοὶ καὶ δὲν ξέρετε τί σὰς γίνεται.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΜΑΪΕΡ

96. Καὶ πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸν Οὐίτνεϊ ἓνας παλιὸς γλωσσολόγος ἀπὸ τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους εἶχε ὁμοία μιλῆσαι γιὰ τὸ νεοελληνικὸ καθαρισμὸ, ὁ Γεώργιος Κούρτιος, καὶ εἶχε ὀνομάσει τ' ἀποτελέσματά του τεχνητὰ, ψεύτικα καὶ ἐπιφοβὰ (1857). Τὴν ἴδια ἔμως χρονιά ἔγραψε καὶ ὁ ἀδερφός του γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα, ὁ περιφημὸς ἱστορικός καὶ ἀρχαιολόγος Ἑρνέστος Κούρτιος ποὺ ἔκανε τίς ἀνακαρπὰς στὴν Ὀλυμπία, καὶ ὑποστήριξε πῶς καὶ ὁ «τελευταῖος κάτοικος» στὴν

Ἑλλάδα μιλεῖ πιά καθαρεύουσα. Θὰ ἦταν πιά τώρα καιρὸς ν' ἀκουστῆ καὶ ἡ γνώμη γλωσσολόγων εἰδικώτερων, ποὺ κοντὰ στὴ γενικώτερη γλωσσικὴ προπαυδαία θὰ εἶχαν καὶ τὴν ἐξακριβωμένη γνώση τῆς νέας γλώσσας, καὶ θὰ μπορούσαν ἔπειτα ἀπὸ προσωπικὴ ἀντίληψη μὲ ἀκόμη περισσότερο κύρος νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ νεοελληνικὴ διγλωσσία. Καὶ αὐτοὶ δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν. Ἄρχισαν νὰ βλέπουν οἱ Εὐρωπαῖοι φιλόλογοι πὼς δὲν ἦταν χαλασμένη ἡ νέα μας γλώσσα γιατί τάχα δὲ συντάσσονταν πιά καθὼς στ' ἀρχαῖα ἢ ἀπὸ μὲ γενικῆ, καὶ οἱ γλωσσολόγοι ποὺ ἔβλεπαν τίς κλασικὲς γλώσσες στὴν ἱστορικὴ τους ἐξέλιξη μὲ ὅλα τους τὰ στραβά καὶ ὅλες τους τίς ἀτέλειες ἄρχισαν μὲ ἀγάπη νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τίς νέες γλώσσες κοντὰ κοντὰ σ' αὐτὲς γιὰ τὴ νεοελληνικῆ. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνοίγει τὴ σειρά ὁ Αὐστριακὸς Μάισερ, καθηγητῆς τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας στὸ Γκράτς (1850), ὁ συγγραφέας τῆς «Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς», ποὺ πλούτισε καὶ τὴ νεοελληνικὴ γραμματικὴ μὲ πλούσιες συμβολές.

Εἶναι στραβὸ ἄμα κρίνει κανεὶς τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα νὰ τὴ σχετίζη μὲ τὸ ζήτημα ἂν ὁ λαὸς εἶναι ἀνακατωμένος πολὺ ἢ λίγο μὲ ξένα στοιχεῖα... Μόλις θὰ βρῆ κανεὶς στὴν ἱστορία μιὰ χώρα ποὺ νὰ δοκίμασε τέτοια ἀξιολύπητη μοῖρα καθὼς τὴν ἑλληνικὴ γῆ... μὰ σαστίζομε μὲ τὴ ζωτικότητα καὶ τὴν ἀντίσταση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ποὺ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει μὲ ὅλες αὐτὲς τίς συνηθῆκες τόσο λίγο εὐνοϊκῆς. Ἔνα μόνο εἶναι ὁ κύριος χαρακτήρας μιᾶς γλώσσας, καὶ ἂν χαθῆ σῆναι ἡ ἴδια· αὐτὸ εἶναι ἡ γραμματικὴ ὑφή στὴν κλίση τῶν ρημάτων καὶ τῶν ὀνομάτων (1877).

Βλέπομε συχνὰ ἀνθρώπους ἀπὸ κατώτερες τάξεις ποὺ ἀνέβηκαν καὶ πῆραν θέση στοὺς ἀνώτερους κοινωνικοὺς κύκλους, νὰ βάζουν ὅλα τους τὰ δυνατὰ γιὰ νὰ βγάλουν ἀπὸ πάνω τους κάθε ἀνάμνηση τῶν περασμένων τους... τὸ ἴδιο συμβαίνει στοὺς Ἕλληνες μὲ τὴ γλώσσα τους. Οἱ καημένες οἱ λαϊκῆς διὰλεχτες ἔπεσαν στὴ δυσμένεια τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων, ἀφότου ἄρχισαν νὰ νιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους αὐτοκυβέρνητο. Θέλουν ν' ἀπαρνηθοῦν τὴν ἐξέλιξη χίλιων χρόνων καὶ νὰ μιλοῦν καὶ νὰ γράφουν σήμερα καθὼς στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδας. Μιλῶ γιὰ τίς προσπάθειες τῶν νέων Ἑλλήνων νὰ δημιουργήσουν φιλολογικὴ γλώσσα. Εἶναι βέβαια αὐτὸ ἐσωτερικὸ ζήτημα τοῦ ἔθνους, καὶ πέφτει δύσκολο νὰ μιλήσῃ ἕνας ξένος· ὅποιος ὅμως ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ μέλλον τοῦ πολυδοκιμασμένου αὐτοῦ λαοῦ, δὲ θὰ δῆ χωρὶς λύπη πὼς βρίσκεται σὲ πλάνες ποὺ εἶναι ἐν μέρει πολὺ σοβαρές. Ὅποιος πάρῃ μιὰ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα ἢ κι ἕνα ἐπιστημονικὸ βιβλίο, θ' ἀπορήσῃ πόσο εὐκόλα μπορεῖ νὰ διαβάσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ, ἀρκεῖ νὰ ξέρῃ τ' ἀρχαῖα, γιατί εἶναι γραμμένα σὲ γλώσσα ποὺ βέβαια δὲ θὰ πολυνοστιμεύονταν στὸν Πλάτωνα καὶ τὸ Δημοσθένη, μὰ ποὺ δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς μετα-

γενέστερης γλώσσας. Ἀρνήθησαν δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς στὶς περισσότερες ἰδιορρυθμίες ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ νέα ἑλληνικά, καθὼς κι ὅλες τίς νέες γλώσσες, κι ἔβαλαν ἀσυλλόγιστα πίσω στὴ θέση τους ἀρχαίους τύπους καὶ ἐκφράσεις, ἔτσι ποὺ ὅλο μαζί παρουσιάζει ἕνα παράξενο ἀνακάτωμα ἀπὸ ἀληθινὴ ζωὴ καὶ νεκρὸ ὄλικὸ. Μὲ λόγιες ἐταιρεῖες ὅμως καὶ ψηφίσματα ἀκαδημαϊκῶν δὲν μπορεῖ νὰ γυρίσῃ πίσω ὁ τι ἱστορικὰ ἐξελίχτηκε· εἶναι σὰ νὰ ἤθελαν νὰ δοκιμάσουν ἕξαφνα σὲ μᾶς νὰ γράφουμε μεσαιωνικὰ γερμανικά. Ἄλλιῶς γεννιέται μιὰ γραφομένη... Καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα θὰ εἶναι δυνατὴ μιὰ φιλολογικὴ γλώσσα μόνο ἂν βασιστῆ στὰ σημερινὰ δημοτικὰ ἰδιώματα.

ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ ΦΡΙΜΑΝ (1823-1892)

97. Σκότος ἱστορικὸς, κριτικὸς καὶ μεγάλος συγγραφέας ἦταν καὶ φίλος τῆς Ἑλλάδας. Στὴν πατρίδα του ἀγωνίστηκε γιὰ νὰ βαστάξῃ ἡ ἀγγλικὴ γλώσσα ὅσο γίνονταν τὸν ἀγγλοσαξονικὸ της χαρακτήρα. Καὶ σὲ μιὰ του μελέτη γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῶν Βυζαντινῶν φανέρωσε τὴ συμπάθειά του γιὰ τὴ νέα μας γλώσσα.

Υποστηρίζω πὼς θὰ ἦταν σωστότερο καὶ πιὸ ὠφέλιμο γιὰ τὴν πατρίδα ἂν πρὸ πενήντα χρόνων ἔμεναν πιστοὶ οἱ νέοι Ἕλληνες στὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦν, ἂν καλλιεργοῦσαν τοὺς πόρους τῆς καὶ τῆς γύρευαν μιὰ θέση κοντὰ στὶς ἄλλες εὐρωπαϊκῆς γλώσσες, παρὰ νὰ προσπαθοῦν... νὰ ἀναστήσουν ἕνα γλωσσικὸ τύπο ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀναστηθῆ... Τὰ νεοελληνικά ποὺ γράφουν δὲν εἶναι παρὰ ἑλληνικὴ θεματογραφία, καὶ μάλιστα μὲ πολλὰ λάθη.

ΕΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΚΡΑΝ (1841-1903)

98. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐπιστήμονες ποὺ μελέτησαν τὴ σημερινὴ μας γλώσσα τὴν ἀγάπησε γιὰ τὴ δική της σημασία, ἀσχετα μὲ τὴν ἀρχαιότητα, κι ἔγινε ἀπὸ τὰ 1869 ὁ ἀκούρατος ἐκδότης μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν κειμένων στὶς πολύτομες συλλογές «Δημόδης ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη» καὶ «Συλλογὴ μνημείων γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας».

Οἱ σύγχρονοὶ του φιλόλογοι ἀποροῦσαν πὼς μπορεῖ νὰ καταγίνεται μ' ἕνα «ἀπαῖσιο ἰδίωμα χωρὶς γραμματικῆ», αὐτὸς ὅμως ἔβγαξε κίβλας στὰ 1878 τὴ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς, κι ἔπειτα Κρηστομάθεια καὶ Λεξικό. Καὶ ὅταν τὸ Ἑγχειρίδιο συνομιλίας τὸν ἀνάγκασε ὁ ἐκδότης νὰ τὸ γράψῃ στὴν καθαρεύουσα· δικαιολογήθηκε στὸν πρόλογο σὲ δημοτικῆ, στὴ γλώσσα ποὺ θαύμασε ὅλη του τὴ ζωὴ, ποὺ τῆς θυσίασε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἐργασίας του καὶ ποὺ δὲν ἄφησε περίσταση ποὺ νὰ μὴν ὑμνήσῃ τίς χάρες τῆς.

Ἡ ἐξαισία αὐτὴ γλώσσα, ἡ τόσο ζωντανή, τόσο εὐκολοκίνητη, μὲ τόσες εἰκόνες γεμάτη, μὲ τέτοιο πλοῦτο φραστικὸ, ἢ τόσο ἐνεργητικὴ καὶ τόσο μελωδική... (1885).

Μὲ τὸ παραπάνω ὑποτίμησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς θησαυροὺς τῆς δημοτικῆς τοὺς γλώσσας· ἅμα τὴ μελετήσουν περισσότερο θὰ πειστοῦν πὼς τὸ ζωντανεμα τῆς ἀρχαίας γλώσσας εἶναι ἀνώφελο καὶ βλαβερό... Δὲν ὑπάρχει ἰδέα, ὅσο ψηλὴ καὶ ἂν εἶναι, ποὺ νὰ μὴν μπορῆ κανεὶς νὰ τὴν ἐκφράσῃ ὅπως χρειάζεται μετὰ τὴ βοήθεια τῆς δημοτικῆς (1892).

Τὸ ἔνδοξο ὄνομα Μπότσαρης δὲν ὑπάρχει πιά· στὴν Ἑλλάδα βρίσκεται πιά μόνο Βότσαρης. Παράξενος τρόπος μὰ τὴν ἀλήθεια νὰ σέβασαι τοὺς προγόνους σου. Ἄλλη ἀναποδιὰ εἶναι νὰ ἐξορίζουν ὅλα τὰ κύρια ποὺ δὲν εἶναι κατὰ βῆθος ἑλληνικά. Περίεργο ποὺ δὲν προγράφηκε ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος· μὰ ποιὸς ξέρει; Ἴσως τὴ στιγμή αὐτὴ κάποιος λογιώτατος τὸ ἔκρινε ἀνάξιο νὰ τόχουν ἐκεῖνοι ποὺ ὀνειρεύονται νὰ ξαναπάρουν τὴν αὐτοκρατορία τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου.

ΟΥΜΠΕΡΤΟΣ ΠΕΡΝΟ

99. Γλωσσολόγος, καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας στὴ Σορβόνα στὸ Παρίσι, μαθητὴς τοῦ Λεγκράν καὶ τοῦ Ψυχάρη ἔζησε γιὰ χρόνια στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγραψε διάφορες μελέτες ἐπιστημονικῆς γιὰ τὴ γλῶσσα μας, κοντὰ στ' ἄλλα καὶ μιὰ «Γραμματικὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς» (1897), τῆς γλώσσας δηλαδὴ τῆς δημοτικῆς.

Τοὺς ἀρέσει νὰ κατηγοροῦν τὰ νέα ἑλληνικά πὼς εἶναι γλῶσσα χαλασμένη. Μὰ ποιὸς ὑπάρχει σήμερα ποὺ νὰ μὴν ξέρη πὼς ἡ λέξη αὐτὴ δὲν ἔχει καμιά σημασία γιὰ τὴ γλῶσσα;... Τὰ νέα ἑλληνικά δὲ διδάσκονται πούθενά στὴν Ἑλλάδα· μὰ ὅλοι οἱ Ἕλληνες τὰ ξέρουν καὶ τὰ μιλοῦν φυσικά. Τὰ μεταχειρίζονται καὶ στ' ἀθηναϊκά σαλόνια, ἀνακατεύοντας ὁμῶς ἐδῶ καὶ κεῖ μερικὸς λόγιους τύπους.

Ἡ διγλωσσία ἔχει γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὀλέθριες συνέπειες.

ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ ΣΒΙΤΣΕΡ

100. Καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης. ἔχει καταγίνει κυρίως μὲ τὰ ἑλληνικά τῶν μεταγενέστερων χρόνων, μίλησε ὁμῶς κάποτε καὶ γιὰ τὴ νέα μας γλῶσσα καὶ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα.

... Εἶχε παραγγεῖλει σ' ἓνα του ταξίδι στὴν Ἀνατολή, στὴ Σμύρνη, κρασὶ μαῦρο, δταν ὁ ὑπηρετὴς, ἄνθρωπος μὲ μάρφωση, τὸν ἐρώτησε θριαμβευτικὰ οἶνον μελανὸν θέλετε; Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ ζουγραφίσῃ ζωντανώτερα τὴ γλωσσικὴ κατάστασι στὴ σημερινή

Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ — ὡς πρὸ ὀλίγου περιφρονημένη καὶ τάχα ἐκφυλισμένη — ποὺ γι' αὐτὴν ἐνδιαφέρεται ὁ γερμανὸς γλωσσολόγος καὶ λαογράφος, μιὰ κοινὴ γλῶσσα ποὺ μιλιέται κυρίως στὶς μεγαλύτερες πόλεις μὰ ποὺ καὶ στὴ χώρα παντοῦ τὴν καταλαβαίνουν τουλάχιστο... ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ ἀρχαίχουσα γραφομένη, ἡ γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας, τοῦ σχολείου, τῶν βιβλίων, γενικὰ τῆς ἀνώτερης μόρφωσης, ποὺ τὴν ἔμαθε καὶ ὁ ὑπηρετὴς ποὺ γυρεύει ν' ἀρνηθῆ τοῦ λαοῦ τὴ γλῶσσα, μὰ ποὺ δὲν τὴν ξέρει τόσο βαθιά, ἀφοῦ τὴν παθαίνει καὶ μεταχειρίζεται ἕναν τύπο σὰ μελανὸν ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀρχαῖος οὔτε νέος (1900).

Ἀνυπέροβλητη εἶναι σήμερα ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῆς λαϊκῆς γλώσσας ποὺ ἐξελιχτήκε φυσικά καὶ τῆς λογίας, ποὺ ἀπὸ αἰῶνες ἔζησε σὰ μέσα σὲ μιὰ σέρα. Ἀπέχουν σημαντικώτατα στὴ φωνολογία, τὴν κλίση, τὴ σύνταξη, τὸ λεξιλόγιο. Ἕνας ἀπόφοιτος τοῦ γυμνασίου μας θὰ καταλάβαινε ἓνα φύλλο ἀπὸ τὸ «Ἄστυ» χωρὶς πάρα πολὺ μεγάλες δυσκολίες· μπρὸς σ' ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴ δημοτικὴ λογοτεχνία, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἔχη διαλεκτικὸ χρωματισμό, θ' ἀπομείνῃ ξένος καὶ δὲ θὰ ξέρη τί νὰ κάνη.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΝΤΙΤΡΙΧ

101. Ὑφηγητὴς στὴ Λιψία ἔγραψε τὴν «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» (1902) καὶ ἄλλες νεοελληνικῆς γλωσσικῆς μελέτες, καὶ ἔχει μεταφράσει γερμανικά διάφορα νεοελληνικά διηγήματα. Οἱ γλωσσικῆς μας διαμάχες τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἔδωσαν εὐκαιρία νὰ συνηγορήσῃ γιὰ τὴ δημοτικὴ ἦταν ὁμῶς καὶ μιὰ ἀπὸ τίς αἰτίες ποὺ δὲν ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὸ ἀκαδημαϊκὸ του στάδιο.

Ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς ἐτοιμάζονταν νὰ ἐξελληνίσῃ ὀλόκληρη τὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου... Ἄν δὲν προχώρησε τόσο πολὺ ὁ λόγος εἶναι πὼς οἱ Ἕλληνες εἶχαν μιὰ τεχνητὴ γλῶσσα... καὶ ἄφηναν νὰ χάνεται περιφρονημένη ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἡ μόνη ὀργανικὴ καὶ βιώσιμη... Τὸ ἴδιο γίνεται πάλι σήμερα στὴ Μακεδονία, ὅπου ὁ ἑλληνισμὸς, ἀκριβῶς γιὰ τὴ γλωσσικὴ του ἀνικανότητα, ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρῇ ὅλο καὶ περισσότερο στοὺς Σλάβους (1902).

Τὸ ἀπαίσιον γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἔμπόδιο γιὰ ν' ἀποχτήσουν οἱ Ἕλληνες σύγχρονη μάρφωση.

Εἶναι φανερό πὼς λογοτεχνία γραμμὴν στὴ μισόνεκρη γλῶσσα

δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ζωντανή ἐπίδραση, μάλιστα στὰ ἔργα τῆς φαντασίας, κι οὔτε εἶναι δυνατό μὲ τὴ γλῶσσα αὐτὴ νὰ διαδοθῆ καὶ νὰ καρποφορήσῃ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΡΟΥΜΠΑΧΕΡ (1856-1909)

102. Ἰδρυτὴς τῆς βυζαντινολογίας, καθηγητὴς τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου, συγγραφέας τῆς «Ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας» καὶ ἐκδότης τοῦ «Βυζαντινοῦ περιοδικοῦ», ἦταν ὁ βαθύτερος μελετητὴς καὶ γνώστης τῆς μεσαιωνικῆς μας λογοτεχνίας καὶ βοήθησε ὅσο λίγοι γιὰ νὰ μάθουν καὶ ν' ἀγαπήσουν στὴ Δύση τὴς νεοελληνικῆς σπουδῆς. Ὡστόσο στὴν Ἑλλάδα ἔμαθαν οἱ περισσότεροὶ πὼς ὑπάρχει μόνο ἅμα βγήκε τὸ βιβλίο του γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα — «Τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς γραφομένης» (1908) — καὶ δόθηκε στοὺς ἀντιδραστικούς εὐκαιρία νὰ τὸν ποῖν μισέλληνα, πληρωμένο ἀπὸ τοὺς Ρώσους, ἀνήξερο τῆς γλώσσας μας.

Ὁ σοφὸς ποὺ κίολας στὸ «Ταξίδι στὴν Ἑλλάδα» (1886) εἶχε μιλήσει εὐνοϊκὰ γιὰ τὴ ζωντανὴ μας γλῶσσα ἔδωσε στὸ βιβλίο αὐτὸ — ἀφοῦ στὸ μεταξὺ εἶχε γεννηθῆ καὶ ἀπλωθῆ ἡ τελευταία κίνηση — τὸ τελειότερο καὶ φωτεινότερο ἔργο ποὺ γράφηκε ὡς τώρα γιὰ τὴ διγλωσσία μας καὶ τὴν ἱστορία τῆς. Φωτίζει ἀπὸ παντοῦ τὴ σημερινὴ κατάστασι, καθορίζει γενικὰ τὸ δρόμο ποὺ ἔχει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση καὶ ἀποτρέποντας ἀπὸ τὴς ὑπερβολῆς προτείνει τὴ νεοδημοτικὴ, ποὺ κρατεῖ γιὰ βάση τοῦ λαοῦ τὴ γλῶσσα, πολιτογραφεῖ ὁμοίως καὶ ὅσα λόγια στοιχεῖα φαίνονται ἀπαραίτητα καὶ βιώσιμα.

Ἔτσι μὲ ὅλη τὴν ἀντικειμενικότητα ποὺ προσπάθησε νὰ κρατήσῃ ὁ βαθυστόχαστος συγγραφέας ἔγραψε τὴν καλύτερη ἀπολογία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ μαζί ἕνα φωτεινὸ δὴγῶ γιὰ τὸ αὐριο. Τὸ «Πρόβλημά» του εἶναι ἀληθινὰ σταθμὸς στοῦ δημοτικισμοῦ τὴν ἐξέλιξη. Ἄν ὅμως γράφηκε μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὸ συγγραφέα του καὶ μὲ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα μας ἀγνή, ἡ τρικυμία ποὺ σήκωσε καὶ οἱ ἀδικαιολόγητες ἐπιθέσεις ποὺ ἀδιάκοπα πιά τοῦ ἔρχονταν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ τύπο πίκραναν τὰ τελευταία του χρόνια. Καὶ βέβαια δὲν πρόβλεπε δταν προφήτευσε τὴν πνευματικὴ μας ἀναγέννηση πὼς λίγο ἀργότερα, στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, θὰ πρόσθετε τὴν «Ἀμυνα» (1908) γιὰ ἐπίλογο στὸ ἔργο ποὺ μὲ τόση στοργὴ εἶχε γράψει.

Ἡ φύση καὶ ἡ ζωὴ θὰ νικήσουν καὶ δῶ μὲ τὴ δύναμή τους στὸ τέλος τὸ σχολαστικισμὸ καὶ τὸ ἀτομικὸ πείσιμα. Μόνο τότε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος θὰ ζήσει στὴν ἀληθινὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ λέξη, καὶ μόνο τότε θὰ μπορέσῃ μὲ ὅλες του τὴς δυνάμεις νὰ κἀνῃ τὸ μέρος του στὴν ἐργασία τοῦ πολιτισμοῦ (1886).

... Μὰ καὶ νὰ ἦταν ἀκόμη ἡ τεχνιτὴ γλῶσσα πιὸ εὐκολομάθητη, αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ. Προορισμὸς τῆς δὲν εἶναι μηχανικὰ νὰ μεταδίνῃ ἕνα ὀρισμένο περιεχόμενο. Θὰ μπορούσε τότε νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ τ' ὄνειρο μιᾶς ἰδανικῆς παγκόσμιας γλώσσας... Μιὰ βιώσιμη γραφομένη πρέπει, ἂν θέλῃ νὰ ζήσει, νὰ μπορῆ νὰ ἐπαρκέσῃ σὲ ἀνώ-

τέρες ἀξιώσεις. Τόσο ζωντανὴ πρέπει νὰ εἶναι, ὥστε ὄχι μόνο νὰ τὴν καταλαβαίνουν, μὰ καὶ νὰ τὴν αἰσθάνωνται· τόσο ζωντανὴ, ὥστε νὰ ξεπετιέται ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ ἀκράτητη ν' ἀνοίγῃ τὴς καρδιῆς ἐκείνων ποὺ θ' ἀκούσουν· τόσο ζωντανὴ πρέπει νὰ εἶναι, ὥστε νὰ ἔχη τὴ δύναμη νὰ δίνῃ στὸ περιεχόμενο καλλιτεχνικῆς μορφῆς· πρέπει νὰ εἶναι τόσο στενὰ συνυφασμένη μὲ τ' ἀπόδραθα τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ μεταδίνῃ ἀνόθευτα τὰ πιὸ βαθιὰ καὶ τὰ πιὸ μεγάλα ἀπ' ὅσα συγκινοῦν τὴν καρδιὰ ἐνὸς ἀνθρώπου, σὲ τρικυμίες καὶ σὲ στενοχώριες· πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ εἶναι κάτι τόσο ζωντανό, κινητό, εὐπλαστο, ὥστε μέσα τῆς νὰ διατυπώνωνται καθαρὰ καὶ ἀληθινὰ ἡ ἰδιοφυία καὶ ἡ ἀτομικότητα μιᾶς προσωπικότητας, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ αὐτὴν ὕφος πρωτότυπο καὶ νὰ εἶναι δυνατό νὰ μιλήσῃ σὲ αὐτὴν ἕνα μεγάλο μυαλὸ μὲ τρόπο ὥστε νὰ σύρῃ πίσω του ἕναν λαὸν ὁλόκληρο καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ σὲ εὐγενικώτερους σκοπούς. Ἡ καθαρῆουσα ὁμοίως μᾶς παρατᾶ στὴ μέση δταν ἔρχονται τέτοιες ἀπαιτήσεις καὶ πρέπει νὰ τὸ κἀνῃ γιὰτὶ ἕνα μεγάλο τῆς μέρος μαθαίνεται τεχνητὰ μὲ τὴ γραμματικὴ, τὸ λεξικὸ καὶ τὸ σχολεῖο, καὶ κρέμεται ὑπερβολικὰ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ μνήμη καὶ ἀπὸ τὴ στάθμιση τῆς λογικῆς. Δὲ βυζάχτηκε μὲ τῆς μητέρας τὸ γάλα, δὲν τὴν ἔμαθαν μαζί μὲ τὰ παιδικὰ παιχνίδια, δὲ ζεστάθηκε μὲ τῆς νιότης τῆς φωτιάς, δὲ δέθηκε μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ὅλα ὅσα ἔζησε ἡ ψυχὴ του, μὲ τὴς ἐπιθυμίες του, τὴς λαχτάρες του, τὴς ἐλπίδες του. Εἶναι ἡ καθαρῆουσα γλῶσσα χάρτινη μὲ τὴ χειρότερη σημασία ποὺ μπορούμε νὰ βάλωμε στὴ λέξη. Σκλαβώνει τὴς πιὸ λεπτῆς σκέψεις καὶ τὰ πιὸ φιλόλεπτα σαλέματα τοῦ αἰσθηματοῦ, ἀντὶ νὰ τ' ἀγκαλιάζῃ καὶ νὰ τοὺς ὑποτάσσεται. Τὴν ἀπόλυτη γνησιότητα στὴν ἐκφραση, τὸ ἰδανικὸ ὅλων τῶν μεγάλων συγγραφέων τοῦ κόσμου, θὰ τὴ δοῦμε νὰ ναυαγῆ μπρὸς στὴν ξεράλλα σταφιδισμένων τύπων· Ὁ ἔνθεος οἰστρος τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ μπερδεύεται καὶ σκοντάβει, σὰ μέσα σὲ χαμόκλαδα καὶ ἀγκάθια, μέσα στοὺς πολύπλοκους γραμματικούς κανόνες καὶ τὴς ἐξαιρέσεις τους (1908).

Μεγάλῃ σημασία ἔχει τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως γιὰ τὸ ζήτημα πὼς θὰ διατηρηθῆ καὶ θ' ἀπλωθῆ τὸ ἔθνος τους. Στὴ μεγάλη ἀμίλλα ποὺ ἔχουν νὰ συναγωνιστοῦν μὲ ἄλλους νέους λαοὺς εἶναι ὁ σχολαστικισμὸς τῶν λογίων τους μεγάλο ἐμπόδιο... Σέρβοι, Βούλγαροι, ἀκόμη καὶ Ρουμάνοι, Ἀρβανίτες καὶ Ἀρμένιοι κἀνουν ἀποτελεσματικὰ προπαγάντα σὲ χώρες μὲ ἀνακατωμένο πληθυσμὸ.

Ἡ ψευτιά καὶ τὸ τεχνητὸ τῆς γλώσσας ἐπηρεάζει δλόκληρη τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Δημιουργεῖ ἕναν δλέθριο διχασμὸ στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς καθὼς καὶ οἴου τοῦ λαοῦ. Γεννᾷ ἢ εὐδοιώνει παντοῦ κούφιας φράσεις, ἀσυλλόγιστη εὐχαρίστηση σὲ πομπώδεις ἤχους λέξεων, καὶ δειλία ἐκεῖ ὅπου πρόκειται νὰ ἐμβαθύνη κανεὶς σοβαρά. Χάνει ἢ ἐσωτερικὴ ζωὴ τὴν ἐνότητά της. Ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ μοιάζει μ' ἕναν ἄνθρωπο πὸ μὲνει φυσικὸς μόνο μέσα στοὺς τέσσερεις τοίχους τοῦ σπιτιοῦ του, καὶ πὸ παρουσιάζεται καὶ μιλεῖ δημόσια μόνο σὰ θεατρίνος... Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά μορφώνεται μιὰ μειοψηφία πὸ τεχνητὰ ἔμαθε νὰ μεταχειρίζεται τὴ γλώσσα, ἀπὸ τὴν ἄλλη στέκεται ἢ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀμόρφωτων, πὸ δυσκολεύονται νὰ καταλάβουν τὴ φιλολογικὴ γλώσσα, καὶ δυσκολεύονται ἀκόμη περισσότερο νὰ ἐκφράσουν στὴ γλώσσα αὐτὴ δικές τους σκέψεις. Ἔτσι ὁμως μὲ τὸν καιρὸ μαραζιάζει ἕνα πολύτιμο λαϊκὸ στοιχεῖο, ἢ μέση τάξη τῶν μορφωμένων. Ἴσως νὰ εἶναι ἀκόμη μακριὰ αὐτοὶ οἱ κίνδυνοι μὰ ἂν δὲ γελιέμαι μποροῦμε κιόλας νὰ παρατηρήσωμε ἀνησυχαστικὲς ἀπαρχές ἐνὸς τέτοιου διχασμοῦ τοῦ λαοῦ.

Θὰ περάση ἀκόμη πολὺς καιρὸς ὅσο πὸ νὰ νικηθοῦν ὅλα τὰ ἐμπόδια, ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, καὶ νὰ δυναμώση ἢ νέα φιλολογικὴ γλώσσα, νὰ ἐξευγενιστῇ καὶ νὰ λαγαριστῇ μὲ τὴ συνεργασία ὅλων τῶν κύκλων, ὅστε νὰ φτάσῃ στὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι ὁμως γι' αὐτὸ ἀδικο καὶ ἀδικαιολόγητο νὰ ἐρχῶνται τώρα μερικὸι λόγιοι, ν' ἀρπάζουν ἀπὸ τὴ νέα γλώσσα τίποτε κακοφτιασμένες ἢ μὲ τὸ παραπάνω χοντρές ἐκφράσεις, καὶ ν' ἀποκηρύχουν στ' ὄνομά τους τὴν ἀρχὴ δλόκληρη. Δείχνουν κρυμμένη κακεντρέχεια ἢ πνευματικὴ νωθρότητα ἅμα κατηγοροῦν πολλοὶ τὴ νέα γραφομένη πὸς οὔτε κὰν εἶναι γλώσσα, ὅτι δὲν εἶναι παρὰ αὐθαίρετο κατασκευάσμα μερικῶν Ἑλλήνων πὸ ζοῦν στὸ ἐξωτερικὸ, πὸς δὲν τὴν καταλαβαίνουν οἱ γνήσιοι Ἑλληνες κτλ. Βέβαια στὸ πρῶτο ἀντίκρουσμα μοιάζει λίγο σὰν ξένη στὴ σοβαρὴ πεζογραφία πὸ γράφονταν ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ στὴν καθαρεύουσα, ἢ γλώσσα πὸ πάντα ἄκουε πρὶν κανεὶς στὸ σπίτι καὶ στὸ δρόμο μὰ δὲν τὴν εἶχε δεῖ ἀκόμη τυπωμένη παρὰ σὲ τίποτε ποιήματα, συλλογὲς παροιμιῶν κτλ., οὔτε εἶναι ἀπίθανο νὰ ξεφεύγουν τίποτε ἀσάφειες ὅταν κανεὶς πρωτομεταχειρίζεται λαϊκὲς λέξεις γιὰ ἀφηρημένες ἔνοιες ἢ πολὺπλοκες σκέψεις. Ἡ φυσικὴ γλώσσα ἦταν γιὰ πολὺν καιρὸ ἀφημένη στὴν τύχη της, ἀπεριποίητη καὶ ἀμόρφωτη, καὶ δὲν μπορεῖ βέβαια διὰ μιᾶς νὰ βουλευτῇ στίς περίτεχνες αἰθουσες τίς λογοτεχνίας. Μοιάζει

μὲ μιὰ ὁμορφὴ καὶ δλόδροση, μὰ ἠλιοκαμένη καὶ ἀχτένιστη καὶ κουρελιάρικη χωριατοπούλα, πὸ βρίσκεται ἔξαφνα σὲ μιὰ πόλη, σ' ἕνα ὁμορφὸ σαλόνι, κι ἔχει νὰ κάνῃ μὲ μορφωμένες καὶ φτιασιδωμένες κυρίες καὶ κύριους. «Μαῦρη εἶμαι κι ὁμορφὴ». «Μὴ βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἶμι μεμελανωμένη, ὅτι παρέβλεψέ με ὁ ἥλιος». Γιὰ νὰ μιλήσω χωρὶς εἰκόνας καὶ παραβολές, ὅλα τὰ δυσάρεστα πὸ ἐνοχλοῦν σήμερα ὅταν πρόκειται νὰ καθιερωθῇ ἢ δημοτικὴ, δὲν ἔχουν νὰ κάνουν τίποτε μὲ τὴν οὐσία καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ περάσουν... Τὸ κύριο εἶναι—καὶ αὐτὸ τὸ παρασιωποῦν ἐπίμονα πολλοὶ ἀντίπαλοι— πὸς βρέθηκε ἢ σωστὴ ἀρχὴ, τὸ τελειωτικὸ ἔξοκόλλημα ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ παράδοση, ἢ προσαρμογὴ, μὲ ἀγάπη καὶ μὲ καρδιά, στὴ γλώσσα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ παρόντος, τὸ νεανικὸ τολμηρὸ βλέμμα πρὸς τὸ μέλλον. Δὲν εἶναι καμωμένοι οἱ Ἑλληνες, στὸ σῶμα τους καὶ τὴν ψυχὴ τους, διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ὅτι φάνηκε σὲ ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη σωτήριο γιὰ τὴ φιλολογία τους καὶ γιὰ κάθε τους πνευματικὴ καὶ ὕλικὴ πρόοδο, ἢ ὅσο γίνεται στενωτέρη ἐπαφὴ μὲ τὴν παλλόμενη ζωὴ, αὐτὸ δὲ θὰ μπορέσουν νὰ τὸ περιφρονήσουν καὶ οἱ Ἑλληνες, ἂν θέλουν νὰ ἔχουν μέλλον ὁμορφὸ. Θὰ τὸ ἔχουν αὐτὸ τὸ μέλλον, καὶ θὰ βαδίσουν πρὸς μιὰ νέα ἐποχὴ, ἂν τινάξουν ἀπὸ πάνω τους τὸ στενόχωρο καὶ βαρὺ ζυγὸ τῆς νεκρῆς γραμματικῆς. Καὶ αὐτὸ γίνεται χωρὶς ν' ἀναγκαστῇ κανεὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλη τὴν παράδοση τῆς γραφομένης μὲ τὰ χρήσιμά της νεωτερικὰ στοιχεῖα. Εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ σημαντικώτατο ζήτημα τοῦ μέλλοντος, ἂν θὰ βρῇ τὸ ἔθνος τὴ γνώση, τὴ θέληση καὶ τὴ δύναμη, νὰ κάνῃ ἀκόμη ἐγκαίρως στὸν 20. αἰῶνα, ὅτι ἀμέλησε τὸ 19. Κάθε χρονιά πὸ πάει χαμένη χάνεται γιὰ πάντα.

Πρέπει νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἔξω ἀπὸ κάθε ρομαντικὴ πρόληψη καὶ κάθε δασκαλικὴ σοφιστεία, σὰ ζήτημα πολιτισμοῦ μὲ τὴ βαθύτατη σημασία, μαζὶ μὲ ὅλα τὰ συγγενικὰ φαινόμενα τοῦ πολιτισμοῦ... Πόσο σπουδαία καὶ πόσο βαθύτατη σημασία ἔχει τὸ γλωσσικὸ ζήτημα γιὰ τίς ἐρχόμενες γενεές στὴν Ἑλλάδα οὔτε κὰν μποροῦμε ἀκόμη νὰ τὸ ὑπολογίσωμε σήμερα σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή. Ἔχω τὴν πεποίθησιν πὸς ἔχει γιὰ τὸ μέλλον σοβαρώτερα ἐπακόλουθα ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας στίς ἀρχές τοῦ 19. αἰῶνα.

ΑΛΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥΜΠ

103. Καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου εἶναι ἀπὸ τοὺς ξένους ὁ καλύτερος γνώστης τῆς γλώσσας μας στὴν ἱστορικὴ τῆς ἐξέλιξη ἀπὸ τ' ἀρχαῖα, κι ἔγραψε μιὰ μοναδικὴ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς γλώσσας καθὼς καὶ διαφορὲς ἄλλες μελέτες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα, λογοτεχνία κι ἐθνογραφία. Οἱ γλωσσικὲς μας διαμάχες στὰ τελευταῖα εἰκοσι χρόνια τοῦ ἔδωσαν συχνά ἀφορμὴ νὰ φωτίσῃ τὸ γερμανικὸ κοινὸ καὶ νὰ κηρυχθῆ, καθὼς ὁ Κρούμπαχερ, γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Τελευταῖα, ὅταν ἔπειτα ἀπὸ τὶς ταραχὲς γιὰ τὸ ἄρθρο στὸ σύνταγμα φάνηκε τοῦ Τριανταφυλλίδη ἡ διαφωτιστικὴ μελέτη, δημοσίευσε στὸ ἴδιο περιοδικὸ μαζί με ἄλλους Γερμανοὺς καθηγητὲς καὶ λόγιους μιὰ δήλωση ποὺ ἐξηγοῦσε τὴν «πεποιθὴση πὼς ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ στὴ νέα Ἑλλάδα εἶναι ἐνωμένη μετὰ τὴ γλώσσα τῆς τῆς δημοτικῆς» (1912).

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ νεοελληνικὴ γραφομένη εἶναι «γνήσιον ἱστορικὸν προϊόν» μακροῦ ἀδιάκοπου πολιτισμοῦ, αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐμποδίσῃ σοβαρὰ τοὺς Ἕλληνες νὰ καλλιεργήσουν ἄλλο γλωσσικὸ τύπο. Καὶ πόσα «γνήσια προϊόντα πολιτισμοῦ» δὲν ἔπρεπε μετὰ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων νὰ ὑποχωρήσουν σὲ νέες ἐποχές; Βέβαια, καὶ οἱ Κινέζοι κοιτάζουν τὴν ἱστορικὴ τους παράδοση μετὰ ἐρῶ σεβασμῶ, σὰν κάτι αἰώνιο καὶ ἀμετάβλητο — μὰ τέτοιος εἶναι καὶ ὁ σημερινὸς τους πολιτισμὸς. Σὲ ὅλους τοὺς ἀντιδραστικοὺς ἀρέσει νὰ δικαιολογοῦν τὴν ἀντίστασή τους στοὺς νεωτερισμοὺς λέγοντας τὸ αἰώνιο «ἡ ἱστορικὴ παράδοση». Ἄν ἦταν ἡ ἀντίληψη τῶν Κινέζων καθολικὴ τότε θὰ εἶχαμε ἀκόμη σήμερα στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ τὴν ἀπολυταρχία, τὴ δουλοπαροικία, τὴ μεσαιωνικὴ διαδικασίᾶ καὶ ἄλλα πολλά· θὰ εἶχαμε σήμερα ἀκόμη, καθὼς στὸ μεσαιῶνα καὶ τὴν ἀναγέννηση, τὰ λατινικὰ γιὰ καθολικὴ, λόγια, ἐπίσημη γλώσσα (1906).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων ἔχει ἀνάγκη νὰ ζωογονηθῆ. Εἶναι ἡ πνευματικὴ ξερὰ ἀποτέλεσμα τῆς κυριαρχίας τῆς καθαρεύουσας ἢ μήπως εἶναι ἡ καθαρεύουσα σημάδι πνευματικῆς φτώχειας; Βρίσκονται καὶ τὰ δύο σὲ ἀλληλοεπίδραση, μὰ ὅποιος περιμένει ἀκόμη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες προκοπὴ κι εὐημερία, πρέπει ν' ἀπαντήσῃ καὶ στὸ πρῶτο ρῶτήμᾱ καὶ νὰ παραδεχθῆ ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ θ' ἀνθίσῃ καὶ πάλι μόλις ξενιάξουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ πάνω τους τὰ δεσμὰ ἐνὸς ψεύτικου κλασικισμοῦ. Εἰδεμὴ πρέπει νὰ φοβούμεστε μήπως ὁ ἑλληνισμὸς νικηθῆ ἀπὸ τοὺς νεώτερος λαοὺς στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου, ποὺ γιὰ τὴν ὥρα βρίσκονται ἀκόμη χαμηλότερα, μὰ εἶναι γυρισμένοι στὸ παρὸν καὶ τὴ ζωὴ του.

Καθὼς παρατήρησε ἕνας εὐφυὴς συγγραφέας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τοὺς σημερινούς Ἕλληνες ἀρχίζουν οἱ νεώτεροι χρόνοι μαζί με τὴν Ἐπανάσταση, καὶ τὸ ὅτι δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη καλὰ καλὰ νὰ περάσουν στὴ νέα ἐποχὴ, φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι πολεμοῦν ἀκόμη γιὰ μιὰ σύγχρονη λογοτεχνικὴ γλώσσα. Δὲν πέρασαν ἀκόμη οἱ Ἕλληνες ἀπὸ ἐκείνην τὴν ἀναστάτωση ποὺ ἔφερε στὴ Δύση στὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνα στοὺς λατινικοὺς λαοὺς μαζί με τὴν lingua vulgaris τὴ νέα τους λαϊκὴ συνείδηση (1908).

Ἄν εἶχαν οἱ Ἕλληνες τὴ γλώσσα μόνο ποὺ γράφουν γιὰ ἀποδείξῃ τῆς καταγωγῆς τους, θὰ τὴν εἶχαν ἀσχημα. Ἄν ὑπάρχῃ τίποτε ποὺ ν' ἀποδείχῃ τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τοῦ παλιοῦ καὶ τοῦ νέου ἔθνους, αὐτὸ εἶναι τοῦ λαοῦ ἡ γλώσσα, ὁ λαὸς ὁ νεοελληνικός, καὶ σήμερα δὲν ἀμφισβῆται κανεὶς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ μελέτησαν τὸ ζήτημα ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράιερ ἦταν στραβή. Ἐχουν τὸ δικαίωμα οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες νὰ ὀνομάζονται ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων, ἂν καὶ ἀνακατώθησαν μετὰ ξένο αἷμα — καθὼς κάθε ἄλλος εὐρωπαϊκὸς λαός. Καταλαβαίνει κανεὶς πὼς ὁ Φαλμεράιερ ἐρέθισε τοὺς Ἕλληνες, εἶναι ὅμως λυπηρὸ ὅτι τοὺς ἐσπρωξε πρὸς βαθιὰ στὴν πλάνη ποὺ ἐμπόδισε κι ἔδρασε τὴ λογοτεχνικὴ ἐξέλιξη τοῦ λαοῦ.

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ νεωτερισμοῦ ἀγωνίζονται γιὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ τοῦ λαοῦ των, γιὰ μιὰ ἐθνικὴ γλώσσα, μιὰ ἐθνικὴ λογοτεχνία κι ἐν γένει γιὰ ἐθνικὴ ἀτομικότητα.

Τὸ δίκαιο τῆς ζωῆς εἶναι μετὰ τὸ μέρος τῶν νεωτεριστῶν, καὶ πρέπει νὰ παρακαλῆ κανεὶς τοῦ λαοῦ τὸ δαιμόνιο νὰ μὴν πνίξουν πάλι τοὺς κελοὺς σπόρους στὴν ἀνάπτυξή τους ἢ βία καὶ ἢ ἀνοησία. Δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὴ φιλολογία καὶ δὲν πρόκειται στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μόνο γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀνατροφή, μὰ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐμποδίζεται ἡ δύναμη τοῦ λαοῦ ν' ἀπλωθῆ μετὰ τὴ δυσάρεστη γλωσσικὴ κατάσταση, ποὺ προπάντων στὰ σχολεῖα τῆς διασπορᾶς φανερώνεται στὰ βλαβερά της ἀποτελέσματα. Ἐνας λαὸς ποὺ παρατὰ τὴ μητρικὴ του γλώσσα καὶ μάλιστα τὴ βρίζει, εἶναι σὰ νὰ μισοαρνήται τὴν ὑπαρξὴ του — τουλάχιστο στὴν Εὐρώπῃ. Στὸν πολιτικὸ κι ἐκπολιτιστικὸ συναγωνισμὸ μετὰ τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς τότε μόνο θὰ μπορέσῃ ἡ Ἑλλάδα νὰ βασιλεύσῃ καὶ νὰ νικήσῃ, ἂν δὲν κοκαλιάσῃ σὲ καμιά ἐκδήλωση τῆς ζωῆς αὐτῆς στὴν ἐκφραση τῆς σκέψης, μόνο τιμῆση τὴν πρόοδο καὶ τὴ φυσικὴ ἐξέλιξη.

Οἱ λόγιοι τῆς Εὐρώπης ποὺ καταγίνονται μετὰ μεσαιωνικὰ καὶ

νέα ἑλληνικά ὄχι ἔρασιτεχνικά μὰ σὰν ἐπιστήμονες, εἶναι σχεδὸν χωρὶς ἐξαίρεση μὲ τὸ μέρος τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τὸ δῆλωσαν συχνὰ καὶ καθαρά . . . Ὅποιος ξέρει ἀπὸ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας χαμογελᾷ σὰν ἀκούει τὶς ἔρασιτεχνικὰ καὶ ἀντιεπιστημονικὰς ἰδέας, μὲ τὶς ὁποῖες οἱ συνήγοροι τῆς ἐπίσημης γλώσσας καὶ ὁ καθηγητὴς Μιστριώτης ὑπερασπίζονται τὴν ἀποφῆν τους, καὶ ἀπορεῖ πόσο λίγη φρονιμάδα καὶ σεβασμὸς τοῦ ἑαυτοῦ τῶν δείχνουν ἅμα βρῖσκουν τὴ μητρικὴν τους γλώσσα, τὴ δημοτικὴν (1912).

ΚΑΡΟΛΟΣ ΜΠΡΟΥΚΜΑΝ

104. Στὸ «Πρόβλημα» τοῦ Κρούμπαχερ καὶ στὴν «Ἀπάντησιν» τοῦ Χατζιδάκι (1904) μεταφρασμένη σὲ περίληψιν καὶ γερμανικὰ (1905) εἶχαν κατασταλάξει οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες σὲ δύο μνημειακὰ ἔργα, ποῦ μὲ ὅλη τὴ συμβιβαστικότητα τῶν συγγραφέων τους φανερώονταν ἀντιμέτωποι καὶ ἀσυμβίβαστοι οἱ δύο κύριες τάσεις στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα, ἡ καθαρεύουσα καὶ ὁ δημοτικισμὸς, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ζωή. Κάποια γλώσσα ἐπρεπε ἐπὶ τέλος νὰ γίνῃ βᾶσις τῆς νέας γραφομένης, καὶ στὴ «νεοδημοτικῆν» τοῦ Κρούμπαχερ ἀντιτάχτηκε ἀπὸ τὸν ἐπικριτὴν του ἡ «νεοκαθαρεύουσα», ἡ γλώσσα ποῦ γιὰ βᾶσιν τῆς βαστᾷ πάντα τὴ σημερινὴ καθαρεύουσα, δέχεται δημοῦ καὶ ἀναγνωρίζει κάμποσας λέξεις καὶ τύπους ἀπὸ τὴν κοινὴν γλώσσα ποῦ μιλοῦμε.

Τότε παρουσιάστηκε μὲ τὸ ὑπέροχο κύρος του κριτῆς ὁ Μπρούκμαν, ἀπὸ τὶς κορυφὰς τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, καθηγητῆς τῆς γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Αἰφίας καὶ συγγραφέας μεγάλης Ἑλληνικῆς γραμματικῆς. Μὲ τὸ «Γλῶσσα ποῦ γράφεται καὶ γλῶσσα δημοτικὴ, καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων» (1906) ἔδειξε τὸν τρόπο ποῦ ἔγινε ἡ γραφομένη σὲ δὴ τὰ πολιτισμένα ἔθνη, καὶ ἐπαιτα φανέρωσε γενικὰ τὸ δρόμον ποῦ νόμιζε πὸς ἐπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μπρούκμαν ἔχει ὑπογράψει μαζί μὲ τὸν Τοῦμπ καὶ τοὺς ἄλλους Γερμανοὺς τὴ δῆλωσιν γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Κάποιες βαθεῖες βλάβες στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γιαιτρευτοῦν ὅσο βαστᾷ αὐτὴ ἡ διγλωσσία.

Ἄν ἡ κατάστασις τῆς σημερινῆς γλώσσας δὲν εἶναι ὕγιης στὴν Ἑλλάδα, καθὼς παραδέχεται καὶ ὁ Χατζιδάκις, τουλάχιστον ἔμμεσα, πρέπει νὰ ἔχουν ἀδιάκοπα στὸ νοῦ τους πὼς θὰ ξαναπάρουν τὰ πράγματα τὸ σωστὸ δρόμον. Ἄν δὲ βλέπῃ σήμερον ἡ «πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων» — δηλαδὴ οἱ περισσότεροι ἀπὸ κείνους ποῦ ξέρουσι τὴ γραφομένην καὶ ποῦ κοντὰ σὲ ὀλόκληρον τὸ λαὸν εἶναι ἡ μειοψηφία — πὼς βρῖσκεται σὲ δρόμον στραδὸν, δὲν ἔχει αὐτὸ καμιά σημασία.

Ἡ ἀπαίτησις γιὰ μιὰ ριζικὴν μεταρρύθμισιν πρέπει πάντοτε νὰ ξανατονίζεται καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πῆ κανεὶς «πολὺ ἀργά».

Πρέπει νὰ γίνῃ συμβιβασμὸς μὰ ἡ κυρὰ «Γραφομένην» πρέπει νὰ κατέδῃ ἀπὸ τὸ θρόνον τῆς πολλὰ σκαλοπάτια. Στὴ φωνητικῆν, στὸ

τυπικόν, γιὰ τὰ οὐσιώδη ἀκόμη καὶ στὴ σύνταξιν πρέπει ν' ἀκολουθήσουσι τὴ γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ γραφομένη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅσο γίνεται περισσότερο ζωντανὸς ὀργανισμὸς.

K. Π.

Γιὰ τὴ σύνταξιν τῆς μελέτης αὐτῆς ἔδωσαν πολὺτιμες πληροφορίες οἱ κ. κ. Σπ. Λάμπρος καθηγητῆς, Κ. Παλαμᾶς, Δ. Πετροκόκκινος, Ν. Πολίτης καθηγητῆς καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης.

ΛΑΘΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ

σελ.	στ.	ἀντὶ	διάβαζε
55	27	φράσεις γιὰτὶ δὲν, ξέρει	φράσεις, γιὰτὶ δὲν ξέρει
104	15	μετοχή	εὐκτική
104	28	πολλῶν μειζων	πολλῶν μειζων
106	4	ἐπισόδια	ἐπεισόδια
125	20	ποιητικὴ ἀναγέννησις	πνευματικὴ ἀναγέννησις
138	6	μᾶς διαβάξει, μᾶς	μᾶς διαβάξει, μᾶς
155	21	Καραπάνος, Κλάδης	Καραπάνος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἀνδρέαδης X. 144	Δούκας 55
Ἀποστολίδης Π. 131	Δραγοῦμης Ἰ. 167
Ἀραβαντινὸς Π. 153	Δραγοῦμης Φ. 150
Ἀρμένης (Βράϊλας) 99	Δροσίνης 114
Ἀσώπιος 88, 98	Εμμανουηλίδης Α. 150
Βασιλειάδης Σπ. 92	Ἐπαχτίτης (=Βλαχογιάννης) 136
Βαλαωρίτης 60, 68, 79, 87	Ἐρμονας (=Βλαστός) 139
Βασιλικὸς (=Χατζόπουλος) 122	Ἐφταλιώτης (=Μιχαηλίδης) 124
Βενιζέλος 156	Ζαβιτοῦανος Κ. 155
Βερρωτῆς 102	Ζαλοκώστας 63, 75, 76
Βερναρδάκης Δ. 89, 94, 104	Ζαμπέλιος Σπ. 95
Βηλαράς 49, 51, 66	Θεοδωρόπουλος Σπ. 155
Βιζυηνὸς 92	Θεοδωροπούλου Αἰ. 158
Βικέλας 79	Θεοτόκης Ν. 88
Βλαστός 139	Ἰδας (=Δραγοῦμης Ἰ.) 167
Βλαχογιάννης 136	Ἰωάννου (Φίλιππος) 84, 85, 109
Βλάχος 63, 87	Καζαντζάκης 148
Βράϊλας Ἀρμένης 99	Καζαντζῆς 120
Γαβριηλίδης 120	Καλοσγούρος 70
Γληνὸς 162	Καμπύσης 121
Γρηγόριος Ε' Πατριάρχης 55	Καραπάνος Π. 155
Δαμωδός 46	Καρολίδης 112
Δελμοῦζος 159	Καρκαβίτσας 132
Δέλτα 158, 162	Καταρτζῆς 47, 50
Δεμερτζῆς 154	Καφαντάρης 151
Δέφνερ 84	Κλάδης 155
Διομήδης Α. 154	Κοδριακᾶς 55

- Κομμητῆς 55
 Κονεμένος 69
 Κόντος 73, 84, 89, 101
 Κοραῆς 51, 55, 72, 73, 105
 Κουλοῦμβαρδος 155
 Κουτούπης Θ. 151, 155
 Κρυστάλλης 93
 Κωνσταντῆς 47, 49
 Κωνσταντινίδης Γ. 145
 Λάμπρος Σπ. 94, 103, 110
 Λασκαράτος 62, 68, 88
 Λιμπερόπουλος 151, 155
 Μαβίλης 71
 Μάνος 154
 Μαρτζώκης 59, 71
 Μαυροφρόνης 99
 Μηλιωράκης Α. 111
 Μηνιάτης 46
 Μιστριώτης 80, 101
 Μιχαηλίδης Κίμ. 131
 Μιχαηλίδης Κλ. 124
 Μυλωνᾶς Α. 151
 Νιρβάνος (= 'Αποστολίδης) 131
 Ξενοπούλου 138
 Οικονόμος 88
 Παλαμάς 93, 110, 125, 151
 Πάλλης 122
 Παναγιωτόπουλος Α. 151
 Πανταζίδης 110
 Παπαδοπούλου 'Αλεξ. 158
 Παπαναστασίου Α. 151
 Πικαντωνίου Ζ. 134
 Παπαρρηγόπουλος 92
 Παπασωτηρίου Γ. 159
 Παράσχος Α. 63
 Παρρέν 158
 Πετμεζᾶς Θρ. 151, 155
 Πετροκόκκινος 167
 Πήλλικας 98
 Πολέμης 93
 Πολίτης 93, 94, 110
 Πολυζᾶς 65, 70, 71, 87
 Ποριώτης 158
 Πορφύρας (= Σόφωμος) 157
 Προβελέγγιος 93
 Ραγκαβῆς Α. 59, 73, 75, 79
 Ραῖδης 62, 87, 90, 93, 104
 Σαράτσος Γ. 160
 Σκληρῆς (= Κωνσταντινίδης) 145
 Σκοῦφος 46
 Σκολιτῆς 'Ι. 110
 Σολωμός 49, 56, 58, 63, 65, 95
 Σούτσος Α. 63
 Σούτσος Π. 98
 Σοφινᾶς 46
 Σταματιάδης 140
 Σόφωμος 157
 Σωτηριάδης 126, 130
 Ταγκόπουλος 130
 Τανταλίδης 63
 Τερτοσίτης 75
 Τοπάλης Κ. 165
 Τριανταφυλλίδης 171, 192
 Τριανταφυλλόπουλος Κ. 151
 Τρικοῦπης Σπ. 73, 79
 Τρικοῦπης Χ. 113
 Τσιριμῶκος Ι. 155, 162
 Τσιριμῶκος Μ. 133, 159, 167
 Τοπάλδος Ι. 59, 79, 99
 Φατσέας 80
 Φιλήντας 144
 Φιλιππίδης 47, 49
 Φίλιππος 'Ιωάννου 84, 85, 109
 Φραγκούδης 150
 Φωτιάδης Δ. (Καταρτζῆς) 47
 Φωτιάδης Α. 50
 Φωτιάδης Φ. 129
 Χατζιδάκης Ν. 142
 Χατζιδάκης Γ. 87, 104, 121, 137, 194
 Χατζόπουλος Κ. 122
 Χιώτης 66
 Χρηστοβασιλῆς 137
 Χρηστομάνος 126, 131
 Χριστόπουλος 49
 Χριστουλάνης 147
 Ψαλίδας 51
 Ψηλορείτης (= Καζαντζάκης) 148
 Ψυχάρης 87, 104, 116, 121
 Adam I. 179
 Blackie J. St. 132
 Brugmann K. 194
 Curtius E. 133
 Curtius G. 133
 Dechamps G. 181
 Dietrich K. 137
 Egger E. 132
 Fauriel Cl. 176
 France A. 180
 Freeman E. 135
 Knight 178
 Krumbacher K. 104, 138, 194
 Legrand E. 135
 Meyer G. 132
 Pernot H. 136
 Perrot G. 178
 Puotti 175
 Schwyzer E. 136
 Thumb 192, 194
 Tommaseo N. 177
 Whitney W. 131

ΤΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Β'. ΠΡΟΣ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΖΩΗ *

Ι. 'Ηθικὸ καὶ πνευματικὸ ξεσκάβωμα.

Στὴ μελέτη ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν περασμένο τόμο τοῦ Δελτίου μὲ τὸν τίτλο «Πῶς πῆρα τὰ παιδιά» **, εἶδαμε διὰ τὴν ἰσοπεδωτικὴ μηχανὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶχε ἀφανίσει κάθε ἔχνος ἀπομικρότητα ἢ σωστότερα τὴν εἶχε ἀναγκάσει νὰ κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ὑποκρισία καὶ τὸ φέμα· ὅλες σχεδὸν οἱ μαθήτριες παρουσίαζαν στοὺς δασκάλους τὸν ἑναν κοινὸ σχολικὸ τύπο μὲ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τὸν παπαγαλισμὸ, τὸ ραγιαδισμό καὶ τὴν σωματικὴ καχεξία. Φυσικὰ μὲ τέτοιους ὅρους κάθε μορφωτικὴ ἐπίδραση τοῦ σχολείου ἦταν ἀδύνατη. Ἔπρεπε λοιπὸν διὰ τὰ παιδιά νὰ ξαναγυρίσουν στὸ γενικὸ φυσικὸ τύπο τῆς ἡλικίας τους, στὴν κίνηση καὶ στὴν χαρὰ τῆς ζωῆς, καὶ τὸ καθένα νὰ φτάσῃ στὸ σωστὸ φανέρωμα τοῦ ἀτομικοῦ του χαρακτήρα· νὰ παρουσιαστοῦν τὰ παιδιά στοὺς δασκάλους τὸν ἑμπρός, εἴτε μέσα στὴν τάξη εἴτε καὶ ἔξω στὰ διαλείμματα καὶ στοὺς περιπάτους, ὅπως παρουσιάζονται σ' ὄλο τὸν ἄλλο κόσμον, στὸ σπίτι τους καὶ στὴν κοινωνία. Ἔπρεπε μ' ἄλλα λόγια οἱ μαθήτριες νὰ ξαναγίνον καὶ γιὰ τὸ σχολετὸν παιδιά, νὰ ξαναγυρίσουν πρὸς τὴ φύση καὶ πρὸς τὴ ζωὴ, γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ πραγματικὴ ἐπίδραση καὶ μόρφωση.

Διάφορες ὁμοίως γενικὲς καὶ τοπικὲς συνθήκες, ποὺ θὰ τις ἴδουμε

* Σύντομη περίληψη ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ ἔδωσα φέτος σὲ δύο διαλέξεις μου ποὺ ἔγιναν στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὁμιλο.

** Δελτίον Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμιλοῦ 3 (1913) σ. 1-27. (Βγήκε καὶ σὲ χωρὶς στὸ φυλλάδιον στὴ σειρά τῆς «Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμιλοῦ»). Στὴ μελέτη ἐκείνη παραπέμπω συχνὰ παρακάτω.

Άλλοτε, και πρό πάντων οι συνθήκες που μας έμποδισαν να μεταχειριστούμε άμεσα ένα από τα σπουδαιότερα μέσα για το σκοπό μας, τη ζωντανή δηλ. γλώσσα, έκαναν το έργο μας δυσκολώτατο. Η πρώτη δοκιμή που έγινε για να μιλούν και να γράφουν οι μαθήτριες όπως μιλούσαν και στο σπίτι τους, βρήκε πρόθυμη την εκμετάλλευση στον τύπο, και σηκώθηκε έτσι αντίδραση και μέσα στο σχολείο. Έπρεπε λοιπόν να επιβληθῆ παντού ο φυσικός λόγος από τα πράγματα κι' από έσωτερική ανάγκη. Κι' αυτό θα γινόταν τόσο γρηγορότερα, όσο πιο πολύ θα μίκραινε ή απόσταση που χώριζε δασκάλους και παιδιά, όσο περισσότερο θα έμπαινε το σχολείο μας στη ζωή, και όσο αφρονώτερα θ' άντλοβσε απ' αυτή το ύλικό της διδασκαλίας και την επίδρασή του. Σ' αυτή όμως την προσπάθεια ήμουν μόνος, όχι τόσο γιατί το διδακτικό προσωπικό ήταν βοηθητικό, όσο γιατί έβρισκα στους πιο πολλούς συνεργάτες μου αντίληψη διαφορετική που κάποτε έφτανε ως την αντίδραση. Έπρεπε λοιπόν η ατομική προσπάθεια και κάθε αντίθετη επίδραση να εξουδετερώση και να δημιουργήση τέτοιες συνθήκες, που να προσαρμοστή σ' αυτές ασύνειδα και ή εργασία όλου του προσωπικού. Και απ' αυτή την άποψη ήταν ευχάριστο που είχα στην τάξη μου τα περισσότερα μαθήματα απ' όλους, και ο καιρός με άφηνε να είμαι πάντα μαζί με τα παιδιά και έξω από την τάξη, στα διαλείμματα, στο περιβόλι και στους περιπάτους. Έτσι είχα στα χέρια μου δηλ σχεδόν τη σχολική ζωή.

Από τα μαθήματά μου κυρίως ή ιστορία και τα νεοελληνικά έδιναν τις πιο πολλές ευκαιρίες για ν' άντλώ αφηνο ύλικό από την πραγματική ζωή. Στην ιστορία τα βιβλία — ή άστειρευτη αυτή πηγή του παπαγαλισμού — είχαν άντικατασταθῆ από τον προφορικό λόγο και την τέχνη του δασκάλου, και τα ιστορικά γεγονότα τά έβλεπαν τα παιδιά εμπρός τους ζωντανά και στην αιτιώδη τους σχέση και αλληλουχία. Τους κινούσαν το ενδιαφέρον και το μυαλό που το αναγκάζαμε να συνεργάζεται μαζί μας, μά όσο κι' αν παρουσιάζαμε το θέμα με καινούρια μορφή, είχε πάντα μολυνθῆ από τα σχετικά βιβλία και τη διδασκαλία των παρασμένων χρόνων. Έτσι, όταν ζητούσαμε ν' αποδώσουν μιá μικρή ένότητα, ή γνωστή φρασολογία που είδαμε άλλοι («Πώς πήρα τα παιδιά», σ. 2, 8, 16 κτλ.), άνέβαινε στα χείλη τους, και ή έλεύθερη και φυσική διήγηση ανακατευόταν ή και υποχωρούσε στα: οι γενναίοι και φιλελεύθεροι εκείνοι άνδρες — οι αίμοδόροι και άγριοι Τούρκοι — ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, φιλελεύθερος, γενναίος και φιλόπατρις κτλ. κτλ. Πάντα όμως

στα λόγια τους κάτι έμενε από τη φυσικότητα που την έφερνε άλλοτε ή μίμηση και άλλοτε ή ανάγκη.

Άλλά είχαμε σ' αυτό το μάθημα και κάτι άλλο που δεν το είχε περάξει καθόλου το δημοτικό σχολείο, κάτι που γεμίζει και ζωντανεύει την ιστορία. Είναι τα δημοτικά μνημεία, παραδόσεις δηλ. και τραγούδια και διάφορα έπεισόδια χαρακτηριστικά για ένα σημαντικό ιστορικό περιστατικό ή και για δλόκληρη εποχή, άνέκδοτα κτλ. που τα βρίσκομε σε απομνημονεύματα και άλλα σχετικά έργα ή και στην προφορική ακόμα παράδοση. Η νεοελληνική ιστορία μας έχει ευτυχώς τέτοια θησαυρό μεγάλο άνεχμετάλλευτο ως σήμερα, και μπορεί να πῆ κανείς πως δεν υπάρχουν νεώτερα ιστορικά γεγονότα που να μην έχουν το τραγούδι τους, την παράδοσή τους, τ' άνέκδοτά τους. Τα περισσότερα απ' αυτά ζούν ακόμα στο λαό μας και ζούσαν ακόμα στην οικογενειακή ζωή πολλών παιδιών. Τα είχαν άκούσει από τους γεροντότερους του σπιτιού, και τα είχαν βέβαια άκούσει με την άπλη και φυσική μορφή τους. Μά και άγνωστα να ήταν, ή επίδρασή τους είναι τόσο μεγάλη σε όποιον τά πρωτακούει, που του σκλαβώνει την προσοχή και το ενδιαφέρον γιατί είναι βγαλμένα από τη ζωή. Έτσι αν στο μάθημα π.χ. για την πολιορκία της Τριπολιτσάς το βιβλίο έδειχνε ακόμα την επίδρασή του στη φρασολογία των παιδιών, παραδόσεις και άνέκδοτα όπως «πως τιμώρησε ο Κολοκοτρώνης τη βάρδια που κοιμόταν ή τους λιποτάκτες», πως μιλούσε στους στρατιώτες», «πως τους γύμναζε κλπ (1), ή τραγούδια όπως, «Ήτανε μέρα βροχερή και νύχτα χιονισμένη — όταν για την Τριπολιτσά ξεκίνησε ο Κιαμίλης» κλπ., ξεφεύγαν όλως διόλου από τη συνηθισμένη σχολική εργασία και το περιβάλλον της. Σε τέτοια θέματα έβρισκα την παιδική ψυχή και το παιδικό μυαλό παρθένα, τ' άκουγαν με πραγματική συγκίνηση και τά ξανάλεγαν πάλι σαν παραμύθι.

Από τα δημοτικά μνημεία που άνάφερα παραπάνω τα πιο πολλά τά έπεξεργάζαμαστε στα νεοελληνικά. Έκτός όμως απ' αυτά στο νεοελληνικό μάθημα ή νεώτερη λογοτεχνία έδινε ύλικό καταλλήλoτατο και άγνωστο ως τότε στις μαθήτριες. Θυμώμαι όταν τους πρωτοδιάβασα το πρώτο μέρος του έθνικού μας ύμνου και το ανάλυσαμε, είχαν συγκινηθῆ έτσι που για πολλή ώρα ύστερα από το μάθημα ένιωθες την στάση τους και στις μορφές τους τη βαθειά επίδραση του ποιήματος. Τα τελευταία μου λόγια πως ήταν ντροπή να μην ξέρουν ούτε τ' όνομα καν του ποιητή, τις έκαμαν όλες να σκύφουν το κεφάλι. Και όταν ξαναγυρίσαμε πάλι στην τάξη μας και

ρώτησα τί μάθημα ήθελαν να κάμωμε εκείνη την ώρα, με μιὰ φωνή ζήτησαν να τους μιλήσω για τή ζωή του Σολωμού. Τήν ίδια εντύπωση τους έκαναν αργότερα άλλα έργα του Σολωμού, του Τυπάλλου, του Βαλαωρίτη κ. ά. Σιγά σιγά ήρθαν και δημοτικά πεζογραφήματα όπως του Βλαχογιάννη π.χ. «ή Σουλιωτοπούλα» κτλ. Με τα θέματα αυτά είχε παραχτή ό συναισθηματικός τους κόσμος για πρώτη φορά, και ή ταραχή αυτή και ή πραγματική συγκίνηση έδινε στα λόγια τους όλοένα και πιο πολύ αίσθημα, δηλ. φυσικότητα.

Έπειτα στους σχολικούς μας περιπάτους, που γίνονταν ταχικώτατα μία και συχνά δυο φορές τή βδομάδα, πάντα κάτι θα είχα να τους πω που να τις ενδιαφέρει, και σιγά σιγά άρχισαν έδω και κει να μου λένε και οι μαθήτριες κάτι από τή δική τους ζωή και το δικό τους κόσμο. Και ό τι ήταν δικό τους και δε θύμιζε το σχολείο το έλεγαν άπλά και φυσικά. Τους πρώτους μήνες βλη μας ή σχολική ζωή είχε συγκεντρωθή κυρίως στους περιπάτους και τις εκδρομές, γιατί ή αλλη του σχολείου ήταν μικρή και δεν είχαμε κατορθώσει ακόμη να βρούμε κατάλληλο μέρος για τα διαλείμματα και για το περιόδι μας. Παντού όμως, και μέσα στην τάξη μου κ' έξω, ζητούσα με κάθε τρόπο να υποχωρήση στην αντίληψη των παιδιών ο διδάσκαλος στο δάσκαλο, ο χωροφύλακας δηλ. στον άνθρωπο που ενδιαφέρεται για τή μόρφωσή τους κ' αισθάνεται τήν ανάγκη να λάβη και αυτός μέρος στη μικρή ζωή τους. Το παιδί νιώθει το ενδιαφέρον, τήν αγάπη και τήν εκτίμηση που δείχνεις γι' αυτό, και σε πληρώνει με το ίδιο νόμισμα. Ανεπαίσθητα άρχιζε ό τρόμος να υποχωρή στην έμπιστοσύνη και τήν εκτίμηση, ό ραγιαδισμός στην ειλικρίνεια.

Αυτό ήταν το γενικό. Συχνά όμως είχαμε και εξαιρέσεις, απότομα δηλ. ξανακυλήματα παιδιών προς τον πρώτο σχολικό τύπο που είδαμε. Κι' αυτό γινόταν για δυο λόγους: πρώτα γιατί τέτοια είναι ή ψυχολογία του ραγιά' ή έλευθερία που του δίνεις τον κάνει πρόστυχο και αναιδή. Άλλά τέτοια κρούσματα δεν ήταν συχνά και γρήγορα έλειψαν όλως διόλου. Μά ό δεύτερος και κύριος λόγος ήταν ή μεγάλη διαφορά που χώριζε τα μέλη του προσωπικού ως προς τήν ιδεολογία και τήν ήθικη και πνευματική αξία τους: ή διαφορά αυτή έφτανε κάποτε ως τήν αντίθεση, και με τέτοιους όρους δεν ήταν βέβαια δυνατό να έχωμε ενότητα στην εργασία μας. Η έλευθερία που είχε δοθή στις μαθήτριές μας, μόνο με τήν πνευματική, τήν ήθικη και τή σωματική ακόμα ύπεροχή του δασκάλου μπορούσε

να συγκρατηθή στα όρια που έπρεπε. Άνώτερος βέβαια ρυθμιστής τής έλευθερίας είναι ή συναισθηση τής ατομικής εθύνης και του καθήκοντος; μά χρειαζόταν καιρός πολός ώσπου να φτάσουν τα παιδιά σ' αυτή τή συναισθηση. Ός τότε θα τα ρύθμιζε όλα ή αβθεντία του δασκάλου, που στην αρχή θα πρόβαλε όλοφάνερη και κάποτε και καταπιεστική, σιγά σιγά όμως θ' αποτραβιόταν και θα χανόταν πίσω από τήν άπρόσωπη κατηγορική προσταγή που θα τήν έβφωνε άπάνω τής ή ίδια ή μαθητική κοινότητα. Έτσι ή έλευθερία των παιδιών, ή γενική αυτή αρχή του Α. Δ. Παρθεναγωγείου, ενώ στους δασκάλους που ήξεραν τή δουλειά τους ρυθμιζόταν σε πολύφωνη άρμονία, σ' άλλους δασκάλους ξεσπούσε σε διαβολική παραφωνία και άναρχία. Γιαυτό σε ώρισμένα μαθήματα ήμουν υποχρεωμένος να βρίσκωμαι κ' έγώ σχεδόν πάντα μέσα στην τάξη. Μά τότε από δάσκαλος γινόμουν πάλι χωροφύλακας, και υπήρχε φόβος να καταστρέψω μόνος μου ό τι με τόσο κόπο προσπαθούσα να πετύχω τήν όχλοβοή διαδεχόταν ή νέκρα και πολλές μαθήτριες αναγκάζονταν να καταφεύγουν ξανά στο φέμα και στην υποκρισία. Ήξερα πως το λάθος δεν ήταν των παιδιών, άφου όμως ήταν ανάγκη να συνεργαστώ μ' αυτούς τους δασκάλους, έπρεπε να προσπαθώ πάντα να κρατιέται ή θέση τους στην τάξη σ' ένα επίπεδο υποφερτό. Έτσι θέλοντας και μη τιμωρούσα κάποτε, μά ή τιμωρία απομάκρυνε πιο πολύ τα παιδιά από κοντά μου.

Και όμως με όλα αυτά τα ξανακυλήματα και τις δυσκολίες προχωρούσαμε γενικά προς τα εμπρός, μόνο που ό δρόμος μας ήταν «δρόμος μετ' έμποδίων».

*

Οι μαθήτριες, καθώς είπαμε, και στα μαθήματά τους κ' έξω από τήν τάξη δείχνονταν τώρα φυσικότερες και ζωντανότερες εμπρός στο δάσκαλο, κάθε μία σύμφωνα με το δικό της χαρακτήρα που άρχιζε να ξεχωρίζει. Στα χείλη τους σιγά σιγά έπικρατούσε ό φυσικός προφορικός λόγος, που καθρέφτιζε τήν κάθε μιὰ ατομικότητα όλοένα και πιο καθαρά. Μόλις όμως έπιαναν τα παιδιά τήν πένα, έπεφταν πάλι στον κοινό μαθητικό τύπο που ζωγραφίσαμε, και ή παλιά γνωστή μας συνήθεια έπιβαλλόταν παντού. Τήν είδαμε στην εκθεση που δώσαμε για τους άρματωλούς και κλέφτες, (κτ. ίδιο βιβλίο σ. 12), και τή βλέπομε σε άλλες παρόμοιες εκθέσεις. Για να πετύχωμε το πνευματικό και ήθικό ξεσκάθωμά τους και στο

χαρτί, έπρεπε νά πάρωμε θέματα παρθένα και άμύλυντα άπό τό παλιό σχολείο, και τέτοια θέματα μάς έδινε πολλά ή σχολική και ή οικογενειακή ζωή. Έδω όμως βρήκαμε την πιό μεγάλη δυσκολία, γιατί οι μαθήτρίες μας είχαν τή γνώμη πώς αξίζει νά γράφεται μονάχα ό τι θυμίζει τό βιβλίο και τό περιεχόμενό του, ήθικοφύλαρα δηλ. διηγήματα μέ τά συμπεράσματά τους και τά παρόμοιά. Κάθε άλλο, ένα έπεισόδιο π. χ. πού τους τύχαινε στο δρόμο ή στο σπίτι, δέν ήταν σωστό νά γράφεται, δέν είχε καμιά σημασία, κανένα λόγο στο χαρτί περιφρονούσαν ακόμα την ίδια τους τή ζωή.

Κάποτε τους είπα νά μου γράφουν τί τους έκανε πιό μεγάλη έντύπωση άπό τή χθεσινή ήμέρα: «Κάθε μέρα, είπα, μάς τυχαίνουν αρκετά περιστατικά, στο σπίτι π. χ. μέ τ' αδέρφια μας ή μέ τους γονείς μας, έξω στο δρόμο ή στον περίπατο, έδω στο σχολείο μας στην τάξη ή στα διαλείμματα. Μέσα σ' αυτά είναι πάντα κάτι πού μάς κάνει πιό μεγάλη έντύπωση άπό τ' άλλα». Φυσικά όλες οι μαθήτρίες τά έχασαν δέν ήξεραν τί νά γράφουν, δέ θυμόνταν τίποτα, και ή διαμαρτυρία για τό θέμα πού έδωσα ήταν γενική. Ρώτησα μία πού διαμαρτυρόταν ζωηρότερα άπό τις άλλες. «Σένα δέ σου έτυχε τίποτα χθές, δέν παρατήρησες τίποτα ιδιαίτερο, όλη ή ήμέρα σου πήγε χαμένη;» Άπάντηση: «Τίποτα, μόνο φόφησε τό σκυλί μου». «Όλες οι συμμαθήτρίες της χαμογέλασαν. Την ξαναρώτησα. «Έ, κι' αυτό δέ σου έκανε έντύπωση;» — «Ναί, αλλά γι' αυτό δέν αξίζει νά γράψη κανείς» — Μέ διάφορες έρωτήσεις προσπάθησα νά τής δώσω νά καταλάβη πώς είχε ένα θέμα πολύ όμορφο. Αυό τρεις πήραν θάρρος και μου είπαν κάτι δικό τους: οι άλλες όμως σώπαιναν μέ δυσφορία. Άναγκάστηκα νά ρωτώ κάθε μία χωριστά: ανασκάλευαν τις άναμνήσεις τους, έλεγαν μερικές μέ μεγάλη δυσκολία, τις σταματούσα στη χαρακτηριστικώτερη και τις έκανα νά την προσέξουν. Σ' όλα όμως τά χείλη ανέβαινε ή στερεότυπη άπάντηση. «Μά τί; για την ύπηρέτρια νά γράψω ή για την έπίσκεψη;» κτλ. Δέν τό χωρούσε τό μυαλό τους πώς τόσο άσήμαντα ή σωστότερα τόσα πρόστυχα θέματα μπορούσαν νά γραφούν. Γενικά οι έρωτήσεις πού έκανα σε κάθε μία — έκτός άπό την κυρία του σκυλιού — ένα μόνο σκοπό είχαν: νά τις κάνω νά θυμηθούν και νά υποδείξω άπό τις έντυπώσεις τους την καταλληλότερη; έτσι δέν χωρούσα σε άνάλυση κχιμά. Πήρα 24 εκθέσεις — τόσες μαθήτρίες ήταν

έκείνη την ώρα στην τάξη* — μά οι περισσότερες είναι χρονογραφικές και ξερότατες. Π. χ.

ή Έλένη Ψ. έγραψε: «Χθές ήλθεν μία φίλη μου και ή χαρά μου ήτο άπερίγραπτος». Αυτή ήταν όλη ή εκθεσή της.

Η Σωτηρία Κ.: «Χθές κατά την 3 ώραν περίπου μετά μεσημβριάν [ήλθεν]** ή αγαπητή μου εξαδέλφη μετά του αδελφού της προς άποχωρητισμόν. Διότι ούτος ήθελεν νά μεταβή εις Ζαγοράν». (πρβλ. ίδιο βιβλίο σ. 7 σημ. 2).

Η Εύα Α.: «Χθές εις τό μάθημα των Μαθηματικών ο κύριος Τ. μέ επέπληξε διότι έγέλων». (πρβλ. ιδ. β. σ. 6).

* Άλλη: «Χθές ήραγκάσθη νά μείνω εις τό σχολείον διότι την πρώτην ώραν εκάμαμεν μάθημα και διά τουτο έμεινα και έγώ και αι άλλαι συμμαθήτριάι μου όσαι εκαμον μάθημα και εκάμαμεν γυμνασικήν αι δέ άλλαι αι όποιαι δέν εκαμον μάθημα εξήλθον εις περίπατον». Ά ν θ ή Φ.

* Έτσι είναι οι περισσότερες εκθέσεις⁽²⁾ και μάς δείχνουν πόσο δύσκολα κινιόταν τό μαθητικό μυαλό, μόλις φεύγαμε άπό τά συνηθισμένα σχολικά θέματα, τή γνωστή δηλ. φρασεολογία και τον παπαγαλισμό, και πλησιάζαμε κάπως στη ζωή. Έδω τίποτα δέν μπορούσε νά τις βοηθήση άπ' ό τι είχαν μάθει στ' άλλα σχολεία, τό μυαλό έπρεπε νά σκεφτή μοναχό του άπάνω στα πράγματα και ή ψυχή νά κινήθη άπό τή φυλακή της. Μακριά άπό τό χαρτί, στη διδασκαλία μου ή έξω άπό την τάξη, όλες σχεδόν είχαν αρχίσει καθώς είδαμε νά δείχνωνται φυσικώτερες και ειλικρινέστερες: μόλις όμως στάθηκαν μόνες τους εμπρός στο χαρτί, στέρεφαν μονομιάς όλα και νεκρώθηκαν. Γιατί τό χαρτί είναι τό σύμβολο των σχολείων μας και τό σκιάχτρο των παιδιών. Χαρτί θά πη δάσκαλος, καλλιπέια, βαθμολογία, τιμωρίες. Κάποια μαθήτρια π. χ. ήθελε νά γράψη για τά σπειριά του προσώπου της πού ζήτησε νά τά γιατρέψη μέ μιá άλοιφή και τά έκανε χειρότερα. Μέ ρώτησε πώς λέγονται τά σπειριά στην έλληνική γλώσσα. Τής είπα ότι λέγονται «σπειριά». — Όχι άποκρί-

* Τό ντάντεμα πού έκαναν οι περισσότερες μητέρες στα κορίτσια τους ήταν τέτοιο πού και τό ελαφρότερο συναχάκι και μιá άσήμαντη κακοκαρία έφταναν για νά τά κλειδώσουν μέσα στο σπίτι. Τό κακό αυτό πού στην αρχή ήταν μεγάλο και μάς δυσκόλευε τή δουλειά μας, σιγά σιγά μετριαζόταν, ώπου τέλος έλειψε σχεδόν όλως διόλου.

** Σε άγκύλες κλεινω λέξεις ή φράσεις πού παραλείπουν τά παιδιά άπό παραδρομή ή πού είναι κακογραμμένες και δυσκολοδιάβαστες.

θηκε, ἐνωῶ πῶς λέγονται καλύτερα». Κ' ἐπειδὴ δὲν ἤξερα νὰ τῆς πῶ καλύτερη λέξη, προτίμησε νὰ γράψῃ γι' ἄλλο θέμα. Ἄλλοτε πάλι ἄλλη μαθήτρια σὲ κάποια ἐκθεσὴ τῆς ξεχάστηκε κ' ἔγραψε τῆ λέξη «γάιδαρος». Γρήγορα ὁμως κατάλαβε τὸ ἀνοσιούργημα ποὺ ἔκαμε, καὶ θέλησε νὰ τὸ διορθώσῃ κλείνοντας τὸν καημένο τὸν γάιδαρο μέσα σὲ παρένθεση· μὰ στὴ σαστισμάρα τῆς λησμόνησε νὰ τοῦ κολλήσῃ δίπλα τὸ λόγιο σύμβολό του.

Μόλις τέσσερες μαθήτριες ξεφεύγουν πραγματικά ἀπὸ τὴ γενικὴ ξερατῆλα καὶ μᾶς δίνουν κάτι ξεχωριστό. Δυὸ ἀπ' αὐτές ἔγραψαν γιὰ τὸ χειμωιάτικο στρώσιμο τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ θέμα εἶναι τὸ ἴδιο, μὰ κάθε μιὰ γράφει διαφορετικά, καὶ στὶς γραμμὲς τους θαμποφαίνεται τὸ θετικὸ μυαλό καὶ τὸ λεπτὸ παρατηρητικὸ τῆς μιᾶς:

«Χθὲς ἐστρώσαμε τὸ σπιτί μας. Ἐγένετο δὲ μεγάλη φασαρία διότι ὅλα τὰ ἐπιπλά ἐκαστοῦ δωματίου τὰ μετεκομίζαμεν εἰς ἄλλο καὶ διὰ τοῦτο ἡ οἰκία μας ἦτο ἄνω κάτω. Τὸ θέαμα ἦτο πολὺ ὠραῖον, διότι τὰ τρία ἀδελφάκια μου ἐπαίζον ἐπὶ τῶν ταπήτων καὶ διεσκέδαζαν μετακομίζοντα τὰ ἐπιπλά. Ἀλλὰ δὲν διεσκέδαζαν μόνον αὐτὰ διότι καὶ ἐγώ, μετὰ τῆς δευτέρας ἀδελφῆς μου ἐπαίζαμεν τραβῶσαι ἀριστερά καὶ δεξιὰ τοὺς τάπητας». Ἰφιγένεια Β., καὶ στὴν ἄλλη τὸ νοικοκυριστικὸ καὶ αἰσθαντικὸ παιδί:

«Τώρα μᾶς ἔφθασεν ὁ χειμῶνας καὶ πρέπει νὰ στρώσωμεν τὸ σπιτί καὶ νὰ ἀνάψωμεν φωτιά. Χθὲς λοιπὸν καὶ ἐμεῖς ἐστρώσαμεν τὸ ἐπάνω πάτωμα τὸ πρῶν καὶ μετὰ μεσημβριᾶν τὸ κάτω καὶ ἀνάψαμεν καὶ φωτιά καὶ μᾶς ἐξέστανε θαυμάσια. Ὅχι ὁμως μόνον ἐμεῖς κρυώνομεν ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὰ ἄνθη. Διὰ τοῦτο προχθὲς ὅπου εἶχε πολὺ κρύο τὰ ἄνθη ἐμαράνθησαν καὶ τὰ ἐβάναμεν μέσα εἰς τὸν διάδρομον καὶ εἰς τὰς γωνίας τῆς σκάλας, φαντασθῆτε τὴν φασαρίαν τοῦ σπιτιοῦ. Ἐστόλισαν δὲ τὸν διάδρομον τὰ ἄνθη ὡς νὰ εἶναι ἀνθοκομείον». Ἀθηνᾶ Ρ.

Ἡ Λίνα Δ. γιὰ τὸ θέμα ποὺ τῆς φαινόταν ἀστεῖο ν' ἀπασχολήσῃ τὴ σοβαρὴ τῆς πένα ἔγραψε:

«Ἡ λύπη τὴν ὅποιαν ἠσθάνθη κατά τὴν χθεσινὴν ἡμέραν.

Χθὲς μετὰ μακρὰν νόσον ἐτελεύτησε ὁ πιστὸς καὶ ἀγαπητὸς μου κύων Ἐκτωρ, τὸν ὅποιον ἠγάπων πάρα πολὺ, διότι ἦτο ἐξυπνον σκυλάκι καὶ ἐξετέλει διάφορα παιγνίδια ἦτο λευκόν, τοῦ ἐφόρον δὲ καὶ μίαν κόκκινη κορδελίτσα καὶ ἦτο κονκλάκι. Τέλος μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς ἔθεσα τοῦτο μὲ τὰς ἰδίας μου χεῖρας εἰς τὴν τελευ-

ταίαν του κατοικίαν, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔθεσα ἓνα λίθον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγραφα «Ἐνθάδε κεῖται ὁ πιστὸς μου κύων».

Τὰ λόγια τῆς Λίνας, πρὸ πάντων στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος, μᾶς θυμίζουν κάπως τὸν ψευτορομαντισμὸ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκθεσὴ τῆς: «Ἐνθύμιον μαθητικοῦ βίου. Ἦτο μὴν Ὀκτώμβριος διε ἀπεφασίσαμεν νὰ διοργανώσωμεν ἐκδρομὴν ἡμῶν» κτλ. (Ἰδ. β. σ. 9). Ἐδῶ ὁμως τὴ φρασεολογία ποὺ εἶχε μάθει ἀπ' ἔξω ἀπὸ βιβλία, ἐφημερίδες καὶ παρασμένες σχολικὲς ἐκθέσεις, τὴ μεταχειρίζεται συνειδητὰ γιὰ νὰ δώσῃ τὰ πρῶτα δείγματα ἀπὸ τὴ λεπτὴ τῆς εἰρωνεία. Γιατί μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ τίτλο ποὺ δίνει στὴν ἐκθεσὴ τῆς, καὶ μὲ τίς φράσεις «μετὰ μακρὰν νόσον ἐτελεύτησεν...» καὶ «μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς ἔθεσα τοῦτο εἰς τὴν τελευταίαν του κατοικίαν» ἐξωτερικεύει τὴν ἀντίληψή τῆς διὰ τέτοιο θέμα δὲν ἀξίζει γιὰ ἐκθεση. Καὶ ὁμως μερικὲς φράσεις ὅπως «ἦτο ἐξυπνον σκυλάκι, τοῦ ἐφόρον δὲ καὶ μίαν κόκκινη κορδελίτσα καὶ ἦτο κονκλάκι» δείχνουν τὴν πραγματικὴ ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὸ σκυλί του.

Καὶ δῶ βλέπομε ἀκόμα κάτι ἄλλο πολὺ χαρακτηριστικὸ. Μόλις τὸ παιδί αἰσθάνθηκε πραγματικά, ἔξεχασε τὸν κύνα καὶ μίλησε γιὰ τὸ σκυλάκι του μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶδαμε, πῆρε δηλ. ὁ λόγος του στοιχεῖα ζωντανά. Τὸ ἴδιο βλέπομε καὶ στὶς ἄλλες δυὸ ἐκθέσεις ποὺ ξεχωρίσαμε παραπάνω. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τοῦ φυσικοῦ λόγου τὰ ἐπιβάλλει ἢ τὸ αἰσθημα ὅπως π.χ. στὴ Λίνα Δ., ἢ ἡ ἀνάγκη, τὸ φτωχὸ δηλ. λεξιλόγιο ποὺ διαθέτουν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα καὶ ἡ ἀστάθεια στὴ γνώση τοῦ τυπικοῦ. Συνήθως ὁμως εἶναι καὶ οἱ δύο λόγοι μαζί, ὅπως στὴν Ἀθηνᾶ Ρ.*.

Ἡ Μαρία Σχ., ποὺ στὴν ἐκθεσὴ τῆς γιὰ τὸν πρῶτο περίπατο ζήτησε νὰ φτάσῃ τὸν ψευτορομαντισμὸ τῆς Λίνας: «τὰ πάντα ἦσαν ὠραῖα, ὁ ἥλιος ἔροπιτε ζωηρῶς τὰς ἀκτῖνας του» κτλ., ἔγραψε τώρα ἔτσι: «Χθὲς εἰς τὴν τρίτην ὥραν τῆς πρωίας εἶχαμε κοπτικὴν, ἐγὼ ἐλησμόνησα τὴν κοπτικὴν, καὶ ἡ διδασκάλισσά μου ἐμάλωσε καὶ μοῦ εἶπε νὰ μὴν ξεχάσω ἄλλην φορὰ τὴν κοπτικὴν μου». — Τελείωσε νωρίτερα ἀπ' ὅλες, πῆγα στὴ θέση τῆς, εἶδα τὰ γραφόμενά τῆς, χαμογέλασα καὶ τῆς σύστησα ἄλλη φορὰ νὰ μὴν ξεχνᾷ. Μὲ κοίταξε

* Πρὸβλ. ἀκόμα τὴν ἀκόλουθη ἐκθεση τῆς Εὐθαλίας Α: «Χθὲς μόλις ἐξέστησα καὶ ἠγέρθη ἐκ τῆς κλίνης, ἀμέσως κατελήφθη ἀπὸ ζάλη καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ συνέλθω. Ἀμέσως ἦλθεν ἡ μητέρα καὶ μοῦ ἔδωσε κάμποσες ξυλιές καὶ μὲ ἐράντισεν μὲ ὀλίγον νερόν καὶ κατόπιν ἐνεδύθη καὶ ἦλθεν εἰς τὸ σχολεῖον».

πονηρά και γέλασε δλο τὸ πρόσωπό της — Δὲν τὸ ξέχασα μὰ τὸ εἶπα ἔτσι. — Γιατί; — Κοκκίνησε και μὲ ρώτησε ἂν πρέπει νὰ τὸ γράψω. Τῆς ἔδωσα τὸ τετράδιό της, νόμισε σωστὸ νὰ σῆσῃ τὴν πρώτη ἐκθεση κ' ἔγραψε: «Χθὲς εἰς τὴν τρίτην ὥραν τῆς πρωίας εἶχαμε κοπτικὴν. Ἐγὼ ἔκαμα ψεύματα διὰ ξέχασα τὴν κοπτικὴν μου διὰ νὰ ἐπάγω ἅπάνω* καὶ κάμνω μάθημα. Ἡ διδασκάλισά μου μὲ ἐμάλωσε καὶ μοῦ εἶπε νὰ μὴν τὸ ξεχάσω ἄλλην φορὰ. Καὶ δὲν μὲ ἄφησε νὰ πηγαῖνω ἐπάνω. Τότε τῆς εἶπα διὰ ἄλλην φορὰ δὲν θὰ τὸ ξεχάσω».

*

Ἡ Μαρία στὴ σύντομη ἐκθεσὴ της, ὅπου ὁμολογεῖ πὼς γέλασε τὴ δασκάλα τῆς κοπτικῆς, μὰς ἔδωσε τὴν πρώτη χειροπιαστὴ ἀπόδειξη ὅτι ἡ ἀπόσταση ποὺ χώριζε τὰ παιδιά ἀπὸ τὸ δάσκαλο ἀρχίζει νὰ μικραίνει. Καὶ ὅσο μικρότερη γίνεται ἡ ἀπόσταση αὐτῆ, τόσο πὺδ πολὺ ξεθαρρεῖ και φανερώνει και στὸ χαρτὶ τὸν κόσμο της ἢ ἔφτασφράγιση και δειλιασμένη παιδικὴ ψυχὴ. Ἡ πρόληψη ποὺ χώριζε τὰ θέματα σὲ εὐγενικὰ και πρόστυχα ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ στὴ σωστὴ ἀντίληψη, και ἔταν γιὰ δευτέρη φορὰ ἔδωσα στὴν τάξη μου παρόμοιο θέμα: «Τὸ πρωὶ διὰν ξυπνῶ» ἢ «σήμερα τὸ πρωὶ» και σὲ λίγο πάλι «ἀπὸ τῆ χθεσινῆ ἡμέρα», βρῆκα μεγαλύτερη προθυμία και μικρότερη δυσκολία και δισταγμὸ.

Ἡ Ἐλένη Ψ. π. χ. ποὺ τὴν πρώτη φορὰ μὰς εἶπε λακωνικώτατα: «Χθὲς ἦλθεν μία φίλη μου και ἡ χαρὰ μου ἦτο ἀπερίγραπτος», τώρα κάπως κινήθηκε: «Χθὲς ἔλεγα εἰς τὴν μητέρα μου διὰ ἐξ ὄλων τῶν μαθημάτων μοὶ ἀρέσει ὁ περίπατος διότι διασκεδάζομεν πολὺ ὄρατα και μάλιστα ἡ ἀνάβασις τῶν βουνῶν. Τότε μοῦ ἀπήντησεν: «Ναὶ σοῦ ἀρέσει ὁ περίπατος ἀλλ' ὁσάκις πηγαίνης πάντοτε ἔρχοσαι βραχιασμένη».

Ἡ ἴδια μαθήτρια γιὰ τὸ θέμα «διὰν ξυπνῶ τὸ πρωὶ», ἔγραψε: «Καθ' ἡμέραν μὲ σηκώνει ἡ ὑπηρέτρια μου τὴν 6 ὥραν τῆς πρωίας ἀλλὰ κοπιάζει πολὺ και αὐτὴ και ἐγὼ διότι μοῦ ἀρέσει ὁ πρωϊνὸς ἕπνος. Μόλις σηκωθῶ μοῦ φέρνει τὸ γάλα μου, τὸ ὅποιον δὲν μοῦ ἀρέσει και πολλάκις τὸ δίδω εἰς τὴν ὑπηρέτριαν ἀφοῦ μοῦ ἐγγυηθῇ

* Ἐπειδὴ ἡ σπουδαιότερη διαφορά στὶς μαθήτριες ἦταν τὰ περισσότερα ἢ λιγώτερα γραμματικὰ λάθη ποὺ ἔκαναν, ἀναγκάστηκα τοὺς πρώτους μῆνες νὰ χωρίσω τίς πὺδ ἀνορθόγραφες και νὰ τοὺς κάνω σὲ ἰδιαίτερη αἰθουσα εἰδικῆς ἀσκήσεως. Αὐτὸ εἶναι τὸ μάθημα ποὺ ἄννοι ἢ Μαρία Σχ.

πὼς δὲν θὰ τὰ εἶπῃ εἰς τὴν μητέρα μου και πίνει πολὺ εὐχαριστώως. Ἐπειτα ἐνδύομαι και ἔρχομαι εἰς τὸ σχολεῖον πολὺ εὐχαριστημένη»^(*).

Ἡ Ἀθηνᾶ Ρ. ποὺ μὰς εἶπε παραπάνω γιὰ τὸ χειμωνιάτικο στρώσιμο τοῦ σπιτιοῦ, γράφει τώρα: «Διὰ νὰ σηκωνώμεθα πολὺ πρωὶ βάζομε τὸ ξυπνητήρι εἰς τὰς 5 ὥρας και ἔπειτα ἐνυπνίσσομεν και δὲν μὰς κάμει κόπον. Μόλις σηκωθοῦμε κατεβαίνομεν κάτω εἰς τὴν τραπεζαρίαν και ἡ ὑπηρέτρια ἀνάπτει τὴν σόμπα και ἐγὼ μὲ τὸν ἀδελφὸ μου διαβάζομε. Ἀμα ὅμως δὲν ἔχω διάβασμα κάθομαι και ἐργάζομαι, βάνομε δὲ και στοιχῆμα μὲ τὴν ὑπηρέτρια διὰ νὰ ἴδωμεν πότος θὰ τὸ τελειώσῃ μπροστούτερα και ὅποιος δὲν τὸ τελειώσῃ ὡς τότε ὅπου εἶπαμεν τρώει ἀπὸ μία μπατοιὰ. Κατόπιν τρώομε τὸ γάλα μας και ἐτοιμαζόμεθα διὰ τὸ σχολεῖον».

Ἄλλη, ἡ Δανάη Σ., ἔγραψε μὲ τὸν τίτλο: «Σήμερον τὴν πρωϊαν. — Σήμερον τὴν πρωϊαν ἐσηκώθηκα εἰς τὰς 8 παρὰ 20, ἡμῆν θυμωμένη μὲ τὴν ὑπηρέτρια μου διότι δὲν μὲ ἐσήκωσε πολὺ πρωὶ, δὲν ἤρκε μόνον τοῦτο ἀλλὰ εἶχα χάσει και τὰ βιβλία μου διότι ἤρριξε τὴν σάκα μου νὰ πάρῃ τὸ μολυβδοκόνδυλόν μου και μὲ τὰ ἐσκόρπισε δλα. Ἐπλύθηκα ἀμέσως ἔφαγα και ἔφηνγα ἀλλὰ διὰ ἦλθα εἰς τὸ σχολεῖον ἦτο πρωὶ και δὲν ἐπήγαυε καλά τὸ ὠρολόγιόν μας». (πρὸβλ. ἰδ. β. σ. 5)*.

Και ἄλλη τέλος: «Ἡ μήτηρ μου καθ' ἐκάστην πρωϊαν περὶ τὴν 7 ὥραν τῆς πρωίας ἔρχεται εἰς τὸ δωμάτιόν μου διὰ νὰ μὲ ξυπνήσῃ. Ἀμέσως λοιπὸν ἐγείρομαι, ἐνδύομαι, πλύνομαι προσεύχομαι και τέλος καταβαίνο εἰς τὴν τραπεζαρίαν διὰ νὰ πάρω τὸ τοῦτό μου. Ὡ πόσον μὲ ἀρέσει ἐκεῖνη ἡ σιγμὴ διότι πέριξ τῆς τραπέζης εἶναι δλα τὰ ἀδελφάκια μου. Ἐχομεν ἕνα μικρόν ὁ ὁπίος θυμῶνει μὲ τὴν παραμικρὴν παρατήρησιν. Ἐάν π. χ. ἡ μαμά τοῦ πῆ μὴ Γιώργου πάρῃ ἄλλη ζάχαρη ἢ διατὶ ἐπῆρες τὸ κουλουράκι τῆς ἀδελφῆς σου ἀμέσως θυμῶνει, κλαίει, ρίπτει τὸ γάλα του, και δλα αὐτὰ ἐπικυροῦνται μὲ κάνα δυὸ μπάτσους τῆς μαμᾶς. Ἐπειτα ἐγείρομαι και ἔρχομαι εἰς τὸ

* Ἡ ἴδια μαθήτρια κάποια μέρα μῆμα πολὺ ἀργὰ στὴν τάξη. Οἱ συμμαθήτριες της ἔγραφαν δλες γιὰ ἕνα θέμα ποὺ τοὺς εἶχα δώσει και κόντευαν νὰ τελειώσουν. Γιὰ νὰ μὴν κάθεται ἀνεργὴ και ἡ Δανάη Σ., τῆς εἶπα νὰ μοῦ γράψῃ: γ ι α τ ῖ ἄ ρ γ η σ ε. Σὲ λίγο μοῦ ἔδωσε τὴν ἀκόλουθη ἐκθεσὴ της: «Σήμερον τὴν πρωϊαν, ἀφοῦ ἐσηκώθη πολὺ πρωὶ ἐνεδύθη, ἐπλύθη, ἔφαγα και ἤμουν ἡτοιμασμένη διὰ τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ ἡ μήτηρ μου δὲν μὲ ἄφινε νὰ ἔλθω. Κατ' ἀρχὰς ἐσιώπων ἔπειτα ἤρριξα νὰ κλαίω. Ἐνῶ ἐπῆγε ἡ μήτηρ μου ἐπάνω διὰ νὰ δώσῃ τὸ κινῖον τοῦ ἀδελφοῦ μου ὅστις εἶναι ἀσθετῆς, ἐγὼ ἔφηνγον χωρὶς νὰ μὲ ἴδῃ».

σχολείον όπου ἐλπίζω διὰ τὰ μορφωθῶ καλύτερον». Γαρυφαλλιά Γ. (4).

Τὸ ἴδιο ἀπὸ τὶς 14 ἐκθέσεις πού πήρα μὲ τὸν τίτλο: «Ἀπὸ τῆς χθεσινῆς ἡμέρας» οἱ πιὸ πολλὲς τώρα εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν κάθε μιὰ μαθήτρια. Ἡ Ζωή Β. π. χ. βρήκε τὴ χαρὰ τῆς στῆ ρόκα καὶ τὴ διατύπωσε ἀπλὰ ὅπως καὶ τὸ ἀντικείμενο πού τὴν προκάλεσε: «Χθὲς τὸ πρωτὸ μὲν ἦλθα εἰς τὸ σχολεῖον βλέπω τὴν κυρὰ Ἀργυρῶ νὰ γνέθῃ ἀμέσως ἐνεθυμήθην τὴν γαριάν μου όπου ἐγενεθε εἰς τὸ χωριό. Τότε βγάξω τὸ καπέλο μου καὶ ἐπῆγα καὶ ἐπῆρα ἀπὸ τὴν κ. Ἀργυρῶ τὴν ρόκα καὶ τὸ ἀδράκι καὶ ἤρχισα νὰ γνέθω. Διότι μοῦ ἀρέσει πολὺ αὐτὴ ἢ δουλειά».

Ἄλλη πού στὴ δοκιμαστικὴ ἐκθεσὴ τῆς γιὰ τὸν κόρακα καὶ τὴν ἀλωπὸν τελείωσε μὲ τὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα «ὁ ὑψωθεὶς ἑαυτὸν ταπεινώνεται ὁ δὲ ταπεινὸς ἑαυτὸν ὑψώθησεται», διηγήθηκα τώρα ἓνα ὄνειρο πού εἶδε. Ἡ διήγησή τῆς πού τὴ χαρακτηρίζει ἢ πολὺλογη ὑπερβολή — ἓνα σωστὸ φρασολογικὸ παραλήρημα πού θὰ χρειαστῆ συστηματικὴ θεραπεία γιὰ νὰ μετριαστῆ — μᾶς δίνει στὸ τέλος κάτι ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παιδαγωγικὴ: «Ἐξύπνησα ἐντόμος καὶ διηγήθην τὸ φοβερὸν ὄνειρόν μου εἰς τοὺς γονεῖς μου. Τότε ὁ πατήρ μου μοῦ εἶπεν ὅτι ὅταν ἀτακτῶ καὶ δὲν προσεύχωμαι, τότε βλέπω ὄσχημα ὄνειρα. Καὶ ἀληθῶς μοῖ εἶπεν διότι ἐγὼ δὲν προσευχήθην, διότι ἐνύσταζα πολὺ καὶ ἀπεκοιμήθην δίχως νὰ προσευχηθῶ». Φανή Η. (πρὸς. ἴδ. β. σ. 20).

Ἡ Αἰλίνα Α., δηλ. ἡ «ἦτο μὴν Ὀκτωβρίου» κλπ. ἔγραψε τώρα: «Χθὲς τὸ ἀπόγευμα ὅταν ἐπῆγα εἰς τὸ σπίτι μου εἶδα μετ' ἐκπλήξεως ὅτι ὁ καλὸς μου παπὸς μᾶς ἔστειλε πάρα πολλὰ μῆλα καὶ 8 κηρίθρες τὰς ὁποίας ἀγαπῶ ὑπερβολικῶς. Τότε καὶ ἐγὼ ἐγύρευα ἀπὸ τὴν μητέρα μου καὶ μοῦ ἔδωσεν ἓν τεμάχιον πολὺ μικρόν. Τότε καὶ ἐγὼ ἐπῆρα κρυφὰ ἀπὸ τὴν μητέρα μου καὶ ἔτοι ἐχόρτασα ἐπειδὴ δὲν μὲ ἔφθασεν. Ἐφαγα δὲ καὶ 2 μῆλα ἂν καὶ ἤθελα περισσότερα ἀλλὰ δὲν μὲ ἄφινε ἢ μητέρα μου νὰ φάγω περισσότερα ἀλλ' ἐγὼ τῆς εἶπα ὅτι ὁ κ. Διευθυντὴς μᾶς εἶπε διὰ πρὸς νὰ τρώγωμεν πολλὰ ἀλλὰ δὲν μὲ ἄφινε μὲ κανένα τρόπον. (πρὸς. παραπάνω σ. 204).

Ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ τῆς ἴδιας μαθήτριας γιὰ τὸ σκυλάκι τῆς μποροῦσε ἴσως νὰ συμπεράνῃ κανεὶς γενικὴ ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ αὐτοῦ γιὰ τὰ ζῶα. Ἡ ἑαδέρφη τῆς ὁμοῦ, ἢ Σταματίνα Σ. φρόντισε νὰ μᾶς βγάλῃ ἀπὸ τέτοια πλάνη καὶ νὰ δεῖξῃ πόσο ἀναγκαία ἦταν ἢ ἐπέμβαση τοῦ δασκάλου. Γιατὶ γράφει: «Χθὲς μετέβην εἰς τὴν ἐξαδέλφη μου διὰ νὰ μελετήσωμε τὰ μαθήματα τὰ ὁποία εἶχομεν

σήμερον. Ὅταν δὲ ἐτελειώσαμε τὰ μαθήματά μας βγήκαμε εἰς τὴν αὐλήν διὰ νὰ παίξωμε. Ἐνῶ παίζαμε βλέπομε ἓνα ποτιὸν νὰ περῶν ἔμπροσθέν μας ἐμεῖς ἐφοβήθημεν καὶ φωνάζαμε τότε τὸ πιάσαμε καὶ τὸ δέσαμε μὲ μιάν κλωστήν καὶ παίζαμε μὲ αὐτό. Ὅταν δὲ παίζαμε ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὸ βαρεθήκαμε καὶ εἶχαμε ἓνα τενεκὲ νερό καὶ τὸ βάλαμε μέσα καὶ ἐπνίγη». Ἡ Σταματίνα Σ. εἶναι ἢ εὐρεθεῖσα ἐν διλήμματι ἐνώπιον τοῦ ἀπείρου καὶ μαγευτικοῦ ἐκείνου θεάματος ὅπερ ἐπεκτείνεται ἐνώπιόν μας ἀποροῦσα τί νὰ θαυμάσῃ κλπ. στὸν πρῶτο μας περίπατο (κτ. ἴδ. β. σ. 10) (5).

*

Ἐνα πρωί, ὅταν κατέβηκα στὸ γραφεῖο μου, βρήκα μερικὲς μαθήτριες νὰ κάθωνται γύρω στὸ τζάκι, όπου ἔκαιγε καλοαναμμένη φωτιά. Ἡ ἐπιστάτρια καθισμένη κοντὰ τους μὲ τὴ ρόκα στὸ χέρι ἔνεθε, καὶ ὄλες φλυαροῦσαν σιγά. Μόλις μὲ εἶδαν νὰ μπαίνω, ἢ πολὺχρονη συνήθεια τὶς ἔκανε νὰ τιναχτοῦν ἀπάνω μονομιὰς ταραγμένες κ' ἔτοιμες νὰ φύγουν· τοὺς εἶπα νὰ καθίσουν ὅπως πρῶτα, καὶ κάθισα καὶ γὼ μαζί τους. Ἐτοὶ ἔμπρὸς στὴν ὁμορφὴ φωτιὰ ἀνοιξα σιγά σιγά κουβέντα, καὶ χωρὶς νὰ τὸ νιώσουν ἀρχισαν ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη νὰ λένε τὰ δικά τους, πῶς περνοῦν στὸ σπίτι τους γύρω στὴ σόμπα ἢ στὸ τζάκι κ. ἄ. Ἀργότερα, ὅταν ἦρθε ἢ ὥρα καὶ μπήκαμε στὴν τάξη, ἔφερα πάλι τὴν κουβέντα πού κάναμε στὸ γραφεῖο, κάθε μία εἶχε νὰ πῆ καὶ τὸ δικό τῆς, κ' ἔτοι ἦρθε μόνο του τὸ θέμα «τὸ βράδυ μετὰ τὸ φαγητό» ἢ «γύρω στὸ τζάκι, γύρω στὴ θερμάστρα».

Πῆρα 22 ἐκθέσεις, καὶ ἀπ' αὐτὲς οἱ περισσότερες μᾶς δίνουν ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴν ἡρεμὴ ἢ τὴ ζωηρὴ ζωὴ τοῦ σπιτιοῦ, ἀνάλογα πάντα μὲ τὴ δύναμη κάθε μαθήτριας πού ἀρχίζει τώρα νὰ φαίνεται πιὸ καθαρά. Παίρνω τρία παραδείγματα, τὰ πιὸ χαρακτηριστικά (6).

Ἡ Βασιλικὴ Ν. ἔγραψε: «Εἰς τὴν οἰκίαν μας τὴν ἑσπέραν συναθροισόμεθα ὅλοι γύρωθεν τῆς θερμάστρας περιμένοντες τὸν ἀρχηγόν τῆς οἰκίας ὅπως ἔλθῃ καὶ μᾶς φέρῃ τίποτε γλυκίσματα, κάστανα, μὲ τὰ ὁποία περνῶμεν τὸν καιρὸν μας. Μόλις ἔλθῃ μᾶς τὰ δίδει, καὶ τότε γίνεται χαλασμός κόσμον γύρω τῆς θερμάστρας, ἂν καὶ εἴμεθα μόνον δύο ἀδελφία. Τότε μαλώνουμε ποιὸς νὰ πάρῃ τὰ περισσότερα, ὅταν τέλος πάντων ἡσυχάσωμεν τὰ ψῆνομε καὶ τὰ τρώμεν. Ἐπειὰ ἀρχίζει τὸ γεῦμα. Ὅταν τελειώσῃ καὶ αὐτό, πάλιν ἀρχίζομεν τὰ πρῶτα δηλαδὴ γύρω τῆς θερμάστρας. Πρῶτα πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ, εἴμεθα πολὺ περισσότερον εὐχάριστοι ὄχι μόνον διότι εἶναι οἱ

γονείς μου λυπημένοι πάντοτε, αλλά διότι τώρα ή γιαγιά δέν μās λέει πλέον παραμύθια, διότι λέει ένθυμείται τόν έγγονόν της τοῦ όποιου τοῦ ήρεσκον πολύ τά παραμύθια». (Πρβλ. Ίδ. β. σ. 14 σημ. και σ. 20).

Ἡ Μαρία Σχ., ή ψευτορομαντική στὴν πρώτο μας περίπατο, ή μαθήτρια ποῦ μās εἶπε παραπάνω πῶς γέλασε τὴ δασκάλα τῆς κοπιτικής, ὅσο πάει και γίνεται ἀληθινώτερη: «Τό ἐσπέρας μετά τό φαγητόν συναθροίζόμεθα ὅλοι πλησίον τῆς ἐστίας και οἱ γονεῖς μου ή ἀναγνώσκουν ἐφημερίδας ή ὀμιλοῦν περί διαφορῶν ζητημάτων. Ἄλλ' ἐγώ μετά τοῦ ἀδελφοῦ βαρυνόμεθα νά ἀκούσωμεν περί τῶν ὀμιλιῶν. Τότε ἐγώ λέγω «παίζομε χαρτιά; ὁ ἀδελφός μου λέγει «θά παίξομε ἀλλά σέ πολλά λεπτά». Τότε ἐγώ λέγω ἔχω νά γράψω, ψέματα. Ἐ! τότε μοῦ λέγει σέ λίγα λεπτά. Ἄ! ἄν εἶναι σέ λίγα παίζω, και σηκώνομαι τήν πρωίαν και γράφω. Καί ἀρχίζομε νά παίζομε. Αὐτός ὅμως μοῦ κοιτάζει τά χαρτιά και ἐγώ κάμνω διτι δέν τόν βλέπω, και ἕμα κερδίξῃ τοῦ λέγω «δέν σοῦ δίδω τά λεπτά γιατί μοῦ κοιτάζεις τά χαρτιά» τότε αὐτός φωνάζει νά τοῦ τά δώσω και μοῦ λέγει «διαν θά ξαναπαίξομε, τά λεπτά θά τά δίνωμε εἰς τήν ἀδελφήν μου τήν μεγαλύτερα. Καί πηγαίνομε ἕστερα νά κοιμηθοῦμε».

Ἡ Ἄρτεμις Π., ποῦ τὴ δοκιμαστικὴ ἐκθεσὴ τῆς γιά τόν κόρακα και τὴν ἀλωποῦ τὴν τελείωσε μετ' τῆ φράση: τότε θά ἦσουν ὁ βασιλεὺς τῶν πτηνῶν ἐάν εἶχες μωλόν» και ἀργότερα γιά τὸ θέμα «ἀπὸ τῆ χθεσινῆς ἡμέρας» ἔγραψε: «Χθές ἦλθεν ὁ ὑπηρέτης τῆς μάμης μου ἐκ τοῦ χωρίου Α. διὰ νά ἀγοράσῃ διάφορα τρόφιμα τῶν ὁποίων στεροῦνται, και μās ἔφερε μέλι και μῆλα. Ὅποιαν χαρὰν ἠσθάνθημεν διτι ἐμάθαμεν διτι εἶναι ὅλοι καλά, πολύ δέ ἐλυπήθημεν διὰ τόν ἀπ' αὐτῶν χωρισμόν» — τώρα γράφει: «Τό δεῖπνο — Ἡ καλύτερη ὥρα τῆς ἡμέρας μου εἶναι ἐκείνη ποῦ κάθομαι στό τραπέζι πρώτον γιατί εἶμαι λιγάκι λαιμαργος και δεύτερον γιατί τότε μόνον βρίσκω καιρόν νά μιλήσω μετ' τά ἀδέλφια μου νά πῶ κανένα ἀστεῖο νά γελάσωμε ή νά μοῦ ποῦν καμιά εἰρωνία γιά τὴ λαιμαργία μου. Ἐπίσης εὐχαριστοῦμαι γιατί βλέπω τόν πατέρα μου ποῦ ὅλη τὴν ἡμέρα δέν ἔρχεται ἔνεκα τῆς ἐργασίας του. Μετὰ τό τραπέζι ἔχω πάντοτε ὄρεξι γιά φλυαρίας και ἀστεϊότητος, ποτέ ὅμως γιά μελέτη και μόνον διαν ἔχω νά [γράψω] ἀναγκαστικῶς σηκώνομαι ἐνωρίς. Γελῶ πρό παντός μετ' τῆ μικρῆ ἀδελφοῦλα μου ποῦ εἶναι στήν τετάρτη τάξι, μόλις φάῃ ἀρχίζει τά κλάματα τότε θά θυμηθῇ τὴ γραμματικὴ τότε τὴν ἱερὰ ἱστορία τότε τὴν ἀντιγραφή ποῦ δέν ἔγραψε και ἀρχίζει

νά με παρακαλῇ κλαίοντας νά τῆς διαβάσω τά μαθηματά της. Ὁ πατέρας και ή μητέρα μου παίρνουν τές ἐφημερίδες και διαβάζουν αἱ ἀδελφαί μου τά περιοδικά, πολλὰκις δέ γιά νά γελάσουν μετ' τόν παποῦν μου ποῦ τά ἀστεῖα του ἔχουν πολύ γούστο παίρνουν τά φηγουρίνια και προσποιῶνται διτι τόν ἔρωτοῦν πῶς νά ἔάνουν τό φόρεμά των ή πῶς νά κάνουν τό καπέλο τους. Τοῦτο ν' ἀκούσῃ ὁ παποῦς μου και παίρνει καιρό, ἀνάβει τό τσιγαράκι του, κάθεται κοντά στό τζάκι και ἀρχίζει τόν φιλιππικό ποῦ μās κάνει και ξεκαρδιζόμεθα στά γέλια. Ἐσεῖς τό πάθατε λέει σάν ἐκείνον ποῦ ἔτριχε στό δρόμο γιά νά προφθάσῃ νά πάῃ γρήγορα στό σπίτι τό καπέλο, νά μήν ἀργήσῃ και περάσῃ ή μόδα».

*

Βρισκόμαστε στό τέλος τῆς πρώτης τριμηνίας, και ὅσο προχωροῦμε βλέπομε πῶς οἱ μαθήτριες και στά γραπτά τους ξεφεύγουν ἀπὸ τόν κοινὸ σχολικὸ τύπο ποῦ παρουσίασαν στήν ἀρχή, και πλησιάζουν ποιῆς λίγο ποιῆς πολύ στό γενικὸ φυσικὸ τύπο τῆς ἡλικίας τους και κάθε μία στόν ἰδιαίτερό της χαρακτήρα. Ἀνάλογα μετ' τὸ πλησίασμα αὐτὸ εἶναι και τά ζωντανὰ στοιχεῖα — λέξεις και τύποι — ποῦ προβάλλουν στό γραπτὸ τους λόγο. Καί αὐτὰ ὀφείλονται, καθὼς εἶδαμε, και σέ ἐξωτερικὴ αἰτία: στήν ἀστάθεια δηλ. ὡς πρὸς τὴ γνώση τοῦ τυπικοῦ και στή φτώχεια τοῦ λεκτικοῦ ποῦ διαθέτουν τά παιδιὰ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα γιά τά πράγματα και τίς σχέσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, και σέ ἀνάγκη ἐσωτερικῆς γιατί τώρα προσέχουν περισσότερο τὸ θέμα ποῦ τίς ἐνδιαφέρει και κάποτε και τίς συγκινεῖ, και ὄχι τὴ διατύπωση. Ἐπειτα μετ' τὴν προσοχή και τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἴδιας των τῆς ζωῆς ὀποχωρεῖ και ή περιφρόνησιν στό σωστὸ ὄργανό της.

Ἡ ἐξέλιξιν τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὡς ἐδῶ ποῦ τὴν εἶδαμε, ἀκολουθεῖ ἕνα σταθερὸ δρόμο, μόνον ποῦ ἄλλες τὸν τρέχουν πιὸ γρήγορα και ἄλλες πιὸ ἀργά. Ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα ποῦ δέν τὴν ξέρουν, παίρνουν σιγά σιγά λίγα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ὀμιλουμένη, αὐτὰ πληθαίνουν ὀλοένα, κ' ἔτσι πέφτουν σ' ἕνα τραγελαφικὸ ἀνακάτωμα ἀπὸ λέξεις και τύπους ζωντανούς και νεκρούς. Αὐτὸ γίνεται στίς περισσότερες και χτυπητὰ παραδείγματα εἶναι ή πολὺτιμη ἐκθεσὴ τῆς Βασιλικῆς Ν. μετ' τά «γύρωθεν τῆς θεομάστρας», τῆς Λίνας Α. γιά τά μῆλα τοῦ παπποῦ κλπ. Μερικὲς συντομεῦσαν τὸ δρόμο και φαίνεται σὰ νά κάνουν

ένα απότομο πήδημα από τη συνθηματική και ψυχρή διατύπωση σε μια διατύπωση φυσικότερη και αληθινότερη: έτσι π.χ. η "Αρτεμις Π. στην έκθεσή της για το δείπνο που είδαμε τελευταία. Μερικές πάλι πάνε άργά, πολύ και μόλις εδώ και κει αφήνουν να μπαίνουν στα γραφόμενά τους κάποια φυσικότητα: έτσι η "Ιφιγένεια Σ. «το στρώσιμο του σπιτιού» (σ. 204), «το πρωί» (σ. 207) κτλ. Δύο τέλος, χωρίς να το καταλάβουν, πέφτουν στην αρχή που υποστηρίζουν μερικοί λόγιοι και γλωσσολόγοι μας, και γράφουν φυσικά μονάχα στο διάλογο: το είδαμε στην έκθεση της Γαρυφαλλιάς Γ. «δταν έξυπνώ την πρωίαν» (σ. 207), και της Μαρίας Σχ. «τό βράδυ μετά τό φαγητόν».

*

Τό άργό όμως ή γρήγορο αυτό σίμωμα του γραπτού λόγου προς τη φυσικότητα τό έχομε γενικό, σε όλες σχεδόν τις μαθήτριες, μονάχα στα ζωντανά και άσυνήθιστα θέματα που είδαμε παραπάνω. Γιατί μόλις παρουσιάζεται θέμα που να σχετίζεται με την περασμένη σχολική εργασία, με βιβλία ή παλιές πρότυπες εκθέσεις και άλλα χαρτιά, ο γραπτός λόγος άρκετών παιδιών γυρίζει απότομα στην άρχική του μορφή, και φέρνει μαζί του όλα τα ψυχικά και πνευματικά έλαττώματα που παρουσίαζαν οι μαθήτριες δταν πρωτοήρθαν στο Α. Δ. Παρθεναγωγείο.

Έτσι π.χ. η Γαρυφαλιά Γ., που μάς έδωσε τη χαριτωμένη σκηνή με τό πριινό τσάι (σ. 207), λίγες μέρες άργότερα έγραψε την ακόλουθη έκθεση για θέμα που τό ζήτησε μόνη της: «Πρός την άγαπητήν μου φίλην Έλένην Π. έν Πειρουπόλει. — Μή έχουσα νεώτερόν τι νά σοί γράψω άρκούμαι νά σοί περιγράψω μίαν έκδρομήν την οποίαν έκάμομεν μετά της μητρός μου έως την Άγριάν. Δέν δύνασαι νά φαντασθής πόσον και' αυτήν την εποχήν μ' άρέσει ο περίπατος διότι δέν υπάρχει ούτε ζέση άνυπόφορος ούτε ή σκόνη ή τόσοσ ένοχλητική έπομένως εύκόλως δύναται τις νά αναβή και τό υψηλότερον όρος. Τέλος εφθάσαμεν πεζή εις την Άγριάν εισήλθομεν εις ένα κήπον και ουλλέξαμεν διάφορα είδη άνθέων. Μή νομίσης φίλη μου ότι επειδή εδριακόμεθα εις τον φθινόπωρον δέν έχομεν άνθη όπως σεις εις την Ρωσίαν. Μετά ταύτα επιστρέψαμεν πάλιν πεζή εις την οικίαν μας. — Αναμένουσα επιστολήν σου σε άσπάζομαι — Γαρυφαλιά Γ.». Ξαναγυρίζει δηλ. στην κούφια φρασεολογία, χάνεται σ' αυτή χάνοντας συγχρόνως και τη λογική σειρά, και για

τό κύριο θέμα της, για την έκδρομή που υποσχέθηκε στην αρχή ότι την περιγράψει στη φιλενάδα της, δέ μάς είπε τίποτα. Η ίδια μαθήτρια έγραψε άμέσως στο επόμενο μάθημα τη σωστή και μετρημένη έκθεση «τό βράδυ μετά τό φαγητό». (Σημ. 6).

Η Μαρία Σχ., ή μαθήτρια δηλ. που έγραψε τόσο σωστά πώς περνά τό βράδυ μετά τό φαγητό (σ. 210), και λίγο πριν πώς γέλασε τη δασκάλα της κοπτικής (σ. 206), δταν έδωσα για δεύτερη φορά τό θέμα «άπό τη χθεσινή ήμέρα», με παρακάλεσε νά την αφήσω νά γράψει ένα γράμμα σε μία φιλενάδα της. Στο τέλος μου παρουσίασε μία έκθεση έξωφρενική. Ντράπηκε άργότερα και την έσθησε, με όλα τα σθησίματά της διαβάζω τ' ακόλουθα. "Αγαπητή μου φίλη. — Αναγνωρίζω τό δίκαιον των εναντίον σου παραπόνων και κρίνεις έν των φαινομένων και εισηθε ήδη πεπεισμένη ότι ως προς την τελευταίαν της αδελφής μου κάρταν σου ότι οās έλησμονήσα τελείως και όμως αυτή ή σκέψις σου είναι μία μεγάλη άπάτη... Δύναμαι νά σε έπω άνεν κολακείας ότι πάντοτε σε ένθυμούμαι και δέν σε λησμονώ ποτέ. Ένεκεν όμως των μαθημάτων και της άσθενείας της μητρός μου ήγοησα νά σε γράψω. Σήμερον δέ. όπου είναι κακοκαιρία και δέν δύναμαι νά έξέλθω εις περίπατον σοί έγραφα την πρό πολλού αναμένομένην επιστολήν μου. — Αναμένον επιστολήν σου όπως μάθω περί των άσχολιών σου και διασκεδάσεών σου—ή φίλη σου Μαρία Σχ.». Άρκετή τιμωρία ήταν ότι και ή ίδια, δταν τη ρώτησα έμπρός στην τάξη τί έννοούσε με τό γραφόμενά της, στην αρχή δέν μπορούσε νά δώση καμιά απάντηση. Σάστισε, κοκκίνησε, και δμολογώντας πώς ή μητέρα της βρίσκεται πολύ καλά στην υγεία της και ο καιρός είναι θαυμάσιος μάς έκαμε τέλος την αποκάλυψη ότι είχε μάθη απ' έξω ένα γράμμα σταλμένο στην αδερφή της από κάποια φιλενάδα της: τό έμαθε, λέει, γιατί της άρεσε πολύ.

Άλλη μαθήτρια, ή Νίνα Γζ., έφυγε από τό σχολείο μας πριν ακόμα τελειώση ή πρώτη τριμηνία. Την πήρε ο πατέρας της, γιατί ήθελε πολλά άρχαία έλληνικά. Δυστυχώς οι πολύτιμες εκθέσεις της χάθηκαν με τη δικογραφία των «άθών», και μόνο μία για τό νεκροταφείο βρίσκεται ακόμα στα χέρια μου, καταταγμένη από τότε στο κεφάλαιο τό σχετικό με τον ψευτορομαντισμό. Στις σημειώσεις μου όμως βρίσκω πώς ή μαθήτρια αυτή για τό θέματα «δταν ζυπνώ τό πρωί» και τό «βράδυ μετά τό φαγητό» είχε γράψει κάτι ξεχωριστό από τις άλλες. Από την τελευταία μάλιστα έκθεση που μου έκανε ιδιαίτερη έντύπωση, έχω σημειώσει μία μοναδική σκηνή όπου περιγρά-

φει πώς το βράδυ στα κρεβάτια παίζει με τ' αδέρφια της, φωνάζουν όλα μαζί και χαλούν τον κόσμο· εξαφνα ανεβαίνει απάνω ή μητέρα τους, και μόλις την άκουνε προσπαθούν ποιος να πρωτοκρυφτεί κάτω από το πάπλωμα και να κάνουν τον κοιμισμένο· ή μητέρα φεύγει, και ξαναρχίζουν πάλι τα ίδια, ώσπου σήνει το καντήλι και ή γλώσσα τους δένεται από τον τρόμο. — Ύστερα απ' αυτή την έκθεση, όταν έδωσα να μου γράφουν για ένα περίπατο που είχαμε κάμει στο νεκροταφείο, ή Νίνα Τζ., κορίτσι 11 — 12 χρόνων, έγραφε έτσι: «... Έγώ μόλις εισήλθον εις τό προαύλιον αυτού, βλέπουσα τούς δεξιόθεν και αριστερόθεν διαφόρους τάφους, πολυτελείς τε και περιχρούς, τούς πληροῦντας τήν πόλιν τῶν νεκρῶν ἀναμνησκομένη και σκεπτομένη πολλά, μεταξύ τῶν ὁποίων και τό δι τι πόσαι δυστυχεῖς ὑπάρχεις και ἀφανεῖς ἐν τῷ προσκαίρῳ αὐτῷ βίῳ θύματα βδελυρᾶς τύχης ἀνάξια αὐτῆς καλύπτονται ὑπό τό ψυχρὸν χῶμα ἐνῶ τοῦναντίον πόσαι ἄλλαι ἀντιθέτου φύσεως και ἀντάξιοι τῆς τύχης των ἀναπαύονται ὑπ' αὐτό διά τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου και ματαίου τούτου βίου. Φερομένη οὕτως, ἔφθασα ἐπί τέλους και εἰς τήν σκέψιν· διτι πάντες μίαν ἡμέραν θά ἐπιστρέψωμεν εἰς τό ἐξ οὗ συνετέθημεν» κλπ. κλπ. Ἡ «αἰθεροβάμων λεξικράτεια και ή ασύντακτος καλλιπέπεια» ἐνός παιδιοῦ, που δέν μπορούσε στίς πρώτες του ἐκθέσεις να χαράξη στήν καθαρεύουσα δυό λέξεις χωρίς λάθος γραμματικό, μάς δείχνουν πῶς ἔλη ή ἀνόητη μελαγχολία δέν έχει καμιά σχέση με τήν ἔξυπνη και ζωηρότατη μικρούλα, μά ὀφείλεται στή μνήμη της που τή βάραιναν ἀκόμη ἐξάχρονες παλιές ἀμαρτίες.

Για τό ἴδιο θέμα ή Κατίνα Τ. ἔγραφε: «Τό παρελθόν Σάββατον ἐπήγομεν εἰς τό νεκροταφεῖον ὅπου ὀλίγα μαθήτριά εἰσήλθον ἐντός αὐτοῦ και παρετηρούσαμεν μετά συγκινητικῆς μορφῆς τήν αἰωνίαν κατοικίαν και ἐσυλλογίσθημεν διτι και ἡμεῖς ἐνταῦθα θά μείνωμεν αἰώνια, διά τοῦτο δέ πρέπει να τό ἐπισκεπτόμεθα ὅσον τό δυνατόν συχνότερα διά να βλέπομεν τήν μέλλουσαν κατοικίαν.» Ἡ μνήμη τῆς Κατίνας Τ. εἶναι πιό ἀδύνατη κι' ἀπό τῆς Μαρίας Σχ., γι' αὐτό κι' ἀπό τήν παλιά σχολική φρασεολογία κράτησε μόνο λίγες φράσεις, κι' αὐτές κομματιασμένες και ασύντακτες· μά τήν ἰδεολογία που ζητοῦσε να σταλάξη ἄλλοτε τό ἐπίσημο σχολεῖο σέ πλάσματα ζωντανά, τήν ἀπόδωσε πιστά, ὅπως και ή συμμαθήτριά της Νίνα.

Όταν πλησίαζαν τά Χριστούγεννα, είχαν μαζέψει οἱ μαθήτριες μεταξύ τους χρήματα με τό σκοπό να τά δώσουν στή «Φιλόπτωχον ἐν Χριστῷ ἀδελφότητα» τοῦ Βόλου για να βγάλη ἀπό τή φυλακή

ένα δυό φυλακισμένους για πολιτικά χρέη. Μαζί με τά χρήματα ἤθελαν να στείλουν και ένα γράμμα. Τούς εἶπα να γράψουν στο σχολεῖο κάθε τρεῖς τέσσερες μαθήτριες ἀπό ένα σχέδιο για γράμμα, και θα στέλναμε τό καλύτερο. Δέν ἔκαμα καμιά προετοιμασία, και ὅμως τά περισσότερα γράμματα ταιριάζουν σά να εἶναι ἀπό τό ἴδιο καλούπι. Τέτοιο ἢ ἀνάλογο θέμα θα τούς εἶχε δοθῆ ἄλλοτε και στο δημοτικό σχολεῖο, κι' ἔτσι μπορεί να ἐξηγηθοῦν τ' ἀκόλουθα: «Πρός τήν ἀξιότιμον ἐπιτροπήν τῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφότητος. — Ἐπι τῇ εὐκαιρίᾳ διτι πλησιάζει ή ἐορτή τῶν Χριστουγέννων ἴσως ή μεγαλύτερα πασῶν τῶν ἐορτῶν σκεπτόμεναι διτι κατά τήν ἐορτήν ταύτην] πάντες ἐπιθυμοῦν να εὐρίσκωνται πλησίον εἰς ὅτι ἀγαποῦν περισσότερον. Ἄλλά δυστυχῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται μακρῶν τῶν συγγενῶν των δι' ἀσήμαντον ποσόν. Διά τοῦτο παρακινούμεναι εἴτε ἐκ εὐσπλαχνίας εἴτε ἐκ συγκινήσεως ἀπεφασίσαμεν να κάμωμεν ἔρανον ὑπέρ τῶν φυλακισμένων και να δυνηθῶμεν να ἀποφυλακίσωμεν ἕστω και ένα ἐξ αὐτῶν.» Σοφία Κ. (συνένοχοι: Ἐλένη Ψ. και Ἀθηνά Ρ.).

Ἡ: «Αἱ μαθήτριά τοῦ Ἀνωτέρου Παρθενωγωγείου ἀπεφασίσαν να συλλέξουν ποσόν τι και να προσδράμουν τούς πτωχοῦς φυλακισμένους οἵτινες χρεωστοῦντες ποσόν τι ἀναγκάζονται να φυλακισθῶσιν... Ὅθεν παρακινήθησιν ὑπό τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων προσφέρουν τό ποσόν ἐκ 30 δραχμῶν...» κλπ. Μαριγώ Ι. σὺν Λίνα και Γαρυφαλλιά Γ.

Ἡ «Ἄπασαι αἱ μαθήτριά κινούμεναι ὑπό τῆς φιλανθρωπίας και εὐσπλαχνίας ἀπεφασίσαμεν» κλπ. Εὐδοκία Μ. και Εὐθαλία Α.

Τό φαινόμενο αὐτό που εἶδαμε παραπάνω, να παρουσιάζονται ἔξαφνα τά παιδιά μασκαρεμένα και ἀγνώριστα, θα τό ἀπαντήσωμε και ἀργότερα σέ θέματα πατριωτικά, γιατί σ' αὐτά πρό πάντων ἐργάζονται τά δημοτικά σχολεῖα, ἐπομένως σ' αὐτά φαίνεται πιό πολὺ και ή ἐπίδρασή τους, που κάποτε παρουσιάζεται τραγική και ἀγιάτρευτη.

*

Καθὼς εἶδαμε οἱ περισσότερες μαθήτριες πήραν ἀπό ἀνάγκη τόσα πολλά ζωντανά στοιχεῖα στο γραπτό τους λόγο, κι' αὐτά ἐπιδράσανε ἔτσι στήν καθαρεύουσα που τούς χρῆσιμευε πάντα ὡς βάση, ὥστε ἔφτασαν στο τέλος σέ μιὰ ἀηδέστατη γλωσσική σαλάτα. Ἡ γλώσσα τους μοιάζει μ' ένα σπῆτι γκρεμισμένο που στα χαλά-

σμάτα του άνθου διάφορα είδη λουλούδια και αγκάθια. Έτσι όμως δεν μπορούσαμε να εξακολουθήσουμε, και είχε πιά έρθει μόνη της ή κατάλληλη στιγμή για ν' αρχίσει συστηματική και συνειδητή ή επίδραση του δασκάλου. Κι' αυτή άρχισε τώρα να γίνεται, μα με τέτοιο τρόπο που ν' άπλώνεται σ' όλη την τάξη χωρίς τó φόβο να σηκώσει νέα αντίδραση.

Έβαζα μια μαθήτρια και διάβαζε δυνατά την έκθεσή της εμπρός στις συμμαθήτριές της, ή και τή διάβαζα μόνος μου έτσι που σ' όλες χτυπούσε άσχημα τó γλωσσικό ανακάτωμα. Αυτό συχνότατα μάς θύμιζε έναν άνθρωπο με σκληρό καπέλο, με φράκο και φουστανέλα και τέτοια εικόνα κάθε άλλο βέβαια παρά ωραία ήταν. Αισθάνονταν όλες την ανάγκη τής ομοιομορφίας και ζητούσαν να συμμορφώσουν και την έκθεση που διαβάσαμε σύμφωνα με την καλαισθητική αυτή ανάγκη. Με τή βοήθεια τή δική μου και τή συνεργασία όλων των παιδιών δίναμε στις τραγελαφικές εκθέσεις μια μορφή στρωτή και όμαλή, πρώτα στην όμιλουμένη και ύστερα στην καθαρεύουσα. Για πολλούς λόγους σ' αυτή την εργασία δεν έπρεπε να επιδληθώ από τó δάσκαλο τίποτα που θα τάραζε τó γλωσσικό αίσθημα των παιδιών, εκτός βέβαια σε περιπτώσεις που τó αίσθημα αυτό πρόβαλλε πολύ στρεβλωμένο και νόθο (π. χ. ήσθανόμην αντί αισθανόμουν κλπ.). Ός κανόνα είχαμε πάντα την ευαισθησία του άφτιου και τόν προφορικό λόγο που άνθουσε πιά άβίαστος στα μαθητικά χείλη· τά θέματα ήταν τέτοια που ή περασμένη σχολική εργασία έπαιζε ρόλο πολύ μικρό ή και κανένα. Αίσθητó νόθεμα είχαμε πρό πάντων στη φωνητική, κι' αυτό επιβαλλόταν κυρίως από την πολύχρονη συνήθεια του ματιού· όλες π. χ. πρόφεραν φτάνω, ήρθα, μα όταν ήθελαν να γράψουν κάτι δικό τους, οι περισσότερες έγραφαν φθάνω, ήλθα. Σ' αυτά όμως δεν μπορούσα να επιμείνω άκόμα, γιατί ήταν χωρίς.

Στις διάφορες φράσεις που τις γυρίζαμε από την όμιλουμένη στην καθαρεύουσα ή και τó αντίθετο, είχαμε πάντα την ευκαιρία να παρατηρήσουμε ένα σωρό φαινόμενα, γραμματικά, συντακτικά και άλλα· αυτά τά συστηματοποιούσαμε με τó σκοπό να ξεχωρίση σιγά σιγά ó μηχανισμός των δυó γλωσσών και να γίνη συνειδητός. Όταν είχαμε να μεταφέρωμε ένα θέμα ζωντανό στην καθαρεύουσα, βρίσκαμε άκόμα πολλές εκφράσεις που ήταν άδύνατο να μεταφραστούν κατά λέξη. Αυτές έπρεπε να τις αποδώσωμε με περίφραση, μα ή διαφορά στην παραστατικότητα χτυπούσε άμέσως στις μαθήτριες,

και πολλές προτιμούσαν να τ' αφήσουν άμετάφραστα όπως ήταν. Όταν είπα π. χ. στη Λίνα Λ. να προσαρμόση στο καθαρευουσιάνικο κείμενο τά λίγα ζωντανά στοιχεία που είχε στην έκθεση για τó σκυλί της, τó έκαμε: «ó κύων έφερεν έρυθράν ταινίαν εις τόν λαιμόν και ήτο ωραιότατος», μα δέ θέλησε να τó γράψη γιατί αυτό, καθώς είπε, δέ μεταφράζεται, γίνεται άστείο. Τέτοια όμως στοιχεία ήταν πολλά, και όσο προχωρούσαμε στην ειλκρίνεια και την κίνηση, τόσο και πλήθαιναν. Άλλά και γενικά ξεχωρίζοντας τις δυó γλώσσες είχαμε άμεση αντιπαράσταση του φυσικού με τó τεχνητό, τής ζωής με την ξεραίλα· κι' αυτό τó αισθάνονταν τά παιδιά μοναχά τους.

Η εργασία αυτή που γινόταν με μερικές εκθέσεις ήταν περιωρισμένη κ' έπρεπε να συμπληρωθή. Γιαυτό σε λίγο παίρναμε διάφορα θέματα, άνέκδοτα π. χ. του Καραϊσκάκη και άλλων, τά γράφαμε στον πίνακα και τά μεταφέραμε από την όμιλουμένη στην καθαρεύουσα ή και τó αντίθετο, θέματα δηλ. από τή λογία παράδοση τά γυρίζαμε στην όμιλουμένη. Σιγά σιγά τέτοιες άσκήσεις άρχισα να τους δίνω και στο σπίτι, και κοίταξα ώστε στην κάθε μία να έχωμε άρκετό ύλικό για ένα γλωσσικό φαινόμενο, τις μετοχές π. χ. ή την άδξηση σε άπλά ή σύνθετα ρήματα κλπ., για κάθε φαινόμενο που έπρεπε να εξεταστή και να έμπεδωθή.

Οι μαθήτριες είχαν την έλευθερία να γράφουν τις εκθέσεις τους σε όποια γλώσσα προτιμούσαν μονάχα ένα έπρεπε να προσέχουν, ν' άποφεύγουν τó άσχημο ανακάτωμα· κι' αυτό στις περισσότερες είχε γίνει έσωτερική ανάγκη. Μα όσο προχωρούσαμε τά θέματα γίνονταν πιο πλούσια και πιο ζωντανά, ή σωστότερα στα ίδια τά παιδιά— με την έμπιστοσύνη που τους κέρδιζε ó δάσκαλος, με τή μεθοδική διδασκαλία και τó πλούσιο ύλικό της— πλήθαιναν οι παραστάσεις των και δυνάμωνε ή θέληση να δώσουν και στα γραπτά τους όσο μπορούσαν πιο πολύ από τó δικό τους κόσμο. Η γλωσσική τους όμως έκανότητα στην καθαρεύουσα ήταν πολύ φτωχότερη από τις σκέψεις, τις παρατηρήσεις και τά συναισθήματα που είχαν να διατυπώσουν, γιαυτό μόνο στη ζωντανή γλώσσα μπορούσαν να εκφραστούν χωρίς να σκοντάψουν στην εικόνα με τó σκληρό καπέλο, τó φράκο και τή φουστανέλα. Έκτός όμως άπ' αυτό τó λόγο, για τά περισσότερα παιδιά έπαιζε τώρα σπουδαιότατο ρόλο και ή ανάγκη ή έσωτερική να δίνουν και στα γραφόμενά τους όσο μπορούσαν φυσικότερη μορφή. Στρωτή όπωσδήποτε γλώσσα μόλις στο τέλος του χρόνου κατορθώνουν οι περισσότερες να γράψουν, μα για όλες σχε-

δὲν ἀλλάζει ἀπὸ τῶρα ἢ βᾶση τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ ἀπὸ τὴν καθαρῶς οὖσα πέφτουν στὴν ὀμιλουμένη. Ἐδῶ καὶ κεῖ προβάλλουν, ἄλλοῦ πῶς λίγα κ' ἄλλοῦ πῶς πολλά, στοιχεῖα ἀπὸ τὴ λογία παράδοξη, μὰ μὲ μικρὴ ὑπόδειξη καὶ βοήθεια ἀφομοιώνονται τὰ περισσότερα, κ' ἔτσι πετυχαίνομε κάποια σχετικὴ ὁμοιομορφία. Ἐξαιρέσεις ἔχομε μόνο δυὸ τρεῖς καὶ αὐτὸ γιὰ ἐξωτερικοὺς λόγους*, μὰ κ' αὐτὲς σὶ τὸ τέλος ὑποτάσσονται στὴ γενικὴ ἀνάγκη.

Οἱ σημαντικώτεροι σταθμοὶ σ' αὐτὴ τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, ποὺ μᾶς δίνουν συγχρόνως καὶ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐξέλιξη τῶν παιδιῶν, εἶναι τέσσερες: ἡ ἐκθεση γιὰ τὰ Χριστούγεννα, γιὰ τὴν ἐκδρομὴν στὴν Ἀγριά, γιὰ τὸ Μαρμαρωμένο Βασιλιά, καὶ τέλος γιὰ τὸ περιτόλι μας. Τὴ δευτέρη καὶ τὴν τελευταία θὰ τις δοῦμε σὲ ἰδιαιτέρα κεφάλαια παρακάτω. Ἐδῶ — ἀφήνοντας τὸν ἐνδιάμεσο σταθμὸ γιὰ ὅσους ἐνδιαφέρει εἰδικὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ — θὰ πᾶμε ἀμέσως στὴν τελευταία τριμηγνία τοῦ πρώτου χρόνου ὅπου δόθηκε ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς.

Α'. ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ

Ἡ Ζωὴ ἢ Β. ποὺ παραπάνω μᾶς ἔδωσε μὲ λίγα λόγια τὴν ἀγάπη της στὴ ρόκα καὶ τὸ γνέσμο, μᾶς θυμίζει πάλι τὴ χωριάτικη ζωὴ μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐκθεσὴ της: «Ἀπὸ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἀρχίζει ἡ ἐτοιμασία. Τὴν πρωτὰν τῆς παραμονῆς ἔρχονται παιδιὰ καὶ τραγουδοῦν τὰ καλῆμερα. Τὰ τραγοῦδια αὐτὰ θὰ διαρκέσουν ἕως τὰς 7 μ. μ. Ἐπειτα δὴν τὴν ἡμέραν θὰ σιγουρίζωμεν τὸ σπίτι τὸ βράδυ ὅταν καθώμαστε σὸ τραπέζι μιά χαρὰ ὑπάρχει. Ἀφοῦ φάγωμε ἡ μητέρα μου θὰ ὀρίση ποιά ἀπὸ τ' ἀδέλφια μου θὰ πᾶνε εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ πρῶτὸ δὴν θέλουσιν εἰς τὰς δύο σηκωθήκαμεν εἰς τὰς τρεῖς ἐκτύπησεν ἡ ἐκκλησία καὶ ἐπήγαμεν. Ἐπειδὴ τὸ σπίτι μᾶς εἶναι λίγο μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο φεγγάρι, ἀνάψαμε ἕνα φαναράκι γιὰ νὰ βλέπωμεν. Ἄλλ' ἐγὼ δὲν ἔβρα πῶς ἔκανα καὶ ἔπαισα σ' ἕνα λάκκο μὲ λάσπες καὶ μὲ νερὸ καὶ ἔγιναν τὰ πόδια μου μούσκεμα. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἦτο πάρα πολὺς κόσμος. Τὶ ὄμορφα ποὺ εἶναι νὰ πηγαίνῃ κανεὶς τὴν νύκτα εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀφοῦ τελείωσε ἡ ἐκκλησία ἐβγήκαμε μὸλις ἔσπεγγε. Τότε κινήσαμε γιὰ τὸ σπίτι. Ὅταν φθάσαμεν εἶδαμεν τὸ τραπέζι ἔτοιμο καθήσαμεν καὶ φάγαμεν μὲ πολλὴν χαρὰν καὶ μὲ πολλὴν ὄρεξιν ἔπειτα ἀρχίσαμεν νὰ πηδοῦμεν ἐπάνω κάτω. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ μεσημέρι ἐπήγαμεν εἰς τὴν θείαν μου. Ἐκεῖ ἦσαν καὶ ἄλλες ἐξ' ἀδελφῆς μου καὶ ἀρχίσαμεν νὰ τραγουδοῦμε καὶ νὰ χορεύωμεν. Ὅταν ἐνύκτωνε ἐπιστρέψαμεν εἰς τὸ σπίτι μᾶς» (πρβλ. π. σελ. 208).

* Ὁραία ἀντίθεση στὴν παραπάνω περιγραφὴ ἔχομε στὴν ἀκόλουθη ἐκθεση τῆς

* Ὁ σπουδαιότερος λόγος ἦταν ἡ συστηματικὴ καὶ πεισματάρικη ἀντίδραση τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ κ' αὐτὴ πάλι ἔβρισκε τροφὴν στὴ νεοπλουτικὴ ἀντίληψη τοῦ κοινωνικοῦ ξεχωρισμοῦ μὲ τὴ γλωσσικὴ εὐγένεια, ὅπως μὲ τὰ ρούχα κτλ.

Ἰφιγένειας Σ., ποὺ μᾶς δίνει κατὰ τὴ ζωὴ πολλῶν σπιτιῶν στὶς πόλεις: «Τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων γίνεται μεγάλη φασαρία διότι αἱ μὲν ὑπηρετρίαι ἀσχολοῦνται εἰς τὸν καθαρισμόν τῆς οἰκίας καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν γλυκισμάτων ἐγὼ δὲ μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου προσπαθοῦμεν νὰ κρεμάσωμεν ἐπάνω ἀπὸ τὰ κρεββάτια μας κάρτας, ζωγραφίαις καὶ ἄλλα κομφοτεχνήματα ἔχομεν, διὰ νὰ στολισώμεν τὰ δωμάτια μας. Τὴν ἐπομένην δὴλ. τὰ Χριστούγεννα σηκωνόμεθα ὄλοι πρῶτ. Ἡμεῖς δὲ τὰ παιδιὰ ἀρχίζομεν καὶ τραγουδοῦμεν διάφορα ἄσματα π. χ. «ἡ γέννησίς σου Χριστέ ὁ θεός...», τὰ Χριστουγεννιάτικα κάλανδα» καὶ παίζομεν διάφορα ἐμβατήρια μουσικῆς. Τὸ μεσημέρι στρώσαμε τὸ τραπέζι καὶ τὸ στολίσαμεν μὲ πολλὰ ἀνήθη διὰ νὰ καταστήσωμεν αὐτὸ ὀρειότερον. Μετὰ τὸ φαγητὸν οἱ μὲν γονεῖς μᾶς κατεκλιθῆσαν ἡμεῖς δὲ ἀνεπαύθημεν ἀναγινώσκουσαι διάφορα βιβλία. Κατόπιν τὸ ἀπόγευμα ἐβήλαμεν εἰς τὴν προκυμαίαν καὶ μετὰ δυσκολίας ἠδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν θέσεις εἰς τὸ ζυθοπωλεῖον διότι ἦτο κόσμος πολὺς». (πρβλ. π. σελ. 204). Ἡ Ἰφιγένεια Σ., εἶναι ἀπὸ τίς ἐξαιρέσεις ποὺ εἶπα παραπάνω σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα μὲνει σὸ μετρημένον ἀνακάτωμα, καὶ εἶναι ἀπὸ τίς 2-3 ποὺ κατέχουν καλοῦταικα τὴν καθαρῶς οὖσα.

Χαρακτηριστικὴ πάλι γιὰ τὴν ἀντίθεση τῆς ζωῆς μέσα στὴν ἴδια πόλιν εἶναι ἡ ἐκθεση τῆς μικρῆς μαθήτριας Φαίδρας Α., ποὺ τὸ σπίτι της ἀνήκει σὲ κοινωνικὸ κύκλο διαφορετικὸ ἀπὸ τῆς Ἰφιγένειας: «Ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων εἶναι μεγάλη διὰ τοῦτο πάντοτε τὴν περιμένομε μετὰ μεγάλῃ ἀνυπομονήσας. Τὴν παραμονὴν ἀπὸ τὸ πρῶτ ὠς τὸ βράδυ, ὅλα τὰ παιδιὰ γυρίζουν σὸ σπῆτα καὶ τραγουδοῦν τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡμεῖς δὲ εἰς τὸ σπίτι κάρνομεν διάφορα γλυκίσματα καὶ φαγητὰ διὰ τὴν ἄλλην ἡμέραν, σιγουρίζομεν καὶ τέλος προετοιμαζόμεθα γιὰ τὰ Χριστούγεννα εἰς τὰς δύο ἢ ὅρα κτυποῦν αἱ καρπάνες γιὰ νὰ ὑπάγουν ὄλοι οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀκούσουν τὴν λειτουργίαν ἐγὼ δὲ δὲν ἐπήγα διότι ἀποδραδῆς εἶχα εἰπῆ εἰς τὸν μπαμπά μου νὰ μὲ ξυπνήσῃ, ἀλλ' ὁ μπαμπᾶς ἐπαίδῃ ἦτο νύκτα καὶ ἔκανε καὶ κρῦο δὲν μὲ ἐξύπνησε ἀλλὰ πῆγε μόνος του. Μετ' ὀλίγον ἐγὼ ἐξύπνησα καὶ δὲν ἦδρα τὸν μπαμπά τότε ἤρχισα νὰ κλαίω καὶ ἔλεγα διατὶ δὲν μὲ ἐξύπνησε. Ἐπειτα ἦλθε ἡ μαμὰ καὶ μοῦ εἶπε διὰ ἀκόμη εἶμαι μικρὴ νὰ πηγαίνω τὴν νύκτα εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ εἶναι τὸ ἴδιο νὰ πᾶω τὸ πρῶτ ὅπου ἤθελα νὰ κοινωνήσω. Ἐπειτα ἦλθε ὁ μπαμπᾶς καὶ εἶχαμε ἔτοιμο τὸ τραπέζι γιὰ νὰ φάμε τὴν σοῦπαν ὅταν ἀποφάγαμε ἐπήγα μὲ τοὺς ἀδελφούς μου εἰς τὰς θέας μου καὶ στὴν μονιὰ. Τὸ μεσημέρι ἐφάγαμε μὲ πολὺ μεγάλῃ ὄρεξιν καὶ κατόπιν ἐβήλαμεν περιπάτον εἰς τοὺς ἀγρούς γιὰ καθαρὸν ἀέρα κατὰ τὰς 4 δὲ ἐπήγαμεν εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐπιστρέψαμεν εἰς τὰς 8 ὅπου μᾶς εἶχε τραπέζι ἡ θεα μου μετὰ τὸ φαγητὸν ἐτραγουδήσαμε ἀρκετὴν ὄραν, ἐπὶ τέλους νυστάξαμε καὶ πῆγαμε σὸ σπίτι καὶ κοιμηθήκαμε πολὺ εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς μεγάλῃ ταύτης ἑορτῆς». (πρβλ. ἰδ. β. σελ. 5 καὶ σελ. 11 σημ.).

Ἄλλα παραδείγματα: 1. «Ὅταν πλησιάσῃ ἡ ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων καὶ προπάντων τὴν παραμονὴν, ἔχομε πολλὰς δουλιές. Συγουρίζομε τὸ σπίτι καὶ κάνομε γλυκίσματα πηγαίνομε νερὸς καὶ κοιμούμεθα, ἐπειδὴ εἶμαθα κουρασμένοι, καὶ διότι τὴν νύκτα κατὰ τὰς τρεῖς ἢ ὅρα θέλομε νὰ σηκωθοῦμε γιὰ νὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησία. Ὅταν δὲ ἐπιστρέψωμε σὸ σπίτι ἔχει πάρα ἄλλιώτικη ὄψη. Περσεφὸν ἢ Ζ. 2. «Ὅλοι ἐπιθυμοῦμε τὰ Χριστούγεννα, γιὰτὶ μᾶς ἐνθυμίζουσι τὴν γέννησιν τοῦ

Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὴν παραμονὴν ὁλός ὁ κόσμος ἐτοιμάζει τὰς οἰκίας των. Τὸ πρῶτον κατὰ συνήθειαν γυρίζουν μερικά παιδιά καὶ τραγουδοῦν τὸ τραγούδι τῶν Χριστουγέννων. Ἔτσι περνᾷ ἡ παραμονή. Τὴν νύκτα κατὰ τὰς 9 1/2 κτυποῦν αἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν πηγαίνει δὲ πολὺς κόσμος καὶ γίνεται ἡ λειτουργία κατὰ τὰς 5 τὸ πρωί. Ἀφοῦ τελειώσῃ ἡ ἐκκλησία ἐπιστρέφει ὁλός ὁ κόσμος εἰς τὰς οἰκίας των καὶ βρίσκει τὸ τραπέζι ἐτοιμοὺν καὶ κάθεται καὶ τρώγει. Πολλοὶ ὁμως δὲν τρῶν, ἀλλὰ ἀναπαύονται ὀλίγον καὶ δταν ἔλθῃ τὸ μεσημέρι τότε τρῶν. Τὴν ἐσπέραν ἄλλοι μὲν πηγαίνουν περίπατο καὶ ἄλλοι κάθονται εἰς τὰ σπύτια των» Β α λ σ α μ ἡ Μ π. (πρόβ. τδ. β. σελ. 12 σημ. καὶ σελ. 18).

3. «Ἀπὸ τῆ πρώτῃ μέρα τῆς σαρακοστής περιμένουμε μὲ μεγάλη ἀνυπομονή τὴν ἐφορτὴ τῶν Χριστουγέννων. Τὴν τελευταία μάλιστα ἐβδομάδα τὸ σπύτι εὐρίσκειτὶ οὐ μὲν μεγάλη ἀταξία. Τὰ παιδιά εἶναι γεμάτα ἀπὸ χαρὰ πῶς νὰ ἔλθῃ ἡ παραμονὴ διὰ νὰ σηκωθῶν πρῶτ πρῶτ νὰ πάνε νὰ τραγουδήσουν μὲ τὸ βαποράκι τους. Μᾶς καταγινόμαστε νὰ κἀνωμε χριστόφωρα καὶ γλυκίσματα. Τέλος μὲ μεγάλη χαρὰ τελειώνει ἡ εὐτυχημένη αὐτὴ μέρα καὶ ἔρχεται ἡ μέρα τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Αἱ καμπάνες κτυποῦν κατὰ τὴν συνήθειαν τίς 3 ἡ ὥρα. Ἡ λειτουργία γίνεται μὲ μεγάλη κατανύξι, ἔπειτα κοινοῦναι ὁ κόσμος τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ τελειώνει ἡ ἐκκλησία κατὰ τὰς 6 τὸ πρωί». Εὐ δ ο κ ι α Μ.

Ὁ εἰδικὸς ἀναγνώστης θὰ καταλάβῃ ἀμέσως τὸ διδακτικὸ λάθος ποῦ ἔγινε σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Οἱ τρεῖς τελευταῖες ἐκθέσεις, μὲ ὅλες τίς διαφορὰς ἐπὶ γλωσσικῆ διατύπωσιν καὶ ἐπὶ ὕφους, μοιάζουν τόσο πολὺ μεταξύ τους ἐπὶ περιεχόμενον καὶ κάπου καὶ ἐπὶ φρασσεολογία, ποῦ φαίνεται ὡς νὰ βγήκαν ἀπὸ τὸ ἴδιον καλούπι. Τὸ καλούπι αὐτὸ τὸ ἐτοίμασε ὁ δάσκαλος ἀπλώνοντας ἐπὶ τὴν προπαρασκευὴ τῆς ἐρωτήσεως τοῦ πρὸς τὰ παιδιά πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι τι ἔπρεπε, ἢ κάποτε δίνοντας ὁ ἴδιος ἀδείξεις ἐρωτήσεως ποῦ ἐκλείναν μέσα τους καὶ τὴν ἀπάντησιν. Τὸ σχεδιάγραμμα ἦταν: ἡ παραμονὴ μὲ τίς προετοιμασίας τῆς καὶ τὰ Χριστουγεννα πρῶτὰ γενικὰ, καὶ ἔπειτα εἰδικὰ τὸ φετεινὸ χρόνον ἐπὶ σπύτι κάθε παιδιοῦ. Οἱ πῶ πολλὰς μαθήτριες μένουσιν ὅπως οἱ τρεῖς τελευταῖες ἐπὶ τὴν ἐξερῆ γενικότητα, καὶ λίγες, ὅπως οἱ τρεῖς πρῶτες, ἐφεύγουν, καὶ μᾶς δίνουν κάτι τι ἐξωριστό. Χαρακτηριστικὸ ὁμως εἶναι καὶ ἐπὶ τρεῖς πρῶτες τὸ κοινὸ λάθος, δταν κἀνουν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰ γενικὰ εἰς τὰ εἰδικὰ. Πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ προπαρασκευὴ χωρὶς νὰ πιέσῃ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ παιδιοῦ, τὸ εἶδαμε ἐπὶ ἄλλες ἐκθέσεις, ὅπως ἐπὶ τὸ βράδου μετὰ τὸ φαγητό (σ. 209), καὶ θὰ τὸ ἴδοῦμε καὶ παρακάτω, καὶ μάλιστα ἐπὶ περιόδῳ μας, ὅπου θὰ δοθῇ ὅλη ἡ σχετικὴ ἐργασία τοῦ δασκάλου.

Κάποια μέρα πρὶν τὰ Χριστουγεννα μιλῆσαμε γιὰ τίς παραδόσεις τίς σχετικὰς μ' αὐτὴ τὴν γιορτὴ. Τότε εἶχα διαβάσει ἐπὶ τὴν τάξιν μου τὸ διήγημα τοῦ Βλαχογιάννη «Ἡ θειακούλα», ὅπου μιλά γιὰ τὰ καλλικαντζέρια. Ὅταν ἀργότερα τοὺς ἔδωσα νὰ μοῦ γράφουν γιὰ τὰ Χριστουγεννα, εἶπα πῶς ὅσες ἤθελαν μπορούσαν νὰ γράφουν ἂν ἤξεραν καμιά ἱστορίαν γιὰ τὰ καλλικαντζέρια. Μ' αὐτὸ τὸ θέμα πῆρα τίς τρεῖς ἀκόλουθες ἐκθέσεις:

1. «... Τὸ βράδου ἦρθε ὁ πατέρας μου καὶ ἀφοῦ φάγαμε μᾶς εἶπε μιά ἱστορίαν γιὰ τὰ καλλικαντζέρια. — Μιά φορὰ ἦταν ἕνας παπᾶς καὶ μιά παπαδιά τὴν παραμονὴ τῶν Φώτων ἡ παπαδιά ἀναψέ φωτιά γιὰ νὰ φῆσουν ἕνα γουρουνόπουλο. Ὅταν ἦλθε ἡ ὥρα νὰ τὸ φῆσουν καὶ τὸ βάλουν ἐπὶ φωτιά ἀπλώθηκε ἡ μυρουδιά σὲ ὅλη τὴν γειτονιά καὶ τὰ γειτονόπουλα ζήλευσαν. Τότε σκέφτηκαν νὰ μιμηθοῦν

τὰ καλλικαντζέρια» μῆκαν λοιπὸν ἐπὶ τὸ σταῖλο τοῦ παπᾶ καὶ ἄρχισαν νὰ πειράζουσαν τὰ ζῶα· τὰ κακόμοιρα τὰ ζῶα δὲν μπορούσαν νὰ σταθοῦν ἀπὸ τοὺς πόνους. Τότε ὁ παπᾶς νόμος πῶς ἦταν καλλικαντζέρια καὶ πῆρε τὸ θυμιατὸ καὶ ἄρχισε νὰ θυμιατῆ τὸ σταῖλο· ἀλλὰ τὰ παιδιά ὄχι μόνον δὲν ἐφυγαν ἀλλὰ τὰ κτυποῦσαν περισσότερο· ὁ παπᾶς φοβήθηκε καὶ πῆρε τὴν παπαδιά καὶ πῆγαν σ' ἕνα σπύτι συγγενικό τους καὶ ἀφησαν τὸ γουρουνόπουλο ἐπὶ φωτιά. Τὰ παιδιά ἅμα εἶδαν ὅτι ὁ παπᾶς μὲ τὴν παπαδιά ἐφυγον βγήκαν ἀπὸ τὸ σταῖλο καὶ φάγαν ὅλο τὸ γουρουνόπουλο τοῦ παπᾶ καὶ σηκώθησαν καὶ φύγαν. Τὴν ἄλλη μέρα ποῦ γύρισε ὁ παπᾶς καὶ εἶδε ὅτι τὸ γουρουνόπουλο ἦταν φαγωμένο τὸ κατάλαβαν μὲ ἦταν ἀργά — Καὶ ἔτσι ἐπέρασε ἡ βραδιά μας μιά χαρά!!» Λίνα Α. (πρόβ. παραπάνω σελ. 208).

2. «Ἐφτασε ἡ μέρα τῶν Χριστουγέννων... Ἀλλὰ χιονίζει πρὸς μεγάλη λύπη τῶν μικρῶν παιδιῶν. Μέσα σ' ἕνα σπύτι γίνεται μεγάλος καυγᾶς. Ὁ Γιάννης, ἕνα μικρὸ παιδί ἕως ἔντεκα χρονῶν, λέει τῆς μητέρας του. Μητέρα θὰ μ' ἀφήσῃς νὰ πάω νὰ τραγουδήσω; — Ὅχι νὰ μὴ πᾶς γιὰτὶ κἀνει κρύο. — Ὅχι μητέρα ἀφῆσέ με. Πεθερά. — Ἀφῆσέ το τὸ παιδί νὰ πάη ἀφοῦ θέλῃ. Ἄνοιξε τὴν πόρτα καὶ ἐφυγε ἀφίνοντας νύφη καὶ πεθερά νὰ μαλώνουν. Πῆγε βρήκε καὶ ἄλλα παιδιά καὶ πῆγαν νὰ τραγουδήσουν. Ἐτραγουδήσαν ὡς τὸ μεσημέρι. Ὅτι λεπτὰ εἶχαν μάσει τὰ ἔδεδεκαν ἐνῶ ἔπαζαν. Ὁ Γιάννης ἔχασε ὅσα λεπτὰ μᾶζεψε καὶ ἔμεινε χρεώστης δύο δεκάρες. Τὸ βράδου ἡ μητέρα του δὲν τὸν ἤθελε μέσα καὶ ἔκλεισε τίς πόρτες. Τέλος πάντων μὲ τὰ πολλὰ μῆκε. Τὸν πιάνει ἡ μητέρα καὶ τὸν δέρνει. — Ὅλαὰ μανούλα μου δὲν τὸ ξανακάνω! Τὸν ἀφῆσε ἡ μητέρα. Ἐρχεται μετ' ὀλίγη ὥρα καὶ ὁ πατέρας τὸν βρίζει καὶ τὸν ἀπαγορεύει νὰ φάη τὸ βράδου. — Τὸ πρωί δταν ἐξύπνησε θυμῆθηκε τὸ χρέος του τρέχει ἐπὶ φουστάνι τῆς γιαγιάς του παίρνει δύο δεκάρες καὶ ξαναπέφτει ἐπὶ κρεβάτι. Ἐξάφνα βλέπει ἕνα καλλικαντζέρο καὶ μὲ νεύματα τοῦ λέει. Βάλε πίσω τὰ λεπτὰ ἐπὶ τσέπη τῆς γιαγιάς σου. Ἀμέσως τρέχει καὶ τὰ βάζει πίσω. Ἦρθε ἡ μητέρα του τότε μέσα καὶ τῆς λέει θὰ σὲ φάη τὸ καλλικαντζέρι. Ἀλλὰ παρατηρεῖ προσεκτικώτερον καὶ τὸ καλλικαντζέρι ἦτο ἕνα σεντόνι ἐπὶ κρεβάτι. Εὐ τέρπη Η. Πρωτῶντας τὴν μαθήτρια αὐτὴ ποῦ ἄκουσε τὴν ἱστορίαν ποῦ ἔγραψε, ἔμαθα πῶς τὴν εἶχε διαβάσει ἐπὶ κάποια ἐφημερίδα, νομιζῶ τὴ «Θεσσαλία». Δυστυχῶς δὲ φρόντισα νὰ βρῶ τὸ πρωτότυπο γιὰ νὰ ἰδῶ κατὰ πόσο μοιάζει καὶ ἂν ἔχει τὴν ἴδια γλωσσικὴ μορφή. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, ἐδῶ ἔχομε μιά ζωντανή καὶ χαριτωμένη ἀπόδοσιν ἀπὸ μαθήτρια ποῦ εἶχε παρουσιάσει ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὴν πῶ πειραματικὴν ἀντίδρασιν ἐπὶ «πρόστυχον γλῶσσας τοῦ ὄχλου». Εἶναι ἀπὸ τίς δύο τρεῖς ἐξαιρέσεις ποῦ ξέρουν καλοῦταικα τὴν καθαρεύουσα. Ἐπὶ τὴν ἐκθεσὴ τῆς γιὰ τὸν πρῶτον σχολικὸν περίπατον εἶχε δεῖξει τὸν ἴδιον ψευτορωμαντισμὸν μὲ τίς ἄλλες «ἦτο ἀληθῶς μαγεία» κλπ. Ἀργότερα ἐπὶ τὸ θέμα «ἀπὸ τῆς χθεσινῆς ἡμέρας» ἔγραψε μὲ τὸν τίτλον «μόνη ἐν τῇ οἰκίᾳ» ἔτσι: «Τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον ἡ μητέρα μου κατήλθεν ἐκ Ζ. τὴν 14 Σεπτεμβρίου καὶ μὲ κατέλειπε ὅπως ἐπιστρέφω εἰς τὰς 5 Ὀκτωβρίου. Φεύγουσα μοῦ ἀφῆσε τὰ κλειδιά. Ἐχάρην διότι πρῶτην φορὰν μοῦ ἀφῆσε τὰ κλειδιά ἡμῶν νοικοκυρά. Ἀλλ' εἶδον κατόπιν πόσον ὠραία εἶναι. Ἀφοῦ παρήλθε μιά ἡμέρα ἐμελαγχόλησα φοβερά σκεπτομένη ὅτι ἡμῶν νοικοκυρά, ὅτι εἶχα εἰς βάρος μου ὅλην τὴν οἰκίαν. Τότε ἐσκέφθην τὴν μητέρα μου πῶς δὲν ἐδαρύνθη καὶ αὐτὴ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἐνῶ ἐγὼ εἰς μίαν ἡμέραν ἐμελαγχόλησα. Τότε ἐσκέφθην πῶς ὅλα τὰ σκέπτωνται οἱ γονεῖς».

3. «Ο πατέρας μου σπούδασε στη Κων/πολιν. Στο μέρος που ήταν, δεν είχε σχολεία και αναγκάζονταν κάθε πρωί, να πηγαίνει από τό ένα χωριό στο άλλο και να γυρίζει τό βράδυ. Μιά μέρα ενώ πήγαινε σχολείο είδε ένα άνθρωπο πολύ ύψηλόν και ένόμισε ότι ήτο καλλικάντζαρος, φοβήθηκε πολύ και από τό φόβο του ήτο κατακίτρινος ούτε μπορούσε να κουνήσει. Έκείνος όμως δεν ήταν καλικάντζαρος, αλλά ήταν ένας χωρικός που βαστούσε πάνω από τό κεφάλι του ένα δέρμα από γελάδι. Όταν λοιπόν πλησίασε και είδε τόν πατέρα μου εις αυτήν τήν κατάσταση τόν έλυπήθη και αφού πάταξε κάτω τό δέρμα είπε «μή φοβάσαι παιδί μου δεν σε πειράζω». Ο πατήρ μου όμως δεν μπορούσε να προχωρήσει επέστρεψεν λοιπόν εις τό σπίτι του και διηγείτο τό γεγονός». Αρτεμις Π. (Πρβλ. παραπάνω σελ. 210).

Β. Ο ΜΑΡΜΑΡΩΜΕΝΟΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ

Κάποτε έδωσα να μου γράψουν έκθεση με θέμα τήν παράδοση του Μαρμαρωμένου Βασιλιά, και σύστησα να προτιμήσουν τήν καθαρεύουσα. Όλες οι έκθέσεις που πήρα περιορίζονται στην παράδοση και δεν ξεχωρίζουν μεταξύ τους παρά μόνο στις περισσότερες ή λιγώτερες άσυνταξίες, άκυρολεξίες, επαναλήψεις κλπ. Τα λάθη αυτά έχουν βέβαια λιγοστέψει από τήν αρχή του χρόνου ως τώρα, σ' άλλες πιδ λίγο και σ' άλλες πιδ πολύ. Σ' όλες όμως ή ξεραίλα είναι γενική και κανένα παιδί δε μου έδωσε τίποτα ιδιαίτερο ή προσοχή τους είχε ριχτή στη γλωσσική διατύπωση. Το ποίημα του Βιζυηνού «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» ήταν γνωστό στην τάξη, γιατί τό είχαμε διδάξει στην αρχή, όταν μιλούσαμε για τήν Πόλη. Μα ή επίδρασή του φάνηκε μονάχα σε μία μαθήτρια, στην Αρτεμη Π., που σύμφωνα μ' αυτό ανέπτυξε τό θέμα της σε διάλογο. Όταν κοιτάζαμε τα γραπτά, διάβασα τήν έκθεσή της εμπρός σ' όλη τήν τάξη:

«Μιά βραδεία, πήγε ο έγγονός να κοιμηθί στο σπίτι της γιαγιάς του. Ήταν εκεί οι δυό τους μοναχοί. Ο έγγονός στεναχωρήθηκε και λέει της γιαγιάς του. — Γιαγιά μου, δε ξέρεις καμιά ιστορία, να μου πής να περάση ή ώρα; είναι νωρίς, ακόμα δεν πρέπει να κοιμηθούμε. — Ξέρω παιδί μου μία πολύ ώραία ιστορία. — Εμπρός γιαγιά μου λέγε. — Αρχισε λοιπόν να του λέη. Πρίν πάρουν οι Τούρκοι τήν Πόλη ο βασιλιάς πήγαινε έδω κ' εκεί και έδινε θάρρος στους στρατιώτες και έσκότωνε δσους Τούρκους έβρισκε. Μιά φορά, ενώ πολεμούσε με μερικους Τούρκους, εκτύπησαν τό αλογό του και έπεσε κατά γης και μόλις σήκωσε τό σπαθί του ένας Τούρκος, για να τόν σκοτώση, ήρθε ένας άγγελος, άρπαξε τό βασιλιά και τόν πήγε σε μία σπιλιά, κάτω από τή Χρυσόπορτα. — Ακόμα εκεί είναι, λέει ο έγγονός; Ναι παιδί μου. — Πώς δεν πέθανε τόσα χρόνια εκεί κάτω χωρίς

φαγητό χωρίς νερό! — Τόν εμαρμάρωσε ο άγγελος. — Τώρα δεν ξέρει κανείς τό δρόμο, να πάη γιαγιά μου να τόν πάρη; — Θα σηκωθί μόνος του παιδί μου, όταν έλθη ή ώρα θα πάρη τό σπαθί στο χέρι και θα σκοτώση τούς Τούρκους. Αλλά ποιός ξέρει αν θα ζήσω εως τότε να ιδω τήν Πόλη έλεύθερη». Αρτεμις Π. (Πρβλ. π. σ. 222).

Η έκθεση αυτή έκαμε έντύπωση σ' όλες τις μαθήτριες, έπιωφελήθηκα τήν επιδοκιμασία τους και σύστησα σ' όσες ήθελαν να ξαναγράψουν τό ίδιο θέμα με μορφή διαλογική. Πήρα έτσι 16 έκθέσεις, όλες γραμμένες ζωντανά· ακόμα και δυό μαθήτριες — ή Σοφία Κ. και ή Ίφιγένεια Ε. — άπόρθητες ως τώρα και σωστές δασκαλοκαθέντρες στη γλώσσα, δεν μπόρεσαν να κρατηθούν, και στο διάλογο έπεσαν στη δημοτική. Με τή γλωσσική έλευθερία οα να έσπασαν τα δεσμά, και ή φαντασία και συχνά τό αίσθημα του κάθε παιδιού άπλωσαν φτερά διάπλατα. Στις πιδ πολλές δούλεψε μόνο ή φαντασία. Η εισαγωγή είναι τυχαία και με μακρος δυσανάλογο με τό κύριο θέμα, και οι έρωτήσεις κι' αυτές είναι τυχαίες ή επίτηδες βαλμένες για να δοθί ή απάντηση που χρειάζεται, όπως γίνεται σε πολλά νεοελληνικά δράματα. Και όμως ή ωφέλεια ήταν διπλή: Σα ν' άνάβρυσε ξεαφνα ή πηγή των παραμυθιών, και ή γλώσσα στις περισσότερες γίνεται αρκετά στρωτή και πλούσια σε λεκτικό και σύνδεση, και τό ύφος απλό και φυσικό. Τόν ίδιο πλουτο έχομε στα συναισθήματα και στις παραστάσεις τους, και χτυπά πιδ πολύ σ' όσες είχαν δείξει ως τώρα φτώχεια και ξεραίλα. Έτσι π. χ. στην Εύθαλία Α.:

«Σέ μία πόλιν κατοικούσε μία γριά που τή λέγαν κυρά Μαρούλα. Οι γειτόνισσες που κάθονταν γύρω στο σπίτι της πήγαιναν τή νύχτα με τα παιδιά τους ύστερα από τό φαγητό και της έκαμαν συντροφιά. Μαζεύονταν όλοι γύρω στη φωτιά και τούς έλεγε πολλές ιστορίες για τήν σκλαβία των Έλλήνων και για τα κατορθώματά τους. Τους διηγήθηκε δε και μία ιστορία για τήν άλωση της Πόλης. Όταν οι Τούρκοι πολιορκούσαν τήν Πόλη και ήλθε ή ώρα της άλώσεως, ο Παλαιολόγος ο αυτοκράτορας των Έλλήνων ήταν έξω από τήν Άγια-Σοφία και πολεμούσε καθάλλα σ' αλογό του. Μερικά μικρά παιδιά της έλεγαν. «Τόν είδες έσύ τόν βασιλιά;» Εκείνη δε έλεγεν τόν είδα ήμουν σαν έσας μικρά πάω να γίνω εκατό χρονού και ακόμη τόν θυμάμαι. Και κεί που πολεμούσε με τό σπαθί στο χέρι ο βασιλιάς σκοτώνεται τό αλογό του και πέφτει, τότε αυτός φώναζε «δεν βρίσκεται ένας χριστιανός να πάρη τό κεφάλι μου, πρίν με σκλαβώσουν;»

Τότε μιά σφαίρα ἀγάπικη τὸν δέπνει κάτω. «Ἀπέθανε ὁ βασιλιάς;— Ποιὲ παιδάκια μου κοιμᾶται. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θεὸς δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τοὺς Ἕλληνες χωρὶς βασιλιά, γι' αὐτὸ προσιτάζει ἕναν ἄγγελον νὰ πάῃ νὰ τὸν πᾶρῃ. Τότε ὁ ἄγγελος πῆγε τὸ σπαθὶ του ἔδωξε τοὺς ἔχθρους τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὸν πῆγε σ' ἕνα σπήλαιο κάτω ἀπὸ τὴ Χρυσόποια κ' ἐκεῖ μένει ὡς τώρα, καὶ περιμένει τὸν ἄγγελον νὰ τὸν ξυπνήσῃ. Καὶ πάλιν τὰ παιδιὰ τὴν ἐρώτησαν «Τώρα δὲν ἠμπορεῖ νὰ ξυπνήσῃ ὁ βασιλιάς;— Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ξυπνᾷ καὶ σηκώνει τὸ κεφάλι του σιὸ βαθύ τὸν ὕπνο. Καὶ θά τοῦ δώσῃ πάλι τὸ σπαθὶ ὁ ἄγγελος καὶ θάρθῃ νὰ πολεμήσῃ. «Θάρθῃ πάλι;» Θάρθῃ παιδάκια μου θάρθῃ. Μὰ ὅταν ἔρθῃ—«πότε; πότε;»—“Ὅταν μεγαλώσετε παιδιὰ μου καὶ ἀρματωθῆτε τότε ὁ ἄγγελος θά ξυπνήσῃ τὸν Παλαιολόγον θά τοῦ δώσῃ τὸ σπαθὶ, θά διώξῃ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Πόλη, καὶ θά τοὺς πᾶρῃ μακριά, πίσω ἀπὸ τὴν Κόκκινη Μηλιά γιὰ νὰ μὴ γυρίσουν πίσω». Εὐθαλία Α. (πρβλ. Ἰδ. β. σελ. 4, 12 καὶ π. σελ. 205). Ἡ μαθήτρια αὐτὴ γράφοντας γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὴν καθαρεύουσα ἄρχισε ἔτσι: «Ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς εἶναι μίᾳ Ἑλληνικῆ παραδόσεως ἢ ὁποῖα μᾶς διηγεῖται περὶ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὴν πεποῖθησιν τὴν ὁποῖαν εἶχον οἱ Ἕλληνες» καὶ ἀκολουθεῖ ἡ παράδοση ξερότατη. Στὴν παραπάνω ἔκθεσι τῆς Εὐθαλίας Α. ἔχομε ἀκόμα νὰ παρατηρήσωμε κάτι χαρακτηριστικόν. Τὸ ποίημα τοῦ Βιζυηνοῦ ἔχει ἐπιδράσει σ' αὐτὴ ὄχι μόνον στὴ μορφὴν, μὰ καὶ στὴ φρασσεολογία: φράσεις δλόκληρες ἀπὸ τὸ ποίημα τίς βρῖσκομε μέσα στὴν ἔκθεσι. Καὶ ὅμως πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἀπὸ τὸ τραγελαφικὸ ἀνακάτωμα πού εἶδαμε στὴν πρώτη ἔκθεσι τῶν παιδιῶν γιὰ τὸν κόρακα καὶ τὴν ἀλωπού! Ἐκεῖ στίχοι ἀπὸ καθαρευουσιάνικο ποίημα πού εἶχαν μάθει ἄλλοτε, στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὄρμουν στὴ μνήμη μερικῶν κ' ἔτσι ἀνακατεύουν ἕμμετρα καὶ πεζὰ χωρὶς νὰ προσέξουν καθόλου στὸ περιεχόμενον. Ἐδῶ ἔχομε τόσο ἀρμονικὴ ἀφομοίωσις, πού μονάχα ὁποῖος ξέρει τὸ σχετικὸ ποίημα μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν ἐπίδρασίν του.

Τὴ διαφορὰ πού εἶδαμε στὴν τελευταία ἔκθεσι τῆς Εὐθαλίας ἀπὸ τίς πρώτες πού ἔγραψε, τὴν ἔχομε καὶ σ' ὅλες τίς κατώτερες μαθήτριες, καὶ σὲ μερικὲς μάλιστα ἀπ' αὐτὰς ἢ διήγησις φτάνει κάπου τὴ γοργόγτητα καὶ τὴν ἀπλότητα τῶν παραμυθιῶν. Ἔτσι π.χ. στὴν Ἀνθὴ Φ. «Μιά φορὰ ἕνας γέρος πῆγε σ' ἕνα γνωστὸ τοῦ σπιτι. Σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ἦταν μιά μητέρα καὶ εἶχε δύο παιδάκια. Τὰ παιδιὰ μόλις κάθησε ὁ παποῦς ἄρχισαν νὰ φωνάζουν παποῦ πές

μας μιά ἱστορία παποῦ πές μας. Ὁ παποῦς γιὰ νὰ τὰ ἡουχάσῃ εἶπε: καθήστε φρόνιμα νὰ σᾶς πῶ. Ἀρχίζει ὁ παποῦς, τὰ παιδιὰ τὸν ἀκοῦν. Ὅταν θέλαπάρουν τὴν Πόλη οἱ Τούρκοι, ὁ βασιλιάς μας πῆγε μὲ τὸ στρατὸ του... (πρβλ. παραπάνω σελ. 203).

Πιὸ πολὺ στὴ Σεβαστή Π.: «Ἐνας κννηγὸς ἤθελε νὰ πάῃ νὰ κννηγήσῃ. Καὶ εἶχε ἕξι παιδιὰ τότε τὰ παιδιὰ ἄρχισαν νὰ μαλώνοντι πού θά πάῃ ἀπ' αὐτὰ μαζί του. Τὸ μικρότερο δὲν μλοῦσε παρὰ κάθονταν σὲ μιά γωνιά καὶ κοιτοῦσε... Ὅταν ἤρθε ἡ ὥρα νὰ πάῃ ὁ [κννηγὸς] πῆρε τὸ μικρότερο διότι αὐτὸ δὲν εἶχε ἰδῆ ἄλλη φορὰ διότι ἦτο πάντοτε ἀρρωστον. Ἀφοῦ φύγανε ποῖος ξέρει τί νὰ κάνουν πίσω αὐτὰ τὰ παιδιὰ πού δὲν τὰ πῆρε. Ἄμα προχωρήσανε πολὺ κουραστήκανε καὶ καθήσανε σὲ μίᾳ πέτρα γιὰ νὰ ξεκουραστοῦν. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ καθήσουν λίγο ἐκάθησαν πολὺ καὶ νύκτωσε καὶ ἤρχισε νὰ ψυχάλιζῃ. Γιὰ νὰ γυρίσουν πίσω, τὸ χωργιὸ των ἦτο μακριὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ πᾶνε. Ἐξω πάλι νὰ μείνουν ἐφοβεῖτο μήπως τοῦ κρυώσῃ τὸ παιδί καὶ δὲν εἶχανε τίποτα νὰ φᾶνε. Ἀμέσως κοιτάζε καὶ εἶδε ἀπέναντι του μίᾳ καλύβα πολὺ μικρὴ καὶ ἕνα φῶς μόλις φαίνονταν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ πάῃ νὰ μείνῃ ἐκεῖνο τὸ βράδυ ἐκεῖ. Ὅταν ἐφθασεν καὶ κτύπησε τὴν πόρτα βγήκε μιά γριά καὶ τοὺς ἄνοιξε τοὺς ἔβανε μέσα, καὶ εἶχε λίγη φωτιά. Ζεσταθήκανε καὶ ἔπειτα τοὺς ἔβανε καὶ φάγανε ὅ,τι εἶχε. Τὸ παιδί δὲν μποροῦσε νὰ καθήσῃ διότι ἐθυμότανε τὰ ἀδελφια του καὶ τὰ παιγνίδια. Καὶ τὰ παραμύθια τῆς γιάγιάς του. Καὶ ὁ πατέρας του ἐπειδὴ γινώριζε ὅτι τοῦ ἀρέσανε τοῦ παιδιοῦ του τὰ παραμύθια εἶπε τῆς γριάς νὰ πῆ καμιά ἱστορία γιὰ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα (διότι καὶ αὐτὸς δὲν εἶχε τίποτα νὰ διαβάσῃ γιὰ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα). Καὶ ἀρχίσει νὰ λέῃ ἡ γριά. Ἐρεῖς παιδί μου ὅταν πολεμοῦσαν οἱ Τούρκοι μὲ τοὺς Ἕλληνες βγήκε νὰ πελεμήσῃ καὶ ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος. Ἀφοῦ πολεμοῦσε ἕνας Τούρκος τοῦ σκότωσε τὸ ἀλογό του καὶ ἔπεσε καὶ αὐτός. Ἀλλὰ ἤρθε ἕνας ἄγγελος καὶ τὸν πῆρε» κλπ. κλπ. Τῆ Σεβαστή Θ. τὴ γνωρίσαμε στὴν ἀρχὴ μὲ ἄρρωστη προσοχὴ καὶ βούλησις, μὲ ἀδυναμία νὰ συγκεντρωθῆ ἔστω καὶ γιὰ λίγα λεπτά (Ἰδ. β. σ. 13 σημ. καὶ σ. 17). Τί ρόλο ἐπαιζε στὴν ἀρρώστια αὐτὴ ἢ καθαρεύουσα τὸ βλέπομε κάπως συγκρίνοντας τὴν παραπάνω ἔκθεσὴ τῆς μὲ τὴν πρώτη ἔκθεσι πού ἔγραψε πάλι γιὰ τὸ μαρμαρωμένο βασιλιά: «Ὅταν ἔπεσαν ἡ Πόλις ἐξήλθαν οἱ Ἕλληνες διὰ νὰ πολεμήσούν μὲ τοὺς Τούρκους ἐξήλθεν δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ νὰ πολεμήσῃ. Ἐχω δὲ νὰ σᾶς διηγῶ τὴν ἱστορίαν τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιά. Ἐνῶ ἐπολέμα κατὰ τῶν Τούρκων, εἰς Τούρκος ἐφόνευσεν

τό ἄλογόν του καί διά νά μή πέση εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἦλθε εἰς ἄγγελος καί τόν πῆγε εἰς ἓνα σπήλαιον» κλπ. κλπ.

* Ἄλλη σημαντική ὠφέλεια στίς διαλογικές ἐκθέσεις γιά τὸ μαρμαρωμένο βασιλιά εἶχαμε ἀπὸ τὰ ψυχολογικά λάθη ποῦ ἦταν γεμάτα τὰ γραπτά τῶν παιδιῶν. Γιατί καί εἰσαγωγή καί διάλογος ἦταν, καθὼς εἶπαμε, ἀψυχολόγητα, βαλμένα ἔτσι στὴν τύχη, ἢ καί μὲ πρόθεση ποῦ φαινόταν καί σὲ μικρὰ παιδιὰ ἀκόμα. Πῆρα 4-5 τέτοιες ἐκθέσεις καί ὠδήγησα τίς μαθήτριες νά ἴδουν τὰ λάθη καί νά βροῦν τὸν τρόπο ποῦ ἔπρεπε νά διορθωθοῦν. Σ' αὐτὸ μᾶς βοήθησε πολὺ καί ἡ σύγκριση μὲ τὰ μετρημένα γραπτά ποῦ ξεχώριζαν ἀπὸ τ' ἄλλα, γιατί εἶχαν μέρη πολὺ ὁμορφα καί ἀσύνειδα σωστὰ ψυχολογημένα. * Ἔτσι εἶναι ἡ ἐκθεση τῆς Ζωῆς Β.:

«Μία φορὰ δύο βασιλόπουλα πῆγαν νά κνηγήσουν. Στὸ δρόμο νύχτωσε καί ἀπεφάσισαν νά ξενοχτίσουν ἐπάνω σὲ δένδρα καί τὸ πρῶτὸ πάλιν νά κνηγήσουν. * Ἐκεῖ ποῦ ἔλεγαν αὐτὰ βλέπουν ἓνα γέρο ὡς 86 χρονῶν τσομπάνο μὲ τὰ πρόβατά του. Τὰ βασιλόπουλα δὶαν τὸν εἶδαν πῆγαν κοντά του καί τὸν ρώτησαν ποῦ πηγαίνει αὐτός εἶπε δι πηγαίνει τὰ πρόβατα στὴ μάνδρα. — Καί ποῦ θά κοιμηθῆς εἶπε τὸ ἓνα βασιλόπουλο. — Ἐγώ, ἐκεῖ κοντὰ παιδιὰ μου. — Τότε ναρ-θοῦμε καί μεῖς ἐκεῖ ποῦ πᾶς εἶπαν καί τὰ δύο μαζί. * Ἐλάτε παι-διὰ μου. — Πῆγαν στὸ μανδρὶ, ὁ τσοπάνος ἔβαλε τὰ πρόβατά του στὸ μανδρὶ καί κάθησε πρὸ πέρα μὲ τὰ βασιλόπουλα, πῆρε τὴ φλογέρα του καί ἄρχισε νά τραγουδῇ τὸν Γέρο-Δῆμο. Τότε ἄρχισε νά λέγη γιά τοὺς Τούρκους δι καί αὐτὸς ἐπολέμησε δι ἐσκοτώσε πολλοὺς Τούρκους καί τὰ μάτια του ἄρχισαν νά δακρύζουν. Τὰ βασιλόπουλα δὶαν εἶδαν τὸν γέρο νά λυπάται καί νά θνυμάται τὰ νάτα του θέλησαν ν' ἀλλάξουν ὁμιλία καί τὸ ἓνα τὸν ρώτησε δέν μᾶς λές παποῦ καμιά ἱστορία δυο νά βγῆ τὸ φεγγάρι; Τότε ὁ γέρος ἄρχισε νά λέγη τὴν ἱστορία τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιά. * Ὅταν ἡ Πόλι ἔπαισε στὰ χέρια τῶν Τούρκων ὁ μακαρτίης ὁ Κοισταντίνος ἦταν καθάλλα στὸ ἄλογό του καί σκότωσε πολλοὺς Τούρκους: ἀλλ' ἐκεῖ ἔπαισε τ' ἄλογό του γιατί τὸ σκότωσαν. Τότε ὁ Κοισταντίνος ἔπαισε καί αὐτὸς: ἐκεῖ ἔρχε-ται ἓνας ἄγγελος παίρνει τὸ σπαθὶ ἀπ' τὰ χέρια του καί τὸν πάει σὲ μιά σπηλιά καί τὸν ἐμαρμάρωσε. Τὸν ἐμαρμάρωσε; εἶπε τὸ ἓνα βασι-λόπουλο. Ναι παιδιὰ μου τὸν μαρμάρωσε καί ἐκεῖ βρίσκεται ὡς αὐτὴν τὴν ὥρα. — Καί τὸν εἶδες σὺ παποῦ; εἶπε πάλι. — Ὅχι παιδιὰ μου, ἀλλὰ ὁ παποῦς μου ὁ συχωρεμένος μου ἔδλεγε ποῦ τὸν εἶδε. — Καί τί κάμνει ἐκεῖ μέσα εἶπε τὸ ἄλλο; — Καρτερεῖ τὴν ὥρα ποῦ

θάρθη ὁ ἴδιος ἄγγελος νά τὸν ξεμαρμαρώσει καί νά τοῦ δώσει τὸ σπαθὶ του πάλι καί θά βγῆ ὁ Κοισταντίνος καθάλλα στ' ἄλογό του ἔξω καί θά διώξει τοὺς Τούρκους ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά. Τὰ βασι-λόπουλα ηἠχαρίστησαν τὸν τσομπάνο καί πῆγαν καί κοιμηθῆκαν ἐκεῖ κοντὰ. Τὸ πρῶτὸ σηκωθῆκανε καί κινήσανε γιά τὸ κνηγι. (πρὸλ. παραπάνω σελ. 218).

* Ἡ ἄλλη ἐκθεση εἶναι τῆς Βασιλικῆς Ν. Αὐτὴ ἄλλοτε μὲ ὄλα τὰ «γύρωθεν τῆς θερμάστρας» κ. τ. δ. μᾶς ἀφησε κάτι νά μαντέ-ψουμε ἀπὸ τὸ συναισθηματικὸ της πλοῦτο καί τὴν παρατήρηση ποῦ πλημμυρίζει τώρα τὰ γραφόμενά της: «Μία φορὰ δύο οἰκογένειες ἐταξίδευσαν μόνες (γιατί ἔτυχε νά μὴν εἶναι ἄλλες σ' αὐτὸ τὸ βαπόρι). Μόλα ταῦτα ὅμως μέσα στὸ βαπόρι δέν στεναχωριέται κανένας διαν ὁ καιρὸς εἶναι καλός: ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἦταν κρύος καί βροχερός καιρὸς γι' αὐτὸ ἔμειναν μέσα ὄλοι μαζί καί μιλοῦσαν γιά διάφορα πράγματα. — Ἡ μία οἰκογένεια ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς γονεῖς 3 παιδιὰ καί τὴ γιαιὰ τῶν παιδιῶν. Ἡ δὲ ἄλλη ἀπὸ τοὺς γονεῖς 2 παιδιὰ καί τὸ παποῦ τῶν παιδιῶν ὁ ὁποῖος ἦταν Κων/πολίτης. — Στὴν ἀρχὴ ὁ παποῦς μὲ τὴ γιαιὰ μιλοῦσαν μαζί. Οἱ δὲ γονεῖς τῆς μῆς οἰκογενείας μὲ τοὺς γονεῖς τῆς ἄλλης πάλι μαζί καί τὰ παιδιὰ ἔπαιζαν. — Ἐξαφνα ἄκουσαν τὸ παποῦ μὲ τὴ γιαιὰ νά μιλᾶνε γιά τὸ μαρμαρωμένο βασιλιά καί ὄλοι στάθηκαν ν' ἀκούσουν κ' ἔγινε σιωπὴ. — Τότε λέγει ἡ μητέρα στὸ παποῦ δηλαδή στὸ πατέρα της: «ἐμπρός γιατί στάθηκες; λέγε ν' ἀκούσωμε κ' ἐμεῖς γιά τὸ μαρμαρωμένο βασιλιά δέν τὸ εἶχαμε ἀκούσει ἄλλη φορὰ.

Παποῦς. — Νά στὴ Πόλι διαν ἔγινε πόλεμος καί ἤθελαν οἱ Τούρ-κοι νά μᾶς τὴ πάρουν ἦταν βασιλιάς ὁ Κων. Παλαιολόγος.

Γονεῖς. — (ὄλοι μαζί) Αὐτὸ δά, τὸ ξέρομε.

Παποῦς. — Μά περιμένετε λοιπόν. Αὐτὸς ὁ Παλαιολόγος ἦταν παλληκάρι κ' ἔτρεχε κ' ἔσφαζε Τούρκους.

* Ἐγγονοί. — Ἀφοῦ ἦταν παλληκάρι γιατί μᾶς τὴ πῆραν τὴ Πόλι;

Παποῦς. — Γιατί δέν εἶχαμε πολλοὺς στρατιῶτες ἐνῶ Τούρκοι ἦσαν πολλοί.

Μητέρα. — Ἐμπρός λέγε ν' ἀκούσωμε.

Παποῦς. — Λοιπόν οἱ στρατιῶτες του σκοτώθηκαν κ' ἔμεινε μόνος.

Γιαιὰ. — Ἀ! αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴν εἶχα ἀκούσει! Τώρα τὴ θυμοῦμαι λίγο λίγο.

* Ἐγγονος. — (κουνάει τὸ γόνα τῆς γιαιᾶς). Τότε γιατί ἀφοῦ τὴ

Ξέρεις γιατί δὲ μᾶς τῆ λὲς ἐσὺ; Ἐμεῖς ντροπέμαστε νὰ ζητοῦμε αὐτόν τὸ παποῦ ἅμα δὲ καταλαβαίνουμε τίποτα.

Γιαγιά. — Μὰ δὲ τῆ θυμᾶμαι καλά σοῦ λέω· λίγο-λίγο τῆ θυμᾶμαι.

Παποῦς. — Λοιπὸν σκοιῶνεται τὸ ἄλογο τοῦ βασιλιᾶ καὶ πέφτει κ' αὐτός κάτω.

Ἐγγονοι. — Τί κρῖμα!!!

Παποῦς. — Ἄλλ' ὅταν ἕνας ἀράπης ἦταν ἔτοιμος νὰ τὸν σκοιῶση ἐρχεται ἕνας ἄγγελος μὲ ἄσπρα φτερά...

Ἐγγονος. — Ἀλήθεια παποῦ! Ὁ βασιλιᾶς εἶδε ἄγγελο; Τί καλά νᾶβλεπα κ' ἐγὼ ἕναν! Ἦθελα νὰ ἰδῶ τί λογίως εἶναι, θά εἶναι ἄμορφος ὅπως στὴ ζωγραφιά!

Μητέρα. — Μὰ σὺπα σὺ λοιπὸν, μὴ λὲς κονταμάρες! Ἀνθρώποι σάν καὶ μᾶς δὲν βλέπουν ἄγγελους. Ὁ βασιλιᾶς ἦταν πολὺ καλὸς ἄνθρωπος· σὰ θέλης νὰ δῆς ἄγγελο πρέπει νὰ γίνης καλὸς σάν τὸ βασιλιᾶ.

Ἐγγονος. — Θά γίνω.

Παποῦς. — Μὰ σωπάτε λοιπὸν θά περάση ἡ βραδεῖά μ' αὐτά καὶ δὲν θά σᾶς τελειώσω τὴν ἱστορία.

Μητέρα. — Καλὰ σωπαίνομε λέγε.

Παποῦς. — Λοιπὸν ὁ ἄγγελος τὸν πῆρε καὶ τὸν πῆγε σὲ μιὰ σπηλιά καὶ κεῖ τὸν κοίμισε.

Ἐγγονος. — Τὸν κοίμισε γιὰ πάντα; ἂν τὸν κοίμισε γιὰ πάντα θά πῆ πῶς τὸν πέθανε.

Παποῦς. — Μὰ δὲν τὸν πέθανε! θάρθῃ ὥρα πού θά στείλῃ ὁ θεὸς τὸν ἴδιον ἄγγελο γιὰ καὶ πρῶτα ὁ θεὸς τὸν ἔστειλε καὶ αὐτός θά ξυπνήσῃ τὸν βασιλιᾶ θά τοῦ δώσῃ τὸ σπαθί καὶ τότε ἐκεῖνος θά σκοιῶσῃ Τούρκους καὶ θά πάρωμε τὴν Πόλι πάλι.

Ἐγγονοι. — Τί καλά θά τῆ πάρωμε πίσω τῆ Πόλι! θά τῆ πάρωμε!!!

Παποῦς. — Σωπάτε λοιπὸν μὴ νομίζετε θά τῆν πάρωμε αὔριο; Ἐγὼ δὲ θ' ἀξιώθῶ νὰ τῆν ἰδῶ ἐλεύθερη.

Ἐγγονοι. — Ἄ! λοιπὸν θ' ἀργήσῃ πολὺ!

Παποῦς. — Βέβαια. Σεῖς ὅμως ἐλπίζω νὰ τῆν ἰδῆτε.

Ἐγγονοι. — Τί καλά! Τί καλά!!!

Παποῦς. — (Ἐρωτῶν τοὺς γονεῖς τῶν παιδιῶν). Σᾶς ἄρεσε ἡ ἱστορία μου;

Γονεῖς. — Πολὺ ὠραία ἦτο.

Παποῦς. — Πᾶμε λοιπὸν τώρα νὰ κοιμηθοῦμε κ' αὔριο θά σᾶς πῶ κ' ἄλλες ἱστορίες γιὰ τὸ βασιλιᾶ καὶ γιὰ τῆ Πόλι.

*

Ὡς τώρα εἶδαμε ἀπὸ τὴν καταπιεστικὴν ὁμοιομορφίαν νὰ προβάλλουν δειλὰ στὴν ἀρχή, ἀργότερα ὅμως πλουσιώτεροι καὶ πολὺμορφοὶ οἱ παιδικοὶ χαρακτήρες· ὁ ραγιαδισμὸς καὶ ἡ ὑποκρισία ὑποχωροῦν στὴν εὐλικρίνεια καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ δώσῃ κάθε μαθήτρια κάτι ἀληθινὰ δικό της. Τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ αὐτὸ ξεσκλάβωμα τῶν παιδιῶν τὸ εἶδαμε ἐν μέρει νὰ καθρεφτίζεται στὴν ἐξέλιξη τοῦ γραπτοῦ των λόγου, πού ἀπὸ τὴ φτώχεια, τὴν ἀσυναρτησία καὶ τὸ φκιασίδι μὲ τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων καὶ στὸ τέλος μὲ τὴ συνειδητὴν πιά ἐπίδραση τοῦ δασκάλου ἔφτασε στὸν πλοῦτο καὶ τὴ φυσικότητα τῆς ὁμιλουμένης. Καὶ ὅμως οὔτε ὁ γενικὸς φυσικὸς τύπος τῶν παιδιῶν, οὔτε ὁ χαρακτήρας τοῦ καθενὸς φάνηκε ἀκόμα σ' ὄλο τὸ πλάτος καὶ τὴν ἔντασή του. Γιατὶ ὅπως τῶν μεγάλων ἔτσι καὶ τῶν μικρῶν ὁ ἠθικὸς καὶ πνευματικὸς κόσμος εἶναι πολυμερὴς καὶ πλούσιος, καὶ γιὰ νὰ ἔχωμε πιστὴ τὴν εἰκόνα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν παιδιῶν στὸν πρῶτο σχολικὸ χρόνον, ἀνάγκη νὰ πλησιάσωμε ὅσο μπορούμε στὴν πολυμέρεια αὐτῆ. Τοῦτο θὰ τὸ ἐπιχειρήσωμε παρακάτω παρακολουθώντας τὶς μαθήτριες στὴ σχολικὴ τους ζωὴ, πού θὰ μᾶς τῆ δώσουν οἱ περίπατοι καὶ τὸ περιβόλι μας.

II. Ἡ σχολικὴ μας ζωὴ.

1. Περίπατοι καὶ ἐκδρομὲς.

Καθὼς ξέρομε, οἱ σχολικοὶ περίπατοι καὶ οἱ ἐκδρομὲς ἔχουν διπλὸ σκοπὸ: πρῶτα νὰ ὑπηρετήσουν τὸ γενικὸ σκοπὸ κάθε σχολείου, νὰ συντελέσουν δηλ. στὴ μόρφωση χαρακτήρων δυναμώνοντας τὶς σωματικὰς, τὶς πνευματικὰς καὶ τὶς ἠθικὰς δυνάμεις τῶν παιδιῶν· καὶ δεῦτερο νὰ υποβοηθήσουν τὴ βαθύτερη κατανόηση σὲ ὄρισμένα μαθήματα, ἱστορικά, φυσιολογικὰ καὶ ἄλλα.

Γιὰ νὰ πετύχωμε τὸν πρῶτον, τὸ γενικὸ σκοπὸ, πρέπει ν' ἀφήσωμε τὸ παιδί ἐλεύθερον καὶ νὰ τοῦ δώσωμε εὐκαιρίαν ν' ἀποχτήσῃ τὴν πείραν πού ἡ πόλη ἢ ἡ τρεμούλα τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας τοῦ ἐμποδίζει· νὰ παλαίψῃ μὲ φυσικὰς δυσκολίας καὶ νὰ μάθῃ νὰ τὶς ὑπερνικᾷ. Τὸ δισταχτικὸν παιδί θὰ τὸ βοηθήσῃ βέβαια ὁ δάσκαλος, μὰ ἔτσι πού νὰ μὴν τοῦ προσβάλλῃ τὴ φιλοτιμίαν καὶ νὰ τοῦ βλάπτῃ τὴν αὐτενέργειαν· σὲ λίγο ἀπὸ δισταχτικὸν θὰ γίνῃ τολμηρὸν μὰ προσεχτικὸν. Γιαυτὸ ἀπὸ τὸν ἴσιον καὶ ὁμαλὸν δρόμον προτιμότερος εἶναι

δ ανώμαλος. Τὸ ανέδασμα στὸ βουνό, τὸ κατέδασμα σὲ ἀπότομα μέρη γυμνάζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ μάτι, κρατοῦν τὴν προσοχὴ σὲ ἐνταση, δυναμώνουν τὴ θέληση καὶ τὴν αὐτενέργεια. Ὁ περίπατος μᾶς φέρνει σὲ ἀμεση συνάφεια μὲ τὴ φύση καὶ τὰ πράγματα, τὴν πηγὴ δηλ. τῆς γνώσης καὶ τῶν γνώσεων, καὶ τὰ παιδιά σιμῶνουν πρὸς πολὺ τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, καὶ μὲ τὸ δάσκαλο. Ἐξῶ στὴν ἐξοχή, θὰ δοθοῦν στὸ δάσκαλο χίλιες δυὸ εὐκαιρίες γιὰ νὰ κεντήσῃ τὴν παρατηρητικότητα τῶν παιδιῶν στὸ γύρω τους κόσμο, στὰ τόσα αἰσθητικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα ποὺ μᾶς παρουσιάζει. Καὶ ὅσο περισσότερο παρατηροῦμε, τόσο βαθύτερα αἰσθανόμαστε καὶ τόσο πλουσιώτερο ζυπνᾶ ἐντὸς μας τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴ φύση. Ὅλα ὅμως αὐτὰ, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ ἀνώτερο σχολεῖο, προϋποθέτουν στὸ δάσκαλο ὄχι μόνο σωματικὴ ἱκανότητα καὶ ἀντοχή, ἀλλὰ καὶ ἐνιαία γενικὴ μόρφωση ἀνώτερη. Πρέπει νὰ κατέχῃ καλὰ τὸ φυσικὸ καὶ ἱστορικὸ κόσμο, καὶ ν' ἀποτελῇ μιὰ συμμετρικὴ ὁλότητα. Τότε μόνο μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλεῖται τις τόσες εὐκαιρίες ποὺ τοῦ παρουσιάζονται γιὰ τὸ σκοπὸ του, καὶ τότε γίνεται πραγματικὸς δημιουργός. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ καλύτερος παιδαγωγὸς εἶναι ὁ φιλόσοφος.

Ὅσο γιὰ τοὺς περιπάτους καὶ τις ἐκδρομὲς ποὺ ἀκολουθοῦν εἰδικὸ σκοπὸ, νὰ δώσουν τις ἀναγκαῖες ἐποπτεῖες ἢ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς σὲ ὄρισμένα μαθήματα καὶ νὰ ὑποβοηθήσουν ἔτσι τὴ βαθύτερη κατανόησή τους, τὸ πράγμα εἶναι εὐκολώτερο καὶ μὲ τὸ μονομέρεστο ἀκόμα δάσκαλο. Γιατί πηγαίνει προετοιμασμένος γιὰ ἓνα ὄρισμένο σκοπὸ καὶ μπορεῖ νὰ περιοριστῇ μονάχα σ' αὐτόν.

*

Τέτοια σὲ γενικὲς γραμμὲς ἦταν ἡ ἀντίληψη ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ Α. Δ. Παρθεναιγωγεῖο στοὺς περιπάτους του καὶ τις ἐκδρομὲς. Ἡ μεγάλη τους μορφωτικὴ σημασία ἀπαιτοῦσε νὰ γίνωνται ταχτικὰ καὶ συχνά· γι' αὐτὸ στὸ πρόγραμμα εἶχε ὀριστῇ ἓνα ἀπόγεμα τῆ βδομάδα γιὰ περίπατο, καὶ ἄλλο ἓνα ἀπόγεμα ποὺ μᾶς ἔμενε ἐλεύθερο μπορούσαμε νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Καὶ ἐξῶ ὅμως ἀπὸ τὸ πρόγραμμα ἀφιερῶναμε κάποτε ὅλη τὴν ἡμέρα γιὰ ἐκδρομὴ σὲ μέρη μακρινώτερα. Ἀκόμα κάθε δάσκαλος τοῦ σχολεῖου μας εἶχε τὸ δικαίωμα συμφωνώντας μὲ τὴ διεύθυνση τῆς σχολῆς νὰ πάρῃ τις μαθητρίδες του ἐξῶ στὴν ἐξοχή, ὅταν τὸ νόμιζε σωστὸ γιὰ τὸ μάθημά του.

Ταχτικώτατα λοιπὸν μιὰ φορὰ τῆ βδομάδα, καὶ συχνὰ δύο, πήγαίνα τὰ παιδιά περίπατο. Δὲν τὰ ἐβαζα στὴ γραμμὴ, τ' ἄφηνα ἐλεύθερα, μὰ στὴν ἀρχὴ ἦταν ὡς τὸ κατάδικο ποὺ γιὰ χρόνια τοῦ βάραιναν τὰ σίδερα χέρια καὶ πόδια. Οὔτε νὰ περπατήσουν δὲν ἤξεραν. Πήγαίναν δυὸ δυὸ ἀργὰ καὶ σκυφτὰ σὰ μουδιασμένα καὶ ἀνόμερα. Μόλις πλησίαζα, τὸ στόμα σφραγιζόταν. Πολὺ λίγες ἐπαίρναν θάρρος, μὰ γρήγορα ἐνωθα τὸ θάρρος νὰ γίνεταί θράσος καὶ ἀναίδεια. Δὲν ἄργησε ὅμως καὶ πολὺ νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ αἷμα ζωηρότερα καὶ νὰ σκορπιστῇ στὴ συντροφιά τους κάποια κίνηση καὶ χαρὰ.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης μου αὐτῆς (ἴδ. β. σελ. 26) ἔδωσα τὸ σκίτσο ἀπὸ κάποιον περίπατο ποὺ κάναμε σ' ἓνα λόφο κοντὰ στὸ Βόλο. Κορίτσια 11-14 χρόνων κοίταζαν μὲ τρόμο τὸ ὕψος τὸ κωμικὸ γιὰ τὴν ἡλικία τους, καὶ δὲν ἀποφάσισαν ν' ἀνεβούν παρά ὅστερα ἀπὸ κατηγορικὴ προσταγὴ. Κατεβαίνοντας ἔπειτα τὸ λόφο ἔτρεμαν νὰ πηδήσουν ἀπὸ μισὸ μέτρο ὕψος, τὰ ἔχαναν ὁλότελα ὅταν ἔβρισκαν ἐμπρὸς τους πέτρες, καὶ ἂν ἔπεφτε καμία, καθόταν ἐκεῖ περιμένοντας τὸ θάνατο.

Ἀπὸ τὸ Βόλο στὴν Ἄγριζα ἔχει ἓναν πλατὸν παράλιο δρόμο ποὺ ὑψώνεται ἀπὸ τὴ θάλασσα ὡς δέκα μέτρα ὕψος σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση. Κάτω, ἀκρὴ ἀκρὴ στὴ θάλασσα, εἶναι ὄλο πέτρες, ἀλλοῦ μακριῆς καὶ γυαλιστερῆς καὶ ἀλλοῦ ἀπότομες καὶ κομματιασμένες. Σὲ λίγο πῆγα τὰ παιδιά περίπατο σὲ κείνο τὸ μέρος. Φυσικὰ ἐκεῖ οἱ δυσκολίες ἦταν μεγαλύτερες, καὶ ὁ τρόμος καὶ ὁ δισταγμὸς τους κωμικοτραγικός. Χρειάστηκε ἐπιβολὴ μεγάλῃ καὶ κάποτε καὶ ἀπειλὴ στὶς περισσότερες, γιὰ ν' ἀποφασίσουν νὰ κατεβούν κάτω. Τρίκλιζαν σὲ κάθε βῆμα καὶ στὴν πρὸς ἀσήμαντὴ δυσκολία ἔμεναν κόκκαλο. Συχνὰ θύμιζαν τὸ μωρὸ ποὺ μαθαίνει τὰ πρῶτα βήματά του. Πήγαίνα κοντὰ τους καὶ τοὺς ἔλεγα νὰ περάσουν ἢ νὰ πηδήσουν. Ἐτρεμαν σὰ γύφτοι μὲ τὰ μάτια ὀλάνοιχτα καὶ θαροῦσαν πὼς θὰ κάμουν τὸ salto mortale. — Δὲν μπορῶ, θὰ πέσω! — Δὲν πέφτεις, πηδήσε γρήγορα, πέρνα μὲ θάρρος! — Χρειαζόταν ἐπιβολὴ γιὰ νὰ τουωθῇ ἡ βουλευτικὴ παραλυσία, γιὰτι κυρίως ἡ βούλησή τους ἔπασχε. Ἄμα ἐπιμέναμε περνοῦσαν, δειλὰ στὴν ἀρχή, μὰ ὅσο πήγαίναν καὶ ἀφοβώτερα. Ἐπειτα δ τι τοὺς δυνάμωνε ἦταν ἡ πείρα καὶ ἡ χαρὰ ποὺ αἰσθάνεται κανεὶς ὅταν ὑπερνικᾷ μιὰ δυσκολία, εἴτε ἠθικὴ εἶναι εἴτε ὄλική. Ἐννοεῖται πὼς σὲ 2-3 μαθητρίδες ποὺ ὁ φόβος τους ἔφτανε στὰ ὄρια τοῦ παθολογικοῦ, ἢ σὲ μιὰ στρογγυλὴ καὶ παχειὰ ποὺ ὁ

τρόμος της πήγαζε από πραγματική σωματική δυσκινησία, χρειάζοταν θετικότερη βοήθεια. Τους έδινα τὸ χέρι μου κ' έτσι μόνο περνούσαν. Αυτό όμως όσο να συνηθίσουν.

Ένας από τους πιο συχνούς περιπάτους μας ήταν σε κάποιο βαθύ και πλατύ χείμαρρο, γεμάτο από μεγάλα γυαλιστερὰ χαλίκια και βράχους. Σ' έλο τὸ μακρὸς ἀπάνω στις δχιθες πήγαιναν δυὸ μονοπάτια ἀναπαντικώτατα. Φυσικά τὰ παιδιά προτιμοῦσαν τὴν ἀνάπαυση, και μάλιστα όταν ήταν νερό μέσα στο ποτάμι. Και όμως έπρεπε να κατεβούν κάτω στα χαλίκια, όπου χρειαζόταν σβελτάδα, προσοχή, λύγισμα και ζύγισμα τοῦ σώματος σ' όλες τις διευθύνσεις, για να μπορέση κανείς να κρατήση τὴν ἰσορροπία του. Όπου βρίσκαμε νερό περισσότερο και ἀπλωμένο ως 3-4 μέτρα, ξαναρχόταν πάλι ὁ δισταγμός και ὁ φόβος: οἱ περισσότερες ήταν έτοιμες ν' ἀνεβούν στα ἴσια μονοπάτια και να κάμουν ἀρκετὸ δρόμο, για να περάσουν στα σίγουρα ἀπὸ τὸ μεγάλο και στερεὸ γιοφύρι. Έδω όμως έρχόταν στη μέση ἢ προσταγή τοῦ δασκάλου: δὲν τις ἀφήνα, έπρεπε να φτιάσουν μόνες τους ἕνα πρόχειρο πέρασμα με πέτρες κ' ἀπὸ κει να περάσουν. Μποροῦσε βέβαια να πέση καμιά μέσα στο νερό, μα τὸ κακό ήταν μικρὸ ἔμπρὸς στη σημαντικὴ ὠφέλεια ποῦ είχαν όλες ἀπὸ τέτοια φυικὴ και σωματικὴ γυμναστικὴ. «*Ἐπροχωρήσαμεν*» γράφει ἡ Εὐτυχία Β. στην έκθεσή της για ἕνα τέτοιο περιπάτο, «και κατέβημεν εἰς τὸν ποταμόν· ἀλλὰ θελήσασα να διαβῶ διὰ μιᾶς ἀκρας ἀφῆγης ὀλισθήσασα ἐβυθίσθη ὁ εἰς ποῦς μου ἐντὸς τοῦ ὕδατος τοιαύτη ἦτο ἡ ἀφορμὴ και αἱ συμμαθήτριά μου ἐξεροάγησαν εἰς ἀκρατήτους γέλωτας». Ἡ Ζημία ποῦ βράχηκε «εἰς ποῦς» εἶναι βέβαια ἀσήμαντη ἔμπρὸς στην ὠφέλεια ποῦ είχαν κυρίως μαθήτριες σὰν τὴ Σωτηρία Κρ., για τὴν ὁποία κάποια συμμαθήτριά της γράφει: «... μοί ἔκαμεν ἐντύπων ἢ θέα τοῦ ποταμοῦ διὰ τοῦ ὁποίου διήλθομεν και ὁ φόβος τῆς Σωτηρίας Κρ., ἡ ὁποία ἤρρισε να κλαίη, διότι δὲν ἠδύνατο να περάση».

*

Καθὼς εἶπαμε, οἱ περιπάτοι δὲν είχαν σκοπὸ μονάχα να γυμνάσουν τὸ σῶμα, τὴ θέληση και τὴν αὐτενέργεια τῶν παιδιῶν, μα να τοὺς ξυπνήσουν ἀκόμα και να τοὺς μορφώσουν τὸ παρατηρητικὸ και τὸ ἐνδιαφέρον. Ἀφορμὲς για τὴν πνευματικὴ, τὴν αἰσθητικὴ και τὴν ἠθικὴ μόρφωση παρουσιάζονταν χίλιες δυὸ και ὅσες μποροῦσα τις ἐκμεταλλεῖομεν ὅπως έπρεπε. Γι' αὐτὸ όμως, ὅπως και για τοὺς

περιπάτους μας γενικὰ και τὴν ἐπίδρασή τους, θ' ἀφήσω σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ ποῦ ἀκολουθῶ σ' αὐτὲς τις μελέτες να μᾶς μιλήσουν ὅσο γίνεται οἱ ἴδιες οἱ μαθήτριες με τὰ γραπτὰ τους.

Εἶδαμε ἄλλο (Ἔ. β. σ. 8 κ. π.) τὴν έκθεση για τὸν πρώτο σχολικὸ μας περιπάτο. Αὐτὸς μασκαρεύτηκε ἐκεἶ μέσα σε «*ἐνθύμιον μαθητικοῦ βίου*» ὅπου ἔλα, και ἡ φύση και τὰ λόγια τοῦ δασκάλου, ήταν «*μαγεία, ἀληθῶς ἢ καταπληκτικῶς ὠραία*»· όλες οἱ μαθήτριες γύρισαν στο σχολεῖο «*κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. Διευθυντοῦ καταευχαριστημένοι ἢ καταενθουσιασμένοι*» και μερικὲς μάλιστα «*με τὴν ἐλπίδα δι ταχέως ἤθελον ἐπαναλάβη τὸν διασκεδαστικὸν τοῦτον περιπάτον*». Τίποτα ἰδιαίτερο ἐκτὸς ἀπὸ ἀφθονοὺς ψευτορομαντισμοὺς δανεισμένους ἀπὸ βιβλία ἢ ἀπὸ παλιὲς σχολικὲς ἐκθέσεις, ψευτορομαντισμοὺς ποῦ φτιασίδωναν τὴ φύση κ' ἔβρισκαν τροφή στη σωματικὴ και βουλητικὴ ἀνικανότητα τῶν παιδιῶν.

Τὸ δεύτερο μῆνα, κατὰ τὸ τέλος, εἶπα να μοῦ γράφουν για ἕναν περιπάτο ποῦ ἔκανα με τὸ πρώτο τμήμα* στὸν Ἄναυρο. Τὸ χαρακτηριστικὸ ήταν κυρίως ὁ ἔσπερινὸς ποῦ ἀκούσαμε στο ἐξωκλήσι, και αὐτὸς θὰ χρῆσιμευε για κέντρο. Πῆρα ἐννιά** ἐκθέσεις, όλες διαφορετικὲς, και σε κάθε μία ἔχομε κάτι ἰδιαίτερο. Ἡ γνωστὴ μας π. χ. Μαρία Σχ. γράφει: «*Ἐσπερινὸς—Τὸ παρελθόν Σάββατον ἐξήλθομεν εἰς περιπάτον πέραν τοῦ Ἄναυρου. Ἐκεἶ ἦτο ἕνα μικρὸ ἐξωκλήσι, ἦτο παλαιὸν και ὑπὸ τὴν γῆν. Ἐντὸς αὐτοῦ ἦτο δύο θόλοι, μετ' ὀλίγον ἤλθεν και ὁ ἱερεὺς ὅστις ἤρρισε τὸν ἔσπερινόν. Ὁ ἔσπερινὸς ἦτο ὠραῖος, προπάντων όταν ἤκουε τις τὰ κύματα κτυπῶντα ἐπὶ τῶν πετρῶν και ἀφρίζοντα, ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν πετοῦσαν γλάροι και ἔκαμον καλύτεραν τὴν θάλασσαν καθὼς και τὸν ἔσπερινόν. Μετὰ τὸ τέλος ἀναχωρήσαμεν, ὅλοι αἱ μαθήτριά μου διὰ τὸ σχολεῖον, εὐχαριστημένοι διὰ τὸν ὠραῖον ἔσπερινόν, και τὴν ὠραῖαν θάλασσαν, με τὸν δυνατὸν ἀέρα*». (πρδλ. Μαρία Σχ. παραπάνω σελ. 205, 210). Κ' ἐδὼ βέβαια ἔχομε ἐπιθέτα «*ὠραῖος και ὠραία*», μα εἶναι ἀληθινὰ για τὸ παιδί ὕστερα ἀπ' ὅσα λέει για τὴ θάλασσα και τὸν ἔσπερινό.

Για ἄλλη όμως μαθήτριά: «*ὁ καιρὸς ἦτο συννεφώδης, ἐφύσα ἄνεμος ὁ ὁποῖος ἦτο πολὺ ἐνοχλητικὸς και ὡς ἐκ τούτου κρῖνονσα ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ μου δὲν μοί ἤρρισε ὁ περιπάτος*». Μαριγώ Ι. «*Εἰς τὸν*

* Κτ. παραπάνω σελ. 206 σημ.

** Κτ. σημ. 4.

δρομόν δέ σπου πηγαίναμε ἦτο ἀέρας καί ἦταν γελοῖο διότι ἐβλεπέ τις νά πέφτουν τὰ καπέλα των ὠραιότερον δέ ἦτο διότι ἐβλέπαμε τὰ κύματα νά κτυποῦν εἰς τὰς πέτρας», γράφει ἡ Σταματίνα Ρ. (πρβλ. ἴδ. β. σελ. 10) καί ἄλλη: «... διηθύνθημεν εἰς τόν Ἄναυρον ὄσους ἔνεκα τοῦ χειμῶνος ἠρημώθη. Ἄλλά ἐπειδή ἐφύσα σφοδρός ἀνεμος μᾶς ἀναστάτωσεν. Ἀφοῦ πρότον ἐξητάσαμεν πολλά πράγματα ἐπὶ τοῦ ὄρεους ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέβαλον λίθους πολλοί ἐργάται. Μετά προχωρήσαντες ὀλίγον εἰσῆλθομεν εἰς τόν ναόν τῆς Παναγίας, ὁ ὁποῖος εἶναι κάτωθεν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καί παρά τήν παραλίαν εἰς τήν ὁποίαν ἐκτύπων τὰ κύματα καί ἦτο εὐχάριστον. Ἄλλ' ἐπειδή παρήλθεν ἡ ὥρα καί ἦτο καιρός ἑσπερινῶν κατ' ἐκείνην τήν ὥραν ἦλθεν καί ὁ ἱερεὺς ὄσους ἐξετέλεσεν τόν ἑσπερινόν. Ἡμεῖς δέ ἠκροάσθημεν αὐτόν μετά προσοχῆς, καί μετά τό τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ ἀνεχωρήσαμεν». Εὐθαλία Α. (πρβλ. ἴδ. β. σελ. 4 καί 12 σημ).

Σε ἄλλη ἔκαμε πῶς μεγάλη ἐντύπωση τό ἐξωκλήσι καί τονίζει ιδιαίτερα αὐτό: «... Ὁ ναός οὗτος εὐρίσκειτο ἀπό πολλῶν ἐτών, λέγεται δέ ἀπό τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ χριστιανισμοῦ ὄσους καταδιώκετο ὑπό τῶν ειδωλολατρῶν, καί ἵνα μή οἱ χριστιανοί ἀνακαλύπτωνται ἠναγκάζοντο νά προσεύχωνται τόν θεόν ἐντός ὑπογείων σπηλαίων καί ἀλλαχῶν ὅθεν ὁ ναός οὗτος πιθανόν νά εὐρίσκειται ἀπό τήν ἐποχὴν ἐκείνην. Τώρα δμως ἐπιδιωρθώθη ἔθεσαν εἰκόνας κανδύλας καί ἄλλα πράγματα χρήσιμα διά ναούς. Ὄταν δέ εἰσέρχεται τις εἰς αὐτόν νομίζει ὅτι εὐρίσκειται ἐντός σπηλαίου εἶναι ὀλίγον σκοτεινός καί διά τοῦτο ἠνοιζαν ὀπὴν εἰς τό ἄνω μέρος καί ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Βήματος πρὸς φωτισμόν. Εἶναι εὐχάριστον κανεῖς νά μένη ἐντός αὐτοῦ καί ν' ἀκούῃ τήν θεῖαν λειτουργίαν, ἰδίως κατά τό θέρος διε φνοῶ ὁ δροσερός ἀήρ τῆς θαλάσσης διά τοῦτο πολλοί κατά τήν ἐποχὴν ταύτην προτιμοῦν νά ἐκκλησιάζωνται εἰς αὐτήν. Ἐντός δέ αὐτοῦ μένει ὁ διαχειριστής» κλπ. Κατίνα Γ. (πρβλ. 214).

Ὅσο γιά τόν ἑσπερινόν «εὐρίσκειτο καί ἓνα μικρὸ παιδί τό ὁποῖον ἐπαλλεῖ ἄλλά αὐτό ἀπό τήν βίαν του νά τελειώσῃ γρήγορα τὰ μισὰ λόγια τὰ ἔρωγεν». Μαρίνα Κλ. Τὸ νεκύρισμα δμως τοῦ παιδιοῦ δέν ἐμπόδισε τῇ Σεβαστῇ Θ. νά ὑψωθῇ σέ πραγματικὴ θρησκευτικὴ κατάνυξη: «... Ὄπου ἐοιῶθημεν μετὰ μεγάλης εὐλαβείας καί ἠκούσαμεν τόν ἑσπερινόν. Ἄλλά δέν ἐπάλλετο ὑπὸ καλοῦ ψάλτου. Μᾶς ἄρρεσεν ἡ θέσις τοῦ βράχου. Ὄταν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἐκτύπησαν ἐπάνω εἰς τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ἐφαίνετο ὡς νά ἦτο ἐντός τοῦ σπηλαίου του». (πρβλ. ἴδ. β. σελ. 17).

Μιά μαθήτρια ἑβραιοπούλα, πὺς θρησκευτικοὶ λόγοι τήν ἐμπόδιζαν νά μπῆ σέ χριστιανικὴ ἐκκλησία μᾶς ἔδωσε σέ μιά χαρακτηριστικὴ ἐκθεση τήν ψυχολογία τῆς φυλῆς τῆς: «... ὁ καιρός ἦτο πολὺ ἀκατάστατος. Εἶχε δυνατόν ἀέρα ὥστε τὰ καπέλα μας τὰ εἶχαμε στὰ χέρια... Τότε ἐπήγαμεν εἰς τό ἐξωκλήσιον καί ἀφοῦ ἐξήτησαν τό κλειδί τοῦ καλογήρου ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκεῖ, ἠνοιξε, καί ἐπήγαμε μέσα καί ἐπροσκύνησαν τὰ κορίτσια. Ἄλλ' ἐγὼ ἔμεινα ἔξω καί ἐπερίμενα αὐτὰ ἐβλεπα τὴ θάλασσα πὺς εἶχε πολὺ μεγάλα κύματα τὰ ὁποῖα ἦσαν ἄσπρα, καί ἐφοβούμην πολὺ. Ἄλλὰ ἀφοῦ βγήκαν τὰ κορίτσια ἀπὸ τό ἐξωκλήσι κατέβηκα καί ἐγὼ καί τότε ἤκουσα νά λέγουν δι τὸ ἐξωκλήσι αὐτό ἔγινε χάρις μᾶς εἰκόνας ἡ ὁποῖα εὐρέθη πρὸ πολλῶν ἐτών. Ἀφοῦ ἔπαυσαν αὐτὴ τὴν ὁμιλίαν ἤρχισε νά μᾶς λέγῃ ὁ κ. Διευθυντής ἓνα ποίημα... Εὐτυχία Β. (πρβλ. ἴδ. β. σ. 5 καί 18).

*

Ὄταν πλησίαζαν τὰ Χριστούγεννα, ἔβαλα πάλι νά μοῦ γράψουν γιά ἓναν περίπατο πὺς πῆγα μὲ λίγες μαθήτριες στὸν Ἄνω Βόλο. Ὄπως στὸν ἑσπερινόν στὸ ἐξωκλήσι, ἔτσι καί δὴ δέν ἔγινε καμιὰ προπαρασκευὴ, μόνο τοὺς εἶπα νά περιοριστοῦνε σ' ὅτι τοὺς ἔκαμε ιδιαίτερη ἐντύπωση. Πῆρα ὀχτῶ ἐκθέσεις:

Ἡ «ἦτο μὴν Ὀκτωβριος διε ἀπεφασίσαμεν νά διοργανώσωμεν ἐκδρομὴν τινα» γράφει τώρα: «Ἀπὸ τὸν χθεσινόν περίπατον ἐκείνον τό ὁποῖον μοῦ ἔκαμε ἐντύπωση εἶναι. 1) Αἱ περιπλοκάδες, αἱ ὁποῖαι περιτριγύριζαν τό παλαιόν ἐκεῖνο οἰκοδόμημα τό ὁποῖον τώρα χρησιμεύει ὡς σταῦλος ἐνός ὄνου. 2) Ἡ θεά τοῦ ποταμοῦ, διά τοῦ ὁποῖου διήλθομεν καί ὁ φόβος τῆς Σωτηρίας ἡ ὁποῖα ἤρχισε νά κλαίῃ διότι δέν ἠδύνατο νά περάσῃ. 3) Ἡ ἀνάβασις τῆς Γαρυφαλλίᾶς Γ. ἐπὶ τοῦ ὄνου καί ἡ χρησίμευσις τῆς Εὐδοκίας Μ. ὡς ὀνηλάτης. 4) Ὁ ὄνος ὁ ὁποῖος ἔπεσε εἰς τήν λάσπην καί δέν ἤθελε νά σηκωθῇ μὲ κανένα τρόπον. Τότε ὁ κύριός του ἠναγκάσθη νά τὸν ξεφορτώσῃ καί τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀνόητος ὄνος ἠγέρθη, καί ὁ κύριός του ἤρχισε νά τὸν κτυπᾷ καί νά τοῦ λέγῃ διάφορα λόγια. 5) Ἡ χαρὰ τήν ὁποίαν ἠσθάνθημεν διαν εὐρήκατε τήν τόπα τῆς Ἑλένης διότι τήν εἶχα πετάξει ἐγὼ μέσα στὰ ἀγκάθια». Αἶνα Α.

Ἡ Σταματίνα Ρ., πὺς στὸν πρῶτό μας περίπατο «εὐρέθη ἐν διλήμματι τί πρῶτον νά θαυμάσῃ ἐνώπιον τοῦ ἀπέριου καί μαγευτικοῦ ἐκείνου θεάματος», περιορίζεται τώρα ταπεινότερα καί μὲ πραγματικὸ

ενδιαφέρον σ' ένα φτωχό καλύδι και το γάιδαρό του: «Πιο πολλή εντύπωση μου έκαμε ή ξεσοική καλύθα τήν όποίαν λάν τήν έβλεπε κανείς απ' έξω θά ενόμιζε τί ήτο μέσα, διότι οί κισσοί πού ήταν έξω τής καλύθης ήταν ώραίοι και ψηλοί. Όταν μπήκα μέσα ήταν τό καλύδι μέ πέτρας κτισμένο μέσα δέ στην άλλη κάμαρα ήτο ένας γάιδαρος και είχε τά μάτια του [γυρισμένα] και όποιος έμπαινε μέσα τόν κοιτάζε μέ μεγάλη προσοχή. Τό καλύδι αυτό φαίνεται δι θά ήτο κατοικίσσιμον κατά τούς αρχαίους χρόνους. Είχε μέσα και μίαν πινακωτή μή νερό»*.

Τό ίδιο και ή Εύδοκία Μ., πού στην πρώτη έκθεσή της λέει ότι έκαμε τό καλοκαίρι «πολλάς έκδρομάς, ίνα διά τούτων ανακουφισθῆ δ νοῦς της εκ τών κατά τό έτος διαφόρων μελετών και άλλων φροντίδων», ότι «έξήρχετο εις διαφόρους έξοχάς, θαυμάζουσα τά περίξ αυτής», και ακόμα ότι «ούτω έληξεν ό μήν ούτως ούσα πλήρης ευχαριστημένη», επιμένει τώρα ταπεινά στην άτυχία ενός γαϊδάρου: «... Όταν φθάσαμε σχεδόν στό μισό δρόμο είδαμε ένα γάιδαρο όπου ήτο πολύ φορτωμένος και από τό βάρος έπεσε. Δέν έσηκωνότανε άν δέν τόν ξεφορτώνε ό άγωγάτης. Έμεις στην αρχήν ενόμισαμε ότι απέθανε αλλά κατόπιν τόν είδομεν και σηκώθηκε μέ δομή και τινάχθηκε από τά νερά και τέσ λάσπες διότι τό μέρος αυτό ήτο όλο νερό». (πρβλ. ΐδ. β. σελ. 100 και 122).

* Άλλη πάλι μάς δείχνει πόσο διαφορετικά επιδροῦσε τώρα στα παιδιά τό μάθημα τής Ιστορίας: «Περισσοτέραν δέ εντύπωση του περιπάτου μου έκανε ή διάβασις του ποταμού. Διότι υπεράνω του ποταμού υφούντο απόκορημοι βράχοι κάτωθεν δέ τών βράχων έρρεεν ό ποταμός Κραφσίνδων. Κατ' εκείνην δέ τήν στιγμήν ενεθυμήθην τό Σούλι». Δ ή μ η τ ρ α Ε.

* Έκθέσεις όπως ή παραπάνω, πού μάς έδιναν άφορμή νά κινηθῆ τό παρατηρητικό και ή σκέψη τών παιδιών, τίς εξέτάζαμε ιδιαίτερα μέ όλες τίς μαθήτριες. Γοιτερα από τέτοια εξέταση διώρθωσε ή Σταματίνα μόνη της τήν έκθεσή της έτσι: «Πιο πολλή εντύπωση μου έκαμε ή ξεσοική καλύθα τήν όποίαν, λάν τήν έβλεπε κανείς απ' έξω, θά ενόμιζε ότι κάτι ώραίο πράγμα θά υπήρχε μέσα. Απ' έξω από τό καλύδι ήσαν ώραίοι και ψηλοί κισσοί οί όποιοι τό είχαν περικυκλώσει και έφθαναν μέχρι τής σκεπής. Όταν μπήκα μέσα στο καλύδι, ήταν κτισμένο μέ πέτρας και ήταν διαμερισμένο εις δύο διαμερίσματα εις μέν τό πρώτον διαμερίσμα ήταν ένας γάιδαρος και είχε τά μάτια του γυρισμένα προς ήμάς και όποιος έμπαινε μέσα τόν κοιτάζ' μέ μεγάλη προσοχή. Είς δέ τό άλλο διαμερίσμα ήταν μία πινακωτή μέ νερό. Από τούτο κατάλαβα ότι τό καλύδι θά ήτο κατοικίσσιμον άλλοτε». Μέ όλα τά λάθη πού έχει ακόμα τό γραπτό δίνω τή διόρθωση γιατί ενδιαφέρει τούς ειδικούς από πολλές άπόψεις.

Και Άλλη, ή Φανή Η., γράφει: «Ο χθεσινός περιπάτος εις Άνω Βόλον, μάς ευχαρίστησεν πολύ και πρό πάντων τό ύψηλόν εκείνον δένδρον εις τό όποιον παρατηρήσαμεν δι εντός αυτού ύψηλουν κοίλωμα και εις τό όποιον ήδύνατο κάλλιστα νά κρυβῆ λωποδύτης υς. Καί β' μάς έφερρεν τήν περιέργειαν ή θέα του ποταμού ό όποιος διήρχετο κάτωθεν απόκορημων βράχων. Καί τέλος τά πάντα δσα διήρχον εν τῷ χώρῳ μάς ευχαρίστησαν πολύ». (κτ. π. σ. 208 και ΐδ. β. σ. 6, 20).

Στις τρεις τελευταίες μαθήτριες έκαμε ιδιαίτερη εντύπωση κάτι πού καμιά άλλη συμμαθήτριά τους δέν τό πρόσεξε: «Κατόπιν έξηκολουθήσαμεν τόν δρόμον μας και εφθάσαμεν εις έν καφενείον ό κ. Διευθυντής μάς εκέρασε λεμονάδες». Εύα Α. «Όταν επιστρέφομεν είδομεν έν καφενείον εις τό όποιον ό κ. Α. παρήγγειλε νά φέρωσι λεμόνια τά όποια έκοπτεν ό κ. Α. και μάς τά έμοίραζε». Σωτηρία Κ ρ. «... Εφύγαμε τότε απ' εκεί και μετέβημεν εις ένα καφενείον και διέταξε ό κ. Α. νά δώσωσι εις τάς μαθητρίδας λεμονάδες επειδή ήσαν κουρασμένοι». Εύτυχία Β. Και οί τρεις αυτές μαθήτριες είναι έβραιοπούλες, και ίσως γι' αυτό νά τόνισαν τό κέρασμα, αφού καμιά άλληλεπίδραση δέν μπορούσε νά γίνη τήν ώρα πού έγραψαν, γιατί κάθονταν στην τάξη ή μία μακριά από τήν άλλη. Η τελευταία μαθήτριά και σ' αυτές ακόμη τίς λίγες γραμμές, όπου μιλεί σά νά στέκεται ξεχωρα από τίς άλλες, μάς δίνει κάτι από τόν αποτραβηγμένο χαρακτήρα της. (πρβλ. παραπάνω σελ. 235).

*

Κατά τό τέλος τής δεύτερης τριμηνίας κάμαμε μιá έκδρομή στην Άγριά μέ όλες τίς μαθήτριες. Η Ζωή Β. μάς έδωσε τήν ακόλουθη λεπτομερέστατη περιγραφή: «Τό Σάββατο στή 1 1/2 πήγαμε στην Άγριά: πήγαμε μέ τό τραίνο και γυρίσαμε μέ τά πόδια. Όταν φθάσαμε στο σταθμό τής Άγριάς προχωρήσαμε προς τά Δελώνια ήμεις θέλαμε νά πάμε στα Δελώνια, άλλ' ό κ. Διευθυντής δέν τό επέτρεψε. Αφού προχωρήσαμε εις αρκετό διάστημα καθήσαμε: εγώ όμως μέ κάτι άλλες συμμαθήτρίδες μου δέν εκαθήσαμε αλλά πήγαμε και εκαθήσαμε σε μιá ελιά και εκεί τραγουδούσαμε: έπειτα κατεβήκαμε και προχωρήσαμε μέσα στις ελιές και φθάσαμε σ' ένα σπιτάκι. Εκεί είδαμε μιá γυναίκα τήν παρακαλέσαμε νά μάς δώση νερό, άλλ' εκείνη μάς ειπε νά πάμε κάτω στο μαγγανοπήγαδο γιά νά μάς βγάλη φρέσκο: πήγαμε και είδαμε τό μαγγανοπήγαδο: χρειαζότανε γιά νά βγάλη

νερό για τον κήπο που ήταν εκεί κοντά. 'Αφού μας έδωσε νερό κατεβήκαμε από ένα δρομάκο και βγήκαμε στη γραμμή του σιδηροδρομού· εκεί κοντά βλέπομε να έρχονται και οι άλλες συμμαθητριάδες μου με τον κ. Δ., τές είπαμε για το μαγγανοπήγαδο και κινήσανε και κείνες να πάνε να το ιδούνε· ήμεις κινήσαμε να ερχώμαστε σιγά σιγά. 'Επειτα μας έφθασαν και οι άλλες και προχωρούσαμε όλες μαζί. 'Όταν βγήκαμε έξω από την 'Αργιά είδαμε ένα γρύπο και τραβούσανε τα δόντια, εκεί σταθήκαμε έως που τα τράβηξαν και πήραμε και ψάρια· 'Επειτα ξεκινήσαμε και απ' εκεί και φθάσαμε εδώ σ'τάς 6 1/2. Κονραστήκαμε λίγο, αλλά δεν πειράζει διότι περάσαμε ευχάριστα».

Την περιγραφή αυτή θα προσπαθήσω να τη συμπληρώσω παίρνοντας ό,τι πρέπει από τις διάφορες εκθέσεις των παιδιών, για να ιδούμε καθαρώτερα τη ζωή που βασιλεύει στην εκδρομή μας. 'Η Λίνα Α. μας δίνει την ακόλουθη εικόνα, χαρακτηριστική για το περιβάλλον και το πνεύμα της: «... 'Όταν ήμασταν στο σταθμό του Βόλου και περιμέναμε το τραίνο οι περισσότεροι λουστριοί ήρθαν και στέκοιαν κοντά μας και γελοῦσαν γιατί τους έφαινετο παράξενο που μας είδαν όλες μαζί. Καθώς και οι αμαξάδες ήωτοῦσαν ο ένας τον άλλον και έλεγαν «ένος δάσκαλος τά έχει». Τέλος ήλθεν το τραίνο και μπήκαμε μέσα αλλά τα βαγόνια ήταν μικρά και δεν μ'ας χωρούσαν καλά και αναγκασθήκαμε να βγοῦμε έξω. Πριν όμως καλοκαθίσαμε εφθάσαμε στην 'Αργιά...» 'Η Λίνα όμως δε θυμήθηκε ή ίσως και δεν τόλμησε να μας πη κάτι χρήσιμο για το έργο του δασκάλου, κάποια ασύνειδη προστυχιά λίγων παιδιών που τη μαθαίνομε από την δήμο-λογία άλλης μαθήτριας: «... 'Εγώ με άλλα κορίτσια βγήκα έξω από το τραίνο και όταν εβλέπαμε κανένα άνθρωπον τον έγελούσαμεν και φωνάζαμεν»*. Εὐθαλία Α. «'Όταν βγήκαμε έξω» γράφει άλλη, «είδαμε ένα μεγάλο δένδρο· 7 κορίτσια τό ἀγκάλιασαν. 'Όταν περπατήσαμε λίγο καθήσαμε και είπε ο κ. Δ. σ' εμένα και την 'Ανθή να τρέξωμε ή 'Ανθή με πέρασε και ο κ. Δ. είπε πως αυτή θά πάρη καλύτερον βαθμόν». Σωτηρία Κρ. — «Εἰς τόν δρόμον. δε όπου πηγαίναμε είχαμε τά τόπια και έφαγα πολλές στο κεφάλι» συμπληρώνει ή Σταματίνα Π. — 'Από άλλη μαθήτρια μαθαίνομε πως

* Για το σύντομο ταξίδι ή Μαρίνα Κλ. λέει: «... Στο δρόμο που πηγαίναμε παρατηρούσαμεν την ωραίαν θέαν της φύσεως· από τό ένα μέρος βλέπαμε την θάλασσαν και από τό άλλο τά βουνά».

χώρισαν ή Ζωή και άλλες συμμαθήτριές της και τράβηξαν τό δικό τους δρόμο: «Μετά περπατήσαμε ολίγον διά να εβρωμε κατάλληλον μέρος να καθήσωμε. Χωρισθήκαμε εις δύο τμήματα· οι άλλες πήρανε και εβλεπαν διάφορα μέρη της έξοχής. 'Εμείς καθήσαμε και μ'ας διάβασε μιά πολύ ωραία ιστορία ο κ. Δ. περί του βοσκοῦ και του λύκου». Εὐδοκία Μ. — Στην ιστορία αυτή «βλέπομε δυ εκείνος, ο οποίος είναι φθονερός, δεν έχει καλό τέλος», γράφει άλλη. 'Ότι ή γνώμη των παιδιών ήταν ελεύθερη και όχι «κατά διαταγήν» τό βεβαιώνει ή Βασιλική Ν. «... Τότε ο κ. διευθυντής τους είπε μιά ιστορία, ή οποία καθώς λέγουν ήτο ωραία αλλά δεν την ήκουσα για να την κρίνω»*. Αυτή είχε φύγει τό άλλο τμήμα και μερικές απ' αυτές τις μαθήτριες ανέθηκαν σ' ένα δέντρο· «... είμαστε δε άπάνω στο δένδρο 5-6 κορίτσια και καθόμασταν τοιουτοτρόπως ώστε αν μ'ας εβλεπε κανείς θά ενόμιζε δυ χορεύαμε». Σταματίνα Ρ. 'Εκει άπάνω «άρχισαν να τραγουδούν τον εθνικό ύμνο». -- Στο γυρισμό, ενώ έπρεπε να προχωρούμε μαζί, ή Μαρία Σχ. «μετ' αυτας άλλας», όπως γράφει, έμεινε πολύ πίσω. «Και κοιτάζαμε να ιδωμε αν εχη ή θάλασσα άχινούς και καπούρια. Εἰς ένα μέρος είδα πολλούς άχινούς και έβαλα τό χέρι ως τη μέση διά να πάρω μερικούς. 'Αλλά δεν εφθανα και μπήκα μέσα και εβράχησαν τά παπούτσια μου. Και ύστερα αφού ελαβον μερικους εφυγον, αλλά ενεκεν του νερου τά παπούτσια με εστένεψαν και δεν μποροῦσα να περιπατήσω. Μετά πολλου δε κόπον εφθασον τάς άλλας συμμαθητριάς μου και φύγαμε μαζί».

Μιά μαθήτρια, ή Βασιλική Ν., χωρίζοντας στην εκθεσή της δεύτερο μέρος με τον τίτλο «τί μου άρεσε περισσότερο» τονίζει τις ακόλουθες έντυπώσεις:

« 1) 'Η ήουχία που είχε ή θάλασσα.

* 'Η ελευθερία που είχαν οι μαθήτριες στους περιπάτους να καθωνται και ν' άκουνε οτι διάβαζε ή τους έλεγε ο δάσκαλος τους μονάχα εσες πραγματικά τό ήθελαν, χωρίς καμιά εξωτερική βία ή έπιβολή, συντελοῦσε πολύ στην ελευθερία της γνώμης τους. 'Όταν όμως ήταν να γίνη συστηματική διδασκαλία με όρισμένο σκοπό, όταν είχαμε να παρατηρήσωμε και εξετάσωμε ένα φαινόμενο π. χ. φυσικό ή αισθητικό κλπ., τότε φυσικά έλειπε κάθε άτομική ελευθερία και σε τέτοιες περιστάσεις όλη ή τάξη έπρεπε να είναι μαζεμένη γύρω στο δάσκαλο. Μά χαρακτηριστικό είναι οτι σιγά σιγά και στις προαιρετικές άκροάσεις οι εξαίρεσεις έλειψαν όλως διόλου.

2) Τά πολλά δένδρα τοῦ αὐτοῦ εἴδους τὰ ὁποῖα ἐφάνοντο ὡς νά ἀπειτέλουν ἕνα σπίτι χωρὶς χωρῖσμα*.

3) Τό μαγγανοπήγαδο.

4) Οἱ παράδες πού ψάρευαν.

5) Τά ψάρια πού πιάζονταν ὅταν τὰ ἐβγαλαν ἀπὸ τὴ θάλασσα».

«Ὅλα μοῦ ἄρεσαν μόνον πού στοῦ τέλος κουράστηκα καί μοῦ φαινόταν πῶς δέν εἶδα τίποτα».

Ἡ ὁμολογία τῆς Βασιλικῆς γιὰ τὴ μεγάλη τῆς κούραση**, ὅπως καί τὰ τελευταῖα λόγια τῆς Λίνας: «μείναμε στοῦ γυρπο πολλή ὥρα καί ὅσο νά γυρίσωμε νύχτωσε καί φοβόμαστε νά πᾶμε σπίτια μας» — τὰ τόσο ἀντίθετα μέ τὰ «κατὰ διαταγὴν εὐχαριστημένοι καί καταευθουσιασμένοι» τοῦ πρώτου περιπάτου — ἦταν ἕνα τσουχτερό μάθημα γιὰ τὸ δάσκαλο πού δέν ὑπολόγισε σωστά τὴν ἀντοχὴ μερικῶν παιδιῶν καί τὴν ὥρα τοῦ γυρισμοῦ. — «Στὴν Ἀργιά» γράφει ἡ Φροσύνη Χ., «μ' ἔκαμαν περισσότερὰν ἐντύπωσιν τὸ μαγγανοπήγαδο πού πότιζε ἕνα μεγάλο κήπο καί ἡ τράτα ἐπειδὴ δέν εἶχα ἰδῆ ποτέ μου». Τὸ ὅτι ὅμως μία ἢ καί περισσότερες μαθήτριες δέν εἶχαν ἰδῆ ποτέ τους γρίπο, δέν ἦταν βέβαια ἀρκετὸς λόγος γιὰ νά μᾶς κρατήσουν ἐκεῖ τόση ὥρα. Μὰ ὅλη ἡ σκηνή, οἱ παράδες μέ τὰ γυμνά τὰ χάλκινα πόδια καί χέρια, καί ἡ τράτα μέ τὸν περίεργο φωτισμό τους στὴν ἡρεμὴ ὥρα τοῦ δειλινοῦ, ἔδιναν στοῦ δάσκαλο μοναδικὴ εὐκαιρία νά ὀδηγήσῃ τὰ παιδιά νά παρατηρήσουν καί νά αἰσθανθοῦν τόσα πράγματα, πού θὰ τὰ χρησιμοποιούσαμε ἀργότερα στοῦ σχολεῖο.

Κάτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψὴ μᾶς δίνει ἡ Ἀρτεμῖς Π. στὴν ἐκθεσὴ τῆς. Εἶναι ἡ ἀντίθεση στὴν ἐκθεσὴ τῆς Ζωῆς πού εἶδαμε παραπάνω πρώτη πρώτη. Ἐκείνη χρονολογικὴ, πλούσια, χωρὶς ὅμως νά τονίξῃ τίποτα ἰδιαιτέρο. Τούτῃ γενικώτατῃ τονίζει πολλὰ πού δείχνουν πῶς ἀπὸ τέτοια ἐκδρομὴ δὲ γύρισαν τὰ παιδιά μόνο εὐχαριστημένα ἢ κουρασμένα, μὰ καί μέ πλούσιες παρατηρήσεις καί παραστάσεις, πού στὴν Ἀρτεμῖ φανερώνονται ἀπὸ τώρα, σ' ἄλλες

* «Περισσότερον ἐντύπωσιν μοῦ ἔκαμαν τὰ δένδρα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα λέγονται πουργάρια διότι ἐοικυῖαν μίᾳ σπηλιά». Εὐτέρπη Π.

** «Μετὰ ξεκινήσαμε καί πήγαμε στὰ σπίτια μας ἀλλὰ πολὺ ἀργά διότι ἦταν ὅ και μισὴ ἡ ὥρα καί κουρασθήκαμε πάρα πολὺ». Εὐτυχία Β. — «Ἐντύπωσιν μοῦ ἔκαμε β' ἡ κούρασις τῆς Εὐτέρης Π.». Δημήτρα Ε. — «Ἐγὼ ἐφθάσα εἰς τὸ σπίτι μου ἐνῶ οἱ ἄλλες εἶχον ἀκόμη ἀρκετὸν δρόμον, μοῖ ἔλεγον δὲ ὅτι εἶσαι εὐτυχὴς ἐοῦ δπου ἔρτασες· ἀλλοίμονο ἐμεῖς πόσον ἔχομε ἀκόμη». Μαρίνα Κλ. κλπ.

ὅμως μαθήτριες θὰ φανερωθοῦν ἀργότερα. — «Πολὺ καιρὸ εἶχαμε νά πᾶμε περίπατο ἕνεκα τῆς κακοκαιρίας, προχθὲς ὅμως τὸ Σάββατο ὁ περίπατός μας ἦταν μακρινός καί μᾶς εὐχαρίστησε πολὺ. Πήγαμε μέ τὸ σιδηρόδρομο ὡς τὴν Ἀργιά καί ἐπιστρέψαμε πεζῇ. Ὅταν φθάσαμε στὴν Ἀργιά προχωρήσαμε μισὴ ὥρα καί καθήσαμε σ' ἕνα μέρος ὃ ἥλιος μᾶς θέρμαινε μέ τὲς ἀκτῖνες τοῦ καί βλέπαμε ἀπέναντί μας ἐλιές πολλὲς μέ τὸ ὠραῖον φαιόχρονον χρῶμα τους πού χρύσιζε ἀπ' τὲς ἡλιακὲς ἀκτῖνες. Ἐκεῖ ὁ κ. διευθυντὴς μᾶς διηγῆθηκε μιά ἱστορία πού δέν τὴν ἀκουσαν ὅλες γιατί πολλὲς ἦταν ἀνεβασμένες ἐπάνω στὰ δένδρα καί τραγουδοῦσαν καί φώναζαν χαρούμενες, ἄλλες δὲ παρατηροῦσαν ἕνα πηγάδι καί διεσκέδαζαν μέ τὸ θόρυβο πού προξενούσε τὸ ἀνακατευόμενον νερὸ ἀλήθεια ἦταν ἀξίον περιεργείας τὸ πηγαδάκι ἐκεῖνο. Πρῶτῃ φορᾷ εἶδα τέτοιο σύστημα. Σ' ἕνα μακρὸν ἐξόλο δεμένο ἕνα ἄλογο, γύριζε μιά ὁδοὶ πέραξ τῆς ὁποίας ἦταν κρεμασμένα πολλὰ μικρὰ κονθαδάκια πού γέμιζαν καί χύνονταν σὲ ὄρισμένο μέρος. Στὴν ἄκρη τοῦ πηγαδιοῦ ἦταν ἕνα μεγάλο καροῦλι πού χρησίμευε γιὰ νά τραβοῦν νερὸ μέ τὴν τριχιά. Ὁ κ. διευθ. θέλησε νά βγάλῃ νερὸ γιατί δυροῦσε, ἀλλὰ μιά ἀδεξιότης τοῦ μᾶς ἔκαμε νά γελάσωμε πολὺ χύθηκε τὸ νερὸ ὅλο ἐπάνω στὰ φορέματά του· δέν ἦταν βέβαια εὐχάριστο τὸ πρᾶγμα ἀλλὰ μᾶς φάνηκε τόσο ἄστοιχο. — * Ἀφοῦ καθήσαμε στοῦ πηγάδι πολλὴ ὥρα κινήσαμε νά φύγωμε. Στὸ δρόμο εἶδαμε χῆνες πολλὲς κατάλευκες σάν νῦταν χιονισμένες. περπατοῦσαν σιγά σιγά μέ τὸ ἰδιόρροθμο βᾶδισμά των καί τὲς κοίταζα μέ μεγάλη εὐχαρίστησι, διὰν ἔπесαν στὴ θάλασσα καί κολυμποῦσαν χαριτωμένα. Λίγο μακρότερα καμιά εἰκοσαριά παράδες μέ τὴν περιεργὴ καί ἀφελῆ φορεσιά των τραβοῦσαν γυρπο ἀραδιασμένοι σὲ δυὸ σχοινιά. Φοροῦσαν κοντὰ πανταλόνια ὡς τὸ γόνα, εἶχαν τὰ χέρια καί τὰ πόδια γυμνά, καί μέ ὅλη τὴ δύναμή τους τραβοῦσαν τὴν τριχιά, ἐνῶ τὰ νεῦρα τῶν χειρῶν των ἦταν ἐξαγκωμένα. Ὅταν τοὺς εἶδε ὁ κ. Διευθυντὴς θυμήθηκε ἕνα ὁμορφο ποίημα γιὰ παράδες πού ἄρχιζε «Ἔ-για μόλα» τὸ ἀπήγγειλε γιὰ νά τ' ἀκούσωμε». Δ.

*

Μιά δυὸ μαθήτριες ἀναφέρανε στὶς ἐκθέσεις τους πῶς ὁ δάσκαλος στὴν ἐξοχὴ εἶχε ἀπαγγεῖλει κάποιον ποίημα. Στὶς σημειώσεις

* Ἀπὸ ὄω καί κάτω, ἐσεσηκῶν τὴν ἐκθεσὴ ἀπὸ τὸ διορθωμένο ἀντίγραφο, γιατί τὸ πρόχειρο φύλλο ὅπου ἦταν ἡ συνέχεια, ὅπως τὴν πρωτόγραφη ἢ μαθήτρια, χάθηκε. Καί σὲ ὅποια ἄλλη ἐκθεσὴ παρουσιάζεται τέτοια περίπτωση θὰ τὴν ἐσχωρίζω στοῦ τέλος μέ τὸ γράμμα Δ.

μου βρίσκω τὸ σκίτσο ἀπὸ ἕνα σχολικὸ περίπατο ποὺ ἔγινε μὲ τὴν ἴδια τάξη τὸ δεύτερο χρόνο. Τὸ ξεσηκῶνω ἐδῶ, ἂν καὶ πηδοῦμε ἔτσι ἕνα χρόνο ἔμπρός, γιατί μᾶς δείχνει πόσο βαθύτερα μᾶς κάνει ὁ καλλιτέχνης νὰ αἰσθανθοῦμε τὴ φύση, καὶ πόσο βαθύτερα πάλι μᾶς ὀδηγεῖ ἡ παρατήρηση στὴ φύση γιὰ νὰ νιώσωμε ἕνα καλλιτέχνημα. «... Σκαρφαλώνοντας στοὺς βράχους πηγαίναμε ἄκρη ἄκρη στὴ θάλασσα. Οἱ μεγαλύτερες μαθήτριάς μᾶς ἀκολουθοῦσαν παραπίσω. Κουρασμένοι κάπως βρήκαμε ἕνα μέρος ἤσυχο, σὰ μικρὸ λιμανάκι· καθίσαμε σὲ μιὰ πλατεῖα καὶ στρωτὴ πλάκα καὶ κοιτούσαμε πέρα. Ἡ θάλασσα ἀπλωνόταν ἔμπρός μας ἀτάραχη, καὶ ὁ ἥλιος ἔγερνε πρὸς τὴ δύση τυλιγμένος σὲ σύννεφα ἀπαλά. Μιὰ γλύκα καὶ ἡρεμία χυμένη σὲ θάλασσα καὶ οὐρανὸ ἐπιβάλλανε καὶ στὰ παιδιὰ ἀκόμα τὴ σιγή. — «Τί ὁμορφά είναι!» εἶπε μιὰ καὶ σώπασε. Τοὺς εἶπα μὲ δυὸ λόγια τὴν ὑπόθεσιν ἀπὸ τὴν «Τρελή μάνα» τοῦ Σολωμοῦ. Ἦρθαν καὶ οἱ ἄλλες ποὺ εἶχαν μείνει λίγο παραπίσω καὶ κάθισαν σιμά μᾶς ἀθόρυβα.

Τώρα ποὺ ἡ ἑσπερὴ
νόχτα μονάχους
μᾶς βρῆκε ἀπάνταχα,
καὶ κεῖ στοὺς βράχους
σχίζεται ἡ θάλασσα
σιγαλινά.

Τώρα ποὺ ἀνοίγεται
κάθε καρδιά
στὴ θλίψη, ἀκούστε
μιὰν ἱστορία
ποὺ τὴν αἰσθάνονται
τὰ σωθικά...

Ἀπάγγειλα ὅλο τὸ ποίημα, σταθήκαμε λίγο, καὶ ὕστερα ξαναπαίρνοντας σιγὰ σιγὰ τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ προσπάθησα νὰ βάλω τὰ παιδιὰ στὸ νόημα. Ἡ ψυχὴ τους εἶχε ἀνοιχτῆ στὴν ποίηση ὅπως τὸ λουλούδι στὸν ἥλιο. Ἐρωτήσεις ἔκαναν λίγες ἐδῶ καὶ κεῖ, κι' αὐτὲς μὲ ἡρεμὴ καὶ ἁρμονικὴ φωνή, σὰν νὰ τὴ ζητοῦσε τὸ περιβάλλον. Ὅταν τελειώσαμε, τὰ παιδιὰ μείναν γιὰ πολλὴ ὥρα βυθισμένα καὶ σιωπηλά, καὶ ἡ γύρω γλυκύτατη γαλήνη σὰ νὰ εἶχε χυθῆ σ' ὅλες τὲς μορφές. — Κάποια εἶπε: «Τώρα μοῦ φαίνεται ὁμορφότερη ἡ φύσις!» Καὶ ἄλλη: «ναί, πῶς ταιριάζει τὸ ποίημα αὐτὸ μὲ τὴ φύσιν τώρα!» — Ὅσπου χωριστήκαμε ἐνιωθε κανεὶς τί βαθιὰ ποὺ ἀγγίζει ὁ ποιητὴς τὴν παιδικὴ ψυχή».

*

Σκοπὸς μου δὲν εἶναι βέβαια νὰ γράψω εἰδικὴ μελέτη γιὰ τοὺς σχολικοὺς περιπάτους καὶ τὲς ἐκδρομὲς, καὶ οἱ γενικὲς γραμμὲς ποὺ ἔδωσα στὴν ἀρχή, καθὼς καὶ τὸ τελευταῖο μου σκίτσο, σκόπευαν

κυρίως νὰ συστηματοποιήσουν καὶ νὰ φωτίσουν καλύτερα ὅ τι μᾶς ἔδωσαν τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ μὲ τὰ γραπτὰ τους. Καὶ ἀπὸ τὰ γραπτὰ τους πάλι πῆρα ἐκεῖνα ποὺ μιλοῦν γιὰ τοὺς τρεῖς περιπάτους ποὺ εἶδαμε, γιατί σ' αὐτὰ δὲν εἶχε γίνει καμιὰ προπαρασκευή. Ἦθελα νὰ ἔχω χεροπιαστὴ τὴν κίνηση στὸ παρατηρητικὸ καὶ στὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν καθὼς καὶ τὸ ἀργὸ μὰ σταθερὸ κατέβασμά τους πρὸς τὴ φύση καὶ πρὸς τὴ ζωὴ, γιὰ σύγκριση μὲ τὴ μηχανικὴ ὁμοιομορφία καὶ τὴν ἀκίνησιάν τῶν πρώτων μηνῶν, καὶ μάλιστα τοῦ πρώτου περιπάτου. Αὐτὸ μπορούσε νὰ δοθῆ μόνο ἂν ἔλειπε κάθε ἐπίδραση τοῦ δασκάλου, καὶ χυνόταν στὸ χαρτί αὐθόρμητο. Ἔτσι κ' ἔγινε, καὶ τὸ μόνο ποὺ τοὺς σύστησα ἦταν νὰ τονίσουν ὅ τι τοὺς ἔκαμε ἰδιαίτερη ἐντύπωση. Γιαυτὸ ὁ ἀναγνώστης δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ σὲς σχετικὲς ἐκθέσεις περισσότερα ἀπ' ὅ τι ζητοῦσα ἐγὼ ὁ ἴδιος· οὔτε πρότυπο σχολικῆς ἐκδρομῆς θέλησα νὰ δώσω οὔτε πρότυπο γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐκδρομῆς ἢ τοῦ περιπάτου ἀπὸ τὸ μάθημα τῶν ἐκθέσεων ἢ ἀπὸ ἄλλα μαθήματα*. Εἶδαμε ἕνα κομμάτι τῆς ζωῆς ἀπ' ὅπου ἀντλοῦσε τὸ Α. Δ. Παρθεναγωγεῖο τὴ μορφωτικὴ του ἐπίδραση. Ἐὰ παραπάνω γραπτὰ λίγα πράγματα μᾶς ἀφῆσαν νὰ ἰδοῦμε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτὴ, ποὺ θὰ τὴ ζητήσωμε ἀργότερα ὄχι μονάχα στὰ γραπτὰ μὰ καὶ ἄλλοι, γιατί ἀντινακλᾷ σ' ὅλες τὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἐκδηλώσεις τῆς μαθητικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κάθε παιδιοῦ.

Ὁ σκοπὸς καὶ ἡ σταθερὴ κατεύθυνση τῆς μελέτης αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀπλωθῶ περισσότερο καὶ νὰ μιλήσω ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς περιπάτους καὶ τὲς ἐκδρομὲς ποὺ γίνονταν μὲ τὸν ὀρισμένον σκοπὸ νὰ μᾶς δώσουν τὰ ἐποπτικὰ μέσα ἢ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς σὲ διάφορα μαθήματα, φυσιογνωστικὰ καὶ ἄλλα. Τὸ πρῶτο ὅμως τοῦτο μέρος τῆς σχολικῆς μας ζωῆς ὀφείλω νὰ τὸ κλείσω μὲ μιὰ ὁμολογία: Στοὺς περιπάτους μᾶς ὑπῆρξαν στιγμὲς πολλὲς ποὺ αἰσθάνθηκα βαθύτατα τὴ χαρὰ τῆς δημιουργίας μέσα σ' ἕναν παιδικὸ κόσμον ζωντανό, κ' εὐλόγησα τὸ ἔργο τοῦ δασκάλου. Ὑπῆρξαν ὅμως καὶ στιγμὲς ποὺ μὲ πόνον καὶ ντροπὴ δὲν ἐνιωθα τὸν ἑαυτὸ μου στὸ ὄψος ἑνὸς δασκάλου δημιουργοῦ. Γι' αὐτόν, ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σωματικὴ, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ὑπεροχή, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ

* Ἔτσι π. χ. τὸ ἐξακλῆσι τῆς Γορτίσας θὰ μᾶς βοηθοῦσε γιὰ τὸ «κρυφὸ σχολεῖο» τοῦ Γκλύξν, καὶ ἡ περιγραφή του θὰ μᾶς εἶδνε θέμα γιὰ κοινὴ ἐκθεση καὶ ἀφορμὴ γιὰ εἰδικὴ ἐπίσκεψιν μὲ ὀρισμένον σκοπὸ τὴν προσοχτικὴν ἐξέτασίν του. Τὸ ἴδιο ἢ καλῶς μὰ τὸν κισσὸ καὶ τὸ γάϊδαρό του, τὸ μαγγανοπήγαδο, ὁ γρίπος κλπ.

άνωτερη γενική και συμμετρική μόρφωση. Δυστυχώς σε μένα έλειπε ή συμμετρία, ο φυσικός κόσμος μου ήταν κάποτε σε ουσιαστικές λεπτομέρειες σφραγισμένος και άγνωστος, και επικρατούσε πολύ ή αισθητική και ή ιστορική γνώση. Και ή μονομέρεια αυτή ήταν πιο αισθητή στους περιπάτους, όπου είχαμε εμπρός μας δλόκληρη τη φύση. Γιατί πολλές ευκαιρίες κατάλληλες για ν' αναπτύξω το παρατηρητικό, τη σκέψη και το ενδιαφέρον των παιδιών, τις άφηνα από ανάγκη ανεκμετάλλευτες. Έπειτα μια φορά και είχαν άρχισει οι μαθήτρίες μας να παρατηρούν, να σκέπτονται, να ενδιαφέρονται και να ρωτούν, μου έκαναν κάποτε και ερωτήσεις που μου γεννούσαν το συναίσθημα που είπα παραπάνω. Ήξερα το χρέος του δασκάλου, πως δεν πρέπει ποτέ ν' αποκρούη μια λογική ερώτηση, ένα λογικό «γιατί» κάθε παιδιού. Ήξερα πως κάθε δάσκαλος όμολογώντας στους μαθητάς του και τη δική του άγνοια σε μερικά ζητήματα, βλάπτει λιγώτερο παρά αν θελήσει να την κρύψη με τον αποκρουστικό τρόπο ή με την άδιαφορία του. Γιατί και τα δυο σκοτώνουν το ενδιαφέρον. Γιαυτό σε παρόμοιες περιστάσεις περιωριζόμουν να υποδείξω μόνο, ξαναγιγόμεν και γώ μαθητής, και με όλα τα παιδιά ζητούσαμε να μας φωτίση ο καθηγητής, ο ειδικός για τα φυσιογνωστικά. Είναι αλήθεια πως αν αυτός μας ακολουθοῦσε στον περίπατο, ή ζημία θα ήταν πολύ μικρότερη. Δυστυχώς όμως αυτός δεν μπορούσε να διαθέση στο σχολείο μας άλλον καιρό από τις ώρες που δίδασκε στην τάξη. Έτσι επόμενο ήταν να τονιστή ή μόρφωση των παιδιών πιο πολύ από την αισθητική μεριά, με βλάβη βέβαια του γενικού σκοπού που είχε το Α. Δ. Παρθεναγωγείο. Μα ότι κ' έτσι ακόμα οι περίπατοι του σχολείου μας είχαν μεγάλη επίδραση στη γενική μόρφωση των παιδιών, φάνηκε κάπως παραπάνω και θα το δείξουν αργότερα χειροπιαστά οι ίδιες οι μαθήτρίες.

2. Το περιβόλι μας.

Κάποια από τις ημέρες που είχαν όριστή για εκθέσεις ρώτησα τις μαθήτρίες τί θέμα θα προτιμούσαν να τους δώσω να μου γράψουν. Όλες σώπαιναν. «Καθώς βλέπω» τους είπα, «το γράψιμο δε σας ενθουσιάζει καθόλου. Ίσως θα προτιμούσατε ν' αφήσουμε τώρα τις εκθέσεις και να κάνουμε άλλο μάθημα: Θρησκευτικά, Ιστορία, Λουκή Λάρα... ή να πάμε στο περιβόλι;» Η λέξη περιβόλι τις ήλέκτρισε, την ξαναείπαν όλα τα στόματα, και μόνο που δεν πετάχτηκαν όλες μονομας έξω. — «Μα γιατί σας άρέσει τόσο πολύ;» —

Πάλι άρχισαν να μιλούν όλες μαζί, άλλες μεταξύ τους σιγά ή γελώντας, άλλες σε μένα. «Όπως φωνάζετε» τους είπα, «δεν μπορώ να καταλάβω τίποτα καλύτερα σας έχουν να μου ειπουν κάτι να σηκώσουν τα χέρια». Όλα τα χέρια τινάχτηκαν ψηλά και τα μάτια κοιτούσαν με άδημονία. Ρώτησα μια και άρχισε να μου λέη πως της άρέσει το περιβόλι γιατί εκεί δεν έχουν ούτε γράψιμο ούτε διάβασμα, μόνο σκάβουν και παίζουν ή γελούν με την τάδε που δεν μπορεί να σκάψη από το πάχος κ. ά. Τα χέρια τινάζονταν πιο πολύ τώρα και μερικά στόματα δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν φράσεις, επεισόδια κ' έντυπώσεις που γέμιζαν τον άέρα. Μ' ένα έλαφρό χτύπημα στο τραπέζι έκαμα το σάλο να γαληνέψη. — «Όλες όπως βλέπω, έχετε να μου ειπήτε πολλά πράγματα που γίνονται στα τμήματά σας αν όμως ρωτήσω καθεμιά χωριστά, δε θα τελειώσω ποτέ γιαυτό προτιμότερο να μου τα γράψετε. Καθεμία να μου γράψη για το τμήμα της, αν τα πάη καλά με τις συντροφισές της, αν τελειώσε το σκάψιμο, τί σχήμα έκανε ή τί σχήμα λογαριάζει να κάνη, τί θα φυτέψη, και ό τι άλλο έχει να μου ειπή». Με σύντομες ερωτήσεις βγάλαμε ότι έπρεπε να μιλήσουν πρώτα για την ιστορία του περιβολιού, πως μας γελούσαν τόσο καιρό και δε μας το έδιναν, έπειτα να το περιγράψουν με δυο λόγια όλο, να μου ειπουν δηλ. πως είναι και τί σχήμα έχει, και ύστερα καθεμιά να γράψη για το δικό της τμήμα. Σύστησα σ' όλες ήθελαν να δώσουν στο θέμα τους διαλογική μορφή, και τονισα πως δεν έπρεπε να βιαστούν για να τελειώσουν γρήγορα, αφού είχαν στη διάθεσή τους και τις δυο ώρες των ελληνικών, όπως άλλωστε γινόταν για κάθε μεγαλύτερη εκθεση. Σε λίγο όλες είχαν αφιερωθή στο γράψιμο. Πήρα 28 εκθέσεις. Ήθελα να έχω από τα ίδια τα παιδιά όσο μπορούσε πιστότερη την εικόνα από την εργασία που έγινε στο περιβόλι μας και τη ζωή που βασιλευε εκεί μέσα γιαυτό ύστερα από καιρό έδωσα στην τάξη μου το θέμα «και πάλι το περιβόλι». Οι εκθέσεις αυτές με τις προηγούμενες θα μας δώσουν ό τι ζητούμε.

Σ' ένα σχολικό άνθόκηπο και λαχανόκηπο μπορούν ή να εργάζονται όλα τα παιδιά μαζί για ένα κοινό σκοπό, ή το καθένα να καλλιεργή ιδιαίτερο μέρος δικό του, ή να χωρίζονται σε ομάδες και κάθε ομάδα να παίρνη χωριστό τμήμα, ή τέλος να συνδυάζονται μαζί ο πρώτος με το δεύτερο ή τον τρίτο τρόπο της εργασίας. Για ν' αναπτυχτή το πνεύμα της αλληλεγγύης χωρίς βλάβη της ατομικής πρωτοβουλίας και για να κεντηθή καλύτερα ή άμυλλα των παιδιών,

προτίμησα για τὸ περιβόλι μας τὴν ἐργασία κατὰ ὁμάδες. Για τὸν ἴδιο λόγο ἔδωσα σ' αὐτὲς σωστὴ αὐτοδιοίκηση, καὶ τίς ἀφήσα νὰ σχηματιστοῦν ἀπὸ τίς ἴδιες τίς μαθήτριες μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἔτσι θὰ εἶχα περισσότερη ζωὴ καὶ ἁρμονία σὲ κάθε κοινότητα. "Ἄν τώρα τὸ σύστημα αὐτὸ — μὲ ὄλες τίς δυσκολίες πού ἔφεραν στὸ δάσκαλο οἱ μικρὲς πρὸ πάντων μαθήτριες — εἶχε ἀποτελέσματα ἱκανοποιητικὰ ἢ ὄχι, θὰ μᾶς τὸ ποῦν τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ μὲ τὰ γραπτὰ τους*.

Τὸ περιβόλι μας ἢ σωστότερα τὴ μάντρα τὴ χωρίσαμε σὲ 10 τμήματα, καὶ τὸ καθένα ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος πού εἶχε τὸ ἀναλόβανε 2-5 κορίτσια. "Ἔτσι οἱ ἐκθέσεις τῶν κοριτσιῶν πού καλλιεργοῦσαν τὸ ἴδιο μέρος μᾶς δίνουν μιὰ εἰκόνα τοῦ μικροῦ περιβολιοῦ τους, φωτισμένη ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις σύμφωνα μὲ τὴν ἀτομικότητα κάθε μαθήτριας. Ἀπὸ τὰ μικρὰ αὐτὰ περιβόλια θὰ ἴδουμε ἐδῶ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ, κί' ἀπὸ τίς ἐκθέσεις πού ἀναφέρονται σ' ἄλλα τμήματα θὰ πάρουμε μονάχα ὄσα μέρη χρειάζονται για τὸ σκοπὸ μας. "Οποῖος ὅμως θέλει πλουσιώτερο σχετικὸ ὕλικό, θὰ τὸ βρῆ στις ἐκθέσεις πού σημειώνονται στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς. Οἱ διάφορες ὁμάδες χωρίζονταν σὲ ὁμάδες μὲ μικρὲς καὶ μὲ μεγάλες μαθήτριες. Ὁ ἀρχίσαμε ἀπὸ τὸ ζωηρότερο καὶ πλουσιώτερο τμήμα τῶν μεγάλων.

Τμῆμα Α'.

1. «Τὸ πήραμε τέλος πάντων αὐτὸ τὸ περιβόλι. Ἀπ' τὸν Ὀκτώμβριο τὸ περιμέναμε. Ὁ κ. Σαράτσης καὶ ὁ κ. Διευθυντὴς μᾶς ἔλεγον αἶθριο θὰ τὸ πάρουμε τὴν ἄλλη ἐβδομάδα θὰ τὸ ἔχουμε μὲ 3-4 μέρες θὰ τὸ ἴδουμε» πέρασαν ὅμως 5 μῆνες καὶ μόλις τὴν περασμένη ἐβδομάδα πήραμε τὸ περιζήτητο αὐτὸ περιβόλι. Τὸ πήραμε, ἀλλὰ πρῶτα μᾶς ἔβγαλαν τὴν ψυχὴ μας. Εἶναι ἓνα οἰκόπεδο 22 μέτρα μᾶκρος

* Για νὰ ἐκτιμηθῇ ὁ ἀναγνώστης σωστά τ' ἀποτελέσματα τοῦ περιβολιοῦ μας, εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθῃ ὅτι ἡ μάντρα πού καταρρώσαμε νὰ πάρουμε ὕστερα ἀπὸ χίλια βάρσανα, ἦταν προσωρινή, ὅπως καὶ τὸ σχολεῖο μας* γιατί τὸν ἄλλο χρόνο θὰ νοικιάζαμε μεγαλύτερο κτίριο σὲ ἄλλη οἰκονομία καὶ κεῖ θὰ ἦταν ὁ μόνιμος κῆπος καὶ σωστός σχολικὸς κήπος. Ἡ μάντρα θὰ μᾶς χρησίμευε τώρα για τὴ γυμναστική, τὰ διαλείμματα καὶ τὰ παιχνίδια, για ὑπαίθρια διδασκαλία καὶ για πρόχειρο περιβόλι. Σ' αὐτὸ θὰ γυμναζόνταν οἱ μαθήτριες στὸ σκάψιμο, στὸ φύτεμα, κλπ., θὰ κερδίζαμε ὕλικό για τὴ διδασκαλία τῶν φυσιολογικῶν καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς, καὶ θὰ προσπαθοῦσαμε νὰ βγάλουμε σπόρους καὶ φυτῶρια για τὸ ἐρχόμενο.

καὶ 14 μέτρα πλάτος. Μέσα τὸ μοιράσαμε σὲ τετράγωνα καθένα ἔχει μᾶκρος $5\frac{1}{2}$ μέτρα καὶ πλάτος 4. Ἐγὼ καὶ οἱ φίληνάδες μου Λίνα Α., Εὐθαλία Α., Κατίνα Π. καὶ ἡ Μαρία Σχ., ἡ ὁποία μόνον τὸν ἀριθμὸν ἀνέδειξε ἢ καὶ μὲν γιατί τὸ πάχος τῆς δέν τὴν ἐπιτρέπει νὰ σκάπη καὶ κάθε ἄλλο πρῶγμα πού χρειάζεται για ἓνα κήπο [πήγαμε μαζί]. "Ὅταν πήγαμε καὶ ἀρχίσαμε νὰ σκάβουμε, δέν μᾶς φάνηκε τόσο δύσκολο πρῶγμα ἀλλὰ ἔπειτα, διὰν ἀρχίσαμε νὰ βγάζουμε ἐκεῖνες τίς πέτρες τὸ βαρεθήκαμε ὥσπου νὰ τὸ τελειώσουμε. Τώρα ὅμως πού τὸ σχεδιάσαμε δέν μᾶς κάνει καρδιά νὰ φύγωμε. Ἐπειδὴ τὸ τμήμα μας δέν ἦταν τετράγωνο καὶ δέν θὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ δώσουμε σχῆμα κανονικὸν βγάλαμε $1\frac{1}{2}$ μέτρο ἀπὸ τὸ μᾶκρος νὰ τὸ φυτεύουμε λαχανικά καὶ ἔτσι ἔγινε τετράγωνο. "Ὅταν κάμαμε τὸ τετράγωνο, ἔπρεπε νὰ τὸ σχεδιάσουμε καὶ τότε ἀρχίσαμε νὰ μὴ συμφωνοῦμε. Ἐγὼ μὲ τὴ Λίνα Α. λέγαμε νὰ κάμουμε μιὰ μαργαρίτα ἢ Κατίνα Τ. ἔλεγε ἓνα ἄλλο σχῆμα ἢ Εὐθαλία Α. ἓνα ἀνθρώπινο κεφάλι ἂν πῆτε ὅμως για τὴ Μαρία, οὔτε κἀν ζωτοῦσε μᾶς ἄφινε στή θέλησί μας καὶ ὅποιο θὰ ἐκλέγαμε ἡμεῖς ἐκεῖνο θὰ ἤθελε καὶ αὐτή. Κάθε μιὰ λοιπὸν ἤθελε νὰ γίνῃ ἡ ἰδέα τῆς, ἀλλὰ τρεῖς ἰδέες δέν χωροῦσαν σ' ἓνα τόσο μικρὸ χωρὸ, καὶ ὅσο νὰ συμφωνήσαμε εἶδαμε καὶ πάθαμε ἢ Εὐθαλία ἔλεγε «νὰ κάμουμε κεφάλι εἶναι σχέδιο ἀσυνηθιστο» ἢ Κατίνα Τ. ἔλεγε «ὄχι καὶ μὲν, δέν εἶναι τίποτε νὰ κάμουμε αὐτὸ τὸ σχέδιο» καὶ μᾶς ἔδειχνε ἓνα σχέδιο πολυσύνθετο. Ἡ Λίνα καὶ ἐγὼ λέγαμε καὶ καλά νὰ γίνῃ μιὰ μαργαρίτα καὶ οὔτε κεφάλια οὔτε μπερδεψιές σάν ἐκεῖνες πού μᾶς ἔλεγε ἢ Κατίνα Τ. Τέλος πάντων ἔγινε τὸ δικὸ μας*. Τὸ σχεδιάσαμε λοιπὸν καὶ τώρα περιμένουμε κοπριά για νὰ βάλουμε καὶ ἔπειτα θὰ φυτεύουμε διάφορα λουλούδια. Στὸ ἓνα φύλλο τῆς μαργαρίτας θὰ φυτεύουμε βιολέτες, στὸ ἄλλο γαρουφαλλιές, στὸ ἄλλο παπαροῦνες, στὸ ἄλλο γλυκὰ ματάκια στὸ ἄλλο πανσέδες, στὸ ἄλλο πασχαλοῦδες στὸ ἄλλο ἡμερες παπαροῦνες καὶ στή μέση ζουμπουλάνια δακρόνια καὶ μιὰ τριανταφυλλιά. Στὸ κήπο ἀπὸ τὰ λαχανικά θὰ φυτεύουμε κρομμύδια σκόρδα μαϊντανό μαρούλια φασουλιές καὶ ὄχι ἄλλο χωρεῖ». Ζωὴ Β. (πρὸς παραπάνω σελ. 226).

* «Ἐγὼ ἤθελα νὰ κάμωμι ἓνα κεφάλι ἐπειδὴ δὲ δέν ἤθελαν αἱ ἄλλες για τοῦτο ἔκαμαν ἓνα σχέδιο μαργαρίτας· τὸ δείξαμε εἰς τὸν κ. Διευθ. τοῦ ἄρσε καὶ ἀποφασίσαμε νὰ τὸ κάμωμι. "Ὅταν τὸ τελειώσαμεν ἄλλα κορίτσια τοὺς ἄρσε, ἄλλα ἔλεγον τί πατέλα εἶναι αὐτή; Ἀλλὰ ἐμᾶς δέν μᾶς ἔβλαψαν τίποτα αὐτὰ, ἀφοῦ μᾶς ἄρσε ὄχι ἤθελαν ἄς ἔλεγον οἱ ἄλλες». Εὐθαλία Α.

2. «Μιά φορά πρό 5 μηνών μᾶς είχε πῆ δ κ. Διευθυντής ἄι θά πάρουμε ἓνα περιβόλι· ἀλλὰ ὅσο νά γίνῃ ἡ ἐκλογή πέρασε ὁ καιρός. Στὴν ἀρχή εἶπαμε νά πάρουμε τοῦ κ. Γκλαβάνη, ἔπειτα τοῦ κ. Πανᾶ ἀλλὰ δέν μᾶς τό ἔδινε, ἔπειτα τοῦ κ. Ἀθανασάκη, ἔπειτα καί ἐγώ δέν ξέρω [τίνος], καί σιό τέλος πάλι τοῦ κ. Πανᾶ· ἀλλὰ καλύτερα νά μή τό παίρναμε γιατί είχε τόσες πέτρες ὅσες χρειάζεται νά σιρωθῆ ὁλος ὁ Βόλος. Καί δέν φτάνει μόνον αὐτό ἀλλά ἀφοῦ τό καθαρίσαμε καί τό σκάψαμε μέ τήν Ζωή Β. τόσο πολύ ὥσπου βγάλανε τὰ χέρια μας φουσκάλιδες, ὅστερα ὁ καλός ὁ Ἀφέντης μᾶς τό πῆρε καί τό ἔδωσε στή Σεβαστή Θ. κλπ. καί μᾶς ἔβαλε σέ ἄλλο μπελιά: γιατί τῆς Σ. καί Μ. τό μέρος ἦταν ὁλο πέτρες καί ἦταν καί ἄσκαφο. Ἄλλ' ἄς εἶναι ἀφοῦ τό ἤθελε ὁ Ἀφέντης, τί νά κάνουμε αὐτά ἔχει ὁ κόσμος (!). Συμφωνήσαμε λοιπόν καί ἐμεῖς μέ τή Ζωή νά πάρουμε καί ἄλλες γιά νά μᾶς βοηθήσουν καί νά μείνωμεν ὅλες μαζί. Ἀφ' ὅ λοιπόν τό σκάψαμε ἀρχίσαμε νά ἐκλέγωμε τό σχέδιω κατά τήν ἐκλογή τοῦ σχεδίου ἔγινε σωστός διάλογος: Τά πρόσωπα Ζωή Β., Εὐθαλία Α., Κατίνα Τ., Μαρία Σχ. π. χ.

Ζωή: Τώρα θά κάνω 2-3 σχήματα γιά νά διαλέξωμε.

Κατίνα: Νά καῦμένη νά κάνωμε μιά καρδιά!

Ζωή: Καρδιά καί πλεμόνια! Τώρα σᾶς εἶπα θά σᾶς δείξω.

Εὐθαλία: Ἐλα καῦμένη Ζωή τώρα θά κάνης σχήματα καί ἄλλο τ' νά κάνωμε ἓνα ὄτι.

Κατίνα: Τί ὄτι καλέ Εὐθαλία ἄφησε νά μᾶς δείξῃ ἡ ζωή πού ξέρει.

Εὐθαλία: Νά φτιάσωμε ἓνα κεφάλι μέ μιά μεγάλη μύτη.

Ζωή: Καλό εἶναι, νά τό κάνωμε.

Κατίνα: Θά γελᾷ καί ὁ κόσμος μέ μᾶς.

Μαρία: Καί τί ἀνάγκη ἔχομε;

Ζωή: Νά κάνωμε μιά μαργαρίτα μέ 5 φύλλα καί τὰ φύλλα μέ γωνίες.

Μαρία καί Εὐθαλία: Θά εἶναι ἄσχημο καῦμένη.

Ζωή: Νά τό δείξωμε στόν Ἀφέντη καί αὐτός θά μᾶς πῆ.

Εὐθαλία καί Μαρία: Ὅχι καῦμένη μή τό δείχνεις καλό εἶναι.

Πήγαμε στό περιβόλι πού χορεύουν οἱ διαβόλοι (κότες) καί ἀποφασίσαμε νά τό κάμωμε μέ 8 φύλλα καί ὄχι μέ γωνίες. Ἄς εἶναι δόξα τῷ θεῷ τό κάναμε, ἀλλὰ ἀκόμα δέν τό φντεῦσαμε γιατί δέν ἔχομε κόπρον. Τό τί θά φντεῦσωμε δέ σᾶς τό γράφω, γιατί τό θηλώρησα περιτό ἀφοῦ θά τό γράψῃ ἡ Ζωή Β. καί ἐπειδή γνωρίζω ὅτι

θά εἶναι τὰ ἴδια». Λίνα Α. (πρβλ. π. σ. 220, 238). — Ἡ Λίνα καθόταν στό ἴδιο θρανίο μέ τή Ζωή Β. καί είχε τό δικαίωμα, ὅπως καί κάθε ἄλλη, νά συνηνοῆται ἀθόρυβα μέ τή διπλανή συμμαθήτριά της.

3. «Μπράβο, κυρία Μαρία, ἐσύ κάθεσαι καί ἐμεῖς σάν βλάκιδες καθόμαστε καί βγάζομε μιά ὥρα τές πέτρες μου λέγει ἡ Ζωή». — «Ναί ἐγώ κάθομαι πού ἔβγαλα τόσες πέτρες καί ἀκόμα βγάζω;» — «Καί ἀπό ποιό μέρος ἔβγαλες τές πέτρες μου λέγει ἡ Λίνα. — «Ἄν κοιτᾷς καῦμένη ἔβγαλα τές πέτρες ἀπ' τό μέρος πού θά φντεῦσωμε φακές». «Ἄ ψέμα αὐτές δέν τές ἔβγαλα ἐγώ;». «Ναί 2-3 ἔβγαλες καί λές πῶς τές ἔβγαλες ἐσύ». Ἐπειτα ἡ Εὐθαλία Α. δέν ἔχει σκαλιστήρι καί πηγαίνω ἐγώ νά τῆς φέρω ἓνα ἐπειδή ἄγρησα πολύ ἤλθε ἡ Κατίνα Τ. νά μέ φωνάξῃ. Αὐτές ἔσκαβαν καί ἐγώ καθόμουν καί κοιτάζα τὰ ἄλλα περιβόλια. «Μαρία!» μέ φωνάζει ἡ Ζωή «ἔλα λιγάκι νά σκύνῃς γιά νά ξεπαχύνῃς καί νά βγάλῃς τές πέτρες ἀπ' τό δρόμο». — «Ἐβγαλα τόσες πέτρες καί δέν μπορῶ νά βγάλω ἄλλες». — «Βέβαια χιά νά μὴν ξεπαχύνῃς λιγάκι». Ἐπειτα κτυπάει τό κουδοῦνι γιά νά πᾶμε σχολεῖο καί κάνωμε Ἑλληνικά. Καί ἐνῶ πηγαίναμε ἡ Ζωή μουρμούριζε καί ἔλεγε «ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά περπατήσωμε ἀπό τό σκύνιμο καί σύ γιά νά μὴν ἀδυνατίσῃς λιγάκι δέν ἔσκυψες διόλου». Ἐἶχε καί ἄλλα νά μου πῆ, εὐτυχῶς εἶχαμε ὅστερα Ἑλληνικά». Μαρία Σχ. (πρβλ. παραπάνω σελ. 210, 239).

Ἡ Μαρία Σχ. στήν παραπάνω ἐκθεσή της ὡς κύριο ἐλατήριο τῆς ἀσημαντῆς δουλειᾶς πού κάνει στό τμήμα της ἀφήνει νά φαίνεται ἡ τεμπελιά: τό πάχος της πού τό εἰρωνεύεται καί ἡ ἴδια, μόλις τό μεταχειρίζεται ὡς πρόσχημα γιά νά πετύχῃ τό σκοπό της: γι' αὐτόν ἔχει ἄλλο ὄπλο, τήν πονηριά καί τό ψέμα, καί σά νά καυχίται γι' αὐτά. Ἔτσι, ὅπως μᾶς παρουσιάζει τὰ πράγματα ἡ Μαρία Σχ., θά μπορούσες κανεῖς νά συμπράνῃ ὅτι ἡ ἐλευθερία πού ἔδωσα στόν καταρτισμό τῶν δμαδων καί γενικά ὁ ἀποκεντρωτικός τρόπος τῆς ἐργασίας στό περιβόλι μας, ἐδῶ εἰδικά ἔβλαψε ἀντί νά ὠφελήσῃ, ἀφοῦ ἐπέτρεψε σ' ἓνα παιδί τήν τεμπελιά καί τή συνοδεία της: τό ψέμα καί τήν πονηριά. Τά πράγματα ὅμως δέν εἶναι ἔτσι. Ἡ Μαρία είχε τέτοια ὑπερσάρκια πού ὅτε μποροῦσε ὅτε ἔπρεπε νά ἐργάζεται σωματικά πολύ, καί μάλιστα σέ δύσκολη δουλειά ὅπως ἦταν τό σκάψιμο καί τό καθαρίσμα. Χρειαζόταν εἰδική θεραπεία μέ συνεργασία τοῦ σπιτιοῦ, ἐπιμονή καί ὑπομονή γιά νά διορθωθῇ μέ τόν καιρό τό φυσικό ἐλάττωμα της χωρίς νά ἔχομε καλές συνέπειες. Γιαυτό στό περιβόλι δούλευε πάντα πολύ λιγώτερο ἀπό τίς συντρόφισσές της, ἀρκετᾶ ὅμως γιά τήν κατάστασή της. Ὅστε ἡ πραγματική αἰτία τῆς ἀσημαντῆς δουλειᾶς της δέν εἶναι ἡ τεμπελιά, μέ ἡ ἀδυναμία. Τήν ἀδυναμία αὐτή τήν αἰσθάνονται οἱ συντρόφισσές της, γιατί καί τήν ἀνέχονται. Μά μεγάλο ρόλο παίζει ἐδῶ καί ὁ ἰδιαίτερος σύνδεσμος τῶν παιδιῶν μεταξύ τους. Ἄν ἔλειπε ὁ σύνδεσμος αὐτός, ἡ ἀνοχή θά ἦταν πολύ περρωρισμένη, ἐπομένως καί γκρίνιας θά εἶχαμε καί τήν καταφυγή στήν πονηριά καί στό ψέμα συχνότατη. Ἐνῶ

τώρα έχουμε κατ' ουσίαν το ίδιο συναίσθημα της αλληλεγγύης που το άπαντούμε συχνά στα τμήματα των μεγάλων όχι όμως και των μικρών: «*Η Ίριγένεια* Ε. πρώτα έσκυψε άρκετό μέρος» γράφει ή συντρόφισσά της Σαπφώ Πλ. «*άλλά τώρα επειδή της ποινόν τά μάτια της δέν σκάπτει, δέν πειράζει όμως θά σκάψουμε έμεις*». — Γιατί όμως ή Μαρία φέρνει ως έλατήριο την τεμπελιά; 'Ο χαρακτήρας της και τό κομικό της έλάττωμα επιτρέπουν στις φιλενάδες της άφρονες τις ειρωνίες αυτή βέβαια πρέπει ν' άμυνθώ, και τις πληρώνει με τό δικό της νόμισμα: «... ή δέ Μαρία Σχ. έλεγε καλά έκανα και δέν έσκυφα, σεις ήσασταν χαζές και καθόσασταν και σκάβατε», γράφει ή συντρόφισσά της Κατίνα Τ. Στόν ίδιο λόγο άπειλούνται οι μικροπονηριές και τά ψέματά της, που μ' αυτά ζητεί ακόμα ν' άποφύγη την ειρωνία. Τις ειρωνίες και τά πειράγματα που προκαλούν άθώα και φυσική, κατά βάθος όμως άπρητη άμυνα, θά τά είχαμε βέβαια και άν ακολουθούσαμε στο περιβάλλον μας άλλο σύστημα εργασίας, μόνο που τότε θά σκοντάβαμε σε κοριτσιάτικες γκρίνιες και άμυνα χειρότερη, όσο καλόβουλη κι' άν δείχνονταν ή παχύσαρκη μαθήτρια. — Κατά τή γνώμη μου λοιπόν τό μόνο κακό που ξεχωρίζει σ' αυτό τό ζήτημα είναι ο τρόπος της άμυνας, που θά ήταν όμως ο ίδιος ή και χειρότερος με όποιο άλλο σύστημα κι' άν είχαμε. Μά μην ξεχνούμε ότι άμύνεται ένα παιδί και σιωστότερα ένα έλληνόπουλο, που ή φυγή του καθρεφτίζεται στόν «πολύμητιν 'Οδυσσεά». Για νά υψωθεί ο παιδικός κόσμος σε αντίληψη ήθικώτερη χρειάζεται καιρός πολός και άγώνας μεγάλος.

Καθώς βλέπομε από τό πρώτο τμήμα, ή αυτενέργεια και ή άμιλλα των παιδιών κορυφώνεται όταν έρχεται τό ζήτημα για τό σχέδιο, τό φύτεμα και τό στόλισμα κάθε μικρού περιβολιού. Το κάθε άτομο βασανίζεται νά δώση τό καλύτερο σχέδιο. Το ίδιο και κάθε ομάδα ή άτυχη έμπνευση βρίσκει αλύπητη την κριτική, κι' αυτή πάλι κεντά τή φιλοτιμία και την όρεξη για νά δημιουργηθή κάτι καλύτερο. Έτσι π. χ. στο

Β'. Τμήμα

που τό έχουν δυό μαθήτριες ή μία γράφει: «... 'Αφού τό σκάψαμε 3-5 φορές σκεπτόμασταν τί σχήμα νά κάνουμε. Κάναμε πολλά σχέδια, από όλα μās άρεσε δύο καρδιές, μία από τή μιά μεριά και μία από την άλλη, και μέσα στή μέση ένα υψωμα από χώμα' αλλά τά κορίτσια μόλις τό είδαν άρχισαν νά λένε δι αυτό τό υψωμα είναι σιάνι και θά κάνουμε μνημόσυνο, και μάλιστα μία έγραψε σ' ένα χαρτί επάνω στο υψωμα: «*ένταύθα κείται*» καθώς και του κ. Α. δέν του άρεσε. Κ' έμεις αφού μās έλεγαν αυτά σκεφθήκαμε και κάναμε ένα άστέρι στή μέση, και έτσι δέν είχαν τί νά ειπουν τά κορίτσια, διότι τους άρεσε πιο καλύτερα από τό πρώτο' αλλά ακόμα δέν τό φυτέψαμε». Δ ή μη τ ρ α Ε. (πρβλ. παραπάνω σελ. 236).

Τί συμβόλιζαν οι δυό καρδιές μās τό λέει ή συντρόφισσά της

Φροσύνη Χ. «... 'Αφού τό σκάψαμε καλά, καλά νά λέγεται, άρχίσαμε νά κάνουμε τό σχήμα, την πρώτην φοράν κάναμε ένα υψωμα στή μέση και εις τά πλάγια από μίαν καρδιά, και λέγαμε ή μία είναι της Δημητρας και ή άλλη δική μου. 'Αλλά τά κορίτσια μās έλεγαν δι είναι σάν μνημόσυνο πεθαμμένου...» κλπ.

Αν ή ιδέα των δυό παιδιών νά συμβολίσουν την αγάπη τους στο στο χώμα ήταν άμορφη και χαρακτηριστική, τό υψωμα όμως που χώρισε τις καρδιές τους αξίζει την κρίση που του έγινε. Κ' αυτή έσωσε από παρόμοιο άνοσιούργημα και τό διπλανό, τό

Γ'. Τμήμα

που τό είχαν κι' αυτό δυό μαθήτριες. «Έπειτα θέλαμε νά κάνουμε τό σχήμα» γράφει ή Σταματίνα Ρ. «*Πρώτα είπαμε νά κάνουμε ένα υψος στή μέση, άλλ' επειδή τό έκαμε ή Φροσύνη Χ. και της είπαν δι ενθάδε κείται, είπαμε νά μή τό κάνουμε γιατί θά μās κοροϊδεούν και μās' γι' αυτό φκιάσαμε ήμισέληνο και από τό ένα μέρος από την ήμισέληνο φκιάσαμε ένα άστρο, ή δέ εξαδέλφη μου λέει τί φκιάνεις αυτού μωρή εξαδέλφη, τώρα είναι μέρα δέν είναι νύκτα*». (πρβλ. παραπάνω σελ. 208).

Έτσι στα τμήματα με τις μεγάλες μαθήτριες δια πάνε σχεδόν χωρίς δυσκολία* και στις μικρές τους κοινότητες ή αυτοδιοίκηση σπάνια έχει ανάγκη από την επέμβαση του «άφέντη», όπως με βάπτισαν — για πρώτη φορά τό έμαθα από τις εκθέσεις τους — στο Α' τμήμα. Αν πειράζονται τά παιδιά μεταξύ τους, τά πειράγματα τους ή δίνουν άφορμή νά ξεσπάση ή παιδική ζωηρότητα και ή χαρά, ή είναι κεντρί για τή φιλοτιμία και την άμιλλα και δέν ταραξουν την ομαδική και καρποφόρα εργασία⁽⁸⁾.

*

Όσο όμως προχωρούμε σε τμήματα με μικρότερες μαθήτριες**, τόσο συχνότερα παρουσιάζεται ή ανάγκη νά επέμβαινω, γιατί εδώ ο άτομικός έγωισμός τείνει πάντοτε νά ταραξή τό πνεύμα της συνεργασίας. Και δώ όμως, χωρίς νά περιορίζεται και πολύ ή αυτοδιοίκηση των παιδιών, ή δουλειά προχωρεί καλά. 'Αλλά τό τμήμα των

* Μία προσωρινή μ' χαρακτηριστική εξαίρεση θά τή δούμε παρακάτω.

** Κτ. σημ. 8, την έκθεση 'Αθηνάς Ρ.

τις μικρών με τις καθημερινές γκρίνιες, τους θυμούς, τα συνειρήματα κλπ. λιγάκι ακόμα και θα έπεφτε στην αναρχία. Μας τὸ λένε ἐν μέρει τὰ ἴδια τὰ παιδιά:

Τμήμα Ζ'.

1. «...» Όταν πήγαμε [τὴ μάντρα], πήγαμε καὶ μᾶς ἔδωσε ὁ κ. Διευθ. σὲ κάθε μία τὸ μέρος της. «Ὅποια ἤθελε πήγαμε μαζί με ἄλλη. Ἐγὼ πήγα με τὴ Σωτηρία Κρ. Ἐπειδὴ εἶχε χιονιστορες ἔσκαφε μόνον καὶ γὼ μάζενα τὰ χοριάρια. Κοντὰ μας ἦταν ἡ Φανή Η. ἡ Φαίδρα Δ. καὶ ἡ Κλεονίκη Οἰκ. Τὴν ἄλλη μέρα ἡ Σωτηρία Κρ. ἔλεπε. Ἐγὼ ἴσκαφα μόνη μου. Ἡ Φαίδρα Δ. θύμωσε καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Φανή Η. καὶ τὴν Κλεονίκη Οἰκ. Τότε τίς εἶπα ἄν θέλουν νὰ τὸ ἐνώσωμε. Ὁ κ. Διευθ. ἀντὶ τῆς Φαίδρας ἔβαλε τὴν Εὔα Δ. Αὐτὲς θέλησαν νὰ τὸ ἐνώσωμε καὶ ἀρχίσαμε νὰ τὸ ἐνώνωμε. Εἴχαμε 5 μέρες τὸ σκάψαμε. Ὅταν τὸ σκάψαμε πήγαμε τὴν ἄλλη μέρα γιὰ νὰ φτιάσωμε τὰ σχέδια. Βλέπομε ἓνα σχέδιο φτιασμένο. Λέμε ποίος ἴσκανε αὐτό; Ὁ κ. Διευθ., ὁ ὁποῖος τὸ ἔκαμεν γελοῦσε καὶ ἔλεγε ἐκ θαύματος γίνηκε. Φτιάσαμε κ' ἄλλο σχέδιο ἴδιο μ' αὐτὸ ποῦ μᾶς ἔκανε ὁ κ. Διευθ., καὶ συλλογιζόμεσταν τί θὰ κάνωμε μέσ' τὴ μέση. Ἐκείνο τὸ ἀπόγευμα θύμωσε ἡ Φανή Η. με τὴν Κλεονίκη Οἰκ. καὶ ἔφυγε καὶ πῆγε με τὴν Εὐτυχία Β. Ἦθελε ἡ κυρία νὰ πάρη μέρος γιατί εἶχε σκάψει καὶ αὐτὴ. Ἀλλὰ ὁ κ. Διευθ. τὴν εἶπε νὰ ἔρθη μαζί μας ἢ νὰ καθῆση με τὴν Εὐτυχία Β. Τὰ χαλάσαμε ἐκεῖνα τὰ σχέδια καὶ φτιάσαμε ἓνα μεγάλο ἀπ' τὸ βιβλίο. Τώρα θέλομε νὰ φτιάσωμε τοὺς δρόμους καὶ ἔπειτα νὰ τὸ φιντεῦσωμε. Ἀνθ' ἡ Φ. (πρβλ. π. σ. 224).

2. «Τὸ σχολεῖο μας ἐνοικίασε ἓνα περιβόλι γιὰ νὰ κάνωμε γυμναστική. Ἐπειδὴ τὸ μέρος ἦταν πολὺ ὁ κ. Διευθ. μᾶς εἶπε τὸ μέρος ποῦ περισσεύει νὰ τὸ κάνωμε περιβόλι. Ἀποῦ τὸ ἐμοίρασε στὲς μαθήτριες ἐμένα με ἔβαλε με τὴν Σωτηρία Κρ., τὴν Κλεονίκη Οἰκ., τὴν Φανή Η. καὶ τὴν Ἀνθή Φ. Τὲς πρώτες ἡμέρες σκαλίζαμε καὶ ἤμασταν πολὺ εὐχαριστημένες. Σὲ λίγες μέρες θύμωσε ἡ Φανή με τὴν Κλεονίκη καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὸ περιβόλι καὶ πῆγε με τὴν Εὐτυχία Β. Κατόπιν ἀρχίσαμε τοὺς καννάδες. Ἡ Σωτηρία Κρ. μού ἔλεγε δὲ σκάβεις καλά Εὔα». Ἡ Κλεονίκη «Εὔα γιατί δὲ σκάβεις; τερπέλιασες». Ἐγὼ τῆς ἔλεγα καὶ μὲνη Κλεονίκη ὄλο θέλεις νὰ σκάβω». Ἀνθ' ἡ Φ. «καὶ μὲνη Εὔα ἔσκαψες πολὺ καὶ θέλεις νὰ ξεκουραστῆς. Ἐπὶ τέλους καὶ ἐγὼ θὰ φύγω καὶ εἶται εἴμαστε μέχρι τώρα θυμωμένες». Εὔα Δ. (πρβλ. ἴδ. β. σελ. 6 καὶ π. σ. 203) (*).

Ἔτσι στὸν κοριτσιότικο αὐτὸ μικρόκοσμο τὸ πείσμα καὶ ὁ ἐγωισμὸς πῆγαμε νὰ παραλύση κάθε συνεργασία. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ τοὺς πάρη κανεὶς τὴν αὐτοδιοίκηση, καὶ τοὺς μικροεγωισμοὺς νὰ τοὺς ὑποτάξῃ σὲ μιὰ ἀνώτερη θέληση. Ὁ δάσκαλος στ' ἄλλα τμήματα, συνεργάτης καὶ βοηθός, ρύθμιζε τὴν ἐργασία τους ἔτσι ποῦ φαινόταν πὺς δὲλα πῆγαζαν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία. Ἐδῶ ἕμως ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντα μαζί τους καὶ νὰ πάρη αὐτὸς ὅλη τὴ διεύθυνση στὰ χέρια του. Μὰ γι' αὐτὸ χρειαζόταν καιρὸς πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι εἶχα στὴ διάθεσή μου, ἀποῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιβλέπω, νὰ βοηθῶ καὶ νὰ ἐργάζομαι παντοῦ*. Κυριώτερη ἀφορμὴ στὲς γκρίνιες καὶ στὴν ἀνακατωσοῦρα ἦταν ἡ πεισματάρια Φαίδρα Δ., καὶ ἀπὸ κοντὰ ἐρχόταν ἡ συντρόφισσά της Φανή Η. Γιαυτὸ σκέφτηκα γιὰ μιὰ στιγμή νὰ χωρίσω αὐτὲς τίς δυὸ καὶ νὰ βάλω καθεμιὰ μονάχη νὰ καλλιεργήσῃ δικὸ της μέρος. Ἔτσι βέβαια θ' ἀποφεύγαμε τίς γκρίνιες, μὰ τὸ ζήτημα ἦταν νὰ συνηθίσουν αἱ ἀνυπόταχοι ἐγωισμοὶ στὴν ὑποταγὴ καὶ σιγὰ σιγὰ στὴν αὐτοκυριαρχία καὶ τὴν συνεργασία. Στὸ Η' τμήμα ἦταν δυὸ μαθήτριες, ἢ μιὰ ἕμως σὲ λίγες ἡμέρες θὰ ἔφευγε· στὸ χαρακτηριστὴρ αὐτῆς ποῦ θὰ ἔμενε μοναχὴ εἶχα πεποίθηση**, καὶ σ' αὐτὴν ἐμπιστεύτηκα τὴν μικρὴ καὶ πεισματάρια Φαίδρα. Ἐπειδὴ σὲ λίγο ἡ Κλεονίκη Οἰκ. θ' ἀποφοιτοῦσε, ἄφησα νὰ ἐνωθοῦν τὰ χωριστὰ ὡς τώρα τμήματα τῶν μικρῶν. Μὰ καὶ ἡ Φανή Η. δὲν μπορούσε εὐκολὰ νὰ συμβιβαστῇ γιὰ τὸν ἴδιο λοιπὸν λόγὸ τὴν ἔβαλα κ' αὐτὴ στὸ Θ' τμήμα με τὴν Εὐτυχία Β. ὅπου ἐργαζόταν καὶ ἡ γυναίκα μου. Ἔτσι στὸ Ζ' τμήμα ἔμειναν τρεῖς, ἀρκετὲς πιά ἀποῦ τὸ δύσκολο σκάψιμο καὶ τὸ καθάρισμα εἶχε τελειώσει· στὴ μικρὴ τους κοινότητα τὰ πείσματα μετριάζονται τώρα τόσο, ποῦ ἡ δουλειὰ πηγαίνει καλά καὶ μᾶς δίνει τέλος ἀρκετὰ εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Δυστυχῶς μόνο μιὰ ἔγραψε γιὰ τὸ θέμα «καὶ πάλι τὸ περιβόλι», κ' ἀπ' αὐτὴ ἕμως μαθαίνομε ὅ τι θέλομε:

Καὶ πάλι τὸ περιβόλι.

«Τὴν περασμένη Κυριακὴ πῆγα σὲ μιὰ παλιὰ φιλενάδα μου, ποῦ ἤμασταν συμμαθήτριες.

* «... Εὐτυχῶς μᾶς ἐβοήθησε ὁ κ. Δ. — Σκάβει καὶ ἐκείνος; — Βέβαια ὀδηγεῖ καὶ βοηθεῖ τὰ κορίτσια». Ἰφιγένεια Ξ. «Καὶ ποῖος θὰ σᾶς δεῖξῃ νὰ τὸ κάμει; [τὸ σχέδιο] — Μόνες μας καὶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ καὶ ὁ κ. Δ.». Σοφία Κ. κλπ.

** «... Αἱ περισσότεραι μαθήτριά στὰ χέρια τους ἔκαμαν ῥόζους· ἔγνων καὶ τὰ δικὰ μου ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅπως εἰς τίς ἄλλες, διότι ὡς ἔξερεις τὰ δικὰ μου χέρια ἦταν γυμνασμένα ἀπὸ ἄλλες δουλιές». Μαρία Κλ.

Αυτή άρχισε και με ρωτούσε για τό σχολείο και για διάφορα άλλα πράγματα. Έπειτα με ρώτησε και για τό περιβόλι τί γίνεται και πώς πάει;

Εγώ) Έτσι και έτσι.

Φ.) Δέ μου λές πόσες είσατε;

Εγώ) Πρώτα ήμασταν 5 και τώρα μείναμε 3.

Φ.) Πώς αυτό;

Εγώ) Η Φανή Η. μάλωσε με την Κλεονίκη Οικ. και έφυγε.

Φ.) Ησασταν 4 ή άλλη τί έγινε;

Εγώ) Ηθέλε να πάγη στο χωριό και έφυγε και ήμεις μείναμε 3.

Φ.) Ποιές και ποιές είσατε;

Εγώ) Εγώ, ή Έβα Δ. και ή Ανθή. Αχ ν' ακούσης και τό χειρότερο που πάθαμε.

Φ.) Τι έγινε (λοιπόν θά μου βγάλης την ψυχή όσο να μου τό πής).

Εγώ) Μιά νύχτα ποιός ξέρει, ποιός ήρθε και μās ξερορίζωσε τό κουκιά, τά κρεμμύδια και τά μαρούλια και έφκιασαν μιά σαλάτα έκιακτη.

Φ.) Πήραν και από άλλα κορίτσια;

Εγώ) Πώς! πήραν και της Φανής τούς πασοέδες.

Φ.) Δέν έχεις τίποτε άλλο να μου πής για τό περιβόλι, μ' άρέσει ν' ακούω.

Εγώ) Νά δέν έχομε τουλούμπα και πηγαίνομε στο σχολείο να πέρνομε νερό.

Φ.) Δέν είναι κοπιαστικό.

Εγώ) Μπα, καυμένη, μās άρέσει αυτή ή δουλειά και έπειτα μπροστά στο περιβόλι δέν κοιτάζομε κόπο.

Φ.) Επί τέλους τόσον κόπο που κάνετε οās έπιασαν τά λουλούδια;

Εγώ) Έτσι και έτσι κάμποσα που δέν έπιασαν τά πετάξαμε, άλλα όλα τάλλα έπιασαν και άνθισαν.

Καληνύχτισα και έφυγα». Σωτηρία Κρ. (πρβλ. ΐδ. β. σ. 7 σημ. 2 και στο τέλος σημ. 9).

Και ή πεισματάρα Φαίδρα Δ. εργάστηκε τώρα καλά, και στη δεύτερη έκθεσή της κάτι μās λέει σχετικό με τή μεγαλύτερη συντρόφισσά της στο νέο, τό

Η. Τμήμα.

Και πάλι τό περιβόλι.

«Όταν τελειώσαμε τό σκάψιμο, κάναμε τό σχήμα και φυτέψαμε λουλούδια και όσπρια. Ημείς φυτέψαμε και οι κότες και τά κοράκια μās τά έτρωγαν τά όσπρια, και τά λουλούδια τά ξερορίζωναν σε λίγες

μέρες τά κοράκια δέν ήρθαν πιά γιατί φαίνεται ότι έχορτασαν και επειδής δέν εδρισκαν άλλα να φάν που είχαν φυτρώσει από τότε έφυγαν και τά δύο εμπόδια και μās άφησαν να κάνομε τήν εργασία μας: διαν τά φυτέψαμε, έπρεπε και να τά ποτίσωμε και δέν είχαμε βγάλει νερό στο περιβόλι: δ κ. Διευθ. μās έλεγε πηγαίνετε να φέρετε νερό από τό σχολείο και μείς δέν πηγαίναμε. Τέλος ότι ήθελαν να ξεραθοϋν από τό νερό πήγαμε και φέραμε. Όλα έπιασαν. Όταν έφθασε τό Πάσχα τότε βάλαμε και φασόλια: τά ποτίσαμε και φύγαμε, γιατί ήταν παραμονές και δέν είχαμε σχολείο.

Τή μεγάλη Παρασκευή ήρθε ή Φανή Η. στο σπίτι τό δικό μου, με πήρε και πήγαμε να τό ποτίσωμε. Αλλά δ κ. Διευθ. δέν ήταν εκεί και μείς φύγαμε χωρίς να τό ποτίσωμε. Μετά του Θωμά ήρθαμε σχολείο, με μιά μεγάλη χαρά πήγαμε στο περιβόλι και τί να ιδούμε! όλα ήταν άνω κάτω στο δικό μου περιβόλι μόνον οι φασουλιές είχαν μεγαλώσει. Αν πήτε για τά μαρούλια από 13 μόνον ένα μās άφησαν και αυτό μού και χωρίς φύλλα. Απ' τά λουλούδια μās πήραν δυό όζιες πανοέδες γαρύφαλλα και άλλα. Έπειτα εγώ δέν ήθελα να ποτίσω άφου μās πήραν τά καλλίτερα λουλούδια και έλεγα ότι δέν σηκώνω τον τενεκέ και ή Μαρίνα Κλ. φώναζε θά σε διώξω από τό περιβόλι. Τώρα τά περιποιόμεθα και τά ποτίζομε. Τά λουλούδια μεγάλωσαν βάλαμε και κρομμύδια και αυτά μεγάλωσαν εγώ έφερα και άλλα τρία μαρούλια και κοιτεύουν να κλείσουν. Δέν ξέρω πως στα ζεπάνια και στο κάρδαμο είναι κάμπιες και τά τρώγουν: μιά μέρα είχαμε δηλ. εγώ και ή Μαρίνα 2 κρινους στο νερό και μās τούς πήραν. Τό σχέδιό μας επειδή δέν ήτο τόσον καλό τό χάλασα και έκανα άλλο σχέδιον πιο ώραίο: οι άλλες με έλεγαν δέν βαριέσαι να τό ξανακάνης και μόλα ταϋτα τό έκανα και τά φύτεψα όλα τά λουλούδια που είχα βγάλει απ' τό πρώτο σχήμα. Κάναμε και μιά τέντα και έγινε στο τμήμα τό δικό μου κοντά. Τό πρωί και τό βράδυ άλλη δουλειά δέν κάνω να τό καθαρίζω και να γιομίζη* γύρω στο σχήμα έβαλα και φακή και τώρα τήν περιμένο να βγῆ.

«Αυτά για τό περιβόλι.» Φαίδρα Δ. (πρβλ. ΐδ. β. σ. 5, 11 σημ. και σελ. 219).

* «Κάθε φορά πέφτουν τά φύλλα μέσα στο τμήμα μας.» Μαρίνα Κλ.

Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Φανή Η. στὸ νέο τῆς τὸ

Θ'. Τμήμα.

Ἐδῶ ἡ συντρόφισσα τῆς Φανῆς, ἡ Εὐτυχία Β. μᾶς παρουσιάζει: ἰδιόρρυθμο χαρακτήρα πὸ ἀξίζει νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸν ἰδιαίτερα, γιατί μᾶς δείχνει ἀκόμα τι προσοχὴ ἀπαιτεῖ τὸ ἔργο τοῦ δασκάλου ὅταν θέλῃ ν' ἀναθρέψῃ ἄτομα καὶ διανοήματα, καὶ πόσο βλαβερὴ μπορεῖ νὰ εἶναι κάποτε ἡ ἀπροσεξία του. Ἡ Εὐτυχία Β. ἤρεμη, σιωπηλὴ, μελαγχολικὴ καὶ ἀποτραβηγμένη στὸν ἑαυτὸ τῆς, στεκόταν μακριὰ ἀπὸ τὶς συμμαθήτριές τῆς ἦταν σ' ὅλες καὶ σ' ὅλα ἀδιάφορη καὶ ψυχρὴ, μὰ πάντα καλόβουλη καὶ εὐγενικὴ σὲ ὄλες. Σὰ νὰ μὴ αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη νὰ κινήθῃ, νὰ παίξῃ, νὰ γελᾷ καὶ αὐτῇ. Στὰ παιχνίδια τῶν ἄλλων ἔμενε παράμερα ἤσυχος θεατῆς, χωρὶς νὰ λαβαίνει ποτὲ μέρος, καὶ ὅσες φορές θέλησα νὰ τὴν παρακινήσω νὰ παίξῃ, αὐτὴ ἀποτραβιόταν πῶς πολὺ στὸν ἑαυτὸ τῆς. Εἶχε μῆσα τῆς κάτι βαθιὰ θρησκευτικὸ, καὶ ἡ διαφορά τῆς θρησκείας τῆς μὲ τὴ δική μας τὴν ἐσπρωχνε σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἄλλες* τὸ λέει ἡ ἴδια στὴν ἐκθεσὴ τῆς «ἐσπερινὸς στὸ ἐξωκλήσι» (σ. 235). Δὲν ἦταν ὅμως μονάχα αὐτὸς ὁ λόγος, γιατί καὶ μὲ τὶς λίγες ὁρθόθρησκές τῆς δὲν εἶχε ποτὲ ἰδιαίτερο σύνδεσμο. Σὲ κάτι ἀσκήσεις γλωσσικῆς μοῦ ἔγραψε κάποτε τὴν ἀκόλουθη φράση: «ὁ ἄνθρωπος μὴ εἶθε πλήρεις ἁμαρτιῶν» αὐτὰ τὰ λόγια τῆς, τὰ τόσο ἀταίριαστα γιὰ ἕνα παιδί, καὶ ἂν ἀκόμα τ' ἀποδώσουμε σὲ περαιομένη σχολικὴ ἐπίδραση (ὅπως τὸ «ὁ ὑψωθεὶς ἑαυτὸν ταπεινώνεται ὁ δὲ ταπεινὸς ἑαυτὸν ὑψωθήσεται» τῆς Φανῆς Η.), ἐδῶ γιναι μὲλα ταῦτα ἀπὸ ἀληθινὴ πίστη. Σὲ μιὰ ἐκθεσὴ τῆς «ἀπὸ τῆς χθεσινῆς ἡμέρας» γράφει: «... ἀλλ' ὅτε ἐπίστρεψαν αἱ ἄλλαι συμμαθήτριά μου ἐκ τοῦ περιπατοῦ μᾶς εἶδον νὰ κάμωμεν γυμναστικὴν τὸ θέμα ἐπὶ τῶν δακτύλων βάδιμα καὶ μᾶς περιεγέλων ἀντὶ νὰ προσέχουν»*. Τέτοια περιωρισμένη ἀντίληψη δὲν μπορούσε βέβαια νὰ εἶναι ἐλαστικὴ γιὰ τὶς συμμαθήτριές τῆς. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτὰ κάποια φράση στὴν ἐκθεσὴ τῆς «ὁ ἐσπερινὸς στὸ ἐξωκλήσι» μᾶς δίνει ἄλλη βαθύτερη αἰτία στὴν ψυχολογικὴ τῆς κατάστασιν οἱ ἄλλες μαθήτριες εἶχαν μὴ μῆσα στὴν ἐκκλησία, αὐτὴ ἔμεινε μόνη ἔξω καὶ «ἔβλεπε, ὅπως λέει, τὰ μεγάλα ἄσπρα κύματα καὶ φοβόταν πολὺ». Μιὰ ψυχικὴ δειλία ἐμπρὸς στὴ μεγάλη ζωὴ καὶ τὴν κίνηση εἴτε ἀπὸ τὴ φύση εἴτε ἀπὸ τ' ἄλλα παιδιὰ τῆς κλονίζε τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὴν ἐσπρωχνε ἄθελα στὴ μόνωσίν τῆς. Τὴ φαινομενικὴ ἀδιαφορία τῆς τὴν πλήρωναν οἱ συμμαθήτριές τῆς μὲ ἀδιαφορία καὶ ὀρθόδοξο ἐγωισμὸς τῆς ρίχνοντας τὸ δικὸ τῆς λάθος στοὺς ἄλλους τὴν ἔκανε νὰ βλέπῃ τὸν ἑαυτὸ τῆς σάν παραμυθημένο καὶ παραπεταμένο στὴν κοινότητα τοῦ σχολείου μᾶς.

Ὅταν θέλαμε ν' ἀρχίσουμε τὴ δουλειὰ στὸ περιβόλι, ἐνὸς οἱ ἄλλες μαθήτριες εἶχαν σχηματίσει τὶς δικές τους ομάδες, ἡ Εὐτυχία Β. ἔμεινε μονάχη. Σκέφτηκα νὰ τὴ βάλω σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ τμήματα, μὰ ὑπῆρχε φόβος νὰ αἰσθανθῇ τὸν ἑαυτὸ τῆς πῶς ἔξω στὴν ἀνοιχτὴ ζωὴ πὸ βασιλεὺς σὲ κάθε ομάδα, ἀντὶ νὰ παρασυρθῇ ἀπ' αὐτῇ. Γιατὸ νόμισα σωστότερο νὰ τὴ βάλω σ' ἕνα τμήμα μὲ τὴ γυναίκα μου, ἀφοῦ μάλιστα συχνὰ μιλούσαμε μαζί γιὰ τὸν περιεργὸ χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ* θὰ προσπαθοῦσε νὰ τῆς κερδίσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη, νὰ τῆς στερεώσῃ τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ σιγὰ σιγὰ νὰ τὴν μπιάσῃ στὴ σχολικὴ ζωὴ. Ἡ

* Πρὸς. ἀκόμα π. Εὐτυχία Β. σ. 232 καὶ 237.

Εὐτυχία μὲ μεγάλη χαρὰ, ὅπως καὶ ἡ ἴδια γράφει, δέχτηκε τὴ μεγάλη συντρόφισσά τῆς, καὶ σὰ νὰ τὸ πῆρε μάλιστα γιὰ ἰδιαίτερον εὖνοια. Ἡ δουλειὰ εἶχε ἀρχίσει, καὶ τότε τῆς εἶπα νὰ πάρουν στὸ τμήμα τους κ' ἕνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τῆς γωνίας πὸ περισσεύει, μὲ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅπως λέει ἡ Εὐτυχία, ὅτι καὶ γὼ θὰ τὴ βοηθοῦσα ἰδιαίτερα. Ἡ γυναίκα μου ὅμως ἀναγκάστηκε σὲ λίγο ν' ἀραιώσῃ τὴν ἐργασία τῆς στὸν κήπον, καὶ γὼ πὸς ἔπρεπε νὰ ὀδηγῶ καὶ νὰ βοηθῶ παντοῦ δὲν μπορούσα ν' ἀφιερωθῶ μόνο σ' ἕνα τμήμα. Γιατὸ ἔστειλα κορίτσια ἀπὸ διάφορα τμήματα μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ τὴ βοηθήσουν στὸ σκάψιμο. Μὰ τὸ τμήμα αὐτὸ ἔμεινε πίσω, καὶ μάλιστα τὸ εἶδα ἐπισημασθῆκα μὰ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες γκρίνιες τῶν μικρῶν κ' ἔδωκα γιὰ συντρόφισσα τῆς Εὐτυχίας Β. τὴ Φανή Η., πὸς θὰ ἔδρασκε, ὅπως εἶπα, ἀνοχὴ καὶ θὰ ἔδινε ζῆλο, δουλειὰ καὶ χαρὰ. Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα πὸς ἡ Εὐχ. Α. τὰ παίρνει καὶ τὰ διατυπώνει στὴν ἐκθεσὴ τῆς σύμφωνα μὲ τὸν ἀποτραβηγμένον χαρακτήρα τῆς:

«Ἀπὸ πολὺ καιρὸ λέγαμε νὰ ἐνοικιάσουμε ἕνα περιβόλι γιὰ νὰ κάνουμε γυμναστικὴ καὶ νὰ φυτεύουμε καὶ διάφορα ἄνθη κλπ. Ἀλλὰ δυστυχῶς εἶχαμε ἕνα περιβόλι κοντὰ στὸ σχολεῖο καὶ δὲν μᾶς τὸ ἔδιναν. Ὁ κ. Διευθ. ἐφρόντιζε μὲ ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸ πάρουμε, ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο δὲν μᾶς τὸ δῖναν. Ἀφοῦ μᾶς ἔδωσαν ὅσον καιρὸ μᾶς τὸ ἔδωσαν. Ἡ χαρὰ μας ἦταν μεγάλη ὅταν ἀκούσαμε ὅτι τὸ πῆραμε τὸ περιβόλι. Μιὰ μέρα μᾶς πῆρε ὁ κ. Διευθ. καὶ πῆγαμε νὰ τὸ ἴδουμε* εἶναι μεγάλο πολὺ, ἦταν γεμάτο χόρτα μεγάλα καὶ εἶχε πέτρες κλπ. Τότε ἀρχισα νὰ μᾶς ὀρίζῃ τὰ διάφορα μέρη σὲ κάθε μία. Ἀφοῦ μᾶς ἐμοίρασε τὰ μέρη τὴν ἄλλη μέρα παρήγγειλε νὰ μᾶς κάμουν τὰ σκαλιστήρια γιὰ νὰ σκάβουμε καὶ καθαρίζουμε τὸ μέρος. Σὲ λίγες μέρες μᾶς φέραν τὰ σκαλιστήρια. Ἐμένα μὲ ἔδωκε ὁ κ. Διευθ. μὲ τὴν Κυρίαν του καὶ ἤμουν εὐχαριστημένη μὸς ἔδωκε δὲ ἕνα μέρος κοντὰ σὲ μιὰ γωνία* ἀλλ' ἐπειδὴ τὴ γωνία δὲν τὴν εἶχε καμιά μὸς εἶπε νὰ τὴν πάρω καὶ αὐτὴ καὶ εἶπε ὅτι θὰ ἔλθῃ καὶ ὁ κ. Διευθ. τότε ἐχάρηκα πῶς πολὺ διότι θὰ εἶχα καὶ ἄλλον νὰ μὲ βοηθῇ καὶ νὰ τελειώσω τὸ μέρος μου πῶς γρήγορα. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ γωνία ἦταν γεμάτη πέτρες μεγάλες καὶ ἡ στενοχωρία μου ἦταν μεγάλη διότι ἡ Κυρία τοῦ Διευθ. δὲν ἤρχετο συχνά εἰς τὸν κήπον καὶ ὁ Κ. Διευθ. δὲν ἔρχονταν στὸ μέρος μᾶς, ἀλλὰ πῆγαμε καὶ βοηθοῦσε τὶς ἄλλες* κάπου κάπου ἔλεγε σὲ κανένα κορίτσι νὰ μὲ βοηθήσῃ ἀλλὰ καὶ κείνο ἔρχονταν λίγο καὶ ἔφευγε πάλι γιὰ νὰ πάῃ στὸ δικὸ τῆς μέρος. Ἐγὼ ὅσο ἔβλεπα τὰ κορίτσια ἄλλα νὰ ἔχουν καθαρίσῃ τὸ μέρος τους καὶ ἄλλα νὰ κάμουν τὰ σχήματα ἐγὼ πῶς πολὺ ἐστενοχωροῦμαι. Ἀλλὰ χθὲς ἦλθε ἡ Φανή Η. διότι δὲν ἤθελε τὸ μέρος τῆς καὶ εἶπε θὰ τελειώσουμε ὀλίγο πῶς γρήγορα. Τώρα σκαπτόμαστε τί σχέδια νὰ τοῦ κάμωμε ἀλλὰ ἔχουμε καιρὸ ἀκόμη γιατί ἀκόμα σκάβουμε καὶ καθαρίζουμε τὶς πέτρες. Στὸ περιβόλι ἔχουμε καὶ ὀλίγα παλαιὰ θρανία γιὰ νὰ κάμουμε μαθήματα Ἑλληνικά κλπ. Ἀλλὰ εἶναι ἥλιος καὶ μᾶς καίει καὶ ἀναγκαζόμαστε μερικὲς νὰ βάλωμε φάθινα καπέλλα». Εὐτυχία Β. (πρὸς. ἰδ. β. σ. 5, 18 καὶ παραπ. σ. 235).

Ὅσο κι' ἂν χάρηκα μὲ τὴν πρόοδο πὸς μὸς παρουσίασε ἡ παραπάνω ἐκθεσὴ καὶ στὸ ἔθος καὶ στὸ λευτικὸ καὶ στὸν πλοῦτο ἀπὸ τὶς παραστάσεις, ἡ χαρὰ μου ἦταν πολὺ μικρότερη ἀπὸ τὴ λύπη πὸς ἀπὸ λάθος δικὸ μου βρῆκαν τροφὴ συναισθήματα πὸς εἶχαν φανερωθῇ καὶ ζητούσα νὰ τὰ πολειώσω. Τώρα βέβαια μὲ τὴ νέα συντρόφισσα χύνεται καὶ δῶ κάποια ζωὴ καὶ χαρὰ πὸς εἶχε χωρὶς ἀμφιβολία εὐεργετικὴ ἐπίδρασιν καὶ στὴν ἀποξενωμένη μαθήτρια. Ἀπὸ τὴν ἴδια δὲν

τὸ μαθαίνομε, γιατί δὲν ὑπολόγισα δυστυχῶς τότε πόσο σημαντικό θὰ ἦταν νὰ ἔχω ἐκθεσὴ τῆς μὲ τὸ θέμα «καὶ πάλι τὸ περιβόλι». Κάτι ὁμως μαθαίνομε ἀπὸ τὴν ἐκθεση τῆς συντροφισσῆς τῆς Φανῆς Η.

Καὶ πάλι τὸ περιβόλι.

« Ἀφοῦ καθάρισαμε καὶ φύτεψαμε τὸ περιβόλι, μᾶς ἔνυχαν πολλὰ περιστατικά τὰ ὁποῖα ὄχι νὰ μᾶς ὠφελήσουν ἀλλὰ νὰ μᾶς καταστρέψουν ἐντελῶς τὸ περιβόλι μας. Καὶ α' ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ λεηλασία ποῦ μᾶς ἔκαμαν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα, διότι δὲν εἴχαμε σχολεῖο καὶ γι' αὐτὸ κάποιος θὰ βρῆκε εὐκαιρία καὶ ἦλθε σὰν καλὸς νοικοκύρης. Πρῶτα πρῶτα δὲ πιστεύω νὰ ἦλθε σιὸ δικό μου περιβόλι διότι εἶναι κοντὰ σιὸ τοῖχο καὶ μοῦ ἔβγαλε ὄλους τοὺς πανσέδες ποῦ εἶχα μὲ κούρψεψε ὄλα τὰ κρεμμύδια μὲ πάτησε μερικὰ πιτζέλια καὶ πολλὰ ἄλλα καὶ ὄχι μόνον τὸ δικό μου περιβόλι ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα περιβόλια ἔκαμε ζημιές, ἀπὸ τὴν Φαῖδρα Δ. ἔβγαλε ὄλα τὰ μαρούλια, τὰ κρεμμύδια, θάβαλε καὶ λίγο ξυδάκι μὲ λίγο λαδάκι καὶ ἔκαμε μιά σαλάτα πολὺ καλὴ μὲ τὸ κατόρθωμα ποῦ ἔκαμε. Τέλος πάντων περῶσαν ὄλα αὐτὰ βάλουμε καὶ ἄλλα λουλούδια καὶ πάλι ἔγινε καλὸ τὸ περιβόλι ἀλλὰ ὄχι ὅπως πρῶτα. Καλὰ τὰ φύτεψαμε, τὰ τακτοποιήσαμε ἔπειτα ὁμως θέλαμε καὶ νερό. Μᾶς εἶπε λοιπὸν ὁ κ. Διευθυντῆς ὅτι θὰ ἔχωμε νερό μέσα σιὸ περιβόλι μας, ἀλλὰ ἔπειτα μᾶς εἶπε ὅτι δὲν εἶναι δυσκολία νὰ παίρνωμε νερό καὶ ἀπὸ τὴν τουλούμπα τοῦ σχολείου τότε καὶ μεῖς ἀρχίσαμε λίγο λίγο καὶ πέρνωμε νερό καὶ ποτίζομε τὸ περιβόλι μας καὶ γίνεται ἀνθηρὸ καὶ ὠραῖο καὶ ἀνοίγουν τὰ λουλούδια μὰ χαρά.

Μετά μᾶς εἶπε ὁ κ. Διευθυντῆς ὅτι θὰ ἐρχώμαστε κάποτε νὰ κάνουμε μάθημα ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν, διότι μᾶς ἐμπόδιζεν ὁ ἥλιος τότε ὁ κ. Διευθυντῆς πῆρε ἕνα μᾶστορα καὶ μᾶς ἔκαμε μὰ τέντα μὲ διάφορα χόρτα καὶ δὲν μᾶς πειράζει διόλου ὁ ἥλιος ἐρχόμεθα τώρα τακτικά καὶ κάνουμε μάθημα καὶ πιστεύω νὰ ἐρχώμαστε τακτικά νὰ κάνουμε καὶ μὲ τὸν κ. Τσαμασοφῶρον φυτολογία διότι εἴμεθα τώρα εἰς τὸ μάθημα τῆς γονιμοποιήσεως καὶ μᾶς δείχνει τὰ διάφορα ἄνθη πῶς γονιμοποιοῦνται καὶ ἔτσι ἐξακολουθοῦμεν τὰ μαθήματά μας μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν. Φανή Η.*. (πρβλ. ἴδ. β. σ. 6 καὶ π. σελ. 237).

* Χαρακτηριστικὸ εἶναι πῶς καὶ οἱ δύο μαθήτριες ποῦ ξεχώρισαν ἀπὸ τὸ τμήμα τῶν μικρῶν, ἡ Φαῖδρα Δ. καὶ ἡ Φανή Η., σιὸς ἐκθέσεις τους «καὶ πάλι τὸ περιβόλι» μιλοῦν σὰ νὰ πρόκειται γιὰ δικό τους μόνον τμήμα καὶ δική τους μονάχα ἔργασια. «Ἐγὼ ἄλλαξα τὸ σχέδιο — ἐγὼ τὸ ἐφύτεψα — ἀπὸ τὸ δικό μου τμήμα μοῦ ἔβγαλε τοὺς πανσέδες ποῦ εἶχα» κτλ.

Ἀπὸ τίς τρεῖς ἐκθέσεις ποῦ εἶδαμε παραπάνω μὲ τὸ θέμα «καὶ πάλι τὸ περιβόλι», μάθαμε πῶς τ' ἀποτελέσματα στὰ τρία τουλάχιστο τμήματα ἦταν εὐχάριστα, μὲ ὄλες τίς δυσκολίες ποῦ εἴχαμε νὰ ὑπερνικήσωμε. Ἡ λεηλασία τῶν λουλουδιῶν μας ποῦ ἔγινε σιὸς διακοπῆς τοῦ Πάσχα, ἦταν σχεδὸν γενική, καὶ γιὰ μιά στιγμὴ ἀπογοητεύτηκαν τὰ περισσότερα παιδιά, σὰν εἶδαν τοὺς κόπους τῶν χαμένων*. Μὲ τὴν καλὴ ὁμως θέληση οἱ ζημιές διωρθώθηκαν γρήγορα. Ἡ ἄγρια ἐπίθεση τῶν κορακιῶν μᾶς ἔδειξε πόσο βλαβερὰ εἶναι τὰ μαῦρα αὐτὰ πουλιά καὶ πῶς ἔπρεπε ν' ἀποφύγωμε τὴν καταστροφὴ ποῦ ἔφερναν. Μὰ τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο ἦταν τὸ νερό ποῦ ἔπρεπε νὰ τὸ κουβαλοῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖο 50-60 μέτρα μακριά. Στὴν ἀρχὴ μᾶς ὑποσχέθηκαν ἀπὸ τὴν δημορχία ὅτι θὰ βάλουν τρόμπα μέσα στὴ μάντρα, ἀλλὰ τὰ ἔξοδα ἦταν πολλὰ, ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ σχολείου εἶχε ἐξαντληθῆ, καὶ πίστωση δὲ μᾶς ἔδιναν γιὰ πράγμα ποῦ θὰ μᾶς χρησίμευε μόνο 2-3 μῆνες ἀκόμα γιὰ τὸν ἐρχόμενο χρόνο θ' ἀλλάζαμε καὶ σχολεῖο καὶ περιβόλι. Οἱ μικρότερες μαθήτριες κουβαλοῦσαν τὸ νερό μὲ προθυμία, μὰ οἱ μεγαλύτερες δὲν ἤθελαν νὰ περνοῦν μὲ τὸν τενεκέ στὰ χέρια σὲ δρόμο, ἔστω καὶ ἀπόκεντρο. Καὶ ὁμως μὲ τὴν ἰδέα ὅτι σὲ λίγο θὰ βγάλουν νερό μέσα σιὸ περιβόλι, πτότιζαν καὶ αὐτές, ἀναγκαστικά ὁμως καὶ ἀπρόθυμα. Μὰ δταν εἶδαν ὅτι ἡ τρόμπα δὲν μπορεῖ νὰ γίνη, ἡ ἀντίστασή τους σ' ἕνα ἰδίως τμήμα ἔφτασε ὡς τὴν ἀπεργία. Δυὸ τρεῖς μάγκες ποῦ μᾶς ἐνοχλοῦσαν, δταν πρωτοπήραμε τὸ περιβόλι, οὔτε ξαναφάνηκαν ἀπὸ τὸ φόβο τῆς ἀστυνομίας. Ὁ δρόμος τοῦ σχολείου μας ἦταν παράμερος καὶ οἱ διαβάτες ἀραιοί. Ὡστε ὁ κύριος λόγος ποῦ τίς ἔκανε δισταχτικὲς ἦταν ἡ ντροπὴ γιὰ τὴν πρόστυχη δουλειά. Ποῦ ἀκούστηκε ὡς τώρα κορίτσια καλῶν οἰκογενειῶν νὰ κουβαλοῦν τενεκέδες μὲ νερό, καὶ μάλιστα σιὸ δρόμο! Γιαυτὸ ἐπέμενα, καὶ δταν ζήτησαν νὰ πάρουν μὲ πληρωμὴ 2-3 παιδιά γιὰ νὰ κουβαλοῦν αὐτὰ νερό ὡς τὸ περιβόλι, δὲν τὸ ἐπέτρεψα. Οἱ μικρὲς πτότιζαν ταχτικά τὰ τμήματά τους, ὥσπου τέλος ἡ ἀμιλλα, μὰ προπάντων ἡ φωνὴ τῶν διψασμένων λουλουδιῶν — τῶν παιδιῶν τους — ὑψώθηκε πιδ δυνατὴ ἀπὸ τὴν φωνὴ τοῦ δασκάλου καὶ ξυπνώντας, ὅπως τὸ περίμενα, τὸ συμπαθητικὸ συναίσθημα σιὸς μεγάλες νίκησε

* Ἡ Φαῖδρα Δ. μάλιστα ἀπογοητεύτηκε, ὅπως τὸ λέει καὶ ἡ ἴδια, τόσο ποῦ δὲν ἤθελε πιά νὰ δουλέψῃ.

κάθε διαταγμό. Ξραιότατα περιγράφει την έσωτερική αυτή πάλη στην έκθεσή της ή Ζωή Β. από το πρώτο τμήμα, απ' όπου είχα και την πιο μεγάλη αντίδραση:

Τμήμα Α'.

Και πάλι το περιβάλλο.

«Αφού τό σχεδιάσαμε τό τμήμα μας, έπρεπε νά τό φυτεύσουμε και καθώς σās προείπα τί λουλούδια θά βάζαμε αυτά και φυτεύσαμε. Όσοπου νά πιάσουν δέν μās έκανε και πολύ γούστο, αλλά μόλις άρχισαν νά βγάζουν φύλλα άμέσως μās ήλθε ή όρεξις και τό περιποιόμαστεν*. Άμέσως είδαμε ότι χρειάζεται νερό, πράγμα τό όποιον δέν προείδαμε νά τό ζητήσουμε από πριν για νά μās τό έχουν έτοιμο· αλλά και νά ζητούσαμε δέν θά μās τό έβαζαν, γιατί έως τώρα δέν μās τό έφεραν στην άρχή παριγοριόμαστεν γιατί μās έλεγαν πότε ό κ. Σαράτης, πότε ό κ. Διευθυντής, πότε ή κ. Κουκουλή ότι αύριο την Δευτέρα θά στείλουν από τή δημορχία νά μās βγάλουν· μάλιστα μās έλεγαν και τον τόπο πού θά μās τό έφεραν για νά είναι κοντά σ' όλα τά τμήματα, στο δικό μας μπροστά. Ημείς σ' αυτό τό διάστημα κοβαλούσαμε νερό και έλεγε ή μιά στην άλλη έ καυμένη θά τελειώσουν τά βίασανά μας· νά τώρα από την άλλη εβδομάδα θά τό έχωμε μέσα στο περιβάλλο μας και θά ποτίζωμε όσο θέλωμε. Άλλά περιμέναμε μιά δυό εβδομάδες, ένα μήνα και ούτε νερό ούτε ανθρώπους για νά μās βγάλουν· ημείς παραπονεθήκαμε γι' αυτό και συμφωνήσαμε νά μήν ποτίσωμε πιά άν δέν μās βγάλουν νερό. Εν τώ μεταξύ έμεγάλωναν τά λουλούδια μας· μυζέλια, κρεμμυδάκια, σκοροδάκια, φακή, ρεβύθια, καλαμποκιές, μαρούλια φύτερωσαν όλα και όλα θέλανε νερό και μās φαινόταν σά νά μās παρακαλούσαν νά τά ποτί-

* Με τί άνυπομονησία περίμεναν τά παιδιά νά καρποφορήσουν οι κόποι τους, και με τί ενδιαφέρον παρακολουθούσαν τό άνοιγμα και μεγάλωμα των λουλουδιών, μās τό λέει άρκατά καλά ή 'Α θ η ν α Ρ. «... Όταν τά φυτέψαμε, αυτά έπειδή δέν είχαν πιάσει ρίζα εις τό καινούριο χώμα, μαραινόνταν και μου έλεγε ή 'Ιφιγένεια Ε. ότι δέν θά πιάσουν. Άλλά εγώ δέν τό έπίστευα, γιατί και εις τό σπίτι μου είχα φυτέψει και εις την άρχή έτσι μαραινόνταν, αλλά ύστερα έπιασαν και τώρα έχουν λουλούδια. — 'Ιφιγένεια Ε.: Μά πότε καυμένη 'Αθηνά θά άνθίσουν αυτά τά λουλούδια; Έγώ τά βαρέθηκα, όλο φύλλα είναι, ποτέ δέν έχουν λουλούδια. — Έγώ: Μά έτσι γρήγορα θέλεις ν' άνθίσουν; Με τον καιρό του και αυτό θά γίνη. — Ένα πρωτ ήλθα στο περιβάλλο και είδα πάντε πανσέδες άνοιγμένους και άμέσως φώναξα την 'Ιφιγένεια και τή Βασιλική και τους είπα· δες Ι. και σό Β. πού έχετε παράπονο ότι τά λουλούδια μας δέν άνθίζουν!»

σωμε, γιατί τά φύλλα τους έπεφταν κάτω από τή δίνα, και ημείς αναγκαζόμαστεν νά τά ποτίσωμε*. Μόλις φύτερωσαν τά φασόλια έρχονταν κάτω κοράκια και μās τά ξεφύτρωναν. Έμείς μόλις τά είδαμε σκεπάσαμε τά φασόλια με έφημεριδες και έτσι μεγάλωσαν και δέν μπορούσαν πιά νά μās τά ξεριζώσουν. Έπειτα πάλι τώρα πού κάναμε παύσεις για τό Πάσχα ήλθαν κάτω ζηλιάριδες και μās έβγαλαν τά μαρούλια φαίνεται τή Μ. Παρασκευή, γιατί ήταν κατάλληλα για σαλάτα. Ημείς στον τόπο πού ήταν τά μαρούλια βάλουμε ντοματιές. Τώρα μεγάλωσαν τά λουλούδια άνθισαν και πρασίνισαν, και τά λαχανικά και αυτά βγάζουν λουλούδια για νά δέσουν καρπό. Θέλουν όμως νερό για νά μεγαλώσουν ακόμα και αυτού τά φέρομε σκούρα λίγο. Έδνυχώς είμεθα 5 ή 4 διότι ή καυμένη ή Μαρία, καθώς σās έλεγα πριν, δέν μπορεί νά ποτίζη». Ζωή Β. (πρβλ. παραπ. σ. 246).

Τμήμα Γ'.

Ένώ όμως μικρές και μεγάλες όλες εργάζονταν με προθυμία, στο δέκατο τμήμα όπου είχαν συγκεντρωθή τέσσερες οι μεγαλύτερες μαθήτριες ή δουλειά δέν πήγαινε καθόλου καλά. Τους έπεφτε βαρό τό σκάψιμο, ίσως τους φαινόταν και άσκοπο, στις άφθονες πέτρες πού είχε τό τμήμα τους βρήκαν κάπως τή δικαιολογία πού γύρευαν, κ' έτσι έμεναν πάντα στην άρχή. Δέ θέλησα νά τους έπιβληθώ με την πεποίθηση πώς τά πράγματα θά έπιβληθούν μόνα τους. Και δέ γελάστηκα· σε λίγες μέρες σκάψιμο και σχέδιο τελείωσαν, με τ' αποτελέσματα γεννήθηκε ή αγάπη τής δουλειάς και όλοένα μεγάλωνε, όσοπου μās έδωσε στο τέλος ένα από τά ωραιότερα και πλουσιώτερα τμήματα. Πώς έγινε αυτό χωρίς την επέμβαση του δασκάλου, πού καθόλου άπίθανο άν γινόταν νά είχε αντίθετα αποτελέσματα, μās τό λένε τά ίδια τά παιδιά στις έκθέσεις τους:

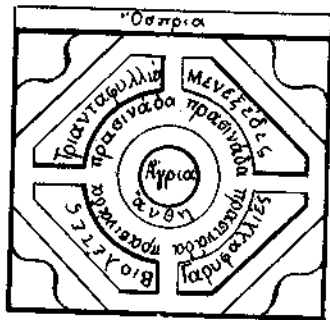
«... Ντρέπομαι» γράφει ή Γαρυφαλλιά Γ. στη θεία της, «νά σου πώ ότι τό δικό μας τμήμα, τό όποιον άνήκει σε τέσσερες, δέν είναι ούτε από τίς πέτρες καθαρισμένο· διότι και οι τέσσερες καθήμεθα και σχεδιάζαμε πώς νά κάμωμε τό σχήμα, και λέγαμε

* «... Στην άρχή μερικές μαθήτριες δέν ήθελαν νά παίρνουν νερό από τό σχολείο και δέν ποτίζαν, έπειτα όμως φαίνεται λυπήθηκαν τά λουλούδια τους και άρχισαν νά ποτίζουν και ακόμη ποτίζουν». Β α λ σ α μ ή Μ π.

«... Ό κ. Α. μās έλεγε πηγαιντε νά φέρετε νερό από τό σχολείο και ημείς δέν πηγαίναμε. Τέλος ότι ήθελαν νά ξεραθούν από τό νερό πήγαμε και φέραμε». Φ α ι δ ρ α Δ.

μάλιστα νά μὴν τὸ ποῦμε σὲ κανένα καὶ τὸ κάνουν τὸ ἴδιον. Καὶ τώρα! τώρα ὅλη ἐκείνη ἡ χαρὰ τῆς πρώτης ἡμέρας μετεβλήθη σὲ λύπη ἴσως δὲ καὶ ζήλια, γιατί βλέπομε ὅτι ὅλα εἶναι ἔτοιμα καὶ τὸ δικό μας... Πιστεύω ὅμως σὲ λίγες μέρες θὰ εἶναι ἔτοιμο καὶ θὰ σοῦ γράψω τότε τὰ ἄνθη ποῦ θὰ φυτεύσωμε». (πρβλ. π. σ. 212).

Ἡ συντροφισσά της Εὐδοκία Μ. προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀργητα, ἀδέξια ὅμως, ἀφοῦ στὴν ἀκόλουθη περίοδο ὁμολογεῖ τὴν ἀμέλειά τους χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ: «Ὅλα τὰ κορίτσια ἔσκασαν τὸ τμήμα τους ἔκαναν τὸ σχῆμα, καὶ ἐμεῖς ἀκόμη, ἐπειδὴ τὸ δικό μας μέρος ἔχει πολλές πέτρες. Ἀλλὰ καὶ ἐμεῖς τώρα βάλουμε ἐπιμέλεια καὶ σὲ δύο τρεῖς ἡμέρες θὰ τὸ τελειώσουμε καὶ θὰ τὸ κάμωμε καλύτερο ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἐχομε δὲ σκοπὸν τὸ ἐξῆς σχῆμα νὰ κάμωμε:

Ἄν ἡ Εὐδοκία Μ. δὲ μᾶς εἶπε καθαρά τὰ ἐλατήρια ποῦ τὶς ἔσπρωξαν στὴ δουλειά, μᾶς κάνει ὅμως νὰ χαροῦμε μὲ τὰ ἀποτελέσματά της:

Καὶ πάλι τὸ περιβόλι.

«Τώρα πιά στὸ περιβόλι τελειώσαμεν ἀπὸ τὸ σκάψιμο καὶ ἀπὸ φύτευμα, ἔχομε μόνον νὰ τὸ ποτίζωμε καὶ νὰ βγάλουμε χορτάκια. Τώρα μᾶς ἄρσσει πὺ πολὺ διότι ἄνοιξαν τὰ λουλούδια, οἱ παπαρούνες μάλιστα καὶ οἱ βιολέτες μὲ τὰ ζωηρά τους χρώματα μᾶς τὸ κάνουν πὺ φιγουράτο. Ἀδὰ τὰ λίγα εἶναι γιὰ τὰ λουλούδια μᾶς. Τὰ ὄσπρια ἐπίσης προώδενσαν κ' αὐτὰ, οἱ φακὲς μεγάλωσαν καὶ πλησιάζουν νὰ ἀνθίσουν, τὰ κρεμμύδια καὶ τὰ σκόρδα φύτρωσαν καὶ οἱ φασολιές χροιάζονται ξύλα γιὰ νὰ τίς στηρίζουμε. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι κορτά στὸ τοῖχο θὰ ἀπλώσουν ἔπειτα σάν περιπλοκάδα καὶ θὰ δίνουν σιὰ καὶ στὰ ἄλλα». Εὐδοκία Μ. (πρβλ. ἰδ. β. σ. 6 καὶ παραπ. σ. 236).

Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Ἀλκμήνη Τσ. «Τὸ δικό μας τμήμα ἔμεινε ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα τμήματα πίσω στὸ σκάψιμο διότι πάντοτε διαν θὰ ἐρχόμθα στὸ περιβόλι νὰ σκάψωμε, θὰ ἀρχίζαμε τὴν κομβέντα. Τὰ κορίτσια ὅλα μᾶς ἔλεγαν ἐσεῖς πότε θὰ κάμετε τὸ σχέδιο; Δοιπὸν καὶ ἡμεῖς μιά μέρα βάλουμε ὅλα τὰ δυνατὰ μας καὶ τὸ σχεδιάσαμε ἡμεθα δὲ ὅλο χαρὰ διότι ἐτελειώσε καὶ τὸ δικό μας. Τὴν ἄλλη ἡμέρα φέραμε ἄνθη καὶ τὰ φυτέψαμε, εὐτυχῶς δὲ ἔπιασαν ὅλα καὶ τὸ περιβόλι μας ἔγινε ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα. Ἦλθαν αἱ ἡμέρες τοῦ Πάσχα, ἐπρόκειτο δὲ νὰ κάμωμε 15 ἡμέρες διακοπές, καὶ ἔσκεπτόμθα τί θὰ γίνῃ τὸ περιβόλι. Ἀλλὰ ὁ κ. Διευθυντὴς εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ πάρῃ δύο λούστρους καὶ νὰ μᾶς τὸ ποτίζῃ. Τὴν Τρίτη τὸ Πάσχα διαν ἦλθαμε στὸ σχολεῖο, ἡ πρώτη δουλειά μας ἦταν νὰ πάρωμε τὸ κλειδί καὶ νὰ τρέξωμε στὸ περιβόλι. Ἐγὼ καὶ ἡ Εὐδοκία Μ. τρέξαμε ἀμέσως στὸ τμήμα μας νὰ τὸ ἰδοῦμε, τὸ αὐτὸ δὲ ἔκαμε καὶ κάθε μιά. Πολλές διαν ἐπῆγαν στὸ τμήμα των τὸ βοῆκαν ἄνω κάτω—διότι κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν διακοπῶν μπῆκαν μέσα παιδιὰ καὶ ξεροζίζωσαν ἀρκετὰ ἄνθη. Ἀλλὰ εὐτυχῶς ἐμᾶς δὲν μᾶς πείραξαν τίποτε. Τώρα τὸ περιβόλι μας εἶναι μιά χαρὰ διότι ὅλα τὰ ἄνθη ἄνοιξαν.

Ἐγὼ τέλος πάντων τὸ δικό μας περιβόλι δὲν τὸ παραβάλλω μὲ κανένα».*

*

Ἔτσι ὅλα τὰ μικρὰ περιβόλια πρόκοψαν⁽¹⁰⁾, καὶ ἐβγαλαν λουλούδια, φυτώρια καὶ σπόρους, ποῦ θὰ μᾶς χρησίμευαν τὸν ἄλλο χρόνο γιὰ τὸ μόνιμο πιά περιβόλι ποῦ θὰ παίρναμε. Μὰ σὲ δύο ομάδες δὲν ἄρσσε τὸ σχέδιο ποῦ εἶχαν κάμει στὸ τμήμα τους καὶ θέλησαν νὰ τὸ ἀλλάξουν. Εἶχαν πιά φυτέψει τὰ λουλούδια καὶ ὅμως ἀφῆσαν νὰ γίνῃ ἡ ἀλλαγὴ, γιατί ἔτσι θὰ εἶχαμε μιά καλὴ ἀσκηση γιὰ τὴ μεταφύτση. Γιὰ τὸ ἕνα, τὸ ὄγδοο τμήμα, μᾶς μίλησε ἡ Φαίδρα Δ. (σ. 254), καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀλλαγῆς τὰ τόνισε ἡ συντροφισσά της Μαρίνα Κλ. «... τώρα ὅμως ἔγινε ὠραιότερο, ὅλο δὲ τὸ περι-

* Πρβλ. δοκιμαστικὴ ἐκθεση Ἀλκμήνης Τσ.: «... ἀλλ' ἐπειδὴ [ἡ ἀλώπηξ] δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνέβῃ ἐπὶ τοῦ δένδρου ἤκουσε ὅμως ποιε ὅτι οἱ κόρακες κολακεύονται καὶ ἤρχισε νὰ ἐπαιρῇ τὸν κόρακα διὰ τὰ ὠραία του πτερά. Διότι εἶχε πολλὰ προτερήματα καὶ αὐτὸς μόνον ἤξιζε νὰ εἶναι βασιλεὺς τῶν πτηνῶν ὁ δὲ κόραξ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι εἶχε καλὴν φωνὴν ἤνοιξε τὸ στόμα του καὶ ἀρχισε νὰ φωνάζῃ «κράκ κράκ» τὸ δὲ τεμάχιον τοῦ κράτος ἔπεσεν κατὰ γῆς. Τότε δὲ ἀλώπηξ τρέξασα ἤρπασε τὸ κράτος...»

βόλι μας είναι καταστολισμένο». Στο άλλο όμως, το τέταρτο τμήμα τα περισσότερα λουλούδια μαράθηκαν, κι' αυτό έκτος από το μάθημα που μας έδωσε, έδωσε ακόμα αφορμή να γραφή ή ακόλουθη χαριτωμένη έκθεση:

Τμήμα Δ'.

Και πάλι το περιβόλι.

«Κοιμούμαι πάντοτε με τη μικρή μου αδελφή, γιατί φοβάται μόνη της, και επειδή αυτή έχει κάθε βράδυ όρεξη για κουβέντα και δεν μ' αφήνει να κοιμηθώ, αναγκάζομαι να της δίδω απαντήσεις: χθές το βράδυ ενώ εγώ άρχισα να κοιμούμαι, αυτή με κουνούσε και φώναζε: "Αρτεμάκι σήκω να μιλήσωμε, δεν μπορώ ναυμένη να κοιμηθώ. Νά ζήσης "Αρτεμούλα μου άκουσέ με θά σου πώ για τό περιβόλι που σ' άρροσει. Δύο φιλενάδες μου από τό σχολείο μας ζήλησαν από τό περιβόλι σας και θέλησαν να φυάσουν και κείνες, άλλ' αν τό δής "Αρτεμς αυτό τό περιβόλι, θά ξεκαρδιστής στα γέλια φαντάσου σήκωσαν την άμμο απ' την αδλή του σχολείου μας και έσκαφαν με κάτι σίδερα στενά μακριά. "Αλήθεια με τέτοια σκαλίζετε και οείς; Τι ώραίος όμως που είναι ο δικός σας κήπος! "Εγώ πέρασα μιά μέρα απ' εκεί και δεν μ' έκανε καρδιά να φύγω. Θυμάσαι που με μάλωσε μιά μέρα ή μαμά μου γιατί άργησα; Εκεί έχασα την ώρα μου. Είδες τί ώραία που είναι τά λουλουδάκια τί πρασινάδα, άριστούργημα πόσο μεγάλωσαν τά σπέρματα οι λαχανόκηποι πόσο μ' άρροσουν. Μόνον τό δικό σου σχέδιο δεν είναι καλό γιατί καυμένη, "Αρτεμς, να μην είναι καλό και τό δικό σου, εγώ νόμιζα πως θάταν καλύτερο απ' όλα; — Πότε τό είδες τό δικό μου; — "Μιά μέρα πριν του Πάσχα». — "Α! γι' αυτό δεν σου άρροσε, αν τό δής τώρα, θά σαστίσης. Είναι τό καλύτερο σχέδιο που μπορεί να υπάρξει με την διαφορά ότι δεν έχει ακόμη λουλούδια, γιατί εκείνα που ξαναφύτεψαμε μαράθηκαν*· ως είναι όμως άρου τό σχέδιο είναι καλό, θά γίνουν και τά

* «Όταν κάναμε τό πρώτο σχήμα και φύτεψαμε λουλούδια, πιάσανε όλα. Και επειδή δεν μας άρροσε τό σχέδιο, θέλαμε να τό χαλάσωμε με την Α. Π., είχαμε δε σκοπό να κάναμε μιά μούντζα, αλλά δεν μας άφησε ο κ. Διευθυντής. "Επειτα κάναμε έναν άνθρωπο, άλλ' επειδή ήταν πολύ δύσκολος, τον άφησαμε στην άκρη. Τέλος πήραμε μιά ίχνογραφία και βρήκαμε ένα ώραίο σχέδιο. Βγάλαμε τά λουλούδια καθώς ήτανε με τό χρώμα, και κάναμε τό σχέδιο και φύτεψαμε τά λουλούδια, αλλά τά περισσότερα μαράθηκαν. "Επειτα φέραμε φανή και βάναμε γύρω στο σχέδιο και φύτεψαμε και άλλα λουλούδια...» Σ α π φ ω Π λ. (πρβλ. σελ. 269, 272).

λουλούδια — "Αχ! τί καλά, πόσο χαίρομαι τώρα θά περάσω να τό ιδώ καμιά μέρα».

«Τώρα έλα να κοιμηθούμε, είναι άργά».

— Καλή νύχτα». — "Αρτεμς Π. (πρβλ. π. σ. 222 και 241).

*

Άρχισαμε από μιά όμοιομορφία τραγική. Νέκρα, φτώχεια, φευτορομαντισμός, ραγιαδισμός, άσυναρτησία παπαγάλων, αυτά ήταν τά γενικά χαρακτηριστικά του ύλικού που είχε να μορφώσει ο δάσκαλος. Τα περισσότερα όμως απ' αυτά τά ελαττώματα ήταν σχολικά και την εκδήλωσή τους την προκαλούσε μονάχα τό σχολείο, ο μόνος τους δημιουργός. «Αρχηγού, βιβλίων και τετραδίων άπόντων» οι μαθήτριες μόνες τους μεταξύ τους ή στο σπίτι με τους δικούς των και έξω στην κοινωνία ούτε φευτορομαντικές, ούτε φτωχές, ούτε άσυνάρτητες ήταν.

Ένα κομματιασμένο καθρέφτη της όμοιομορφίας αυτής είχαμε στα γραπτά τους, και στο περιεχόμενο και στη μορφή. Όπου δεν ήταν πιστή αντιγραφή, είχαμε την ίδια σχεδόν μορφή, ύφος παιδιών μικρομεγάλων: μακριές, άσύντακτες περίοδοι ή μπλεγμένες πολύπλοκα και συχνά χωρίς διέξοδο καμιά, ή με προτάσεις παράλυτες και λαχανιασμένες, περίοδοι γεμάτες σαχλότατες επαναλήψεις από λέξεις, φράσεις και συνδέσμους, με άκυρολεξίες και συχνούς παραλογισμούς. "Αν υπήρχαν εξαιρέσεις, αυτές περιωρίζονταν κυρίως στη γλωσσική διατύπωση και μετριόνταν στα τρία τέσσαρα δάχτυλα.

Από τά σκονισμένα αυτά σύννεφα κατεβήκαμε σε όχτώ μήνες στην παιδική πραγματικότητα, όπου βασιλεύει ή κίνηση, ή δράση και ή χαρά της ζωής. "Αν συλλογιστούμε ότι την πραγματικότητα αυτή μας την έδωσαν τά παιδιά με τά γραπτά τους, και ότι πάντα στα γραπτά μόνο τον ίσκει από τά πράγματα μπορούμε να έχωμε, τότε θά είμαστε βέβαιοι πως τό Α. Δ. Παρθεναγωγείο κατώρθωσε να δημιουργήσει τέτοιο περιβάλλον, όπου αναπνέει ελεύθερη ή παιδική ψυχή και ανοίγει όλα τά πλούτη της.

Φτάσαμε στο σημείο που οι μαθήτριες κατεβαίνοντας στη φύση και στη ζωή έγιναν και για τό δάσκαλο παιδιά. Ό δάσκαλος τώρα έχει εμπρός του έναν έλληνικό μικρόκοσμο, ή σωστότερα ένα μικρόν έλληνικό γυναικόκοσμο. "Οτι εκεί πέρα δεν είναι όλα ρόδινα τό είδαμε, και είναι φυσικό αφού τώρα πατούμε στη γη κ' έχωμε να κάναμε με παιδιά και όχι με κούκλες. Τό γυναικόκοσμο αυτό

αυτό τον χαρακτηρίζει ώραία μιὰ μικρούλα μαθήτρια σὲ κάποια ἐκθέσὴ της. "Όταν βλες ἔγραφαν γιὰ τὸ θέμα «καὶ πάλι τὸ περιβόλι», αὐτὴ ἐπέμεινε νὰ γράψῃ κάτι ἄλλο ποὺ δὲν ἤθελε νὰ μοῦ τὸ πῆ. Τῆς ἔδωσα τὴν ἄδεια κ' ἔτσι ἔγραψε τ' ἀκόλουθα: «Χθὲς ἐκατάλαβα τὴν συμπεριφορὰ τῶν συμμαθητριῶν μου. "Όταν σχολάσαμε πῆρα νὰ πάρω τὸ καπέλο μου καὶ τί νὰ τὸ ἰδῶ; ἦταν χάλια. Ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἀρέσει, τὸ χάλασαν. Ἐγὼ αὐτὸ θέλω νὰ φορέσω, αὐτὲς νὰ μὴ τὲς νοιάξῃ. Τέλος πάντων πῆρα νὰ τὸ διορθώσω ἀλλὰ πῶς νὰ τὸ διορθώσω! Πῆρα στὸ σπίτι μου ξεσκουφωτῆ καὶ μὲ κλάματα τὰ εἶπα ὅλα στὴ μητέρα μου, ἡ ὁποία γάνιασε ὅσο νὰ τὸ διορθώσῃ. Ἀπὸ τὰ κλάματα μὲ πόνεσε τὸ κεφάλι μου καὶ δὲν ἤρθα σχολεῖο». Ἄνθ' ἡ Φ. (πρὸβλ. ἀκόμη τὴν ἐκθέσὴ της γιὰ τὸ περιβόλι σ. 252).

Σημειῶνω ἐδῶ πάλι μιὰ ἀπὸ τὶς πρώτες ἐκθέσεις ποὺ ἔγραψε ἡ ἴδια μαθήτρια: «Χθὲς ἠγαγκάσθην νὰ μείνω εἰς τὸ σχολεῖον διότι τὴν πρώτην ὥραν ἐκάμαμεν μάθημα καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινα καὶ ἐγὼ καὶ αἱ ἄλλαι συμμαθητριάι μου ὅσαι ἔκαμον μάθημα καὶ ἐκάμαμεν γυμναστικὴν αἱ δὲ ἄλλαι αἱ ὁποῖαι δὲν ἔκαμον μάθημα ἐξῆλθον εἰς περίπατον». Συγκρίνοντας τὶς δυὸ αὐτὲς ἐκθέσεις ἔχομε ἕνα τυπικὸ παράδειγμα γιὰ τὴ μορφή ποὺ παρουσιάζουν τὰ γραπτὰ ὄλων σχεδὸν τῶν παιδιῶν, τὰ πρώτα καὶ τὰ τελευταῖα. Στὴν ἀρχὴ ἡ μορφή εἶναι μάσκα τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς ψυχῆς· στὸ τέλος ἡ ταχτοποιημένη μορφή, πλούσια σὲ λεκτικὸ καὶ σύνδεση, γεμάτη ἀπὸ ζωνρὴ συντομία, καθρεφτίζει τὸ μηχανισμό τοῦ παιδικοῦ μυαλοῦ καὶ τὴν παιδικὴ ψυχὴ. Ὁ καθρέφτης αὐτὸς μποροῦσε νὰ μᾶς δοθῇ καὶ μᾶς δόθηκε μονάχα ὅταν τὸ παιδί ἐλεύθερο πιά κατιώρθωσε νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸν ἐνδιάθετο λόγο του.

Τὸ σημεῖο αὐτό, ὅπου ἔφερε ἐργασία ὀχτῶ μηνῶν, ἐργασία πῶ πολὺ ἀρνητικὴ παρὰ δημιουργικὴ, ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ πραγματικὴ δημιουργία. Κι' αὐτὴ θὰ τὴ δοῦμε τὸ δεύτερο καὶ τὸν τρίτο χρόνο.

Ἐπειδὴ τὸ κεφάλαιο ὅπου ἀναπτύσσεται τὸ εκπαιδευτικὸ σύστημα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ὑποχωρήσεις καὶ τὶς λοξοδρομίες ποὺ τοῦ ἐπιβάλλανε διάφορες τοπικὲς καὶ γενικὲς συνθήκες, μένει ἀκόμα ἀνεκδότο, καὶ ὁ ἐπίλογος — ὅπου θὰ γίνῃ ὁ χωρισμὸς τοῦ προσωρινοῦ καὶ ἐφήμερου ἀπὸ τὸ μόνιμο καὶ σταθερὸ ποὺ μᾶς δίνει τὸ εκπαιδευτικὸ πείραμα τοῦ Βόλου — θ' ἀργήσῃ ἀκόμα νὰ φανῇ, εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἀπὸ τώρα κάποια ἐξήγησις, γιὰ ν' ἀποφύγουμε τὰ βιαστικὰ

συμπεράσματα καὶ τὶς παρεξηγήσεις. Ὁ τρόπος ποὺ μεταχειρίστηκε τὸ Α. Δ. Παρθεναγωγεῖο γιὰ νὰ σπρώξῃ τὶς μαθήτριες καὶ στὰ γραπτὰ τους ἀπὸ τὴν ψόφια καὶ ἀσυνάρτητη φρασεολογία σ' ἕνα λόγο ζωντανὸ καὶ φυσικὸ, ἀξίζει μόνον καὶ μόνον γιὰτὶ μᾶς δείχνει ἀκαταμάχητη τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων καὶ τὸ δικαίωμα ποὺ ἔχει σὲ κάθε σχολεῖο ἡ ζωὴ καὶ τὸ γλωσσικὸ της ὄργανο. Ἐξω ἀπ' αὐτό, τέτοιος τρόπος εἶναι ἀντιπαιδαγωγικὸς καὶ ἡ βλάβη του σημαντικὴ. Τὰ παιδιά ποὺ πῆρα ἀπὸ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἦταν καὶ στὸν προφορικὸ καὶ στὸ γραπτὸ τους λόγο τρομερὰ παραμορφωμένα. Τὸ σωστὸ λοιπὸν ἦταν ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας μας, κι' αὐτὴ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀνόθευτη ὅλο τὸν πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο χρόνο. Καὶ μονάχα ὅταν πιά θὰ ἐμπεδωνόταν στὰ παιδιά καλὰ τὸ ὄργανο τὸ χρήσιμο γιὰ τὸ σκοπὸ μας, ἀπὸ τὴ μέση τοῦ δευτέρου χρόνου καὶ ὕστερα, θὰ μποροῦσε χωρὶς ζημία νὰ διδαχτῇ ἡ λογία παράδοση, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ εὐαγγέλια καὶ τελειώνοντας στὸ σύλλογο τῶν «ἠφελίμων βιβλίων» ἢ καὶ στὰ χρονογραφήματα τοῦ τύπου. Καὶ ὅμως ἀντίθετα μὲ τὴ σωστὴ αὐτὴ ἀντίληψη, γιὰ νὰ κρατηθῇ τὸ σχολεῖο ἀναγκάστηκε χάνοντας πολὺτιμο καιρὸ νὰ τραβήξῃ ἕνα δρόμο μακρινό, γιὰ νὰ φτάσῃ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ ἐμπόδια στὸ γλωσσικὸ σκοπὸ τοῦ Α. Παρθεναγωγεῖου. Ἄν ἡ ἐργασία ποὺ ἔγινε τοὺς πρώτους μῆνες γιὰ νὰ ἐπιβληθῶν τὰ πράγματα μόνον τοὺς στίς ἀντιδραστικὲς καὶ κακομαθημένες μαθήτριες καὶ νὰ τὶς σπρώξῃ σ' ἕνα λόγο φυσικὸ, μπορῇ νὰ στηριχτῇ στὴν παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, ἀπὸ καὶ καὶ πέρα ὅμως ἕνα μέτρο ἐπιβαλλόταν: νὰ καθαρίζονται τὰ γραπτὰ τους ἀπὸ τὰ νεκρὰ στοιχεῖα καὶ βλες οἱ γλωσσικὲς ἀσκήσεις νὰ τείνουν μόνον σὲ μιὰ γλώσσα στρωτὴ καὶ ζωντανή. Καὶ μονάχα ὅταν θὰ εἶχε πιά ἐμπεδωθῇ αὐτὴ ἡ γλώσσα, μόνον τότε ν' ἀρχίσῃ ἡ μεταφορὰ στὴν καθαρῆουσα. Στὸ σχολεῖο μας ὅμως τὴ μεταφορὰ αὐτὴ τὴν κἀνάμε ἀμέσως ἀπὸ τὸν 3-4 μῆνα, γιὰτὶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ παρθεναγωγεῖου ἐξαρτόταν ἀπὸ τὴν παράκαιρη ἐμφάνισις τῆς καθαρῆουσας. Ἐτσι καὶ πολὺτιμος καιρὸς χανόταν μὲ βλάβη τῆς ἄλλης ἐργασίας καὶ ἡ γλωσσικὴ σύγχυσις κρεμιόταν ἀπάνω μας ἀδιάκοπη φοβέρα. Γιὰ πρώτη φορὰ τότε ἔνωσα τόσο τραγικὴ τὴ διγλωσσία ποὺ κλονίστηκε ἂν ἔπρεπε τάχα νὰ ἐξακολουθήσῃ τέτοιο μαρτύριο ἢ νὰ τελειῶνω πετώντας κατὰμουτρα στὴν κοινωνία τὴ γλωσσικὴ της πρόληψη μ' ὅλα τὰ ἐπακόλουθὰ της. Μὰ μὲ κρατοῦσε ἕνα χρέος ἀνώτερο.

Και ακόμα κάτι: Παραπάνω έδωσα τις εκθέσεις πιστότατα όπως πρωτοέχουν γραφή στο χαρτί, χωρίς διόρθωση καμιά, και μόνο οι άνορθογραφίες λείπουν. Είναι να πούμε το πρώτο χέρι, που δεν έμεινε έτσι ούτε στη μορφή και κάποτε ούτε και στο περιεχόμενο, μα διορθωνόταν από τα ίδια τα παιδιά με την υπόδειξη του δασκάλου. Τέτοια διορθωμένα γραπτά είδαμε ένα δυό*, και θα ιδούμε πιά πολλά το δεύτερο και τον τρίτο χρόνο. Μά πρέπει να τονιστή από τώρα ότι τη γλώσσα που μας παρουσιάζουν οι εκθέσεις στο τέλος του πρώτου χρόνου και αργότερα, και διορθωμένη ακόμα αν είναι, δεν τη δίνουμε εδώ για πρότυπο γλωσσικό. Γιατί και οι μαθήτριες οι παραμορφωμένες από την εξάχρονη διδασκαλία του δημοτικού σχολείου, και η κοινωνική πρόληψη και άλλοι λόγοι με υποχρέωσαν ν' ανέχωμαι παραχωρήσεις, που αν τις δεχτούμε είναι αδύνατο να δώσωμε στα παιδιά μας και στο λαό μας όργανο γλωσσικό κατάλληλο για τη μόρφωσή τους. Στο Βόλο έγινε ένα πείραμα που δεν επιτρέπεται να ξαναγίνη. Το πείραμα αυτό ήθικα δικαιολογείται κυρίως γιατί επιτρέπει στους διαλεχτούς να πούν στην πολιτεία: Με μισά μέτρα, με χίλια δυο εμπόδια και άλλα τόσα λάθη έφτασε κάποτε ένα σχολείο σε αποτελέσματα που δε συγκρίνονται με ό τι μας δίνουν τα δικά σου σχολεία. Δώσατέ μας το σχολείο και την έλευθερία, και θα σας οδηγήσωμε σε μιὰ παιδεία που ν' αξίζει τ' όνομα ελληνική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(¹) Ο Κολοκοτρώνης εις Χρυσοβίτο: είχε συνήθειαν κάθε δύο ημέρας να καταβαίη τους στρατιώτας κάτω εις τον κάμπον, να βάλλη τους ύπασπιστάς του να τους μετρούν, να τους διμιλῆ και να τους λέγη να κάμουν ανά δύο δύο διάφορα κινήματα με τα τουφέκια των και πώς να φέρωνται, να τους έμφυχώνη, να τους κάμη να γνωρίζωνται και να αγαπώνται και να ποιοῦνται ἀναμεταξύ των, όταν έδλεπαν ο ένας τον άλλον μάλιστα εσταιναν καθώς οι τακτικοί τα τουφέκια των όλα μαζί πυραμίδας, έπαιζαν, έμιλοῦσαν, έφριχχαν το λιθάρι, έχορευαν, επήδαγαν, και έπειτα με μίαν φωνήν τους επανάφερε πάλιν εις τα όρματα.

Μίαν νύκτα μάλιστα απέκοιμήθη ή βάρδια, τους επήρε και τους έφερον εκεί εις τον τόπον, όπου τους έμετροῦσε, και άφ' ού έκαμε τετράγωνον και έδαλαν εις την μέσην τους στρατιώτας, οι όποιοι ήσαν εις την βάρδια, τους έκαμε

* Κτ. παραπ. έκθ. Σταματίνας Ρ. σελ. 236 και έκθ. Άρτεμις Π. σ. 240.

λόγον περί του κινδύνου όταν αποκοιμάται ή βάρδια. Έπειτα έρώτησε τους στρατιώτας, επειδή οι περισσότεροι ήσαν τζοπάνιδες αν είχαν σκύλλους, και απεκριθήσαν μάλιστα. Άν οι σκύλλοι, τους ειπε, δεν εφύλατταν, και ο λύκος έτρωγε τα πρόβατα, τί τους εκάμνετε; Τους εσκοτώνωμεν ειπαν, και εφροντίζωμεν δι' άλλους σκύλλους καλλιτέρους. Τότε ο Κολοκοτρώνης ειπε: να μην τους σκοτώσωμεν διά πρώτην φοράν, αλλά θα τους βάλλω εις εκείνην την μεριά και να περάσετε όλοι από εκεί και να τους φτύσετε εις τα μούτρα των διά να μην το κάμουν άλλην φοράν. . . .

Πολλάκις έφευγαν οι στρατιώται χωρίς άδειαν και διά τουτο το πράγμα ήτο πολύ αγανακτημένος ο αρχηγός και εσυλλογίζετο εφοβήριζε τους απειθείς και έλεγεν, ότι θα κάμη ένα δικαστήριον να τους κρίνη και να τους σκοτώνη. Μίαν ημέραν έπιασεν ή αστυνομία ένα ύποπτον διά προδοσίαν, ότι εσκοπάουε τάχα να υπάγη εις την Τριπολιτσάν εις τους Τούρκους, τον έβαλαν εις φυλάξην, οι δε αξιωματικοί του αρχηγού και χωριστά οι ύπασπισταί του έκαμαν την ακόλουθον ώμότητα, αλλά πολύ ωφέλιμον διά την σωτηρίαν των άλλων τον έστειλαν τον προδότην καταδικασθέντα εις του Τσαλτή τον Έλατον από κάτω, όπου σταυρώνει ο δρόμος, και τον έκαμαν τέσσαρα κομμάτια. Έκρέμασαν τα κομμάτια τριγύρω του τόπου όπου τον έλιάνισαν, και τα κοιλάντερα και αίματα έμειναν κατάστρατα και τα έδλεπαν οι διαβάται και συγγενείς των στρατιωτών, οι όποιοι από εκεί έπερνούσαν. Άφ' ού έμαθαν ταυτο οι στρατιώται ανεκατέθησαν και έγινεαν σάν πεθασμένοι από τον φόβον των. Τότε ο αρχηγός διάταξε να καταιοθόν οι στρατιώται εις τον τόπον, όπου έμέτραγε τους στρατιώτας διά να τους εξετάση, και άφ' ού τους εξέτασε τους εδιάβασεν έπειτα την διαταγήν της ημέρας και ειπεν, ότι όποιος φύγη χωρίς άδειαν του καπετάνιου του θεωρείται ως λιποτάκτης και ότι αυτή είνε ή τύχη του. Δεν έτολομῶσαν πλέον να αναχωρήση κανένας χωρίς άδειαν γραπτήν του ίδιου αρχηγού, διότι τους έπιασαν οι φυλάκτοντες αστυνόμοι του στρατοπέδου επειδή ειχεν αστυνομίαν διά να γνωρίζη ποιος έφευγε και ποιος ήρχετο εις το στρατόπεδον και ό,τι γίνεται, και τί έλεγαν οι στρατιώται ἀναμεταξύ των.

Φωτάκου Άπομνημονεύματα της Έλλ. Έπαναστάσεως, τόμος Α' σελ. 146 κ. π.

(²) Δυό μαθήτριες που τα θέματά τους είναι ανάλογα με ό τι έγραψαν ή Έλένη Ψ. και ή Σωτηρία Κ., δείχνουν κάποια διαφορά και ξεφεύγουν κάπως από την ερμῆ αφήγηση:

α'. «Χθές επήγουν εις την Κ. και καθήμεθα εις τον εξώστην, και θαυμάζωμεν την θέαν της θαλάσσης και τα πλοία τα όποια ήρχοντο. Έπειτα δε διασκεδάσωμεν με τον μικρόν της εξαδέλφον, ο όποιος ήτο μικρός και χαριτωμένος μας έλεγε πολλά πράγματα, άλλ' επειδή ήτο μικρόν και δεν τα επρόφερε καλά, γελοῦσαμαν πολύ. Έπειτα δε επέστρεψα εις την οικίαν μου, τα έλεγα της αδελφής μου ή όποια εγέλα». Σ α π ω Π λ.

β'. «Χθές την 12 και 1/2 ωραν εκαθήμεθα στο τραπέζι και τρώγαμε, τότε ήλθε ή μητέρα της όηρηστρίας μας διά να την πάρη ενφ' ακόμη δεν ετελειώσε το έτος της, αλλά την πήρε διότι ήθελε να την υιοθετήση εις θεός της. Ημεις όμως την ελυπήθημεν διότι ήτο πάρα πολύ καλή ετελειώσε τας εργασίας της και εκάθητο μαζί με ήμας όπου έδλεπε την εργασίαν την όποιαν κάναμε διά να την μάθη». Φ ρ ο σ ύ ν η Χ.

(³) Χαρακτηριστική είναι ή σύγκριση με την ακόλουθη εκθεση όπου μιλά

πάλι για επίσκεψη, και πού την έγραφε λίγο αργότερα, όταν κάποτε μπήκε στην τάξη της την ώρα που είχε πιά δοθή στις συμμαθήτριάς της άλλο κοινό θέμα και όλες έγραφαν. «Από την χθεσινή ημέρα. — Χθές έπήγα εις την μεγαλύτεραν αδελφήν μου διά να ίδω περί της υγείας της. Μόλις έπήγα τα άνευφάνια μου έτρεξαν και με περικύκλωσαν και με έφώναζον θεία θεία θεία. Έπειτα τα ήναγκαλίστην και τα έφίλησα και τα έδωκα διάφορα πραγματάκια τα όποια τα εύχαρίστησαν πολύ. Μετ' όλίγην ώραν έπήγα εις την οικίαν μου και τα έδιηγήθην εις την μητέρα μου ή όποια εύχαριστήθη πολύ διότι τους ήδρα υγίαις δλους».

(*) Κάποτε πήγαμε με τό ένα τμήμα από την τάξη μου περίπατο σε κάποιο έξωκλήσι, και την άλλη μέρα έδωκα όσες είχαν ακολουθήσει τον περίπατο να γράφουν τις εντυπώσεις τους. Τις σχετικές άκθέσεις τις είδαμε στο κεφάλαιο τό άπερωμένο ειδικά στούς περιπάτους (σελ. 233). Σ' όσες μαθήτριάς δέν είχαν έρθει μαζί μας έδωσα θέμα: «Τό πρώι όταν ξυπνώ» ή «σήμερα τό πρώι». Πήρα μ' αυτό τό θέμα 9 άκθέσεις, και έκτός από τις τέσσερες που έδωσα στο κείμενο σημειώνω άκόμα και τριζάκολουθες τρεις:

α'. «Σήμερα την πρώταν με έξύπνησε ή αδελφή μου εις τάς 7 και 20 ήτο δέ γελοϊον τό να με έβλεπέ τις διότι τόσον ταχέως ένεδόθην όποτε ίδρωσα. Κατόπιν έπρογευμάτια αλλά τόσον βιαστικά όποτε ό μισός κορκός τοϋ ώου μου έπεσε κατά γής» και τοιουτοτρόπως έφαγα τό λεύκωμα. Έφυγα δε ήτο 8 ή ώρα και ήλθον εις τό σχολειόν εις τάς 8 και 5 άσθμαίνουσα, αλλά εύτυχώς αι μαθήτριάς ήσαν εις την αλληήν». *Ί φ η γ έ ν ε ι α Ε.*

β'. «Καθ' έκάστην έσπέραν όταν μέλλω να κατακλιθώ κουρδίζω τό ξυπνητήρι τοϋ ώρολογίου μου διά να έγείρωμαι εις ώραν τακτικην. Πριν να έγερθώ όμως έγώ έγείρεται ό πατήρ μου, διότι ή εργασία του είναι τοιαύτη. Όταν θα έγερθώ πλύνομαι κτενίζομαι και κατόπιν πηγαίνω μετά της αδελφής μου εις τό εικονοστάσιον ίνα ένώσωμεν τάς δεήσεις μας υπέρ των γονέων ήμών. Κατόπιν πηγαίνομε εις την τραπεζαρίαν και πίνομεν τό γάλα μας όταν όμως είναι Τετάρτη ή Παρασκευή πίνομε καφέ». *Α ί ν α Α.*

γ'. «Όταν ξυπνώ πλένομαι κτενίζομαι βάζω τά υποδήματά μου ντύνομαι τρώγω και εάν μου μείνη ώρα κάμνω τό έργόχειρόν μου και έπειτα έρχομαι εις τό σχολειόν άκούουσα τά μαθήματα». *Α ν θ ή Φ.*

(5) Αντίθετα με την έκθεση της Ζωής (σελ. 208) που μυρίζει χωριό, άλλη μαθήτριά, ή Σοφία Κ., μάς έδωσε κάτι από τον κόσμο των σαλονιών με φρασεολογία άνάλογη: «Χθές μ. μ. και μετά τό σχολειόν εισελθούσα εις την οικίαν και ζητήσασα τον αδελφόν μου μου είπον ότι μετέβη εις την οικίαν τοϋ κ. Α. Η μητηρ μου ώσάτως ήτοιμάζετο να μεταβή εις την οικίαν τοϋ κ. Α. μου είπαν δέ όταν τελειώσω από την Μουσικήν Έταιρείαν να μεταβώ και έγώ. Τότε και έγώ ένδυθείσα μετέβην εις την Μ. Έταιρείαν όπου είχαμε μάθημα με τον κ. Κ. Έπειτα δέ τελειώσασα τό μάθημα μετέβην εις τον κ. Α. διότι είναι τό τελευταϊον αρρέσμιδι διότι την δευτέραν αναχωρώσι διά Κάϊρον και διά τοϋτο και ό αδελφός και έγώ άνεβάλαμε την επίσκεψιν εις τά πλοία τοϋ Έλλ. στόλου τά όποια είναι πρό ήμερών ήγκυροβολημένα ένταϋθα. Άλλά ως αφήσωμεν την επίσκεψιν των πλοϊων και ως μεταδώμεν πάλιν εις τό κύριον θέμα. Κατόπιν έπροσφεραν τοάί έπειτα δέ έθέσαμεν τον φωνόγραφον και έχορευσαμεν κλεισαντες όμως την θύραν διότι δέν ήθέλαμεν να μάς ιδώσιν οι άλλοι. Έπειτα τελειώσαντες μετέβημεν εις την αθου-

σαν άφου ήραϊώσαν ό κόσμος. Και περί τάς 7 3/4 μετέβημεν εις την οικίαν πολύ κουρασμένοι εκ τοϋ χοροϋ». (πρβλ. σελ. 215).

(6) *Άλλα παραδείγματα:

α'. «Κάθε βράδυ μετά τό φαγητόν μαζευόμεθα εις την τραπεζαρίαν έως ότου έλθω ή 10 ώρα διά να κοιμηθώμεν. Ό θεός μου διαβάζει εφημερίδας, και ή θεία μου τό ίδιον. Έγώ δέ κάθημαι: μετά της αδελφής μου και καντόμεν μικρόν τι έργόχειρον. Και ούτω διερχεται ή ώρα. Τώρα όμως έπειδή λείπει ό θεός μου τρώγομεν άνωρύτερα και φυσικά κοιμώμεθα άνωρύτερα». *Ε ύ δ ο κ ι α Μ.* (πρβλ. σελ. 236).

β'. «Μετά τό δείπνον καθήμεθα όλοι εις την τραπεζαρίαν και ό μέν αδελφός μου μελετᾷ έγώ δέ πηγαίνω όπως βοηθήσω την δηρηέτριαν να εκδύσωμεν τά σόσασα μικρά. Άφου δέ όλα φορέσουν τά νυκτικά των αρχίζει μάχη με τά προσκεφάλαια εις τάς όποιας λαμβάνω και έγώ μέρος' έπειτα άφου τά σκεπάσωμεν καταδαινω και πάλιν και εάν ό αδελφός μου άτελείωσε τά μαθήματά του παίζομεν χαρτάκια αλλά χωρίς λεπτά πάντοτε διότι ό πατέρας δέν μάς άφνει. Έάν δέ δέν έχη τελειώσει τότε αναγινώσκω κανέν ώμέλιμον βιβλίον». *Γ α ρ υ φ α λ λ ι ᾶ Γ.* (πρβλ. σελ. 212).

γ'. «Χθές τό έσπερας. — Χθές κατά την 7ην ώρα μ. μ. μετά τό φαγητόν ή δηρηέτριά μας ήθελε να σιδερώση τά ρούχα της μπουγάδας και ήμεϊς καθήσαμεν και λέγαμε παραμύθια την 10ην ώρα έπειδή νυστάξαμε έπήγαμε να κοιμηθώμε». *Φ ρ ο σ ό ν η Χ.* (πρβλ. σελ. 269 σημ. 2).

δ'. «Τό βράδυ πριν τοϋ φαγητοϋ μελετᾷ και γράφω εις την τραπεζαρίαν με την αδελφήν μου. Μετά έρχεται ό πατέρας μου και τρώγομεν' όταν όμως τρώγομε δέν άρκει πού τρώγομεν ήμεϊς, αλλά από κάτω από τό τραπέζι [τρώγει] και ή γάτα μας και τό σκυλάκι μας. Μετά τό φαγητόν έρχεται ό θεός μου με την θεία και παίζομε χαρτάκια, όταν φύγουν αυτοί ό πατήρ μου και ή μητηρ μου πηγαίνουν και κοιμώνται, και έγώ με την αδελφήν μου παίζομε διάφορα παιγνίδια έως ότου να νυστάξωμε». *Α ί ν α Α.* (πρβλ. *Ιδ. β. σ. 9.* και παραπ. σελ. 205).

ε'. «Εις τάς 7 τά δυό μικρότερα αδελφια μου τρώγουν διότι παινοϋν και νυστάζουν. Άφου φάγουν αρχίζουν να πηδών από την μίαν καρέκλαν εις την άλλην ή παίζουν τό κρυφτό και μία χαρά ύπάρχει εις τάς ψυχάς των. Εις τάς 8 έρχεται ό πατήρ μου άμέσως καθόμαστε στο τραπέζι και άφου φάγωμεν καθόμαστε όλοι και οι μέν γονείς μου με την γαϊάκν μου συνομιλοϋν περί διαφόρων πραγμάτων, έγώ δέ μετά της μεγαλύτερας μου αδελφής ή παίζομεν ντόμινα ή εργαζόμεθα άκούουσαι την συνομιλίαν». *Ζ ω ή Β.* (πρβλ. *Ιδ. β. σ. 17* και παραπ. σελ. 208).

(7) Τά παιδια παρακολουθούσαν μ' ενδιαφέρον και άσχημονά όλες τις προσπάθειες και τις δικές μου και της εφορείας της σχολής για να βροθμε την ποθητή μάντρα, και στεναχωρημένα στη στενή αλλη τοϋ σχολειού μας δοκίμαζαν μαζί μας την απογοήτηση από τις διάφορες άποτυχίες. Όταν πετύχαμε ό τι θέλαμε, πήγα με την τάξη μου στη μάντρα και χάραξα πρόχειρα με τό σκαλιστήρι τό γενικό σχέδιο, πού θα ήταν τά τμήματα κλπ. Κάθε ομάδα έτρεξε τότε να καταρνώση τό μέρος πού της άρεσε' μερικές μάλιστα στο ζήλο τους άρχισαν κατά τά διαλείμματα τή δουλειά. Όταν μάς έφεραν όλα τά σκαλιστήρια και ήρθε ή ώρα πού θ' αρχίζαμε τό μάθημα, τότε μέτρησα με τά παιδια τό οικόπεδο. Έγινε τό σχέδιο στο χαρτί, ύπολογίσαμε κάθε τμήμα πόσο έπρεπε να είναι, βάλαμε σπάγγους κ' έτσι χωρίσαμε τά διάφορα τμήματα. Τότε έτυχε μερικές να τρα-

δηχτοῦν πῶς πέρα ἀπὸ τὸ μέρος ποῦ εἶχαν πάρει στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ εἶχαν μισοκαθαρίσει, καὶ νὰ πέσουν σὲ μέρος σκοτεινὸ καὶ ἀκαθάριστο. *Ὅταν δὲ ἀρχίσαμε νὰ τὸ σκάψουμε ὀλίγο, τὸ ἀφήσαμε διότι μετρήσαμε ὅλα τὰ περιβόλια καὶ τὸ δικό μας τὸ περιβόλι τὸ πήραν ἄλλες*, γράφει ἡ Εὐθαλία Α. Ἡ συντροφισὰ τῆς ὁμῶς Κ α τ ῖ ν α Τ. δὲν περιορίζεται ν' ἀναφέρει μόνο τὴ δυσάρεστη μετακίνηση, μὰ μᾶς λέει καὶ τὴν ἐντύπωση ποῦ τοὺς ἔκανε: «Μόλις τὸ πήραμε ἀρχίσαμε νὰ σκάψουμε μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια* τέλος εἶχαμε σκάψει σχεδὸν τὸ μισό καὶ τὰ χερίά μας εἶχαν γίνει ὀλο φουσκαλιῶδες, ὁ δὲ κ. Διευθυντῆς δὲν τὸ εἶχε μετρήσει. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅταν τὸ μέτρησε τὸ μέρος τὸ ὁποῖον εἶχαμε σκάψει ἡμεῖς τὸ πήραν αἱ Β. κλπ., αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχαν σκάψει διόλου καὶ πήραν τὸ ἑτοιμο μέρος. Ἐμεῖς τὸ λέγαμε ἀναμεταξύ μας. Ἡ Εὐθαλία Α. ἔλεγε* κρίμας ὁ κόπος μας, καθήσαμε καὶ βγάλαμε ὅλες τὰς πέτρες καὶ τὰ χορτάρια καὶ τὸ πήραμε ἑτοιμο* ἡ δὲ Μαρία Σχ. ἔλεγε* καλὰ ἔκανα καὶ δὲν ἔσκαψα, οὐκ ἤσασταν χαζὲς καὶ καθόσασταν καὶ σκάβατε». (πρβλ. ἰδ. β. σ. 14 καὶ π. σ. 214 καὶ 234). Τὸ λάθος τοῦ δασκάλου ἐδῶ εἶναι φανερό. Δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ καμιά ἐργασία πρὶν ταχτοποιηθῶν ὅλα. Ἔτσι ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γεννηθῇ σὲ μερικὲς μαθήτριες ἡ συναίσθησις τῆς ἀδικίας* ὑποκύπτουν ὁμῶς γιατί «αὐτὰ ἔχει ὁ κόσμος» ὅπως λέει εἰρωνικώτατα ἡ Α Ἴ ν α Α. στὴν ἐκθεσὴ τῆς. (σελ. 248).

(8) ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΜΑΣ

Τ μ ῆ μ α Α'.

α'. *Ἀπὸ καιρὸ μᾶς εἶπε ὁ κ. Διευθυντῆς, ὅτι θὰ πάρουμε ἓνα περιβόλι* πρῶτα ζητήσαμε τοῦ κ. Πανᾶ τὸ περιβόλι, ἀλλὰ δὲν μᾶς τὸ ἔδωκε* ἔπειτα ζητήσαμε ἓνα ἄλλο καὶ τελευταῖα πήραμε πάλι τοῦ κ. Πανᾶ. Τὸ περιβόλι τὸ μοιράσαμε σὲ δύο μέρη* στὸ ἓνα θὰ κάναμε γυμναστικὴ καὶ στὸ ἄλλο μόνο σκάπτουμε* τὸ μοιράσαμε σὲ τμήματα. Ἐγὼ πήρα τὸ τετράγωνο μὲ τὴν Ἀ ρ τ ε μ ῖ Π., τὴν Ἰ φ ι γ ἔ ν ε ι α Σ. καὶ τὴ Β α σ ι λ ι κ ῆ Ν. Ἡ Ἰ φ ι γ ἔ ν ε ι α πρῶτα ἔσκαψε ἀριστὸ μέρος, ἀλλὰ τώρα ἐπειδὴ τῆς πονοῦν τὰ μάτια τῆς δὲν σκάπτει, δὲν πειράζει ὁμῶς θὰ σκάψουμε ἡμεῖς. Στὸ τετράγωνο ἦταν πολλὲς πέτρες, γιὰ τοῦτο στὴν ἀρχὴ δὲν μοῦ ἤρρεσε, ἀλλὰ κατόπιν ἀφοῦ τὸ σκάψαμε, βγάλαμε τὶς πέτρες καὶ ἔκαναμε τὸ σχέδιο, ἤθελα νὰ εἶμαι πάντοτε ἐκεῖ. Στὸ ἔπάνω μέρος κάναμε τετράγωνα μικρὰ καὶ φυτέψαμε φακὴ, βεβίθια, φασούλια, κλπ. στὸ μέσον κάναμε ἓνα ἀστὲρι καὶ φυτέψαμε διάφορα λουλούδια». Σ α π φ ὦ Π λ. *

β'. *Μὲ μεγάλη ἀνυπομονησία περιμένα νὰ πάρουμε τὸ περιβόλι, γιατί νόμιζα πῶς μέσα στὰ ὄρατα ἐκεῖνα χορταράκια, μόνον γυμναστικὴ θὰ κάναμε καὶ διὸ θὰ βάλουμε θρανία νὰ κάμουμε καμιά φορὰ μάθημα. Ὅταν ὁμῶς τὸ πήραμε καὶ ἄκουσα ὅτι θὰ βγάναμε τὰ χόρτα καὶ διὸ ἔπρεπε νὰ τὸ σκάψουμε γιὰ νὰ τὸ φυτέψουμε, δὲ μοῦ ἄρρεσε καὶ πολὺ, γιατί ἤθελε πολὺ κόπο. Ἄν ἦταν σκαμμένο καλὰ

* Πρβλ. δοκμ. ἐκθ. τῆς ἰδίας μαθήτριας: «...Τὶ ὄρατος ποῦ εἶσαι ἔχεις ὄρατο χρῆμα, ὄρατα πτερά ἐάν εἶχες καὶ φωνὴν θὰ εἶσαι καὶ ὁ βασιλεὺς ὅλων τῶν ζῴων. Τότε ὁ κόραξ διὰ νὰ δεῖξῃ ὅτι ἔχει καὶ φωνὴν ἐφώνησε κρᾶ κρᾶ καὶ ἔπεσον τὸ κρέας εἰς τὴν γῆν τὸ ὁποῖον ἀρκάσας ἡ ἀλώπηξ ἤρρισε νὰ τὸ τρώγῃ. Κατόπιν εἶπεν εἰς τὸν κόρακα. Θὰ εἶσαι ὁ βασιλεὺς τῶν ζῴων ἐάν εἶχες μυελόν. Διότι ἐγὼ διὰ τὰς κολακίας μου σοῦ ἔκαμα καὶ ἄρρεσε τὸ κρέας τὸ ὁποῖον ἔπεσον εἰς τὴν γῆν τὸ ἦρασα ἐγὼ καὶ τὸ ἐφαγον». (πρβλ. ἀκόμη ἰδ. β. σ. 22 καὶ παραπάνω σὴμ. 2, σελ. 269).

θὰ τὸ φυτέψαμε, θὰ γίνονταν ἀμέσως τὰ λουλούδια καὶ θὰ ἦταν πολὺ ὄρατο. Ἀλλὰ τώρα ὅσπου νὰ τὸ σκάψουμε καὶ νὰ τὸ καθαρίσουμε ἀπὸ τὶς πέτρες, θὰ περάσῃ πολὺς καιρὸς καὶ δὲν θὰ γίνουν τὰ λουλούδια γιὰ τὰς ἐξετάσεις τῆς γυμναστικῆς, ἂν καὶ δὲν πιστεύω νὰ κάμουμε, ἀφοῦ δὲ κάμουμε γυμναστικὴ ἀρκετὴ ὁμῶς γυμναστικὴ εἶναι τὸ σκάψιμο.

Καὶ ἂν τὸ φυτέψουμε, δὲν πιστεύω νὰ προκύψῃ, γιατί τὸ βράδυ θὰ μπαίνουν μέσα παιδιά, θὰ τὰ ξεφυτρώνουν καὶ θὰ τὰ κάμουν ἐλεεινά, ὅπως χθὲς τὸ βράδυ μῆχαν μέσα καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχαν τί νὰ κάμουν, γιατί τὰ σχέδια ποῦ ἔκαμαν μερικὲς δὲν φαίνονταν τῇ νύχτῃ, σήκωσαν τὰ θρανία γιὰ σημάδι ὅτι μῆχαν μέσα». Ἀ ρ τ ε μ ῖς Π. (πρβλ. π. σελ. 222 καὶ 241).

γ'. Ὁ κ ῆ π ο ς μ α ς.

Ἐ γ ὦ. Προχθὲς Μαρία μᾶς ἔδωσαν ἓνα περιβόλι. Εἶναι ἀνωθεν τοῦ σχολείου μας, εἰς πολλὴν ὀλίγη ἀπόστασιν. Ἐχει σχῆμα ὀρθογωνίου.

Μ α ρ. Καὶ τί κανεὶ στὸ περιβόλι σας παίζετε;

Ἐ γ ὦ. Ὅχι: Ὁ κ. Διευθυντῆς ἐχώρισεν αὐτὸ εἰς 10 τετράγωνα καὶ εἰς ἕκαστον τετράγωνον εἶναι 3-4 μαθήτρια.

Εἰς τὴν μέσην εἶναι πλατεῖα λεωφόρος. Εἰς ταύτην τὴν λεωφόρον ἐτοποθετήθησαν θρανία διὰ νὰ μᾶς παραδίδῃ καὶ μαθήματα εἰς τὸ ὑπαιθρον.

Μ α ρ. Μὲ ποιά κορίτσια σὲ ἔδωκεν ὁ κ. Διευθυντῆς;

Ἐ γ ὦ. Ἐγὼ εἶμαι μὲ τὴν Β. Ν. μὲ τὴν Α. Π. καὶ μὲ τὴν Σ. Π. Εἶμαθα 4 κορίτσια.

Μ α ρ. Διατί δὲν ἔχετε καὶ τὴν Ἀ θ η ν ᾶ Ρ.;

Ἐ γ ὦ. Δὲν τὴν ἔχομεν διότι ἐκεῖνη εἶναι εἰς τὸ 1ον τμήμα καὶ ὅταν ἔχῃ ἐκεῖνη ἡμεῖς δὲν ἔχομεν καὶ θὰ γίνεται σύγχυσις.

Μ α ρ. Δὲν ἐβύμασεν;

Ἐ γ ὦ. Ὅχι.

Λοιπὸν ἠγοράσαμεν σκαλιατήρια καὶ ἤρρισε ἡ ἐργασία δηλ. τὸ σκάψιμον.

Μ α ρ. Ὅλο σκάβατε;

Ἐ γ ὦ. Βέβαια, ἕως ὅτου καθαρισθῇ ἀπὸ τὰς ἀκαθαρσίας. Διότι δὲν δύνασαι νὰ φαντασθῆς τί λείψανα εἰρρίσκομεν.

Μ α ρ. Τι;

Ἐ γ ὦ. Πέτρες, χόρτα, κόκκαλα κτῆνες κ.τ.λ.

Σήμερον ὁμῶς ἐχαράξαμεν καὶ τὸ σχέδιον τοῦ κήπου μας. Εἶναι ὄρατον ἀλλ' εἶναι πολὺ δύσκολον. Ἀλλ' εὐτυχῶς μᾶς ἐβοήθησεν ὁ κ. Διευθυντῆς.

Μ α ρ. Σκάβει καὶ ἐκεῖνος;

Ἐ γ ὦ. Βέβαια ὁδηγεῖ καὶ βοηθεῖ τὰ κορίτσια.

Μ α ρ. Πότε θὰ ἀρχίσῃτε νὰ φυτεύετε.

Ἐ γ ὦ. Αὐριον ἢ μεθαύριον, διότι πλησιάζομεν νὰ τὸ τελειώσωμεν.

Μ α ρ. Κρίμα νὰ μὴν εἶμαι καὶ ἐγὼ στὸ σχολεῖον σας νὰ σκάβω.

Ἐ γ ὦ. Τοῦ χρόνου θὰ ἔλθῃς. Ἰ φ ι γ ἔ ν ε ι α Σ. (πρβλ. π. σ. 204 καὶ 218).

δ'. Τὸ περιβόλι.

*Χθὲς πῆγα στὴ θεὰ μου γιὰ νὰ ζητήσω κάποιο βιβλίον. Ἐκεῖ μὲ ῥωτοῦσαν γιὰ τὸ σχολεῖον καὶ τὰ μαθήματά μας.

Ἐγὼ δὲ τοὺς εἶπα· σὰ μαθήματα πηγαίνομεν καλά. Τώρα μάλιστα πῆραμε περιβόλι κ' ἀρχίσαιμε νὰ τὸ καλλιεργοῦμε.

Θεῖα. Μὰ προφταίνετε ἔπειτ' ἀπὸ τόσα μαθήματα νὰ σκάβετε καὶ νὰ φυτέψετε;

Ἐγὼ. Ἐπειδὴ μᾶς ἀρέσουν τὰ ἀνθη γι' αὐτὸ προφταίνομε.

Θεῖα. Πᾶς μου τι θὰ φυτέψετε μέσα καὶ πῶς εἶναι αὐτὸ τὸ περιβόλι; Τοὺς εἶπα ὅτι τὸ περιβόλι ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου τὸ μοιρασθήκαμε καὶ πῆραμε ἀπὸ 4 μέτρα καὶ 4 κορίτσια.

Θεῖα. Ἐνα μέτρο ἕνα κορίτσι; Δοιπὸν ἕνα κορίτσι θὰ σκάψῃ καὶ θὰ φυτέψῃ ἕνα μέτρο.

Ἐγὼ. Ναι, ἕνα κορίτσι θὰ τὸ σκάψῃ ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ φυτέψῃ γιατί μορεὶ νὰ μὴ ἔχη τέτοια λουλούδια ποὺ πρέπει νὰ φυτέψῃ. Θὰ τὸ φυτέψουν ὅλες μαζί.

Θεῖα. Δὲν λερώνετε τίς ποδιές σας;

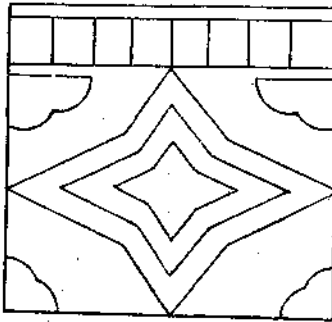
Ἐγὼ. Μὰ ὅσες θέλουν νὰ μὴ τίς λερώνουν ἔχουν ἄλλες ἐπίτηδες γιὰ τὸ σκάψιμο.

Θεῖα. Τί σχέδιο θὰ κάνετε τὸ δικό σας τὸ μέρος;

Ἐγὼ. Ἐμεῖς στὴν ἄκρῃ θὰ ἀφήσωμε λίγο μέρος γιὰ τίς περιπλοκάδες ἔπειτα ἀπὸ τίς περιπλοκάδες ἀκόμα λίγο μέρος γιὰ φασουλιές πατατιές κρεμμύδια κ.τ.λ. κ' ἔπειτα θ' ἀρχίσωμε τὸ σχέδιο.

Θεῖα. Τί σχέδιο;

Ἐγὼ. (σηκώθηκα πῆρα ἀπὸ τὸ γραφεῖο ἕνα χαρτί καὶ ἕνα μολύβι καὶ ἔκανα τὸ σχῆμα αὐτό).

Τὸ εἶδε καὶ μοῦ εἶπε· εἶναι ὄρατο μὲ βῶτῃς ἀκόμη τί θὰ βάλωμε γύρω. Ἐγὼ τῆς εἶπα φακὴ γιὰ νὰ μεγαλώσῃ γρήγορα καὶ στὴ μέση ἄλλα λουλούδια. Ἐπειτα μὸδωσε τὸ βιβλίον καὶ ἔφυγε». Βασίλει κ' Ν. (πρβλ. π. σ. 209, 227).

Τμήμα Ε΄.

α'. Τέλος πῆραμε τὸ περιβόλι. Εἶναι ἕνα ὀρθογώνιον πολὺ μεγάλο ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ σκάψωμε ὅλο γιατί θέλωμε νὰ κάνωμε Γυμναστική' κάθε μία πῆρε ἕνα μέρος μὲ ὅποιον κορίτσι ἤθελε καὶ ἀρχισε νὰ τὸ καθαρίζῃ. Ἐμεῖς εἴμεθα 4 μαθήτριες. τώρα τὸ ἔχομε σκάψαι καὶ ζητοῦμε σχέδιο. Εὐτυχῶς σήμερα τὸ πρῶτ' ἔφερε ἡ Φιλιππίδου ἕνα βιβλίον μὲ σχέδια καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐκλέξαμε ἕνα δὲν θὰ σᾶς τὸ γράψω

διότι εἶναι δύσκολο' ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιον χωρίσαμε ἕνα μέρος εἰς τὸ ὅποτον θὰ φυτέψωμε λάχανα. Στὸ σχέδιο θὰ φυτέψωμε διάφορα λουλούδια. Σὲ λίγους μῆνας πιστεύομε νὰ ἀνοίξουν καὶ τότε θὰ τὰ κόβωμε μὲ εὐχαρίστησι καὶ ὅποιος θὰ τὰ βλέπῃ θὰ τοῦ λέμε ὅτι γινήκανε αὐτὰ τὰ ἀνθη ἀπὸ δικούς μας κόπους». Ἐλένη Ψ. (πρβλ. π. σελ. 203, 206).

δ'. «Χθὲς μάλιστα πῆγα σπῖτι εβρηκα μιά κυρία μὲ τὴ μητέρα. Ἐπειτα ἀπὸ λίγο ἤλθον ἡ μητέρα μᾶς φίλης μου καὶ ἔπειτα καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἀδελφή της. Ἄλλ' ἔπειδὴ ἤθελε νὰ πάῃ περὶπατο καὶ ἐγὼ ἐλυπήθην πολὺ ποῦ θὰ ἔφευγε παρακάλεσα τὴν μητέρα μου νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ πάμε μαζί. Ἡ μητέρα στὴν ἀρχὴ δὲν μὲ ἀφῆγε γιατί θὰ ἤρχετο ἕνα ἄλλο κορίτσι νὰ καθήσωμε' ἀλλὰ ἀφοῦ τὴν παρακάλεσα πολὺ μὲ ἀφῆσε. Ἀνεβήκαμε ἀπὸ τὴ Μεταμόρφωση ἔπειτα, περάσαμε ἀπὸ τὴ Πλατεία τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἀπὸ τὴν ὁδὸν Ὀρμινίου καταθήκαμε στὴν παραλία.

Ἐκεῖ ποῦ λέγαμε γιὰ τὰ μαθήματα μὲ βῶτῃς τί μαθήματα εἶχαμε χθὲς. Τῆς εἶπα τὰ μαθήματα καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῆς εἶπα πῶς εἶχαμε καὶ περιβόλι. Τῆς φάνηκε παράξενο ποῦ σκάδομε καὶ μὲ βῶτῃς: Καὶ πῶς θὰ τὸ κάνετε; — Κάθε μία ἔχει τὸ δικό της σχέδιο. — Κάθε μία ἔχει τὸ δικό της μέρος; — Ὅχι δά· εἴμαστε ἀπὸ 4 σὲ κάθε τμήμα, γιατί ἂν εἶχε κάθε μία τὸ δικό της μέρος, ἤθελαμε ἕνα περιβόλι ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ δὲν ὑπάρχουν.

— Καὶ πόσο εἶναι τὸ κάθε τμήμα;

— Δὲν ξέρω ἀκριβῶς, ἀλλὰ νομίζω 4 μέτρα πλάτος καὶ 5 1/2 μήκος.

— Τὸ σκάβετε ἀκόμη;

— Εἶναι πολλὲς ποῦ τὸ σκάψανε καὶ κάνανε καὶ τὸ σχέδιο. Ἀλλὰ ἔμεῖς δὲν τὸ κάναμε ἀκόμη. Ἀδριο πιστεῖω πῶς θὰ τὸ κάμωμε.

— Καὶ σὺν τί σχέδιο θὰ τὸ κάμεις;

— Δὲν ξέρω ἀδριο' θὰ ἐκλέξωμε.

— Καὶ ποῖός θὰ σᾶς δεῖξῃ νὰ τὸ κάμεις;

— Μόνες μας καὶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ καὶ ὁ κ. Διευθυντής.

— Καὶ τί θὰ φυτεύετε;

— Θὰ χωρίσωμε ἕνα μεγάλο μέρος γιὰ λαχανόκηπο καὶ εἰς τὸ ἄλλο θὰ φυτέψωμε ἀνθ' ὅτι θέλει κάθε μιά.

— Καὶ οἰεῖς τί σκέπτεσθε νὰ φυτεύετε;

— Τριανταφυλλιές, λεβαντίνη, κρινάκια κλπ.

— Καὶ εἰς τὸν λαχανόκηπο;

— Εἰς τὸ λαχανόκηπο βεπάνια, κουκιά, φακὴ καὶ ὅτι ἄλλο θέλωμε.

— Πιστεῖω νὰ σᾶς ἀρέσῃ αὐτὸ τὸ μάθημα;

— Πολὺ γιατί 1ον διασκεδάζομε λέμε ἄστετα καὶ 2ον δὲν ἔχομε νὰ μελετήσωμε στὸ σπῖτι.

— Καὶ πότα θὰ τελειώσῃ;

— Μὰ δὲν ξέρω. Ἀλλὰ καὶ νὰ τελειώσῃ θέλει πότισμα κάθε μέρα καὶ ἔτσι μιά ὥρα τὴν ἡμέρα θὰ εἴμαστε ἐκεῖ.

Ἐτσι ἤλθε ἡ ὥρα γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ ἀκόμη δὲν εἶχαμε τελειώσει». Σοφία Κ. (πρβλ. π. σ. 215 καὶ σση. 5 σελ. 270).

Τμήμα Σ΄.

α'. «Πρὸ καιροῦ ἐλέγαμε νὰ ἀγοράσωμε περιβόλι, ἀλλὰ δὲν τὸ κατωρθώναμε' τὴ μιά φορὰ μᾶς ἔλεγε ὁ ἰδιοκτήτης ὅτι θὰ μᾶς τὸ δώσῃ καὶ τὴν ἄλλη ὅτι δὲν μᾶς

τό δίνει. Μ' αυτόν τόν τρόπο έπέρασε πολύς καιρός και μόλις τώρα καταρθώσαμε να τό πάρουμε. Μόλις τό έπήραμε, βάλαμε ανθρώπους να τό καθαρίσουν, γιατί είχε πολλά σκουπίδια, πέτρες, χόρτα και άλλα πολλά* άφου τό καθαρίσαν, πήγαμε και μάς έδωσε ο κ. Διευθυντής από ένα μέρος σε όλα τα κορίτσια* αλλά για εύκολια μας τό πήραμε τέσσερα, πέντε κορίτσια μαζί και άρχισαμε να σκάδωμε άφ' ου πρώτα φέραμε λεπτά και άγοράσαμε σκαλιστήρια*.

* Έως τώρα σχεδόν όλα τα κορίτσια τό σχηματίσανα. Ημείς δηλ. έγω, ή Σεβαστή Θ., ή Άθηνα Φ. και ή Άνδρονίκη Ν., έχομε στή μέση δύο κύκλους και στές γωνίες κάτι τρίγωνα.

Τώρα θέλομε κοπριά και λουλούδια. Όσοι να τό σκάψωμε είδαμε και πάθαμε, πρώτον γιατί είχε πολλές πέτρες και δεύτερον είχαμε τά παιδιά που μάς πετούσαν σάπια λεμόνια. Γύρα γύρα στο περιβόλι έχει παζούλες χχι και πολύ ψηλές* γι' αυτό σήμερα τό πρωί, πήγε τό δεύτερο τμήμα και βρήκε τά θρανία, τά οποια έχομε εκεί και κάνομε μάθημα, έρθια και υποθέσανε ότι παιδιά κατεβήκαν και τά στήσανε». Β α λ σ α μ ή Μ π. (πρβλ. ιδ. β. σ. 12 σημ. και 18, και π. σελ. 220).

δ'. «Προχθές πήγα σε μία φίλη μου δια να καθήσωμε. Άφου δε είπαμε πολλά με έρώτησε τί γίνεται τό σχολειον μας και αν πήραμε περιβόλι, διότι τής είχα πη ότι θα εύρωμε κανένα. — Τώρα δέν σου λέω φέματα τό πήραμε. Έκει κοντά στο σχολειο μας ήταν ένα περιβόλι πολύ μεγάλο και είχαν τήν καλοσύνη να μάς τό δώσουν. Τήν πρώτη φοράν που πήγαμε δέν μάς έκανε και τόσην έντύπωσιν, διότι είχε πέτρες και χορτάρι, αλλά τό μεράσαμε εις τετραγωνικά μέτρα. Έγω δε πήρα ένα μεγάλο τμήμα με άλλες 3 φίλας μου, τό καθαρίσαμε βγάλαμε τίς πέτρες και τό χορτάρι».

Φίλη. Και είχε πολύ χορτάρι;

Έγω. Είχε άλλα τό βγάλαμε.

Φίλη. Και πώς τό βγάλατε, με τά χέρια;

Έγω. Μπά τί λές, πήραμε σκαλιστήρια και τό καθαρίσαμε. Χθές κάναμε και τό σχέδιο.

Η Φίλη μου. Δέν πιστεύω μόνες σας να τό κάνατε;

Έγω. Μάς έβοήθησεν και ο κ. Διευθ. δέν έξερεις ένα ώραιο σχέδιο που κάναμε!

Φίλη. Και τί να είναι αυτό τό σχέδιο; — Κάθως να στο πω. Έχομε αφήσει για να φυτέψωμε φακή, κουνιά κλπ.

Φ. Και δέν θα έχετε ανάγκη να αγοράζετε; Θα παίρνετε απ' εκεί.

Έγω. Τί λές, ήμεις θα τά έχωμε εκεί για να στολιζούν.

Φίλη μου. Γύρω με τί θα τό περιφράξετε;

Έγω. Με φακή. — Μπά, γιατί με φακή και χχι με λεβαντίνη;

Έγω. Διότι ή φακή μεγαλώνει περισσότερο. Μεσα θα βάνωμε λουλούδια κτλ. και θα σε παρακαλέσω να μου δώσης και συ όλγα.

Φίλη μου. Ευχαριστώ.

Έγω. Μη νομίσης ότι μόνο για λουλούδια έχομε μέρος* έχομε και για να κάνωμε μαθήματα, και για γυμναστική.

* Τη φράση αυτή τήν ξεχώρισε ή ίδια ή μαθήτρια στο γραπτό της με μεγάλα χτυπητά γράμματα.

Φίλη μου. Σεις τό σκάψατε και κείνο;

Έγω. Όχι.

Φίλη μου. Και παιός; — «Ήρθαν άνθρωποι και μαζέψανε τίς πέτρες* εκεί δε που θα κάνωμε γυμναστική ήρθε ένα γεροντάκι και έβανε τίς κατόικες και τό φάγανε* δέν έξερεις τί ιστορίες που ήξερε για να μάς πη, αλλά φάγανε τό χορτάρι και δέν είχε άλλο και γι' αυτό δέν έρχεται.

* Εκείνο τό άπόγευμα πέρασε χωρίς να τό καταλάβωμε». Σεβαστή Θ. (πρβλ. ιδ. β. σ. 17 και π. σελ. 234, 225).

γ'. «Μόλις άρχισαν τό σχολειον είχαμε πη να πάρωμεν ένα περιβόλι. Στην άρχή δέν μάς τό έδωσαν και έλεγαν πως τό θέλουν. Τώρα μάς τό έδωσαν* ήμεις μόλις μάς είπε ο κ. Διευθυντής ότι μάς τό έδωσαν χαρήκαμε πολύ και άμέσως παραγγείλαμε τσαπιά, και μόλις μάς τά έφεραν, άρχισαμε να σκάδωμε μετά πολλής χαράς. Άλλά τό τμήμα αυτό και όλα τά άλλα τμήματα είχαν πολλά λιθάρια, και δια τούτο αναγκασθήκαμε να τό σκάψωμεν επί 4 φορές, και τά χέρια μας είχαν βγάλε βρόχους. Μετά άφου τελειώσαμε τό σκάψιμο άρχισαμε να τό στρώνωμε. Ημισταν στο δικό μας τμήμα 4 κορίτσια, ή Άθηνα Φ., Β α λ σ α μ ή Μ., Σεβαστή Θ. και έγω. Όταν τελειώσαμε τό στρώσιμο άρχισαμε να κάμνωμε τό σχέδιο. Άλλά έπειδή τό τμήμα μας έχει σχήμα όρθογώνιον, θα τό κάμνωμε τετράγωνο δια να φυτεύωμε τόν κήπο και όσο περισσεύει θα τό κάμνωμε λαχανόκηπο». Άνδρονίκη Ντ. (πρβλ. ιδ. β. σ. 10 και 19).

δ'. «Απ' τήν άρχή του σχολείου ο κ. Κ. Δ. μάς έλεγε ότι θα πάρωμε ένα οικόπεδο, θα τό σκάδαμε και θα τό καλλιεργούσαμε. Τέλος, άφου βλέπαμε άλλα οικόπεδα και κανένα δέν μάς άρρεσε, βρήκαμε ένα ώραιον οικόπεδο μεγάλο και κοντά στο σχολειο. Έμεις τό είχαμε αποφασίσει ότι τό περιβόλι τό πήραμε, αλλά ύστερα μάθαμε ότι ο νοικοκύρης δέν μάς τό δίνει. Πέρασε πολύς καιρός και τό περιβόλι τό ξεχάσαμε, αλλά ο κ. Δ. πάντοτε παρατηρούσε και άλλα οικόπεδα, αλλά κανένα δέν του άρρεσε όσο εκείνο, διότι ήταν και κοντά και θα ήτο καλό για μάς διότι πως θα πηγαίναμε τόσο όδρομο με τά τσαπιά, αν ήταν μακριά. Άλλά φαίνεται ότι ο κ. Σαράτσης παρακάλεσε τόν νοικοκύρη και με πολλές παρακλήσεις μάς τό έδωσε. Έμεις δε άμα τό μάθαμε δε βλέπαμε τήν ώρα πότε να αγοράσωμε τά τσαπιά και να άρχίσωμε τήν έργασία μας.

* Άφου τό πήραμε και αγοράσαμε τά τσαπιά, άρχισε ή έργασία με μεγάλη έπιθυμία. Τό περιβόλι μάς τό έχώρισε ο κ. Δ. σε τμήματα και κάθε τέσσερα κορίτσια [πήραν] από ένα τμήμα. Έγω κατ' άρχάς θα έπαιρνα τό τμήμα μου μαζί με τίς φιλενάδες μου Ίφιγένεια Ε. και Β α σ ι λ ι κ ή Ν. αλλά ύστερα μάς είπε ο κ. Δ. ότι κάθε κορίτσι θα είναι με τό τμήμα του* και τήν ώρα που θα έργάζωνται εκείνες έγω θα έχω μάθημα και έτσι ούτε ή μία θα εύχαριστήται ούτε ή άλλη. Δια τούτο αποφάσισα και τό πήρα με τήν Σεβαστή Θ., Β α λ σ α μ ή Μ. και Άνδρονίκη Ν.

Τώρα τό ξεχορταρίσαμε και άρχισαμε να κάνωμε τά σχέδια. Όταν όμως ήταν άκόμη τά χόρτα ένας γέρος τσοπάνος έρχονταν με τίς γίδες του και τίς έβουσε, ήμεις δε πηγαίναμε στο γέρο και μάς έλεγε ιστορίες πως όταν ήταν οι Τούρκοι στο χωριό του δέν τούς άφιναν να πάνε απ' τ'όνα χωριό σ'άλλο κάρβουνα,

* Κτ. παραπ. σ. 206 σημ.

πατάτες, αλεύρι και άλλα. Μετά δυο τρεις μέρες το ξεχορταριάσαμε, το σκάσαμε και το αφήσαμε να φουσκώσει.

Ἄλλὰ όταν σκάσαμε ἀκόμη ἡ κυρία Σ ε β α σ τ ῆ πότε ἔρχονταν πότε δὲν ἔρχονταν και εἰς οὐκ ἀποφασίζουσι ὅτι πῆρε κινίνο, λάδι και πολλά ἄλλα. Ὑστερα ὁμοίως ποῦ ἀρχίσαμε τὰ σχέδια ἔρχονταν και ἀνακατεύονταν. Ἄς ἀφήσουμε τώρα αὐτὰ και ἄς πιάσουμε τὸ σχέδιο.

Εἰς τὸ σχέδιό μας μᾶς βοήθησε και ὁ κ. Δ. Στὴν ἀρχὴ ἡμεῖς θέλαμε νὰ κάνουμε ἓνα ἄστρο μὲ τέσσαρες γωνίες, ἀλλὰ ὕστερα ὁ κ. Δ. μᾶς ἔδωσε ἓνα ἄλλο σχέδιο και ἐκεῖνο κάναμε. Ἄλλὰ δὲν τὸ τελειώσαμε και δὲν φαίνονταν ὠραίο και ἡ Κυρία Δίνα Α. μᾶς κοροῖδεῖται ἔχει ὁμοίως δίκαιον δῖοτι και ἡμεῖς όταν ἔκαμε τὸ σχέδιό της τὴν κοροῖδεῖαμε.

Τώρα τὸ τελειώσαμε και περιμένουμε νὰ ἀγοράσουμε κειριά και νὰ μᾶς βγάλουν νερό γιὰ νὰ φυτέψουμε, διότι ἄμα δὲν ἔχουμε νερό τὰ λουλούδια θὰ ξεραθοῦν. Ἄ θ ῆ ν & Ρ. (πρὸλ. π. σελ. 204, 207).

(*) Τμήμα Ζ΄.

α'. «Τὸ περιβόλι μας εὑρίσκεται παραπλευρῶς τοῦ περιβολιοῦ τῆς Εὐτυχιᾶς Β. ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου. Πρῶτον ἡμεῖς 5 μαθήτριαι. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ Φανή Η. δὲν εἴμαι εὐχαριστημένη και διὰ τοῦτο ἔφυγε και μένουμε 4 μαθήτριαι. Ἀρχίσαμε λοιπὸν και διωρθώσαμε τὸ χῶμα γιὰ νὰ κάνουμε κανένα σχῆμα κατάλληλο. Ὅταν ἤρθαμε στὸ σχολεῖο πῆγαμε στὸ περιβόλι και ζητήσαμε ἀπὸ τὸν κ. Διευθ. τὸ βιβλίον μὲ τὰ σχήματα και διαλέξαμε.

Αὐτὸ τὸ σχῆμα ποῦ διαλέξαμε τόκαμε ὁ κ. Διευθυντῆς ὅ ἓνα χαρτί και μᾶς ἔδωσε. Ἡμεῖς ἀρχίσαμε τότε τὴ δουλειά μας. Σ ω τ η ρ ι α Κ ρ. *.

β'. «Ὁ κ. Σαρᾶτος μὲ τὸν κ. Διευθ. ἀπὸ τὰς ἀρχὰς ἐφρόντιζαν γιὰ νὰ μᾶς βροῦν ἓνα περιβόλι νὰ γυμναζώμεθα γιὰ τὴν ἀλλή τὸν σχολεῖο εἶναι μικρὰ. Ἄλλὰ ποῦθεν δὲν εἰσρικαν ὅπως τὸ ἤθελαν μὲ φηλὸ τοῦχο κλπ. Ἦταν ἓνα κατάλληλο γιὰ μᾶς κοντὰ στὸ σχολεῖο ἀλλὰ δὲν μᾶς τὸ ἔδωσαν. Τέλος ὁ κύριος ποῦ τὸ εἶχεν μᾶς τὸ ἔδωκεν τέλη Ἰανουαρίου.

* Πρὸλ. ἰδ. β. σ. 7 σημ. 2, και τ' ἀκόλουθα τῆς ἰδίας μαθήτριας Σ ω τ η ρ ι α Κ :

«... Διὰ νὰ τὸν ἀποκαρίσωμεν [τὸν σίδηρον] ἐξ αὐτῶν τῶν οὐσιῶν θὰ τὸν θέσωμεν ὑψικανίαν οἱ ὅποιοι θὰ ἔχουν δυνατόν πῦρ και διὰ μεγάλων φουερῶν τὸ πῦρ γίνεται πλέον δυνατόν ὅπου θέτουσι οἱ ἐργάται ἐν μετάλλευμα σιδήρου και ἐν ἀνθρακῶς... Τὸν χυτοσίδηρον ἐάν τὸν σφυρηλατήσωσι διὰ βαρέων σφυρῶν και τὸν θεομόνον πολὺ και ἔχουσι ἐργαλεῖα ὅπου τὸν ἐκβάλλουσι οὗτος ὀνομάζεται σφυρηλάτος... «Ἐκ τῆς χθεσινῆς ἡμέρας. Χθὲς περὶ τὴν 2αν ὥραν μ. μ. μετέβην εἰς τὰ ἐμπορικὰ διὰ ν' ἀγοράσω μαλλάκια. Ἐκεῖ δὲ εἶδον ἓν μικρὸν παιδίον τὸ ὅποιον ἔκλαιεν ἐγὼ δὲ πλησιάζασα αὐτὸ τὸ ἠρώτησα διατὶ κλαίει αὐτὸ δὲ ἀπεκρίθη ἐπειδὴ ἔχασε τὸν μεγάλον του ἀδελφόν». — «... Ὅταν μετέβην [εἰς τὸ νεκροταφεῖον] δεξιῶθεν εἶδομεν τὸ ὠραϊώτατον μνημα τοῦ κυρίου Κοντοῦ ὅπου ἦσαν θαμμένα τὰ 2 κορίτσια του και ὁ ἀδελφός του τὸ ὅποιον εἶχεν 3 πολυθρόνας, τὰ ἐργαλεῖα τὰ ὅποια ἐκέντων τὰ βιβλία τὰ ὅποια ἐμελέτων και ἀνὰ τὰ ὅποια χρησιμεύουσι διὰ τὸ σχολεῖον». — Τὴν εἰκόνα τοῦ Hesse «ὁ Πατρῶν Γερμανὸς ὑψώνει τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως» τὴν περιγράφει ἔτσι: «Ἦλθεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν θὰ ἐλευθερωθῶμεν ἤλθεν ἡ προσφιλεῖς παθὴρ ἡμεῶν τῶν Ἑλλήνων ἡ 25 Μαρτίου τοῦ 1821 ὅπου ὁ Πατριάρχης θὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας. Πάμε λοιπὸν και ἡμεῖς ν' ἀκούσωμεν τὴν ἐπίσημον αὐτῆν λειτουργίαν καθ' ἣν τὸ ἔθνος θὰ ἐλευθερωθῇ. Πάμε λοιπὸν νὰ πάρωμε και ἡμεῖς τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας».

Πῆγαμε νὰ τὸ ἰδοῦμε ἦταν πολὺ ὠραῖο και μεγάλο ἀλλὰ εἶχε χορτάρια και γιὰ αὐτὸ ἓνα τσοπάνος ἔφερε τὰ πρόβατά του νὰ τὰ φάγουν.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν ὁ κ. Διευθ. μᾶς εἶπεν νὰ φέρωμε 1,50 [δρ.] γιὰ νὰ ἀγοράσωμεν σκαλιστήρια νὰ σκάψωμε τὸν κήπο ὅι ἄλλες μαθήτριας ἔφεραν, ἐγὼ ὁμοίως δὲν ἔφερα γιὰ τὴν εἶχαμε στὸ σπίτι [σκαλιστήρι]. Ὅταν τὰ ἔφεραν και τὰ ἄλλα κάθε ἓνα κορίτσι πῆρε τὸ δικὸ του και πῆγαμε νὰ τὸ σκάψωμε.

Ὁ κ. Διευθ. τὸ μοίρασε, τὸ μισὸ μέρος νὰ τὸ σκάψωμε και νὰ τὸ φυτέψωμε και τὸ ἄλλο νὰ κάνωμε μάθημα. Ἐγὼ εἶπα στὴ Φανή Η. νὰ πάρωμε ἓνα μέρος μαζί και ὁποῖο μέρος θέλαμε εἶπαμε στὸν κ. Δ. και μᾶς ἔδωσε ὅσο ἔπρεπε. Δυὸ τρεις ἡμέρας σκάψαμε μαζί, τότε μᾶς ἤλθε και ἡ Κλεονίκη Οἰκ. Μία ἡμέρα θύμωσε και μὲ ἔδιωξε, ἐγὼ πῆγα στὴν Α. Τσιρ. ποῦ ἦταν μαζί μὲ τὴ Μαρτίνα Κλ. και εἶχαν πάρει πλάτος 3 μέτρα και μήκος 2 μέτρα. Ὅταν τὸ τελειώσαμεν σκεπτόμασταν τι σχέδιον νὰ τοῦ δώσωμε* κάθε μία ἔλεγε τὸ ἰδικὸ της σχέδιο, ἡ Α. Τσιρ. ἔλεγε ἄλλο σχέδιο ἐγὼ ἄλλο και ἡ Μαρτίνα Κλ. ἄλλο, ἀλλὰ περιμείναμε νὰ μᾶς φέρουν και λίπασμα και δὲν τὸ σχηματίσαμε. Ἀφοῦ εἶδαμε πὼς δὲν θὰ μᾶς φέρουν συμφωνήσαμε ἓνα σχέδιο ποῦ μᾶς τὸ ἔδωσε ὁ κ. Διευθ. και χωρίσαμε ἓνα μέρος νὰ φυτέψωμε δσπρια και στὸ ἄλλο διάφορα λουλούδια.

Σήμερα θὰ πάμε περίπατο νὰ μαζέψωμε λουλούδια γιὰ νὰ τὰ φυτέψωμε στὸν κήπο. Φ α ἰ θ ρ α Δ. (πρὸλ. ἰδ. β. σ. 5 και 11 σημ. και π. σ. 219).

(10) ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ

Τμήμα Α΄.

α'. «Ἀφοῦ σκάψαμε και σχεδιάσαμε τὸ περιβόλι, ἐπόμενον ἦτο νὰ τὸ φυτέψωμε τὸ φυτέψαμε λοιπὸν μὲ τὰ λουλούδια ποῦ σᾶς γράψαμε στὴν προηγουμένη ἐκθεση, και περιττὸ νὰ σᾶς τὰ ἀναφέρω. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ φυτέψαμε, κοιτάζαμε πὼς νὰ τὰ περιποιηθοῦμε γιὰ νὰ πιάσουν, και κατὰ καλὴ μας τύχη ἐπίασαν ὅλα* μόνον τὰ παυλάνια ξεραθῆκαν ἀν και ἦταν μὲ βίτζες.

Στὸ λαχανόκηπο εἶχαμε μαρούλια, σκῶρδα, φασόλια, κρομμύδια, πιτζέλια, βεβόθια και φακή. Πρὶν ἀπ' τὴν γιορτὴ ὁμοίως τοῦ Πάσχα ποῦ ἦτανε σαρακοστή, ἐπειδὴ τὰ μαρούλια στὸν μανάδη ἦταν ἀκριβά, ἐθεώρησαν καλὸ νὰ βγάλουν τὰ δικὰ μας* ἀλλ' ἄς εἶναι θὰ πιαστῇ γιὰ ψυχικῶ. Ἄλλα δὲν μᾶς βγάλανε οἱ ἄνθρωποι* κάναν ὁμοίως τὴν ἀνδρειαθία τους και τὰ κοράκια και ἤλθαν και μᾶς βγάλανε ὅλα σχεδὸν τὰ φασόλια.

Πρὸς τὸ παρὸν δὲν μᾶς πειράζουσι τίποτε, ἔνοεῖται οἱ ἄνθρωποι, γιὰ τὴν τὴν μεγάλησαν ὅλα και δὲν φοβόμαστε τὰ κοράκια.

Τώρα ὅλα τὰ λουλούδια εἶναι ἀνοικτὰ και ὠραία. Δίνα Α. (πρὸλ. π. σ. 248).

β'. «Ὅταν ἐτοιμάσαμεν τὸ περιβόλι φυτεύσαμε τὰ λουλούδια* ἀλλὰ ἐπίασαν και ἄλλα δὲν ἐπίασαν, ἐπειδὴ τὸ χῶμα ἦτο ὄλο πέτρες και δὲν εἶχαμε νερό. Τότε εἴμεθα ἀναγκασμένες νὰ κοβαλοῦμε νερό ἀπὸ τὸ σχολεῖο, διότι δὲν βγάλαμε εἰς τὸ περιβόλι. Ἄλλες κοβαλοῦσαν και ἄλλες δὲν ἤθελαν. Ἡμεῖς πρῶτα, γύρω στὰ χωρίσματα, φυτεύσαμεν παυλάνια ἀλλὰ ὅταν κάναμε παύσεις διὰ τὸ Πάσχα, ἐπειδὴ δὲν τὰ ποτίζαμε, ξεραθῆκανε τὰ βγάλαμε και βάλαμε φακή. Ὑστερα ἀπὸ λίγας ἡμέρας ἐνεκα τῆς βροχῆς μεγάλωσε ἡ φακή, ἀλλὰ φύτρωσαν πολλὰ παλιόχορτα ὅχι μόνον στὴ φακή, ἀλλὰ ὅ ὅλα τὰ λουλούδια και δὲν τὰ ἀφῆναν νὰ

μεγαλώσουν' διὰ τοῦτο δταν δὲν εἶχαμε μάθημα, καθήσαμε καὶ τὰ βγάλαμε. Τώρα ὁ κήπος μας εὐρίσκεται εἰς ἀνθηρὰν κατάστασιν, διότι ὅλα τὰ λουλούδια μεγάλωσαν καὶ ἀνθίσαν, τὰ δὲ ὄσπρια βγάλανε λουλούδια γιὰ νὰ κάμουν τοὺς καρπούς. Μέσα εἰς τὸ περιβόλι κάναμε τέντα μὲ ξύλα, βάλουμε ἀπὸ πάνω πλατανόφυλλα χόρτα καὶ ἀπὸ κάτω ἔχομε θρανία καὶ κάνομε μάθημα». Εὐθελία Α. (πρβλ. ἰδ. β. σελ. 4, 12 καὶ π. σ. 224).

Τμῆμα Β'.

α'. Τώρα πλέον φυτέψαμε τὸ περιβόλι, ἀλλὰ μέχρις οὗτου φυτρώσουν τὰ ὄσπρια πάθαμε πολλὰς ζήμες. Ἡ πρώτη ἦταν τὰ κοράκια καὶ οἱ κόττες, οἱ ὁποῖες μᾶς ξεφύτευαν τὰ ὄσπρια. Τότε εἴπαμε στὴ νοικοκυρὰ καὶ τὴς μάζεψε· εἴπατα ἦταν τα παιδιὰ ποὺ μπήκαν καὶ μᾶς ἐβγαλαν ὅλα τὰ λουλούδια, ἀλλὰ τώρα φυτρώσαν καὶ δὲν τὰ πειράζει κανεὶς.

Στὸ δικό μας τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἔχομε δύο, φυτέψαμε ἀντιλεβαντίνη φακῆ, ἢ ὁποῖα φύτρωσε, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ τρία μέρη, διότι διὰ τὰ ἄλλα δύο δὲν ἐφθάσε καὶ ὡς τώρα δὲν φέραμε νὰ φυτέψουμε. Στὴν ἀρχὴ δὲ τοῦ περιβολιοῦ ἔχομε φυτέψει φασόλια, μπιζέλια καὶ κρεμμύδια, τὰ ὁποῖα ἐγιναν καὶ ἐβγαλαν ἄνθη, ἀλλὰ δὲν ἔχομε στηρίγματα νὰ τὰ στηρίξουμε γιὰ νὰ βγάλουν τοὺς καρπούς. Ἐκτὸς τούτου τὰ ἄνθη θέλουν νερὸ καὶ τὸ περιβόλι δὲν ἔχει, διὰ τοῦτο ἀναγκασόμεθα νὰ φέρνωμε μὲ τὰ ποτιστήρια ἀπὸ τὸ σχολεῖο». (Κ) Φροσὺνη Χ.

β'. «Ὅταν σχεδιάσαμε τὸ μέρος μας, τὸ φυτέψαμε λουλούδια, ὄσπρια καὶ κρεμμύδια καὶ εἶχαμε μιὰ χαρὰ ποὺ τὸ βλέπαμε φυτεμένο. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ποὺ δὲν εἶχαμε σχολεῖο βρήκαν τὰ παιδιὰ καιρὸ, ἦλθαν, μᾶς ξερρίζωσαν τὰ λουλούδια, μᾶς τὰ πῆραν καὶ μᾶς ἀφήσαν τὸ μέρος μας ξηρὸ. Καὶ ὅλες αὐτὲς τὴς μέρες τὸ εἶχαμε χωρὶς λουλούδια. Καὶ μόνο προχθὲς πῆρα καὶ τὸ καθάρισα καὶ φύτεψα λίγα λουλούδια· γύρω δὲ στὸ σχῆμα εἶχα φυτέψει φακῆ καὶ τώρα μεγάλωσε, μεγάλωσαν δὲ καὶ τὰ φασόλια καὶ τὰ κρεμμύδια. Ἐπειδὴ ὁ κ. Διευθυντὴς μᾶς ἔλεγε ὅτι θὰ κάνομε μάθημα στὸ περιβόλι, κάναμε στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ περιβολιοῦ μᾶς μιὰ τέντα ἀπὸ ξηρὰ φύλλα, ἐπὶ κάτω δὲ βάνουμε θρανία καὶ κάνομε αὐτὸ μάθημα». (Κ) Ἀήμητρα Β.

Τμῆμα Γ'.

α'. «Ὅταν πῆραμε τὸ περιβόλι, ὁ κ. Διευθυντὴς ἔδωσε ἀπὸ 2 μέτρα σὲ καθὲ μίαν, ἐγὼ δὲ καὶ ἡ Σταματίνα τὰ ἐνώσαμε καὶ ἀρχίσαμε νὰ βγάξουμε τὰ χόρτα ποὺ ἦσαν μέσα· μετὰ τὸ σκάψαμε καὶ σκεπτόμεθα τί σχῆμα νὰ τὸ δώσουμε. Ἐκάμαμε μίαν ἡμισέληνον, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἄρεσε καὶ τὴν χαλάσαμε· μετὰ εἶδαμε ἀπὸ ἓνα βιβλίο καὶ κάναμε ἓνα ἄλλο σχῆμα. Ἀφοῦ τὸ σκάψαμε καὶ τὸ σχεδιάσαμε, ἀρχίσαμε νὰ τὸ φυτέψουμε· φυτέψαμε πολλὰ ἄνθη. Διὰ τὰς ἐφορτὰς τοῦ Πάσχα ἐκάναμε διακοπὰς ἐπὶ 15 ἡμέρας δταν δὲ ἦλθαμε, τὸ γῆραμα ἀνοι κατὰ μᾶς εἶχαν κλέψει ἄνθη, ἀλλὰ καὶ τὰ χόρτα δὲν τὸ ἔφρασαν τὸ εἶχαν πνίξει. Ἀρχίσαμε νὰ τὸ καθαρίζουμε, διότι ἐπὶ 15 ἡμέρας δὲν ἦλθαμε νὰ τὸ κοιτάξουμε, ἂν καὶ ὁ κ. Διευθυντὴς ἔλαβε τὸν κόπο καὶ μᾶς τὸ ἐπότισε. Τώρα κάθε δευτέρου βράδυ τὸ ποτίζουμε καὶ βγάξουμε ὄσα χόρτα ἔχει, τὰ δὲ ἄνθη μᾶς στέκουν καλά· εἶχαμε καὶ μερικὰς φράουλες εἰς μίαν γωνίαν τοῦ περιβολιοῦ, ἐπροχθὲς ἀνθίσαν, ἀλλὰ ἐπῆγε ἡ Σεβαστή νὰ σκάψη καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ ἔκοψε τὰ ἄνθη. Εἰς τὸ περιβόλι μᾶς

ἔχομε καὶ μερικὰ κουκιά καὶ μερικὰ ρεβίθια, ἀλλὰ μετὰ λύπης μᾶς εἶδαμε ὅτι ἔχουν φῶρα». Περσεφόνη Ζ.*

β'. «Τώρα τὰ λουλούδια πιάσανε, τὰ κουκιά μᾶς φώριασαν, τὰ σκορδάκια μεγάλωσαν, τὰ κρεμμύδια βγάλαν λουλούδια, καὶ ἐν γένει ὅλα ἐκαίνα ποὺ εἶχαμε φυτέψει πιάσαν καὶ βγάλαν λουλούδια. Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ περιβολιοῦ εἶχαμε φράουλες μεγάλουτσικες· εἶχα καὶ ἐγὼ χαρὰ ποὺ εἶχαμε φράουλες, καὶ πῆγε ἡ γνωστικὴ ἡ Σεβαστή Θ. γιὰ νὰ τὸ σκαλίση καὶ μοῦ λέει· κοίταξε Σταματίνα, τί ὄραιο ποὺ φαίνεται τώρα ποὺ εἶναι σκαλισμένο. — Πᾶν καὶ ἐγὼ νὰ δῶ ἀφοῦ μοῦ λέει· πῶς εἶναι ὄραιο, καὶ τί νὰ ἰδῶ! Οἱ φράουλες κομμένες καὶ τὴς εἶχε βάλῃ ἀπάνω [ἀπάνω] γιὰ νὰ μὴ φαίνονται· καὶ ἐνθ' τῆς ἔλεγα ὅτι τῆς ἔχει αὐτὴ κομμένες δταν σκάλιζε, ἐκαίνη νὰ μοῦ λέῃ ὅτι ἦταν ἔτσι, καὶ μὲνα μοῦ φαινόταν νὰ σκάσω». Σταματίνα Ρτ. (πρβλ. ἰδ. β. σ. 10 καὶ π. σελ. 209, 236).

Τμῆμα Ε'.

α'. Ἀφοῦ σκάψαμε καὶ καθάρισαμε ἀπὸ τὰ χόρτα τὸ περιβόλι, ἦτοι τὸ τμῆμα μᾶς μόνον κάμαμε τὸ σχέδιο. Εἰς τὴν ἀρχὴν φυτεύσαμε πολὺ ὀλίγα ἄνθη ἀλλὰ σιγά σιγά συνεπληρώσαμε τὸν ἀριθμὸ ὥστε εἶναι ἀρκετὰ τώρα. Στὴν ἀρχὴν πρῶτον ἐμπόδιο ἦτον κατὶ κόττες τοῦ κυρίου Π. ποὺ μᾶς χαλοῦσαν τὸ σχέδιο, εἴπατα τὰ παιδιὰ ἤρχοντο καὶ μᾶς ξερρίζωναν τὰ ἄνθη, καὶ τέλος τὰ κοράκια ἤρχοντο καὶ ἔτρωγαν τὰ ὄσπρια τὰ ὁποῖα εἶχαμε σπείρει· ἀλλὰ ἀφ' οὗτου φύτρωσαν δὲν ἔχουν τί νὰ φᾶν καὶ δὲν ἐξανθήσαν. Καὶ ἔτσι διὰ τῆς ὑπομονῆς κατωρθώσαμε νὰ ἀπαλλαγῶμεν ὄλων τῶν ἐμποδίων. Τώρα φύτρωσαν ὅλα τὰ ὄσπρια, ἐπίασαν τὰ ἄνθη καὶ μερικὰ μάλιστα ἐβγαλαν καὶ ἄνθη. Τὰ ποτίζουμε κάθε βράδυ καὶ ἔτσι εἴμαστε ἀναγκασμένες νὰ γυρίζουμε στὰς 6 στὸ σπῆτι ἐνθ' σχολάζει στὰς 8». Σοφία Κ. (πρβλ. π. σελ. 276).

Τμῆμα Γ'.

α'. Ἀφοῦ σκάψαμε τὸ περιβόλι μᾶς, τὸ σχημάτισαμε καὶ φυτεύσαμε λουλούδια καὶ λαχανικά, καὶ γύρω στὰ σχήματα φακῆ γιὰ πρασινάδα. Ὅλα τὰ λουλούδια

* Πρβλ. μὲ τὴν παραπάνω ἐκθεση τῆς Περσεφόνης Ζ. τὴν ἐκθεση τῆς γιὰ τὰ Χριστούγεννα (π. σελ. 219) καὶ ἀκόμα τ' ἀκόλουθα: «... Ἀλώπηξ διαβαίνουσα ἠθέλησε ν' ἀρπάξῃ τὸ κρέας, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ δένδρου· ἤκουσε δμως μίαν φωνὴν ὅτι οἱ κόρακες κολιμασκονταὶ καὶ ἤρχισαν νὰ ἐλαυνῇ τὸν κόρακα διὰ τὰ ὄραια τοῦ πτεροῦ καὶ ὅτι εἶχε πολλὰ προτερήματα. Καὶ αὐτός· ἤξευε νὰ ἴητο ὁ βασιλεὺς τῶν πτηνῶν ἐὰν εἶχε καὶ φωνὴν ὄραϊαν, ὁ δὲ κόραξ ἔλεων... κλπ. — «... Ἐπειδὴ ὁ σιδηρὸς δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ φύσει μόνος ἀλλὰ ἠνωμένος μετ' ἄλλων αἰμάτων. Διὰ νὰ λάβωμεν δὲ αὐτὸν καθαρὸν, θέτομεν τὰ ὄρακα τοῦ σιδηροῦ ἐντός ὑψικαμίνων δηλ. ἐν στρώμα ὄρακα τοῦ σιδηροῦ καὶ ἐν στρώμα λιθάνθρακος καὶ κόν. κάτωθεν δὲ φουσκῶμεν διὰ φουσκῶν διὰ ν' ἀναπτύξωμεν θερμότητα μὲγαλυτέραν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ λαμβάνομεν τὸν χυτοσιδηρὸν λεγόμενον. Κατασκευάζομεν δὲ ἐξ αὐτοῦ... Ὁ χάλυψς τὸ σπουδαιότερον εἶδος σιδηροῦ κατασκευῆ πολυσύνθετος. Κατασκευάζομεν δὲ ἐκ τοῦ χάλυβος διάφορα ἀντικείμενα... κλπ. — «Ὅταν ἐξέρχεται ἡ μήτηρ μου εἰς περιπάτον μετὰ τῶν ἀδελφῶν μου καὶ κἀθημαί μόνῃ μου εἰς τὸ σπῆτι ἐάν εἶναι ἀτακτοποίητα τὰ βιβλία μου τὰ τακτοποιῶ μετὰ δὲ κἀθημαί καὶ μελετᾷ διάφορα βιβλία ἐνίοτε δὲ παραγγέλλω τὴν ἐξαδελφὴν μου ἢ ὁποῖα κἀθημαί κλησίον μᾶς, δταν δὲ ἐλθῇ ἐξερχόμεθα εἰς τὸν ἐξώστην ἢ εἰς τὴν ἀθλὴν καὶ κἀθημαί. Περσεφόνη Ζ.

έπιασαν και έθνησαν, αλλά από μερικά τμήματα μόλις έθνησαν τα λουλούδια έπειτα από δύο, τρεις μέρες την νύκτα πήδησαν μέσα παιδιά και τα έβγαλαν όλα την έπαύριο πήγαμα στο περιδόλι και μόλις το είδαν τα κορίτσια που τα είχαν, άρχισαν να φωνάζουν και να λένε εις τόν κ. Α. να τους αναφέρη εις την αστυνομία. Για να γίνουν τα λουλούδια χρειάζεται νερό, αλλά δεν έχομε γι' αυτό παίρνομε από το σχολείο και κοπιάζομε πολύ. Στην αρχή μερικές μαθήτριες δεν ήθελαν να παίρνουν νερό από το σχολείο και δεν πότιζαν, έπειτα όμως φαίνεται λυπήθηκαν τα λουλούδια τους και άρχισαν να ποτίζουν και ακόμη ποτίζουν.

Αυτά έχω να γράφω για τό περιδόλι». Β α λ σ α μ ή Μ π. (πρόλ. ιδ. β. σ. 12 σημ., 18 και π. σελ. 219).

Τά γραπτά κάθε μαθήτριας κατά χρονολογική σειρά τά βρίσκαι δ αναγνώστης που θέλει να τά ξαναμελετήσει και μόνος του στις ακόλουθες σελίδες:

- 1) Ζωή Β., στα Τρία χρόνια δάσκαλος, Α' μέρος (Πώς πήρα τα παιδιά), σελ. 17 και τής μελέτης αυτής (Μέρος Β') σελ. 208, 271, 218, 237, 226, 246, 261.
- 2) Αίνα Α., μέρ. Α' σελ. 9, 19 και Β' σ. 204 - 205, 270, 208, 271, 215, 235, 220, 238, 248, 279.
- 3) Βασιλική Ν., Α' σελ. 10 σημ., 14 σημ., 20, και Β' σελ. 209, 239, 227, 273.
- 4) Άρτεμις Π., Β' σελ. 210, 222, 241, 222, 272, 264.
- 5) Έλένη Ψ., Β' σελ. 203, 206, 269, 275.
- 6) Άθηνά Ρ., Β' σελ. 204, 207, 215, 277, 260 σημ.
- 7) Μαρία Σχ., Α' σελ. 4, 9, 16, 20, 22, και Β' σελ. 205, 233, 213, 210, 239, 249.
- 8) Σταματίνα Ρ., Α' σελ. 10 και Β' σελ. 234, 208, 238, 251, 281.
- 9) Σοφία Κ., Β' σελ. 270, 215, 275, 281.
- 10) Γριγιένη Ε., Β' σελ. 204, 270, 219, 273.
- 11) Γαρυφαλλιά Γ., Α' σελ. 20 και Β' σελ. 207, 212, 271, 261.
- 12) Έθθαλία Α., Α' σελ. 4, 12 σημ. 3, 20 και Β' σελ. 205 σημ., 234, 215, 238, 223 - 224, 272, 279.
- 13) Έδδοκία Μ., Α' σελ. 22, και Β' σελ. 215, 271, 236, 220, 239, 262.
- 14) Περσεφόνη Ζ., Β' σελ. 281 σημ., 219, 281.
- 15) Άλκμήνη Τσ., Β' σελ. 263 σημ. και 263.
- 16) Κατίνα Τ., Α' σελ. 14, 20 και Β' σελ. 234, 214, 272.
- 17) Σαπφώ Πλ., Α' σελ. 22 και Β' σελ. 269, 272 σημ., 272, 264 σημ.
- 18) Φροσώνη Χ., Β' σελ. 269, 240, 271, 251, 280.
- 19) Δημητρα Ε., Β' σελ. 236, 240 σημ., 250, 280.
- 20) Βαλσαμής Μπ., Α' σελ. 13 σημ., 17, και Β' σελ. 218, 276, 282.
- 21) Φανή Η., Α' σελ. 6, 15 σημ., 20, και Β' σελ. 208, 237, 258.
- 22) Φαίδρα Δ., Α' σελ. 5, ΓΙ σημ., και Β' σελ. 219, 255, 278.
- 23) Σεβαστή Θ., Α' σελ. 13 σημ., 17, και Β' σελ. 234, 225, 276.
- 24) Άνθη Φ., Β' σελ. 203, 270, 224, 252, 266.
- 25) Έδτοχία Β., Α' σελ. 5, 18 και Β' σελ. 235, 237, 240 σημ., 256 - 257.

- 26) Έδα Α., Α' σελ. 6, 10 σημ., και Β' σελ. 203, 237, 252.
- 27) Σωτηρία Κρ., Α' σελ. 7 σημ., και Β' 237, 238, 278 σημ., 278, 253.
- 28) Άνδρονίκη Ντ., Α' σελ. 10, 11, 19, και Β' σελ. 277.
- 29) Έυτέρπη Π., Β' σελ. 221.
- 30) Μαρίνα Κλ., Β' σελ. 234, 238 σημ., 240 σημ., 253 σημ., 255 σημ., 263.
- 31) Δανάη Σ., Α' σελ. 5, 9 σημ., και Β' σελ. 207. [Όλα τ' άλλα γραπτά τής Δανάης Σ. χάθηκαν]
- 32) Νίνα Τζ., Β' σελ. 213, 214.
- 33) Μαργώ Ι., Α' σελ. 20, 21, 233, 215. [Η Μαργώ Ι. έφυγε στο τέλος τής α' τριμητίας].

Β. ΑΡΘΡΑ

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ

Α. ΠΕΤΡΙΔΗ

Όλοι παραδέχονται πώς κάθε σημερινή πολιτισμένη κοινωνία χωρίζεται σε τρεις τάξεις. Το χωρισμό αυτό, καθώς είναι γνωστό, φέρνει κυριώτατα το είδος της εργασίας που προσφέρει καθένας στην κοινωνία για να παραχθούν τ' αγαθά της ζωής και να προοδεύσει το σύνολο. Σε κάθε κοινωνικό π. χ. οργανισμό αρκετοί είναι εκείνοι που επειδή έχουν δυνατή πνευματική μόρφωση ή αφθονα τὰ υλικά αγαθά διευθύνουν αυτοί σχεδόν με την εργασία τους την κοινωνία, και δημιουργώντας κάτι καινούριο πάντα, κάνουν ώστε ελο και περισσότερο να προοδεύη το σύνολο. Τέτοιοι είναι οι επιστήμονες, οι μεγάλοι κτηματίες, βιομήχανοι και έμποροι, οι αξιωματικοί και οι ανώτεροι υπάλληλοι του κράτους, και αποτελούν την ανώτερη, την αριστοκρατική να ποδμε τάξη.

Στην άλλη όλωσδιόλου άκρη βρίσκονται εκείνοι που επειδή τους λείπει ή πνευματική μόρφωση ή τὰ υλικά μέσα, δουλεύουν μηχανικά τις πιο πολλές φορές, σύμφωνα με τις οδηγίες που δίνουν οι άλλοι. Τέτοιοι είναι ελο οι εργατικοί όσοι μπαίνουν μισθωτοί σε βιομηχανικές ή γεωργικές ή έμπορικές δουλειές, οι προλετάριοι, όπως τους λένε με ξενική λέξη. Αυτοί αποτελούν την κατώτερη κοινωνική τάξη.

Ανάμεσα στις δυο αυτές όλωσδιόλου αντίθετες άναμεταξύ των τάξεις στέκεται ή μέση ή αστική τάξη. Απ' αυτή δέ λείπουν τὰ πνευματικά και τὰ υλικά κεφάλαια, ούτε όμως και τὰ έχει αφθονα πολύ. Να έφεύρη τίποτε καινούριο δέν είναι: Ικανή περιορίζεται λοιπόν να συντηρή τον πολιτισμό που έχει ή κοινωνία από τις καλύτερες γενεές, ή να εφαρμόζει τις καινούριες ιδέες εκείνων που ανήκουν στην ανώτερη τάξη, οδηγώντας πρό πάντων κι επιδλέοντας στην εργασία της την κατώτερη τάξη. Σ' αυτήν ανήκουν οι μικροί

γεωργοί (που έχουν δικά τους χωράφια πάντα), οι μικροί βιομήχανοι και έμποροι, οι κατώτεροι υπάλληλοι του κράτους, οι παπάδες, οι περισσότεροι από τους ιδιωτικούς υπάλληλους, γενικά «εκείνοι που με τή λίγο ή πολύ υπεύθυνη θέση που κατέχουν, τή δουλειά που κάνουν, τή μόρφωσή τους, τήν περιουσία τους ή τὸ εισόδημά τους ή τήν κοινωνική τους θέση, με τήν όλωσδιόλου αστικήν όψη της ζωής τους, ανυψώνονται πάνω από τις μεγάλες μάζες των εργατικών τάξεων, χωρίς όμως και ν' ανήκουνε, εξ αιτίας μεγάλου εισοδήματος στις τάξεις των μεγάλων κεφαλαιούχων ή γαιοκτημόνων»*.

*

Ανάλογο προς τις ανάγκες καθεμιάς από τις τρεις αυτές κοινωνικές τάξεις είναι τὸ ποσό της γενικής παιδείας που παρέχει ή πολιτεία στους πολίτες της. Έτσι σε κάθε πολιτισμένο κράτος βρίσκει κανείς σήμερα τριών ειδών σχολεία που δίνουν τή γενική μόρφωση: ένα για την κατώτερη τάξη, άλλο για τή μέση, και τρίτο για τήν ανώτερη.

Αυτό γίνεται και στην πατρίδα μας: από τότε που με τον έρχομό του πρώτου μας βασιλέα οι φωτισμένοι Βαβαροί διοργάνωσαν τήν ελληνική πολιτεία, τριών ειδών σχολεία ιδρύθηκαν για τις ανάγκες του ελληνικού λαού. Το δημοτικό, τὸ ελληνικό σχολείο και τὸ γυμνάσιο (Βασιλ. Διάταγμα της 6 Φεβρουαρίου 1834 και της 31 Δεκεμβρίου 1836). Σύμφωνα με τή διοργάνωση αυτή της παιδείας (που έξω από μερικές λεπτομέρειες δέν άλλαξε ως σήμερα), από τὸ δημοτικό σχολείο πρέπει να περνούν τὰ παιδιά και των τριών τάξεων, από τὸ ελληνικό τὰ παιδιά της μέσης και της ανώτερης (κοίτα τὸ άρθρ. 2 του Β. Δ. της 31 Δεκεμβρίου 1836 «πρώτιστος σκοπὸς των ελληνικών σχολείων είναι να προετοιμάζουν δια τὰ γυμνάσια» αλλά συγχρόνως ή έν αυτοίς εκπαιδεύσεις πρέπει ν' αποτελεή και αὐθύπαρκτόν τι ελον... κατάλληλον δια τὸς παίδας, όσοι δέν

* Όρατα, αν και συνοπτικά, πραγματοποιείται τὸ ζήτημα ή εισηγητική έκθεση των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων που παρουσίασε τελευταία στη Βουλή ο ύπουργός κ. Τσιριμώκος (σ. 24). Για περισσότερες λεπτομέρειες κοιτάξε τήν πραγματεία του κ. Εύταξια «Η διδασκίαις της γενικής παιδείας και ή μέση εκπαίδευσις έν Ελλάδα», Αθήνα 1907 (σ. 11 - 16), όπου ο συγγραφέας βάση του χωρισμού δέχεται τήν πνευματική πρό πάντων μόρφωση. Επίσης και τὸ βιβλίο του J. Wernicke «Der Mittelstand und seine wirtschaftliche Lage», Διφία 1909. Από και πέρα και τὸν παραπάνω όρισμό της μέσης τάξης.

θέλουν μεταβῆ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου ἀμέσως εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἢ εἰς θέσιν, μὴ ἀπαιτούσαν ἐκπαίδευσιν γυμνασίου ἢ πανεπιστημίου»), καὶ τέλος στὸ γυμνάσιο πρέπει νὰ φοιτοῦνε τὰ παιδιὰ τῆς ἀνώτερης τάξης — μὲ τὶς ἀπαραίτητες, ἐννοεῖται, πάντοτε ἐξαιρέσεις γιὰ τὰ φτωχὰ παιδιὰ ποῦ ἐτυχε νάχουν ἐξαιρετικὴ ἰδιοφυΐα καὶ πρέπει νὰ προχωρήσουν παραπάνω.

Κι ἀλήθειαι, ἀπὸ τὰ δημοτικὰ μὲς σχολεῖα περνοῦν καὶ τῶν τριῶν τάξεων τὰ παιδιὰ. Σταματοῦν ὅμως τὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ, τῆς κατώτερης δηλαδὴ τάξης, μόλις πάρουν τὸ ἀπολυτήριον τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἢ βλέποντας (αὐτὰ ἢ τὰ σπίτια τῶν) πῶς ἢ μόρφωση ποῦ ἀπόχτησαν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο δὲν τὰ φτάνει γιὰ νὰ ζήσουν, προχωροῦν καὶ παραπάνω, μὲ τὸν πόθο ν' ἀρματωθοῦνε καλύτερα γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, βάρος ὅμως στὸ μεταξὺ δυσκολοβάσταχτο στοὺς δικούς των, κι ἀργότερα στὴν κοινωνία; Ὅλοι μας κάπως ἀόριστα ξέρομε ὅτι συχνὰ γίνεται τὸ δεύτερο, ὅτι δηλαδὴ στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο φοιτοῦν συχνὰ καὶ παιδιὰ φτωχῶν, φτωχότατων μεροκαματάρηδων. Θὰ ἦταν ὅμως πολὺ σπουδαῖο νὰ μάθωμε πόσα ἀκριδῶς παιδιὰ τῆς κατώτερης τάξης παραστρατίζουν κι ἐρχοῦναι στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, κι ἂν τὰ σχολεῖα αὐτὰ πρέπη, ὅπως εἶναι σήμερ, νὰ θεωροῦνται σχολεῖα γιὰ τὴ μέση καὶ ἀνώτερη τάξη.

Γι' αὐτὸ θὰ μᾶς χρειαζότανε μιὰ στατιστικὴ ποῦ νὰ μᾶς ἔλεγε ποῖα εἶναι ἀπάνω κάτω ἢ κοινωνικὴ θέσση τῶν οικογενειῶν ὄλων τῶν παιδιῶν ποῦ φοιτοῦνε στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

*

Μιὰ τέτοια στατιστικὴ εἶχα κάμει δταν κατὰ τὸ 1910 — 1911 ὄπηρετοῦσα στὸν Πειραιᾶ, στὸ Β' ἑλληνικὸ σχολεῖο, καὶ τὴ δημοσιεύω σήμερ ἐδῶ, μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς μπορεῖ νὰ δώσῃ ἀφορμὴν σὲ παρόμοιες ἐργασίες σὲ ὅλο τὸ κράτος, ἐργασίες ποῦ θὰ εἶναι χρησιμώτατες, γιὰτὶ κοντὰ στ' ἄλλα θὰ δώσουν τὰ καλύτερα ἐπιχειρήματα — τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀριθμῶν — στὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Ἡ δουλειὰ ἦταν ἀρκετὰ δύσκολη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὰ μητρῶα τῶν σχολείων ὑπάρχει ἰδιαιτέρη στήλη γιὰ τὸ «ἐπάγγελμα τῶν γονέων», ἀλλ' αὐτὴ ἢ στήλη εἶναι σχεδὸν γιὰ τὸν τύπο. Χωρὶς πολλὴν ἐξέταση ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου γράφει ἐκεῖ ὅτι τοῦ εἶποῦνε ὁ ἓνας εἶναι ὑπάλληλος, ὁ ἄλλος ἐργατικὸς, ὁ ἄλλος κτηματίας· μὰ ἀπὸ τίς ἀπλῆς αὐτὲς λέξεις πολὺ λίγα πράγματα μπορεῖ κανεὶς βέβαια νὰ καταλάβῃ (κτηματίας λ. χ. εἶναι κι αὐτὸς ποῦ ἔχει 500000 δραχμῆς κι ὁ ἄλλος ποῦ ἔχει μόνο 10000 καὶ κουτσοζῆ) πολλὰς

φορὲς μάλιστα παριστάνεται εὐφημιστικὰ ὡς κτηματίας ὁ ἀνεργὸς καὶ ὁ σουλατσαδόρος). Χρειαστήκε λοιπὸν νὰ κάνω ἰδιαιτέρη ἐρευνα γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέσση ποῦ εἶχε ὁ κάθε γονέας, ὥστε νὰ ἔχω ὅσο μποροῦσα πιδ σωστὲς πληροφορίες. Καὶ πάλι ὅμως ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ κατάταξη τῶν οικογενειῶν σὲ τάξεις μ' ἔβαλαν σὲ πολλὴ πολλὴ σκοτοῦρα· γιὰτὶ καθὼς εἶναι γνωστὸ, τὰ σύνορα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ πρὸς τὰ πάνω (τὴν ἀνώτερη τάξη), καὶ κυριώτατα πρὸς τὰ κάτω (τὴν κατώτερη), εἶναι φοβερὰ δυσκολοκαθόριστα. Ὅσο μεγάλη ὅμως κι ἂν ἦταν καὶ αὐτὴ ἢ δυσκολία, μπορῶ νὰ βεβαιώσω ὅτι ἐργάστηκα μὲ ὅση μπόρεσα περισσότερη ἐυσυνειδησία κι ἐλπίζω πῶς τὴ νίκησα· ἀνίσως δὲ κάπου κάπου ὁ προσεχτικὸς ἀναγνώστης παραξενευτῆ, βλέποντας νὰ κατατάσσω σπίτια ποῦ ὁ προστάτης τους ἔχει ἓνα ὄρισμένο ἐπάγγελμα σὲ τάξη, ποῦ μὲ πρώτη ματιὰ νομίζει πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ καταταχτοῦν ἐκεῖ, τὸν παρακαλῶ νὰ θυμᾶται πάντα πῶς στὸ ξεδιάλεγμα μεταχειρίστηκα συνδυασμένα ὅλα τὰ κριτήρια, ὅσα μποροῦσαν νὰ μοῦ χρησιμέψουν γιὰ νὰ μορφώσω βέβαιη γνώμη γιὰ τὴ θέσση καθενός· περιουσία ἢ εἰσόδημα, μόρφωση, ἐπάγγελμα, ἀκρόμη καὶ τίς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ τίς ἐλπίδες προαγωγῆς ποῦ εἶχεν ὁ Α ἢ ὁ Β πατέρας. Ἔτσι ἡ κατάταξη ἔγινε ὅσο χωροῦσε δίκαιη καὶ σωστὴ.

*

Στὰ 1910 — 1911 λοιπὸν γράφηκαν στὸ Β' ἑλληνικὸ σχολεῖο στὸν Πειραιᾶ 147 μαθητὲς*.

Ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἀνώτερη τάξη ἀνήκαν 13, ποῦ οἱ πατέρες τους ἔκαναν τ' ἀκόλουθα ἐπάγγελα:

2	γιατροὶ
1	φαρμακοποιὸς
1	δικηγόρος
1	λοχαγὸς τῆς οἰκονομίας
1	ὑποπλοίαρχος τοῦ Β. Ναυτικοῦ
1	ἀνθυποπλοίαρχος τοῦ Β. Ν.
1	ἐργαστασιάρχης ποῦ ἔφτιανε πιστὰ
1	» » σαπούνια
1	» » ποῦ εἶχε μηχανουργεῖο
2	ἐυλέμποροι καὶ
1	κτηματίας.

Σύνολο : 13

* Ἡ Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου γράφει 146, γιὰτὶ τόσοι ἦταν στ' ἀλήθεια οἱ γραμμένοι στίς 8 Δεκεμβρίου τοῦ 1910, τὴ μέρ,α ποῦ δόθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχολογὸν οἱ πληροφορίες στὸ Ὑπουργεῖο.

Στή μέση τάξη άνήκαν 69, που οι πατέρες τους είχαν τ' ακόλουθα επαγγέλματα:

- 1 υπολοχαγός του πεζικού, άπόστρατος
- 1 υποπλοίαρχος του Β. Ν., άπόστρατος (δχι από τη Σχολή)
- 1 δημοδιδάσκαλος
- 1 τηλεγραφητής
- 1 άρχικελευστής στα συνεργεία του Ναυστάθμου
- 2 άρχικελευστές του Β. Ν. (μάχιμοι)
- 1 άρχικελευστής στην Υποβρύχια Άμυνα
- 10 κελευστές του Β. Ν. (άπ' αυτούς οι 8 ήταν μάχιμοι, οι 2 του μηχανικού)
- 2 παπάδες
- 3 πλοίαρχοι σε έμπορικά άτμόπλοια
- 1 πλοίαρχος σε καράβι
- 1 » σε βαποράκι του λιμένος
- 1 » σε καΐκι
- 3 μηχανικοί σε έμπορικά άτμόπλοια
- 1 τροφοδότης σε άτμόπλοιο
- 1 υπάλληλος στην Έθνική Τράπεζα
- 1 » σε άτμόμυλο
- 1 εϊσπράκτορας της Έταιρείας του Γκαζιού
- 1 ναυπηγός (ναυπηγούσε μικρά βαποράκια με μπενζίνα)
- 1 με έργοστάσιο για λεμονάδες γκαζόζ
- 1 που είχε μαούνες
- 3 εργολάβοι μικρών οικοδομών
- 2 μαραγκοί (με δικό τους μαγαζί)
- 2 φωμάδες (τό ίδιο)
- 1 χρυσοχόος (τό ίδιο)
- 1 παπουτσιής (τό ίδιο)
- 1 επιδιορθωτής μηχανών
- 1 βουτηχτής (είχε δικό του καΐκι με σκάφαντρο)
- 1 έμπορος σε σιδηρικά και ναυτικά είδη
- 1 » φιλικών
- 1 » ύφασμάτων
- 1 » καπνών
- 2 » καυσόξυλων κτλ.
- 2 παραγγελιοδόχοι
- 1 σαράφης
- 8 μπακάληδες
- 2 ταβερνάρηδες
- 1 καφετζής (με δικό του καφενείο)
- 1 έμπορος έστιασμένος γυαλικών (άνεργος τότε) και μικροκτηματίας.

Σύνολο: 69

Στήν κατώτερη τάξη τέλος άνήκαν οι υπόλοιποι 65, που οι πατέρες τους έκαναν τ' ακόλουθα επαγγέλματα:

- 1 ήταν δεκάρχης του τελωνείου
- 7 τελωνοφύλακες
- 1 ύπανωματάρχης
- 1 χωροφύλακας
- 2 μικροϋπάλληλοι στο Δημοτικό φόρο
- 1 βαρδιάνος στις μαούνες του Έμπειρικού
- 2 πιλότοι για τα βαπόρια
- 1 θερμαστής σε έμπορικό άτμόπλοιο
- 1 καμινάδορος στο Τζών
- 3 ναύτες σ' έμπορικά άτμόπλοια
- 1 ύπηρέτης σε καφενείο
- 1 καντηλανάφτης
- 2 περιβολάρηδες
- 2 καρεκλάδες
- 3 άμαξάδες
- 1 άραπατζής
- 1 βαρκάρης
- 1 ψαράς
- 2 μάγειροι (με δικό τους φτωχικό μαγέρικο)
- 1 πετροπελεκητής
- 1 σουδατζής
- 1 λαδοχρωματιστής
- 1 βαρλάς
- 1 σιδηρουργός
- 1 καθαριστής καζανιών
- 1 εργάτης σε ραφτάδικο
- 1 » σε παπουτσιδικο
- 2 εργάτες στα ύφαντουργεία του Ρεταίνα
- 1 εργάτης σε άτμόμυλο
- 1 εργάτης σε κουρείο
- 4 εργάτες μαραγκοί
- 2 σφουγγαράδες
- 8 χαμάληδες
- 1 σκουπιδιάρης
- 1 μανάβης του δρόμου και
- 3 άνεργοι (οι δύο θεσιθήρες, άλλοτε υπάλληλοι του δήμου και του λιμανιού· ο τρίτος πρόσφυγας από την Άχελώ).

Σύνολο: 65

*

Όστε από τους 147 μαθητές του έλληνικού αυτού σχολείου οι 13 άνήκαν στην άνώτερη τάξη.

69 στην μέση ή αστική και οι άλλοι

65 στην κατώτερη τάξη.

Και αν θελήσουμε να βρούμε πόσοι από κάθε τάξη αναλογούν στους 100, έχουμε τους ακόλουθους αριθμούς: Από 100 μαθητές

9 άπάνω κάτω ανήκουν στην ανώτερη τάξη

47 » » » » μέση » και

44 » » » » κατώτερη.

Όστε τα μισά σχεδόν από τα παιδιά του ελληνικού αυτού σχολείου ήταν παιδιά ανθρώπων εργατικών — μεροδούλι μεροφάγι — που δεν έπρεπε νάρθουν στο ελληνικό σχολείο, αφού αυτό είναι σχολείο της μέσης και ανώτερης τάξης, και σύμφωνα μ' αυτόν τον προορισμό του είναι φτιασμένο το πρόγραμμά του.

Την αναλογία αυτή μπορούμε μού φαίνεται να τη γενικέψουμε. Είναι αλήθεια πως απ' ότι γίνεται σ' ένα μονάχα σχολείο δεν είναι σωστό να φτάνη κανείς σε γενικά συμπεράσματα. Θυμώμαι όμως πως στο σχολείο μας δεν είχαμε κάνει κανένα ξεχωριστό διάλεγμα κατά το Σεπτέμβρη, όταν έρχονταν οι μαθητές για να γραφούν και είμαι υπερβέβαιος πως αν και στ' άλλα τρία δημόσια ελληνικά σχολεία στον Πειραιά γίνονταν παρόμοια στατιστική μελέτη, τα ίδια αποτελέσματα θα μάς έδινε ίσως 5% παραπάνω ή παρακάτω*. Το ίδιο

* Μπορεί κανένας εδώ να μου πη πως οι λογαριασμοί μου δεν είναι σωστοί γιατί στον Πειραιά εργάστηκαν εκείνο το χρόνο και άλλα τρία ιδιωτικά ελληνικά σχολεία, και καί γράφηκαν άλλα διακόσια παιδιά άπάνω κάτω (άπάνω κάτω, γιατί στην Έπετηρίδα του Υπουργείου του 1910-1911 δέ δίνονται ξεχωριστοί αριθμοί, αλλά και στα τρία αυτά ιδιωτικά σχολεία γράφονται ενωμένοι οι μαθητές και του γυμνασίου (ή της εμπορικής σχολής) και του ελληνικού σχολείου) και όλα αυτά τα παιδιά ανήκουν στην πρώτη ή τη δεύτερη κοινωνική τάξη, γιατί στα ιδιωτικά σχολεία πλερώνουν και τα διδάχτρα των μαθητών είναι ανώτερα πάντα από 10 δραχμές το μήνα. Έτσι θα έχωμε ότι σε 773 πειραιωτόπουλα, όσα φοίτησαν στα 1910-11 στο ελληνικό σχολείο, (573 είχαν γραφή στα 4 δημόσια έλλ. σχολεία κατά την ίδια έπετηρίδα), τα 252 μονάχα ανήκαν στην γ' τάξη, δηλαδή 32%, πάει να πη το 1/3 μονάχα από το σύνολο. Αν και το κατέβασμα αυτό της αναλογίας από τα 44 στα 32% λίγο ελαττώνει την αξία στις παρατηρήσεις που κάνω, όμως και πάλι άπαντώ στον επικριτή μου πως κάνει λάθος. Γιατί τον ίδιο αυτό χρόνο φοίτησαν στις πέμπτες και έκτες τάξεις των πλήρων δημοτικών σχολείων στον Πειραιά — κι είναι αρκετά τέτοια εκεί — πολλοί μαθητές, ίσως και περισσότεροι από 200, σχεδόν όλοι από την τρίτη κοινωνική τάξη αυτοί τυπικά είναι γραμμένοι στο δημοτικό σχολείο, ουσιαστικά όμως πρέπει να θεωρηθούν μαθητές του ελληνικού, αφού το πρόγραμμα στις δύο αυτές τάξεις

υποθέτω θα συμβαίη και σ' όλα τα ελληνικά σχολεία του κράτους.

Συμπέρασμα. — Η πολιτεία σχολείο που να όπλιξη γερά τα παιδιά της τρίτης τάξης για την πάλη της ζωής δεν έφτιασε. Κι αφού άναγκαστικά έσπρωξεν ένα μεγάλο μέρος του λαού προς τ' ανώτερα σχολεία, δέ σκέφτηκε ποτέ να ρωτήσει πόσα επί τέλους είναι τα παιδιά αυτά της κατώτερης τάξης που παραστρατίζουνε στα ελληνικά σχολεία, και μαθαίνοντας πως είναι τόσα πολλά να διορθώση το κακό, φτιάνοντας τελειότερα τα δημοτικά σχολεία και ιδρύοντας σχολεία για συμπληρωτική μόρφωση του λαού ή επί τέλους μεταρρυθμίζοντας προς το χαμηλότερο κάπως το πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου (ανάλογα προς το πλήθος των παιδιών του λαού που φοιτούνε σ' αυτό), αλλά αναγκάζει τα μισά παιδιά, τα παιδιά του έργατη που μόλις μπορεί να ζήση το σπίτι του, και τα παιδιά του έξηντάδραχμου δημόσιου ή ιδιωτικού υπηρέτη, και τα παιδιά του χαμάλη και του σκουπιδιάρη να βασανίζωνται τρία δλάκαιρα χρόνια προσπαθώντας να μάθουνε το τυπικό της άττικής διαλέκτου και τους παρασάγγες του Ξενοφώντα καθώς και λίγα κουτσογαλλικά και δωδεκάμισυ λατινικές λέξεις — για μόρφωση ήθους και χαρακτήρα ως μη κάνωμε κουβέντα. Έτσι εδνοήθηκε από την ίδια την πολιτεία στην πατρίδα μας ο παρασιτισμός — παιδί που τέλειωσε ελληνικό σχολείο αδύνατο πια να πιάση την τσάπα του πατέρα του ή να γίνη χαμάλης — και ή θεσιθηρία, ως που και οι ίδιοι οι γονείς των παιδιών καταλαβαίνουνε στο τέλος πως άδικα ήρθε ο γιός τους στο ελληνικό σχολείο, άδικα έδωσαν τρία χρόνια το αίμα τους για να τα συντηρήσουν (φαί, ρούχα, παπούτσια, βιβλία, τετράδια, χαρτόσημα, πέννες, χαρτιά και καλαμάρια), κι έρχονται στο τέλος με δάκρυα παρακαλώντας να μην άπορριφτή το παιδί τους, «νάχη τουλάχιστον ένα χαρτί» για να μπορη να κυνηγήση κάποια από τις τόσο λαμπρές θέσεις του δημόσιου υπηρέτη, ή για να γίνη στα πίσω πίσω και παπάς.

*

Τέτοιες στατιστικές, όπως είπα και παραπάνω, έπρεπε να γίνωνται κάθε χρόνο σ' όλα τα σχολεία. Έτσι από καιρό ή πολιτεία θα ήξερε που περπατεί και πως έπρεπε να περπατήση και όταν τώρα ψηφιστούνε τα νέα νομοσχέδια και ιδρυθούν άληθινά πια σχολεία

είναι το ίδιο κι άπαράλλαχτο με το πρόγραμμα της Α' και Β' του ελληνικού σχολείου. Και αν γράφηκαν εκεί οι μαθητές, γράφηκαν μόνο και μόνο για να περάσουν με ασφάλεια στην Γ' τάξη του ελληνικού, σύμφωνα με το νόμο ΓΚΪΒ'.

ξεχωριστά για κάθε μιὰ κοινωνική τάξη, είμαι τῆς γνώμης πὸς ἡ ἀνάγκη για τέτοιες ἐργασίες δὲ θὰ εἶναι λιγώτερο ἐπιταχτική. Ἐὰς εὐχηθούμε λοιπὸν νὰ γίνωνται ταχτικά στὸ μέλλον.

Ἐπειτα ἡ δουλειὰ αὐτὴ θὰ μπορούσε θαυμάσια νὰ βοηθήσῃ καὶ σὲ ἄλλα ζητήματα. Ἐὰν γίνεται — μ' εὐσυνειδησία πάντα καὶ λεπτόλογον ἐξέταση — σὲ κάθε εἶδος σχολεῖο, (δημοτικὸ, ἀστικὸ, γυμνάσιο, συμπληρωτικὰ σχολεῖα κτλ.), καὶ γίνεται σ' ὅλα τὰ σχολεῖα, θὰ μπορούσε κανεὶς, ἀθροίζοντας τοὺς ἀριθμοὺς τῶν στατιστικῶν ὄλων τῶν σχολείων ἑνὸς χωριοῦ ἢ μιᾶς πόλης ἢ καὶ παραπάνω ἀκόμη, νὰ ἔχη μιὰ εἰκόνα — ἀρκετὰ ἀληθινὴ ἢ πλησιάζοντας πολὺ πρὸς τὴν ἀλήθεια — για τὴ σύσταση τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας*. Ἐὰ ἦταν πολὺ χρήσιμο π. χ. νὰ ξέρῃ κανεὶς πόση εἶναι ἀπάνω κάτω σὲ μιὰ ὀρισμένη περιοχὴ ἢ ἀναλογία τῶν παραγωγικῶν ἐπαγγελμάτων πρὸς τὰ παρασιτικά: πόσοι π. χ. οἱ γεωργοί, οἱ κτηνοτρόφοι, οἱ βιομήχανοι, οἱ χειροτέχνες, καὶ πόσοι οἱ ἔμποροι, μπακάληδες, μανάβηδες, κουδιστροπουλητάδες κ. οἱ δ., πόσοι οἱ ἐργατικοὶ καὶ σὲ τί εἶδος ἐργασία καταγίνονται (πρᾶμα ποὺ θὰ ἔδινε καὶ τὸν ὀρισμένο χαραχτήρα στὴν περιοχὴ καὶ θὰ μπορούσε νὰ δείξῃ στὴν πολιτεία τί εἰδικὸ σχολεῖο χρειάζεται σὲ κείνο τὸ μέρος), πόσοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρετές κτλ.** Καὶ στὸ τέλος — λέω στὸ τέλος, ἂν καὶ δὲν εἶναι τ' ὀλιγώτερο σπουδαῖο — ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ ἔδινε ἀφορμὴ

* Τέτοιες στατιστικὲς ἔχουν ἀλήθεια οἱ ἀπογραφές τοῦ πληθυσμοῦ: μὰ εἶναι πολὺ ἀόριστες καὶ ἔπειτα γίνονται πολὺ πολὺ ἀνάρα.

** Στὴ στατιστικὴ π. χ. ποὺ βλέπει ὁ ἀναγνώστης παραπίσω, ἀπὸ 147 οἰκογενειάρχες μὲ διάφορα ἐπαγγέλματα, δουλεύουν σὲ παραγωγικὰ κυρίως ἐπαγγέλματα, μὲ κεφάλαια ἢ μὲ τὰ χέρια, 30 μονάχα: (βιομήχανοι 5, βιοτέχνες καὶ ἐργατικοὶ 25). Φωμίζονται ἀπὸ τὸ δημόσιο ἢ ἀπὸ τὸ δῆμο (ἀξιωματικοί, δάσκαλοι, ὀπαξιωματικοί, δημόσιοι ὑπηρετές, στρατιῶτες κτλ.) 33. Ἐμποροὶ καὶ μεταπράτες εἶναι 26, τὸ 1/6 ἀπὸ τὸ σύνολο. Ὁ ναυτικὸς χαραχτήρας τοῦ τόπου φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ τοὺς 147, γεωργοὶ (ἔξω ἀπὸ τοὺς 2 περιβολάρηδες,) κανεὶς: ζῶν δὲ μὲν ἀπὸ τὴ θάλασσα 61, (σὲ πολεμικὰ καράδια: ἀξιωματικοί 3, ὀπαξιωματικοί 14, δηλ. 17: σὲ ἔμπορικά: πλοίαρχοι 6, μηχανικοὶ 3, πιλότοι 2, τροφοδότης 1, ναῦτες 3, θερμαστής 1, δηλ. 16: διάφοροι: μηχανουργός 1, ναυπηγός βενζινακᾶτων 1, ἰδιοχτήτης μαουινῶν 1, βουτηχτής 1, ἔμπορος ναυτικῶν εἰδῶν 1, τελωνιακοὶ φύλακες 8, ἰδιωτικὸς βαρδιάνος 1, καμινάδαρος 1, βαρκάρης 1, φαρᾶς 1, καθαριστὴς καζανῶν 1, σφουγγαράδες 2, χαμάληδες 8, δηλ. 28) δηλαδή τὰ 2/5 ἀπὸ τὸ σύνολο. Ἐὰν εἶχαμε τέτοια στατιστικὴ ἀπ' ὅλα τὰ σχολεῖα στὸν Πειραιᾶ, πόσο τελειότερη θὰ ἦταν ἡ εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς σύνθεσής του καὶ πόσο ἀκριβέστερα συμπεράσματα δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ βγάλωμε!

στὸ διευθυντὴ τοῦ σχολεῖο νὰ μάθῃ ποιά εἶναι ἐπακριβῶς ἡ μόρφωση, ἡ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ θέση τῆς οἰκογένειας κάθε μαθητῆ του καὶ ποῖος ὁ χαραχτήρας τῶν μελῶν τῆς — πρᾶμα ποὺ σὲ πολλὰς περιπτώσεις θὰ τοῦ ἦταν ὀδηγὸς πολυτιμότερος στὸ πῶς νὰ φερθῇ στὸ παιδί*.

* Σ. τ. Σ. Ὅπως καὶ ὁ συγγραφέας τῆς ἐργασίας πολὺ σωστὰ λέει, θὰ ἦταν σημαντικό ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις νὰ γίνον ἀνάλογες στατιστικὲς σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δάσκαλοι σημειῶνουν καὶ τώρα στὰ μαθητολόγια τους στὴ στήλη «ἐπάγγελμα πατρός» τὴ δουλειὰ ποὺ κάνει ὁ πατέρας κάθε παιδιοῦ. Ἀλλὰ ἡ στήλη αὐτὴ κατάντησε ἀχρηστὴ καὶ περιττή. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν πρῶτα πρῶτα οἱ δάσκαλοι νὰ γράφουν μὲ προσοχὴ καὶ καταλεπτῶς τὰ ἐπαγγέλματα. Καὶ ὕστερα θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθῇ ὁ τρόπος νὰ συγκεντρωθῶν αὐτὲς οἱ πληροφορίες για νὰ χρησιμοποιηθῶν σὲ μελέτες κοινωνικοεκπαιδευτικὲς.

Ἀπὸ τὸ Ἰπουργεῖο λίγα μπορούμε νὰ ἐλπίζωμε. Τὴν ἐργασία θὰ τὴν ἀναλάβωμε πρόθυμα ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς ἂν καὶ ὑπάρχει φόβος, πῶς πολλοὶ δάσκαλοι ἀπὸ προκατάληψη ἢ δειλία δὲ θ' ἀπαντήσουν. Ἐμεῖς ὁμως παρακαλοῦμε εἰς οὖς δασκάλους θέλουν νὰ δουλέψουν για τὴν πρόοδο τῆς παιδείας ἔξω ἀπὸ πρόληψη νὰ μᾶς στείλουν τέτοιες στατιστικὲς. Θὰ ἦταν μάλιστα ἀκόμη καλύτερα νὰ σημειῶναι σὲ διὰ στήλες ἀκόμη: α) τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυῖα τοῦ κάθε μαθητῆ καὶ β) τὴν ἠθικὴν του κατάστασιν. Τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυῖα μπορούμε νὰ τὴν σημειῶσιν μὲ τὸ γενικὸ βαθμὸ τῆς προόδου τὴν ἠθικὴν κατάστασιν μὲ τοὺς γενικοὺς δρους: ἐξαιρετός, κανονικός, μετρίως κανονικός, ἀνώμαλος. Καὶ πρέπει νὰ προσέξουν οἱ δάσκαλοι ὥστε νὰ εἶναι οἱ χαραχτηρισμοὶ καὶ για τὴν πνευματικὴν καὶ για τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν παιδιῶν καλοζυγισμένοι καὶ ὄχι τυπικοί. Ὄνόματα τῶν παιδιῶν εἶναι περιττὸ νὰ σημειωθῶν, μόνον ἀριθμοί, ὅπως ἔκανε καὶ ὁ κ. Ἄ. Πετρίδης. Ἀκόμη καλύτερα θὰ ἦταν μάλιστα νὰ μὴν περιορισθῶν οἱ στατιστικὲς σ' εἶνα μόνον σχολεῖο μὰ ν' ἀπλωθῶν σὲ ὅλα τὰ ὀμοῖοθᾶμα τουλάχιστον σχολεῖα τοῦ μέρους, πόλης ἢ χωριοῦ.

ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΜΑΣ

Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ

Ήμουνά πέρσι κριτής γιά τά μαθηματικά βιβλία στό διαγωνισμό πού κάνει τό κράτος: έτσι μου δόθηκε άφορμή νά τά κοιτάξω κάπως περισσότερο: δέν έχω όμως σκοπό στίς λίγες αυτές γραμμές νά καταγίνω μ' αυτά βαθύτερα, αυτό θά τό κάμω ίσως άργότερα, άν βρω καιρό και ήσυχία άρκετή. Σήμερα μόνο δυό λόγια — δυό συμπερασματικές λέξεις — γι' αυτά θ' αναφέρω, πρό πάντων από τήν παιδαγωγική ή τους, τήν και σπουδαιότερη νομίζω γιά διδαχτικά βιβλία όψη.

Θεωρητική αριθμητική έχει έγκριτή του κ. Νυστεράκη, "Αλγεβρα" έγκρίναμε του κ. Ρηγοπούλου και Γεωμετρία του ίδιου. Και Τριγωνομετρία θά ρωτήση κανένας; Αυτή δέν υπάρχει πιά, δηλ. υπάρχει, όχι όμως ανεξάρτητη και σέ χωριστό βιβλίο, αλλά κρυφή, χωμένη σέ μερικά κεφάλαια τής Γεωμετρίας, πού επειδή έχει κεφάλαια και γιά συναρτήσεις και γραφικές παραστάσεις κτλ. δέν είναι πιά, νομίζω, βιβλίο Γεωμετρίας, μά περισσότερο ένα *compendium* — χωρίς όμως "Αλγεβρα και Αριθμητική".

Δέ μου άρέσει αυτή ή σύγχυση ή Τριγωνομετρία σ' όλο τόν κόσμο είναι χωριστό βιβλίο και χωριστό μάθημα κι έτσι ήτανε πάντα και σέ μας πριν. "Αν όμως και καλά έπρεπε νά γίνη ένα βιβλίο μέ τή Γεωμετρία, έπρεπε τουλάχιστο νά μπη' στό τέλος, χωριστά και μέ τόν τίτλο τής: «Τριγωνομετρία», όχι όπως στό βιβλίο του κ. Ρηγοπούλου μέ άλλους τίτλους: «Περί τμημάτων» κτλ. μέσα στό βιβλίο, δειλά και κρυφά θά έλεγε κανένας. Δέ βρίσκω καλή και τή δοκιμή κατά τό επίσημο πρόγραμμα νά μπου'ν στή Γεωμετρία και μερικές γνώσεις από τά άνωτερα μαθηματικά, σύμφωνα μέ τό νεώτερο γερμανικό Reformprogramm. Όχι ότι δέν επιδοκιμάζω αυτήν τή Reformbewegung στίς γενικές τής γραμμές, μά γιατί δέ βρίσκω πώς τό βιβλίο αυτό κατώρθωσε νά δώση κάποια έσωτερική ένότητα τών γνώσεων αυτών (περί συναρτήσεων κτλ.) μέ τό έπιλοιπο σώμα τής Γεωμετρίας.

Ός πρός τό έπιλοιπο μαθηματικό περιεχόμενο όλων τών βιβλίων αυτών — άπάνω κάτω τό και πριν συνηθισμένο — δέ θά μιλήσω εδώ, καθώς είπα: έρχομαι μόνο σύντομα στό ύφος και τή γλώσσα τους. Πώς ή γλώσσα τους είναι καθαρεύουσα δέ χρειάζεται βέβαια ούτε νά τό πώ, άφοδ αυτό είναι υποχρεωτικό γιά βιβλία του κράτους. Όστε θά ήτανε επιτέλους τό χειρότερο, άν ήτανε μία καθαρεύουσα εδκόλη, όμαλή και σωστή: τέτοιο σχετικά είναι τό βιβλίο του κ. Νυστεράκη, πού τό διακρίνει και κάποια σεμνή συντομία και ολιγόλογη άσση-

ρότητα — ίσως κάπως περισσότερη από κείνην πού θά ταίριαζε σέ έλληνικά βιβλία γιά "Έλληνα καθηγητή και Έλληνες μαθητές. Τά βιβλία όμως του κ. Ρηγοπούλου — και ή Γεωμετρία και ή "Αλγεβρα — κάθε άλλο είναι παρά υπόδειγμα καθαρεύουσας «όμαλής» και «εύκολης»: και τό χειρότερο δέν είναι καν ούτε καθαρεύουσα άσσηρή, «άρχαίζουσα», όμως σωστή τέλος πάντων. Γιατί βλέπει κανείς παντού — στό περσινό χειρόγραφο πού έγκρίναμε περισσότερο μάλιστα από τήν τυπωμένη προηγούμενη έκδοση — φράσεις, πού τό μείζων π. χ. ακολουθείται στήν ίδια γραμμή από τό μικρότερος, μία χρήση του ούτως, κάπως αντίστοιχη του γαλλικού *or* (*or, nous avons vu*) — πού δέν μπορεί ποτέ νά σταθή στήν ελληνική γλώσσα (π. χ. «έστω ότι... Ούτως άν άχθώσι» κτλ. 89 τής τυπωμένης έκδοσης και παντού έτσι), ένα ή και λίγο παρακάτω νά είναι, ένα άνυπόφορο *αι* κτλ.

Τό πιό παράξενο όμως στα βιβλία αυτά είναι τό ύφος: ένα ύφος δεμένο, σφιχτό, ίσως ανάλογο κάπως μέ τό άρχαιο έλληνικό, πολύ περισσότερο μέ τό γερμανικό, έντελώς όμως άσύμφωνο μέ τό αναλυτικό πνεύμα τής νέας ελληνικής, πού σ' αυτό μοιάζει πολύ περισσότερο μέ τις ρομανικές γλώσσες. Δέν είναι όμως μόνο άφύσικο τό ύφος αυτό, μά και τόσο δύσκολο, τόσο μπλεγμένο, πού καταντά συχνά δόλοτα άντιπαιδαγωγικό. Στήν επίσημη έκθεσή μου τονίζω — ήμουνά είσηγητής στή Γεωμετρία και τό ίδιο κάνει και ό είσηγητής τής "Αλγεβρας στή δική του — πώς τό λεχτικό και τό ύφος του βιβλίου πρέπει ν' αλλάξη δλόκληρο γιά νά μπορέση τό βιβλίο νά γίνη χρήσιμο. Μά πώς μπορεί βέβαια αυτό νά γίνη, χωρίς νά συγγράφη κανένας άπαρχής τό βιβλίο; Λίγα μόνο παραδείγματα φτάνουνε νομίζω γιά νά πιστέψη κανένας πώς δέ λέγω υπερβολή:

Από τή Γεωμετρία: "Η δεδομένης περιφερείας κύκλου εξί-
οωσις, πάσα υπό σημείου κινήθεις επί δοθείσης περιφερείας διανυ-
θείσα όδός, ένα τών τόξων τούτων τούς τριγωνομετρικούς αριθμούς
έπολογίσωμεν (δηλαδή τό γερμανικό *um dieser Bögen trigono-
metrische Zahlen zu berechnen*) κτλ.: αυτή προπάντων ή άγάπη νά
βάξη τό ρήμα στό τέλος κάνει φράσεις πού μόνο σέ γερμανικό άφτι
χτυπάνε φυσικά, σέ ελληνικό όμως χτυπάνε έντελώς άφύσικα και
δίνουνε ένα αίσθημα, πώς ή ροή τών λέξεων βρίσκει έμπόδια (*stol-
pernder Stil*).

Νά γιά νά τελειώνωμε και τέσσερεις όρισμοί από τήν Τρι-
γωνομετρία: 1) "Ημίτονον τόξον καλείται ό πρός τήν άκτίνα
του κύκλου λόγος τής καθέτου τής έν του πέρατος του τόξου άγομέ-
νης επί τήν διά τής άρχής του τόξου τούτου διερχομένη διάμετρον.
2) "Συνήμίτονον τόξον καλείται ό πρός τήν άκτίνα του κύκλου λόγος
του εδθνηγράμμου τμήματος του έχοντος άρχήν μέν τό κέντρον του τόξου,
τέλος δέ τόν πόδα τής καθέτου τής άγομένης έν του τέλους του τόξου
επί τήν διά τής άρχής του τόξου διερχομένη διάμετρον. 3) "Εφαπτο-
μένη τόξον είναι ό πρός τήν άκτίνα του κύκλου λόγος του τμήματος
τής έν τή άρχή του τόξου εφαπτομένης του έχοντος άρχήν μέν τήν

τοῦ τόξου, πέρασ δὲ τὸ σημεῖον, ἐνθα ἡ ἐφαπτομένη αὐτῆ τέμνεται ὑπὸ τῆς διὰ τοῦ πέρατος τοῦ τόξου διερχομένης διαμέτρου. 4) Συνεφαπτομένη τόξου εἶναι ὁ πρὸς τὴν ἀκίνα τοῦ κύκλου λόγος τοῦ τμήματος τῆς ἐν τῷ πέρατι τοῦ πρώτου τεταρτημορίου ἐφαπτομένης τοῦ ἔχοντος ἀρχὴν μὲν τὸ τῆς ἐπαφῆς σημεῖον, πέρασ δὲ τὸ σημεῖον ἐνθα ἡ ἐφαπτομένη αὐτῆ τέμνεται ὑπὸ τῆς διὰ τοῦ πέρατος τοῦ τόξου διερχομένης διαμέτρου.

Τί νὰ πῆ κανένας γιὰ τοὺς ὁρισμοὺς αὐτοὺς; Δὲ θὰ ζήτησε τὸ τρομερὰ μπλεγμένο ὄφρος τους καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης, μ' ὅλες του τίς δημηγορίες τοῦ Περικλέους; Τὰ μαθηματικά εἶναι ἡ ἀπλότητα καὶ ἀπλές, ἀπλοῦστατες εἶναι οἱ μαθηματικὲς ιδέες. Καὶ ἂν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ ἔγραφε κανένας σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ διατριβή, ἢ ἄς εἶναι ἀκόμα καὶ σ' ἓνα βιβλίο γιὰ τὸ πανεπιστήμιο, θὰ μπορούσα κάπως νὰ τὸ καταλάβω μὰ γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ γυμνασίου, ποὺ ἔχουνε πρῶτῃ φορὰ νὰ μάθουνε τὸ ἡμίτονο, τὸ συνημίτονο κτλ. εἶναι ὁρισμοὶ αὐτοί; Δὲ φτάνει τὸ μάκρος τους, τί χρειάζεται νὰ μπλέκονται ἔτσι οἱ λέξεις, ὥστε νὰ κατανατᾶ νὰ χρειάζεται πρῶτα ὁ μαθητῆς νὰ κάμῃ σύνταξη γιὰ νὰ καταλάβῃ γραμματικὰ μόνο τὸν ὁρισμό; Δὲ φτάνει ἢ κάποια δυσκολία, ποὺ ὁ μέσος ὄρος τῶν μαθητῶν — στὸν τόπο μας τουλάχιστο — βρίσκει, (ἔτσι νομίζω), στὰ μαθηματικά; Ἄντι νὰ τοῦ τὰ κάμωμε εὐκολώτερα, τοῦ τὰ μπλέκομε, γιὰ νὰ τοῦ γίνουν ἀκατανόητα; Δὲ χάνει ἔτσι κάθε ὄρεξη γι' αὐτὰ; Καὶ πῶς θὰ μάθῃ τοὺς ὁρισμοὺς αὐτοὺς παρὰ ἀπ' ἔξω, σὺν παπαγάλος, ἀφοῦ καὶ μιὰ λέξη ν' ἀφήσῃ ἀπ' αὐτοὺς, ὅλο τὸ «λεπτεπίλεπτο» οἰκοδόμημα γκρεμνίζεται; Σπρώχνωμε δηλαδὴ συνειδητὰ τὸ παιδί στὸν παπαγαλισμό.

Τώρα γιατί ἐγκρίναμε τὰ βιβλία αὐτὰ; Τῆ Γεωμετρίας ὑποχρεωτικά, ἀπὸ τὸ νόμο, γιατί δὲν εἶχε ὑποβληθῆ ἄλλη, τὴν Ἄλγεβρα κατὰ πλειονοψηφία — ἐγὼ προτιμοῦσα μιὰν ἄλλη, μέτρια κι αὐτή, μὰ μὲ ὄφρος καλύτερο.

Συμπέρασμα λοιπὸν ἓνα, νομίζω, βγαίνει ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση. Πῶς ἀκόμα μὲ τὸ διαγωνισμό τοῦ κράτους δὲν ἀποχτήσαμε καλύτερα, δηλ. παιδαγωγικὰ καλύτερα μαθηματικὰ βιβλία: πιὸ εὐκόλα καὶ λιγώτερο βαρετὰ γιὰ τὰ παιδιὰ μας; καὶ πῶς ἀντὶ ν' αὐξήσωμε στὸ δυνατό μέγιστο τὸ ἀποτέλεσμά τους — πῆγαμε — παιδαγωγικὰ πάντα θέλω νὰ πῶ — πίσω, γιατί αὐξάνομε μὲ τὸ τέτοιο ὄφρος τὴ δυσκολία τους καὶ μικραίνομε λοιπὸν τὴν πιθανότητα νὰ ὠφελήσουνε.

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ

Γ. Π.

Δημοτικισμὸς σημαίνει βέβαια ἀναγνώριση τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Σημαίνει ἀκόμη ἀναγνώρισή τῆς δημοτικῆς παράδοσης.

Σημαίνει ὅμως ἐπίσης καὶ πίστη σ' ἓνα ὀρισμένο κοινωνιολογικὸ σύστημα;

Γενικώτερα: Εἶναι ὁ Δημοτικισμὸς κοινωνιολογικὸ σύστημα;

* Ἄν ὄχι, ἀνήκει ἀποκλειστικὰ σ' ἓνα κοινωνιολογικὸ σύστημα;

* Ἢ μπορεῖ νὰ προσαρμοσθῆ σὲ καθένα;

Τὰ ἐρωτήματα εἶναι σημαντικά: καὶ θεωρητικά, γιατί τέλος πάντων πρέπει νὰ τακτοποιηθοῦμε μὲ τὸν ἑαυτὸ μας, καθορίζοντας τὴν οὐσία καὶ τὴν ἔκταση ποὺ ἔχει ἡ πίστη μας — καὶ πρακτικά, γιατί ἔτσι θὰ δοῦμε γιὰ ποιὲς συνεργασίες ἀρκεῖ ἢ κοινὴ πίστη στὸ Δημοτικισμό.

*

Κοινωνιολογικὸ σύστημα ἐννοῶ τὴ «γενικὴ» τακτοποίηση μὲ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Δημοτικισμὸς ὅμως εἶναι «μερικὴ» τακτοποίηση. Μὰς τακτοποιεῖ βέβαια μὲ τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, καὶ ἀκόμη μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθινῆς παράδοσης τοῦ ἔθνους, εἶναι ὅμως ἀσχετος μὲ ὅλες τίς ἄλλες ἀφθονες μορφές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, οἰκογενειακῆς, πνευματικῆς, θρησκευτικῆς, ἠθικῆς κτλ. Γιατὸ δὲν εἶναι ὁ Δημοτικισμὸς κοινωνιολογικὸ σύστημα.

*

Εἶναι ὅμως «τμήμα» ἐνὸς ὀρισμένου κοινωνιολογικοῦ συστήματος, στὸ ὅποιο ἀνήκει ἀποκλειστικὰ; Ἢ μπορεῖ νὰ προσαρμοσθῆ σὲ καθένα;*

* Τὸ ἐρώτημα μὰς μακραίνει ἀπὸ τὸ θέμα' γιατί πρέπει πρῶτα νὰ ἐξετάσουμε πόσα καὶ ποιά κοινωνιολογικὰ συστήματα εἶναι δυνατὰ.

* Ἢ ἐξέταση αὐτὴ εἶναι δύσκολη' γιατί δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀπαντήσῃ μὲ ἀκρίβεια ἀντικειμενικῆ. Μποροῦμε π. χ. νὰ ποῦμε:

Ι. Δύο κοινωνικῆς ἰδεολογίαι εἶναι δυνατές, γιατί δύο εἶναι οἱ θεμελιώδεις τάσεις στὴν κοινωνικὴ ζωὴ: ἡ συντήρηση καὶ ἡ πρόοδος. Γιατὸ ὑπάρχουν μόνον μιὰ συντηρητικὴ κοινωνικὴ ἰδεολογία, μὲ γενικὸ χαρακτηριστικὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τῶν παλιῶν μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν πρακτικὴ προσπά-

Συγκεκριμένα :

1. Μπορεί ο Δημοτικισμός ν' ανήκη στο συντηρητισμό;

Τὸ γενικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ συντηρητισμοῦ εἶναι ἡ προτίμησις τοῦ χθές, τῆς παράδοσης. Ἄλλὰ καὶ ὁ Δημοτικισμὸς εἶναι ἐπίσης χθές καὶ παράδοση. Γιατὸ μπορεῖ ἕνας συντηρητικὸς νὰ εἶναι καὶ δημοτικιστῆς.

Πλάι στὸν τονισμὸ τῆς ἐθνικῆς ὑπὲρ τὴν κρατικὴ πολιτικὴ πλάι στὴν προσπάθεια γιὰ τὴ διατήρησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τῶν πατριαρχικῶν κοινωνικῶν, οἰκογενειακῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν ἀχέσεων, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἀκόμη καὶ τοῦ ντυσίματος· μαζὶ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν γιὰ μιὰ ἰδιόρρυθμη ἐξέλιξις τῆς φυλῆς, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ «διεφθαρμένα» πρότυπα τῆς Δύσεως· στὴ γενικὴν αὐτὴ κοινωνιολογικὴ του ἀντίληψιν, ποῦ τὴ χαρακτηρίζει ἡ προσπάθεια πρὸς «συντήρησι» παλιῶν μορφῶν τῆς ζωῆς, μπορεῖ ὁ συντηρητικὸς στὴν Ἑλλάδα νὰ προσαρμόσῃ πολὺ καλὰ καὶ τὸ Δημοτικισμὸ, δηλ. τὴν ἀναγνώρισιν τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ παράδοσης, ἀφοῦ κι αὐτὲς ἀνήκουν στὶς παλιὰς ἀγαπητὰς μορφὰς τῆς ζωῆς.

Ἄλλὰ τί διαφέρει τότε ὁ μιστριωτικὸς συντηρητικὸς — ποῦ εἶναι συντηρητικὸς γιὰτὶ ἐπιθυμεῖ ἐπίσης τὸ γυρισμὸ καὶ λατρεῖ μὲ τὸν

θεῖα πρὸς ἐπιστροφὴν καὶ πρὸς συντήρησίν τοις — καὶ μιὰ προοδευτικὴ, ποῦ ἐπιδιώκει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς, γιὰτὶ πιστεύει πὺς οἱ νέες μορφὰς εἶναι ἀνώτερες ἀπὸ τὶς παλιὰς.

II. Ἡ κοινωνιολογικὰ συστήματα εἶναι τρία, ἀντίστοιχα τοῦ χρόνου: παρελθόν, παρόν, μέλλον. Οἱ πρῶτοι ἐπιθυμοῦν τὸ γυρισμὸ στὸ χθές, δυσαρεστημένοι μὲ τὸ παρόν, γιὰτὶ βλέπουν πὺς κάθε «ἀλλαγὴ» βλάπτει· οἱ δεῦτεροι βρίσκουν λογικὴ καὶ χρήσιμη τὴν «πρόοδο» τοῦ χθές ὡς τὸ σήμερον, σταματοῦν ὁμῶς ἐδῶ καὶ φαντάζονται, πὺς τὸ σήμερον θὰ εἶναι διαρκές· καὶ οἱ τρίτοι ἐπιθυμοῦν τὴν ἄθησις τοῦ σήμερον πρὸς τὸ καλύτερον αἴριο.

III. Ἡ συγκεκριμένα: Στὰ σύγχρονα πολιτισμένα κράτη ὑπάρχουν τέσσαρες κοινωνικοοικονομικὰς τάξεις, στὶς ὁποῖας ἀντιστοιχοῦν τέσσαρες κοινωνικὰς ἰδεολογίας. Ὁ συντηρητισμὸς (Conservatism), ὁ φιλελευθερισμὸς (Liberalism), ὁ προοδευτισμὸς (Progressivism), καὶ ὁ σοσιαλισμὸς (Socialism).

Μὲ τὴν ἴδιαν μέθοδον θὰ μπορούσαμε, προσέχοντας σὲ λιγώτερον θεμελιώδεις διαφορὰς, ἢ χρησιμοποιώντας ἄλλα κριτήρια καὶ διακρίνοντας μὲ διαφορετικὸν τρόπον νὰ προχωρήσωμε καὶ νὰ βροῦμε ὅσα θέλομα κοινωνιολογικὰ συστήματα.

Ἀντικειμενικὴ ἀκρίβεια λοιπὸν γιὰ νὰ καθορίσωμε τὸ ποσὸ καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν κοινωνικῶν ἰδεολογιῶν δὲν εἶναι δυνατὴ. Ἐπειδὴ ὁμῶς ἕνας καθορισμὸς μᾶς εἶναι ἀναγκαῖος, γιὰ νὰ προχωρήσωμε στὴν ἐξέτασιν τοῦ Δημοτικισμοῦ, γιὰτὸ πρέπει νὰ τὸν ἐπιχειρήσωμε, μ' ὅλον τὸν κίνδυνον τῆς ἀυθαίρετης ὑποκειμενικότητάς.

ἴδιον ἔρωτα τὴν παράδοσιν — ἀπὸ τὸ δημοτικιστὴ συντηρητικὸ; Στὸ ὅτι ὁ μιστριωτικὸς βρίσκει τὴν ἀληθινὴν παράδοσιν τοῦ ἔθνους στὸ ἀπώτερον παρελθόν, ἐνῶ ὁ δημοτικιστῆς, περισσότερο φωτισμένος, τὴν βρίσκει στὸ χθεσινὸ — μιὰ διαφορὰ, θάλεγε κανεὶς λίγον τολμηρὰ, χρονικὴ.

Θεωρητικὰ λοιπὸν ὁ Δημοτικισμὸς μπορεῖ νὰ τακτοποιηθῆ πολὺ καλὰ μὲ τὸ συντηρητισμὸ. Καὶ ἡ πράξις μᾶς ἐπικυρώνει αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα ἀριστοκράτες καὶ συντηρητικοί, ποῦ ἔχουν ὅσα χαρακτηριστικὰ εἶπα, καὶ συγχρόνως εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον ἀφωσιωμένους πρόμαχους τοῦ Δημοτικισμοῦ. Καὶ ἂν οἱ τύποι αὗτοι δὲν ξεχώρισαν ἀκόμη ἐντελῶς καθαρὰ, εἶναι γιὰ δύο λόγους:

α) γιὰτὶ γενικὰ σὲ μᾶς ὁ χωρισμὸς τῶν τάξεων — ὁ ψυχικὸς κυρίως — δὲν ἔχει ἀκόμη συντελεσθῆ.

β) γιὰτὶ μὲ τὸν ἀγῶνα τοῦ Δημοτικισμοῦ κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ — τὸ μόνον πραγματικὸν ἀγῶνα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων — παρεξήγησαν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ οἱ συντηρητικοί, καὶ νόμισαν ἀπὸ ὑποβολὴν πὺς εἶναι προοδευτικοί. Ἄλλὰ ὅσο καλμάρει ὁ γλωσσικὸς ἀγῶνας καὶ προβάλλει ὁ κοινωνικὸς, τόσο θὰ φαίνωνται καθαρώτερα τὰ συντηρητικὰ τους συστατικά.

2. Ἄλλὰ καὶ στὸ φιλελευθερισμὸ μπορεῖ ν' ἀνήκη ὁ Δημοτικισμὸς. Ὅχι μόνον γιὰτὶ ὁ Liberalismus ἀναγνωρίζει τὴν ἐλευθερίαν — τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ νὰ ὀρίξῃ τὴν γλῶσσάν του — μὰ καὶ γιὰτὶ ἐν γένει ἀναγνωρίζει τὸ καθεστῶς, τὴ σημερινὴν κατάστασιν. Καὶ μιὰ πραγματικότης τοῦ σήμερον εἶναι καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσάν καὶ παράδοσιν.

3. Μὲ τὸν προοδευτισμὸ εἶναι πολὺ εὐκολώτερον νὰ ταιριάσῃ ὁ Δημοτικισμὸς — καὶ γιὰτὸ συμβαίνει στὴν πράξις οἱ περισσότεροι δημοτικιστῆς νὰ εἶναι καὶ προοδευτικοί. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους λόγους, καὶ γιὰτὶ ὁ προοδευτισμὸς ἔχει βαθύτατην συνείδησιν τῆς ἐξέλιξης, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ ὁ Δημοτικισμὸς.

4. Μὲ τὸ σοσιαλισμὸ τέλος ταιριάζει πολὺ καλὰ ὁ Δημοτικισμὸς. Ἐπειδὴ ὁ σοσιαλισμὸς προσπαθώντας ν' ἀνατρέψῃ τὸ «ἀστικὸν» καθεστῶς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ ὅλα τὰ ὄπλα καὶ ὅλες τὶς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἀξίας τοῦ προλεταριάτου — ἐπομένως καὶ τὴ δημοτικὴν γλῶσσάν του, γενικώτερα, τὴ δημοτικὴν του ἰδιοσυγκρασίαν.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Δημοτικισμὸς ὅτε κοινων-

νιολογικό σύστημα είναι οδτε ανήκει αποκλειστικά σε κάποιον — αλλά ότι μπορεί να προσαρμοσθή σε καθένα.

Στό συμπέρασμα όμως αυτό θα μπορούσε ίσως ν' αντιταχθή ή σοσιαλιστική θέση: ότι δηλ. «αί κρατούσαι» τάξεις έχουν συμφέρον να χρησιμοποιήσουν ως όπλο στον αγώνα τη γλωσσική απόσταση, γιαυτό δέν μπορούν ν' αποδεχθούν τό Δημοτικισμό. Άλλά και αν δέχονταν κανείς πώς τέτοιο συμφέρον υπάρχει, και πάλι τό συμφέρον αυτό εξουδετερώνεται από την επίσης έντονη ανάγκη των «κρατούντων» νά ζήσουν τη φυσική τους ζωή. Και απόδειξη, τό ότι αυτοί οι μορφωμένοι και οι «κρατούντες» είναι συγχρόνως και φορείς του Δημοτικισμού.

*

Άπό τό θεωρητικό αυτό συμπέρασμα βγαίνουν οι ακόλουθες πρακτικές συνέπειες:

Ότι εκείνες οι συνεργασίες μπορούν νά στηρίζονται στο Δημοτικισμό όσες έχουν γλωσσικούς σκοπούς (είτε γενικά, είτε στην εκπαίδευση, ή σκοπούν γενικώτερα τη συνέχεια της δημοτικής ζωής (π. χ. στη μουσική, στην αρχιτεκτονική κτλ.). Σ' αυτές υπάρχει σύμπτωση πεποιθήσεων και σκοπών, επομένως από την άποψη αυτή είναι βιώσιμες.

Όσες όμως συνεργασίες σκοπούν πλατύτερη κοινωνική ενέργεια, δέν μπορούν νά βασισθούν στην κοινή πίστη στο Δημοτικισμό* πρέπει νά εξετασθή ακόμη, αν υπάρχει γενικώτερη σύμπτωση της κοινωνικής ιδεολογίας των μελών, γιατί μόνο τότε μπορεί ή συνεργασία νά είναι βιώσιμη και νά οδηγήση σε έπιτυχία*.

* Σ. τ. Σ. Τά τελευταία δέκα χρόνια, από τότε που ο δημοτικισμός άρχισε ν' άπλώνεται μέσα στην κοινωνία και φανερώθηκαν μέσα στους πνευματικούς μας κύκλους και άλλες τάσεις, συχνά παρουσιάστηκε τό ζήτημα αν δημοτικισμός είναι μόνο μία γλωσσική επανάσταση και μεταρρύθμιση ή κάτι που θα μπορούσε νά εξελιχθή κι έξω ακόμη από την εκπαιδευτική αναγέννηση και νά κρατήσει ένωμένους τους όπαδούς του σε μία πλατύτερη κοινωνική κίνηση. Οι πρώτες συζητήσεις φάνηκαν στο Νουμά, έπειτα από τό Σκληρό τό Κοινωνικό Πρόβλημα, μά τό ζήτημα ακόμη δέν έχει ξεκαθαριστή για τους περισσότερους. Γιαυτό δημοσιεύομε σήμερα με χαρά την παραπάνω μελέτη, κι ελπίζομε πως θα δώσει άφορμή νά φιλοξενησωμε στον έρχόμενο τόμο του Δελτίου και άλλων γνώμες για τό ίδιο ζήτημα.

Γ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Εκπαιδευτικά

Εκπαιδευτικά άρθρα

Η Εκπαιδευτική Ανόρθωσις. Άρθρα του Διευθυντού του Διδασκαλείου της Μέσης κ. Δ. Γληνού.

Με τόν τίτλο αυτό δημοσιεύτηκαν την άνοιξη μία σειρά άρθρα στην «Νέα Ελλάδα» (φύλλα της 18, 19, 20, 26, 27, 29, 30, 31 Μαρτίου) με θέμα τά νέα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του κ. Τσιριμώκου. Για τά νομοσχέδια αυτά έγινε κίολας κάποιος λόγος στον τελευταίο τόμο του Δελτίου (σ. 276-279), όπου ταχτικός συνεργάτης σε γενικώτερες γραμμές ζήτησε νά δείξη ποιά είναι τά κύρια χαρακτηριστικά τους. Την ίδια περίπου εποχή βγήκαν και στον καθημερινό τύπο πολλοί, μεγάλοι και μικροί, με τη γνώμη τους για τά νομοσχέδια αυτά, μά απ' όλα όσα με την ευκαιρία αυτή διαβάσαμε ξεχωρίζουν τ' άρθρα που παραπάνω είπα, γραμμένα από ξεχωριστό παιδαγωγό και έναν από τους άνωτερους λειτουργούς της παιδείας μας. Καθώς δημοσιεύτηκαν σ' ένα από τά πολλά καθημερινά φύλλα της πρωτεύουσας ίσως νά μήν τά πρόσεξαν πολλοί από τους ανάγνώστες του Δελτίου, και άξιζει νά τους γίνη εδώ ιδιαίτερος λόγος.

Πρώτα έχουμε μία αρκετά μεγάλη εισαγωγή και και τονίζονται οι δυσκολίες που βρίσκει ιδίως στην Ελλάδα για νά εφαρμοσθή μία βαθύτερη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ζητήματα πολυσύνθετα, δυσκολώτατα και ζωτικά καθώς είναι τά εκπαιδευτικά δέ θα λυθούν βέβαια με τη συζήτηση που γίνεται — μέσα κι έξω από τη βουλή — από τη στιγμή που υποβάλλονται τά εκπαιδευτικά νομοσχέδια ως στη στιγμή που θα ψηφιστούν. Για νά είναι κάπως εύκολη τότε ή απόφαση, θα έπρεπε άδιάκοπα όλο τόν καιρό πριν νά μελετούσαν οι δάσκαλοι τά προβλήματα της παιδείας, θα έπρεπε οι ειδικοί, οι διδακταλικοί σύλλογοι, τά εκπαιδευτικά συνέδρια νά έχουν ώριμάσει τίς γνώμες τους και όχι την τελευταία στιγμή, καθώς έγινε κάθε φορά ως τώρα άμα παρουσιάστηκαν στη βουλή εκπαιδευτικά νομοσχέδια, νά τά πολεμούν ή νά τά επικρίνουν μόνο άρνητικά ή παθητικά, ενώ ίσια ίσια σε μας, έπειτα από τη νέκρα που βασίλειφε στην παιδεία μας, είναι ή μεταρρύθμιση αναγκασιότατη. Κύρια ελατήρια είναι τότε μόνο αντιδραστικά, ή τ' ατομικά συμφέροντα, που όσο και αν έχουν και αυτά την άξια τους, δέν πρέπει και νά παρουσιάζονται όπου δέν πρέπει και νά επισκοτιζούν τη σημασία της μεταρρύθμισης. Έπειτα με όλο τόν επιστημονικό τους χαρακτήρα είναι τά εκπαιδευτικά ζητήματα πρώτα πρώτα κοινωνικά και γι' αυτό δέν είναι ποτέ δυνατή μία μόνο λύση' απαραίτητο όμως ή λύση τους, συντηρητική ή φιλελεύθερη, όπισθοδρομική, ριζοσπαστική ή σοσιαλιστική, νά στηρίζεται σε μία γενικώτερη ενιαία φιλοσοφική αντίληψη για την άποστολή και τά συμφέροντά του λαού.

Άκολουθεί τό κεφάλαιο Έλληνική κοινωνία και ελληνική παιδεία, όπου εξετάζεται, γενικά πρώτα, ή σχέση της κοινωνίας με την παι-

δεία, τὸ τί περιμένει καὶ γυρεύει ἡ κοινωνία ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς, καὶ ὅσπερ τὸ τί ἔδωκε ὡς τώρα τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο στὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τί ἔπρεπε νὰ εἶχε δώσει.

Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ τρίτο μέρος τῆς μελέτης, **Ἡμέραι Ἐλευθερίας.** Ἐπειτα ἀπὸ τὴ ζοφερὴ εἰκόνα τῆς σημερινῆς μας παιδείας, ἐξετάζεται πῶς μὲ τὰ νέα νομοσχέδια θὰ μορφωθῇ καλλύτερα, καὶ ἀπολύτως, πῶς θὰ μορφωθῇ ἀληθινὰ ἡ αἰριανὴ γενεά. Ὁ ἀρθρογράφος ἔχει τὴν πεποίθησιν πῶς «κρινόμενη ὡς σύστημα ἢ προτεινομένη μεταρρύθμιση εἶναι μία ἐκ τῶν πλεόν συστηματικῶν καὶ πλεόν συνακολούθων ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρώπινης ιδέας», ποῦ σιγὰ σιγὰ ἐφαρμόζεται ἔλο καὶ πλατύτερα καὶ προστοιμάζει «πάσαν ἐσωτερικωτέραν καὶ οὐσιαστικωτέραν μεταβολὴν καὶ προαγωγὴν τοῦ πνευματικοῦ καθεστώτος πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων». Μὲ τὰ μεταρρυθμιστικὰ νομοσχέδια ξεσκαδώνεται ὁ λαὸς καὶ ἡ μόρφωσὶς του ἀπὸ τὰ πνευματικὰ συμφέροντα τῶν ὀλίγων, ἢ ἑλληνίδα γυναῖκα βρῖσκει τέλος πάντων τὴ μόρφωσιν τὴν ἀληθινήν, ποῦ θὰ τὴν ἀποδείξῃ ἀληθινὴ ἑλληνοπούλα, γυναῖκα καὶ μητέρα, κ' ἄθε τὰ ἔξ βρῖσκει στὸ κατάλληλο σχολεῖο τὴ μόρφωσιν ποῦ τῆς ἀνήκει, καὶ δίνουνται στὸ δάσκαλο τὰ μέσα νὰ μορφωθῇ ἐπιστημονικὰ καὶ νὰ ξεφύγῃ τὴν πίεσιν τῶν ὀλίγων, τὸ κύρος τῶν ὀνομάτων, τὸ μονοκόπιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης.

Μὰ τὸ κυριώτερο ἴσως γλιόστρημα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας ἦταν ἡ στραβὴ θέση ποῦ πῆρε πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς τῆ λόγια, καὶ οἱ ἀβάσταχτες θυσίαι ποῦ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδεολογία αὐτὴ κάνει ἡ ἑλληνικὴ παιδεία σ' ἕναν φεύτικο κλασικισμό. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι — τὸ ἔβρομε ἔλοι μας — ἔλλειψιν ἐπαφῆς μὲ τὴ ζωὴ, ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν σύγχρονο νεοελληνικὸ κόσμον καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό, ποῦ μένει γιὰ μᾶς στὸ βάθος ἀναφομοίωτος. Τὸ πῶς θὰ βοηθήσῃ ἡ «ἐκπαιδευτικὴ ἀνόρθωσις» νὰ κἀνῃ τέλος πάντων ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ τὴν ἀληθινὴν τῆς ἀναγέννησιν, ἐξετάζεται στὸ δ' κεφάλαιο, ποῦ ἐπιγράφεται **Πραγματισμός, Συγχρονισμός, Κλασικισμός.** Τὰ νέα νομοσχέδια φροντίζουν ὥστε τὰ πραγματικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ μαθήματα νὰ μὴν ὀστεροῦν πιά οὔτε στίς ὥρες ποῦ θὰ μαθαίνονται, οὔτε σὲ κείνους ποῦ τὰ διδάσκουν, οὔτε στὰ ἀπαραίτητα ὄργανα διδασκαλίας, φροντίζουν καὶ γιὰ τίς ἑξέτες γλώσσες — τετραπλαιοῦνται λ. χ. οἱ ὥρες τῶν γαλλικῶν γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν ἀσπῶν τῆς μέσης τάξης καὶ καταρτίζονται οἱ κατάλληλοι δάσκαλοι γιὰ τὸ μάθημα αὐτὸ σὲ ἰδιαίτην σχολή — φροντίζουν ἀκόμη, καὶ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τοὺς σπουδαιότατους νεωτερισμοὺς, γιὰ νὰ κἀνῃ τὸ σχολεῖο μέσα τῆ θέσιν ποῦ τῆς ἀνήκει ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία.

Μὰ οἱ τέτοις μεταρρυθμίσεις, καὶ μάλιστα ἐκείνῃ ποῦ ὑψώνει τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία στὴ θέσιν ποῦ ἔπρεπε εἶ ἀρχῆς νὰ ἔχη στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, φυσικὸ ἦταν νὰ μὴν ἀρέσουν σὲ κείνους ποῦ νομίζουν κλασικισμό τὴν ἀρχαία γραμματικὴ, καὶ ποῦ φαντάζονται πῶς εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχῃ ἀνθρωπισμὸς μὲ παιδεία ποῦ γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ δὲν ἔχει παρὰ περιφρόνησιν. (Γνωστὸ εἶναι πῶς ἀκόμη καὶ τὸ δημοτικὸ μας σχολεῖο γιὰ δεκαετηρίδες ἐλόκληρες γραμματικὴ εἶχε τὴν ἀρχαία ἀττική, ποῦ στὸ τέλος μόνον κοιτσουρεύτηκε λίγο γιὰ νὰ παρουσιαστῇ ὡς γραμματικὴ τῆς «γραφομένης νέας ἑλληνικῆς γλώσσης»). Κι ἔτσι σὰ φυσικὴ συνέπεια ἀκολουθοῦν τὰ κεφάλαια **Προγονοπληξία — Προγονολατρεία** — Τὰ δύο εἶδη τοῦ κλασικισμοῦ καὶ ἡ ἀναγέννησις

τοῦ κλασικισμοῦ. Ὁ ἀρθρογράφος δείχνει ἐδῶ πῶς κλασικισμὸς σήμερα στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει, καὶ πῶς μόνον «μίμῃν τοῦ ἐξωτερικοῦ τύπου τῆς ἐμφανίσεως» τῶν ἀρχαίων ἔχομε, ποῦ μαζί μὲ τὴν ξενομανία, ὅσο καὶ ἂν τὰ δύο εἶναι μιστὰ στὸ λαὸ μας, εἶναι ἐκείνα ποῦ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ σεβαστοῦμε καὶ ν' ἀγαπήσωμε τὸ σημερινὸ μας ἐγὼ καὶ τὴ σημερινὴν μας ὑπόστασιν. Καὶ μόνον ἅμα γίνῃ αὐτὸ θ' ἀποχτήσωμε ἴσως καὶ ἀληθινὸ κλασικισμό.

«Ποῖος εἶναι ὁ κλασικισμὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος κινδυνεύει; Ποῦ εἶναι αἱ ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαί, κατὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἐπιβουλὴ; Ἀπεδείξατε πρῶτον, ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι τὸ πρῶτον τοῦτο τὸ πολῦτιμον, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου ὑπεραμύνεσθε, ἢ διὰ γενικῶν φράσεων, πομφολυγυθῶν λέξεων καὶ κενῶν ρητορικῶν ἐρησθῆς νὰ προκαλύψετε τὸν πολὺ γνωστὸν πλεόν πνευματικὸν προκρουστικὸν τὸν φερόμενον παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ εὐγενές ὄνομα τοῦ κλασικισμοῦ; Αὐτὰ θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ ἐρωτήσῃ πᾶς τις καὶ δὲν θὰ εἶχεν ἄδικον. Διότι δυστυχῶς τοῦτο τὸ ἀπλοῦστατον δὲν ἔλαβον τὸν κόπον πρῶτιστα πάντων νὰ κάμουν οἱ φερόμενοι τοῦ κλασικισμοῦ ὑπέμαχοι. Νὰ ἀποδείξουν δηλαδὴ, ὅτι ἐκείνο τὸ ὁποῖον σήμερον γίνεται εἰς τὰ σχολεῖα μας καὶ ὅπως γίνεται, εἶναι τῆ ὄντι κλασικισμὸς, εἶναι ἀνθρωπιστικαὶ καὶ εὐγενεστικαὶ σπουδαί, εἶναι ἐκεῖνο περὶ οὗ ὀμιλοῦν τὰ εὐγενέστερα πνεύματα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀντὶ τοῦτου μᾶς εἶπον: «Ἐλαττοῦνται αἱ ὄραι τῶν ἑλληνικῶν. Ἄρα γίνεται πόλεμος κατὰ τοῦ κλασικισμοῦ». Ἄν ἐλαττοῦνται αἱ ὄραι θὰ τὸ ἴδωμεν. Ἄς ἴδωμεν ὅμως πρῶτον, τί εἶδους κλασικισμὸς εἶναι αὐτός καθ' οὗ γίνεται πόλεμος... Ὁ περιφρονῶν ἑαυτὸν καὶ τὰς ζωντανὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς του δυνάμεις, φαντάζεται, ὅτι μιμοῦμενος τὸν τύπον, ἐξασφαλίζει καὶ τὴν οὐσίαν, φαντάζεται ὅτι γράφων τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὀμήρου γίνεται Ὀμηρος, ἐνδύμενος ὅπως ὁ Περικλῆς γίνεται Περικλῆς, ἀντιγράφων τὸν Περσινῶνα γίνεται Φειδίας, συντάσσων Ὀλυμπιακὰς ὁδὰς γίνεται Πίνδαρος. Εἶναι ὁ ψευδοκλασικισμὸς ὁ γενικὸς τύπος τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἡ λατρεία καὶ ἡ μίμῃς τοῦ τύπου ἀντὶ τῆς οὐσίας. Καὶ δεινότερα ταύτης μορφῆς εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν φαντάζεται τις, ὅτι ὄχι κἀν γράφων ὅπως ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἀπλῶς διεισδύων εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς γραμματικῆς καὶ ἀποστηθίζων τὸ λεξικόν, γίνεται Πλάτων.

Ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ ψευδοκλασικισμοῦ ἐνεφανίσθη τυπικῶς καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν μας ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν ὄλων τῶν λαῶν ὅσοι θαυμάζοντες τοὺς ἀρχαίους μας προγόνους ἐξήτησαν νὰ στήσωσιν αὐτοὺς ὡς παράδειγμα. Ἐπὶ μακροῦ αἰῶνας ἠπῆρχον καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἄνθρωποι πιστεύοντες, ὅτι ἂν γράφουν λατινικὰ ὅπως ὁ Κικέρων γίνονται Κικέρωνες, καὶ ἂν γράφουν λατινικοὺς ἐξαμέτρους γίνονται Βιργίλιοι. Ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ κλασικισμοῦ οὐδαμῶ οὐδέποτε ἐδημιούργησε μνημειὸν πνευματικὸν ἄξιον λόγου. Τουναντίον ὅταν οἱ λαοὶ ἀνεγνώρισαν ἑαυτοὺς, ὅταν ἐχρησιμοποίησαν τὰς ἰδικὰς τῶν δυνάμεις καὶ τὰ ἰδικὰ τῶν μέσα, ὅταν ἠντλήσαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους τὰς οὐσιαστικὰς ἀρετὰς καὶ ταύτας περιέβαλον μὲ τὴν μορφὴν τὴν ἀληθῆ, τὴν ἐκ τῆς ἰδίας τῶν ψυχῆς ἐκπηγάδουσαν, τότε ἠνθισαν ὁ ὀρθὸς κλασικισμὸς, τότε ἐδημιουργήθησαν τὰ πνευματικὰ ἐκείνα ἀριστουργήματα ἐφ' οἷς σεμνύνονται οἱ λαοὶ καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἀπονέμουν εἰς τοὺς ἀρχαίους τὴν ὀφειλομένην δικαίαν εὐγνωμοσύνην. Συνεβῆ μάλιστα πολλάκις οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἀληθῶς εἰσδύσαντες εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων καὶ ἀντλήσαντες δυνάμιν ἐξ αὐτῶν καὶ μιμηθέντες τὰς οὐσιαστικὰς ἀρετὰς τῶν, πολλάκις νὰ μὴ γνωρίζουν τὴν γλῶσσαν τῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ διαπιστωμένη ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην δὲν ἐνόησαν ἀρκατὰ οἱ πλεῖστοι τῶν μετὰ τὸν Κοραῖν ἐρημνευτῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Καὶ εἰσῆλθον εἰς ὁδὸν ἄγονον, εἰς ὁδὸν πεπλανημένην. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἄθη τῶν νεοελληνικῶν ψευδοκλασικισμοῦ εἶναι χάρτινοι καὶ ὀφθαλμομυθῆσις τῆς ἀληθινῆς ἀνθήσεως τοῦ πνεύματος...

Προγονοπληξία καὶ ψευδοκλασικισμὸς ἐκυριαρχήσαν μέχρι τοῦδε εἰς τὰς τάξεις τῶν πνευματικῶν ἰθυντῶν. Διὰ τοῦτο ἡ τέχνη, ἡ δημογραφικὴ λογοτεχνία, ἡ ἀληθινὴ φωνὴ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τοὺς ἀπεκήρυξε πρῶτη. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν τοιαύτην προγονοπληξίαν καὶ τὸν τοιοῦτον ψευδοκλασικισμόν πρέπει νὰ ἀπαλ-

λαγή και η παιδεία. Είς την λατρείαν και την καλλιέργειαν τούτων ιδανικῶν ἔσον περισσοτέρας ἔρας παρέχεις τόσον μεγαλυτέρας βλάβης γίνεσθαι πρόξενον. Τό λέγει καθαρά ἡ εισηγητικὴ ἔκθεσις τῶν νομοσχεδίων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν κλασικισμὸς τὸ κατακρεούργημα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, τὸ ὅποιον ἑτελεῖτο εἰς τὰ γυμνάσιά μας, μὲ τὰς γραμματικὰς καὶ τὰς σύντακτικὰς καὶ τὰς κριτικὰς ἐπὶ τοῦ καιμένου παρατηρήσεις, δὲν εἶναι κλασικισμὸς οὔτε ἀνθρωπιστικὴ παιδεία ἡ ἀποστήθισις τῶν μετὰ κατηγορηματικῆς μετοχῆς συντασσομένων ῥημάτων, δὲν εἶναι κλασικισμὸς οὔτε ἀπόδοσις καὶ ἀντίληψις τοῦ κάλλους τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἢ ἀηδὴς ἐκείνη καὶ σχολαστικὴ μετάφρασις, εἰς ἣν καταλήγει ἡ ἐπεξεργασία αὐτῶν καὶ ἣν οὐδεὶς ἀνθρώπος ἀναγινώσκων δύναται νὰ αἰσθανθῆ ὅτε ἔχουσι καλαισθητικῆς συγκινήσεως, δὲν εἶναι κλασικισμὸς ἢ διὰ λέξεων ὀγκληρῶν καὶ δι' ἐπιθέτων κατὰ κανόνα εἰς ὑπερθετικὸν βαθμὸν ἐκπερομένων ἐξόμνησις τῶν ἀρετῶν ἢ τοῦ πνεύματος τῶν προγόνων, τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἀληθῆ γνῶσιν λαμβάνουσι οἱ μαθηταί, δὲν εἶναι κλασικισμὸς «καὶ δολιχοδρομίαι ἀνὰ τὰς αἰθέρους σιβάδας» καὶ τὰ παρόμοια βάρβαρα κενολογήματα καὶ πραγματικῶς μόνον ἀερολογήματα. Δὲν εἶναι κλασικισμὸς νὰ λέγῃ τις εἰς τὸν μαθητὴν «ποδαπὸς εἰ;» ἢ «ἐλθέθε δαυρο» ἢ «οἴεσόν (!) τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος γεγραμμένα». Δὲν εἶναι κλασικισμὸς ἡ διδασκαλία ἡ ὁποία καθιστᾷ μισητὸς τοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ἡ ὁποία ἀντὶ πραγματικῆς παρορμήσεως καὶ καλλιέργειας τῆς ἰκανότητος πρὸς ἐπιτέλειαν ἀναλόγων πρὸς ἐκείνους ἐν τῇ πολιτισμῷ ἔργων ἐν πράγμα καταλείπει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν τὸν κόρον καὶ τὴν ἀνίαν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς πλεον ἄγούου καταπονήσεως δι' ἄλη των τὴν ζων, συνάμα δὲ τὴν ἰδέαν ὅτι αἰσθησις τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι ἡ διὰ κενῶν λέξεων ἐξόμνησις ἀκαταλήπτων ἰδιότητων.

Τὸν ἀληθῆ κλασικισμὸν ποῖος δὲν τὸν ποθεῖ; Ποῖος δὲν θέλει νὰ γίνουεν ἀληθὴς δι' ἡμᾶς οἱ ἀρχαῖοι πηγὴ δυνάμεως, καὶ πρότυπα ἐνεργείας ἐν τῇ πολιτισμῷ; Ποῖος δὲν θέλει ὀδηγοῦμενοι ὑπὸ τοῦ παραδείγματος ἐκείνου νὰ καταδείξωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἄλλας τὰς ἀνωτέρας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τὴν ἀπαράμυλλον ζωτικότητα, ἣν διετρέψαντες ἐκείνοι; Ποῖος δὲν ποθεῖ νὰ ἐπιτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ κόσμῳ τῇ σημερινῇ ἔστω καὶ μετριώτερον ἢ ἐπιτελοῦμεν ἐκείνοι ἐν τῇ ἰδικῇ τῶν; Ποῖος δὲν θέλει νὰ δημιουργήσωμεν ἐν ταῖς τέχναις ὅπως ἐδημιούργησαν καὶ ἐκείνοι, νὰ προαγάγωμεν τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου καθόλου, ὅπως τὴν προήγαγον καὶ ἐκείνοι, νὰ προδῶμεν ἐν τῇ πολιτικῇ ὀργανώσει εἰς βαθμὸν ἀνάλογον ἐκείνου εἰς ὃν ἀνήχθησαν οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῇ περιβάλλοντι τῶν; Ποῖος δὲν ποθεῖ νὰ ἴδῃ καὶ παρ' ἡμῖν ζωντανὴν φιλοσοφίαν, φιλελεύθερον πνεῦμα, ἀπροκάλυπτον ἔρευναν τῆς ἀληθείας, ἀληθῆ λατρείαν τοῦ ἔρατου, ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀλληλεγγύης; Ἄλλὰ καὶ ποῖος πιστεύει, ὅτι ἐπιτελοῦνται πάντα ταῦτα μὲ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἤλθομεν μέχρι τοῦδε εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον;

Αὐτοῦμαι ποῦ δὲν μπορῶ νὰ βάλω ἐδῶ περισσότερα κομμάτια ἀπὸ τ' ἄρθρα τοῦ κ. Γληνοῦ καὶ νὰ μιλήσω διεξοδικώτερα γιὰ τὸ περιεχόμενό τους. Εἶναι ἀληθὴς πῶς ὁ ἀρθρογράφος ἀγγίζει τὰ γενικώτερα προβλήματα καὶ δὲν μπαίνει σὲ λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῆς νέας ἐκπαιδευτικῆς νομοθεσίας. Μὰ καὶ ἔτσι ἔχουν τ' ἄρθρα αὐτὰ ἐξχωριστὰ σημασία, ὅχι μόνον γιὰ τὸ περιεχόμενό τους στὰ καθέκαστα ὅσο καὶ γενικώτερα γιὰ τὴ σκέψιν ποὺ φανερῶνται. Πρώτη φορά νομιζῶ πῶς στὴν Ἑλλάδα παρουσιάζεται ἀντίκρουσμα ζητημάτων τέτοιας σημασίας ἀπὸ τέτοια γενικὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη καὶ σπάνια εἶδαμε νὰ ὑψώνεται σὲ τέτοιο ἐπίπεδο ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψιν. Penseurs δὲν μποροῦμε ἀκόμη νὰ βγάλωμε, καὶ μᾶς λείπει γι' αὐτὸ ἀκόμη καὶ ἡ λέξις. Αὐτηρὸ εἶναι πῶς δὲ βγήκε καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο στρατόπεδο, τῶν ἐχθρῶν τῆς νέας νομοθεσίας, ἄξιος προσοπιστῆς τῶν καθεστῶτων ποὺ κινδυνεύουν τώρα. Ἰσως νὰ εἶναι αὐτὸ ἡ μεγαλυτέρα καταβλῆ τῆς σημερινῆς παιδείας. Ὡστόσο τ' ἄρθρα τοῦ κ. Γληνοῦ ἐλπίζομε νὰ τὰ δοῦμε γρήγορα ἐκδημοσιευμένα σὲ χωριστὸ βιβλιαράκι. Θὰ μποροῦσαν τότε νὰ τροποποιηθῶν σὲ μερικὰ μέρη, ὥστε νὰ χάσουν κάποιον ἐφημεριδογραφικὸ χαρακτῆρα ποὺ ἔπρεπε νὰ παρῶν ἀφοῦ γράφηκαν γιὰ ἐφημερίδα, καὶ νὰ γίνουεν ἀριώτερα.

Κ. Κ.

Ἀπὸ τὰ ξένα περιοδικὰ καὶ γιὰ τὰ ξένα βιβλία.

Jeanne Colin, Παιδικὴ Βιβλιοθήκη. Ἡ Κ. C. ἐξαιρεῖ ἀπ' αὐτῆ τῆ βιβλιοθήκῃ τὸ βιβλίον ποὺ λέγεται «βιδαχτικὸ καὶ διασκευαστικὸ», τὸ «συχαιμένο χρῆσιμο βιβλίου, τὸ δίχως φιλολογικὴ ἀξία καὶ τὸ ἀνήθικο». Ἐκείνο ποὺ χρειάζεται εἶναι διάλογοι, μικροὶ μῦθοι χαριτωμένοι καὶ ἐδολονόητοι μὲ πολλὰς εἰκόνας, «πράξεις γλήγορας ὅπου φτάνομε στὴ λύση ἀμέσως». Ἡθικὸ βιδαγμα δὲ χρειάζεται καθόλου! Τὰ παιδιὰ συχαινόνται τὰ «διηγήματα μὲ τάση» καὶ ἀποστρέφονται τίς ἀπ' εὐθείας ἐφαρμογὰς στὴ συμπεριφορὰ τους ἢ στὸ χαρακτῆρα τους.

Ἡ Κ. C. διηγίεται στὸ τέλος τὸ ἀκόλουθο ἀνέκδοτο καὶ βεβαιώνει τὴν ἀλήθειαν του: Μία κοπελοῦδα 9 χρονῶν, πολὺ ἐξυπνη, εἶπε στὸν πατέρα της δαίχνοντας τ' ἀναγνωστικά της τοῦ σχολείου: «Δὲ βρίσκεις κουτὰ αὐτὰ τὰ βιβλία;» — Ὁ πατέρας, μὴ θέλοντας νὰ δώσει τὸ λάθος στὸ σχολεῖο, ἀποκρίθηκε: «Ἰσως δὲν εἶναι πολὺ διασκευαστικά, μὰ ἀναπτύσσουν τὸ μυαλό». — «Δὲ νομίζεις ὅμως, ἀπάντησε ἡ μικρούλα, πῶς μποροῦσε τὸ ἴδιο ν' ἀναπτύχῃ τὸ μυαλό μαθαίνοντας ἄμορφα πράγματα;»

Παιδαγωγικὴ Συμβουλὴ. Τὴν ἀκόλουθον συμβουλὴ ζήτησε ἀπὸ τὸν Πισταλότση πρὸ ἑκατὸ χρόνων ἡ «Ἐταιρεία τῆς δευτέρας» στὸ Neuchâtel ποὺ συζητοῦσε ἔτι, μποροῦσε νὰ ἐνδιαφέρῃ τὴν πόλιν, ἰδιαιτέρα ὅμως τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τότε πάρα πολὺ τὸν κόσμον. «Ἴδι μπόρει νὰ γίνῃ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν σὲ μὴ πάλιν μὲ 3000 κατοίκους περίπου, πρωτεύουσα μιᾶς χώρας μὲ 40000 ψυχάς, καὶ

α) ὅπου οἱ ἀρχεὲς φροντίζουν πολὺ γιὰ τὴν παιδείαν καὶ ἐξοδεύουν τὸ χρόνο 30000 φράγκα περίπου, χωρὶς νὰ λογαριάσωμε τί ἐξοδεύουν οἱ ἰδιῶτες (διδάχτρα), μὰ ποῦ οἱ ἀνθρώποι πῶς πολὺ κοιτάζουν ν' ἀποχτήσουν ἀνεση καὶ πλοῦτη παρὰ παιδείαν καὶ μελέτη;

β) ὅπου δὲ βρίσκονται δύο ἄτομα μορφωμένα στὰ ζητήματα τῆς παιδαγωγικῆς φιλολογίας;

γ) ὅπου οἱ γονεῖς καὶ ἡ διοίκησις ἀντὶ νὰ σταματήσουν, ἐνθαρρύνουν τὴ φυσικὴ τάση τῶν παιδιῶν νὰ μαθαίνουεν ἀπ' ὅλα, νὰ τ' ἀγγίζουεν ὅλα μαζί, χωρὶς τίποτε νὰ μαθαίνουεν βαθιὰ καὶ σωστά;

δ) ὅπου τὰ παιδιὰ τῶν 5 καὶ 6 χρονῶν ἐξοδεύουν 6 ὥρες τὴ μέρα γιὰ ἕνα, δύο καὶ κάποτε καὶ τρία χρόνια γιὰ ν' ἀποστήθισουεν μερικὰ πράγματα;

ε) ὅπου μεταχειρίζονται πρὸ πάντων τὴ μνήμη, καὶ γιὰ θέματα ἀκόμη ποὺ φαίνεται πῶς πῶς πολὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὸ αἰσθημα καὶ τὴν κρίσιν, ὅπως ἡ θρησκεία, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς γεωγραφίας κτλ.;

ζ) ὅπου δυστυχῶς συλλογίζονται περισσότερο τοὺς δασκάλους, παρὰ τοὺς μαθητῆς τῶν, ὅταν τοὺς διορίζουεν καὶ ὅταν τοὺς παύουεν;...

Θὰ ἦταν περίεργον νὰ μαθαίναμε τί ν' ἀπάντησε ὁ Πισταλότσης ἢ ἀπάντησιν του θὰ ἔγινε βέβαια προφορικῆ — πῆγαινε, καθὼς λένε, συχνὰ στὸ Neuchâtel) — γιὰτι δὲ βρέθηκε στ' ἀρχεῖα τῆς «Ἐταιρείας τῆς δευτέρας»

Σχολικὰ χρονικά. Ὁ κ. A. Calame βουλευτῆς ἀπὸ τὸ καντόνι τοῦ Neuchâtel, παρακάλεσε τοὺς διευθυντῆς τῶν Ἀστυνομιῶν τῆς Γαλλικῆς Ἑλβετίας νὰ μαζευτοῦν στὸ Neuchâtel γιὰ νὰ βάλουεν μὴ βάση κανονισμοῦ γιὰ τοὺς κινηματογράφους. Ὁ κανονισμὸς αὐτὸς πρὸ πάντων θὰ φρόντιζε

ν' ἀπαγορευτοῦν οἱ ταινίες ποῦ παρουσιάζουν ἐγκλήματα, ἢ καὶ οἱ παθητικές, ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχουν ἐπίδραση ἐλεύθρια στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς νέους.

Ἡ Κ^α Marie Helms ἐπισκέφτηκε στὴν Ἰταλία τοὺς «παιδικοὺς κήπους» τῆς Maria Montessori διδάχτορα καὶ καθηγήτῃ τῆς ἀνθρωπολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης καὶ ἐνουσιάζτηκε μὲ ὄσα παρατήρησε, τόσο γιὰ τὴ μέθοδον ποῦ ἐφαρμόζεται, ὅσο καὶ γιὰ τ' ἀποτελέσματα ποῦ πέτυχαν. Τῇ μεθόδῳ τῆς ἢ Μοντσεόρη τὴν ἐξήγησε στὸ βιβλίον του «Il metodo della Pedagogia scientifica applicata all' educazione infantile nelle case dei bambini (1909)». Ἡ ἀρχὴ εἶναι ν' ἀπαγορεύῃ κάθε κανόνα: Ἡ πειθαρχία ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, νὰ τὸ ἰδανικὸ του. Τὰ παιδιὰ βρίσκονται νὰ ποῦμε σπῆτι τοὺς καὶ πᾶνε κι ἐρχονται ὅπως τοὺς κἀπνίσουν, δουλεύουν ἐταν τοὺς ἐρθεῖ ἢ δρεξῇ. Τὴν ἱκανότητά τοὺς θὰ τὴ δείξουν οἱ δασκάλισσες σὲ αὐτοὺς: νὰ ξυπνήσουν τὰ παιδιὰ τὴν δρεξὴ τῆς δουλειᾶς. Καὶ οἱ δασκάλες τοῦ σχολείου πετυχαίνουν, ἀφοῦ ὅλα τὰ παιδιὰ ποῦ ἀπαντᾶ ὁ ἐπισκέπτης, ἢ τουλάχιστον ποῦ εἶδε ἢ Κ^α Helms, ἦταν καλομαθημένα, ἐργατικά καὶ πειθαρχικά. Ἐκείνο ποῦ πρωτοκοιτᾶν εἶναι ἡ ἀνατροφή τῶν αἰσθήσεων, σὲ τρόπο ποῦ τὰ παιδιὰ μαθαίνουν νωρὶς νὰ παρατηροῦν, νὰ λογαριάζουν, νὰ καταλαβαίνουν μόνον τοὺς. Τὴν ἀνατροφή αὐτὴ τὴ βοηθοῦν πρῶτα πρῶτα τὰ παιχνίδια ἢ τέτοιες ἀσκήσεις ποῦ μοιάζουν μὲ παιχνίδια. Τοὺς κλείνουν τὰ μάτια, ἢ δασκάλισσα πηγαίνονταί χτυπώντας ἓνα κουδουνάκι καὶ τὸ παιδί ἄμα τὸ ρωτῶσιν πρῆπει ν' ἀπαντήσῃ ἀπὸ ποιά μεριά ἐρχεται ὁ ἦχος. Καὶ ἡ ἰχνογραφία ἔχει τιμητικὴ θέση. Γεωμετρικὰ σχήματα ξύλινα τὰ ρίχνουν ἀνακατωμένα ἀπάνω στὸ τραπέζι ἢ καὶ καταγῆς. Τὸ παιδί πάντοτε μὲ σφαλιστὰ μάτια πρῆπει νὰ πῆ ἀπὸ τὴν ἀφή ποῦ ὄχι εἶναι. Ἡ ἀνάγνωσις μαθαίνεται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, δηλαδὴ μὲ τὴν ἀφή ὅσο καὶ μὲ τὴν δρασιν. Ὅλ' αὐτὰ μὲ φράσεις. Ἡ Κ^α Μοντσεόρη νομίζει πῶς τὸ παιδί δὲν πρῆπει ποτὲ νὰ καταγίνεται πολλὰ ὄρα στὸ ἴδιο πρᾶμα. Φυσικὰ δὲν τοὺς δίνουν στὰ χέρια βιβλία. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ποῦ νομίζεται ποὺ καλὴ στὴν Ἰταλία θ' ἀποδώσῃ τὰ ἴδια τάχα καλὰ ἀποτελέσματα σ' ὅλους τοὺς τόπους...; Γιατί ὄχι;

Λογοτεχνικά

Π. Βλαστοῦ, Κριτικὰ ταξίδια. Ἀθήνα 1912, 216 σελ. σχ. 8ο.

Στὸ 1888 πρωτοφάνηκε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, κι ὁ δημοτικισμὸς ριζοδόγησεν ἐπὶ τὴν διανοητικὰ φαναριστικὴν ὡς τότε Ἀθήνα κι ἄρχισε νὰ παίρνῃ κοινωνικὴ συνείδησιν. Ἀπὸ δὴ καὶ μπρὸς ἢ παραδόσῃ τοῦ δημοτικισμοῦ ποῦ ὡς τότε ζῶσε παράμερα κι ἀπομονωμένα στὰ Ἐφτάνησα βλάστησεν ἐπὶ τὴν νέα πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ἡ Ἀθήνα ἔγινε πᾶ διανοητικὸ κέντρο τοῦ ἔθνους. Ἡ ζωντανὴ νεοελληνικὴ πρωτάρχισεν μὲ τὸ δημοτικὸ μοτίβο τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ καὶ μὲ τὸ ἠθογραφικὸ διήγημα. Ἀπ' αὐτοὺς ἐκινήσαν καὶ κοντὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴν στάθηκαν οἱ πῶ ἀξιοὶ ἀνάμεσόν μας λογογράφοι, ὅσοι φανερώθηκαν στὰ δεκαπέντα ἔσσαν χρόνια τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἄλλοι πάλι τὰ ἴδια τοῦτα χρόνια, χωρὶς νὰ πάθουν προσέχοντας τὸ ἐστύλιγμα τῆς δημοτικῆς, γύρισαν ἀποκλειστικὰ τὴν προσοχὴν τοὺς σὲ ξένες λυρικές τεχνοτροπίες καὶ σὲ κηρύγματα ἠθικῆς ποῦ βασιλεύσαν τότε ἐπὶ τὴν Ἑυρώπη. Μερικοὶ μάλιστα ἐνωσαν τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν τόσο δυνατὰ, ποῦ γύρεψαν ν' ἀράξουν παντοτινὰ τὴν ψυχὴν τοὺς ἐπὶ τὴν καταχνιά τῆς ξενιτιάς. Παρόμοια τάσῃ θὰ ἐξωρίζαμε ζωηρότερα στὸ παράδειγμα τοῦ ποιητῆ Καμπύση.

Στὴς μεταβατικὰς ἱστορικές ἐποχές καθεὶ ποῦ γίνεται μέσα στὰ διανοητικὰ φαινόμενα, γεννιέται ἀπὸ κάποια ἀνάγκη μὰ συχνὰ τῆς ἴδιας αὐτῆς ἀνάγκης δεχόμεσθε ἀργότερα ὄχι πᾶ τὴν δημιουργικὴν ἐξακολούθησιν, μὰ καὶ τὴν μεταμόρφωσιν καὶ μαζί σὺν ἀντίδρασιν. Ἡ ξενιτεμένη νεοελληνικὴ ψυχὴ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ νοσταλγήσῃ τὸν ἑαυτὸ τῆς, καὶ νὰ γύρισῃ σοφώτερη καὶ δυνατώτερη ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ἐκίνησεν.

Στὰ πρῶτα δέκα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, δύο νέοι ἐξήφθησαν πετάχτηκαν μὲσ' ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ ζήτησαν νὰ χαράξουν τὴ συνειδητὴ μορφή ἐνός διανοητικοῦ ἐθνικισμοῦ, ποῦ νὰ βρισκῇ τὴν πηγὴν του στὸν καιρὸ μας. Καὶ λέμε ἐθνικισμὸ ἐπὶ τὴν τέχνην τὴν ψυχικὴν ἐκείνην τάσῃ καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν ποῦ ζητοῦνε, μέσα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν παραδόσῃ καὶ τὴν ἱστορικὴν θύμησιν, μαζί μὲ τὸ χαραχτήρα τῆς ὀλοτρόγυρα φύσης, νὰ ζωντανέψουν πνευματικὰ δημιουργήματα ποῦ θὰ μᾶς δώσουνε συνείδησιν κάθε μορφῆς περασμένου φυλετικοῦ καιροῦ καὶ τῆς σημερινῆς στιγμῆς τοῦ ἔθνους. Εἶναι αὐτὰ ποῦ θὰ μᾶς γνωρίσουν μὲ τὸν ἐθνικὸ μας ἑαυτὸ, τὸ πλατύτερον ἐγὼ μας, ἀφοῦ τὰ βαθύτερα γνωρίσματα στὸν ἄνθρωπον εἶναι ψυχόρμητα, δηλαδὴ σκοτεινὲς ὁρμές ποῦ μᾶς κληρονόμησαν οἱ πεθαμένοι, κι ἀφοῦ τὰ μεγάλα ἔργα δὲν ἀεροκρέμονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, μὰ ρίχνουνε ρίζες σὲ πλατύτερα σύνολα κι ἀναδίνουν τὴς φωνὰς τῶν αἰῶνων. Οἱ δύο νέοι εἶναι ὁ Ἰδᾶς κι ὁ Ἑρμονᾶς, ὅσο διαφορετικοὺς κι ἂν εἶναι ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὁ πρῶτος ὁ ὄρατος πατριδολάτρης, ποῦ μὲ τὴς συγκινητικὰς τὸν ἰδεολογίας ἐρίξε καινούριον φῶς ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν μας συνείδησιν. Κι ὁ δευτέρος ὁ μοναδικὸς ποιητὴς τῆς «Ζωῆς» καὶ τῆς «Ἀργῆς», κι ὁ κριτικός ὁ πρωτότυπος*. Μὲ τὴς λίγες αὐτὲς γενικότητες θέλησα νὰ τοποθετήσω τὸν ἐρχομὸν τοῦ Ἑρμονᾶ.

Ἰστέρα ἀπὸ τὰ ποιήματα καὶ τὰ διηγήματά του, τὰ Κριτικὰ Ταξίδια εἶναι τὸ τέταρτον ἐπὶ τὴν σειρά βιβλίον τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ. Στὸ γενικὸν τοὺς κοίταμα τὰ Κριτικὰ Ταξίδια ἀπαρτίζονται ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον καὶ τὰ γράμματα ἐνός ταξιδευτῆ σὲ μακρινὰς καὶ σὲ γνῶριμες χώρας, κι ἀπὸ τὰ νοσᾶ του ταξίδια ἀνάμεσ' ἀπὸ τὴς ἰδέας καὶ τοὺς κριτικούς ὁδούς.

Στὸ Κασμίρι, ταξιδιωτικὴς ἰνδιάνικες περιγραφές, ὁ Βλαστός μᾶς φέρνει ἐπὶ τὴν ξωτικὴν «χώραν τοῦ Ἠλιοῦ», στὸ Σριναγκάρ, πέρα στὸ Πενταπόταμον καὶ στὰ νερὰ τοῦ Ὑδάσπῃ. Μὲ ὕψος λιτὸ καὶ πυκνὸ, κι ἐξαιρετικὰ πλούσιον ἐπὶ τὴν περιγραφικὴν τέχνην, μᾶς ζωγραφίζει τὰ μάγια καὶ τὰ θάματα τῆς καμπάλαιης καὶ ξωτικῆς γιὰ μᾶς χώρας, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ναοὺς, τὰ πράσινα κανάλια μὲ τοὺς λωτοῦς, τὰ νερόχαρα φυτὰ, καὶ τὰ πλεούμενα καλυθόσπιτα τοῦ Ὑδάσπῃ, ἴσαμε τὴς φηλότερες κορφὰς τῶν Ἰμαλάγιων, ποῦ ὡς ἐκεῖ πᾶν μᾶ καταχτήτρα φυλὴ Ἑυρώπαια ἔφερε ἓνα κομμάτι πατρίδας. Καὶ τριγυρίζοντας ἔτσι καὶ περιγράφοντας τὰ ὄσα εἶδε ὁ ἀνοικοκράτης ποιητὴς δὲ σταματᾶ στὰ σχήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ δημιουργία σταλάζει βαθιὰ μέσα στὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον: «Ἡ ἀγνὴ κι ἀπειραχτὴ φύσιν ξυπνᾶ μέσα μου κατὶ ποῦ ἀδερφώνεται μὲ τῆς γυναίκας τὴν ἀγάπην. Στὴ χάριν τῆς γυναίκας βλέπω κίολας τὴν φυλὴν ποῦ θὰ ἔρθῃ — τὰ μορφα παιδιὰ — καὶ στῆς φύσης τὴν μιλιὰ καταλαβαίνω τῆς φυλῆς τὴν πολυκαί-

* Ἀξίζει ἐδῶ ν' ἀναφέρουμε τὴν κ. Π. Δέλτα. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀρχὴν ἐκινήσθη οἱ ἱστορίες ποῦ χάρισε στὰ ἑλληνοπούλα.

ρινη ιστορία. Τή βλέπω τή φύση θμορφη γιατί μοδ θυμίζει σκοτοσύναιδα τις νίκες τοδ ανθρώπινου αγώνα με τὰ στοιχειά. Κ' έτσι στή γυναίκα νιώθω νά χαμογελοδνε τὰ μελλούμενα και στή φύση τὰ τρισαίωνα παρασμένα (σ. 630)».

Άλλοδ πάλι βλέπομε τόν αιώνιο Ρωμό, ποδ όσο κι αν τόν ξενίταφε κοσμοπολιτικά και τόν έφερε απόμακρα κάποιο πατροπαράδοτο θαυμόνιο τής φυλής, όνειρεύεται τή μικρή του πατρίδα και τις άττικές καλωσύνες :

«Μας έχει πιάσει τής πατρίδας ή νοσταλγία. Δέν τό ξέρεις, μά ξέρω πώς συλλογίζεται τὰ περιβόλια τοδ γοθικού σκολειού του και τις κισσοσκέπαστες κλησιές, πώς άποθυμά τις άνοιξιάνικες ώρες στοδ πατρικό ποτάμι τραδώντας κουπι ρυθμικά. Έγώ πάλι ποθώ νά πατήσω ξερούς βράχους τής Άττικής, νά δώ στεγνές γραμμές και χρώματα ξερά».

Κι όταν πιά με χαρά και με παιδιάτικη άφροντισιά μακροξενιτεμένου γυρίζει στα πατρικά χώματα, μάς άνασταίνει τή θεωρία τής Άθήνας, γράφοντας στήν αγαπημένη του με όλες τις χάρες τοδ μεστωμένου του θρους, και με τή γνώριμη πάντα πολυμάθεια και σοφία του. Και παρακάτω άνιστορεί τής πόλης τούς καημούς. «... Ό λαός ποδ έχτισε τέτοιο ναό (τήν Άγιά Σοφιά) δίχως άλλο ήτανε μεγάλος. Μιά θολωσιά, μία ψυχή, ένας υπέρκοσμος υπέρχρυσος άγέρας. Κάτι ασάλευτο ποδ σαλεύει μέσα του ή ψυχή πολύπαθης ιστορίας. Θύμησης, θύμησης, θύμησης! Και κλείνω τὰ μάτια. Μά τό φώς, τό σιθόχρυσο φώς ποδ δεσπόζει χυμένο παντοδ, μοδ μιλά πύρινα λόγια. Γιατί αυτό δέ σήνει. Γιατί μέσα του στέκονα δόξες καισαρικές, σπαραχτικά ξενόχτια, ματοκυλισματα και πανικοί και βαγγελλιστρες νίκες. Γιατί λαχταρά νά δη πάλι τὰ μάρμαρα νωπά και νά φανερωθον δλόγυρα τ' άσβεστομένα κονίσματα. Γιατί κάποια φωνή προσμένει ν' άκουστή για ν' άμολήση τούς αντίλαλους σαν πυρκαγιές...»

«Κοντοστάθηκα στή μέση τοδ Γεφυριού νά κοιτάξω τήν Πόλη. Πολυζώντανη, άσπροκέντητη, τρουλοσπαρτη θέα. Χώρα παλατινή, χώρα τοδ κάστρου και τής κλησιάς, τοδ φόρου και τής φρεγάδας. Και κάτι φώναζε μέσα μου. «Ω Πόλη, θεοφύλακτη Πόλη, παντοβασίλισσα ήσουν, σκιάδα βαλτοκυλιέσαι! Ποδ ξεθρονιάστηκε ή δόξα σου, ποδ χάθηκε ή άρχοντιά σου; Και νά τό σίχαμα μέσα μου. Γιατί δέν τό ξεχνώ πώς είμαι Ρωμός. Κι δ Ρωμός πρέπει νά σιχάινεται τή ζωή του στήν Πόλη. Ά μοδ κλέδανε γυναίκα χρυσαγάπητη και τό ήξερα πώς έγώ φταίω, έτσι θά μισούσα τόν εαυτό μου — τόν άπιστο ποδ δέν τή διαφάνεταφε. Και πάλι τό κράζω. Πόλη, χώρα χαμένη, μολεμένης όμορφιάς τσαλαπατημένο κιούρι, γεννήτρα τών Ίμνων και φωλιά τοδ χρυσόματου αιτοδ, τής Παρθένας ψυχοκόρη, Μεσσαλίνα ήρωική ποδ Ρωμιά γεννήθηκες, Έλληνισσα δοξάστηκες, Φράγκα ξεταπάθηκες, Τουρκα μπατάλιασες — ποτε πιά θά σε θάφουν και σενα;»... Μά παρακάτω ή δέηση στή Βυζαντινή Παρθένα τοδ γλυκάνει τόν άγριο θυμό τής άπελπισιάς του.

Άκολουθον διάφορα πεζογραφήματα, οι Κριτικές Άναποδιές, σειρά άρθρα για βιβλία ποδ πρωτοφάνηκαν τότε*, μέσα σε Άλλα μία μελέτη με τόν τίτλο ή Φυλή, μιάν άλλη άπάνω στον Πραγματισμό, τό φιλοσοφικό σύστημα

* Εχωριστά μνημονεύουμε έδω τήν κριτική του για τό Δωδεκάλογο τοδ Γόφτου. Ό Βλαστός μάς έδωσε δλόκληρη τήν εσωτερική ενότητα τοδ Δωδεκαλόγου, στοδ δημιουργικά γραμμένο κριτικογράφημά του.

τοδ Άμερικανού James κτλ. Τά θέματα ποδ αγαπά νά καταπιάνεται ό Βλαστός είναι άπορίες και ζητήματα τής ιστορικής κριτικής και τής κοινωνιολογίας, κι άλλες λογής λογής λογοτεχνικές βιβλιοκρισίες. Στις κριτικές σελίδες του ξαναβρίσκουμε συχνά τόν αντίλαλο από τις ίδιες ένεινες ιδέες ποδ καταστάλαξαν άλλοτε πλαστικά στα θαυμαστά του σονέτα.

Συνοψίζουμε έδω σε λίγα λόγια τής κυριότερες έννοιες τοδ Βλαστόδ, καθώς πηγάζουν μέσ' από τις κριτικές σελίδες του: Τή ζωή τή νιώθει ήρωικά και μεγαλοφάνταστα. Εύτυχία είναι ή άληθινή έννοια τής ζωής. Θα τή βροδμε στήν ένέργεια, στοδ πάλαμα, στοδ θεληματικό τρόπο τής ζωής τοδ ανθρώπου. Νά ζοδμε θεληματικά και νά εκτελοδμε, ν' ανεβαίνουμε πάντα ψηλότερα. Δυνατό κι αλύγιστο τό άτομο νά δημιουργή και νά γίνεται αυτό κόσμος νομοθέτης. Τοδ μουσικό τής ζωντανιάς του θα τό βρη μέσα στοδ ίδιο του σπέρμα, στοδ νόμο τής κληρονομικότητας τοδ κάκου κυνηγοδν οι κοινωνιστές ν' ανεβάσουν τό μέσον όρο τοδ πλήθους, καλύτερεύοντας τό όλικό περιβάλλον. Οι φυλετικές αιτίες είναι δυνατώτερες από τις κοινωνικές, κι αυτές μάς κυβέρνησαν ίσαμε σήμερα. Άνώφελα λοιπόν κυνηγοδμε τήν εύτυχία τών πολλών με τις σοσιαλιστικές ψυχοπόνες, κι είναι προτιμότερο νά δυναμώσουμε τούς λίγους ποδ δινουν συνείδηση στή φυλή. Ό γνησιώτερος φυλετικός τύπος τοδ Έλληνα μέσ' από τήν ιστορία είναι ό άριστοκράτης Άριος τοδ προϊστορικού ελληνικού καιροδ και τής ήρωικής εποχής τών Άχαιών. Έμεις άνάγκη νά βροδμε τήν άληθινή μας ιστορική παράδοση ποδ κρατεί από τ' άκριτικό Βυζάντιο, τή Βενετιά και τὰ κλέφτικα βουνά. Και θα τή βροδμε με τό δρόμο τής τέχνης. Η τέχνη για νά τρανέφη και νά ξεναζήση κι αυτή πρέπει νά βρη τή μεγάλη παράδοση κι ακόμα νά γίνη απολογήτρα τών έργων τοδ καιροδ της. Γιατί ή τέχνη δέ ζη με τή χλομή ήδονή τοδ όνειρου και τής ιδέας τό στείρο αγκάλιασμα. Έργα και τέχνη, πράξη και νοδς.

Τά Κριτικά Ταξίδια φανερώνουν παντοδ τολμηρή, άδρη και πρωτότυπη σκέψη, συναρμολογημένη σε όργανικό ξετύλιγμα, ποδ καταλήγει σε συμμετρικά και πειστικά συμπεράσματα. Η αλύγιστη γραμμή κι ή δλόσια πορεία ποδ κρατεί ό Βλαστός, μάς τότε δείχνουν συχνά σαν άπόλυτο και μονοκόμματο στήν αντίληφή του. Άλλοτε πάλι τής λογικής ή μεγάλη κατάχρηση μάς τότε φέρνει σα νά στέκεται ξένος προς τό συναισθηματικό μέρος τής ζωής. Άθελα τότε αφήνοντας τόν κριτικό αναζητοδμε τόν πρώτο ποιητή, όταν τόν ώδηγοδσε τό λυρικό του όρμέφυτο. Θα ήτανε δύσκολο ν' αντικρύσομε δλόκληρη τή θεωρία τής σκέψης τοδ Βλαστόδ, χωρίς νά φέρουμε σ' αντιπαράσταση όμοια μεθοδικά ξετυλιγμένες δοξασιές, κι όταν μάλιστα ή σκέψη του αυτή έτυχε νά πάρη έτσι άρτια και ζωηρά έκφραστικά μέσα. Μά ως τόσο θα τολμοδσαμε νά παρατηρήσομε πώς στον καιρό μας δύσκολα θα μπορούσαμε νά συμμορφωθοδμε με τό αντικειμενικό αίσθημα τοδ κριτικό τών «Ταξιδιών». Πώς οι έννοιολογικές του δοξασιές, όσο κι αν έχονε τήν επιστημονική άληθοφάνεια και στή διατύπωσή τους δόξα και από τή γοητεία τοδ παραμυθιοδ —χαρίσματα ποδ μάς έξηγοδν ή πολυγνωσία τοδ νέου κριτικόδ κι ή τεχνίτρα του πένα — δέ συμφωνοδνε τελειωτικά με τήν άπρόσωπη επιστήμη ποδ ίσαμε σήμερα δέν έχει καταλήξει σε κανένα όριστικό συμπέρασμα. Πώς ή μεγάλη του άγάπη προς τήν ένέργεια, τόν κάνει νά παραδλέπει τήν άπόλυτη αξία τής ιδέας, νά ξεχνά πώς είναι δύναμη κι αυτή ποδ κλείνει μέσα της τήν πράξη και δίνει συνείδηση στήν ένέργεια.

Τελειώνοντας συνοψίζουμε: Στα «Κριτικά Ταξίδια» μᾶς σταματούν ἡ περιγραφική τους τέχνη, ἡ πρωτότυπη ιστορική ματιά, ἡ κριτική τους τόλμη, ἡ ἀλύγιστη ἠθική κι οἱ ἀπελλόμενες ἀγάπες. Τὸ πεζογραφικό τους ὕψος σταθμὸς στὸ μεταχρῆσιμα τῆς δημοτικῆς. Κι εἶναι βιβλίο πού δίχως ἄλλο θάπρεπε νὰ γνωριστῆ μαζί του κάθε φωτισμένος δημοτικιστής.

Α. Π.

Ἰδα, Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἵμα., 2. ἐκδ., Ἀθήνα 1914, 145. σελ. 8^ο.

Στὰ 1907 πρωτοφάνηκε τὸ βιβλίο τοῦτο. Στὰ 1904 ὁ Παῦλος Μελάς πρόσφερε στὴ Μακεδονία τὸ αἷμα του γιὰ τὸ ξανάθημα τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων. Κάπου ἐκεῖ πέρα ἕνας σταυρὸς ἀγιάζει τὸν τόπο πού ἔπαιξε ὁ ἡρωϊκὸς πρόμαχος. Κάπου ἐδῶ στὴν πέτρ' ἀπάνου ἕνας τεχνίτης ἀλαφροσκάλιος τῆ δόξα τοῦ Παύλου Μελά. Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰδα, εἶναι τ' ὁμορφότερο καὶ τὸ στερεώτερο ἔργο τὸ στυλωμένο γιὰ νὰ μᾶς μνημονεύη καὶ νὰ μᾶς δοξάζῃ ἕναν ἥρωα σὰν ἐκείνος.

Μὰ δὲν εἶναι μόνο τοῦτο. Καθὼς ὁ Μελάς μὲ τὸ θάνατό του ἐκεῖ κάτω χάραξε γιὰ νέα δυνατὰ πατήματα τὸ δρόμο τῆς πατριωτικῆς ἐνέργειας πού σὲ λιγάκι σὰ θεματοργὰ καρποφόρησεν, ἀνάλογα ὁ Ἰδας μὲ τὸ βιβλίο του δίνει ἕνα καινούριο φτέρωμα στὴν πατριωτικὴ σκέψη. Ὡς τότε, καὶ γενικώτατα, ὁ πατριωτισμὸς γίνονταν ἀντικείμενο (μέσα στὸν κύκλο κάποιας ἐργασίας διανοητικῆς) ἡ δημοσιογραφικῆς πολεμικῆς ἢ λυρικοῦ οἴστρου. Κάπως παράλληλα μὲ τὰ πατροπαράδοτα μιάς μισῆς ἢ ἀβοήθητης ἢ ἀτολμῆς, μικροπόνηρης ἢ στενοκέφαλης πολιτικῆς, τὸ ἄρθρο ἢ ὁ στίχος, ἡ γεωγραφία, ἀδασάνιστα, ἡ ρητορική, ἀχαλίνωτα, μιλοῦσαν γιὰ τὴ Μακεδονία, ἠπηρετοῦσαν τὴν πατριωτικὴν ἰδέα. Ὅπου ἀγαθὴ ἢ προαίρεση σεβαστὴ ἢ πράξη. Καθένας κάνει ὅ,τι μπορεῖ· εὐλογημένος· μόνον νὰ τὸ κάνει μὲ τὴν καρδιά του.

Μὲ τὸ «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα» κάπως ξεφεύγουμε ἀπὸ τὰ συνηθισμένα. Τραβάμε ἐμπρός. Πράσινα βᾶθη. Πλαταῖοι δρίζοντες. Μιά φωνή, ἡσυχά ἡσυχά, σχεδὸν χωρὶς κινήματα καὶ χωρὶς νεῦρα, μὰ καθαρά καὶ στοργυλά, μᾶς μιλά· καὶ ξέρει καλά τί λέει. Δὲν τὴν ἀκοῦμε τῆ φωνῆ αὐτῆ οὔτε ἀπὸ βῆμα κοινοβουλευτικό, οὔτε ἀπὸ μπαλκόνι συλλαγητηρίου. Κοντὰ μᾶς εἶναι. Σκύβει σ' ἄφτι μᾶς σχεδὸν καὶ μᾶς τὰ λέει. Μὰ ὄχι κρυφά. Φανερά, πεταχτά. Καὶ ὁ ἄνθρωπος πού μᾶς μιλεῖ, μᾶς δείχνει μὲ τὸ χέρι του κάποιους τόπους ἀγνάντια μᾶς καὶ μᾶς τοὺς φέρνει τόσο κοντὰ, μὲ τὸν τρόπο πού γιὰ κείνους μᾶς μιλεῖ, ὥστε πιστεύουμε πὼς φτάνει ν' ἀπλώσουμε τὰ χέρια μᾶς γιὰ νὰ τοὺς πιάσουμε τοὺς τόπους αὐτοῦς. Νὰ τὸ μυστικό καὶ νὰ τὸ χάρισμα τοῦ ἀγνοῦ τοῦ λόγου.

Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰδα ἔχει σελίδες εἰκονικώτατα περιγραφικῆς· μὰ διήγημα δὲν εἶναι. Κάποτε ἠφάνεται μὲ τὰ φτερά τοῦ λυρισμοῦ· μὰ τραγοῦδι δὲν εἶναι. Ὁ Ἀλέξης, ἡ Ἀγνή, ὁ Καπετὰν Ζέζας, ὁ Βούλγαρος μέσα στὴ φυλακὴ, ἕνας δεσπότης, ἕνας προσετός, οἱ ραγιάδες καὶ οἱ μάρτυρες, οἱ κομῆτες καὶ οἱ φονιάδες πού μᾶς παρουσιάζονται μέσα στὰ φύλλα του, εἶναι καὶ ἥρωες, εἶναι καὶ πρόσωπα τραγικά· μὰ τὸ βιβλίο του δὲν εἶναι δράμα. Ἡ μακεδονικὴ γῆ μέσα σ' αὐτὸ ξετυλίγεται μέσ' ἀπὸ τοὺς θαμποὺς ἀχνοὺς μιάς πολὺ συνοπτικῆς καὶ κάπως ρουτινέριξης δημοσιογραφίας ἢ μιάς ποιητικῆς ὁμογραφικῆς ἀοριστολογίας. Ξεκαθαρίζεται. Μᾶς δείχνεται μετρημένη, λεπτολογημένη, ξεσκεπαστά. Ὁ συγγραφέας τὴν περπάτησε τῆ γῆ τούτη, τὴν εἶδε μὲ τὰ μάτια του, τῆς κράτησε σημειώματα στὸ χαρτί του, τῆς χάραξε τίς ζωγραφικῆς τῆς μέσα στὴν καρδιά του. Τὸ βιβλίο τοῦ

Ἰδα, καὶ μὲ δὲς τίς μαρτυρημένες πληροφορίες του, μόλα ταῦτα δὲν εἶναι κανένα σοβαρὸ ὑπόμνημα γιὰ τ' ἀρχεῖα τῶν θπουργεῶν.

Τὸ «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα» εἶναι καθὼς ὅλα σχεδὸν τὰ δημιουργικὰ βιβλία, ἔργο συνθετικὸ· καμωμένο μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν στοιχείων πού μνημονεύομε, μὰ πρῶτ' ἀπ' ὅλα χυμένο μὲ τὴν πνοή καὶ μὲ τὴ δύναμη τῆς πατριδολατρίας, βοηθημένης ἀπὸ τὰ χαρίσματα μιάς νέας φαντασίας καὶ μιάς σπάνιας γιὰ μᾶς γνώριμιας τῶν πραγμάτων, χυμένο στὸν δραιχάλκο, ἀπλοστοτα, τοῦ πεζοῦ λόγου.

Καὶ δῶ ταυριάζει νὰ σημειώσω τὰ λόγια τοῦ Ψυχάρη (Ρόδα καὶ Μῆλα Δ' σ. 254): «Ἡ κρίσιμη ὥρα γιὰ ἕνα ἔθνος εἶναι ἡ ὥρα πού ἀρχίζει καὶ γράφει τὰ πεζά... Πεζὸς λόγος θὰ πῆ σκέψη, πομονή, ἀργασία, κρίση καὶ διάκριση, θὰ πῆ φαντασία καὶ κριτικὴ συνάμα, ποίηση καὶ σοφία, τρέλα καὶ γνώση, θὰ πῆ λευτεριά πού γιὰ νὰ τὴν ἀπολάφης, πρέπει νάσαι πρῶτα κύριος τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἀφέντης καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς σου.»

Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰδα εἶναι γιορὰ ἀπὸ ψυχῆ· μὰ ἡ μεγάλη πρ α χ τ ι κ ῆ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς αὐτῆς εἶναι πὼς παρουσιάζεται μέσα σὲ μιά μ ο ρ φ ῆ. Τὸ βιβλίο εἶναι καλογραμμμένο· ὅσοτε στὴ λέξη «καλογραμμμένο» ὅλο τῆς τὰ νόημα· δηλαδὴ καλοστοχασμένο. Νομίζετε πὼς δὲ θὰ μποροῦσε ἀλλιώτικα νὰ γραφτῆ παρὰ στὴ γλώσσα πού γράφτηκε. Πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὴ συνθηματικὴ, καὶ μ' ὅλη τὴν τέχνη τῆς καὶ μ' ὅλη τῆς τὴν εὐγένεια, γλώσσα τῶν καθαρευουσιάνων, πού εἶναι πιὸ πολὺ σὰν προσωπίδα, παρὰ σὰν πρόσωπο! Ἡ Τέχνη μόνη ζωντανεύει τίς ἰδέες καὶ τίς κάνει ἀποτελεσματικῆς.

Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰδα, ἔργο τέχνης πάντα, δὲν ἔχει σκοπὸ του τὴν καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυση. Μέσο του εἶναι ἡ ὁμορφιά γιὰ τὸ κήρυγμα τῆς ἐνέργειας. «Ἡ Μακεδονία εἶναι ὅποιον τὴν πάρη!...» «Σῶνουν οἱ μάρτυρες!». Ἦρθε ἡ ὥρα τῶν ἡρώων! Γιὰ τοῦτο φαίνεται πὼς εἶναι καμωμένο μὲ λιγώτερα λόγια, μὰ περισσότερα πράγματα. Εἶπανε γιὰ τὸ Βαλαωρίτη πὼς ἔβαλε τὴν ποίηση στὴ φιλοπατρία. Ὁ Ἰδας βάζει στὴ φιλοπατρία τὴ σκέψη. Εἶναι τὸ πρῶτο του αὐτὸ βιβλίο πού θὰ ἔλεγα πὼς μᾶς φέρνει στὸν κόσμον τῶν φυλετικῶν ἰδανικῶν καὶ σημειώνει σταθμὸ ἀνάλογο μὲ τοὺς κόσμους πού μᾶς ἀνοίξαν καὶ μὲ τοὺς σταθμοὺς πού μᾶς φέρανε, τὸ καθένα στὸν κύκλο του, ἔργα σὰν τὰ προλεγόμενα τοῦ Πολυλά στὸ Σολωμό, σὰν τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, σὰν τὴ μελέτη τοῦ Ροῦθ στὰ 1877 γιὰ τὴν κριτικὴ καὶ τὴν ποίηση, σὰν κάποιες σελίδες τοῦ «Ἐλεγχος ψευδατικισμού» τοῦ Βαρναδάκη, σὰν τὸ σχολεῖο τοῦ Δελμούζου στὸ Βόλο. Ἴσως ἡ κρίση μου αὐτῆ φανῆ κάπως ὑπερβολικὴ, μὰ τὸ «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα» ἀφιερώνεται στυλ νέους, καὶ οἱ νέοι βέβαια εἶναι γραμμμένο, γρήγορ' ἀργά, νὰ τὸ ἐχτιμήσουν ἀξιώτερ' ἀπὸ τοὺς γερασμένους ἡμᾶς. Καὶ οἱ νέοι πιστεύω πὼς θὰ μὲ δικαιώσουν. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε πὼς εἶναι τὸ βιβλίο τοῦτο ἡ πρώτη δοκιμὴ, καὶ πὼς τὸ ἀκολουθήσαν ἄλλα, πού στεφάνωμά τους εἶναι τὸ μανιφέστο γιὰ τὸν «Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ.» Καὶ μέσ' ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἡ προσωπογραφία τοῦ Ἰδα, ξεχωριστὴ στὰ νέα ἑλληνικὰ στοχαστικὰ γράμματα, περιμένει τὸ ζωγράφο τῆς καὶ τὸν ἐρμηνευτῆ. Μπορεῖ κριτικὸς νὰ μὴν εἶμαι· μὰ πρόθυμα θὰ ὑπόγραφα μαζί μὲ τὸν ξένο καλολόγο* τὰ λόγια τοῦτα: «Δὲν κρίνουμε· καταλαβαίνουμε κι ἀγαποῦμε· ὅλα τ' ἄλλα σχολαστικά.»

Κ. ΠΑΛ.

* C. Mauclair.

Kalevala, Poema nazionale finnico, tradotto nel metro originale da Pavolli.

Κάλεβαλα είναι τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνικοῦ ἔπους τῶν φιλανδῶν. Μαζί με τὴν Κάντελσταρ, συλλογὴ λυρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἀποτελεῖ τὴν ποιητικὴ καὶ γλωσσικὴ βάση τῆς νεώτερης φιλανδικῆς φιλολογίας. Ἡ Κάλεβαλα ἔχει περιμαζευτὴ πρώτη φορά ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ στὴ νοτιοανατολικὴ Φιλανδία κοντὰ στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἕλλη Λένρουτ. Πρωτότερα εἶχαν γίνεῖ γνωστὰ μερικὰ μέρη τῆς, δημοσιευμένα ὡς ἐπικὴ λαϊκὴ διήγηση, ὅπως πρῶτος ὁ Λένρουτ ὠδηγημένος ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν κομματιῶν αὐτῶν κατῳρίσθησε νὰ τὴς συμπληρώσῃ μετὰ τὸ περιμάζωμα καὶ τῶν λοιπῶν καὶ νὰ τὴς συναρμόσῃ σ' ἓνα σωστὸ ἔπος.

Τὸ ἔπος αὐτὸ ἱστορεῖ τὸν πόλεμο τῶν μυθικῶν ἡρώων τοῦ βορρᾶ με τοὺς ἥρωες τοῦ νότου τῆς φιλανδικῆς χώρας γιὰ τὴν κατοχὴ τοῦ μαγικοῦ Σάμπο, ποὺ κλείνει μέσα τοῦ «ἄλλα τὰ καλά τοῦ κόσμου, τὸ φαγγάρι καὶ τὸν ἄμορφο ἥλιο». Ἀρχίζει μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ παντός καὶ περιστρέφεται στὴ ζωὴ τοῦ Βάινα-μίνεν, σοφοῦ γέροντα τραγουδιστῆ ποὺ κάνει τὰ κατορθώματά του μετὰ τὴ δύναμη τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀρχῆς του. Πλεγμένη με εἰδυλλιοελεγειακὰ ἐπεισόδια ἀληθινῆς ποιητικῆς ἀξίας, περιγράφει καλὰ ἡθῆ, παράδοξες καὶ πίστεις τῆς ἔθνικῆς ἐποχῆς τοῦ φινικοῦ λαοῦ, ἀναδίνει τὸν ἀέρα τῶν υπερβόρειων λιμνῶν καὶ λόγων, τὴ βαθειὰ μελαγχολία τῆς φιλανδικῆς φύσης, καὶ εἰκονίζει τυπικὰ τὸ χαραχτήρα καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ φινικοῦ λαοῦ.

Καὶ τὰ πενήντα ἄσματα (runo) τοῦ ἔπους εἶναι σὲ ὀχτασύλλαβους τροχαίους καὶ χαρακτηριστικὸ τῆς φινικῆς προσωδίας εἶναι ἡ παρῆχηση. Ἡ ἡχητικὴ ἁρμονία τοῦ στίχου βασίζεται στὴν ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου σύμφωνου, τῆς ἴδιας συλλαβῆς, τοῦ ἴδιου ἤχου, πρᾶμα ποὺ κατατὰ δύσκολη, σχεδὸν ἀδύνατη, τὴν ἀπόδοση τοῦ φινικοῦ πρωτότυπου σὲ ἄλλη γλῶσσα. Ἴσως μόνο στὴν ἰταλική, χάρις στὸν ἡχητικὸ πλοῦτο τῆς, μποροῦσε νὰ νικηθῆ ἡ δυσκολία. Ἄν εἶναι ἀληθινὰ συστατικὸ μιᾶς καλῆς μεταφράσεως ν' ἀποδίνῃ ὄχι μόνο τὸ περιεχόμενο, μὰ καὶ τὴν ἐκφραστικὴ μορφή ἑνὸς ποιητικοῦ ἔργου, ἡ ἰταλικὴ τῆς Κάλεβαλας τοῦ κ. Παβολίνι εἶναι παραδειγματικὴ. Κατορθώνει ὅτι δὲν κατορθώνουν λ. χ. ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ σουηδικὴ μετάφραση τοῦ ἴδιου ἔργου: Νὰ δώσῃ τελειότερα τὸν κύριο χαραχτήρα του. Στὴν ἡχητικὴ ἁρμονία τῆς ἰταλικῆς μετάφρασεως ὁ Φιλανδὸς ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὸ ἔθνικὸ τοῦ ποιήματος. Ἡ ἐξαιρετικὰ καλαισθητὴ ἐκδοση τοῦ ἔργου στὴ λαϊκὴ βιβλιοθήκη Πάσκολι στολιζέται με φωτογραφίες ἀπὸ τὴ φιλανδικὴ φύση καὶ εἰκόνες ἐπεισοδίων ἀπὸ τὴν Κάλεβαλα, οἱ περισσότερες φωτοτυπίες ἔργων τοῦ φιλανδοῦ ζωγράφου Ἄξελ Γκαλόν. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς δὲν εἶναι βέβαια ἀπὸ τὴς χαρακτηριστικῆς τοῦ κατοπινοῦ μεγάλου καλλιτέχνη, εἶναι ὅμως ἀρκετὰ διακοσμητικῆς τῆς θραύσεως ἰταλικῆς ἐκδόσεως τοῦ βορεινοῦ ποιήματος. Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης δὲν ἔχει λόγον νὰ μὴν τὴ ζηλεύῃ καὶ περισσότερο νὰ μὴν εὐχεταὶ νὰ γίνῃ πρότυπο καὶ στοὺς Ἕλληνας μεταφραστὰς μιὰ τέτοια ἐργασία.

K. K.

Γλωσσικά

E. Schwyzer, Genealogische und kulturelle Sprachverwandschaft (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστήμιου τῆς Ζυρίχης 1914). Ζυρίχη 1914, 14 σελ., σ. 8°.

Ἔτσι ὀνομάζεται μιὰ μικρὴ γλωσσικὴ μελέτη μετὰ συγγραφῆ τὸν καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ζυρίχης, γνωστὸ καὶ ἀπὸ διάφορες ἐργασίες του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τὸ θέμα τῆς εἶναι τέτοιο ποὺ ἀξίζει νὰ δοθῇ ἐδῶ μιὰ σύντομη περίληψη.

Κοντὰ στὴ γενεαλογικὴ συγγένεια τῶν γλωσσῶν ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ποῦ τὴ γεννᾷ ὁ πολιτισμὸς. Συγγενεῖς μεταξὺ τους οἱ γλῶσσες ὄχι μόνο γιὰ τὴς ἐθνικῆς ἢ κοινῆς καταγωγῆς καὶ μορφώθηκαν ἀπὸ τὴ σιγανὴ μεταβολὴ καὶ ἐξέλιξη μιᾶς ἀρχαιότερης γλώσσας — λ. χ. τὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἰσπανικά ποῦ ἐρχονται καὶ τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ λατινικά — μὰ συγγενεῖς καὶ ὅταν αἰτίαι πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς δημιουργοῦν ὁμοιότητες μεταξὺ τους, ἐνῶ ἡ καταγωγὴ τους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Ἡ νέα αὐτὴ συγγένεια, σημαντικὴ ὅσο καὶ ἡ γενεαλογικὴ, βρίσκεται ἐκεῖ ὅπου ἓνας μεγάλος πολιτισμὸς ἀπλώθηκε σὲ λαοὺς ἀλλόγλωσσους. Ἔτσι στ' ἀρχαῖα χρόνια ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, μετὰ τὸ νὰ φέρῃ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ στὴ Ρώμην ἐπήρθε σὲ σημαντικὰ τὴ γλῶσσα ποῦ ἔγραφαν οἱ Ρωμαῖοι, καθὼς παλὶ ἀργότερα, ἐπειτα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση εἶχαν τὰ λατινικά τὴν ἐπιδρασὴ τὸς στὰ ἑλληνικά. Μετὰ τὴν ἀναγέννηση ξεχύνονται στὴ Δύση πολλὰς ἑλληνιστικῆς ἐκφράσεις, καθὼς πλημμήρισεν τὸ ἰσλαμικὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἀραβικὴ γλῶσσα τὰ περσικὰ καὶ τὰ τουρκικά, καθὼς πότισαν τὰ σανσκριτικὰ καὶ ὁ βραχμανικὸς πολιτισμὸς τὸ μαλαϊκὸν κόσμον, καθὼς ἀπλώθηκαν τὰ ἰνδικὰ μαζί με τὸν βουδισμό ὡς τὴν Κίνα καὶ ὡς τὴν Ἰαπωνία. Τὴν ἴδια ἐπίδραση ἀπέχτησαν τελευταῖα οἱ νέες εὐρωπαϊκῆς γλῶσσες (ἰδίως τὰ γαλλικά), ποῦ ἔγιναν ὄργανον στὴ μετάδοση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στοὺς γύρω λαοὺς.

Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ συγγένεια ποῦ με τέτοιο τρόπο δημιουργεῖ τοῦ πολιτισμοῦ τὸ ἀπλωμα δὲ φανερῶνται μόνο στὶς λέξεις ποῦ ἀπὸ μιὰ γλῶσσα ταξιδεύουν στὶς ἄλλες, καὶ ποῦ ὄχι καὶ μαρτυροῦν συγγένεια πολιτισμοῦ. Τὴ βλέπομε κυρίως πίσω ἀπὸ τὴς λέξεις — στὸ πνεῦμα, στὴν ψυχὴ τῆς γλώσσας ποῦ ἀναγκάζεται νὰ δεχτῆ τὴν ξένη ἐπίδραση, κιάς μένουν οἱ λέξεις τῆς ἄλλης δικῆς τῆς, καθαρῆς καὶ γνήσιες. Στ' ἀρχαῖα σλαβικά καὶ στ' ἀρχαῖα ἀρμενικά βρισκομε σωρὸ σύνθετα ποῦ εἶναι μεταφρασμένα κατὰ γράμμα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ἀντίστοιχα. Καὶ οἱ νεώτερες γλῶσσες εἶναι γεμάτες μεταφορῆς, εἰκόνες, φράσεις, ἰδιωτισμοῦς, ποῦ ἔγιναν πιά κοινῆς σὲ κάθε μορφωμένο ἄνθρωπον. Κάθε μορφωμένος στὴν Εὐρώπη, καὶ ὁ Τούρκος, θὰ πῇ σήμερον «ἐσεῖς» στὸ ἑθνικὸν — ἐξαιρετικὴ χαρακτηριστικὴ κάνουν μόνο οἱ Ἀρβανίτες, ποῦ μένουν ἀκόμη στὸ «ἐσὺ», ὅταν δὲν προσθέτουν τὸ «ἡ ἀφεντιά σου».

Οἱ ὁμοιότητες αὐτῆς παρουσιάζονται βέβαια πρῶτα καὶ κύρια στὴ γλῶσσα ποῦ γράφεται: γιὰ αὐτὸ καὶ εἶναι συνήθως εὐκολώτερη ἢ μετάφραση ἀπὸ τὴς γλῶσσες αὐτῆς παρὰ ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀρχαῖα γλῶσσα ἢ σημερινή — ἄς εἶναι καὶ συγγενικὸν — ἰδιῶμα. Ἐνα ἐμπορικὸν γράμμα μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ γερμανικά στὰ ἑλληνικά δὲν παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες ποῦ θὰ εἶχαμε ἂν τὸ μεταφράσαμε ἔξαφνα στὸ ἐλβετικὸν ἰδιῶμα. Ὁ ἐξευρωπαϊσμός ὅμως αὐτὸς περιορίζεται συνήθως μόνο στὸ ἐπίπεδον τὸ γλωσσικὸν ποῦ χρησιμοῦνται γιὰ τὴν μετάδοση τοῦ εὐρω-

παϊκό πολιτισμό, κι ἔχομε καὶ δῶ ἀντίθετα ρεύματα. Καὶ οἱ ἐθνικιστικὲς κινήσεις ποὺ εἶδαμε στὸν τελευταῖο αἰῶνα εἶχαν καὶ τὸ γλωσσικὸ τους ἀντίτυπο. Γιὰ νὰ πολεμήσουν τὴν ξένη ἐπίδραση στὴ γλῶσσα πῆγαν πίσω στὴν ἀγνή λαϊκὴ γλῶσσα καὶ ζήτησαν βοήθεια. . . .

Αὐτὰ λέει μὲ λίγα λόγια ὁ ξένος γλωσσολόγος. Μόνο τὰ τελευταῖα του λόγια πρέπει νὰ τροποποιηθοῦν λίγο ἕνα μιλῶσαμε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Γιατί σὲ μᾶς μόνον ὁ δημοτικισμὸς ζήτησε νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ξένη ἐπίδραση μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς λαϊκῆς γλώσσας καὶ τὸ δυνάμωμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Ἐνῶ τὸ ἰδανικὸ τῆς καθαρεύουσας, ἀν καὶ στὸ χαρτί προγράφεται κάθε ξένη λέξη, βοηθοῦσε τὴν εἰσοδὸ τους στὴ ζωντανὴ ὁμιλία, καὶ ἀφῆνε τοὺς ξενισμοὺς ἐλεύθερους νὰ γεμίσουν καὶ τὴν καθαρεύουσα τὴν ἴδια. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐκδίκηση τῆς περιφρονημένης ἐθνικῆς ψυχῆς.

M. T.

Ἐπιστημονικά

Δ. Καψάλη, Μελέτη περὶ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βίσμαρκ. Ἀθήναι 1914.

Μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο βγήκε μιὰ μελέτη ἀπὸ τὸ οικονομολογικὸ φροντιστήριον τοῦ κ. Ἀνδρεάδη καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστήμιου. Αὐτὸ δικαιολογεῖ μιὰ κριτικὴ σ' αὐτὴ τὴ θέση καὶ μᾶς δίνει συνάμα ἀγορμὴ νὰ ἐξετάσωμε γενικώτερα ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ σημασία τῆς φροντιστηριακῆς διατριβῆς.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ μάθῃ στὸ φοιτητὴ ποῦ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, τὴ μέθοδόν τῆς. Ἡ ἀξία τῆς βρίσκεται στὴν μέθοδον τὴν περισσότερο ἢ λιγώτερον ἐπιστημονικὴν, καὶ ὄχι τόσο στὴν οὐσία τῆς περισσότερο ἢ λιγώτερον σπουδαία. Καὶ ἀφοῦ μ' αὐτὸ ὁ σκοπὸς εἶναι τέτοιος, τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε φροντιστηριακῆς ἐργασίας εἶναι: τὸ θέμα ὅσο τὸ δυνατόν συγκεκριμένο, περιωρισμένο σὲ στενὰ ὄρια, γιὰ νὰ μὴν πελαγῶσῃ ὁ φοιτητής. Ἡ βιβλιογραφία καὶ τὸ λοιπὸ ὄλικόν — ἀφῆνω κατὰ μέρος πῶς οἱ καλύτερες φροντιστηριακῆς ἐργασίας εἶναι ἐκείνες ποὺ ὀδηγοῦν τὸ φοιτητὴ στὴν αυτοπαρατήρηση, τὴν ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ πράγματα — νὰ ἔχῃ τέτοια μορφή ποῦ νὰ μπορῇ ὁ φοιτητής νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ θέμα του. Γιατί αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ σπουδαίον: ἡ φροντιστηριακὴ ἐργασία πρέπει νὰ εἶναι ὁ τύπος μιᾶς μικρῆς τέλει ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Εἶναι τὸ βαθμώμετρο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξιν ἑνὸς ἔθνους.

Κοντὰ ὅμως σ' αὐτὸν τὸν ὑποκειμενικὸ σκοπὸ οἱ φροντιστηριακῆς ἐργασίας, ἰδίως ἑνὸς οικονομικοῦ φροντιστηρίου, ἔχουν καὶ ἕναν ἄλλον, ἀντικειμενικόν. Ἐξετάζουσι μὲ ἐμβριθεῖα καὶ φιλολογοῦν εἰδικὰ ζητήματα, ἰδίως τῆς ἐθνικῆς οικονομίας τοῦ τόπου, καὶ ἀποτελοῦν ἔτσι τὴν ἀσφαλέστερη βάση καὶ πηγὴν γιὰ κάθε γενικώτερη ἐπιστημονικὴ ἐργασία. Θ' ἀναφέρω ἐδῶ ἕνα παράδειγμα: Ὅταν στὴ Γερμανία μὲ τὸ συναγωνισμὸ τῆς μεγαλοβιομηχανίας, τὸ πρόβλημα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χειροτέχνη γίνονταν κάθε ἡμέρα ὀξύτερον ἀνάλαβε τὸ γνωστὸ Vereinf für Sozialpolitik καὶ μελέτησεν τὴν κατάστασιν τῶν διαφόρων χειροτεχνῶν, καθὼς καὶ τοὺς οικονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ὁρους ποὺ ἐγαννιοῦταν μὲ τὸν ἀνταγωνισμὸ γι' αὐτὲς μὲ τὸν ἀνταγωνισμὸ τῆς μεγαλοβιομηχανίας. Στὰ οικονομολογικὰ φροντιστήρια τῆς Χάλης καὶ τῆς Λειψίας ἀνάλαβαν φοιτητῆς νὰ ἐξετάσουν, ὁ καθένας μονογραφικὰ ἕνα εἶδος χειροτεχνίας, τοὺς ψωμάδες, μαραγκοὺς, ὠρολογιάδες κτλ., νὰ βροῦν τί ρόλον εἶχαν αὐτοὶ σὲ περασμένους καιροὺς (ἱστορικὸ μέρος), τί

πεδίο παραγωγῆς καὶ ἐργασίας τοὺς ἀπόμεινε ὑστέρ' ἀπὸ τὸ συναγωνισμὸ τῆς ἐργοστασιοβιομηχανίας (οικονομικὸ μέρος), καὶ πῶς ἄλλαξαν στὸν καιρὸ αὐτὸ οἱ διάφοροι κοινωνικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς τους (κοινωνικὸ μέρος). Σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα φανερόνται καλὰ ὁ ὑποκειμενικὸς γιὰ τὸ φοιτητὴ καὶ ὁ ἀντικειμενικὸς γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἐθνικὴν οικονομία σκοπὸς κάθε φροντιστηριακῆς ἐργασίας.

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Καψάλη γράφηκε μὲ ἐπιμέλεια ποῦ τὴν ἐπαίνεσε καὶ ὁ καθηγητῆς του κ. Ἀνδρεάδης στὸ πρόλογόν του. Γράφηκε καὶ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ εὐχῆς ἐργο εἶναι νὰ βρῇ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἀναγνώστες. Δὲν ἔχει ὅμως ἀπὸ καμιά ἀποψη τὴ μορφή ποῦ πρέπει νὰ ἔχῃ μιὰ φροντιστηριακὴ ἐργασία. Καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν τάσιν ποῦ ἔχομε γιὰ γενικότητες καὶ γιὰ ἐδκόλη συνθετικὴ ἐργασία μὲ ἀμφίβολους κάποτε βάσεις, μοῦ φαίνεται πῶς ἀπὸ τὰ φροντιστήρια πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐπιστημονικὴ μας ἀναγέννησις. Πρέπει ν' ἀλλάξῃ ἡ μορφή τῆς φροντιστηριακῆς διατριβῆς.

Δ. Κ.

Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία. Ἀθήναι 1909 (ἔως 1914), 879 σελ. σχ. 8^ο μέγα. Ἐξαιρετὴ, πολὺ ἐπιμελῆς, μεθοδική, εὐσύνοπτη, χρησιμώτατη ἐπιστημονικὴ ἐργασία. Εἶναι ἕνα σύνολον ποῦ δὲν τοῦ λείπει καμιά λεπτομέρεια τὴν λέει σύνοφον μαθημάτων ὁ συγγρ. καὶ εἶναι πραγματικῶς τέλεια μαθήματα γιὰ τὸ καθένα ζήτημα τὰ κεφάλαιά του. Ὅλας οἱ ἐποχῆς καὶ ὅλας οἱ χῶρες μὲ τὴν προϊστορία τους περνοῦν ἐμπρός στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη ὡς εἰκόνας μὲ τὰ πρόσωπά τους — ἐδῶ θὰ εἰποῦμε μὲ ὅλα τ' ἀντικείμενα, ἐργαλεῖα, σκευῆ, ὄπλα, τὰ λείψανα τῶν κατοικησίων τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔφτασαν ἀπὸ μιὰ πρωτόγονη καὶ σχεδὸν κτηνωδὴ κατάστασιν σὲ μιὰν ἀνθρώπινον ζωὴν, σὲ μιὰν ἡμέρωσιν στὴν ἀρχὴ καὶ κατόπιν σ' ἕναν πολιτισμὸν, τὸν πολιτισμὸν ποῦ βρίσκεται πίσω ἀπὸ κάθε ἱστορία γραπτῆ τῆς ἀνθρωπότητος. Τί σελίδες αὐτῆς, διαφορετικῆς ἀπὸ καίνας ποῦ μᾶς παρουσιάζει ἡ γραπτὴ ἱστορία! Ἄντι βιβλίον ἔχομε ἐδῶ ἐνὸς τέλους, ὅταν περνωμένες μορφῆς, ἄλογες καὶ ἀκίνητες, ὅμως στὴ θέσιν τους καὶ ἀληθινῆς. Αἰτήγησιν δὲν ἀκούμε ἀλλὰ βλέπομε ζωὴν, τὴ σκέψιν του δὲν αἰσθανόμεσθε, μὰ παρακολουθοῦμε τὴν ἐργασίαν τους. Καὶ ὁ καρπὸς αὐτῆς μαζεύεται σιγὰ σιγὰ, καὶ ἡ καλύβα γίνεται παλάτι, καὶ ὁ μισόγυμνος ἄγριος γίνεται ἄνθρωπος κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς δικῆς μας. Βγαίνομε στὸ φῶς πλέον τῆς ἱστορίας, στὴν πρώτη τῆς ἀγῆς τουλάχιστον, ποῦ θὰ τὴν διαδεχθῆ πλέον ἡ ὀλοφωτῆ ἡμέρα τῆς. Τέτοιο εἶναι τὸ βιβλίον. Ἐνα πολὺ μικρότερον, περιληπτικώτερον, καὶ διακριτικὸν θὰ ἔλεγα: ὀλίγον ποιητικώτερον, μπορούσε νὰ γίνῃ ἀκόμα πιὸ χρήσιμον, καὶ μαζὶ καὶ τερπνόν, διδακτικώτερον ἀνάγνωσμον ὄχι μόνον γιὰ τὸν πολὺ κόσμον, ποῦ λαχταρᾷ γιὰ τέτοια πράγματα ἀνώτερης σοφίας, μὰ καὶ γιὰ τὸν ὀλίγον ποῦ τὸν λέμε ἐπιστημονικόν, γιὰ τὸν ὁποῖον γράφηκε φανερά τὸ βιβλίον. Στὴ μορφή ὅμως ποῦ θέλησε νὰ τοῦ δώσῃ ὁ συγγρ. εἶναι τέλειον. Πρακτικώτατον σκοπὸν ἔχει ἕνα «προσάρτημα», καθὼς τ' ὀνομάζει, στὸ τέλος μὲ μιὰ πολὺ καλὰ ταχτοποιημένη πραγματεία γιὰ τὰ συστήματα τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς παμπάλαιους καιροὺς, ὥσπου ἦλθε στὸν κόσμον τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον. Οἱ ἀρκετὰ ἐπιτυχημένους ἀπεικονίσεις, τὸ ἐκλεχτὸν χαρτί, ὁ καθαρὸς τύπος εἶναι ἄλλα καλὰ προσόντα τοῦ βιβλίου ποῦ ἀξίζουν νὰ μνημονευθοῦν. Γιὰ τὴν τάσιν καὶ τόσο ποικίλην ὄλην πολὺ καλὰ καταρτισμένη εἶναι καὶ τὰ ἐβρετήρια ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Ἄν ἔχῃ καὶ

μικρές ἀνακρίψεις ἢ καμιά παράλειψη, δὲν εἶναι εὐκολο νὰ κρίνωμε οὕτω δυνατό νὰ τ' ἀναφέρωμε σὲ μία γενική ἐξέταση τῆς ἀξίας του. Οἱ εἰδικώτεροι θὰ παρατηρήσουν καὶ θὰ διορθώσουν τέτοις μικρὲς ἐλλείψεις, ἀναπόφευκτες καὶ στὰ τελειότερα ἔργα, μόνον τοὺς γιὰ τοὺς μὴ πολὺ εἰδικούς δὲν ἔχουν καμιά σημασία καὶ περνοῦν ἀπαρτηρήτες.

Γ. Σ.

Θεοδώρου Κ. Κοντουρά, Αἱ πρῶται ἐπιγραφαὶ τῶν Εὐαγγελίων. Ἀθήναι 1914, 80 σελ. σχ. 8^ο.

Στὴ μελέτη αὐτῆ ὁ κ. Κοντουράς μᾶς δείχνει μὲ λόγους ἐσωτερικούς καὶ ἐξωτερικούς ὅτι τὰ τέσσαρα πρῶτα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν ὀνομάζονταν ἀπ τὴν ἀρχὴ Εὐαγγέλια, ἀλλ' ὅτι τὸ κατὰ Λουκᾶν εἶχε τὴν ἐπιγραφὴν «λόγος», δηλ. διήγησις, καὶ τ' ἄλλα τρία μὴν ἔχοντας ἄλλην ἐπιγραφὴν ὀνομάζονταν, ὅπως τὸ συνήθιζαν οἱ Ἑβραῖοι, ἀπὸ τὴν πρώτη λέξη ἢ φράση τοῦ κειμένου.

Δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ὀριστῆ ἡ ἐποχὴ πού καθιερώθηκε νὰ λέγονται *εὐαγγέλια* τὰ τέσσαρα βιβλία. Ὅπως φαίνεται ἀπ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, ὅπου ἡ Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ λέγεται Εὐαγγέλιον, στὴν ἐποχὴν τοῦ ἔλεγον ἔτσι χωρὶς διάκριση ὅλα τὰ βιβλία τῆς Κ. Δ. Ἀλλὰ νομίζω, ἀπ τὶς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνα γίνεται καθαρὴ διάκρισις καὶ λέγονται τὰ 4 βιβλία *εὐαγγέλια* καὶ τ' ἄλλα *ἀπόστολοι*. Ὁ συγγρ. στὸ τέλος, σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιον, παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λέξεως *εὐαγγέλιον* ἀπὸ τὰ κλασικὰ χρόνια ὡς τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Κοντουρά εἶναι γραμμὴν μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια καὶ εὐνοειδησία καὶ μὲ γνώση τῶν πηγῶν. Βρίσκομε ὅμως νὰ τῆς παρατηρήσωμε πῶς βγαίνει συχνά ἀπὸ τὸ θέμα (π. χ. ἐκεῖ πού περιγράφει τὴν ἀκμὴν τῆς Ἀντιόχειας (σ. 10-11), στὶς ἀποδείξεις τοῦ συνδέσμου ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας ἀπ' ἀφορμὴν τοῦ Λουκᾶ (σ. 21-13), στὸ γιὰ τί φαίνεται νὰ γράφηκε ἡ Διάχρη στὶς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνα (σ. 43), στὶς ἑβραϊκὰς ὀνομασίας τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ. (σ. 17) κτλ.). Ὅποιος γράφει μονογραφίαν πρέπει τ' ἄλλα ζητήματα νὰ τὰ θεωρῆ γινωστὰ καὶ νὰ μὴν τ' ἀπλώνῃ καὶ τ' ἀποδείχνῃ, γιὰτί ἀλλιῶς κατανατᾷ στὸ ἀπροχώρητο καὶ βλάπτει τὴ συνοχὴν τοῦ θεματός του. Καὶ στὸ δ' κεφάλαιον θὰ ἦταν προτιμότερον ἂν οἱ παραπομπὲς καὶ τὰ χωρία γράφονταν ὡς ὑποσημειώσεις καὶ ἔχι στὸ κείμενον.

Γ. Σωτηρίου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ. Ἀθήναι 1914, 180 σελ. σχ. 8^ο, μὲ 37 εἰκόνες.

Ὁ συγγρ. πραγματεύεται τὴν ἐξέλιξιν τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ στὴν χριστιανικὴν τέχνην. Στὸ α' μέρος (σ. 9-58) ἐξετάζονται οἱ γνώμες τῶν ἐκκλ. συγγραφέων γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, πού δὲν εἶχαν μείνει ὅλοι σύμφωνοι. Ἄλλοι ἔλεγον τὸ Χριστὸν ἄσχημον, ἄλλοι ὄρατον ὅλοι στηρίζονταν σὲ χωρία τῆς γραφῆς. Ἀπὸ τὸν 5^ο αἰῶνα ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῆ ἡ γνώμη ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν ὄρατος.

Ὡς τὸν 8^ο αἰῶνα ἤθεσαν πολὺ λίγες εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ ἢ τουλάχιστον δὲν εἶχαν διασωθῆ φιλολογικά. Ἀπὸ τὸν 8^ο αἰῶνα μνημονεύονται εἰκόνες καὶ μάλιστα ἀγάλματα, πού παριστάσαν κατὰ τὴ λαϊκὴ παράδοσιν τὸν Χριστό. Ἀπὸ τὸν 5^ο αἰῶνα φανερόντων εἰκόνες πού ἡ παράδοσις τις εἶπε ἀχειροποίητες. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς πληθαίνουν τὸν 8^ο αἰῶνα, καὶ τότε εἶναι ἰσως πού παρουσιάζονται καὶ οἱ εἰκόνες τοῦ Λουκᾶ.

Στὸ β' μέρος (σ. 59-142) ἐξετάζεται ἱστορικὰ ἡ μορφήν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ

ἀρχαῖα χριστιανικὰ μνημεῖα πού σώζονται. Ἡ ἀρχαιότατη χριστιανικὴ τέχνη παριστάνει συμβολικὰ ἢ ἀλληγορικὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἰχθύν, ἀρνόν, καλὸν ποιμένα κτλ., ὡς τὸν 7. αἰῶνα. Παράλληλα μὲ τις ἀλληγορικὰς αὐτὲς παραστάσεις δοκιμάζον καὶ προσωπογραφίαι τοῦ Χριστοῦ, ἢ κατὰ τὸν ἑλληνιστικὸν τρόπο ὄρατον ἀγένειον νέον, (μὲ μακρὰ κὴν κατὰ τὸ μικρασιατικὸν τύπον ἢ μὲ μικρὴ σγουρὴ κὴν κατὰ τὸν ἀλεξανδρινόν), ἢ κατὰ τὸν ἰουδαϊκὸν τύπον, πού ἐπικράτησε στὸ τέλος ἀπὸ τὸν 7. αἰῶνα, μὲ χωρισμένην τὴν κὴν καὶ τὰ γένητα.

Στὰ βυζαντινὰ χρόνια κυριαρχεῖ ὁ ἰουδαϊκὸς τύπος· μόνον πού ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως ἀλλάζει. Οἱ βυζαντινοὶ προσέχουν κυρίως τὴν μορφήν τοῦ Χριστοῦ πού κάθεται σὲ θρόνον — τοῦ Παντοκράτορος — δλόσωμος ἢ σὲ προτομήν, μέσα σὲ πολὺχρωμον κύκλον. Καὶ σ' ἓνα παράρτημα (σ. 143-109) ἐξετάζεται ἡ ἐξέλιξις τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ στοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς νεώτερης καὶ σύγχρονης γερμανικῆς τέχνης.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Σωτηρίου εἶναι γραμμὸν μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια καὶ ἔχει καὶ 37 εἰκόνες. Δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέταση τοῦ ζητήματος ἀλλὰ μᾶς γνωρίζει τὰ πορίσματα τῆς, καὶ θὰ εἶναι χρήσιμον ἔχι μόνον στοὺς ἐπιστήμονες ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε φιλόταχον. Τὸ κείμενον εἶναι πλουτισμένον μὲ πολλὰς σημειώσεις σχετικὰς μὲ τις πηγὰς καὶ μάλιστα τὶς ἑλληνικὰς. Πρέπει τέλος νὰ ποῦμε, πρὸς ἔπαινον τοῦ κ. Σωτηρίου ὅτι εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες ἐπιρροὰς πού τις παραδέχονται μερικοὶ φανατικοὶ ὡς ἱερὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας.

Σπ. Λαγοπάτη, Γερμανὸς ὁ Β' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως — Νικαίας (1222-1240). Βίος συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνεκδοτοὶ ὁμιλίαι καὶ ἐπιστολαὶ τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι. Ἀθήναι 1914, 363 σελ. σχ. 8^ο.

Στὸν πρόλογον ὁ συγγρ. ἐξηγεῖ γιὰτί διάλεξε τὸ θέμα του ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν μέσων χρόνων καὶ γιὰτί στὸ μέλλον θὰ περιορίσῃ τὴν μελέτην του σ' αὐτὴν τὴν χρονικὴν περίοδον. «Ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος» λέγει κάπως ὑπερβολικὰ, «ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κράτους ἐκπληροῖ ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὸ μεγαλύτερον τῶν ἔργων αὐτῆς». Στὴν εἰσαγωγὴν (σ. 1-15) ἐκθέτει ὁ συγγρ. τὶς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς συνθήκας τὴν ἐποχὴν πού ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸν θρόνον Γερμανὸς ὁ Β' καὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἀπὸ τὴν ἄλυσιν τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Λατίνους ὡς τὸ 1222 πού ἔγινε πατριάρχης ὁ Γερμανὸς.

Στὸ πρῶτον μέρος (σ. 16-124) ἐξετάζεται ὁ βίος τοῦ Γερμανοῦ Β' καὶ μάλιστα ἡ πατριαρχικὴ του δράσις πού τὰ κυριώτερά της σημεῖα εἶναι τ' ἀκόλουθα: ἡ ἐνίσχυσις τοῦ λαοῦ στὴν πρωτεύουσαν καὶ στὴν Κύπρον ἀπέναντι τοῦ δυτικοῦ κληροῦ ἢ προφύλαξις τῶν πιστῶν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς αἵρέσεως τῶν Βογομίλων ἢ θαρρητῆ του στάσις στὴν ἐκκλησιαστικὴν διαφορά μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχεῖου καὶ τῶν ἐπισκόπων τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου πού ἤθελαν νὰ ἐνεργοῦν ἀνεξάρτητα ἢ ἰδρυση ἀνεξάρτητης βουλγαρικῆς ἐκκλησίας ὅταν ὁ Ἰωάννης ὀνομάστηκε ἀρχηγὸς τῆς αὐτόνομης βουλγ. ἐκκλησίας μὲ τὸν τίτλον πατριάρχου τοῦ Τυρνόβου. Οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἔνωσιν μὲ τὴν ἀρμενικὴν ἐκκλησίαν ἢ διαπραγματεύσις γιὰ πολιτικούς λόγους μὲ τὸν πάπα Γρηγόριον τὸν Θ', γιὰ νὰ στειλῇ κληρικούς νὰ συζητήσῃ γιὰ τ' ἀμφισβητούμενα σημεῖα ἂν καὶ δὲν

πίστευε δυνατή την Ένωση. 'Από τή διοικητική δράση του Γερμανού του Β' τόν κρίνει ο συγγρ. ως «δεξιόν κυβερνήτην τῆς ἐκκλησίας» καὶ «ὡς πληρέστατα ἀνταποκριθέντα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του».

Στὸ δεύτερο μέρος (σ. 125 - 218) ἐξετάζεται ὁ «Γερμανὸς ὡς συγγραφεὺς» καὶ στὸ τρίτο μέρος (σ. 214 - 360) ἐκδίδονται 16 λόγοι καὶ ἑμιλίαι καὶ 3 ἐπιστολές του, ὅλα ἀνέκδοτα. 'Απὸ τίς ἑμιλίαις τοῦ Γερμανοῦ ποῦ δὲν τὸν δείχνουν βέβαια πάρα πολὺ μορφωμένο, βλέπομε τὴν πραγματικὴν του προσωπικότητα, τὴν γεμάτη ἐνθουσιασμό καὶ μυστικοπάθεια. Βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα, μεγάλη στοργὴ πρὸς τὸ ποιμνίον του, θερμὸς πατριωτισμὸς (μάλιστα στὴν κατήχησή του) διακρίνονται στὶς ἑμιλίαις τοῦ Γερμανοῦ. 'Απὸ τὴν ἑλληνικὴ ὁμῶς ἀποψη ἢ ρητορικὴ του φανεροῦναι πολλὰ φεγὰδια, δηλαδὴ ἀντελῶς ἀθαίρητη ἐρμηνεῖα διαφόρων χωρίων τῆς Γραφῆς, μακρύτερες περιόδους, ψευδοπίσθημος ὕψος, πολλὰς ἐπαναλήψεις καὶ πολυλογία, κολοβοὺς συλλογισμοὺς, ξαφνικὰ καὶ ἀδικαιολόγητα πηδημάτα ἀπὸ θέμα σὲ θέμα, συγχές καὶ μακρὰς παραδιασεις, ἀσυνδέσια στὶς ἐννοιαι, μὲ μιά τέλος λέξη, πολὺ κακὴν οἰκονομίαν τῆς ὕλης.

Γιὰ τὴ γλῶσσα ποῦ μεταχειρίζεται ὁ Γερμανὸς στὰ κηρύγματά του ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ (σ. 210 - 211): «Ἡ γλῶσσα αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἀπλή νοσεῖ ὁμῶς καὶ ὁ Γερμανὸς τὴν ἀνίατον νόσον πάντων τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Ἄν καὶ, συμβιβασόμενος πρὸς τὰς περιστάσεις, ζητεῖ νὰ μεταχειρισθῇ ἀπλοῦν δπωσδήποτε λεκτικόν, δὲν παραλείπει ἀφ' ἑτέρου νὰ ποιῆται χρῆσιν τῶν συνήθων φηττακισμῶν ἀττικῶν φράσεων, νὰ θέτῃ ἐκεῖ, ἔνθα ἠδύνατο νὰ θέσῃ ἀπλουστάτας λέξεις, ἀσυνήθεις καὶ σπανιστάτας ποιητικὰς λέξεις. Ὁ ἀττικισμὸς ὁμῶς οὗτος, ἐννοεῖται, περιορίζεται μόνον εἰς τὰς λέξεις, κατὰ δὲ τ' ἄλλα παραβαίνονται στοιχειώδεις συντακτικοὶ κανόνες, τὸ ἔλον δὲ λεκτικόν γενεῖ τὴν ἐντόπωσιν λόγων μεταπεφρασμένων ἐκ τῆς ἑμιλουμένης εἰς τὴν ἀττικὴν, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε μόνον ἀντικατάστασις λέξεων λαμβάνει χώραν, οὐδ' ἐλάχιστον δ' ἔχουν κατανοήσεως καὶ ἀπομιμήσεως ἀττικῶν ὕψους διαφαίνεται. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ἡ στενοχωρία καὶ τὸ ἀδιέξοδον, εἰς ὃ περιέρχεται ἐνίοτε ὁ λόγος, αἱ μακρὰι περιόδοι, αἱ συχναὶ παρενθήκαι καὶ τὰ τοιαῦτα. Κήρυξ ὁμῶς, ὡς ὁ Γερμανός, οὕτω βαθὺ θρησκευτικόν αἰσθημα ἔχων, πόσον θὰ ἐθελγεν, ἐὰν δὲν ἐκωλύετο ὑπὸ τῶν φραγμῶν τούτων τῆς παραδόσεως, ἐὰν οἱ λόγοι αὐτοῦ ἦσαν ἢ δι' ἀπλῶν καὶ καταληπτῶν λέξεων καὶ λεκτικῶν ἀπόδοσις τῶν γνώσεων, ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων αὐτοῦ;» Ἀλήθεια πόσο θὰ ταίριαζε ἢ κρίση αὐτῆ τοῦ κ. Δαγοπάτη γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν κηρυγμάτων τοῦ Γερμανοῦ ὄχι μόνον στοὺς Βυζαντινοὺς ἀλλὰ, μὲ πολὺ λίγας ἐξαιρέσεις, καὶ στοὺς σημερινούς ἱεροκλήρυκες.

Μὲ τὸ κήρυγμα ὁ σκοπὸς τοῦ Γερμανοῦ ἦταν νὰ προκαλέσῃ τὴ θλίψη, τὸ μετάνιωμα, τὴ συντριβὴ τῆς ψυχῆς μὲς στὰ δάκρυα ποῦ τοὺς δίνει μεγάλη σημασία ὅπως καὶ στὴ νηστεία καὶ στὶς ἀγρυπνίας. Ζητεῖ μὲ κάποια ὑπερβολὴ μυστικοπάθειας νὰ προσεγγίξωμε τὸ Θεὸ ἀπὸ ἕνα δρόμο καμωμένο μὲ πένθημος συλλογισμοὺς. Ὁ κ. Α., συμφωνῶν μὲ τὸν Holl, τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆ μεθοδὸν τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸ Θεὸ δὲν τὴ βρίσκει ἀξία καταδικῆς γιὰ τὴ μυστικίζουσα φύση τοῦ Γερμανοῦ· μᾶς φαίνεται ὁμῶς βέβαιον πὼς ἡ τάση αὐτῆ εἶχε κακὴν ἐπίδραση στὴν ἐκκλησίαν μας. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Α. εἶναι ἔργο εὐσυνείδητο καὶ σπουδαία συμβολὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν μέσων χρόνων ποῦ δυστυχῶς τόσο τὴν παραμελοῦμε. Ὁ συγγρ. ἔχει βαθεῖα γνώση τῶν πηγῶν καὶ σωστὴ κρίση. Θὰ

μποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι μὲ τὸ παραπάνω ἐπιμένει στὴ γενικὴ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ποῦ ἔπρεπε νὰ τὴν προβοθεῖται γνωστή· γιὰ αὐτὸ ὁμῶς δικαιολογεῖται ὁ συγγρ. στὴ σ. 11 εἰς. καὶ 123.

Διάφορα

Α. Μ. Καλβοκορέση, Ἱστορία τοῦ Παπποῦ, 1822. Χίος 1914, 30 σελ. σχ. 8°.

Μᾶς ἔστειλαν ἀπ τὴ Χίο ἕνα μικρὸ φυλλάδιον 30 σελίδες μὲ τὸν παραπάνω τίτλον. Εἶναι ἡ διήγησις τοῦ παπποῦ, ὅπως πρόχειρα τὴ σημείωσε καὶ ἀπλὰ μᾶς τὴν παραδίδει ἕνας ἑγγονὸς του. «Στὴ γωνιά τῆς τραπεζαρίας ἦτον ἕνας σοφᾶς, ἐκάθιζε ὁ παπποὺς κ' ἐμεῖς γύρω του μὲ τὸ μαγκαλάκι στὴ μέση. Καὶ μὲ τὴν καθαρήν καὶ ἀργὴν του φωνὴν ἀρχίζε νὰ μᾶς λέγῃ τὴν ἱστορίαν τῆς μεγάλης καταστροφῆς (σελ. 2)».

Ὁ παπποὺς τότε στὰ 22 ἦτον 7-8 χρόνων παιδί. Στὶς βεγκέρες τοῦ σπιτιοῦ ἄκουε ἀπ τοὺς μεγάλους γιὰ τὸ ἀραγμα κάτω ἀπ τὴ Δασκαλόπετρα τοῦ ὑδροστασιώτικου στόλου, γιὰ τὸν παράξενον ἔκαινον ἀέρα τοῦ Σηκιμοῦ ποῦ φυσοῦσε στὸ Αἰγαίον καὶ ἦταν φόβος νὰ ταρᾶξῃ ἀκαίρα τὰ Ἐπᾶνω χωριά τῆς Χίου, γιὰ τίς ὑποψίας καὶ τίς διαφορὰς ὑπερβασίας τῶν Τούρκων ποῦ ἀκολουθῆσαν καὶ τέλος γιὰ τὴν ἀκριτὴ ἀπόδαση τῶν Σαμιωτῶν μὲς στὸ ἀπροετοίμαστο νησί καὶ τὴν πολιτορκίαν τοῦ Κᾶστρου, ποῦ στάθηκε ἀφορμὴ στὴ σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου.

Οἱ γονεῖς τοῦ παπποῦ γιὰ περισσότερὴ ἀσφάλειαν κατάφυγαν σ' ἕνα κτήμα τους· ἀπὸ κεῖ πάλι, σὰ φάνηκε ὁ τούρκικος στόλος, στὸ χωριὸ τοῦ ἀνεστατή· καὶ ἀπὸ κεῖ στὸ Πυργί, ὅπου τοὺς συμβούλεψαν νὰ φύγουν γιὰτὶ ἦταν Τούρκοι ἀπ' ἔξω. Τὴ νύχτα τρύπωναν σὲ καμιά ἐκκλησίαν, τὴν ἡμέραν κρύβονταν στοὺς σκηνοὺς μέσα· τέλος ἤδραν μιά σπηλιά καὶ χόθησαν ἐκεῖ καμὰ εἰκοσαριά ἀνθρώποι ποῦ ἦταν.

Κάθε πρωὶ ὁ πατέρας κατέβαινε στὴ θάλασσα καὶ προσπαθοῦσε μὲ σινιάλα νὰ εἶρη κανένα πλοιο πρᾶστικό ποῦ νὰ ἐλθῃ νὰ μᾶς σώσῃ. Μὰ εἴτε δὲν ἔδλεπαν εἴτε φοβοῦνταν, πλοιο δὲν ἤρθε καὶ ὁ πατέρας γύριζε πίσω λυπημένος. Τὸ βράδν ἀνάπαμε φωτιὰς μὲ τὸν ἴδιον σκοπὸ μὰ τοῦ κάκου». Κι ἐξακολουθεῖ ἡ διήγησις: πὼς τοὺς ἐπίασαν τέλος οἱ Τούρκοι, πὼς τοὺς πῆγαν στὸ Κᾶστρο, πὼς τὸν παπποῦ τὸν ποῦλησαν σκλάβον στὴν Πόλιν καὶ πὼς ἐκεῖ φρόντισαν καὶ τὸν ἐλευθέρωσαν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ σπιτιοῦ του.

Μ' ὅλη τῆς τὴν τραγικότητα ἡ διήγησις αὐτὴ εἶναι γραμμὴν μὲ φυσικὴν ἀφέλεια ποῦ ἴσως νάχη τὴν ἀρχὴ τῆς στὶς μακρινές, στὶς ἀποκρυσταλλωμένες, στὶς συχνὰ εἰπωμένες ὕμνησις τοῦ παπποῦ ὅσο καὶ στὶς ἀπλές καὶ συνοπτικὰς σημειώσεις τοῦ ἐγγονοῦ, μὰ ποῦ ἀκριβῶς γιὰτὶ δὲν εἶναι μελετημένη δίνει ἀπροσδόκητὴ χάρη καὶ εἰλικρίνεια στὸ σύνολον τῆς ἱστορίας. Καμὰ περιγραφή τόπου ἢ αἰσθηματος, καμὰ περιτολογία, καμὰ ἕψοις ἀξίωση. Τὸ ἐναντίον, πολλὰ κενά, πρὸ πάντων στὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου, καὶ κάποια καρτερικὴ λιτότητα στὴν ἀφήγησις τῶν πρὸ λυπηρῶν περιστατικῶν ποῦ μᾶς κάνει νὰ νιώθωμε ζωντανὰ ἕναν παλμὸ ἀλήθειας σὲ τρομερωτάτου ὄνειρου.

«Ἀπὸ τὸ Πυργί ἐσκηνώσαμε γιὰ τὴ Χώρα. Σ' ὄλον τὸ δρόμον βλέπαμε σκοτωμένους, κρυστασμένους, καὶ θυμοῦμαι ποῦ εἶδα ἕναν παπὰ σταυρωμένο. Κατεβαί-

νοντας από το Θολό Ποτάμι εδλέπαμε φλόγες, φωτιά και καπνό στον Κάμπο από τους πύργους που έκαμαν οι Τούρκοι. Μας πάνε ίσια στο Κάστρο, κόσμος παντού πολύς και μέσα σε σκοπέρι βλέπουμε πώς χάθηκε ή παραμάνε με το Μικέ... Κατεθήκαμε στο δρόμο που ήταν γεμάτος από σιλάβους, κρατώντας ο ένας τον άλλον. Οι Τούρκοι έμαλυναν ποιός να μάζ πάρη. Ένας με άρπαξε από τον ώμο. Στον κόσμο μέσα χωρίζομαστε πάλι και χάνομε τον Ζωρζή και τον Νικολή. Η μητέρα ακολουθούσε και παραπονούνταν».

Και ή γλώσσα σαν το ύφος, απλή, ανεπιτήδευτη. Ο συγγραφέας που δεν ανακατάθηκε ποτέ «υπερ» ή «κατα» στην προσπάθεια των δημοτικιστών, έβουσε μόνος του το ζήτημα σύμφωνα με μία εσωψυχή λογική που δεν τον έγέλασε. Βέβαια, δε χειρίστηκε τη γλώσσα λογοτεχνικά μα ούτε θα του ζήτησωμε για το αυτο εθνήενε' ίσως μάλιστα τον επαινέσωμε που αποφεύγοντας κάθε στολιδι περιττό κατώρθωσε ν' αποδώση πιστά — τουλάχιστο έτσι μας φαίνεται — όχι μόνο την όμιλια του παππού του μα και κάτι απ την παλαική χιώτικη ατμόσφαιρα όπου μεγάλωσε.

Η «Ιστορία του παππού» είναι αδύνατο να μη μάζ θυμίση το Δουκή Λάρα για λόγους τόσο φανερούς που είναι περιττό να τους πούμε εδώ. Μα δλωσδιόλου άσχετα προς την φιλολογικήν αξία του έργου του Βικέλα που το έμπνευσθηκε από ανάλογα περιστατικά, ίσως με το να είναι πηγ ή ή ίδια ή διήγηση του παππού, δίνει πραγματικώτερη συγκίνηση σ' έναν που θέλει ν' άγγίξη χωρίς διάμεσο ή φυχή του, πό ιστορημένη τώρα, την πολύπαθη μα άπερίτητη φυχή των περασμένων γενεών. Τέτοιες πηγές, πολυτιμη συμβουλή για την εσωτερικήν ιστορία του Έλληνισμού, είναι σπάνιες δυστυχώς, μολονότι το γένος μας χωρίς νάχη περγαμηνές έχει περισσότερο από κάθε άλλο λαό σπίτι του την παράδοση ανθρώπων που είδαν μεγάλες αλλαγές κι έπαθαν πολλές συμφορές αν δλοι δεν έκαμαν και τρανά έργα. «Αλλά και γι' αυτόν ίσια ίσια το λόγο λείπει απ το έλληνικό σπίτι το χρ σνικό τής οϊκογένειας που ή γύρω κακομοιριά και ή δουλοσύνη το εμπόδισαν ν' άνθιση όπως άλλου. Όσοι ακόμη θυμοούντι τις διηγήσεις των γονέων και παππούδων τους θα κάμουν καλά να μιμηθούν το παράδειγμα του κ. Καλθοκορέση και να δώσουν άπλά σαν κι αυτόν στις νεώτερες γενεές που δε γνώρισαν τί θα πη δυσκολία, τα στοιχεία που θα τις κάμουν να νιώσουν στο αίμα τους, έτσι να πούμε, τις εθνικές περιπέτειες και τις ξεχωριστές ιδιότητες της φυλής.

Το βιβλιαράκι αυτό μας φαίνεται πώς εύχάριστα θα διαβαστή και από τα παιδιά των σχολείων, αν μάλιστα ο δάσκαλος κατορθώσει κοντά στα δραματικά επεισόδια να χρωματίση και να εξηγήση όπως πρέπει την εθνική φυχή που προβάλλει δλωφάνηρη στοδ μικρού Χιώτη την ιστορία. Θα βρη άφορμή ο δάσκαλος να δείξη τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κάθε ηρωιδ, της κάθε άπαρχίας του Έλληνισμού, τί είδος ζωή έκαναν την εποχή που πρωτακούστηκε το κήρυγμα της έλευθαρίας και σε τί σχέση βρίσκονταν με τον Τούρκο. Θα τονίση την υπομονή και την εγκαρτέρηση των Ρωμιών προς την άνώτερη βία, το σκύψιμο συχνά του κεφαλιού ως να περάση ή θεομηνία μα και την επίμονη προσήλωση σε κάτι βαθύτερο από την άγάπη της ζωής :

«Μου δείχνει που ήταν φειριασμένα και βρώμικα (τα ρούχα μου) μα έγώ με κανέναν τρόπο δεν ήθελα να βάλω τα τούρκικα φορέματα' γιατί ή μητέρα μάζ είχε παραγγείλει μήν τύχη και τουρκέψωμε». Και πάλι : «Έρχεται αυτός και

μου δείχνει τα ρούχα και μου λέγει : «Βάλε τα» — «Είμαι χριστιανός» του λέγω. — «Κόψε κεφάλι αν δεν βάλης» άπαντά. — «Κόψε κεφάλι» του λέγω.

Και αυτό κάθε μέρα ως που μια μέρα «κατεβαίνει αυτός μ' ένα μαχαίρι, με πιάνει και μου λέγει» : «Βοδ' Αμάτ γιόκ. Κόψε κεφάλι». — «Κόψε κεφάλι» του λέγω. — «Κατεβάξει τότε το μαχαίρι και μου χαράζει το λαιμό και μου φέρνει το χέρι στη χαραματιά για να ιδω τα αίματα. «Κόψε, κόψε του λέγω».

Έδώ φτάνει άβίαστα κι άσυνείδα στον ήρωισμό ένα μικρό ρωμιόπουλο 7 ως 8 χρονών που «ο νοδς του κι ο άπονοδς του ήταν να ξεφυγή», μόλη την άγάπη και την περιποίηση της τούρκισσας κυράς του.

Και αυτή ή έπιμονή, γνώρισμα ιδιαίτερο του Γένους που λες κι έχει νόμο άκατάλυτο το αίθιο ξανάρχισμα, το ξανάρχισμα της δουλειάς προς μια δική του επικράτηση, το ξανάρχισμα της έλπίδας. «Επέρασαν τόσα χρόνια» λέγει ο παππούς. Τότε ήλπιζε πώς θα δω την 'Αγία Σοφία έλληνική, ύστερα πώς θ' άξιωθούν τα παιδιά μου να την ιδούν. Τώρα άρχη τα έγγόνια μου θα το άξιωθούν;».

M. N.

Γ. (Ιωαννίδη) Βαμπανιά, Σημειώματα διοικητικά. Αθήνα, 1914, 82 σελ., σχ. 8^ο.

Η μελέτη αυτή, γραμμένη στη δημοική και άφιερωμένη στον Έκπαιδευτικό Όμιλο, μιλάει γενικώτερα για τις «νέες χώρες και τη διοίκησι τους». Οι νέες χώρες διαφέρουν σημαντικά άναμεσαξύ τους. Άλλες πλησιάζουν στον πολιτισμό της Παλιάς Ελλάδας, άλλες ύστερον και «υπάρχουν και άπαρχιες όπου ο λαός δεν ήξερε, μήτε ήξερε ακόμα τί θα πη χρέες και τί υποχρέωσι για τον έαυτό του, για τα παιδιά του, το χωριό του, το κράτος, το έθνος του». Άνάγκη λοιπόν να εξεταστούν οι ιδιαίτερες συνθήκες και συνθήσεις σε κάθε τόπο προτου είσαχθή από το κράτος ώρισμένο δικαιο και ώρισμένη νομοθεσία. «Άμα ο νομοθέτης μελετήσει καλά και νιώσει μέσα του πού και πώς πρέπει να στηρίζεται ένας νόμος, πού πρέπει να βλέπει, τί είναι άνάγκη να προβλέπει, δε θα του είναι και τόσο δύσκολο αν είναι άληθινός νομοθέτης και όχι τσαρλατάνος, να πιάσει το λαό απ το χέρι και να τον οδηγήσει εκεί πού η φυχή του ίδιου λαχταρά».

Το πρόβλημα δεν είναι ούτε από τα εύκολώτερα ούτε μπορεί να περιοριστή άποκλειστικά στις νέες χώρες. Ο συγρ. φαίνεται πώς πιστεύει στην παντοδυναμία και πανσοφία του νομοθέτη. Υπήρχε μια φορά δλόκληρη σχολή και είναι άκόμη και σήμερα πολλοί που νομίζουν πώς λείπει ή θέληση, γι' αυτό δε διορθώνονται οι υποθέσεις μιας πολιτείας με τρόπο που να εύτυχήση ο «λαός». Άν όμως το άτομο δεν μπορεί παρ' όλη τη θέλησή του να διαπλάση σε δετα έπιθυμεί τον έαυτό του, πόσο περισσότερο δεν εφαρμόζεται αυτό για την δλόγητα των ατόμων, για τις κοινωνίες.

Το κράτος δεν είναι, φαίνεται, τίποτε άλλο παρά ώργανωμένη δύναμη που προστατεύει συμφέροντα. Και επειδή τα συμφέροντα συγκεντρωμένα σε ομάδες ή τάξεις, όχι μόνο συγκρούονται μα και άλληλομάχονται, το κράτος δεν μπορεί να τα προστατεύση όλα, μα άναγκαστικά θα διαλέξη. Η προστασία αυτή φανερώνεται στη θέλησή του, σε νόμους. Άπό αυτούς εύκολώτερα επιβάλλονται όσοι ανήκουν στο λεγόμενο δημόσιο δικαιο. Πολύ σωστά λοιπόν δίνει σ' αυτούς δ συγρ., δνομάζοντάς τους, με πλατύτερη έννοια βέβαια, διοικητικούς, τη μεγαλύτερη σημασία, γιατί σ' αυτούς φανερώνεται ζωντανώτερα και ουσιαστικώτερα ή κατεύθυνση της άποστολής του κράτους.

Γιὰ νὰ μιλήσῃ κανεὶς γιὰ τὴν νομοθεσίαν ποὺ πρέπει νὰ δοθῇ στὶς νέες χώρες πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ ἐξετάσῃ τὸ ὅλικό καὶ τὴν κατεύθυνση τῆς παλαιᾶς νομοθεσίας, γιὰτὶ αὐτὰ τὰ δύο εἶναι δεδομένα, ποὺ θὰ ἔχουν, μοῦ φαίνεται, μεγάλη ἐπίδραση στὸ εἶδος τῆς νομοθεσίας καὶ τῶν νέων χωρῶν.

Ἡ κατεύθυνση αὐτὴ ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια εἶχε φοβερά ἀτομικιστικὸ χαρακτῆρα. Καὶ ὄχι μόνο αὐτὰ, ἀλλὰ τὸ κράτος ὑπερτιμοῦσε τόσο πολὺ τὴ δύναμη τῆς παραδόσεως, ὥστε πολλοὶ θεσμοὶ καὶ συνήθειαι ἐστέκονταν μόνο χάρις στὴν ἐπιμονὴ ποὺ εἶδεινε ἐναντίον αὐτῶν καὶ καθὲ μεταρρυθμιστικῆς τάσεως. Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχαμε νομοθετικὴν σταίρωσιν. Ἦρθε ὁμως ἡ ἐπανάστασις καὶ ὅπως γίνονται πάντα ὕστερα ἀπὸ ἐπαναστάσεις ἄρχισε ἕνας κατακλυσμὸς νόμων. Τὰ νομοθετικὰ αὐτὰ μέτρα τὰ διακρίνει ἡ ἰσχύς τῆς «κοινωνικῆς» πολιτικῆς. Πολλὰς ἐξουσίας τῶν ἀτόμων καὶ ὀργανισμῶν ἔδωκεν μετὰ ἀτομα, ποὺ πρὶν νομιζόνταν ἰσὰ δικαιώματα καὶ ἀπαρτιάζοντες ἐλευθερίας περὶ ἰσότητων σημαντικὰ. Ἔτσι εἶδαμε τὸ κράτος νὰ βρῆναι χεῖρα στὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐργασίας μετὰ τοὺς ἐργατικὰ νόμους, στὴν ἐλευθερίαν τῶν συναλλαγῶν μετὰ τὸν περιορισμὸν τοῦ τόκου, στὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μετὰ τὸν νόμον γιὰ τοὺς κολήγους καὶ μετὰ τὴ φορολογία τῆς κληρονομίας. Ἡ ἐπέμβασις αὐτὴ ἀποβλέπει φυσικὰ τὸ συμφέρον ἐκείνων ποὺ διαθέτουν γιὰ τὴν κοινωνικὴν πάλιν τὴν ἀσθενέστερον δύναμιν, φυσικὴν, οικονομικὴν, πνευματικὴν.

Αὐτὸ εἶναι τὸ γενικώτερον ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικώτερον σημάδι τῆς νομοθετικῆς κινήσεως ποὺ παρουσιάστηκε μετὰ τὴν τελευταίαν ἐξέλιξιν. Ἐννοεῖται πῶς σὲ πολλὰ σημεῖα παραστράφηκε ἡ ἐπέμβασις αὐτὴ καὶ ἡ στράφηκε ἐναντίον τῶν ἀσθενέστερων στηρίζοντας καὶ δυναμώνοντας τὴ συντηρητικὴν παράδοσιν ἢ ἀνακατῶθηκα καὶ σὲ κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, ποὺ δὲν ἀνέχονται κανένα δικαίον, καμία διακρίσιν καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐλαττώματα φέρνει τὸ ὄψιμον ἀνακατῶμα τοῦ κράτους σὲ ζήτημα ποὺ κρατᾷ ἐδῶ καὶ δύο χιλιᾶδες χρόνια. Πῆρε στὴν προστασίαν τοῦ τὴν καθαρῶς καὶ κυνήγησε τὴ δημοτικὴν, εὐτυχῶς κατὰ ὅρας χωρὶς ποινικὰς φοβέρας, μετὰ τὴν ἡθικὴν τὴν ἀνῆλικὴν ἐπίδρασιν ποὺ ἔχει στέας διαθέσεις τῶν πτωχῶν ὑπαλλήλων.

Ὅποιοι λοιπὸν προτείνει νὰ διορθωθῶν τὰ «κακῶς κείμενα» ἢ νὰ δοθῶν στὶς νέες χώρες καλοὶ νόμοι ποὺ θὰ ὀδηγήσουν, ὅπως λέει ὁ συγγραφεὺς, τὸ λαὸν ἐκεῖ ποὺ ἡ ψυχὴ τοῦ λαχταρᾷ, δὲν πρέπει νὰ δείχνῃ μόνο ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα ποὺ ἔχουν οἱ νομάρχαι καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι, οὕτε εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίξῃ πῶς ὁ νομάρχης καὶ τὰ διάφορα συμβούλια πρέπει νὰ φροντίζουν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου, γιὰτὶ αὐτὲς τὶς γενικώτερες τὶς διατύπωσαν ὅραϊα σὲ νόμους καὶ διατάγματα οἱ Βαβαροὶ ὀργανωτὰι τὸν καιρὸν τοῦ Ὀθωνα. Τὸ σπουδαῖον εἶναι ν' ἀντικρύσῃ τὰ προβλήματα ποὺ γεννᾷ ἡ ζωὴ καὶ ἡ πάλιν, ν' ἀκολουθῆσιν μὴ ὀρισμένη ἀρχὴ καὶ κατεύθυνση, νὰ τὴ δικαιολογήσῃ, καὶ ὡς συνέπεια νὰ παρουσιάσῃ τὰ διάφορα μέτρα ποὺ ἔχει νὰ προτείνῃ. Καὶ τέτοια προβλήματα ποὺ χρειάζονται μεγάλας γραμμὰς καὶ ξεκαθαρισμέναι ἀρχαὶ γιὰ νὰ λυθῶν, παρουσιάζουν οἱ νέες χώρες πάμπολλα. Τὸ ἀγροτικὸν ποὺ συνδέεται στενὰ μετὰ τὸ ζήτημα τῶν προσφύγων, τὸ ἐργατικόν, τὸ ἐκπαιδευτικόν ποὺ ἀπαιτεῖ τόσο ριζικώτερον λύσιν ὅσο ἔχει ἀμεση σχέση μετὰ τὴν ἐπιθυμητὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἀλλόγλωσσων ἢ καὶ ἀλλογενῶν στοιχείων. Βέβαια δὲν εἶναι οἱ νέες χώρες tabula rasa γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ κράτος ὅτι τοῦ κατέβη στὸ κεφάλιν. Ἀλλὰ πάλιν νὰ προσαρμοστῇ ἡ νομοθεσία μετὰ τὶς συνήθειαι τὶς τοπικὰς καὶ τὶς συνθήκας ποὺ ζῶσαν ὡς τώρα, αὐτὴ ἡ ἀπαίτησις

μορφίξει λίγο ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ποὺ σὲ κάθε συντηρητικὴ καὶ ἀντιδραστικὴ μορφή τῆς πολιτείας ἔγινε πρόσχημα ἐναντίον αὐτῆς μεταρρυθμιστικῆς κοινωνικῆς κινήσεως.

Ἡ σύντομη μελέτη τοῦ κ. Ἰωαννίδου μᾶς δίνει ἐκλεκτὸ ὅλικόν ἀπὸ τῆς νέας Ἑλλάδος καὶ πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸν τυπικόν, τὸν ἐξωτερικόν ὀργανισμὸν τῆς διοικήσεως ποὺ πρέπει νὰ πάρουν τὰ νέα μέρη. Ἀλλὰ γιὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν ὑπαλλήλων ποὺ διοικοῦν ὄχι μόνον τὶς νέας ἀλλὰ καὶ τὶς παλαιὰς χώρας σπουδαιότερον μοῦ φαίνεται τὸ πῶς τὸ κράτος θὰ τοὺς δώσῃ τὴν σύμφωνον μετὰ τὴν πολιτικὴν ποὺ ἐσκιαγραφῆσαμε παραπάνω. Ἄν περιορίζεται ὅπως κἀνεὶ στὸ νὰ γεννᾷ μόνο νόμους καὶ διατάγματα καὶ δὲν παρακολουθῇ καὶ τὴν τύχην καὶ τὴν ἐξέλιξιν ποὺ παθαίνουν σὲ χεῖρα διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ δικαστῶν ποὺ δὲν ἔχουν καμιά συνειδητὴ ἀρχὴ καὶ δὲν ἐμπνέονται ἀπὸ κοινωνικὸν αἶσθημα, τότε ὡς μὴν ἐλλείξῃ οὐσιαστικώτερον μεταβολήν.

Κ. Τ.

A. Thumb, Im Bergland der Sphakioten auf Kreta (Στὰ βουνὰ τῶν Σφακιανῶν στὴν Κρήτη). Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὴν Deutsche Rundschau. Βερολίον 1914, σ. 405-426.

Ὁ γνωστὸς γλωσσολόγος ἐλληνοστῆς καθηγητῆς στὸ Στρασβοῦργο εἶχε κάνει τὴν ἐνοιξὴν τοῦ 1912 μὲν περιοδεῖα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἄρθρον ποὺ αὐτὸ ἀνακοινῶναι ἐντυπώσεις τοῦ ἀπὸ ἕνα ταξίδι στὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην. Καθὼς ἔσπει καλὰ τὴ γλῶσσα μας ἔρχεται παντοῦ σὲ ἄμσην ἐπαφὴν μετὰ τὸ λαὸν μας, τὰ ἦθη τοῦ καὶ τὶς συνήθειαι τοῦ, καὶ ἔτσι μπορεῖ καὶ δίνει ὅσο γίνεται ἀντικειμενικώτερες πληροφορίες.

Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴν ζωὴ

Εἶδαμε στὸν περασμένον τόμον (σ. 313-318) πῶς ὅσο καὶ ἂν δὲ θέλωμε ν' ἀναγνωρίσωμε ἐπίσημον τὴν ἐθνικὴν μας γλῶσσαν, δὲ λαίπων ὁμως καὶ οἱ εὐκαιρίες — καὶ ὅσο μάλιστα καὶ συχνότερες γίνονται — ὅπου τὴ μεταχειρίζομασθε σὲ ἀνεπίσημα καὶ ἐπίσημας περιστάσεις, χωρὶς καμιά ἐπιβολὴ καὶ ἐξωτερικὴν ἀνάγκην, παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μιλήσωμε ἀνυπόκριτα τὴν ἀληθινὴν μας γλῶσσαν. Τὸ ἴδιον παρατηροῦμε καὶ φέτος. Ἴσως νὰ μὴν τὸ πολυπροσέχουν οἱ ἀναγνώστες τοῦ καθημερινοῦ τύπου καὶ νὰ μὴ βγάζουν κανένα συμπέρασμα. Ἄμα ὁμως προσέξῃ κανεὶς στὸν καιρὸν τὰ σημάδια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νιώσῃ τὸ σταθερὸ ἄπλωμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας στὴν κοινωνικὴν μας ζωὴ. Θὰ διαλέξωμε καὶ σήμερον λίγα δείγματα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ.

Ἡ τελευταία περιοδεῖα τοῦ βασιλέα μας στὴ Μακεδονίαν ἔδωκε τὶς ὁμορφότερας εὐκαιρίας ν' ἀκουστοῦν σὲ ἐπίσημας περιστάσεις ἡ γλῶσσα τῆς καρδιάς. Ἦταν οἱ νέοι πολῖται καὶ τὰ παιδιὰ τοὺς, ποὺ πρῶτη φορά χαίροτοσαν τὸν βασιλέα τοὺς. Ἡ χαρὰ τῶν ξεσκλαθωμένων πιά ἀδερφῶν ἦταν τέτοια ποὺ ἔβγαζαν τὴν ἐπίσημην γλῶσσαν, ἔβγαζαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν δασκάλων ποὺ τοὺς λέν πῶς ἂν μιλήσουν τὴ δημοτικὴν δὲ θὰ τοὺς καταλάβουν ὅσοι εἶναι ἀπ' ἄλλο χωριόν. Ἀκόμη καὶ οἱ δάσκαλοι στὴ ζωντανὴν γλῶσσαν χαίροτοσαν τὸν βασιλέα.

Στὸ «Ἔθνος» (10 Μαΐου σ. 2), διαβάξωμε πῶς στὴ Φλώρινα ἕνα κοριτσάκι, ἡ μαθήτρια Πηνελόπη Θεοδώρου χαίροτοσαν τὸν βασιλέα μετὰ τ' ἀκόλουθα λόγια: «Ἀγαπᾷτε μᾶς βασιλιά. Καρτεροῦσαμε αἰῶνες δλόκληρους τὴν σημερινὴν ἡμέραν, μετὰ σθησμένα μάτια στὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς τὸ μιστῶν, καὶ πάντα εἶχαμε στραμμένην σὲ Σένα τὴν ἐλπίδα μας. Σὰν ὁμως μᾶς ἐλευθέρωσας μετὰ τὸ ἀλύγιστον σπαθὶ σου, δέξου τὴν εὐγνωμοσύνην μας μέσῃ σ' αὐτὰ τὰ λουλούδια, ποὺ οἱ μαθήτριαι τοῦ Παρθενοναγωγείου Σοῦ ἐμαζεύσαμε ἀπὸ τὰ αἰματωμένα χεῖματα τῆς πατρίδος μας».

Και μαθαίνω από την «Ἐστία» (13 Μαΐου σ. 3) πώς στην Ἀνασελίτσα τῆς Μακεδονίας ἔνας μικρὸς μαθητῆς, ὁ Χ. Κάτσανος, χαιρέτησε τὸ Βασίλειον, μπρὸς τὸ λαὸν, στὰ σχολεῖα καὶ τοὺς ἱερεῖς μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια: «Δέξου, λατρευτὲ Βασιλιά, τὰ ὀλίγα αὐτὰ λουλούδια. Δὲν εἶναι σὰν καὶ πρῶτα χλωμά καὶ ἀσθενικά, κίτρινα ἀπὸ τῆς πίεσης τῆς σκλαδιᾶς. Ἐχουν τὸ ἄρωμα τοῦ πολιτισμοῦ, τῆ δροσιά τῆς λευθερίας, ποὺ Σὺ μᾶς ἐχάρισας. Εἶνε κομμένα ἀπὸ χέρια ποὺ εἶναι πρόθυμα σὲ κάθε στιγμή νὰ ἐργασθοῦν γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴ δόξα τοῦ θρόνου Σου. Εἶναι τὸ μόνον δῶρον ποὺ εἶχαμε νὰ σοῦ προσφέρωμεν, ἀφοῦ τὸ ἄλλο, τὴν καρδιά μας, ἀπὸ καιρὸ στὴν ἔχομε δοσμένη!» Αἱ ζητωκραυγαὶ προσθέτει ὁ ἀνταποκριτής, καὶ αἱ ἐπευφημίαι τοῦ συγκεντρωμένου λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἔκαμε σὰν τρελλὸς διὰ νὰ ἴδῃ τὸν Βασίλευσαν, ἦσαν ἀπεριγράπτου.

Μπράβο στὰ ἑλληνόπουλα, ποὺ τόσο ὁμορφα μίλησαν στὸ βασίλειόν τους, καὶ μπράβο καὶ στοὺς δασκάλους τους, ποὺ καὶ οἱ ἴδιοι ἄμα ἔτυχε εὐκαιρία ὁμοῖα μίλησαν, καθὼς ὁ ἐπιθεωρητῆς τῆς Φλώρινας: («Ἀκρόπολις», 23 Μαΐου). «Πολέμαρχε Βασιλιά... Τώρα ποὺ γιγαντώθηκε στὶς καρδιὰς καὶ τῶν νέων μας ἑλληνοπαίδων, ποὺ γεννηθῆκαμε μὲ τὸν πόνο καὶ μὲ τὸ δάκρυ τῆς σκλαδιᾶς καὶ καρτεροῦσαν αἰῶνες δόλοκληρους μὲ βουρκαμμένα τὰ μάτια τῆς σμαρινῆς ἡμέρας, ἔκουσε Βασιλιά μου τὴν ὑπόσχεση τους, βγαλμένη ἀπὸ τὰ βῆθη τῆς ἀνδρειωμένης των γιὰ Σένα φυχῆς».

Ἄν μὲ τέτοια γλῶσσα ὑποδέχτηκε ἡ νέα γενεὰ στὴ Μακεδονία τὸ βασίλειόν της, φυσικὰ ἀκούστηκε συχνὰ καὶ ἡ ἐπίσημη γλῶσσα. Ἔτσι σὲ χαρακτηριστικὴ ἀντίθεση μὲ τοὺς παραπάνω λόγους ποὺ τοὺς ταραῖει ἀπὸ νῆα καὶ σφρίγγος βρισκονται τ' ἀκόλουθα λόγια ποὺ σὲ ὁμοῖα περίστασις ἐξεφώνησε τὶς ἴδιες μέρες ἕνας σεβάσμιος μητροπολίτης.

«... Ἄν καὶ γέρον ἦδη ὑπερβάς τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος, ἐλπίζω νὰ μὴ ἴδω τὸν θάνατον πρὶν Σὲ ἴδω καὶ Σὲ προσαγορεύσω Ἀυτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ὅποτε θὰ ἀναδοῦσω» Νῦν ἀπολύεις τὸν θοδῶλον σου Ἄετοπα. Ἐπὶ τῆ γλυκερᾷ ταύτῃ ἐλπιδὶ ἀνακραῖζω Βασιλεῦ, ζῆθι ἰσοδύως, ἔσο ἰσοδύως ἡ δύναμις πρὸς κραταίωσιν καὶ τὸ καύχημα τῆς εὐγενεστάτης καὶ εὐσεβεστάτης φυλῆς».

Μὰ δὲν εἶναι μόνον σὲ τέτοιες χαρμόσυνες ὥρες ποὺ ἀκούεται τώρα σὲ ἐπίσημες στιγμὲς ἡ γλῶσσα ἢ ζωντανή. Ἡ γλῶσσα τῆς καρδιάς ἔχει τὴ θέση της καὶ σὲ στιγμὲς λύπης. Τὴν ἀκούσαμε τελευταία καὶ σ' ἐπιμνημόσυνο ἑσπεροῦς λόγους. Ἀκούστηκε τὶς προάλλες καὶ στὴ Φλώρινα, ὅταν τὸ «Ἐμπορικὸ Ἀδελφάτο» ἔκαμε ἕνα μνημόσυνο στὸν πρόδρομο τῆς Μακεδονικῆς ἐλευθερίας, τὸν Παῦλο Μελά. «Ὁ ἐπιθεωρητῆς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἄρχισε τὸν ἐπιμνημόσυνο τοῦ λόγο μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια. («Νέα Ἑλλάς», 30 Ὀκτ. 1914): Ἀγαπητοὶ συμπολίτες. «Ἐλα σπαθὶ μου γρήγορα τὴ μέση μου νὰ ζωῆς, σὲ ἀδέλφια μου παρηγορία καὶ ἐλευθερία νὰ δώσης» Αὐτὰ εἶναι τὰ χρυσὰ καὶ ἅγια λόγια, αὐτὸ εἶναι τὸ πονετικὸ τραγῶδι, ποὺ ἡ λαϊκὴ τῆς Μακεδονίας μοῦσα ἔβαλε στὸ στόμα τοῦ Παύλου Μελά, ὅταν ἐκπερηνώντας γιὰ νὰ ζωσθῆ τὰ τιμημένα ἄρματα κινεῖτο στὴ Μακεδονία, γιὰ νὰ σκορπίσῃ στὰ σκλαδωμένα καὶ ἀγαπημένα του ἀδέλφια τὴν λευτεριά καὶ τὴν παρηγοριά. Γιατὶ ποῖός ἀπὸ μᾶς μὲ λαχτῆρα καὶ μὲ τρόμο δὲν θυμᾶται τ' ἀπαίσια ἐκεῖνα χρόνια 1903 καὶ 1904, ὅταν οἱ ἄγριοι τῆς Βουλγαρίας λῆκοι μὲ τὸ προσωπεῖο τῆς λευτεριᾶς ἐπολύθησαν σ' αὐτὴν τὴν ἔρημν χῶρα, γιὰ νὰ ξαφανίσουν κάθε ἑλληνικὴν ὑπαρξήν; Ποῖός ἀπὸ μᾶς λησμονῆσε τὰ μαῦρα καὶ πονετικά ἐκεῖνα τῆς σκλαδιᾶς χρόνια, ὅταν τὸ κορτερό καὶ δηλητηριασμένο τοῦ Τσακαλάρουφ καὶ Μήτρου σπαθὶ ἀπ τὸ ἕνα σὲ ἄλλο ἄκρο ἐθέριζε κάθε ἑλληνικὸ κεφάλι;

Φθάνει πᾶ. Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων μας ποὺ χύθηκε, πολὺ ἀκριδὰ πῆρεσε τὶς ἁμαρτίες μας. Ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ διαλυθοῦν τὰ μαῦρα σῶγνα. Ἐφθασ' ὁ καιρὸς νὰ σκορπισθῆ τὸ σκοτάδι, ποὺ ὡς τὰ χθὲς σκέπαζε τὴ δύστυχη αὐτὴ χῶρα.

Τὰ κλάματα τῶν ὀρφανῶν παιδιῶν, οἱ θρήνοι καὶ οἱ φωνῆς τῶν γυναικοπαίδων γεμίζουν πᾶ τὸν ἀέρα τῆς Μακεδονίας καὶ ὁ ἀντιλαλὸς δυνατός φθάνει σὲ αὐτὰ ἐνός Μεγάλου λεβέντη, σὲ αὐτὰ τοῦ Παύλου Μελά...»

Ἄν στὰ περσιὰ της φύλλα εἶχε ταχτικά ἢ «Ἐστία» τὶς πολεμικὰς ἀναμνή-

σεις τοῦ στρατιώτη καὶ ἀρχισυντάκτη τῆς Ν. Καρμπούνη, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλήσαμε στὸν περσιὸν τόμο, καὶ ποὺ βγήκαν τελευταία καὶ σὲ βιβλίον, φέτος διαβάζουμε συχνὰ στὴν «Ἐστία» ἄλλου πολεμιστῆ, ἀξίωμα τικροῦ ἀνώτερου αὐτῆν τῆ φορὰ, τὶς πολεμικὰς ἀναμνήσεις, καὶ αὐτὲς σὲ ζωντανὴ γλῶσσα. «Ἄς κρῖνον μόνον οἱ ἀναγνώστες μας, ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα κομμάτι μὲ τὸν τίτλον: «Οἱ πολιορκηταὶ — Αἱ γυναῖκες» καὶ τὴν ὑπογραφήν Δασύρας.

Ἐκεῖ κάτω μακριὰ, μέσα σὲ μιὰ λάκκα, πίσω ἀπὸ φηλοῦς βράχους, εἶναι στήμενες οἱ μεγάλας τετράγωνες σκηνῆς μὲ τὸν κόκκινον σταυρό. — Ὀλῆ ἢ πομπὴ τῶν πληγωμένων καὶ τῶν ἐτοιμοθανάτων τραδιάται κατὰ κατ', χωρὶς κανεὶς νὰ τὸν ὀδηγῆ, ἀπὸ τὸν κόκκινον Σταυρὸ ποὺ ἀντιφέγγει τὴν νύκτα ἀπάνω σ' ἕνα ἄσπρο φανάρι. — Ὅσοι εἶναι ἔλαφρα χτυπημένοι, περιμένουν νὰ κάθουν οἱ πόνοι τοὺς ἐκεῖ. — Ὅσοι εἶναι βαρῖα, κρεμοῦν ἕλες τοὺς τὶς ἐλπίδες στὸν κόκκινον ἐκεῖνον Σταυρὸ, καὶ ὅσοι εἶναι τῆς ἀπελπισίας κρατιοῦνται γιὰ νὰ παραδώσουν τὴν τελευταία τους πνοὴ διὰ τὴν σκέπην του. — Οἱ ἴδιοι γόοι ἀντηχοῦν ἐκεῖ μέσα. — Οἱ αὐτὲς διαμαρτυρίες, ἰκσιὸς, προσευχὲς, παρακάλια στὴ Παναγίαν, κατὰρξας καὶ βρυσῆς στοὺς γιατροὺς. — Γιατροὶ, χειρουργοὶ, νοσοκόμοι, γυναῖκες, πηγαίνονται μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμοσφαιρὰ τῆς ἀπελπισίας, τῆς φρίκης, καὶ πολεμοῦν νὰ νικήσουν τὸν πόνο, νὰ καταβάλουν τὸ θάνατον.

Ποτὲ δὲν θὰ ξεχάσω τὴν ἐκφραση τῶν ματιῶν μῆς Ἠπειρώτισσας, ὅταν ἀγνάντευε φηλὰ ἀπ τὴν Ἀετοράχη τὰ Γιάννενα! — Ἐκεῖνη τῆ στιγμῆ τῆς ἄριστος ἕνα τουφέκι στὰ χέρια. — Καὶ ὅταν τῆς ἔδειξε τὸν κόκκινον Σταυρὸ ποὺ ἔφερε στὸ μπράτσο: «Τὸν πετῶ καὶ αὐτόν», μοῦ εἶπε μιὰ τέτοια στιγμῆ. Κι ὅταν ἄρχισε τὸ κανόνι ν' ἀντηχῆ, τὰ μάτια τῆς ἀστραφάν γεμάτα θυμὸ καὶ λύσσα.

Μάτια ποὺ ἄλλες φορές μισόκλειαν γιὰ νὰ μὴ ἴδω μίαν ἀμυχὴ ἀπὸ καρφίτσα, ἀντίκρυζαν τώρα τὶς πληγὰς δάνοικτες καὶ ἔβλεπαν τὸ πρῶτον νὰ κόβῃ τὸ κόκαλο. — Χέρια συνθησμένα σὲ χάδια, ἔπιαναν ματωμένα βαρπτόκια, καὶ ἐσφιγγαν τὰ κορμὰ τὰ πονεμένα».

Ὡς τώρα νομίζαμε καὶ φωνάζαμε πὼς φαίνονται οἱ δάσκαλοι, ἀν ἡ γλῶσσα τοῦ σχολεῖου δὲ γίνεται ἀπλοῦστερη, μόνον ἐξακολουθεῖ νὰ στραβῶν τὰ παιδιά μας. Τώρα φαίνεται σὰ ν' ἄλλαξαν τὰ πράματα, καὶ νὰ καταλάβουν οἱ δάσκαλοι τὸ λάθος τους. Γιατὶ νὰ τι διαβάζουμε στὴν Ἀκρόπολη τῆς 4 Ἰουνίου 1914, σ. 2, σὲ μιὰ διαμαρτυρία δημοδιδασκάλων γιὰ τὴν Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ, καὶ τυπωμένη μὲ χοντρά χοντρά γράμματα: Προσελθόντες εἰς τὰ γραφεῖα μας διεμαρτυρήθησαν πολλοὶ δημοδιδάσκαλοι ἐκ μέρους τῆς τε «Πανελληνίου Ἐνώσεως τῶν Δημοδιδασκάλων» καὶ τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων δημοδιδασκάλων». Μᾶς ἐδήλωσαν καὶ τὰ ἐξῆς εὐλογώτατα σχετικῶς μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν βιβλίων.

— Ἡμεῖς διδάσκουμε στὰ παιδιά, ὅσο μπορούμε ζωντανά. Ἄν ἡ γλῶσσα τῶν βιβλίων δὲν εἶναι κατὰλληλη καὶ πάντοτε ζωντανή, τί φταίμε ἡμεῖς; Φταῖνε ἐκεῖνοι ποὺ ἐγκρίνουν τὰ διδακτικά βιβλία. Ἡμεῖς μεταχειρίζομεθα τὰ ὄργανα ποὺ μᾶς δίδουν...

Τὸ κακὸ ὅμως εἶναι ποὺ τώρα φαίνεται πὼς οἱ γονεῖς εἶναι κείνοι ποὺ θέλουν σῶνει καὶ καλά ν' ἀνατρέφονται τὰ παιδιά τους μὲ γλῶσσα «καθαράν». Καὶ μᾶς εἶπαν πὼς σ' ἕνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα ἀθηναῖκα παρθεναγωγεῖα, γνωστὸ καὶ γιὰ τὴ γλωσσικὴν του ὀρθοδοξίαν, τελευταία, σὲ μιὰ συνθερίαν τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ πρόεδρος εἶπε πὼς νομίζει πὼς ἡ γλῶσσα πρέπει — χωρὶς νὰ τὴν παρεξηγήσου — νὰ γίνῃ ἀπλοῦστερη, δηλαδὴ πρὸ ἀνθρωπινῆ, καὶ δχι αἰξ, φόν, σκηνῆ. Τὰ μέλη ὁμῶς τῆς ἐπιτροπῆς, κυρίως καθαρουσιαῖνες, τὸ πῆραν γιὰ μαλλιαρισμὸ καὶ διαμαρτυρήθησαν.

Εἶναι κρίμα ποὺ ἡ ἐκκλησιὰ δὲν μπόρεσε ἀκόμη νὰ καταλάβῃ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὴ σημασία του γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ μας καὶ τὴν ἔθνην ζωὴ. Δὲ θὰ εἶχαμε τότε κάθε τόσο ἐπισόδια λυπηρά, πὸς νὰ τὰ προκαλοῦν οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ποὺ στὸ τέλος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ σχολιάζονται σὲ δικὸ τους λογαριασμὸ.

Ἀκόμη δὲν ἠσυχάσαμε ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ τοῦ Βόλου, καὶ μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν κυπριώτικη ἐφημερίδα «Ἀλήθεια» τῆς 30 Μαΐου 1914 (κύριο ἄρθρον «Μιστριωτισμοῦ», Χρονογράφημα

«Ἐπιστόδιον ἔνεκα τῆς γλώσσης», Γράμματα πρὸς τὴν «Ἀλήθειαν» («Ὁ πανιερώτατος καὶ ἡ γλώσσα»), πῶς δ' ἐπισκόπος Κιτίου ἔδωκε ἀφορμὴν σὲ μὴ γιορτῆ τοῦ Παρθεναγωγείου Δεμιέσσουδ νὰ ξαναγίνῃ θέρους γιὰ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Μὰ νέα, ἡ Ἄδα Ε. Νικολαΐδη, προσφώνησε τὴν διευθύντρια πού γιόρταζε τὴν τεσσαρακοναετηρίδα της καὶ αὐτὸ ὄχι στὴ γλώσσα πού μίλησαν οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι, μὰ ζωντανότερη καὶ λιγώτερο δασκαλεμένη: Νὰ μερικά ἀπὸ τὰ λόγια της: «Μὰζὶ μὲ τὸ στεφανὸν, τὸ ἀμάραντο, μὲ τὸ ὅποιον στεφανῶνεις σήμερα τὸ τιμημένο κεφάλισός μας, δεχθῆτε καὶ ἀπὸ ἐμᾶς τὰς συναδέλφους σας τὰ ὄλγια αὐτὰ λουλούδια, πού μέσα τους εἶναι κλεισμένη ἡ πιὸ θερμὴ εὐχὴ μας, νὰ δῆτε γρήγορα τὴν Κύπρο μας στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας της, τῆς γλυκειᾶς μας Ἑλλάδας, πού ἦτο γιὰ σᾶς ὁ γλυκύτερος πόθος τῶν πικρῶν ὄνερων τῆς τιμημένης ζωῆς σας».

Ἀπὸ τὴν «Ἀλήθεια» μαθαίνομε πῶς ὁ λόγος καταχειροκροτήθηκε, καὶ πῶς ὁ κόσμος συγκινήθηκε ὄχι μόνο ἀπ' ὅσα εἶπε ἡ ὀμιλήτρια, μὰ καὶ ἀπὸ τὴ γλώσσα τὴν «ἐθνικὴ», τὴ γλώσσα τῆς καρδιάς, πού ἔκαμε τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀδάκρυτα μάτια νὰ σταλάξουν δάκρυα συγκινήσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ Σεβασμιώτατος ὁμῶς βρῆκε τὴ γλώσσα ἐπαναστατικὴ καὶ ἐλευθεριάζουσα καὶ νόμιμος πῶς ἔπρεπε νὰ καυτηριάσῃ καὶ νὰ καταδικάσῃ αὐτὸ πού ἔγινε. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα: ἡ ὀμιλήτρια πικράθηκε, οἱ ἄλλοι πού ἦταν ἐκεῖ δυσαρστέθησαν, καὶ ἡ διαγωγή τοῦ Σεβασμιώτατου δὲν κρίθηκε καλά. Ὁ κ. Φραγκοῦδης τῆς «Ἀλήθειας» μὲς πληροφωρεῖ σ' ἓνα δυνατὸ ἄρθρο, πῶς ἡ κοινωνία πού σκέπτεται δὲ συμμερίστηκε τὴ γνώμη τοῦ δεσπότη της. «... Τὸ ἄτυχο κίνημα τοῦ δεσπότη ἔφερε τ' ἀντίθετο ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα καὶ ἡ δημοτικὴ βγῆκε ἀπὸ τὴ Γιορτῆ τοῦ Παρθεναγωγείου κερδισμένη, ὅσο δὲ θὰ κέρδιζε μὲ τὸ δυνατώτερο κέρημα...»

Τὸ μητροπολιτικὸν ζήτημα νὰ δικαιολογήσῃ τὸ περιοδικὸ δ' Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ (Ἀράναξ, 15 Ἰουνίου 1914), τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ἐπισκόπου, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ δασκαλία δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐμφανίσῃ τὰς ἰδέας της... μὲ γλωσσικὴν περιβολὴν τοῦ «ὀμιλοῦ τῆς ἐκπαίδεψης» καὶ ὅτι ὁ Σεβασμιώτατος εἶχε καθήκον ν' ἀνακατωθῆ γιὰ νὰ μὴν «ὑποτεθῆ ὅτι ἡ σχολικὴ ἐφορεῖα... παρεξέκλινε ἢ σκέπτεται νὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τοῦ παραδεδομένου προγράμματος τῆς ἐθνικῆς παιδείας». (Στὸ τέλος ὁ ἀρθρογράφος μιλεῖ γιὰ τίς μεμολυσμένες πηγῆς «τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Ράλλη καὶ τοῦ ἀναρχικοῦ Δελμούζου» καὶ ἀποκηρύσσει «τὰς ἰδέας τῶν φρενοβλαβῶν ὑποδίκων τοῦ Ναυπλίου πού ἐπιστοποιοῦντο ἐν ὀνόματι ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου». — «Ἀκόμη λίγα λόγια» ὀνομάζεται ἡ ἀνασκητὴ τοῦ παραπάνω ἄρθρου πού δημοσιεύει ὁ Φραγκοῦδης στὴν «Ἀλήθεια» τῆς 27 Ἰουνίου.

Ἄν εἶναι μόνο ἡ Κύπρος πού εἶχε τελευταία τὸ γλωσσικὸ τῆς ἐπιστοδίου. Καὶ στὴν Τραπεζοῦδιντα εἶχαμε τὸν περασμένο χρόνον μέσα στοὺς ἐκπαιδευτικούς κύκλους ἄλλη γλωσσικὴ ἱστορία, καθὼς φαίνεται ἀπὸ ἓνα ἀντίγραφο ἄρθρου τῆς τραπεζοῦτικῆς ἐφημερίδας «Φάρος» τῆς «Ἀνατολῆς» (30 Μαρτ. 18 κ. 22 Μαιου 1913) πού λάβαμε τελευταία γιὰ τὸ Ἄρχειο μας. Τὸ δημοσίευμα ὅπως εἶναι:

Ὁ Μαλλιαρισμὸς καὶ τὰ σχολεῖα. Τὸ Συμβούλιον τῶν σχολείων συνελθὼν προχθὲς ἐνησχολήθη εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ κανονισμοῦ τοῦ Ταμείου προνοίας ἔνερ τῶν διδασκάλων. Μετὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς ἕκ τῶν συμβούλων κατήγγειλε τὸ Φροντιστήριον, ὡς ἐξακολουθοῦν νὰ καλλιεργῇ τὸν μαλλιαρισμόν, παρ' ὅλα τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα τὸ συμβούλιον ἀπὸ πέρους εἶχε λάβει πρὸς καταπολέμησιν τῆς γλωσσικῆς ταύτης νόσου καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἐδέχθη καὶ νὰ ἀπολυθῶσι διδάσκακοὶ τινες καλλιεργήσαντες δῆθεν τὰ βακτηρίδια τῆς νόσου ταύτης.

Ὁ σύμβουλος, ὅπως ἀποδείξῃ ταυτοχρόνως πόσης ὑποστάσεως ἔχεται ἡ καταγγελία του, ὑπέβαλεν ἀμέσως τετράδιον μαθητοῦ τοῦ Φροντιστηρίου περιέχον ἐκθέσει ἐφ' ἧς, συνταχθεῖσας εἰς τὸ μαλλιαρικὸν ἴδιωμα, οὕτως τεκμηρίωσα διὰ τὴν καὶ ἀνωμολόγησε καὶ ὁ γυμνασιάρχης, παρὼν ἐν τῇ συνεδριάσει καὶ ἐπισκοπήσας τὸ τετράδιον.

Ἄν ζητοῦμεν, τίς εἶναι ὁ νέος ἀπόστολος, ὅστις προσηλυτίζει τὴν μαθητικὴν νεότητα τῆς πόλεως ἡμῶν εἰς τὴν ἐξαμβλωματικὴν ταύτην διάλεκτον, ἦτις γοητεῖα εἰσέτι δυστυχῶς οὐκ ὀλίγου. Ἐκφράζομεν μόνον τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὸ συμβούλιον τῶν σχολείων σεβόμενον καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ σχετικὰς ἀποφάσεις καὶ

τὴν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐξενεχθεῖσαν ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ψῆφον τῆς βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ τὴν γενικὴν περὶ τούτου γνώμην τῆς ὑγεινοῦσης πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους, ἦτις ἀπὸ Κοραῆ μέχρι σήμερον εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς γλωσσικῆς ἐνόητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, θὰ ἐφαρμόσῃ αὐστηρότερα μέτρα χάριν τῆς γλωσσικῆς ἀπολυμάνσεως τῶν ἡμετέρων ἐκπαιδευτηρίων.

Τὸ ζήτημα τῶν μαλλιαρικῶν. Ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνώσται μας χρονογραφικῶς δις ἀνεφέραμεν περὶ τῆς υπάρξεως μαλλιαρισμοῦ ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ. Τὸ ἐσχάτως ὄλις ἀπροόπτως, πλην τῶν ξηνηντῶν, δημιουργηθέν ζήτημα τῆς «Κοινωνικῆς Χαραυγῆς» καὶ ὁ σκοπιμὸς ὑποδουλοῦσθαι ὁλόως μᾶς παρέχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανελάβωμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος καὶ νὰ ἐκθέσωμεν τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν, ὄντες βέβαια ὅτι τὰ γεγονότα ὀμιλοῦσι μόνον τῶν σαφέστατα καὶ εὐκρινέστατα. Πρὸ δύο περίπου μηνῶν πᾶν ἀξιωματικὸν ὅ ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῶν σχολείων κ. Παν. Τσατρίδης διατελὼν κηδεμῶν ἐνὸς μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου ἀνταλήφθη ἐκ τῶν τετραδίων τῶν ἐκθέσεων τοῦ κηδεμονευομένου ὅτι ἦσαν γεγραμμένα κατὰ τὸ μαλλιαρικὸν ἴδιωμα. Ἐπειδὴ δὲ παρατήρησεν ὁ ἐν λόγῳ σύμβουλος, ὅτι ὁ κηδεμονευόμενος τοῦ ἐξηκολοῦθαι κατὰ τὸ ἐκμαρτυρικὸν τοῦτο ἴδιωμα, ὑπέθεσε, καὶ δικαίως ὅτι ἀφαικτικῶς ὁ καθηγητὴς του ἀνέστη, καὶ ἂν δὲν ἐπιδοκιμάζει τὸ τοιοῦτον.

Τότε λοιπὸν ἀθεώρησε καλὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπάναντι τῆς κοινότητος ὑποχρεώσεις του νὰ ἀναφέρῃ τὸ ζήτημα εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν σχολείων καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν λήσιν τῶν δεόντων μέτρων πρὸς πρόληψιν τῆς διαδόσεως τοῦ κακοῦ, τὸ ὅποιον διαδιδόμενον ὑποσκάπτει τὸ ἔκπαγλον μεγαλεῖον τῆς ἀθανάτου τῶν προγόνων μας γλώσσῃς καὶ τείνει νὰ παραστήσῃ ἡμᾶς τοὺς σημερινούς «Ἑλληνας, ὅχι ὡς γνησίους, ἀλλ' ὡς νόθους ἀπογόνους ἐκείνων! Κατόπιν τῆς καταγγελίας ταύτης προσκλήθη ἐν τῷ συμβουλίῳ ὁ κ. Γυμνασιάρχης, ὅστις πρᾶγματι κατεδίκασεν ὡς μαλλιαρικὰς μερικὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις τῆς ἐκθέσεως, ἔκ τῶν γεγονότων τούτου τινὲς ἀντλόοντες θάρρος ἤρριξαν διαδίδοντας ὑπόουως ὅτι οἱ δύο λαμπροὶ καὶ σοφοὶ τῶν Μουσῶν θεράποντες ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Γυμνασιάρχης κ. Ε. Κούσης καὶ ὁ ἐν Ἀμυσῷ τῶν τοιοῦτος κ. Α. Ἰεροκλῆς ὑπεκίνησαν τὸ γλωσσικὸν ζήτημα μὲ μόνον τὸν σκοπὸν νὰ ἐκτοπίσουν μερικὸς φιλόλογος καὶ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὰς θέσεις των!

Ἐτυχῶς, ἐτι καὶ ἡ κοινὴ γνώμη συνεμερίσθη τὸ ἐνδιαφέρον μας οὕτως, ὅστε χάρις εἰς τὴν καλὴν διάθεσιν τοῦ Συμβουλίου συνελέγησαν ἀρκετὰ εἰσέτι τετράδια ἐκθέσεων, τὰ ὁποῖα ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὸ ἐν συνεδρίῳ διατελόντων Συμβούλιον. Ἐκ τῆς παρουσιασθείσης δεσμίδος τῶν ἐκθέσεων ἐξητάσθησαν τυχαίως μερικὰ τετράδια, τὰ ὁποῖα ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ καταγγελία ὅτι ὁ μαλλιαρισμὸς ὑφίσταται καὶ ἴσως διδάσκειται ἐν τῇ σχολῇ, ἦσαν βέσιμοι, τοῦθ' ὅπερ καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ συμβουλίῳ παρεδέχθησαν.

Κατόπιν τῆς ἐξουχίσεως τοῦ ζητήματος τούτου τὸ Συμβούλιον τῶν σχολείων, καὶ ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν τε καταγγελλῶν καὶ τῶν ἀπῶν, ὡς καὶ τὸ ἴδιον παρεδέχθη, ἀποδείξων, νομιζομεν, ὅτι ὄφειλε νὰ καταχωρίσῃ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τοῦ σοβαροῦ τούτου ζητήματος, ὡς καὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα διακωδωνίζονται καταλλήλως ὅτι ἐλήφθησαν πρὸς περιστολὴν τοῦ κακοῦ.

Ὁ μαλλιαρισμὸς καὶ ἡ ἀντιπροσωπεῖα. Προκειμένου περὶ τοῦ μαλλιαρισμοῦ, οὕτως τὸ μόνον δὲν ἔπαυσε δυστυχῶς διαδιδόμενον μεταξὺ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας καὶ ὅστις πολλὰκις ἀποσχόλησε καὶ τὸν «Φάρον» ἀναγράφομεν μετὰ δικαίων ἐπαίνων, ὅτι ἀπερασίτῃ ἐν συνεδριάσει τῆς Ἀντιπροσωπείας νὰ ἀπολυθῶσιν ἀφαικτικῶς ἐκ τοῦ Φροντιστηρίου οἱ καθηγηταὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι ἀνέχονται εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν γυμνασιακῶν τάξεων κανὲν ἄλλο ἴδιωμα γλωσσικὸν ἐκτὸς τῆς καθαρρευούσης.

Μὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πολιτεία εἶχαμε τὸ φετινὸν χρόνον μὴ μεγάλην, ὀλοβάθη ὀμολογία γιὰ τὴν ζωντανία τῆς δημοτικῆς, καθὼς μᾶς δόθηκε μὲ τὴν προκήρυξιν τοῦ διαγωνισμοῦ τῶν στρατιωτικῶν τραγουδιῶν. Τέτοια τραγούδια, λαϊκὰ, δὲν εἶχαμε ἀκόμη, καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψή τους γράψαμε κίλια

* (Βγήκε καὶ βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Κοινωνικὴ Χαραυγῆ».)

πέρσι στο Δελτίο. «Όπου τραγούδια δὲ λαλοῦν σπαίνουσι τὰ τουφέκια» εἶπα κάποτε ὁ ποιητής. Τραγούδια θέλει ὁ στρατός, τραγούδια ὁ στρατός τοῦ αἵριο, τὰ παιδιά, τραγούδια ποὺ θὰ διαλαλοῦν τοὺς πόθους, τίς ἐθνικές ὁρμές, τὴν ἀθάνατη ἐλπίδα, τραγούδια ἀπλὰ ποὺ θὰ συγκινοῦν τὴ λαϊκὴ ψυχὴ γιὰ τὴν μιλοῦν μὲ τὰ ἴδια λόγια τῆς. Μὲ τὰ ἴδια λόγια τῆς! Καὶ λέει ἡ προκήρυξη: «Τὰ ἔσομα αὐτὰ δεόν νὰ εἶναι γεγραμμένα εἰς γλῶσσαν ὅσῃ τὸ δυνατόν ἀπλήν».

Ὁ διαγωνισμὸς ἔγινε καὶ βραβεύτηκαν 7 τραγούδια, 3 θούρια, 1 ἐπινίκιο καὶ 8 ἀναφυχῆς, καὶ ἐπαινέθησαν 14. Ἀπὸ τὰ βραβευμένα παίρνομε ἐδῶ δύο, τὸ ἕνα γραμμένο ἀπὸ τὸ νομάρχην καὶ γνωστὸ μᾶς λογοτέχνην κ. Ζαχαρία Παπαντωνίου, τ' ἄλλο ἀπὸ τὴν νεαρὴν Δθα Ἑλένη Νεγροπόντη, ποὺ πρωτοφανερώθηκε εἰς τὸν ποιητικὸ κόσμον.

ΘΟΥΡΙΟ

Ἡ λόγγη μου ἔχει ἀνάγει καὶ ἀσφάττει ἀπὸ ψυχῆ...
Ἄκου! Ἡ φωνὴ τοῦ γένους σὰν πέλαγος ἔχει.
Μοῦ γνέφει ὁ Βασιλιάς μου σὶ ἄλογο ὄρθος, λαμπρός,
Γιὰ μᾶς, γιὰ τὰ παιδιά μας, γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐμπρός!

Χαρά στον ποὺ χιμῆξῃ, γεράκι ὀρητικὸ
Καὶ νικητήρια κροῖξῃ σὲ πρόχομα ἔχθρικό.
Στῆς φλόγας τὸ μεθύσι, στῶν κανονῶν τὴ βοή
Χίλιες ζωὲς θὰ ζήσῃ, ἀφήνοντας μιὰ ζωή.

Τῆς νιότης τῶν Ἑλλήνων ἡ θύελλα σὰν κινᾷ
Τὶ χαμηλὰ εἰς τὰ ὕψη, τί κάμποι τὰ βουνά!
Σὲ τέτοια ὄρη προσμένω τὴ νέα μου καρδιά
Νὰ τῆρε κάμψῃ τοῦ ἔθνους ἀθάνατη φοιτιά!

ΖΑΧ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΕΠΙΝΙΚΙΟ

Ὁ Μακεδωνιστὸς Βασιλιάς

Τῆς Λευτεριάς πλατεῖα σημαίνει ἡ ὄρα
Γλυκὰ μουσικοβόλαι ἡ χώρα
Στὸ μάγαρο ἡ ψυχὴ ξηπνᾷ
Τοῦ Κωνσταντίνου Βασιλιά.

Ἐμπρός» φωνάζει, «ἐμπρός ὀρμάτε,
Στὴ νίκη γρήγορα πετάτε,
Ἐμπρός μ' ὀλόχαρη καρδιά
Γρήγορα, βιάζομαι, παιδιά».

Καὶ βιάζεται, γιὰ προσμένει
Ἡ Πόλη του ἡ σκλαβωμένη,
Καὶ καρτερεῖ κι ἡ Ἁγία Σοφιά
Νὰ τῆς σημάτη Λευτεριά.

ΕΛ. Μ. ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗ

Ἄν πρόκειται βέβαια ἐδῶ νὰ γίνῃ κριτικὴ, μπορούμε ὅμως νὰ ποῦμε πὺς δὲν ικανοποιῶν δλότελα τὰ 7 βραβευμένα τραγούδια· στὰ περισσότερα λείπει ἡ ἐνότητα καὶ θὰ δυσκολευτοῦν πολλὸ οἱ στρατιῶτες νὰ τὰ μάθουν· σ' ἄλλα εἶναι οἱ στίχοι πολλὸ σκληροὶ καὶ ἡ ἔκφραση δυσκολονόητη, κάποτε μάλιστα καὶ ἀνόητη. Ἄν μπορούμε νὰ ποῦμε πὺς πέτυχε ἐντελῶς ὁ διαγωνισμὸς· μὰ σ' αὐτὸ δὲ φταίει οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε καὶ οἱ ποιητές. Τραγούδια γιὰ τὸ στρατὸ δὲ γράφονται ἐπιτηδες· τὰ πλάττουν οἱ ἄγνωστοι ποιητές, ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, δταν ἡ πολιτεία καὶ οἱ μεγάλοι ποιητές ἔχουν ὑψώσει τόσο ψηλὰ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ ὥστε νὰ νιώθῃ καὶ νὰ ζητῇ τὴν ὁμορφιά.

Δ. ΑΠ' ΟΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Τὰ ἀναγνωστικά μας

Γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀναγνωστικῶν ποὺ ὑποκινήθηκε στὸ τελευταῖο Δελτίο μὲ τὴ μελέτη τῆς κ. Δέλτα λάβαμε ἀπὸ ἕναν ἐπιθεωρητὴ τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ ἀκόλουθο γράμμα.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἐζητήσατε τὴ γνώμη μου σχετικῶς μὲ τ' ἀναγνωστικά βιβλία μας. Ἡ κυρία ὁμως Δέλτα μὲ τὴν τίμια καὶ εἰσυνείδητη ἐργασία τῆς ἔβαλε τὰ πράγματα στὴ θέση τους, ἔδειξεν ὅλη τὴ γυμνότητά τους καὶ ἐπαρουσίασε τὴν πένθημῃ ἀπὸ κάθε ἔποψη καὶ θλιβερῇ τους εἰκόνα. Καὶ ἤθελα νὰ τονίσω τὴν ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς τῆς γλῶσσας τῶν βιβλίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θεωρῶ σπουδαιότερο ἀπὸ τὸ ἠθροπλαστικὸ μέρος, ποὺ κυρίως ἀπησχόλησε τὴν κ. Δέλτα. Γιὰ νὰ σχηματίσῃ ἕνα παιδί ἔννοιας, νὰ ἐμπνευσθῇ ἀπὸ κάτι ποὺ διαβάσει, νὰ συναισθανθῇ τέλος καὶ ἠθικοποιηθῇ, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἔννοη ἕκαστο ποὺ θὰ διαβάσῃ. Ἴσως θὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι ὁ διδάσκαλος θὰ φροντίσῃ νὰ ἐξηγήσῃ στὸ παιδί τὰ πράγματα ὡς ποὺ νὰ τὰ κατανοήσῃ ἀπολύτως. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι τὴν ἐξηγήσῃ αὐτὴ διδάσκαλος καὶ μαθητῆς θὰ τὴν πληρώσουν πάρα πολλὴ ἀκριβὰ — ὅπως τὴν πληρῶνουν πάντοτε δυστυχῶς — δταν τὸ παιδί φύγῃ ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ θελήσῃ νὰ συμπληρώσῃ τὴ μόρφωσή του, ποὺ θὰ τὸν εἶρη τὸ διδάσκαλο; Προσθέτω ἀκόμη ὅτι καὶ οἱ ἀχαρακτήριστας αὐτῆς ἠθικῆς, μὲ τίς ὁποῖες κυρίως ἀσχολήθη ἡ κ. Δέλτα, ἐξευγενίζονται κάπως καὶ ἐξιδανικεύονται σὲ χέρια καλῶν διδασκάλων, ποὺ ἔχουν κάποια εὐρύτερη καὶ λεπτότερη ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς. Ποιὸς ὁμως θ' ἀπαλλάξῃ διδασκάλους καὶ μαθητὰς ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς καθαρῆς αἰσθητικῆς διδασκαλίας τῆς ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια κάμνει τὰ παιδιά ὄχι μόνον νὰ μὴν μποροῦν νὰ τὴν μεταχειριστοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ χάνουν κάθε γλωσσικὸ συναισθημα, καὶ τὸ χειρότερο, καὶ τὴν ἴδια τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα; Ὅποιος θέλει νὰ πεισθῇ γιὰ τὴ φοβερὴ αὐτὴ ἀλήθεια δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ μῆν στὸ πρῶτο δημοτικὸ σχολεῖο καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ ἕνα μαθητὴ νὰ διηγηθῇ κάτι, ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἀπομνημονεύσει ἀπὸ βιβλίο. Θὰ παρατηρήσῃ τότε τὸ φοβερὸ ἀνακάτωμα λέξεων καὶ φράσεων χωρὶς καμιά σύνδεση, χωρὶς καμιά συνοχὴ στίς ἔννοιες, καὶ σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε νὰ ρωτᾷ κανεὶς τὸν ἑαυτὸ του μήπως πρόκειται γιὰ παιδί, ἂν ὄχι ἀκαταλόγητο, τουλάχιστο μεθυσμένο. Νὰ γιὰτί ὅσοι μποροῦν πρέπει νὰ φροντίσουν νὰ μῆν ἡ δημοτικὴ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, καὶ νὰ φροντίσουν νὰ πάρῃ μορφὴ ἀπλὴ καὶ ὅσο γίνεται ὄχι ρευστῆ».

Γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ τῆ γλῶσσα τους ἔλαβε ὁ Ὅμιλος κι ἕνα ἄλλο γράμμα, ἀπὸ ἕνα δάσκαλο στὴ Μακεδονία, σ' ἕνα σλαβόφωνο μέρος. Τὸ διάβασε ὁ γνωστὸς συγγραφέας Παῦλος Νιρβάνος καὶ ἔγραψε στὴ Νέα Ἑλλάδα ἕνα ἀρθρᾶκι μὲ τὸ γράμμα αὐτό. Νομίζομε καλὸ νὰ βάλωμε ἐδῶ ὀλόκληρο τὸ χρονογράφημα, ποὺ ἔχει τὴν ἐπισκεφαλίδα «Τὰ παραπλανηθέντα ρούβλια».

... Ἄς ἀφήσωμεν νὰ ἐμιλήσῃ ὁ πόνος τοῦ διδασκάλου, ὁ ὁποῖος ἐστάλη ἐκεῖ

νά ἐνεργήσῃ τὴν ἐθνικὴν προπαγάνδα, μὲ τὸ νεκρὸν γλωσσικὸν ὄργανον ποῦ τοῦ παρέδωκεν ἡ πολιτεία καὶ νὰ πολεμήσῃ τὴν ἐπικίνδυνον ἐχθρικήν ζωὴν μὲ τὸν ἀκίνδυνον καὶ ὠχρὸν θάνατον. «Τὸ χωριὸ ὅπου εἶμαι διδάσκαλος (ἐπαρχία Καστοριάς) γλῶσσα μητρικὴ ἔχει τὴν σλαβικήν, ἀπεσκίρτησε ἀπὸ τὴν Ὀρθοδοξία ἐδῶ καὶ 27 χρόνια, ξαναγύρισε ὁμοῦς ὁ αὐτὴν ἔπειτα ἀπὸ τὸν ἑλληνοβουλγαρικὸ πόλεμο, καὶ πρώτη φορά ἄνοιξε φέτο ἑλληνικὸ σχολεῖο στὸν τόπον αὐτόν, μ' ἑκατὸν πενήντα μαθητὰς καὶ μαθητρίτσες. Οἱ γονεῖς τῶν παιδιῶν εἶναι ἀκόμη φανατικοί, μὲ ὅλα ὁμοῦς τὰ ἐμπόδια ποῦ μᾶς φέρουν, καταρθώσαμε νὰ μιλοῦν τὰ παιδιὰ τους ἑλληνικά, ὄχι μόνο μέσα στὸ σχολεῖο, μὰ καὶ ἔξω, στὴν ἰδιαιτέρη τους ζωὴ. Αὐτὸ τὸ καταρθώσαμε μὲ τὸ μάθημα τῆς πραγματογνωσίας.

Ἔτσι ὁμοῦς αὐτὸ τὸ κοπιαστικὸ καὶ δύσκολο ἔργο τῆς πραγματογνωσίας ἐρχεται τώρα καὶ μᾶς τὸ χαλᾶ ἢ ἀνάγνωσι, μὲ τὰ ἐγκεκριμένα καὶ ἐπίσημα ἀναγνωστικά βιβλία, ποῦ μᾶς δίνει ἡ πολιτεία. Τὰ παιδιὰ τὸ καταλαβαίνουν καὶ μᾶς ρωτοῦν μὲ ἀπορία καὶ δικαιολογημένη ἀγανάκτηση. Γιατὶ νὰ μάθουμε ἄλλη γλῶσσα, ἀφοῦ δὲν μάθαμε ἀκόμη ἐκεῖνη ποῦ μιλοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τριγύρω μας; Ἐμεῖς δὲν θὰ γίνουμε οὔτε γιατροί, οὔτε δικηγόροι, κι ἂν γίνουμε, ἔχουμε καιρὸ νὰ μάθουμε κι ἄλλες γλώσσες!...

Τὶ θ' ἀπαντοῦσατε, παρακαλῶ, ἂν εὑρίσκεσθε εἰς τὴν θέσιν τοῦ πτωχοῦ διδασκάλου τῆς Μακεδονίας, πρὸς μίαν ἐρώτησιν τόσοσιν αἰδηρᾶς καὶ ἀποστομωτικῆς λογικῆς; Τὶ θὰ εἶχατε ν' ἀντιτάξετε, ὡς δικαιολογίαν εἰς τὴν ἀπορίαν ἑνὸς παιδιοῦ, τὸ ὅποσον ἐρχεται νὰ διδαχθῇ τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν εἰς τὸ σχολεῖον κι εὑρίσκεται ἑξαφνα ἐμπρὸς εἰς μίαν ἄλλην γλῶσσαν, ποῦ δὲν τὴν ἔμιλει κανένας ζωντανὸς ἄνθρωπος τριγύρω του, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ἄνθρώπους τοῦ βιβλίου του; Ὁ πτωχὸς διδάσκαλος ἀπήντησε, πολὺ φυσικὰ καὶ πολὺ λογικὰ καὶ, ὅπως λέγει, ἀπήντησεν αὐθορμητῶς, χωρὶς νὰ πολυσκεφθῇ.

Ἐννοία σας, παιδιὰ μου! Θὰ σᾶς βρῶ ἐγὼ ἄλλα βιβλία καλύτερα, γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνετε....

Γράφει λοιπὸν πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», χωρὶς νὰ τὸν γνωρίζῃ οὔτε αὐτόν, οὔτε καλὰ καλὰ τὸ σωματεῖον, τοῦ ὁποίου ἐξ ἀνοῆς ἐπληροφορήθη τὴν ὑπαρξίν, καὶ παρακαλεῖ μὲ πόνον ψυχῆς.

«Γι' αὐτὸ, κύριε Πρόεδρε, σᾶς παρακαλῶ πολὺ, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ μᾶς σταίλατε κάμποσα βιβλία κατὰλληλα γιὰ παιδιὰ, σὲ ἀπλῆ γλῶσσα. Ὅσο γιὰ τὸ ἀντιτιμὸ, θὰ φροντίσω νὰ σᾶς τὸ σταίλω ἀμέσως, ἀπὸ δικὰ μου, ἂν καὶ εἶμαι προστάτης σὲ ἐπὶ τὰ φυχῆς. Ἄν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς συστήσετε καὶ μερικὰ βιβλία γιὰ τὴν μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, καθὼς καὶ ἔργα γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, θὰ σᾶς θεωροῦμε εὐεργέτη μας. Τώρα κάθε Ἕλλην πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα γιατί ὅλοι βλέπομε ὡς σκοπὸ μας, τὸ πῶς θ' ἀφομοιώσουμε τὰ ξενόφωνα μέρη....»

Δὲν χρειάζονται, νομίζω, σχόλια εἰς τὸ εὐγλωττον αὐτὸ γράμμα. Ἐνας πτωχὸς διδάσκαλος βρίσκεται ἑξαφνα μέσα εἰς ἕνα σλαβόφωνον πληθυσμὸν, ὁ ὁποῖος ἐπιστρέφει καὶ πάλιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδος, ὅστερ' ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς ἐνδόξου πολέμου. Τὰ παιδιὰ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ, τὰ ἑλληνόπουλα αὐτὰ τῆς αὔριον, ἀρχίζουν νὰ μιλοῦν ἑλληνικά, ν' ἀγαποῦν τὴν γλῶσσαν τους καὶ νὰ τὴν θεωροῦν δικὴν τους. Ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ κάμνει ὅ,τι μπορεῖ, ἐνθουσιάζεται, θερμαίνεται, ὀνειρεύεται νὰ βρεθῇ τριγυρισμένος ἀπὸ νέα ἑλληνόπουλα, νὰ

πλάσῃ στὰ χέρια του τὴν νέαν ζύμην τοῦ Ἑλληνος πολίτου καὶ τοῦ Ἑλληνοστρατιώτου. Καὶ ἑξαφνα ἐρχεται τὸ μουχλιασμένον βιβλίον καὶ τοῦ τὰ χαλᾶ! Ἄν ξαναγυρίσουν τὰ παιδιὰ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ποῦ τὰ τραβᾷ τέλος πάντων ὅπως τραβᾷ τὸν ἄνθρωπον κάθε ζωντανὴ γλῶσσα, ἂν ἐξακολουθοῦν ν' ἀπαρνοῦνται τὸν ἔθνομόν τους, ἂν μείνουν Σλάβοι κάτω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, τὸ ἀναγνωσματάριον τοῦ ἐπισήμου κράτους δὲν ἐνδιαφέρεται. Αὐτὸ ἐνδιαφέρεται νὰ διδάξῃ τὰ ἴα, τὴν ὄν, τὴν γαλήν καὶ ὅλους αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς τοῦ νεκροταφείου....

Ἐπειτα λέγουν, ὅτι ἐπληρώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ γένους ροῦδελια μὲ τὸ καντάρι διὰ τὴν ἀναστύλωσιν τῆς δημοτικῆς. Τὶ ἀνόητοι ἐχθροί! Ἄν ἤξευραν τὸ συμφέρον τους, ὁ κ. Μιστριώτης θὰ ἦτο σήμερον ἑκατομμυριοῦχος.

Ε. ΔΙΑΦΟΡΑ

'Ο διαγωνισμός μας για τὸ 'Αλφαβητάριο

Ἡ 'Απόφασις

Κοντὰ στὰ 7 ἀλφαβητάρια ποὺ μᾶς εἶχαν σταλῆ πέρσι ὡς τὶς 31 Δεκεμβρίου 1913 (δὲς Δελτίο 1913, σ. 332) λάβαμε ἀκόμη, ἔπειτα ἀπὸ τὴ νέα προθεσμία, ὡς τὶς 30 'Απριλίου 1914, ἀκόμη δύο ἀλφαβητάρια.

Ἡ ἐπιτροπὴ τὰ μελέτησε ἅλα καὶ μὲ λύπη τῆς ἀποφάσισε πὼς κανένα δὲν εἶναι ἀξίον νὰ βραβευτῆ. Ἡ κρίσις τῆς θὰ δημοσιευτῆ στὸν πρῶτο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου τοῦ 1915.

Ἡ «Βιβλιοθήκη τοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ομίλου»

Κοντὰ στὴν «Παιδικὴ Βιβλιοθήκη» ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλὸς ἀποφάσισε πέρσι νὰ ἐδρῶσιν καὶ μιὰ ἄλλη Βιβλιοθήκη, βγάζοντας μιὰ σειρά βιβλιαράκια μὲ τὸν τίτλο «Βιβλιοθήκη 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ομίλου». Ἐχει τὴν ἰδέαν πὼς ἡ σημερινὴ κοινωνία εἶναι ἀνάγκη νὰ φωτιστῆ γιὰ διάφορα ζητήματα ποὺ σχετίζονται καὶ μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ 'Ομίλου, καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισε νὰ περιλάβῃ στὴ βιβλιοθήκην αὐτὴν — ποὺ θὰ πλουτίζεται καὶ μὲ ἀντυπώματα ἀπὸ κατάλληλα ἄρθρα τοῦ Δελτίου — «μικρὰς διαρωτιστικὰς μελέτας γιὰ τὴν παιδείαν μᾶς, τὴ γλῶσσαν καὶ κάθε ἄλλο ζήτημα ποὺ συγγενεῖται μὲ τὴν πνευματικὴν μᾶς κίνησιν». Ἀνάλογα μὲ τὸ σκοπὸν τοὺς θὰ ἔχουν τὰ φυλλάδια αὐτὰ μικρὸ ὄγκον, καὶ ἡ τιμὴ τοὺς ὄριστικῶς ὅσο γίνεται μικρότερη. Ὡς τὴν ἄρτι βγήκαν πέντε ἀριθμοί. Τὰ δυνάματά τοὺς βλέπει ὁ ἀναγνώστης στὴν δ' σελίδα τοῦ ἐξώφυλλου.

Λογοδοσία καὶ 'Απολογισμός

τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ομίλου γιὰ τὶς χρονιὰς: Γ' (1 Μαΐου 1912 ὡς 30 'Απριλίου 1913) καὶ Δ' (1 Μαΐου 1913 ὡς 31 'Οκτωβρίου 1914).

Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ συστήθηκε ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλὸς συνηθίζομε νὰ δημοσιεύομε στὸ Δελτίον τὸν 'Απολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων τῆς χρονιᾶς, γιὰ νὰ βλέπουν νὰ μὲλῃ του καὶ οἱ συνδρομητῆς τοῦ Δελτίου πὼς ἐξοδεύονται τὰ χρήματα ποὺ μᾶς δίνουν. Ἀπὸ κάποια παρεξήγησις αὐτὸ δὲν ἔγινε γιὰ τὴν Γ' χρονιά (1912-13), ποὺ ὁ 'Απολογισμὸς τῆς ἔπρεπε νὰ δημοσιευόταν στὸ Δελτίον τοῦ 1913. Τὸ λάθος αὐτὸ τὸ διορθώομε σήμερον δημοσιεύοντας τὸν ἀπολογισμὸν μᾶς μὲ τὸ γράμμα ποὺ τὸν ἐσυνώδεψε, ὡς πρωτοτυπώθηκε σὲ χωριστὸ φύλλον καὶ στάλθηκε στὰ μὲλῃ τῆς Ἀθήνας καθὼς καὶ τοὺς ἀντιπρόσωπους μᾶς στὶς ἐπαρχίας καὶ τὸ ἐξωτερικόν, μὲ τὴν παράκλησιν νὰ τὸ μοιράσουν στὰ μὲλῃ τοῦ μέρους των.

'Αμέσως παρακάτω δημοσιεύεται καὶ ὁ ἀπολογισμὸς τῆς Δ' χρονιᾶς. Αὐτὸς ὅμως δὲ σταματᾷ, ὡς τὸν περασμένον, στὶς 30 τοῦ 'Απριλίου ἀλλὰ στὴν 31 τοῦ 'Οκτωβρίου, ἐπειδὴ, καθὼς θὰ δῆ ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Γεν. Συνελεύσεως ποὺ φήσισε τὸ νέο καταστατικόν, ἡ χρονιά θ' ἀρχίζῃ ἀπὸ 28 καὶ μπρὸς ἀπὸ τὴν 1 'Ιανουαρίου καὶ ὄχι τὴν 1 Μαΐου. Γι' αὐτὸ ὑποβάλαμε στὴν Συνέλευσιν τῆς 21 Νοεμβρίου τὸν ἀπολογισμὸν ὡς τὴν 31 'Οκτωβρίου. Ὁ ἀπολογισμὸς τῆς ἐρχόμενης Ε' χρονιᾶς θὰ εἶναι ἀπὸ τὴν 1 Νοεμβρίου 1914 ὡς τὴν 31 Δεκεμβρίου 1915, καὶ ἀπὸ καὶ πέρα οἱ χρονιᾶς θ' ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὴν 1 'Ιανουαρίου καὶ θὰ τελειώουσιν τὴν 31 Δεκεμβρίου σύμφωνα μὲ τὸ νόμον «περὶ σωματείων» ποὺ στάθηκε ἡ αἰτία ν' ἀναθεωρηθῇ τὸ καταστατικὸν τοῦ 'Ομίλου.

Σχόλια νὰ κάνομε στὸ ἀπολογισμὸν τῆς Δ' χρονιᾶς δὲν ἔχομε παρὰ νὰ ποῦμε μόνο πὼς ἐξοδεύτηκαν ἀριετὰ χρήματα γιὰ νὰ τυπωθοῦν μερικὰ βιβλία τῆς Παιδικῆς μᾶς Βιβλιοθήκης καὶ ν' ἀνατυπωθοῦν μερικὰς ἀπὸ τὶς μελέτας ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ Δελτίον. Ἡ Β' ἐκδόσις τοῦ «Γιὰ τὴν Πατρίδα» τῆς Κας Δέλτα ἔγινε μὲ δικὰ τῆς ἐξόδα καὶ γι' αὐτὸ ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλὸς θερμὰ τὴν εὐχαριστεῖ γιὰ τὴ γενναιοδωρία τῆς τῆ συνηθισμένη.

Καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο ἔχομε νὰ ποῦμε: πὼς ἀποφασίσαμε ἀπὸ 28 καὶ μπρὸς νὰ στέλλομε τὸ Δελτίον καθὼς καὶ τὶς προσκλήσεις γιὰ τὶς ἑμίσεις σὲ κείνους μονάχα ποὺ πληρῶσαν τὶς συνδρομὰς τοὺς καὶ πὼς σβῆσαμε ἀπὸ τὸν κατάλογόν μᾶς ὄσους δὲν ἔχουν πληρῶσει ὡς τώρα. Ἡ μεγάλη αὐτὴ καθυστέρησις τῆς πληρωμῆς τῶν συνδρομῶν καὶ στὸν 'Ομιλὸν καὶ στὸ Δελτίον μᾶς ἀνάγκασε νὰ κάνομε τὶς ἀκόλουθες οἰκονομίας:

α) Ἀπὸ τὰ Γραφεῖα — ποὺ τὸ νοίκι τοὺς εἶναι δρ. 140 τὸ μῆνα — ὑπενοικιάσαμε τὸ μεγαλύτερον μέρος γιὰ δρ. 100 τὸ μῆνα — ἀπὸ τὴν 1 'Ιουλίου 1914 ὡς τὴν 31 Ἀγούστου 1915 — στὸ Σύνδραμον τῶν ξένων ἀνταποκριτῶν, καὶ κρατήσαμε γιὰ γραφεῖα μᾶς μόνο 2 κἀμαρες. Γιὰ νὰ πετύχομε τὸ ὑπενοικίασμα αὐτὸ ἀναγκαστήκαμε νὰ κάνομε ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασιν καὶ κατὰ ἄλλας τροποποιήσεις καὶ ἐπιδιορθώσεις ποὺ μᾶς κόστισαν μᾶζι μὲ τὴν ἀποζημίωσιν στὸν πρὶν ἐπιστάτην μᾶς γιὰ ν' ἀφήσῃ ἀμέσως τὶς κἀμαρες, ὅπου κατοικοῦσε μὲ τὴν οἰκογενεῖάν του, δρ. 438,60. Ἀπὸ τὸ ὑπενοικίασμα αὐτὸ, τὰ μικρότερα ἐξόδα γιὰ φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν καὶ τὸ μισθὸν τοῦ νέου ἐπιστάτη ποὺ ἔχομε συντροφικὰ μὲ τὸ Σύνδραμον τῶν ξένων ἀνταποκριτῶν, ὑπολογίζομε πὼς θὰ ἔχομε οἰκονομίαν τὸ χρόνον δρ. 1200. Μὲ τὸ ὑπενοικίασμα αὐτὸ εἶχαμε νὰ καταργήσομε τὸ ἀ ν α γ ν ω σ τ ῆ ρ ι ο. Ἡ μικρὴ ὅμως σῶμα τῶν σημερινῶν γραφείων μᾶς εἶναι ἀνοιχτὴ στὰ μὲλῃ 4 φορὰς τὴν ἑβδομάδα 6-8 μ. μ. Τὶς 8 μ. μ. θὰ τὶς δίνωμε, ὅπως καὶ πέρσι, ἀλλοῦ καὶ δῶ πρέπει νὰ ποῦμε πὼς αὐτὸ θὰ γίνονταν καὶ ἂν εἶχαμε κρατήσοι δολόκληρα τὰ γραφεῖα, γιὰτὶ βρήκαμε πὼς αὐτὰ δὲ χωροῦσαν ἄνετα τὰ μὲλῃ καὶ τοὺς καλεσμένους μᾶς καὶ γεννοῦσαν ἔτσι δυσάρεσκους.

β) Τὸ Δελτίον θὰ τυπώνεται σὲ 750 μόνο ἀντίτυπα σὲ φιλόχαρτι, θὰ προσφέρεται σὲ λιγώτερα πρόσωπα καὶ μόνο γιὰ τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ τοὺς φοιτητῆς θὰ εἶναι ἡ συνδρομὴ του δρ. 2. Γιὰ ὄλους τοὺς ἄλλους θὰ εἶναι δρ. 5, ἐξὸν φυσικὰ ἀπὸ τὴν συνδρομὴν τοὺς στὸν 'Ομιλόν.

γ) Οἱ ἐκδόσεις τοῦ 'Ομίλου, δηλ. ἡ παιδικὴ βιβλιοθήκη, ἡ παιδαγωγικὴ κτλ. θὰ γίνονται ἀπὸ 28 καὶ μπρὸς ὅσο μπορεῖ οἰκονομικὰ καὶ μόνο ὅταν οἱ πόροι τοῦ 'Ομίλου τὸ ἐπιτρέπουν.

'Αθήνα, Νοέμβριος 1914.

Ε Σ Ο Δ Α

Ε Σ Ο Δ Α

Ποσό	1912	1913	1912-13	1913-14	1912-13	1913-14	1912-13	1913-14	1912-13	1913-14
Τόλμοιο 30	Απριλίου	1912	93750	726795	101750	28070	1055225	1680	86865	83207
Δωρεές	1912-13	14	20	25	20	20	20	5669	5669	5669
Συνδρομές	1910-11	(5×5)	120	120	120	120	120	38150	246124	51
	1911-12	(94×5)	470	470	470	470	470	12105	12105	12105
	1912-13	(150×5)	750	750	750	750	750	12890	12890	12890
	1913-14	(4×5)	20	20	20	20	20	9860	9860	9860
Πολύημα Δελτίου	1911	(26×5)	130	130	130	130	130	125	125	125
Συνδρομές	1912		9	9	9	9	9	8360	8360	8360
Πολύημα	1912	(159×5)	795	795	795	795	795	31220	31220	31220
Συνδρομές	1912	φτηνή έκδοση (14×2)	28	28	28	28	28	563943	563943	563943
	1913	(17×5)	85	85	85	85	85	491282	491282	491282
	1913	φτηνή έκδοση (2×2)	4	4	4	4	4			
Πολύημα βιβλίων	Τόκοι καταθέσεων στην Τράπεζα των κ. κ. Δ. Σαμίκο-τάκη και Σαφής τήν 31. XII. 1912		250	250	250	250	250	1055225	1055225	1055225

Νοκτι γράφειων (Τόμος 1912 — Μάιος 1913) 1680
 Μισθί και άλλα προσημικη, προστεγία τις εισπραξίας
 Προβήθικες στην επιτάλωση των γράφειων 86865
 Ταχυδρομικά 83207
 Φωτισμός και ζέσταμα των γραφείων 5669
 Τρόφιμα, διακομιή και άλλα έξοδα σχετικά με την
 έκδοση των άρθρων Γ' και Δ' τοῦ Δελτίου 38150
 Άγορά βιβλίων και βιβλιοθηκικά 246124
 Χάρσιμα βιβλίων στα Νοσοκομεία 51
 Γραφική ύλη, τυπωτικά εργαλείων κτλ. 12105
 Εκτακτά έξοδα : 12890
 Στάματα στο Μηνίσανου τοῦ Μαδρίτη 9860
 Έλλειμμα στα έξοδα Μηνίσανου Μαδρίτη 125
 Άλλα διάφορα έκτακτα έξοδα τῆς χρονιάς 8360
 Υπόλοιπο στις 20 Απριλίου 1913 31220

Αθήνα, 25 Απριλίου 1914.

Ο Ταμίας τοῦ Εκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου
 Α. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

Συνδρομὲς Ὀμίλου	Εισπραξίαι	Καθυστερούμενα
1910-1911 Συνδρομητὲς 409×5 = Δρ. 2090	397×5 = Δρ. 1985	63×5 = Δρ. 315
1911 1912 542×5 = Δρ. 2710	385×5 = Δρ. 1925	179×5 = Δρ. 895
1912 1913 569×5 = Δρ. 2845	117×5 = Δρ. 585	385×5 = Δρ. 1925
1913 1914 150×5 = Δρ. 750	377×5 = Δρ. 1885	627×5 = Δρ. 3135
Συνδρομὲς Δελτίου		
1911 Συνδ. 644×5 = Δρ. 3220	376×5 = Δρ. 1880	168×5 = Δρ. 840
1912 637×5 = Δρ. 3185	311×5 = Δρ. 1555	376×5 = Δρ. 1880
1913 52×2 = Δρ. 104	49×2 = Δρ. 98	3×2 = Δρ. 6
Φτηνὴ έκδ. 1912 1738 = Δρ. 8690	736 = Δρ. 3680	547 = Δρ. 2735

4 Δέκα, Ἀθήνα 1 Μαΐου 1913.

Διάφορα

Ἄξιότιμοι Κύριοι,

Σύμφωνα με τὸ ἄρθρο 6 τοῦ Καταστατικοῦ μας, καλέσθησαν τὴν περασμένη Κυριακή, 28 Ἀπριλίου, οἱ Ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδ. Ὀμίλου ποῦ βρίσκονται στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ἐκλέξουν τὴ νέα ἐπιτροπή. Ἐπειδὴ ἀπὸ τοὺς 38 Ἰδρυτὲς (βλ. Δελτίο 1912 σελ. 6), οἱ Λουκάς Δελμούζος, Χρῖστος Ράγκος καὶ Δαυρ. Μαβίλης πέθαναν καὶ ὁ Κος Α. Ἀλεξανδρῆς ἔπαυσε νὰ θεωρῆται Ἰδρυτής, ἡ Ἐπιτροπή — σύμφωνα με τὸ ἄρθρο 13 τοῦ Καταστατικοῦ — τοὺς ἀντικατάστησε με τοὺς κ. κ. Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Κ. Ζαβιτοῦ, Κ. Σωτηρίου καὶ Δ. Χόνδρο.

Ἀπὸ τοὺς 27 Ἰδρυτὲς ποῦ βρίσκονταν στὴν Ἀθήνα ἤρθαν στὴ συνέλευση οἱ 14, δηλ. οἱ κ. κ. Α. Π. Δελμούζος, Ἰω. Δραγοῦμης, Κ. Ζαβιτοῦ, Ἰ. Θεοδωρίδης, Ν. Καζαντζάκης, Γ. Καφαντάρης, Α. Πανταζῆς, Θρ. Γ. Πετραξῆς, Δ. Π. Πετροκόκκινος, Κ. Σωτηρίου, Μ. Τριανταφυλλίδης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Μάρκος Τσιριμώκος καὶ Δ. Χόνδρος. Ἡ συνέλευση ψήφισε ὁμόφωνα γιὰ νὰ ἐπιτροπή τὸς κ. κ. Α. Π. Δελμούζο, Ἰω. Δραγοῦμη, Ἰ. Θεοδωρίδη, Α. Π. Πετροκόκκينو, Γ. Σωτηριάδη, Μ. Τριανταφυλλίδη καὶ Μ. Τσιριμώκο.

Ἡ Συνέλευση σύστησε στὴν ἐπιτροπή νὰ παρακαλέσῃ ὄσα μέλη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα θέλουν ν' ἀδείξουν τὴ συνδρομὴ τους στὸν Ὀμιλο ἀπὸ δρ. 5. σὲ δρ. 10., ἀφοῦ ἔχουν περισσότερα πλεονεκτήματα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, π. χ. τις διαλέξεις κ. ἄ. Ὅσοι δὲν εἰδοποιήσουν τὴν ἐπιτροπή πῶς θέ συμφωνοῦν, θὰ πῆ ὅτι παραδέχτηκαν αὐτὴ τὴν τροποποίηση καὶ ἡ συνδρομὴ τους γιὰ τὴν Δ' χρονιά (1 Μαΐου 1913 — 30 Ἀπριλίου 1914) θὰ κανονιστῆ σὲ δρ. 10. Ἐπίσης ἡ Συνέλευση σύστησε νὰ κρατηθῇ τὸ Δελτίο τὸν ἐπιστημονικὸ χαραχτήρα ποῦ εἶχε ὡς τῶρα. Ἐξαιρετικὰ φέτος, γιὰ τις ἀνώμαλες ἐθνικὲς περιστάσεις, ἀποφασίστηκε νὰ βγοῦν τὸ Νοέμβριο καὶ τὰ τέσσαρα τεύχη μαζί σ' ἓναν τόμο. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγο ὁ Ὀμιλος δὲν μπόρεσε αὐτὴ τὴ χρονιά νὰ κἀνῃ οὔτε διαλέξεις οὔτε καμιά ἄλλη ἐργασία ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη ποῦ δημοσιεύτηκε στὸν Γ' ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου 1912 σελ. 202-263. (Πρόγραμμα Δημοτικοῦ Σχολείου, Ἀνωτέρου Παρθεναγωγείου, καὶ Διδασκαλείου Κοριτσιῶν).

Ἐπειδὴ πολλοὶ μᾶς παρακάλεσαν, ἀναβάλλουμε τὸ ἀταγωνισμό γιὰ τὸ Ἀλφα-ετητῆριο ὡς τὴν 31 Δεκεμβρίου 1913. Ὡς τῶρα λάβαμε μόνο δύο χειρόγραφα.

Ἀπὸ τὸν οικονομικὸ ἀπολογισμὸ τῆς Γ' χρονιάς (1 Μαΐου 1912 — 30 Ἀπριλίου 1913) φαίνεται ἡ ἀπροθυμία ποῦ δεῖχνουν πολλὰ μέλη νὰ πληρώσουν τις συνδρομὲς τους. Ἐλπίζουμε πῶς θὰ παρακινήθοῦν νὰ στείλουν τις συνδρομὲς τους ὄσα μέλη τις καθυστεροῦν.

Συσταίνομε στὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου καὶ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ Δελτίου νὰ διευθύνουν τὰ γράμματα, τις ἐπιταγὲς καὶ κάθε ἀνακοίνωσή τους «στὴν Ἐπιτροπή τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, 4 Δέκα, Ἀθήνα» καὶ ἄχ: ἰδιαίτερος στὸ ὄνομα μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, γιὰ νὰ μὴ γίνεταί ἀργοπορία στὴν ἀπάντηση καὶ τὴ διακπεραίωση τῆς ἀλληλογραφίας. Παρακαλοῦμε τοὺς ἀντιπρόσωπους στις ἐπαρχίες καὶ τὸ ἐξωτερικὸ νὰ μοιράσουν στὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου καὶ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ Δελτίου ποῦ κάνουν στὸν τόπο τους, αὐτὸ τὸ γράμμα.

Με πολλὴ ἐπόληψη

Ἡ Ἐπιτροπή τοῦ Ἐκπαιδ. Ὀμίλου

Α. Π. Δελμούζος, Ἰω. Δραγοῦμης, Ἰω. Θεοδωρίδης, Α. Π. Πετροκόκκινος, Γ. Σωτηριάδης, Μαν. Τριανταφυλλίδης, Μ. Τσιριμώκος.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

Ε Σ Ο Δ Α

Υπόλοιπο στις 30 'Απριλίου 1913			4912	82
Δωρεές στον Όμιλο 1912-13		182	—	
" " " 1913-14		2465	05	
" " " 1914-15		1135	—	3782 05
Συνδρομές στον Όμιλο 1910-11 (Συνδρ. 2×5) Δρ.		10	—	
" " " 1911-12 (24×5)		120	—	
" " " 1912-13 (126×5)		130	—	
" " " 1913-14 (252×5)		1260	—	
" " " 1914-15 (25×5)		125	—	2145
στο Δελτίο 1911 (15×5)		75	—	
" " " 1912 (121×5)		605	—	
" " " (Δ. Ε.) 1912 (2×2)		4	—	
" " " 1913 (370×5)		1850	—	
" " " (Δ. Ε.) 1913 (40×2)		80	—	
" " " 1914 (17×5)		85	—	
" " " (Δ. Ε.) 1914 (5×2)		10	—	
" " " 1915 (1×5)		5	—	2714
Πούλημα Δελτίου 1911		5	—	
" " " 1912		15	70	
" " " 1913		114	—	134 70
Πούλημα Βιβλίων				760 77
Υπενουκίαση διαμερίσματος γραφείων προς δρ. 100 τό μήνα από 1 'Ιουλίου 1914				505 05
Έκτακτα Έσοδα. (Πούλημα επίπλων)				184 —
Τόκοι από καταθέσεις στην Τράπεζα Δ. Σαμωτάκη και Σας προς 4 1/2 %				248 10
		Δρ.	15376	49

ΟΜΙΛΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ 1^η ΜΑΪΟΥ 1913 ΕΩΣ ΤΗΝ 31 ΟΚΤ. 1914

Ε Σ Ο Δ Α

Νόμι Γραφείων (Ίούλιος 1913 — Νοέμβ. 1914)			5250	—
Μισθοί προσωπικού και ποσοστά εισπράξεων			1536	90
Έξοδα για τις Όμιλίες			175	80
Φωτισμός και ζέσταμα γραφείων			497	15
Προσθήκες στην επίπλωση των γραφείων			215	60
Ταχυδρομικά και τηλεγραφικά			142	59
Γραφική ύλη, τυπωτικά έγκυκλίων κτλ.			316	60
Έκδοση παιδικής Βιβλιοθήκης			2511	07
Τύπωμα του Δελτίου 1913	2182	50		
Αποστολή " 1913	408	08		
Μέρος τυπωτικών του Δελτίου 1914			945	50
Αγορά βιβλίων για τη Βιβλιοθήκη			41	70
Ανατυπώματα άρθρων Δελτίου 1913			680	50
Ήλεκτρική εγκατάσταση και άλλα έξοδα σχετικά με την υπενουκίαση του διαμερίσματος των γραφείων			438	60
Κατάθεση για 2% ρολόγια ηλεκτρικού			100	—
Έκτακτα Έξοδα			218	95
Υπόλοιπο:				
α) σε μετρητά	450	—		
β) στην Τράπεζα Σαμωτάκη και Σα προς 4 1/2 %	2000	—		2450
Σημ. Όλα τα έξοδα του «Για την Πατρίδα» τα έκαμε η Κ ^α Δέλτα				
Αθήνα 10 Νοεμβρίου 1910.				
		Δρ.	15376	49

Ο Ταμίας του 'Εκπαιδευτικού Όμιλου

Δ. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

Τὸ νέο καταστατικό

Γιὰ ν' ἀναγνωρισθῆ ἕνα σωματεῖο ἀπὸ τὴν πολιτεία πρέπει σύμφωνα μὲ τὸν τελευταῖο νόμο «περὶ σωματείων» νὰ συμμορφωθῆ τὸ καταστατικό του μὲ μερικὰς διατάξεις του. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς νόμιμος πὸς καλὸ εἶναι νὰ ζητήσῃ νὰ ἐγκριθῆ τὸ καταστατικό του, καὶ γι' αὐτὸ κάλεσε σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τὰ μέλη του σὲ Συνέλευση γιὰ νὰ κανονίσουν τὸ καταστατικό μὲ τὸ νόμο. Σὲ δύο Συνελεύσεις (20 καὶ 28 Νοεμβρίου) τὰ μέλη πού βρέθηκαν παρόντα φήμισαν τὸ νέο καταστατικό, πού ἀφοῦ ἐγκριθῆ θὰ τυπωθῆ καὶ θὰ σταλθῆ σὲ ἅλα τὰ μέλη. Οἱ σπουδαιότερες παραλλαγές, τυπικὲς καὶ οὐσιαστικὲς, τοῦ νέου καταστατικοῦ ἀπὸ τὸ παλιὸ εἶναι: α) ὤρισθη ἡ συνδρομὴ τοῦ μέλους ἀπὸ 5 δραχμὰς τὸ χρόνο σὲ 10—β) τὸν Ὀμιλὸ θὰ διοικῆ Ἐπιτροπὴ πού θὰ τὴν ἐκλέγουν γιὰ μιὰ τριετία τὰ μέλη — γ) ἡ Ἐπιτροπὴ θὰ διοικῆ σύμφωνα μὲ πρὸς πολὺ ὀρισμὸ γιὰ κάθε χρόνο, πού θὰ τὸν ψηφίζουν τὰ μέλη σὲ Συνέλευση.

Στὴ Συνέλευση τῆς 20 Νοεμ. ἡ παλιὰ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ λογιόδοτος καὶ ὑπόβαλε τὸν ἀπολογισμὸ ἀπὸ 1ης Μαΐου 1913 ὡς τὴν 21 Ὀκτωβρ. 1914. Ὑστερα ἀπὸ τὴν φήμισιν τοῦ καταστατικοῦ ἡ Συνέλευση τῆς 28 Νοεμβρίου μὲ ψηφοφορία δεῖλε τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀμιλοῦ καὶ σύμφωνα μὲ τὸ νέο καταστατικό ὤρισε 7 μέλη τῆς ταχτικά, τοὺς κ. κ. Α. Δελμούζο, Γ. Δραγούμη, Δ. Πετροκόκκινον, Γ. Σωτηριάδη, Μ. Τριανταφυλλίδην καὶ Μ. Τσιριμώκο καὶ 5 ἀναπληρωτικά, τοὺς κ. κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλον, Κ. Κορώνην, Ν. Καζαντζάκη, Α. Φωκὰ καὶ Δ. Χόνδρο. Ἡ νέα Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπαρτίζεται, ἐπειδὴ λείπει ὁ κ. Γ. Δραγούμης, ἀπὸ τοὺς κ. κ. Α. Δελμούζο, Γ. Θεοδωρίδην, Δ. Πετροκόκκινον, Γ. Σωτηριάδη, Μ. Τριανταφυλλίδην, Κ. Τριανταφυλλόπουλον καὶ Μ. Τσιριμώκο. Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ὤρισε στὴν πρώτη συνεδρία τῆς προέδρὸς τῆς τὸν κ. Γ. Θεοδωρίδην, ἀναπληρωτὴ τὸν κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλον, ταμίαν τὸν κ. Πετροκόκκινον καὶ γενικὸ γραμματεὰ τὸν κ. Μ. Τσιριμώκο.

Στὸ ἐρχόμενον Δελτίο θὰ δημοσιεῖται ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1913 πού θὰ φημισθῆ στὴν ἐρχομένη συνέλευση.

Συντροφία τῶν ἐννιά

Μᾶς πληροφοροῦν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα πὸς τὴ 14 Ἰουλίου τ. ἔ. συστήθηκε ἐκεῖ μιὰ καλλιτεχνικὴ εἰσαίρεσις μὲ τ' ὄνομα «Συντροφία τῶν ἐννιά» ἀπὸ διαφόρους λογογράφους, ζωγράφους καὶ μουσικοὺς τοὺς κ. κ. Εἰρήνην Δεντρινὸν, Κωνστ. Θεοτόκην, Δάμπρο Πορφύρα, Κωνστ. Χατζόπουλον λογογράφους, Δημητρ. Γαλιάνην, Μάρκο Ζαβιτσάνο, Κωνστ. Παρθένην, ζωγράφους καὶ Σπύρο Σαρμάρα μουσικόν. Σκοπὸς τῆς Συντροφίαις εἶναι «νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον αὐτῶν ἀμελείων πού ἐπικρατεῖ στὴ μορφὴ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης» ἀκολουθώντας σὲ τοῦτο τὴν παλαιὰ κερκυραϊκὴ παράδοση πού ἀρχισε μὲ τὸ Σολωμό. Ἡ Συντροφία ἀποτελεῖται ἀπὸ ταχτικά καὶ ἔχταχτα μέλη: ἰδρυτὲς πού κατοικοῦν στὴν Κέρκυρα, ταχτικοὺς ἀνταποκριτὰς καὶ συνεργάτας ἔχταχτους καλεσμένους γιὰ ὄρισμένον καιρὸ καὶ ὄρισμένην ἔργασίαν ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὰς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν δὲν εἶναι περιορισμένος, γιὰτι σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικό τους οἱ ἰδρυτὲς μποροῦν νὰ ψηφίσουν καὶ ἄλλα ταχτικά μέλη ἢ ταχτικούς ἀνταποκριτὰς, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ἐκείνους πού ἤθελαν βρεθῆ συμφωνοὶ μὲ τὸν ἀρχικὸ σκοπὸ τῆς Συντροφίαις

τους. Ἡ Συντροφία ὑπόκειται μὲ τὸ καταστατικό τῆς νὰ καλλιεργῆσῃ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀντιλήψην τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, μὲ ἐκδόσεις ἡμερολογίων, διαλέξεις, ἐκθέσεις, συναυλίας καὶ γυνικά μὲ δ,τι μπορεῖ νὰ συντελέσῃ στὸ σκοπὸ τῆς. Εἰδικὸς κανονισμὸς θὰ προβλεπῆ κάθε ὄρισμένο ζήτημα. Ἡ κυρία Εἰρήνη Δεντρινὸν γραμματεὰς τῆς Συντροφίαις μπορεῖ νὰ δώσῃ περισσότερες πληροφορίες σ' ὅποιον θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ γνωρίσῃ λεπτομέρειας τοῦ καταστατικοῦ.

Ἀρχεῖο. Μία πρόσκληση.

Κάθε τόσο δημοσιεῖονται σὲ περιοδικὰ, ἐφημερίδες καὶ χωριστὰ φυλλάδια, σὲ ἅλα τὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τὴν ἐκπαιδευτικὴν μᾶς ἀναγέννησιν καὶ γενικώτερα, τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Αὐτὰ, μαζὶ μὲ χαρακτηριστικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, θὰ δώσουν τὸ πρῶτον ἀπαραίτητον ὄλικον γιὰ ἐκείνον πού θὰ ζητήσῃ μιὰ μέραν νὰ ἱστορήσῃ τίς σύγχρονες προσπάθειας γιὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν μόρφωσιν νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὸν τρόπο ὅμως πού γίνεται στὸν τόπον μᾶς ἡ ἐκδοσις βιβλίων καὶ περιοδικῶν δυσκόλο εἶναι νὰ παρακολουθῆ κανεὶς παντοῦ δ,τι γράφεται καὶ φυσικὸ νὰ χρειασθῆ καὶ ἄλλων ἢ βοήθεια. Ὅποιος κίθῃ τὴ σημασίαν ἐνός τέτοιου ἀρχείου πού θὰ συγκεντρῶσῃ τὸ ὄλικον αὐτό, τὸν παρακαλοῦμε νὰ στέλνῃ δ,τι σχετικὸν δημοσιεύει ἢ διαβάσει — ἄσχετα μὲ τίς ἰδέας πού ὑποστηρίζονται — ἢ, ἂν αὐτὸ δὲ γίνεται, ἕνα σημεῖωμα πού νὰ λήθῃ τί ἔχει τὸ ἄρθρον κτλ. πού βγῆκε καὶ πού ἀκριβῶς δημοσιεύθηκε. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι χρήσιμες ἰδίως γιὰ ὅσα δημοσιεύονται μακριὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν.

Οἱ ἀποστολὰς αὐτὲς παρακαλοῦμε νὰ γίνονται πρὸς τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Ὀμιλόν, ὁδ. Λέκα ἀρ. 4, μὲ τὴν πρόσθετην σημείωσιν. Γιὰ τὸ Ἀρχεῖο.

Γιὰ τοὺς ἀναγνώστες μᾶς

Κάθε γράμμα, συνδρομὴ γιὰ τὸν Ὀμιλὸν ἢ τὸ Δελτίον κτλ. στέλνεται στὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλοῦ, καὶ ἔχι σὲ ἄτομα.

Τὴν εὐθύνην γιὰ κάθε ἄρθρον μὲ ὑπογραφήν ἔχει φυσικὰ ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ. Δὲ γυρίζομε πίσω τὰ χειρόγραφα.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συνδρομητὰς τοῦ Δελτίου ἀλλάζουν κατοικίαν χωρὶς νὰ μᾶς τὸ ἀναγγείλουν, καὶ ἔπειτα παραπονιοῦνται ὅτι δὲ λαβαίνουν τὸ Δελτίον. Γι' αὐτὸ παρακαλοῦμε κάθε συνδρομητὴν πού ἀλλάξει σύστασιν νὰ μᾶς εἰδοποιήσῃ ἄμέσως μ' ἕνα δελτάριο, γιὰ νὰ μὴ γίνῃται ἀκαταστασία ἢ ἀργησὶα στὴν ἀποστολὴν τοῦ Δελτίου.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΑΘΗ

Παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστην νὰ διορθώσῃ τ' ἀκόλουθα λάθη:

Σελ. 10. στ. 22. Ἡ φράσις «ἔχωρίζεις τόσο ἀπὸ τὴν μίμησιν τοῦ παθητικοῦ τραγουδιοῦ» πρέπει νὰ διαβασθῇ: «... ἔχωρίζεις τόσο ἀπὸ τὴν παθητικὴν μίμησιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.»

Σελ. 15. στ. 34. Ἄντι «αἰσθηματικὰ λυγίζεται», νὰ διαβασθῇ: «ἀσθηματικὰ λυγίζεται.»

Σελ. 41. στ. 15. Ἄντι «ἀντικανονικὴ» νὰ διαβασθῇ: «ἀντικοινωνικὴ».

Τὰ λάθη πού ἔγιναν στὴ μελέτη «Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς», σημειώθηκαν χωριστὰ στὴ σελ. 195.

Περασμένοι τόμοι του Δελτίου

Κάθε νέος συνδρομητής του Δ' τόμου θα λάβη τὸν Α' καὶ τὸ Β' ἂν μᾶς σταλή 2 δρ. γιὰ τὸν πρῶτον καὶ 4 γιὰ τὸ δεῦτερον. Ἀπὸ τὸν Α' τόμον λείπει τὸ α' φυλλάδιον, ποῦ ἔχει ἐξαντληθῆ. Ὁ Γ' τόμος κοστίζει 5 δρ.

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ Α' τόμου

Α. Δελμούζου, Τὸ πρότυπον δημοτικῶν σχολείων καὶ οἱ ἐπικριταὶ του.

Κας Π. Δέλτα, Στοχασμοὶ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν μας.

Α. Δελμούζου, Ἀπὸ τὸ κρυφὸν σχολεῖον.

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ Β' τόμου

Ε. Γιαννίδη, Ἡ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας στὸ ἐπίσημον σχολεῖον.

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἐπιστήμη καὶ Ζωή. Ἐνα βιβλίον γιὰ τὴ γλῶσσα μας.

Στ. Ραμᾶ, Ἄν εἴχαμε τὴν παιδείαν ἐλεύθερον.

Α. Πετροκόκκινου, Ἐνα πρότυπον δημοτικῶν σχολείων στὴν Ἀγγλία.

Προκήρυξις Διαγωνισμοῦ γιὰ Ἀλφαριθμητικόν.

Οἱ ξένοι φίλοι τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος.

Πρόγραμμα Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀνώτερου Παρθενωγενεῖου καὶ Διδασκαλείου κοριθαίων. Ὑπόμνημα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου πρὸς τὸ Κ. Σ. Συμβούλιον τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως.

Κ. Κ. Κ., Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ σχολεῖα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων.

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ παιδεία μας καὶ ἡ γλῶσσα τῆς.

Ν. Καζαντζάκη, Ν. Bergson.

Περιεχόμενα τοῦ Γ' τόμου

Α. Δελμούζου, Τρία χρόνια δάσκαλος (Πῶς πῆρα τὰ παιδιά).

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μας.

Μ. Καλομοίρη, Ἡ μουσικὴ στὸ σχολεῖον.

Μέλπως Λογοθέτη, Ἡ μουσικὴ στὰ σχολεῖα.

Γαλάτειας Καζαντζάκη, Τί διαβάζουν τὰ παιδιά μας.

Κας Π. Δέλτα, Τὰ ἀναγνωστικά μας.

Α. Δ., Εἰκόνες ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας.

Μ. Τριανταφυλλίδη, Διδαχτικὰ τοῦ Βηλαρά ἀνέκδοτα.

Γ. Βιζυηνόβ, Διατί ἢ μὴλιά δὲν ἔγινε μηλέα.

Ἐπιθεώρησις — Ἀπ' ὅσα μᾶς γράφουν — Διάφορα.

Νέα Βιβλία

Ἰδα, Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, 1913. Ἀλεξάνδρεια 1914, 45 σελ., σχ. 8°.

Ε. Λαμπραδαρίου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ παιδός. Παιδολογικὸν ἔργον στήριον τοῦ ἠπουργείου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν Ἀρχείων Ἰατρικῆς. Ἀθήνα 1912, 29 σελ., σχ. 8°.

Α. Κασιόγης, Ἰγνείνη καὶ νοσηλεία εἰς δώδεκα διαλέξεις. Ἀθήνα [1914], 107 σελ., σχ. 8°.

Α. Σωτηριάδη, Περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀρχαίων Θεσῶν, ἐκδ. 2., Ἀθήνα 1914, 40 σελ., σχ. 8°.

Κ. Σφυρη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνακαλύψεων. Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης. Ἀθήνα 1912, 136 σελ., σχ. 8°.

Γ. Παπανδρέου, Ἑλληνικὸν μέλλον. Ἀλεξάνδρεια 1914, 30 σελ., σχ. 8°.

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ

Μὲ 70 ὡς 140 σελίδες τὸ καθένα καὶ μὲ μιὰ εἰκόνα στὴν ἀρχή. Τὸ κάθε βιβλιαράκι πουλιέται ἄδειο δρ. 0,75. Ὁμορφα δεμένο δρ. 2 (Τὸ Γιὰ τὴν Πατρίδα πουλιέται καὶ χαρτόδετο δρ. 1.10).

1. Γιάννη Βλαχογιάννη, Μεγάλα Χρόνια (Μεσολόγγι — Σούλι — Τ' Ἄρματα — Ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα — Διηγῆματα). Βιβλίον ἐμπνευσμένον ἀπὸ τοὺς Ἄρματολικοὺς χρόνους καὶ ἀπὸ τὸ μεγάλο Ἄγωνα τοῦ Εἰκοσιένα.

Γιὰ παιδιά 13 χρονῶν καὶ ἄπάνω.

2. Π. Σ. Δέλλα, Γιὰ τὴν Πατρίδα. (Β' ἐκδοσις). Ἱστορικὸν διήγημα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἡρωικῶν ἀγῶνων τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων μὲ τοὺς Βουλγάρους.

Γιὰ παιδιά 10 χρονῶν καὶ ἄπάνω.

3. Ἀδάμ, Ἀπὸ τὸ χωριὸ μου. Ζωγραφιῆς ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ ζωή.

Γιὰ παιδιά 13 χρονῶν καὶ ἄπάνω.

4. Γιὰ τὴν ὥρα βγήκε ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ μόνον ἓνα παραμῦθον, Τὰ Κοράλλια, μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν Α. Δελμούζον. Κοστίζει ἄδειο 20 λ.

Γιὰ παιδιά 8 χρονῶν καὶ ἄπάνω.

Τὰ βιβλία αὐτὰ βρίσκονται στὰ Γραφεῖα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, ὁδ. Λέκα 4, καὶ στὰ κυριώτερα βιβλιοπωλεῖα στὴν Ἀθήνα καὶ στὶς ἄλλες ἑλληνικὰς πόλεις.

Γιὰ ταχυδρομικὰ πρέπει νὰ λογαριάσῃ κανεὶς 10% παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀξίαν τους.

Γίνεται ἰδιαιτέρος ἔξπτωσης σὲ κείνους ποὺ ἀγοράζουν γιὰ σχολεῖα, συλλόγους κτλ. πολλὰς σειρὰς ἀπὸ τὸ ἴδιον βιβλίον.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΠΟΥΛΙΟΥΝΤΑΙ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΚΟΥΚΛΑΡΑ
ΟΔ. ΣΤΑΔΙΟΥ ΚΑΙ ΣΤ' ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

Ι Δ Α

ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΚΑΙ ΗΡΩΩΝ ΑΙΜΑ

2. ΕΚΔΟΣΗ — ΑΘΗΝΑ 1914, 145 σελ., 8^ο. Δρ. 2.

Περιεχόμενα: Πρόλογος — Ανάγκη — Βούλγαροι — Έλληνες — Δυτική Μακεδονία — Αγνή — Τρομοκρατία — Σύνουσι μάρτυρες! — Φυλακή — Ανατολική Μακεδονία — Ο θάνατος του Παλληκαριού — Ο θάνατος ζωή — Επίλογος.

Από τον πρόλογο: Νά ξέρετε πώς αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, ή Μακεδονία θά μᾶς σώση. Θά μᾶς σώση από τή βρώμα όπου κλιτούμαστε, θά μᾶς σώση από τή μετριότητα και από τήν φοβισσύνη, θά μᾶς λυτρώση από τόν αίσχρό τόν ύπνο, θά μᾶς ἐλευθερώη. Αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία ἐμείς θά σωθοῦμε.

Φαντάζομαι φυτρώοντας: νέα γενεά Ἑλλήνων — τή γενεά σας ἑλληνοπούλα ἀν θέλετε — μεγαλωμένη στά αίματα, θρεμμένη με πολέμους, μεθυσμένη από κινδύνους, γενεά ζωντανῶν, γενεά τολμηρῶν, γενεά ἀτρόμητων, χυμίζοντας κατά τὸ φῶς ἐνός γλυτωμοῦ.

Από τὸν ἐπίλογο: Ἀπὸ τὸν εἰκοστόν αἰῶνα, ἀπὸ σήμερα, ἀπὸ μᾶς πού ζοῦμε τώρα, ἀρχίζει γιὰ τήν ἑλληνική φυλή νέα ἐποχή, ἀλλάζει ἡ ἱστορία. Γιατί — στοχασθῆτε το — Ἑλληνες — πρώτη φορά ξανά, τώρα, ἕστερα ἀπὸ ἑκατοντάδες χρόνια ἀρματωμένοι ἀντικρύστηκαν οἱ Ἑλληνες με τοὺς Βουλγάρους, και πρώτη τώρα φορά πάλι ἀκούεται πῶς στο Μελένικο ἢ στο Μοναστήρι πιάσθηκαν Ἑλληνες και Βούλγαροι, και νίκησαν οἱ Ἑλληνες κι ἔφυγαν οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ ἔχασαν πολλοὺς πληγωμένους και σκοτωμένους...

ΠΕΤΡΟΥ ΒΛΑΣΤΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΑ ΤΑΞΙΔΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1912, 214 σελ., 8^ο

Περιεχόμενα: Στὸ Κασιμί — Γράμματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα — Delenda Carthago. — Κριτικὲς ἀνκποδιές — Ἡ φυλή — Πραγματισμός — Ἡ καλλιτεχνικὴ ἐκθεσὴ τοῦ 1908 — Ὀλλανδέζικες ζωγραφιές — Ὁ δρόκος τῆς δημοτικῆς — Ὀρθογραφικὸς ἐπίλογος.

Απὸ τὸ κεφάλαιο Ἡ φυλή...: Μᾶς λένε πῶς δὲν πρέπει να κοιτάζουμε πίσω παρὰ μπροστά. Μᾶς θυμίζουμε και τὸ Νίτος. Ὅσο κι ἂ μὴ ἀρέση ἡ ἀψηλοφτέρουγη στρανέσα τοῦ Νίτος σὲ αὐτὸ ἀπάνω διαφωνῶ. Δὲ λέω πῶς ὁ κόσμος δὲν πρέπει ν' ἀλλάξῃ. Ἀλλάζει: και παραλλάζει: και οἷτε στο χέρι μας εἶναι να τὸ ἐμποδίσουμε αὐτό. Μᾶ ἔχω κάποια ὑποψία πῶς αὐτὲς οἱ φωνές γιὰ τὴν πρόοδο και τὴν ἐπιστήμη πού θά ξαναδαφτίση τὴν ἀνθρωπότητα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ φωνές τοῦ σκλάβου και τῆς μικρολογίας πού θένε να ζετινάξουν ἀπὸ πάνω τους τὸ νόμο τῆς ἀριστοκρατίαςας δυνάμης. Ἐρχεται και αὐτὸ ἀπὸ τὸν ξεπεσμό τοῦ μέσου δρου. Τὰ παλιά εἶλα δὲν εἶναι καλά. Μερικά δὲ φελανε σήμερα. Τὰ πετοῦμε. Καί γι' αὐτὸ κάποτε λέμε — σκοτώστε τοὺς φόβιους τοὺς προγόνους. Μᾶ μερικὲς πάλι κληρονομιὲς μάνουσι αἰώνιες και αὐτὲς πρέπει να τις σεδοῦμικε. Τὰ ἐννιά δέκατα τῆς ζωῆς μας εἶναι ψυχόρμητα, δηλαδὴ κληρονομημένες ὁρμές τῶν πεθαμένων. Τις περισσότερες πράξες μας δὲν τις ἀποφασίζουμε μετς μᾶ οἱ προπατόροι

μας. Ὅτε εἶναι πρᾶμα γύρω μας πού να μὴ χρειάστημε δλάκερη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία γιὰ να γίνῃ. Καί τὰ παραμικρὰ ἀκόμα. Τί θένε λοιπὸν αὐτὲς οἱ φωνές πού μᾶς λένε να ξεχνοῦμε; Θένε ν' ἀπαρηθοῦμε τὸν ἑαυτὸ μας; Ἄς μὴ μᾶς σκοτίζουμε με τέτοιες ἀσυλλογισιές. Κι ἀντί να ξεχνοῦμε και ν' ἀποκηρύτουμε τὴ μεγάλη παράδοση καλύτερα και πιὸ φρόνιμο θά ἦτανε να μαθαίναμε τὴ θρησκεία τῆς. Λαοὶ κατώτεροι κι ἀπὸ μᾶς ξέρονε ἀκόμα τὴν ἀξία τῆς παράδοσης καθὼς τὴν ἔφεραν κ' οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ σινταισμός στη Γαπωνία βασίζεται ὅτῃ λατρεία τῶν προγόνων, ποιητικὰ λογικὴ λατρεία ἔχει πρόληψη ταπεινωτικῆ.

Και τὸ μεγάλο μᾶθημα πού μᾶς φωνάζουνε οἱ πρόγονοι ἀπὸ τὰ κατάδαθα τῆς ζωῆς δὲν εἶναι — Δατρεύετε τοὺς τύπους και τὰ λόγια και τις θεωρίες και τὴ μικροζωία, μᾶ Δατρεύετε τὴ δύναμη και τὴ θέληση και τὴ συνόργανη διάνοια. Γενήτε ΔΥΝΑΤΟΙ.

ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Η ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1913, 174 σελ. 8^ο. Δρ. 2.

Περιεχόμενα: Ἡ ὀρθογραφικὴ καινοτομία τοῦ Βλαστοῦ — Ἡ ὀρθογραφία μας — Ἡ ἱστορία τῆς — Ἡ σημερινὴ κατάσταση — Ἐπτὰ θέσεις — Γενικὲς ἀρχές — Κανόνες — Ἡ τονικὴ μεταρρύθμιση — Ἄλλες ἀπλοποιήσεις — Συμπεράσματα — (Ἐπίμτρο I:) Ἡ ὀρθογραφία στὸ δημοτικὸ σχολεῖο — (Ἐπίμτρο II:) Ὀρθογραφικὰ συστήματα — Σημειώσεις.

Απὸ τὸν ἐπίλογο:... Μιά τέτοια ἀνασκόπηση τῶν περασμένων εἶναι ἀσκοπη, ἀφοῦ ἡ ἱστορία δὲν ἐξίγεται. Ἐθνος με ζωή, με πνευματικὴ κίνηση και σκέψη δὲν ξέρει οὔτε ἀργὰ οὔτε νωρίς, παρὰ μόνο προσαρμογὴ στις ἀνάγκες τις σημερινές. Καί τὴν ἱστορία του τὴ μελετᾶ ἔχει γιὰ να δικαιολογῇ τὴν ἀδρανεῖά του, μᾶ γιὰ ν' ἀντλή διδάγματα, ν' ἀποφεύγῃ τὰ λάθη και να προχωρῇ φωτισμένο μπροστά. Ἀργὰ γιὰ ν' ἀποφασίσουμε τὴν ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας μας θά εἶναι μόνο ἀρα ἡ ἐθνικὴ παιδεία σέσηση πίσω ἀπὸ ἀγονοὺς τύπους, κι ἡ πνευματικὴ νέκρα σαδάνωση κάθε ἐκδήλωση τῆς ἐθνικῆς ζωῆς...

ΕΛΙΣΣΑΙΟΥ ΓΙΑΝΙΔΗ

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

(βγαίνει σὲ λίγο)

Ἀναλυτικὴ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Ἐκδοσὴ τοῦ «Προοδευτικοῦ Κέντρου» τῆς Πόλης. Ἐκδ. 3. Ἀθήνα 1914, 247 σελ., 8^ο.

Περιεχόμενα: (Ἐδᾶς Θεοφιλεῖ. Μιά κρίση γιὰ τὸ βιβλίο) — Προοίμιο — Πῶς γεννήθηκε — Μιά ἀίρεση — Εἰσαγωγή — Πλάνες — Ἡ κατάσταση — Ἀνάγκη — Σχολεῖο — Μαλλιαρά — Παράρτημα.

Απὸ τὸ προοίμιο:... Τὸ βιβλίο τοῦτο εἶναι μιὰ εἰσήγηση στὸ ἔθνος, πού πρέπει να καταλάβει, πριν πετ τὴ γνώμη του. Με λόγια παστρικά και με ἱερομνητικὴ ἀνάλυση ζητεῖ να ἐξηγήσει σὲ κάθε μορφωμένο ἄνθρωπο τί πρᾶμα εἶναι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τὸ μεγάλο σκάνταλο τῆς ἐποχῆς μας. Μὴ φοβάστε, μὴ θυμώνετε. Οἱ στραβὲς ιδέες ποτὲ δὲν ἐπικράτησαν ὀριστικῶς στὸν κόσμο. Ἀν ἡ ιδέα μας εἶναι λαθεμένη, θά τὴν ἀκούσει τὸ ἔθνος, και θά τὴν καταδικάσει τότε ἀληθινά. Γιὰ τὴν ὥρα μᾶς δίνει ψήφους κάθε μέρα περισσότερους, και, ἀν εἴμαστε ἀκόμα μειοψηφία μέσα στὸ ἔθνος, εἴμαστε ὁμας καταπληκτικὴ πλειοψηφία ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού φρόντισαν με εἰλικρίνεια να καταλάβουν τί λέμε...

ΠΕΤΡΟΥ ΒΛΑΣΤΟΥ

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1914, 96 σελ. 8^ο. Δρ. 1.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

Α' Μελέτες

Κ. Παλαμά, Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης	1 - 45
Κλ. Π., Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς	46 - 196
Τυπογραφικά λάθη σ. 195	
Κατάλογος κυρίων ὀνομάτων σ. 195	
Α. Δελμούζου, Τρία χρόνια δάσκαλος	197 - 283
Σημειώσεις 268	
Κατάλογος ὀνομάτων 282	

Β' Ἀρθρα

Α. Πετρίδη, Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἡ μέση κοινωνικὴ τάξη	284 - 293
Ν. Χατζιδάκη, Μιὰ ματιὰ στὰ μαθηματικὰ βιβλία τῶν γυμνασίων μας	294 - 296
Γ. Π., Τὰ δρια τοῦ δημοτικισμοῦ.	297 - 300

Γ' Ἐπιθεώρηση

Ἐκπαιδευτικά	301 - 306
Ἐκπαιδευτικά ἄρθρα 301 Ἀπὸ τὰ ξένα περιοδικὰ καὶ γιὰ τὰ ξένα βιβλία 305.	
Λογοτεχνικά	306 - 311
Βλαστοῦ, Κριτικὰ ταξίδια 306 Ἴβα, Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα 310 Kalevala, μετφρ. Pavalini 312.	
Γλωσσικά	313 - 314
Schwyzler, Genealogische u. kulturelle Sprachverwandschaft 313	
Ἐπιστημονικά	313 - 319
Καψάλη, Μελέτη περὶ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βίσμαρκ 314 Καθβαδία, Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία 315 Κοντουρά, Αἱ πρῶται ἐπιγραφαὶ τῶν Εὐαγγελίων 316 Λαγοπάτη, Γερμανὸς ὁ Β' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας κτλ. 317.	
Διάφορα	319 - 327
Καλδοκρόστη, Ἱστορία τοῦ παπποῦ 319 Γ. (Ἰωαννῆν) Βαρπακιά, Σημειώματα Διοικητικά 321 Thumb, Im Bergland der Sphakioten in Kreta 323 Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ 323.	

Δ' Ἀπ' ὅσα μᾶς γράφουν

Τὰ ἀναγνωστικά μας	329 - 331
------------------------------	-----------

Ε' Διάφορα

Ὁ Διαγωνισμὸς μας γιὰ τὸ Ἀλφαριθμητάριο 332, Ἡ «Βιβλιοθήκη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου» 332, Λογοδοσία καὶ ἀπολογισμὸς τῆς Γ' καὶ Δ' χρονιάς 332 Τὸ νέο καταστατικὸ 338 κτλ., Ἀρχεῖο 339, Τυπογραφικὰ λάθη 339, Ἀγγελίες 340 - 343.